

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt / Volume
19

Sayı / Number
2

Haziran / June 2021

İktisadi İdari Bilimler Sayısı
Economic Administrative Sciences Issue

Manisa 2021

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIPIO”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIPIO, TEI, ASOS, İSAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE and ARASTIRMAX.

DergiPark
AKADEMİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK
Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Editörler / Editorial Board
Doç. Dr. Ülviyye AYDIN
Doç. Dr. Anıl GACAR
Doç. Dr. Kadir ADAMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT
Arş. Gör. Dr. Emre ÇAKAR
Arş. Gör. Medine YILDIZ
Arş. Gör. Ali GERİŞ

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.
Telefon / Phone: +902362012757 | Faks / Fax: +902362332766 | E-mail: cbusbe.dergi@gmail.com
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa. Kapak Tasarımı / Cover Design: Öğr. Gör. Gürol Yeraltı

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.
Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin DURAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĞIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Âdem SEZER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hande ŞAHİN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Müller	University of Augsburg

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ahmet AKKAYA	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Dinçay KÖKSAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan UYSAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz ERATAŞ SÖNMEZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Gökтуğ Cenk AKKAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güneş ÇETİN GERGER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan TUNAHAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mine YILMAZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ATAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan YAKIN	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Alparslan UĞUR	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın YILMAZER	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan DEMİRCİ	Toros Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÇANKAYA	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ŞAHAN GÜNEY	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Gül KAYALIDERE	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbeniz AKDUMAN	İstanbul Kent Üniversitesi
Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hulusi GEÇGEL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Melih ÖZÇALIK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut GÜN	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Onur EROĞLU	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Zeliha TEKİN	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren GÖKDAĞ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KANA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halit ALKAN	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice SARIALTIN	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hilmiye TÜRESİN TETİK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlkay ALTINDAĞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kadir DELİGOZ	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Onur DUMAN	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sema YOLAÇ	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel KİRAZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin SANAL ÖZCAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. İsmail Serdar ALTAÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı ve Normal Gelişim Gösteren 9-12 Yaş Grubu Çocuğa Sahip Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarının İncelenmesi	Arzu Özyürek, Şeyda Ergün	1-14
Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Tekirdağ Büyükşehir ve Urla Belediyesi Uygulamaları	H. Hakan Yılmaz, İtibar Aydemir Uslu, Mustafa Biçer	15-46
Stream of Consciousness and Interior Monologue Techniques in Dokuzuncu Hariciye Koşuşu and Mrs Dalloway	Yusuf Ziyaettin Turan	47-59
Sokrates(ler)'in Felsefi Yaşam Biçimi	Murat Mustafa Türkmen	60-69
İşgören Sesliliğinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Belediye Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma	Edip Örucü, Ömer Gizlier,	70-85
Analitik Hiyerarşi Süreci ve Promethee Tabanlı Kampüs İçi Erişim Lokasyonlarının Değerlendirilmesi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde Bir Uygulama	Gökhan Orhan Onay	86-98
Yabancı/İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Gazete Kullanımı	Muhammet Enes Akpınar, Kamil Koçak	99-112
Üniversite Öğrencilerinin Mezuniyet Sonrası Kariyer Beklentileri: Ayvacık Meslek Yüksekokulu Örneği	İbrahim Fatih Demirel, Mehmet Yalçın Yılmaz	113-136
Çocuklarda Adalet Bilinci ve Ekonomik Koşulların Adalet Bilinci Üzerine Etkisi	Yasin Karadeniz, Çiğdem Özkan	137-154
Gürcüce-Türkçe Nezaket ve Hitap Kullanımındaki Benzerlikler ve Farklılıklar	Özge Ayan, Burcu Gediz Oral, Tuğba Arpaçlı Fazlılar	155-170
Türkiye'de Ticaret Sürecinde Yer Alan Tarafların Ticaretin Kolaylaştırılması Üzerine Karşılıklı Beklentileri	Burcu Meliha Keser, Levan Pachulia	171-190
How Consumer Confidence Index Affects Foreign Investors' Portfolio and Equity	Mine Yılmaz, Berk Nuhoglu	191-204
Security Investments: A Research on Turkey	Çağrı Hamurcu	205-216
Kompulsif Satın Alma Davranışı Üzerinde Bedavanın Gücü	Asena Gizem Yiğit	217-232
An Investigation of the Relation between Pre-service EFL Teachers' Epistemological Cognition and Teaching Approaches	Özkan Kırmızı, Aydan Irgatoğlu	233-252
Türkçe Sözlüklere Göre "Salgın" Kavram Alanı	Betül Bülbül Oğuz	253-272
İş Yaşamında Yalnızlık, Çalışmaya Tutkunluk, Yaşam Tatmini ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Turizm Sektörü İncelemesi	Hüseyin Boz, Hale Alan	273-288
Annales Penceresinden Yemeğin Kültürel Tarihi: Ekmek ve Bira Örneği	Ayşenur Yılmaz, Rüya Telli	289-299
Türkiye'de Sektör Bazında Enerji Tüketiminin Çevre Kirliliği Üzerine Etkisi	Cüneyt Yenal Kesbiç, Elif Tuğçe Bozduvan	300-311
Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dijital Yazmayla İle İlgili Görüşlerinin İncelenmesi	Mete Yusuf Ustabulut	312-325

Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı ve Normal Gelişim Gösteren 9-12 Yaş Grubu Çocuğa Sahip Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarının İncelenmesi^a

Arzu Özyürek^{b,c} Şeyda Ergün^d

Özet

Bu araştırmanın amacı, otizm spektrum bozukluğu (OSB) tanılı ve normal gelişim gösteren (NGG) 9-12 yaş grubu çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesidir. Çalışma grubunu, 90 NGG ve 70 OSB'li çocuğu olan 160 anne oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında Anne-Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ)-C Formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde Kruskal Wallis-H ve Mann Whitney-U testlerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucunda; NGG çocuğa sahip annelerin OSB'li çocuğa sahip annelere göre daha baskıcı/otoriter tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Üniversite mezunu annelerin, OSB'li çocuğa sahip ev hanımı ve orta gelir düzeyine sahip annelerin çocuklarına karşı daha baskıcı/otoriter tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. OSB'li tek çocuk sahibi annelerin ise çocuklarına karşı daha aşırı hoşgörölü ve baskıcı/otoriter tutuma sahip oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Otizm
Otizm Spektrum Bozukluğu
Tutum
Annelerin Çocuk Yetiştirme
Tutumları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.03.2019
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.545390

Examining Child-Rearing Attitudes of Mothers Who Have 9-12 Age Group Children of Diagnosed with Autism Spectrum Disorder and Normal Development

Abstract

The aim of this study was to investigate the attitudes of the mothers of children aged 9-12 years diagnosed with autism spectrum disorder (ASD) and normal development (ND). The study group consisted of 160 mothers who have children with normal development (n=90) and autism spectrum disorder (n=70). In order to collect the data, the Parental Attitude Scale (PAS)-C Form was used. Mann Whitney-U test and Kruskal Wallis-H test were used for the analysis of the data. As a result of the study; It found that mothers with ND children were more oppressive/authoritarian than mothers with ASD children. University graduate, mothers with children diagnosed with ASD and middle incomes were more oppressive/authoritarian. It found that mothers with ASD diagnosed and single child were more tolerant and oppressive/authoritarian attitude towards children.

Keywords

Autism
Autism Spectrum Disorder
Attitude
Child-Rearing Attitudes of
Mothers

About Article

Received: 27.03.2019
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.545390

^a Bu çalışma, Prof. Dr. Arzu Özyürek danışmanlığında Şeyda Ergün tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinin bir bölümünü kapsamaktadır.

^b İletişim Yazarı: a.ozyurek@karabuk.edu.tr.

^c Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-3083-7202.

^d Çocuk Gelişimi Uzmanı, Karabük İl Sağlık Müdürlüğü Sağlıklı Hayat Merkezi, ORCID: 0000-0003-2750-0008.

Giriş

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB); doğuştan gelen ve merkezi sinir sistemini etkileyen, dil-konuşma, sosyal-duygusal ve sözel olmayan iletişim becerilerinde görülen bir bozukluktur (Yüksel, 2005). OSB, erken yaşlarda görülen, sosyal anlamda iletişim ve etkileşim yetersizliği yanında kısıtlı, tekrarlayıcı davranış, ilgi veya etkinliklerle karakterizedir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013). DSM V, OSB için iletişim problemleri ve sınırlı ve tekrarlayıcı ilgi, davranış ve etkinlikler olmak üzere iki tanı ölçütü koymuştur (Oğuz ve Sönmez, 2018). DSM V tanı kriterlerine göre, OSB'li birey denebilmesi için "toplumsal etkileşim/iletişim eksiklikleri" alanındaki üç ölçütün; "sınırlı ve yineleyici ilgi, davranış ve etkinlikler" alanındaki dört ölçütün en az ikisi karşılanmalıdır (Yaylacı, 2015). Karşılaşılan depresyon, anksiyete, obsesif kompulsif bozukluk, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, psikotik bozukluk, bipolar bozukluk ve karşı gelme bozukluğu ikincil tanılardandır (NAC, 2011).

İrk, sosyo-ekonomik durum veya etnik köken farkı gözetmeksizin her kesimde görülebilen OSB, nedenleri henüz kesin olarak belirlenememiş ve en anlaşılabilir gelişimsel yetersizlik kategorisinde ele alınmaktadır (Kurt ve Subaşı Yurtçu, 2017). OSB'li bireylerin sözel ve sözel olmayan iletişim becerileri kısıtlıdır, göz teması kurmaktan kaçınırlar, başkalarının duygularına tepki vermeyip yalnızca kendi duyguları hakkında konuşabilirler, tekrarlayıcı hareketler yaparlar veya hareketsizdirler, oyuncaklarla gereği gibi oynayamazlar. Ses, koku veya tatlara karşı normal dışı tepki verirler veya hiç tepki vermezler, nedensiz gülüp ağlayabilirler, çevrelerindeki bireylerden çok nesnelere ilgilenirler. Rutinlerinin bozulmalarını istemez, stereotipik davranışlar sergilerler (Aydın ve Özgen, 2018). OSB'ye ilişkin yaşanan sorunlar, pek çok yönden hızlı değişimlerin yaşandığı ergenlik döneminde daha ciddi sorunların kaynağı olabilir.

Başlangıç yaşı olarak 9-11 yaşın gösterildiği ergenlik dönemi, 17-18 yaşlarına kadar sürmektedir. Bu dönemde ergende bedensel, zihinsel ve sosyal-duygusal değişiklikler görülmektedir (Gül ve Güneş, 2009). Ergenliğe özgü değişimler, anne-babaların çocuklarına karşı tutumlarını etkileyebilir. Tutum; çeşitli nesnelere, olaylar veya kişilere yönelik davranışlar bütünüdür ifade etmektedir. Ebeveynlerin çocuklarına yönelik aşırı baskıcı, hoşgörülü veya koruyucu, ilgisiz veya mükemmeliyetçi tutumları olumsuz olarak nitelendirilirken, demokratik ve yetkeci tutumları olumlu olarak ele alınmaktadır. Demokratik anne-baba tutumu güven verici ve çocuğa karşı objektif bir yaklaşımı yansıtır. Bu tutumla yetişen çocuklar kendilerine güvenir, kişilik bozukluğuyla karşılaşma olasılıkları ve kaygı düzeyleri düşüktür (Oğuz ve Öğretir Özçelik, 2018). Otoriter tutum sergilenen bir aile ortamında çocuğun benlik saygısı ve özgüveni düşüktür, tedirgin ve streslidir, çocuk öfke ve kızgınlığını dile getiremez, otoriteye boyun eğer ve güçsüzlere karşı saldırganlıkla gösterebilir. Aşırı koruyucu ve hoşgörülü anne-baba tutumuyla yetişen çocukların her türlü istekleri yerine getirilir. Bu şekilde yetiştirilen çocuklar dışa bağımlı ve kendi adına karar veremeyen bireyler olabilirler (Oğuz, 2016; Sarı ve Özkan, 2016).

OSB'li bireylerde yaşam boyu devam eden semptomların şiddetinin ve sıklığının çevreye, alınan eğitime ve ebeveyn tutumlarına göre değişkenlik gösterdiği saptanmıştır. Sevgi dolu ve çocuğu destekleyen, onun gelişimine uygun davranışların sergilendiği bir ailede yetişmek bireyin gelecekte daha olumlu ilişkiler kurma ve sağlıklı bir kişilik geliştirme olasılığını artırır (Alikashifoğlu, 2008). Bu nedenle OSB'li bireylerin, ergenlikle ilgili değişimleri de dikkate alınarak desteklenmesi gerekmektedir. Ergenin gelişimine ilişkin değişimleri ilk fark edecek ve ergenini destekleyecek olan bireyler ebeveynlerdir. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme

tutumlarının niteliği, bu açıdan önem arz etmektedir. OSB, çocuğun yanında aile için de ciddi bir uyum problemi oluşturmaktadır. Konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda ailelerin OSB'li çocuğa sahip olduklarını öğrendikten sonraki yaşadıkları süreci inceleyen çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Burrell, Ives ve Unwin, 2017; Connolly ve Gersch, 2016). Çalışmalarda algılanan sosyal destek, sosyo kültürel ve ekonomik düzey gibi değişkenlerin ailenin uyum sürecinde etkili olduğu görülmüştür (Stewart vd., 2016; Töret vd., 2014). Yassıbaş, Şahin, Çolak ve Toprak (2019) OSB'li çocuğa sahip ailelerle yapılan 18 çalışmayı inceledikleri bir meta-sentez çalışmasında ailelerin yaşadıkları deneyimleri kültürel farkların deneyimlere etkisi, başa çıkma stratejileri, etiketlenme ve savunuculuk şeklinde gruplandırmışlardır. Çocuğa ilişkin özelliklerin ailede oluşturduğu kaygı ve stres, uyum sorunları gibi çeşitli durumların anne-babaların ebeveynlik stilleri üzerinde etkili olması beklenebilir.

Alan yazında, özel gereksinimli ergenler ve ailelerle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; OSB'li çocuğu olan ailelerde annelerin otizmli çocuklarla başa çıkma durumları (Montes ve Halterman, 2007) ve ailenin desteklenmesi (Banach vd., 2010), otistik çocuğa sahip annelerin neler hissettiği (Oprea ve Stan, 2012), Normal gelişim gösteren (NGG) çocuğa sahip ebeveynler ile OSB'li çocuğa sahip ebeveynlerin evlilik uyumu ve anksiyete düzeyleri (Ar, 2014), OSB'li çocuğa sahip anne-babaların sporla ilgili görüşleri (Şirin, 2017), OSB'den etkilenmiş kardeşe sahip bireylerin aileleriyle ilgili duygu ve düşünceleri (Alagözoğlu, 2016), ergenlerde ebeveyn tutumları ve duygusal zeka ilişkisi (Curun ve Orçun Yücel, 2018) gibi çalışmaların yapıldığı görülmüştür. NGG çocuğa sahip annelere kıyasla OSB'li çocuğa sahip annelerde stres, kaygı, umutsuzluk, tükenmişlik ve yaşam doyumunda düşüklük gibi problemlerin daha fazla görüldüğü dikkat çekmektedir (Estes vd., 2009; Kaya ve Erdem, 2020). Ergenliğe doğru yaşına uygun gelişim görevlerini yerine getiremeyen OSB'li çocuğun ebeveynlerinin yaşadığı güçlükler daha da artmaktadır. OSB hakkında yetersiz bilgiye sahip olmak ise çocuklara yönelik ebeveyn yaklaşımlarını olumsuz etkilemektedir. Örneğin, anneler çocuğun bağırma veya ağlama gibi davranışıyla başa çıkmakta zorlanabilmektedirler. Çocuktaki uyumsuz davranışlar annelerin kendini sosyal ortamlara katılmaktan alıkoyabilmektedir (Robinson ve Neece, 2015; Wing, 2005). Aynı zamanda ebeveynler arası ilişkileri veya tutumları olumsuz etkilenebilmekte, anneler çocuğun gelişimini desteklemede ve yaşadıkları güçlüklerle başa çıkmada arkadaş, akraba veya uzman desteğine gereksinim duyabilmektedirler (Oprea ve Stan, 2012; Papageorgiou ve Kalyva, 2010). NGG ergen gelişim özellikleri bazı açılardan OSB'li çocuklarla benzer olsa da çocukların özel durumları veya ebeveyne ait demografik bazı özellikler ebeveyn tutumlarında farklılıklara neden olabilir. Bu düşünceden hareketle araştırmada 9-12 yaş OSB'li çocuğa sahip anneler ile NGG çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. OSB'li ve NGG çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumları arasındaki fark anlamlı mıdır?
2. NGG ve OSB'li çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumları annenin yaşı, öğrenim durumu, çalışma durumu, çocuk sayısı ve aile gelir algısına göre farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmanın Tipi

Araştırmada OSB'li ve NGG 9-12 yaş çocuğuna sahip annelerin tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla betimsel tarama modeli kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu, Ankara İli ve rastgele seçilmiş ilçelerinde ikamet eden ve kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle kendilerine ulaşılabilen 9-12 yaş aralığında OSB tanısı almış çocuğa sahip 90 ve NGG çocuğa sahip 70 anne olmak üzere 160 anne oluşturmuştur. Annelerin %30,6'sı 36-40 yaş aralığında, %33,8'i üniversite mezunu, %64,4'ü ev hanımı, %52,5'i iki çocuğa sahip, %83,1'i orta gelir düzeyinde ve %90'ı çekirdek aile yapısına sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada, annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının belirlenmesinde Özyürek (2018) tarafından geliştirilmiş olan Anne-Baba Tutumu Ölçeği (ABTÖ)-C Formu kullanılmıştır. Ölçek geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları çocuğu ortaokula döneminde 99 anne ve 100 baba üzerinde yürütülmüştür. Toplam 35 madde ve Demokratik Tutum, Baskıcı/Otoriter Tutum ve Aşırı Hoşgörülü Tutum olmak üzere üç alt boyuttan oluşan ölçek "Tamamen Katılıyorum" ve "Hiç katılmıyorum" arası beşli likert tipindedir. Yüksek puan ilgili alt boyuttaki tutumun daha baskın olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Ölçek Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları alt Demokratik Tutum alt boyutu için 0,83, Baskıcı/Otoriter Tutum alt boyutu için 0,83 ve Hoşgörülü Tutum alt boyutu için 0,75 bulunmuştur. Test-tekrar test korelasyon katsayıları alt boyutlar için sırasıyla 0,77, 0,87 ve 0,78 olarak belirlenmiş, ilk ve son %27'lik grupların madde ortalamaları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Özyürek, 2018). Bu çalışmada ise güvenilirlik katsayıları ölçeğin tümü için 0,76, Demokratik Tutum alt boyutu için 0,84, Baskıcı ve Otoriter Tutum alt boyutu için 0,76, ve Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyutu için 0,72 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması

Veri toplama öncesi, Karabük Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu izni alınmıştır (22.02.2017 tarih, karar no: 2/3). Özel eğitim kurumlarına çocuklarını getiren annelere ve aynı semte okula devam eden NGG çocuğa sahip annelere öğretmenleri aracılığıyla ulaşılmıştır. Çalışma hakkında bilgilendirmenin ardından özel eğitim kurumuna çocuğunu getiren annelerin ölçeği çocuklarını bekledikleri esnada doldurmaları istenmiş, NGG çocuğa sahip annelere ise çocukları aracılığıyla ölçek formu eve gönderilmiş ve aynı yolla geri toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde kullanılacak testlerin belirlenmesi amacıyla Kolmogorow Simirnov Testi, basıklık ve çarpıklık değerleri, histogram ve Q-Q plot grafikleri incelenmiştir. Ölçek puanlarının normal dağılımdan gelmediği görülmüş ve buna göre parametrik olmayan testlerin kullanılmasına karar verilmiştir (Can, 2014). Bağımlı değişken olan annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına etkisi gözlenen kişisel değişkenler açısından gözeneklerdeki kişi sayısının az olması da parametrik olmayan testlerin kullanılmasının nedenlerindedir (Büyüköztürk, 2003). Bu nedenle ikili değişkenlerde Mann Whitney-U (MWU) testi, üç ve üzeri değişkenler için ise Kruskal Wallis-H (KWH) testi uygulanarak ABTÖ alt boyut puanlarında anlamlı farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Anlamlılık değeri olarak 0,05 alınmıştır. Değişkenler arası farkın kaynağının belirlenmesinde MWU testi kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1'de NGG ve OSB'li çocuğa sahip anne ABTÖ puanları analiz sonuçları verilmiştir. Tablo 2'de NGG ve OSB'li çocuğa sahip annelerin yaşlarına göre, Tablo 3'te öğrenim

durumlarına göre, Tablo 4'te çalışma durumuna, Tablo 5'te çocukların kardeş sayısına ve Tablo 6'da aile gelir düzeyi algısına göre ABTÖ puanları analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 1. NGG ve OSB'li Çocuğa Sahip Annelerin ABTÖ Puanları Analiz Sonuçları

ABTÖ	NGG		OSB		MWU	
	\bar{x}	S	\bar{x}	S	z	p
Demokratik Tutum	21,57	5,32	20,37	6,32	-1,696	0,090
Aşırı Hoşgörülü Tutum.	41,72	5,12	39,94	7,28	-1,386	0,166
Baskıcı/Otoriter Tutum	24,57	6,29	22,80	5,35	-2,199	0,028*

*p<0,05

Tablo 1'e göre, NGG ve OSB'li çocuğa sahip annelerin ABTÖ Baskıcı/Otoriter Tutum alt boyut puanları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir (p<0,05). NGG çocuğa sahip annelerin Baskıcı/Otoriter Tutum alt boyut puanı (\bar{x} =24,57), OSB'li çocuğa sahip annelerin puanından (\bar{x} =22,80) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Buna göre, çalışma grubundaki NGG çocuğa sahip annelerin OSB'li çocuğa sahip annelere göre çocuklarına karşı daha baskıcı/otoriter tutum sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 2. Anne ABTÖ Puanlarının Yaşa Göre Analiz Sonuçları

ABTÖ	Yaş	NGG			OSB		
		N	\bar{x}	S	N	\bar{x}	S
Demokratik Tutum	30 yaş ve altı	15	20,93	5,33	18	19,16	5,29
	31-35 yaş	20	20,45	4,89	17	20,82	6,30
	36-40 yaş	31	21,22	5,50	18	22,88	7,85
	41 yaş ve üzeri	24	23,37	5,29	17	18,52	4,96
KWH		H:3,802; p:0,284			H:3,559; p:0,313		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	30 yaş ve altı	15	42,66	4,01	18	42,72	5,43
	31-35 yaş	20	42,25	6,43	17	40,29	5,38
	36-40 yaş	31	41,96	5,40	18	39,11	7,31
	41 yaş ve üzeri	24	40,37	4,07	17	37,52	9,77
KWH		H:2,492; p:0,477			F:2,697; p:0,441		
Baskıcı/ Otoriter Tutum	30 yaş ve altı	15	20,93	5,33	18	24,11	5,15
	31-35 yaş	20	20,45	4,89	17	23,70	3,77
	36-40 yaş	31	21,22	5,50	18	22,05	5,34
	41 yaş ve üzeri	24	23,37	5,29	17	21,29	6,70
KWH		H:3,240; p:0,356			H:3,095; p:0,377		

Tablo 2'ye göre, NGG ve OSB'li çocuğa sahip annelerin yaşı ile ABTÖ puanları arasında anlamlı fark yoktur (p>0,05). Buna göre, annelerin çocuklarına karşı tutumlarının yaş değişkeninden anlamlı düzeyde etkilenmediği söylenebilir.

Tablo 3. Anne ABTÖ Puanlarının Öğrenim Durumuna Göre Analiz Sonuçları

ABTÖ	Öğrenim Durumu	NGG			OSB		
		N	\bar{x}	S	N	\bar{x}	S
Demokratik Tutum	İlkokul	16	23,37	4,57	12	20,33	6,67
	Ortaokul	19	22,42	6,24	13	22,15	8,60
	Lise	26	22,11	5,43	20	21,00	5,91
	Üniversite	29	19,55	4,53	25	18,96	5,07
KWH		H:7,498; p:0,058			H:1,787; p:0,618		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	İlkokul	16	40,37	4,82	12	37,00	9,03
	Ortaokul	19	39,84	4,23	13	40,76	6,01
	Lise	26	42,42	4,66	20	39,55	7,98
	Üniversite	29	43,06	5,84	25	41,24	6,30
KWH		H:6,625; p:0,085			H:2,136; p:0,545		
Baskıcı/Otoriter Tutum	İlkokul	16	21,37	6,75	12	19,75	4,90
	Ortaokul	19	23,10	6,64	13	22,07	3,45
	Lise	26	24,23	5,36	20	21,10	5,49
	Üniversite	29	27,62	5,51	25	26,00	4,84
KWH		H:12,608; p: 0,006*			H:14,473; p:0,002*		
		Fark:1, 2, 3-4			Fark:1, 2, 3-4		

*p<0,05

Tablo 3'e göre, NGG ve OSB'li çocuğa sahip annelerin öğrenim durumu ile ABTÖ Demokratik Tutum ve Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyut puanları arasında anlamlı fark yoktur (p<0,05). Hem NGG hem de OSB'li çocuğa sahip annelerin öğrenim durumu ile ABTÖ Baskıcı/Otoriter Tutum alt boyut puanları arasında ise anlamlı fark vardır (p<0,05). Farkın kaynağı MWU testi ile incelendiğinde NGG ve OSB'li çocuğa sahip ilkokul, ortaokul ve lise mezunu annelerin puanı ($\bar{x}_{ilkokul}=20,67/19,75$ $\bar{x}_{ortaokul}=22,68/22,07$ $\bar{x}_{lise}=23,06/21,10$), üniversite mezunu olan annelerin aynı puanından ($\bar{x}_{üniversite}=26,86/26,00$) düşük bulunmuştur. Buna göre üniversite mezunu annelerin ilkokul, ortaokul ve lise mezunu annelere oranla daha yüksek oranda baskıcı/otoriter tutum sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 4. Anne ABTÖ Puanlarının Çalışma Durumuna Göre Analiz Sonuçları

ABTÖ	Çalışma Durumu	NGG			OSB		
		N	\bar{x}	S	N	\bar{x}	S
Demokratik Tutum	Çalışıyor	65	21,80	5,30	38	21,36	6,69
	Çalışmıyor	25	21,00	5,43	32	19,18	5,73
MWU		z:-0,636; p:0,525			z:2,013; p:0,156		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Çalışıyor	65	41,81	4,51	38	38,68	7,95
	Çalışmıyor	25	41,48	6,55	32	41,43	6,18
MWU		z:-0,348; p:0,728			z: 1,329; p: 0,249		
Baskıcı/Otoriter Tutum	Çalışıyor	65	24,09	5,99	38	21,36	4,63
	Çalışmıyor	25	25,84	6,97	32	24,50	5,71
MWU		z:-1,374; p:0,170			z:2,281; p:0,023*		

*p<0,05

Tablo 4'e göre, NGG ve OSB'li çocuğa sahip annelerin çalışıp çalışmama durumlarıyla ABTÖ Demokratik Tutum ve Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyut puanları arasında anlamlı fark yoktur ($p>0,05$). OSB'li çocuğa sahip annelerin çalışıp çalışmama durumlarıyla ABTÖ Baskıcı/Otoriter Tutum alt boyut puanları arasında anlamlı fark vardır ($p<0,05$). Bir işte çalışmayan annelerin puanları ($\bar{x}_{\text{çalışmıyor}}=24,50$) çalışan annelerin puanından ($\bar{x}_{\text{çalışan}}=21,36$) anlamlı düzeyde yüksektir. Buna göre, OSB'li çocuğa sahip ev hanımı annelerin çalışan annelere göre çocuklarına karşı daha baskıcı ve otoriter tutum sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 5. Anne ABTÖ Puanlarının Çocuk Sayısına Göre Analiz Sonuçları

ABTÖ	Çocuk Sayısı	NGG			OSB		
		N	\bar{x}	S	N	\bar{x}	S
Demokratik Tutum	Tek çocuk	15	20,13	6,11	16	20,00	4,41
	İki çocuk	54	21,12	5,00	30	19,83	5,66
	Üç çocuk	16	24,18	4,60	14	19,50	7,69
	Dört ve üzeri	5	22,40	7,05	10	23,80	8,35
KWH		H:6,727; p: 0,081			H:2,944; p:0,400		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Tek çocuk	15	40,06	5,62	16	43,06	4,85
	İki çocuk	54	42,09	4,79	30	40,83	6,20
	Üç çocuk	16	41,87	6,07	14	39,57	7,90
	Dört ve üzeri	5	42,20	4,08	10	32,80	8,71
KWH		H:0,999; p:0,802			H:9,177; p:0,027* Fark:1-2, 3, 4		
Baskıcı/ Otoriter Tutum	Tek çocuk	15	25,13	6,52	16	26,25	4,90
	İki çocuk	54	24,92	5,86	30	22,76	5,11
	Üç çocuk	16	23,50	6,74	14	21,21	4,22
	Dört ve üzeri	5	22,60	9,65	10	19,60	5,75
KWH		H:0,992; p:0,803			H:10,431; p:0,015* Fark: 1-2, 3, 4		

* $p<0,05$

Tablo 5'te, annelerin ABTÖ Demokratik Tutum alt boyut puanlarıyla çocuk sayısı arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). OSB'li çocuğa sahip annelerin çocuk sayısı ile ABTÖ Baskıcı/Otoriter Tutum alt boyut puanları arasında anlamlı fark vardır ($p<0,05$). Farkın kaynağı MWU testi ile incelendiğinde OSB'li tek çocuğa sahip annelerin ABTÖ Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyut puanı ($\bar{x}_{\text{tekçocuk}}=43,06$) ve Baskıcı/Otoriter Tutum alt boyut puanı ($\bar{x}_{\text{tekçocuk}}=26,25$) diğer annelerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca çocuk sayısı arttıkça Aşırı Hoşgörülü ve Baskıcı/Otoriter Tutum alt boyut puanlarının azaldığı görülmektedir. Buna göre, OSB'li tek bir çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı daha fazla aşırı hoşgörülü ve baskıcı/otoriter tutum sergiledikleri, çocuk sayısı arttıkça bu tutumlarının azaldığı söylenebilir.

Tablo 6. Anne ABTÖ Puanlarının Aile Gelir Durumuna Göre Analiz Sonuçları

ABTÖ	Gelir Durumu	NGG			OSB		
		N	\bar{x}	S	N	\bar{x}	S
Demokratik Tutum	Düşük	15	21,73	6,73	12	21,66	7,40
	Orta	75	21,54	5,04	58	20,10	6,11
MWU		z:-0,130; p:0,896			z:0,308; p:0,579		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Düşük	15	40,73	4,39	12	37,25	11,12
	Orta	75	41,92	5,25	58	40,50	6,20
MWU		z:-0,592; p:0,554			z:0,473; p:0,492		
Baskıcı/Otoriter Tutum	Düşük	15	24,80	7,21	12	17,66	4,79
	Orta	75	24,53	6,14	58	23,86	4,85
MWU		z:0,380; p:0,704			z:-3,538; p:0,000*		

*p<0,05

Tablo 6'ya göre, NGG ve OSB'li çocuğa sahip annelerin ABTÖ Demokratik Tutum ve Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyut puanları ile aile gelir durumu arasında anlamlı fark yoktur ($p<0,05$). OSB'li çocuğa sahip annelerin aile gelir durumu ile ABTÖ Baskıcı/Otoriter Tutum alt boyut puanları arasında anlamlı fark vardır ($p<0,05$). Aile gelir durumunu düşük annelerin ABTÖ Baskıcı/Otoriter tutum puanları ($\bar{x}_{gelirdurumu}=17,66$), geliri orta düzeyde olan annelerin puanlarından anlamlı düzeyde daha düşüktür. Buna göre, aile gelir durumu orta düzeyde olan OSB'li çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı tutumlarının daha baskıcı/otoriter olduğu söylenebilir.

Tartışma

Çalışmada, genel olarak NGG çocuğa sahip annelerin OSB'li çocuğa sahip annelere oranla çocuklarına karşı daha baskıcı/otoriter tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Ebeveyn tutumları ebeveynlere veya çocuğa ait çeşitli faktörlerden etkilenmektedir (Aydoğdu ve Dilekmen, 2016). Çocuğunun engellilik durumu gibi normal dışı durumlar anne-babayı strese sokan ve tutumunu olduğundan farklı şekilde değiştirmesine sebep olan faktörler arasındadır (İlhan, 2017; Töret vd., 2014). Çalışmada NGG çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarından, yaşları gereği özellikle okul başarısına ilişkin beklentileri onların daha baskıcı/otoriter tutum benimsemelerine neden olurken OSB'li çocuğa sahip annelerin çocuklarından düşük beklentileri daha az baskıcı/otoriter olmalarına neden olmuş olabilir.

Anne yaşının NGG ve OSB'li çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı tutumlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Bu bulguyla benzer olarak Keskin ve arkadaşları (2010), zihinsel engelli çocuğa sahip anne-babaların yaşadığı stres, kaygı durumunun anne-baba tutumları üzerinde ve demografik özellikler üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada yaş değişkeninin anne-baba tutumları üzerinde bir etkisinin olmadığını belirlemişlerdir.

Hem NGG hem de OSB'li çocuğa sahip üniversite mezunu annelerin diğer annelere oranla daha baskıcı/otoriter tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Öğrenim durumunun pek çok konuda ve tutumların belirlenmesinde etkili bir faktördür. Fırat (2016), çalışmasında otizmli çocuğu olan annelerin öğrenim düzeyi arttıkça kaygı düzeylerinin düştüğünü belirlemiş, bu durumun annelerin tutumlarının da değişmesine neden olacağını ifade etmiştir. Bu çalışmada, öğrenim düzeyi yüksek annelerin baskıcı/otoriter tutum puanlarının yüksek olması ise kaygı düzeylerinin de yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Akkok, Aşkar ve Karancı (1997)

öğretilbilir ve eğitilebilir engel grubu ile OSB'li çocuğu olan ebeveynlerin streslerini incelemişler, OSB'li çocuğa sahip olmanın bağımlılık ve sorumluluğu attırdığı için ebeveynlerin daha stresli olduklarını belirlemişlerdir. Sanders ve Morgan (1997) çalışmalarında, OSB'li çocuğun diğer engel gruplarına göre daha fazla davranış problemleri sergilemesi, konuşma ve sosyal anlamda kontrole daha fazla ihtiyaç duymasından dolayı özellikle annelerin daha stresli olduklarını saptamışlardır. Öz, Yüksel ve Nasıroğlu (2019), çalışmalarında annelerdeki damgalanma algısının yaşam kalitesini düşürdüğünü, damgalanma algısı ile anksiyete ve depresyon belirtileri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde, üniversite mezunu annelerin çocuklarıyla ilgili kaygıları, stres ve depresyon düzeyleri yanında çocuklarının geleceğiyle ilgili beklentilerinin yüksek olması sonucunda daha baskıcı/otoriter tutum sergiledikleri düşünülebilir. Çalışmadan elde edilen bulgudan farklı olarak Özyürek ve Tezel Şahin (2005), çalışmalarında anne-babaların öğrenim düzeyleri arttıkça demokratik ve hoşgörü tutumunun da arttığını saptamıştır. Buna göre, ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının öğrenim düzeyi yanında farklı değişkenlerin ortak etkisiyle şekillendiği düşünülebilir.

Çalışmada OSB'li çocuğa sahip ev hanımı annelerin çalışan annelere göre çocuklarına karşı daha baskıcı ve otoriter tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Yapılan bir çalışmada OSB'li çocuğa sahip ailelerin ev ve iş ortamlarında yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır ve bu araştırmanın sonucuna göre işini bırakmak zorunda kalan, emekli olan, maddi açıdan yetersizlik yaşadığı için işe başlayan ve OSB'li çocuğuyla yeterince ilgilenemediği için işini bırakıp yarı zamanlı iş bulan ebeveynlere rastlanmıştır (Yassıbaş, 2015). OSB'li çocuğa sahip annelerin tükenmişlik, depresyon ve kaygı düzeylerinin de çalışmayan annelere oranla daha yüksek puanlamaya sahip oldukları bulunmuştur (Tahincioğlu, 2016). Dilekmen ve Aydoğdu (2016), yaptıkları çalışmada ebeveynlerin çalışıp çalışmama durumlarına göre izin verici ve demokratik tutumun etkilenmediğini aşırı koruyucu tutum üzerinde anlamlı bir farklılık olduğunu, çalışan annelerin çalışmayanlara göre daha fazla koruyucu tutum sergilediklerini saptamışlardır. Tatlı, Selimoğlu ve Bademci (2012), çalışmalarında ev hanımı olan annelerin baskı-disiplin tutumlarının memur annelere göre daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Çalışan annelerin farklı sosyal ortamlarda etkileşimlerde bulunmaları yaşadıkları stres, yaşam memnuniyetsizliği, depresyon vb. durumların azalmasına katkı sağlamış ve bunun sonucunda çocuklarına yönelik olumsuz tutumlarında azalmaya neden olmuş olabilir. Diğer yandan gün boyu çocuklarıyla birlikte olmanın yarattığı olumsuz duygulanımlar, ev hanımı annelerin çocuklarına yönelik olumsuz tutumlar sergileme şeklinde kendini göstermiş olabilir.

OSB'li tek bir çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı daha aşırı hoşgörölü ve baskıcı/otoriter tutum sergiledikleri, çocuk sayısı arttıkça bu tutumlarının azaldığı belirlenmiştir. Ailelerde anne veya baba, istenmeyen davranışların ortadan kalkması için veya özel gereksinimli çocuğa sahip olunsun veya olunmasın tek çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarını daha denetimli ve otoriter/baskıcı tutumla yetiştirdikleri söylenebilir. Töret ve arkadaşları (2016), NGG ve OSB'li çocuğa sahip annelerin anne-çocuk etkileşimlerini incelediğinde OSB'li çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı daha sevecen, sıcak olduklarını saptamışlardır. Aynı zamanda yönlendirmeci annelerin daha sert ve katı oldukları gözlenmiştir. Bu şekilde tutum sergileyen annelerin başarı odaklı oldukları görülmüştür. Töret, Özdemir ve Özkubat (2015), OSB'li çocuğa sahip annelerin çocuklarıyla olan etkileşimlerini incelemek amacıyla yaptıkları bir başka çalışmada ciddi düzeyde OSB olan çocuğa sahip annelerin çocuklarının davranış problemlerini kontrol altına almak için yönlendirici olduklarını ve duygusallıktan uzak

olduklarını saptamışlardır. Aynı zamanda annelerin çocuklarının OSB tanısının hafif ve ağır olma durumuna göre umutsuzluk düzeylerinde değişkenlik görüldüğü gözlenmiştir. Ağır OSB'li çocuğa sahip annelerin ebeveynlik performansını olumlu yönde alabileceği herhangi bir dönüt olmadığı için annelerin umutsuzluk ve depresyon düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Tunçel, 2017).

NGG çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı baskıcı/otoriter tutumu aile gelir durumundan anlamlı düzeyde etkilenmezken, aile gelir durumu orta düzeydeki OSB'li çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı tutumlarının gelir durumu düşük olanlara göre daha baskıcı/otoriter olduğu belirlenmiştir. Fakat ergen-aile çatışmaları ile annenin tutumları arasındaki ilişki ve ergenin problemlerinin incelendiği bir araştırmada, annelerin sosyoekonomik ve kültürel seviyeleri arttıkça aşırı korumacı tutumları azalırken demokratik tutumlarının arttığı bulunmuştur (Kulaksızoğlu, 1989). Keskin ve arkadaşlarının (2010) yapmış olduğu çalışmada otizmlili bireye sahip ebeveynlerin ilişkilerinde de problemler yaşadıkları saptanmıştır. Çalışmalardan elde edilen farklı bulgular, aile gelir düzeyinin tek başına tutumlar üzerinde etkili olmadığını düşündürebilir.

Genel olarak OSB'li bir çocuğa sahip olmanın annenin iş ve ev yaşamındaki değişikliklerle birlikte çocuk yetiştirme tutumunu da etkilediği söylenebilir. Yapılan pek çok araştırma, engelli bir çocuğa sahip olmanın ailenin işleyişi ve yapısında değişimlere neden olduğunu, aileye farklı sorumluluklar yüklediğini ortaya koymaktadır (Akt.: Vural Yüzbaşı, 2019). Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak başlı başına bir stres kaynağıdır. Estes ve arkadaşları (2009), çalışmalarında OSB'li çocuğa sahip annelerin ebeveynlik stresi ve psikolojik sıkıntılarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Farklı çalışmalarda da gelişimsel gecikmesi olan çocukların ailelerinde düşük evlilik doyumu, ebeveynlik stresi ve çocuklardaki davranış sorunlarının birbiriyle bağlantılı olduğu ortaya konmuştur (Akt.: Robinson ve Neece, 2015). Sivrikaya ve Tekinarslan (2013), sosyal destek gören ve kendine zaman ayıran zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin streslerinin azaldığını fakat ekonomik yük, zaman ihtiyacı ve duygusal boşluğun artmasının da annelerde stresin ve karamsarlığın arttığına dair sonuçlar elde etmiştir. OSB'li çocuğa sahip annelerin de sorumluluklarının fazla olması sebebiyle çocuklarının onlar olmadan bağımsız hareket etmelerini istedikleri için daha otoriter tutumla bunu başarmaya çalıştıkları düşünülebilir. Yurt dışında yapılan bir çalışmada OSB'li çocuğa sahip annelerin stres, kaygı ve depresif durumlarının çok yüksek düzeyde olduğu, OSB tanısı alan çocuğun tanıdan etkilenme düzeyi ne kadar yüksek ise annelerin kaygılarının da o oranda yüksek olduğu bulunmuştur (Akt.: Gönen, 2014). Bu yüzden, annelerin çocuklarını kontrol altında tutmak için baskıcı/otoriter tutum sergiledikleri düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyen başka bir çalışmada Özen, Çolak ve Acar (2002), zihin engelli çocuğa sahip annelerin önemli bir kısmının günlük yaşamda karşılaştıkları problemlili davranışlar karşısında çocuklarını ortamdaki alıp kapalı ortama koyma, fiziksel ceza ve bağırma şeklinde karşılık verdiklerini belirlemişlerdir. OSB tanısı konduktan sonra ailelerde güçlü duygusal tepkiler ortaya çıkmaktadır. Aile tanıyı kabul etmeye hazır olsa bile, bilgileri işleme için zamana ihtiyaç duyacaktır. Bu duruma uyum sağlamayı kolaylaştırmada takip ve destek hizmetlerinin sürekliliği onların çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olacaktır (Banach vd., 2010).

OSB'li çocukların eğitimlerinde davranış temelli ve otoriter tutumun etkin olduğu görülmüştür. Uygulamalı Davranış Analizi (UDA) çocuklara daha yoğun olarak müdahale edilip UDA eğitiminin saati arttırıldığında OSB'li çocukta problemlili davranışların azaldığı ve

hedef davranışların kazandırıldığı saptanmıştır (Aslan-Güleç, 2011; Özeren, 2013). Bu açıdan bakıldığında, uygun davranışın kazandırılmasında OSB'li çocuğa sahip ebeveynlerin daha çok otoriter tutum sergilemelerinin olumlu sonuçlar doğuracağı da söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada hem NGG hem de OSB'li çocuğa sahip ilkökul mezunu annelerin çocuklarına karşı en az baskıcı/otoriter tutum, üniversite mezunu annelerin ise en yüksek oranda baskıcı/otoriter tutum sergiledikleri belirlenmiştir. OSB'li çocuğa sahip çalışmayan/ev hanımı annelerin çalışanlara göre çocuklarına karşı daha baskıcı ve otoriter tutum sergiledikleri belirlenmiştir. OSB'li tek bir çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı daha baskıcı/otoriter ve aşırı hoşgörülü tutum sergiledikleri çocuk sayısı arttıkça bu tutumlarının azaldığı belirlenmiştir. Aile gelir durumu orta düzeydeki OSB'li çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı tutumlarının daha baskıcı/otoriter olduğu belirlenmiştir.

Buna göre aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Ebeveynlere göre çocukları özeldir. Çocuklarının engelli olması durumunda ise daha hassastırlar. Bu nedenle sürece en iyi şekilde uyum sağlayabilmelerinde aile danışmanlık merkezleri, çocuk gelişimciler ve özel eğitim uzmanlarından destek alabilirler. Ayrıca OSB'nin bir hastalık veya çözümsüz bir süreç olmadığı bilinmelidir. Bunun bilinciyle ebeveynlere çocukları ile en iyi iletişimi kurmaları, bunun için de en başta çocuklarının kendilerini dinlediklerinden emin olmaları ve çocuklarıyla göz kontağı kurmaya başlayarak iletişimi başlatmaları önerilebilir.
- Ebeveynler için önemli kurallardan biri çocuklarına sınır koyabilmeleridir. Özellikle OSB'li çocuk için öğretmen ve ebeveyn işbirliğiyle "kural" tanımlamaları yapılmalı, değişikliklerin en az oranda tutulduğu bir tablo oluşturulmalıdır. Çocukta problem davranışlar gözlemlendiğinde, olumlu davranış yönergesiyle davranışlar pekiştiricilerle teşvik edilebilir. Ebeveyn-çocuk çatışması en aza indirildiğinde ve çocuğun uyumu arttığında, ebeveynin çocuğa yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyecektir.
- Bu çalışmada, OSB'li çocukların özellikleri ve OSB düzeyine ilişkin bilgiler dikkate alınmamıştır. Ayrıca yalnızca annelerin tutumları değerlendirilmiştir. Çalışmada örneklem sayısının azlığı ve normal dağılım göstermemesi nedeniyle non parametrik testler kullanılmıştır. Bu hususlar çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Yapılacak farklı çalışmalarda, çocukların sahip olduğu güçlüklerin düzeyi de dikkate alınarak ebeveynlerin tutumlarına etkisi incelenebilir. Daha geniş bir örnekleme ve babaları da kapsayan bir çalışma yapılabilir. Farklı engel grubundaki çocuğu olan ebeveynlerin tutumları karşılaştırılabilir. Ayrıca deneysel ve eğitsel çalışmaların ebeveyn tutumları üzerindeki etkileri incelenebilir.

Kaynakça

- Akkok, F., Aşkar, P., & Karancı, N. (1992). Özürlü bir çocuğa sahip anne-babalardaki stresin yordanması. *Özel Eğitim Dergisi*, 1(2), 8-12.
- Alagözoğlu, E. (2016). *Otizm spektrum bozukluğundan etkilenmiş kardeşi olan bireylerin aileleri ile ilgili duygu ve düşünceleri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alikaşifoğlu, M. (2008). Ergenlerde davranışsal sorunlar. *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikler Sempozyum Dizisi*, 63, 55-59.

- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Psikiyatride hastalıkların tanımlanması ve sınıflandırılması el kitabı*. Yeniden gözden geçirilmiş 5. Baskı (DSM-V TR). E. Köroğlu (Çev.Ed.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Ar, F. Ö. (2014). *Normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynler ile otizmli çocuğa sahip ebeveynlerin evlilik uyumu ve anksiyete düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan-Güleç, Y. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerle çalışan eğitimcilerin uygulamalı davranış analizine yönelik algıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(4), 1032-1044.
- Aydın, D., & Özgen, Z. E. (2018). Çocuklarda otizm spektrum bozukluğu ve erken tanılamada hemşirenin rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7 (3), 93-101.
- Aydoğdu, F., & Dilekmen, M. (2016). Ebeveyn tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 569-585.
- Banach, M., Iudice J., Conway, L., & Couse, L. J. (2010). Family support and empowerment: post autism diagnosis support group for parents. *Social Work with Groups*, 33, 69-83.
- Burrell, A., Ives, J., & Unwin, G. (2017). The experiences of fathers who have offspring with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 47 (4), 1135-1147.
- Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem A.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde bilimsel veri analizi*. Ankara: Pegem A.
- Connolly, M., & Gersch, I. (2016). Experiences of parents whose children with autism spectrum disorder (ASD) are starting primary school. *Educational Psychology in Practice*, 32 (3), 245-261.
- Curun, F., & Orçun Yücel, D. (2018). Ergenlerde ebeveyn tutumları ve duygusal zekâ ilişkisi: benlik saygısının aracı rolü. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*. 8 (2), 579-603.
- Dilekmen, M. ve Aydoğdu, F. (2016). Ebeveyn tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 570-585.
- Estes, A., Munson, J., Dawson, G., Koehler, E., Zhou, X. H., & Abbott, R. (2009). Parenting stress and psychological functioning among mothers of preschool children with autism and developmental delay. *Autism The International Journal Of Research and Practice*, 13(4), 375-387.
- Fırat, S. (2016). Otistik çocukların anne-babaların depresyon ve kaygı düzeyleri. *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 41(3), 539-547.
- Gönen, A. (2014). *Otizm spektrum bozukluğu ile otizm spektrum bozukluğu tanısı olan bireylerin ebeveynlerinin depresyon düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gül, S. K., & Güneş, İ. D. (2009). Ergenlik dönemi sorunları ve şiddet. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 79-101.
- İlhan, T. (2017). Özel gereksinimli 3-6 yaş çocukların ebeveynlerinin stres düzeyleri ile rolleri arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(3), 383-400.
- Kaya, M. O., & Yöndem, Z. D. (2020). Otizmli çocuğu olan annelerde psikoeğitim grup programının algılanan stres düzeyine etkisi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 20-33.
- Keskin, G., Bilge, A., Engin, E., & Dülgerler, Ş. (2010). Zihinsel engelli çocuğu olan anne-babaların kaygı, anne-baba tutumları ve başa çıkma stratejileri açısından değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatr Dergisi*, 11, 30-37.

- Kulaksızoğlu, A. (1989). Ergen aile çatışmaları ile annenin tutumları arasındaki ilişki ve ergenin problemleri. *M.U. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1, 71-87.
- Kurt, O., & Subaşı Yurtçu, A. B. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylere yönelik kapsamlı uygulamalar. *Sakarya University Journal of Education*, 7 (1), 155-182.
- Montes, G., & Halterman, J. S. (2007). Psychological functioning and coping among mothers of children with autism: a population-based study. *Pediatrics*, 119, 1040-1046.
- NAC. National Autism Center. (2011). *A parent's guide to evidence-based practice and autism*. Randolph, MA: Author.
- Oğuz, H., & Sönmez, N. (2018). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip ailelerde anne-çocuk ve baba-çocuk etkileşiminin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19(1), 55-77.
- Oğuz, F., & Öğretir Özçelik, A. D (2018). Ergenlerde algılanan anne-baba tutumu ile madde bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (58), 535-543.
- Oprea, C., & Stan, A. (2012). Mothers of autistic children. How do they feel? *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 46 (2012), 419141-94.
- Öz, B., Yüksel, T., & Nasıroğlu, S. (2019). Otizm spektrum bozukluğu tanısı alan çocukların annelerinin depresyon-anksiyete belirtileri ve damgalanma algısı. *Nöro Psikiyatri Arşivi*, DOI: 10.29399/npa.23655.
- Özen, A., Çolak, A., & Acar, Ç. (2002). Zihin özürlü çocuğa sahip annelerin günlük yaşamda karşılaştıkları problem davranışlarla ilgili görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(2), 1-13.
- Özeren, S. G. (2013). Otizm Spektrum Bozukluğu ve Hastalığa Kanıt Penceresinden Bakış. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 57-63.
- Özyürek, A., & Tezel Şahin, F. (2005). Kırsal bölge ve şehir merkezinde yaşayan 5-6 yaş grubu çocuğa sahip anne-babaların çocuk yetiştirme tutumları, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (3), 121-136.
- Özyürek, A. (2018). Anne-baba çocuk yetiştirme tutumları ve üç farklı ölçek geliştirme çalışması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22 (2), 659-676.
- Papageorgiou, V., & Kalyva, E. (2010). Self-reported needs and expectations of parents of children with autism spectrum disorders who participate in support groups. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 4(4), 653-660.
- Robinson, M., & Neece, L. C. (2015). Marital satisfaction, parental stress, and child behavior problems among parents of young children with developmental delays. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 8, 23-46.
- Sanders, J. L., & Morgan, S. B. (1997). Family stress and adjustment as perceived by parents of children with autism or Down Syndrome: Implications for intervention. *Child and Family Behavior Therapy*, 19(4), 15-32.
- Sarı, T., & Özkan, İ. (2016). Ergenlerin öznel iyi oluşları ile algıladıkları anne-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 29, 155-162.
- Sivrikaya, T., & Tekinarslan Çiftçi, İ. (2013). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14(2), 17-29.
- Stewart, M., Knight, T., McGillivray, J., Forbes, D., & Austin, D. W. (2017). Through a trauma-based lens: A qualitative analysis of the experience of parenting a child with an autism spectrum disorder. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 42 (3), 212-222.

- şirin, G. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip ebeveynlerin spor ile ilgili görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi zel Eğitim Dergisi*, 18 (1), 109-124.
- Tahincioğlu, C. (2016). *Otizimli çocuğu olan annelerde anksiyete düzeylerinin tükenmişlik ile ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tatlı, S., Selimoğlu, H., & Bademci, D. (2012). Çocukları okul öncesi eğitime devam eden annelerin aile hayatı ve çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi. *Bingl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 101-114.
- Töret, G., zdemir, S., Selimoğlu, . G., & Özkubat, U. (2014). Otizmli çocuğa sahip olan ebeveynlerin görüşleri: otizm tanımlamaları ve otizmin nedenleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi zel Eğitim Dergisi*, 15(1), 1-14.
- Töret, G., zdemir, S., & Özkubat, U. (2015). Ciddi düzeyde otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ile annelerinin ebeveyn-çocuk etkileşimlerinin ebeveyn ve çocuk davranışları açısından incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi zel Eğitim Dergisi*, 16(1), 1-22.
- Töret, G., Doğan, Y., zdemir, S., Özkubat, U., Selimoğlu Grel, ., & Duman Ceyhun, T. A. (2016). Otizm spektrum bozukluğu olan ve normal gelişim gösteren çocuklarda anne- çocuk etkileşiminin karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi zel Eğitim Dergisi*, 17(1), 79-94.
- Tunçel, A. (2017). *Çocuklarında otizm spektrum bozukluğu olan annelerin depresyon, tükenmişlik ve umutsuzluk düzeylerinin çocuktaki otizmin ağırlık derecesine göre karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vural Yüzbaşı, D. (2019). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin iyi oluşlarının başa çıkma tarzları, aile gereksinimleri ve sosyal destek değişkenleriyle modellenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 107-134.
- Wing, L. (2012). *Otizm el rehberi* (ev.: S. Kunt). İstanbul: Sistem.
- Yassıbaş, U. (2015). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuğa Sahip Anne Babaların Yaşam Deneyimlerine Derinlemesine Bakış. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yassıbaş, U., şahin, C. H., olak, A., & Toprak, . M. (2019). Çocukları otizm spektrum bozukluğu olan ailelerin yaşam deneyimlerine yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi: Meta-sentez alışması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 86-113.
- Yaylacı, F. (2015). *Otizm spektrum bozukluğunun klinik tanısında DSM-IV-TR ve DSM-5 tanı sistemlerinin karşılaştırılması*. Uzmanlık Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Yüksel, A. (2005). Otizm genetiği. *Cerrahpaşa Tıp Dergisi*, 36 (1), 35-41.

Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Tekirdağ Büyükşehir ve Urla Belediyesi Uygulamaları

H. Hakan Yılmaz^{a, b}, İtibar Aydemir-Uslu^c, Mustafa Biçer^d

Özet

Kamusal kaynak tahsisi ve yeniden dağıtım sürecinde, hayatın çoğu alanında sosyoekonomik olarak dezavantajlı olan ve cinsiyet, cinsel kimlik, din, ırk, etnik köken, engellilik ve benzerleri nedeniyle kesişimsel ayrımcılığa maruz kalanların durumunun dikkate alınması, eşitsizliklerin azaltılması bakımından kritik öneme sahiptir. Kamu harcamalarının tahsis edilmesi ve kamusal hizmet sunumunun gerçekleştirilmesi sürecinde farklı toplumsal cinsiyetlerin ihtiyaç ve önceliklerinin gözetilmesi amacıyla geliştirilen Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB) aynı zamanda kesişimsel cinsiyet ayrımcılıklarının ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de TCDB girişimlerinin sınırlı örneklerinden olan Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi ile Urla Belediyesi’nde gerçekleştirilen proje ve faaliyet bazlı TCDB uygulaması ele alınmıştır. Her iki uygulama da geliştirilmesi gereken yanlar olmakla birlikte, ulusal ya da uluslararası herhangi bir kurumun desteği olmadan TCDB yaklaşımı temelinde ilgili tablolarının bütçe paketi içine eklenmesi açısından Türkiye’deki öncü örnekler arasındadır. Bu uygulamaların yerel siyasi aktörler ve sivil toplum tarafından sahiplenilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının daha sürdürülebilir bir yapıda olmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler

Toplumsal Cinsiyet
Toplumsal Cinsiyete Duyarlı
Bütçeleme
Yerel Yönetimlerde Bütçeleme
Faaliyet Bazlı Bütçeleme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.04.2019
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.553055

Gender Budgeting In Local Governments: Tekirdağ Metropolitan And Urla Municipality Cases

Abstract

In the public resource allocation and redistribution process, to reduce inequalities, it is of the utmost importance considering those exposed to intersectional discrimination based on gender, sexual identity, religion, race, ethnic origin, disability and the like. Gender Budgeting (GB), developed to allocate public resources according to the needs and priorities of different genders, also aims to eliminate these intersectional inequalities. In this study, the project and activity-based GB in Tekirdağ and Urla municipalities, which are among the limited examples of GB initiatives in Turkey, are discussed. Although both initiatives need improvement, they are among the prominent examples in Turkey regarding the adoption of GB activities without the leadership and support of any national or international organisation and involving gender-related data in the budgeting process. The widespread adoption of these practices by local political actors and civil society will contribute to more sustainable gender equality policies.

Keywords

Gender
Gender Budgeting
Budgeting In Local
Governments
Activity-Based Budgeting

About Article

Received: 02.04.2019
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.553055

^a İletişim Yazarı: hakkihakanyilmaz@yahoo.com

^b Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-3046-3236

^c Doktora Öğrencisi, University of Urbino Carlo Bo, Global Studies: Society, Economy and Law, Urbino/Italy, ORCID: 0000-0002-8530-1755

^d Dr., TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı Çevre Komisyonu, ORCID: 0000-0002-3655-0907

Giriş

Kamu kaynaklarının toplumu oluşturan farklı cinsiyetlerin ihtiyaç ve önceliklerine göre ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak biçimde dağıtılması önemli bir politika hedefidir. Çünkü, toplumsal cinsiyet eşitsizliği günümüzde ısrarla varlığını sürdüren eşitsizlikler arasında yer almaktadır (Klatzer, 2011, s. 10). Nitekim dünya genelinde de eril değerler belirleyici olmakta ve iktidar dinamikleri bu değerlere göre şekillenmektedir. Bu iktidar ilişkilerinin yarattığı eşitsizliklerden dolayı kadınlar birçok kamu hizmetinden erkekler kadar yararlanamamakta ve bu durum cinsiyet eşitsizliğini daha da artırmaktadır. Bu nedenle hem özel olarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin, hem de genel olarak toplumsal refahın sağlanması için toplumdaki dezavantajlı grupların ihtiyaç, öncelik ve isteklerinin ve karşılaştıkları sorunların kamusal karar alma sürecine dahil edilmesi gereklidir. Bu yaklaşımın hayata geçirilmesinde, son yıllarda orta ve uzun vadede cinsiyetler arası eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve dezavantajlı konumdan kaynaklı olumsuzlukları azaltmak amacıyla kamusal programları ve bu programlara yönelik faaliyet ve projeleri toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi ile ilişkilendiren TCDB yaklaşımı önem kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede TCDB, toplumsal cinsiyet perspektifinin bütçeleme sürecine yerleştirilmesiyle kamusal kaynakların farklı cinsiyetlerin ihtiyaç ve önceliklerine göre dağıtılmasını ve böylece toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesini hedeflemektedir.

Kamu politikalarının toplumsal cinsiyetle ilişkili yönlerini vurgulayan TCDB yaklaşımı, farkındalık yaratma, toplumsal cinsiyetle ilgili konuların daha anlaşılır kılınması ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki faaliyetlerin daha etkili olması için siyasi karar mekanizmasının dönüştürülmesi bakımından temel bir stratejidir (Klatzer, 2011, s. 10). TCDB'nin temel amacı, kamu kaynaklarının bütçeleştirilmesi sürecinde, toplumsal açıdan dezavantajlı konumda olan kız çocuklarına ve kadınlara yönelik politikaların önceliklendirilmesidir. Bu anlamda TCDB, geleneksel bütçe yaklaşımının daha önceden bütçeleme ve karar alma faaliyetlerinin dışında bıraktığı dezavantajlı grupları, özellikle kadınları ve cinsiyet eşitliği savunucularını içerecek şekilde genişletmeyi hedefleyen bir strateji ve yaklaşım sunmaktadır (Klatzer, 2011, s. 12). Kısaca, TCDB, toplumu oluşturan kadınlar ve erkekler ile kız ve oğlan çocukları arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesini ve farklı ihtiyaçların etkin biçimde karşılanmasını sağlayacak plan, politika ve bütçe uygulamalarının gerçekleştirildiği bir süreçtir. Yerel yönetimler hizmetten yararlanan vatandaşlara daha yakın yönetim birimleri olduğundan, bu sürecin yürütülmesinde oldukça etkili bir role sahip olacaklardır.

Bu anlamda yerel yönetimler TCDB yaklaşımı benimseyerek, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine maruz kalan ve dezavantajlı durumda olan gruplara yönelik olarak yürüttüğü faaliyetleri daha etkin ve toplumdaki farkındalığı güçlendirecek şekilde sunabilecek mekanizmalara sahip olacaklardır. Ayrıca yerel harcamaları ve hizmet sunumunu toplumsal cinsiyet eşitliğini ve dirliğini güçlendirmeye yönelik olarak aşağıda belirtilen kanallar aracılığıyla planlayabileceklerdir (Aydemir-Uslu, 2017):

- a. Toplumsal cinsiyet açısından dezavantajlı olan bireyleri toplumsal yaşamda destekleyecek politikaları, yine onların katılımı ile hayata geçirebilecektir,
- b. Tematik bütçeleme anlayışını kullanarak dezavantajlı toplumsal cinsiyetlerin haklarını kullanmasına yönelik olanaklar ortaya koyabilecektir,
- c. Karar alma sürecinde, toplumun farklı kesimlerinin farklı ihtiyaç ve önceliklerini görerek ve anlayarak planlama, programlama ve bütçeleme gerçekleştirecektir,

- d. Kamu kaynaklarını toplumsal refahı gözeterek tahsis edebilecek, böylece toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesis edilmesine büyük bir katkı sağlamış olacaktır.

Türkiye’de TCDB çalışmaları yerel yönetimlerde çeşitli şekillerde uygulanmakla birlikte, daha çok ‘kısa ömürlü girişimler’ şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle TCDB yaklaşımının yerel yönetimlerin kaynak tahsisi sürecine sistematik bir şekilde yansıdığını ifade etmek olanaklı değildir. Bunun temel nedenleri; plan ve program sürecine katılım kültürünün yerleşmemiş olması ve talep ve ihtiyaçların önceliklendirilmesinde geleneksel anlayışın sürdürülmesidir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması hedefi, kamusal kaynakların üretilmesi, bölüşülmesi ve yeniden üretilmesi süreçlerine yönelik yaklaşımlarda köklü değişimleri gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte, sayıları az da olsa ortaya çıkan ‘girişimlerin’ bir bölümü kalıcı ve sistematik uygulamalar olma yolunda ilerlemektedir. Bu nedenle, TCDB bütçeleme çalışmaları bakımından sahada edinilen deneyimlerin akademik tartışmalarda yer bulması halihazırdaki uygulamaların eksikliklerinin giderilmesi ve ileride geliştirilecek uygulamalara yol gösterici olması nedeniyle oldukça önemlidir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, toplumsal cinsiyet konusundaki kuramsal tartışmalar ışığında, TCDB bütçelemenin gelişim süreci ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak konusundaki etkisi ele alınırken izleyen bölümde yerel yönetimlerin hizmet sunumu açısından öneminden bahsedilecektir. Üçüncü bölümde, Türkiye’den ve dünyadan uluslararası düzeyde başarılı kabul edilen ya da umut vadeden çalışmalardan seçilen örnekler kapsamında yerel yönetimlerde TCDB deneyimleri incelenecektir. Son bölümde ise, Türkiye’de Tekirdağ ve Urla belediyelerindeki performans programı ve bütçe hazırlama süreçlerinde TCDB uygulaması ele alınacaktır. Türkiye’de TCDB uygulamaları açısından özellikle yerel yönetimlerde oldukça büyük bir eksiklik olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu uygulamaların kurumsallaşması ile birlikte yaygınlaşması hem literatüre hem de ülkemizde izleyen dönemde geliştirilecek TCDB inisiyatiflerine önemli bir katkı sunacağı ve açıkçası yol göstereceği düşünülmektedir.

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Tarihsel ve Kuramsal Arkaplan

Toplumsal cinsiyet, tarihsel (Butler, 1993, s. 2) ve toplumsal olarak inşa edilmiş bir kavram olarak (Beauvoir, 2011: 330) güç ilişkilerine dayalı biçimde (Daskalaki et. al.,2020) kadına ve erkeğe farklı toplumsal kimlikler atanmasıdır. Bu tanım, toplumsal cinsiyetin, doğuştan itibaren sahip olunan biyolojik cinsiyetlerin ötesinde daha sosyal ve toplumsal bir içeriğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Toplumsal cinsiyet temelinde bireylere atanan roller, sorumluluklar, davranış ve yaşayış biçimleri aslında onlar üzerinde toplumsal bir yük oluşturmaktadır. O halde toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen herhangi bir politika sürecinin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının bireyler ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerini anlaması ve bunlara neden olan güç ilişkilerini ortadan kaldırmaya odaklanması gerekmektedir.

Bu yaklaşımla, makroekonomik politikalar oluşturulurken toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımının benimsenmesi hem *eşitlik* hem de *etkinlik* açısından fayda sağlayacaktır. İyi tasarlanan politikalar bir döngü oluşturarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasına katkı sağlayacaktır. Amaç; toplumsal cinsiyet eşitliğine hizmet ederek kaynak tahsisinde etkinliği sağlamak, kalkınma düzeyi ve büyümedeki eşanlı artışı gerçekleştirmek olmalıdır. Çünkü ancak bu sayede kadınlar gerçek anlamda güçlenebilecektir (Elson, 1998, s. 930).

Bu noktadan bakıldığında cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırma amacına yönelik olarak toplumsal cinsiyet perspektifinin hem özel olarak bütçeleme süreciyle ilgili tüm faaliyet alanlarına hem de ekonominin geneline yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu husus “*toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması*” sayesinde gerçekleşecektir. Anaakımlaştırma; mevcut politikaların toplumsal cinsiyet eşitliği amacına yönelik olarak dönüştürülmesini amaçlamaktadır. Yani, cinsiyet eşitliği algısının tüm politika süreçlerinde ve politikanın her alanında benimsenmesidir. Böylece; toplumsal cinsiyetin politika tasarım ve uygulama aşamalarında nasıl hesaba katıldığı, diğer ekonomik hedeflere kıyasla toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltacak politikalara hangi oranda önem verildiği sorgulanmaktadır (Rake, 2002, ss. 12-13). Elson (2003, ss. 1-2)’a göre anakımlaştırma; toplumsal cinsiyet eşitliği kaygılarını ana akım dışı (side stream) alandan ana akım (mainstream) alana çekmektir.

Bu bağlamda, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe ise; toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması ilkesinin maliye ve bütçe politikalarına uygulanması şeklinde ifade edilebilir. TCDB, bütçenin toplumsal cinsiyet temelinde değerlendirilmesi, bütçeleme sürecinin her aşamasına toplumsal cinsiyet perspektifinin yerleştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için gelir ve harcamaların yeniden yapılandırılmasıdır (Council of Europe, 2005, s. 10).

TCDB anlayışının gelişiminde, BM tarafından düzenlenmiş olan bir dizi uluslararası konferans etkili olmuştur.¹ Tüm bu çalışmaların amacı; toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve politik sürecin işleyişine toplumsal cinsiyeti dâhil etmektir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nca 1979 yılında kabul edilen ve 1981 yılında yürürlüğe giren “[Kadına Karşı Her Türülü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi](#)” (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women-CEDAW)² sözleşmesi de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda atılan önemli adımlardan biridir. Sözleşmeye taraf ülkelerin hükümetlerince hazırlanan raporda ve bu rapor paralelinde sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanan gölge raporunda yer verilen bütçe ile doğrudan ya da dolaylı biçimde ilgili olan konular TCDB’nin önemini artmasına katkı sunmuştur.

Bu uluslararası ortamın ve 1980’lerde uygulanmaya başlanan yapısal uyum programlarının kadınlar ve dezavantajlı gruplar üzerinde yarattığı olumsuzluklara tepki gösteren feminist hareketin rüzgarıyla kamusal politikaların ve özellikle bütçelerin toplumsal etkisi daha sık tartışılır hale gelmiştir. Özellikle Dördüncü Dünya Kadın Konferansı ve sonuçlarından biri olan Pekin Eylem Platformu, toplumsal cinsiyet eşitliği politikasını ve kamu politikasında cinsiyet analizini kurumsallaştırmak için bir ‘sıçrama tahtası’ haline gelmiştir (O’Hagan & Klatzer, 2018a, ss. 3-4).

Bu ortamda TCDB’nin ilk nüveleri Avustralya’da *Women’s Budget Programme* (1984) (Sawer, 2002; Sharp & Broomhill, 2002, 2013), İngiltere’de *Women’s Budget Group* (1989) (Himmelweit, 2000), Kanada’da TCDB girişimi (1993) (Budlender, 2001; O’Hagan, 2018), ve Güney Afrika’da *Women’s Budget Initiative* (1995) (Budlender, 2000; Budlender et al., 2002) olmak üzere oluşmaya başlamıştır. Ayrıca bu yaklaşımın ilk uygulama örneği olan Avustralya’daki *Women’s Budget Programme*, katılımcılığın ve süreci toplumsal olarak sahiplenmenin TCDB sürecindeki kritik önemini göstermiştir. Avustralya’daki femokratların (feminist bürokratlar) cinsiyete duyarlı bütçeleme sürecindeki başat rolü, süreci hem olumlu hem de olumsuz etkilemiştir. Olumlu tarafı; onların sıkı çalışmaları sonucu TCDB inisiyatifi oluşturulması olmuştur. Olumsuz tarafı ise; onların süreci yönetme kabiliyeti sivil toplumun sürece dahil olma gereğini ortadan kaldırmıştır. Bu durumda kadın bütçesi ortadan kaldırıldığında ortaya çıkan ses bir azınlığın sesi olmuştur (Budlender, 2001, s. 7). O halde, TCDB sürecinde

katılımcılığı artıracak uygun yöntemlerin benimsenmesi ve bunun için de bütçeleme sürecinin topluluklar ve bireyler üzerindeki kritik etkisinin daha net aktarılması gerekmektedir (Aydemir-Uslu, 2017, s. 44). TCDB yaklaşımı, kamu kaynakların kullanımında ve mal ve hizmet sunumunda belirleyici faktörün kıt kaynaklardan ziyade öncelikler meselesi olduğu görüşüne dayanmaktadır (Bassett, 2016). Dolayısıyla, bütçe döngüsünün başından sonuna kadar her bir aşamada vatandaşların sürece dahil edilmesi, ama aynı zamanda onların süreci takip edebilme ve anlayabilme ve toplumsal cinsiyete göre ayrıştırılmış kesişimsel veriler yoluyla analiz ve değerlendirme kapasitelerinin güçlendirilmesi gerekmektedir (Aydemir-Uslu, 2017).

TCDB yaklaşımı, bütçelerin genellikle “cinsiyetlere karşı tarafsız” olarak hazırlandığı fikrine karşı çıkmaktadır. Bütçeler mevcut haliyle tarafsız değil, Elson’un ifade ettiği gibi “toplumsal cinsiyet körü” dür (Elson, 2002, s. 29). Toplumsal cinsiyet körü bütçeler, kadınlar ve erkekler üzerinde oluşan farklı toplumsal etkileri görmezden gelirler. Bu bütçeler, kadın ve erkeğin farklı toplumsal rollere, sorumluluklara ve yeteneklere sahip olduklarını dikkate almazlar. Kadın ve erkek arasında var olan ekonomik ve sosyal farkları reddederler (Sharp and Broomhill, 2002, s. 41). TCDB, kadınların ve erkeklerin ihtiyaç ve deneyimlerini politik, ekonomik ve sosyal alanlara ve süreçlere entegre ederek politika oluşturma ve kaynak tahsisi sürecini ve yapısını dönüştürecek feminist politika değişikliğini hedefleyen bir yaklaşımdır (O’Hagan, 2015).

Bu çerçevede, TCDB; farklı kesimlerin ihtiyaçlarını, önceliklerini ve deneyimlerini toplumsal cinsiyetle ilişkilendirerek plan, program ve politika oluşturma, uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerine entegre etmeyi hedeflemektedir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme sürecinde, dört genel hedef söz konusudur. Bunlardan ilki; toplumsal cinsiyeti görünür kılmaktır. İkincisi; başarılı bir bütçe sürecinin sonucu olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaktır. Üçüncüsü; hükümetin halka hesap verebilirliğini sağlamaktır. Sonuncusu ise; kurumları, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama amacına yönelik olarak, dönüştürmektir. Kısacası cinsiyete duyarlı bütçeleme; toplumsal cinsiyet sorunlarını doğrudan bütçe faaliyetleri yoluyla çözmeyi amaçlamaktadır (Sharp, 2002, s. 95).

TCDB sürecinde hedeflenenler ile ulaşılan sonuçlar arasındaki ilişkileri değerlendirmek ve bunları analiz etmek TCDB sürecinin başarısı açısından oldukça önem taşımaktadır. Elson (1998, ss. 931-938)’ın çalışmasına göre; TCDB analizinde birçok araç kullanılabilir. Bunlardan en yaygın olan altı araç ise şöyledir;

- Cinsiyete göre ayrıştırılmış kamu harcamaları analizi,
- Cinsiyete göre ayrıştırılmış fayda değerlendirmesi,
- Cinsiyete duyarlı orta vadeli makro ekonomik politika çerçevesi,
- Cinsiyete göre ayrıştırılmış vergi analizi,
- Bütçenin zaman kullanımı üzerindeki etkilerinin cinsiyete göre ayrıştırılmış analizi,
- Cinsiyete duyarlı bütçe beyanıdır.

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, TCDB yaklaşımındaki temel amacın sadece bir ‘cinsiyet muhasebesi’ (Frey, 2008) yapmak değil, aksine cinsiyetlere göre ayrıştırılmış verilerin toplumsal olarak dönüştürücü politikalarla ilişkilendirilmesi gerektiğidir. Aksi takdirde TCDB yaklaşımı, ‘teknik bir yaklaşım’ olmanın ötesine geçemeyecektir (O’Hagan & Klatzer, 2018b; Ng, 2016; Marx, 2019). Bütçeler birer politika aracı olarak, yönetenlerin ya da karar verici konumunda olanların önceliklerini ifade etmektedir. TCDB temel olarak, bütçelerin

toplumsal cinsiyeti nedeniyle dezavantajlı konumda olanların durumunu iyileştirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini inşa etmek amacıyla yeniden yapılandırılmasıdır. TCDB ile ifade edilmek istenenin, farklı cinsiyetler için ayrı ayrı bütçeler hazırlanması veya kamusal kaynakların kadınlar ve erkekler arasında yarı yarıya paylaşılması olduğu anlaşılmamalıdır. TCDB ile asıl amaçlanan; her bir plan, program ya da politikanın, yapılan harcamanın ve toplanan gelirin farklı kesimden kadınlar ve erkekler üzerinde yarattığı toplumsal etkileri hesaba katan bir bütçeleme sürecidir. Bu süreçte kazanılacak deneyimlerden hareketle toplumsal kalkınmayı sağlayacak bir harcama ve vergi politikasının geliştirilmesi, bu döngünün başarılı bir şekilde devam etmesini sağlayacaktır.

Bu kapsamda TCDB'ler Elson (1998, ss. 2-3)'ın belirttiği gibi, aşağıda sıralanan konularda belli kararlar alınmasını gerekli kılmaktadır:

- a. Makroekonomik Strateji: Cari açık ya da fazla uygun mu? Orta vadede sürdürülebilir mi? (Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Alternatif Bütçeler ve Orta Vadeli Stratejiler)
- b. Harcama ve gelir kompozisyonu: Harcamalar ve vergiler uygun mu? (Vergi Analizi, Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Politika Değerlendirmesi, Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçe Beyanı)
- c. Hizmet sunumunun etkinliği: Kamu sektörü talep edilen düzeyde mal ve hizmet sunumunu gerçekleştirebiliyor mu? (İhtiyaç Değerlendirmesi, Hizmet Göstergelerinin Kalite Analizi, Yararlanıcı Değerlendirmeleri, Görünmez Maliyet Değerlendirmesi, Fırsat Eşitliği Değerlendirmesi)

Hizmet Sunumu Açısından Yerel Yönetimler ve Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme

Yerinden yönetim en genel ifadeyle "âdem-i merkezîyet" olarak bilinmektedir. Yani merkezi yönetim tarafından gerçekleştirilen kamusal fonksiyonların, yetki ve sorumluluğun merkezi yönetim altındaki diğer birimlere devredilmesidir. Bu anlamda, bireylerin yaşadıkları mekândaki ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılayan, kamusal mal ve hizmetler sunan, o mekânda yaşayan halkın seçtiği organlar tarafından idare edilen kurumlar yerel yönetim birimleri olarak adlandırılmaktadır (Tekeli, 1983, s. 3).

Tarihsel olarak sanayileşme, nüfus artışının hızlanması ve bunlara paralel olarak ortaya çıkan hızlı kentleşme süreci ile demokrasi konusunda yaşanan gelişmelerin de katkısıyla yerel hizmetlerin sunumunda eskiye oranla bir artış ve çeşitlenme yaşanmıştır. Günümüzde, uluslararası kuruluşların ve küresel yapıya eklenme süreci çerçevesinde yerel yönetimler, dünya genelinde güçlenmekte ve işlevselliği artmaktadır (Ökmen ve Çağatay, 2014, s. 88). Yerinden yönetim sistemi olarak yerel yönetimler, merkezi yönetim ile kamu hizmeti sunumu konusunda yapılan teknik bir iş bölümünden öte, çok daha önemli amaçlara ulaşmak üzere oluşturulan bir yönetim yapısıdır. Bu yapı ile ulaşılmak istenen temel hedefler; kişilerin topluluktaki gereksinimlerini karşılayabilmek için mal ve hizmet üretimi ile, bu mal ve hizmetlerin sunumunda etkinliğin ve hizmet sunumunda çoğulcu demokrasinin ve katılımcılığın sağlanması şeklinde özetlenebilir (Tekeli, 1983, s. 3).

Bu bağlamda, siyasi, iktisadi ve idari irade ile sivil grup ve toplulukların birlikte karar alabilecekleri ve ortak çıkarlarını belirleyebilecekleri yapılar oluşturmasını ve bahsedilen bu sürecin yönetilmesini esas alan yerel yönetişim, kentleşmeyle ortaya çıkan sorunlara çözüm bulabilme konusunda önemli hale gelmiştir (Çetinkaya ve Korlu, 2012, s. 98). Günümüzde

yerel yönetimler hem etkili kamu hizmeti sunumunun hem de demokratik katılımın sağlanmasında vazgeçilmez unsurlarından biri olarak görülmektedir.

Diğer yandan, kent yaşamının modernleşmesiyle, eskiden lüks olarak kabul edilen birçok hizmet -çevre düzenlemesi, su ve kanalizasyon, yol, ulaşım, eğitim, sosyal yardım gibi- giderek modern yaşamın vazgeçilemez unsurları haline gelmiştir. Yaşam standartları algısında meydana gelen bu dönüşüm, söz konusu hizmetleri sunması beklenen yerel yönetimlerin yükünü artırmakla birlikte onları daha da önemli hale getirmekte ve yerel düzeyde kurumsal düzenlemeler yapılmasını gerektirmektedir. Yapılacak kurumsal düzenlemelerin önemli bir parçası da toplumsal açıdan dezavantajlı durumda olan kadınlardır. Bunun nedeni, kadınların kendilerine dayatılan toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle karşılaştıkları eşitsizliklerin, onların yerel yönetim birimleriyle olan ilişkilerini de sorunlu hale getirmiş olmasıdır. Yerel yönetim birimlerinin yapı itibarıyla hizmetten faydalanan vatandaşlara merkezi yönetim birimlerine göre daha yakın olması nedeniyle, yöre halkının karşılaştığı sorunları daha hızlı ve etkin biçimde çözebilme kabiliyetine sahip olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yerel yönetim birimlerinin örgütlenme biçiminin ve onların sunduğu hizmetlerin toplumsal cinsiyete duyarlı olması gerekliliği daha iyi anlaşılabilir olacaktır (Sumbas, 2013, s. 34).

Yerel seviyede, fiziki ve sosyal altyapı oluşturulması, çöplerin toplanması, yeterli düzeyde açık ve yeşil alan oluşturulması, toplu taşımacılık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi, pazar yerlerinin kurulması ve denetimi gibi pek çok değişik mal ve hizmet sunulmaktadır. Yerel seviyede sunulması gerekli olan bu mal ve hizmetlerin gerektiği kadar ya da hiç sunulmaması veya maliyetlerinin artması durumunda; meydana gelen açık çoğunlukla kadınlar tarafından kapatılmakta, ya da kadınların halihazırda üstlendiği işleri yerine getirmelerini daha zor hale getirmektedir. Mesela, bir belediyede suyla ilgili bir problem oluştuğunda toplumsal olarak evin temizliği ve düzeninden sorumlu olduğu düşünülen bir kadın sıkıntı yaşamaktadır. Yine, kent sokaklarının yeterince iyi ya da hiç aydınlatılmamasından dolayı kadınlar tacize uğrayabilmektedir (Sumbas, 2013, s. 32). Benzer biçimde, hane dışında çalışmak isteyen veya çalışma zorunluluğu olan birçok kadın, hane-içi ücretsiz çocuk ve yaşlı bakımı nedeniyle işgücü piyasalarına dahil olamamaktadır. Dolayısı ile kadınlar, bakım hizmetlerinin yetersiz ve pahalı olması sebebiyle, hane dışında çalışma isteğinden belli bir dönem için veya tamamen vazgeçmektedir (Elson, 1998; Esim, 2000; Moser, 1989).

Tüm bu akademik tartışmaların yanı sıra Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve diğer uluslararası kuruluşların da dahil olduğu pek çok örgüt, toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirme konusunda yerel yönetim birimlerinin ve özellikle belediyelerin önemine vurgu yapmaktadır (Yucel & Gunluk-Senesen, 2018, s. 273). Ulusal düzeyde belirlenen hedeflerin, yerel seviyedeki hedeflere dönüştürülmesi sürecinde yerel yönetim birimleri, yöre halkını oluşturan kadın ve erkeklerin, kız ve oğlan çocuklarının ihtiyaçlarını ve önceliklerini ve bunları en iyi biçimde karşılayabilecek politikaların belirlenmesinde önemli katkılar sunabilecek yapıdadır. Dolayısıyla, TCDB çalışmaları yerel yönetimler açısından sunulan hizmetin niteliği ve yakınlık gibi nedenlerle giderek daha önemli bir araç haline gelmektedir. Çünkü, mal ve hizmet sunumu ile bunların karşılanacağı kaynaklar yerel yönetim birimleri seviyesinde daha net tespit edilebilmektedir. Diğer yandan, kadınların iktisadi durumlarında ve iktisadi süreçlere katılımında bu seviyede gerçekleştirilen iyileştirmeler hem kadınların hem de toplumdaki tüm bireylerin yaşamı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir (Klatzer & Stiegler, 2011, s. 9). Yerel yönetimlerde TCDB yaklaşımının benimsenmesiyle, yerel seviyedeki

planlama ve bütçeleme süreci daha büyük paydaş grubunun katılımını gerçekleştirecek biçimde fırsatlar oluşacaktır. Yerel seviyede yer alan çeşitli katılımcı yapılarda TCDB yaklaşımının uygulanmasıyla, yerel hizmetlere katılım daha da güçlenecektir (Klatzer & Stiegler, 2011, s. 12).

Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Deneyimleri

Dünyada Maastricht Antlaşması, Gündem 21, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Avrupa Kentsel Şartı “demokratik, katılımcı ve paydaşlara daha çok söz hakkı veren” bir yerel yönetim modelini öngörmektedir. Bu yönetim modeli, program geliştirme ve uygulama sürecindeki temel değişimlerle yerel toplulukların güçlendirilmesine ve sivil toplumun artan katılımcılığına işaret etmektedir. Bu kapsamda, başta kadınlar olmak üzere toplumdaki farklı dezavantajlı gruplara yönelik, ekonomik ve sosyal programlar ile özellikle bütçe sürecinde sivil katılımcılık modelleri öne çıkmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, yerel yönetim birimlerinin hizmetten yararlanan vatandaşlara ve hizmeti sunan yerel işletmelere görece yakın olması, yerel talepleri anlayabilme ve bunlara daha hızlı cevap verebilme kabiliyeti nedeniyle toplumdaki dezavantajlı gruplara yönelik olarak yürütülecek faaliyetlerde etkin rol alması oldukça önemlidir.

Orta ve yüksek gelirli birçok ülkede toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikaların ve faaliyetlerin giderek yaygınlaşması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derecesi hakkında bir bakıma fikir vermektedir. Gerçekten de yapılan çalışmalar sonucu elde edilen verilerin bize gösterdiği üzere, dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği oldukça ciddi boyutlara varmıştır (UN Women, 2019). Bu durumun telafi edilmesi için uluslararası iş birliğine dayanan adımlar atılması kaçınılmazdır. TCDB özellikle, 1995 yılında BM Genel Kurulu tarafından Pekin’de düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda kabul edilen Eylem Platformu Belgesi’nde önemli bir başlık olarak belirtilmesinden sonra dünya genelinde merkezi yönetim yanında yerel yönetimlerde de uygulama alanı bulmuştur. Bu bağlamda seçilen bazı başarılı yerel yönetim deneyimleri aşağıda özetlenmiştir.

Seçilmiş Ülke Örnekleri

Almanya: Münster Belediyesi

Almanya’da Berlin ve Münster Belediyelerinin TCDB konusundaki çalışmaları, literatürde ele alınan önemli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Münster Belediyesi TCDB uygulamasında, kadınların ve kadınlara yönelik projelerin önemini belediye bütçesinde görünür kılmaya açısından örnek olarak gösterilmektedir. Münster, yaklaşık 280.000 kişinin yaşadığı bir Alman şehridir. Münster Belediyesinde TCDB konusunda benimsenen yaklaşım, yöre halkının kamu bütçelerine dikkatini çekmek ve ilgisini canlı tutmak, yöre halkından daha çok kişiyi sürece dahil etmek ve süreçle ilgili kılmak ve kadın girişimcilere sağlanan fonları arttırmak olmuştur. TCDB kapsamında Münster Belediyesi’nde gerçekleştirilen faaliyet ve projeleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Klatzer, 2011, ss. 35-37):

- a. İlk aşama bilgi toplama aşamasıdır. Bu aşamada, bütçenin yapısı, temel harcama ve gelir yapıları ile bunlara ilişkin bütçe politikaları konusunda ve belediye bütçesiyle ilgili bilgi toplanması,
- b. Hane-içi ücretsiz çalışma konusu gündeme taşınarak, kadınların hem hane-içinde hem de toplumsal alanda büyük oranda ücretsiz emek sergilediği ve bunun bilinmeyen ve hesabı tutulmayan “görünmeyen iş” niteliğinde olduğuna dikkat çekilmesi,

- c. Kadınlarla ilgili oluşturulacak projelerde hangi kaynaklara ihtiyaç duyulduğu konusunda bilgi edinmek amacıyla anketler yapılması,
- d. Belediyeye yöneltilen politik talepleri ve istekleri belirlemek amacıyla çalışmalar yapılması ve neticesinde bu taleplerin yer aldığı bir liste oluşturulması,
- e. Kadınlarla ilgili projelerin finansmanı konusunda taleplerin toplanması,
- f. Son olarak, finansal ihtiyaçlar anketinde belirlenen tutar ölçüsünde kadınlarla ilgili projeler için temel fon desteği sağlanması, sivil toplumun fon desteği konusunda karar alıcı yapısını güçlendirme çalışmaları yapılması, belediye bünyesinde bir kadın komisyonu kurulması ve belediye bütçelerinin belirlenen öncelikler dahilinde bir kısmının kadınlarla ilgili hizmet ve yatırım projeleri ile ticari projelere ayrılması öngörülmüştür.

Almanya: Berlin

Berlin’de uygulama alanı bulan cinsiyete duyarlı bütçelemenin amacı başlangıçta; cinsiyete göre ayrıştırılmış veriler kullanarak bütçeyi daha şeffaf kılmaktı. Bu yaklaşım ilk olarak, pilot bölge ve ilçe düzeyinde bütçeden yapılan transferler düzeyinde uygulanmıştır. Daha sonra cinsiyete göre ayrıştırılmış veriler 2005-2006 bütçe belgelerine dahil edilmiştir. Bir sonraki adımda Temsilciler Meclisi (House of Representatives), analizleri ikincil yararlanıcıları da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu modelin üçüncü aşaması ise; spesifik cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşılmasına yönelik bütçe harcamalarının “yönlendirilmesi” ya da “yeniden yönlendirilmesi”dir. Hedef, TCDB’nin yönlendirici bir mekanizma olarak bütçe sürecine tam olarak entegre edilmesidir. Ancak 2011 bütçesi hazırlanırken karar alıcılar, daha iyi bir toplumsal cinsiyet eşitliği sonucu getirecek değişiklikler yapma kapasitesinden yoksun olduklarını fark etmişlerdir. Çünkü bu noktaya kadar, sadece kamu hizmetlerinden yararlananların cinsiyete göre ayrılmış sayısını izlemişlerdir. Bununla birlikte, bu verilerin cinsiyete dayalı bir dengesizliği temsil edip etmediğini değerlendirmek için gerekli olan diğer verilerden yoksundular. Bu bilgi ve uzmanlık kaynaklarından yararlanılmaksızın, toplumsal cinsiyet eşitliği sonuçlarına yönelik çalışma olanaklarının sınırlı olduğunu fark etmişlerdir (Quinn, 2016, ss 22-24). Yine de TCDB’nin Berlin’de hemen her bölgenin ve şehrin bütçe politikalarına dahil olduğu söylenebilir. 2001 yılında kurulan TCDB Girişimi de Berlin’de uygulanan bütçe ve politikaları izleyerek, bunların cinsiyet açısından etkisini değerlendirmektedir (Klatzer, 2011, ss. 52-54). Berlin Senatosu’nun da 2016/17 bütçesi, bütçe sürecinde kullanılan cinsiyete dayalı bilgilere yer vermektedir. Bütçenin her bölümü, o bölümde istihdam edilen personelin cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerini sunarak başlamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda ciddi adımlar atılsa da faydalanıcıları cinsiyete göre ayrıştırmanın ötesinde nitel olarak etkili bir analiz yapılmadığı konusunda haklı endişeler mevcuttur. Dolayısıyla, Berlin, cinsiyet eşitliği konusunda henüz son aşamaya gelmiş görünmemektedir (Quinn, 2016, s. 25).

İtalya: Roma

İtalya’da toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme çalışmaları 2001 yılında yerel ve bölgesel düzeyde başlamıştır. 2003 yılından sonra bu çalışmalar merkezi yönetim kapsamında ulusal düzeyde de başlatılmıştır. 2007 yılında yasal değişiklikler yapılarak merkezi yönetim bütçesinin cinsiyete duyarlı olup olmadığını denetlemeyi mümkün kılacak değişiklikler yapılmıştır. Bu bakımdan İtalya örneği, merkezi düzeyde başlayarak yerel düzeylere aktarılan

toplumsal cinsiyete duyarlı uygulama örneklerinden ayrılmaktadır. İtalya örneğinde, cinsiyete duyarlı uygulamalar yerel seviyede başladığı için bölgeler arasındaki kurumsal kapasite farklılıkları hesaba katılmalıdır. Çünkü kurumsal güç ve kapasite, bütçe metinlerini hazırlama biçimi ve belirlenen hedefler; bölgesel, kurumsal ve siyasi düzleme bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Aynı Anayasa ve yasal mevzuat etrafında birleşmiş olmasına rağmen uygulamalardaki bu farklılıklar bölgelerin sadece ekonomik ve sosyal kalkınma düzeylerinin değil; siyasi eylemlerin şeffaflığı, siyasi temsil ve katılım düzeylerinde de farklılaşmaya yol açmaktadır. Bu olumsuzlukları telafi edebilmek için, bütçe analizlerinde “Dirlik Yaklaşımı (Well Being Approach)” kullanan Roma Bölgesi (Rome Province) insanların deneyimlerini dikkate alarak kurumlar arası tutarsızlıkları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım “yapabilirlik yaklaşımı” ile ilişkilidir. Toplum ilk etapta, dirlik düzeyi karmaşık siyasal, toplumsal ve ekonomik ilişkilere bağlı olan kadınlar ve erkekler olarak ayrılır. Nitekim bir kadın aynı zamanda hem çalışan hem de hasta, anne ya da bakıma muhtaç bir birey olabilir. Dirlik yaklaşımı sayesinde farklı cinsiyetlerin ve farklı kurumların sorumlulukları arasındaki fark daha görünür kılınır. Dolayısı ile Dirlik Yaklaşımı kapsamında incelenmesi gereken alanlar; i) bilgiye erişim, ii) sağlıklı bir yaşam sürebilme kapasitesi, iii) çalışabilme kapasitesi, iv) kamusal kaynaklara erişebilme kapasitesi, v) güven içinde yaşayabilme kapasitesi, vi) seyahat etme kapasitesi, vii) gerçekleştirilen bakım hizmetleri, viii) bireyin kendine ayırdığı zaman ve ix) kamusal alana erişim ve katılım düzeyidir (Addabbo ve arkadaşları, 2008a, ss. 13-27). İtalya örneği bize özellikle dirlik yaklaşımının TCDB çalışmalarında ne şekilde kullanılacağını ve geliştirileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bu anlamda yerel ve bölgesel eşitsizliklerin program öncelikleri çerçevesinde cinsiyet çalışmalarında ele alınması ve faaliyet ve projelerle iyileştirmeye yönelik çaba gösterilmesi özellikle merkezin programlarıyla uyum açısından öğretici görülmektedir.

İngiltere: Londra

2006’da kabul edilen İngiltere Eşitlik Yasası uyarınca, Londra Belediyesi’nin; kadın ve erkek eşitliğini olduğu kadar çeşitli ırk, etnik köken ve inançların, engelli kadınların ve erkeklerin, Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İnterseks (LGBTİ) bireylerin, çocukların ve yaşlıların eşitliğini gözetmeyi içerir. Bu kanundan önce de Londra Yönetimi (The Greater London Authority) 2003 yılında “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Programı”nı kabul etmiştir. Program; kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliği teşvik etmek ve cinsiyete dayalı ayrımcılığı engellemek için kullanılacak yöntemleri, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirilen faaliyetleri ve bunların sonuçlarını ve bir sonraki yılın öncelikli hedeflerini ortaya koymaktadır. Program 2003’te kadın örgütlerine danışılarak ve “Capital Woman” adıyla bilinen organizasyonda oluşturulmuştur. Programın öncelikli faaliyet alanları; ilgili kurumlarla çalışarak Londra Aile İçi Şiddet Stratejisini uygulamak, güvenli ve kaliteli bir ulaşım sağlamak, Londra’da güvenliği sağlayabilmek için polis teşkilatıyla iş birliği içinde olmak, LGBTİ bireylerin yaşamlarını kolaylaştırıcı önlemler almak ve uygulamak, Belediye Çocuk Bakımı Stratejisi geliştirmek ve uygulamak, her yıl 8 Mart’ta birçok kadın katılımcının eşliğinde düzenlenen “capitalwoman” konferanslarını gerçekleştirmek, Belediye Başkanının yetkileri dahilinde, uygun fiyatlı konutların bulunabilirliğini artırmak için çalışmak, evsizliği azaltmak ve evsiz kadınların ihtiyaçlarını karşılamak, kadınların ekonomik konumlarını ve kadın eşitsizliklerini analiz etmek, vurgulamak ve bu konularda kampanyalar yürütmek, kadınların ekonomik konumunu iyileştirmek ve yoksulluğu azaltmak için Londra Kalkınma Ajansı (London Development Agency- LDA) ile birlikte çalışmaktır. (Koshla ve Barth, 2008, s. 24). Ayrıca belediyenin internet adresinden yayınlanan raporlar yoluyla toplumsal cinsiyet

eşitliğine ilişkin güncel veriler paylaşılmaktadır. Son olarak Londra'daki ücret eşitsizliği verileri ve sosyal bütünleşmeye ilişkin bir rapor paylaşılmıştır.³Ayrıca aile içi şiddete ilişkin verilerin 2012 yılından sonra toplanmaya başlandığı ve bunun da cinsiyete göre ayrıştırılmadığı bildirilmiştir (<https://www.london.gov.uk>, E.T. 05.05.2021).

Türkiye'de Yerel Yönetimlerde TCDB Uygulama Örnekleri

Türkiye'de Bütçe Hazırlama Sürecinde TCDB Uygulamasının Belediyeler Açısından Önemi

Türkiye'de TCDB çalışmalarının ve buna yönelik altyapının oluşturulması, 1980'li yılların ortalarına dek gitmektedir. Kadın-erkek eşitliği konusundaki çalışmaların devlet bünyesinde kurumsallaştırılması ise, Devlet Planlama Teşkilatı'na bağlı olan Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü içerisinde 1987 yılında Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu'nun oluşturulması ile sağlanmıştır. Daha sonra bugünkü adıyla Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün 1990'ların başında kurulması ile, kadın sorunları ile ilgili kurumsal yapının temelleri atılmıştır.

Cinsiyete duyarlı bütçelemeye yönelik çalışmalar Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından 2006 yılından sonra daha fazla gündeme getirilmiştir. Son olarak Kalkınma Bakanlığı tarafından Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) çerçevesinde 2013 yılında hazırlanan "Onuncu Kalkınma Planı Toplumsal Cinsiyet Çalışma Grubu Raporu"nda "Yerel yönetimlerin (il özel idareleri ve belediyeler) toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe yapmaları zorunlu hale getirilmesi yönünde bir öneri geliştirilmiştir. Onuncu Kalkınma Planı Toplumsal Cinsiyet Çalışma Grubu Raporu"nda toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe ile ilgili;

- Kamu idaresinde ve yerel yönetimler bünyesinde kadın-erkek eşitlik birimleri oluşturularak toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısı yerleşene kadar bu birimlerin oluşturulmasının ilgili mevzuat çerçevesinde zorunlu hale getirilmesi (Kalkınma Bakanlığı; 2013:47),
- Yerel yönetimler öncelikli olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlarda toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımının benimsenmesine yönelik uygulamaların ve düzenlemelerin yapılması (Kalkınma Bakanlığı; 2013:48),
- Kadınların politika oluşturma süreçlerine katılımını sağlamak üzere kadın örgütlerinin mecliste ve yerel meclislerde ihtisas komisyonlarına katılımının sağlanması ve kolaylaştırılması için gerekli mekanizmaları oluşturacak düzenleme ve uygulamalar yapılması (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 49),
- Belediyelerin yapacağı bütçelerde kadına yönelik şiddetle mücadele konusuna bütçe ayrılması sağlanmalı ve ayrılan bütçelerin sivil toplum kuruluşlarının (STK)'ların kullanımına açılacak şekilde planlanması (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 292),

şeklinde bir çerçeve çizilmiştir. Bununla birlikte; 2010 yılında çıkarılan 14 sayılı Başbakanlık Genelgesinde "Kamu kurum ve kuruluşları ve yerel yönetimler hazırlayacakları stratejik plan, performans programları ve faaliyet raporlarına kadın-erkek eşitliği yaklaşımını dâhil edecekler, bu metinlerde istatistiksel veriler ile bilimsel araştırmalar ve bunlar için kullanılacak ödeneklere yer verilecektir." denilerek cinsiyete duyarlı bütçe yaklaşımı yerel yönetim bütçe sürecine dahil edilmiştir.

Türkiye'nin de imzasının bulunduğu "Avrupa Yerel Yönetimler Özerlik Şartı"nda, yerel yönetimler temel üç işlevine gönderme yapılarak açıklanmıştır. Bunlar; "yerel yönetimlerin

sorumlulukları içinde olan kamu hizmetlerini yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda yerine getirme”, “eşit ve gizli oyla seçilmiş üyeler tarafından yerel nüfusu temsil etme” ve “vatandaşların doğrudan katılımına imkân sağlama” biçiminde özetlenebilir. Bu bağlamda, yerel yönetim birimlerinin ve özellikle belediyelerin kamu hizmetlerini kadınların çıkarlarını da gözeterek sunmaları gerektiği, yerelde karar alma sürecinde yöredeki kadın nüfusunun temsil edilmesi ve onların bu sürece doğrudan katılımını sağlama sorumluluğu ve işlevine sahip olduğu görülmektedir (Sumbas, 2013, s. 35).

2000’lerden sonra Türkiye’de yerel yönetimlerde TCDB uygulama örneklerine rastlanmaya başlanmıştır. Ancak Türkiye’deki TCDB uygulamalarının izleyen bölümde görüleceği üzere büyük bir çoğunluğu uluslararası kuruluşların desteği ile proje biçiminde yürütüldüğünden kurumsal süreçlere entegrasyon, sürdürülebilirlik ve etkinlik konusunda sorunlu bir yapı mevcuttur. Bununla birlikte, bu uygulamaların her biri toplumsal cinsiyet konusundaki farkındalığın artmasına hizmet etmekte ve daha iyi uygulamaların yapılması için yol gösterici olmaktadır.

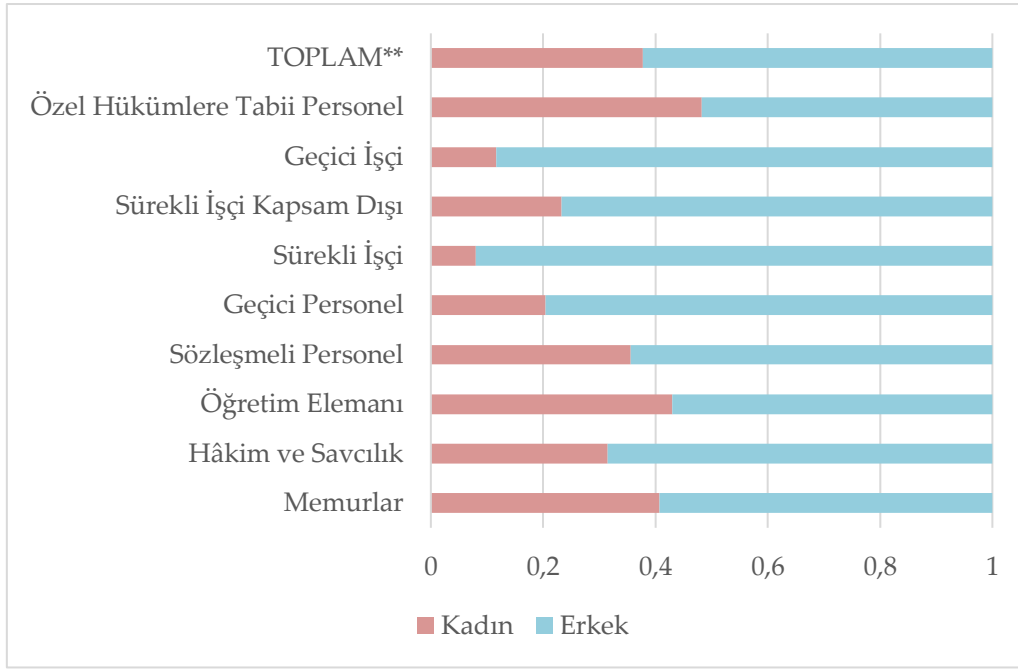
Belediyelerin gerek merkezi idare ile gerekse il düzeyinde yerel birimlerle olan görev yetki ve sorumluluk ayrımı ve paylaşımı 5216 sayılı Büyükşehir Belediye yasası ve 5393 sayılı belediye yasası çerçevesinde belirlenmektedir. 6360 sayılı yasa ile Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nda yapılan değişiklikle büyükşehir belediyesi, sınırları il mülki sınırı olan ve sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlayan; idarî ve malî özerkliğe sahip olarak kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren ve yetkileri kullanan; karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi olarak tanımlanmıştır (Yılmaz ve ark, 2017).

2016 yılı verileri üzerinden Türkiye’de belediyelerin nüfus büyüklüklerine göre dağılımına bakıldığında, nüfusu 50 binin üzerinde 337 belediye olduğu görülmektedir. 100 bin olarak bakıldığında bu sayı 235’e yükselmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2016). Nüfusu 2 bin ile 5 bin arasında ise 435 belediye bulunmaktadır. Belediyelerin nüfusları arasında görülen farklılaşma oldukça yüksektir. (İçişleri Bakanlığı, 2016; Yılmaz ve ark, 2017).

Bugün gelinen nokta itibarıyla TÜİK nüfus istatistiklerine bakıldığında (TÜİK, 2017), 2014 yılından itibaren 6360 sonrası değişen yapıyla toplam nüfusun yaklaşık %94’ünün belediye hizmetleri kapsamında olduğu görülmektedir. Bu ise doğrudan belediyelerin yerel hizmet üretme konusunda rol ve sorumluluğunun artması anlamına gelmektedir.

Belediyelerde siyasi temsil anlamında 2014 seçimleri sonrasında belediye başkanlarının %2,7’si, belediye meclis üyelerinin ise %10,7’si kadınlardan oluşmaktadır. Söz konusu oranların sırasıyla %0,9 ve %4,5 olduğu 2009 seçimlerine göre bu sayılarda bir iyileşme görülmekle birlikte cinsiyet açısından kadın temsiline oldukça düşük seviyede olduğunu söyleyebiliriz.

Kamuda çalışanlar içinde kadın çalışanların oranı 2015 yılında %35 seviyesindeyken bu oran Mayıs 2018 itibarıyla yaklaşık %38 seviyesine çıkmıştır (DPB, 2018).

Grafik 1: Kamu 'da İstihdam Türüne Göre Personelin Cinsiyet Dağılımı, Eylül 2017 (%)

Belediyelerde kamuda çalışan personelin statüsüne göre cinsiyet bazlı dağılımı ile seçilmiş belediye örneklemleri üzerinden gidilerek yapılan hesaplamada 2017 yılsonu itibarıyla çalışan toplam personelin %20-25'inin kadın çalışan olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle işçi kadrolarının etkisiyle çalışan kadın sayısının payı genel toplamdan farklılaşmakta ve azalmaktadır.

TCDB Uygulamalarına Yönelik Seçilmiş Belediye Örnekleri

Türkiye'de, TCDB literatüründe akademik çalışmaların, raporların ve rehberlerin sayısındaki artışa paralel olarak (Kaşıkırık & İzci, 2019; Özkaleli, 2018; Rençber, 2020; Yakar-Önal, 2021; Yücel, 2016), TCDB girişimlerinin sayısı da giderek artmaktadır. Ancak bu artışa rağmen, Türkiye özelinde yerel yönetimlerde sistematik ve sağlam kurumsal temellerle desteklenen TCDB uygulama sayısı oldukça azdır. Bu bakımdan, hem TCDB literatürde yapılan tartışmaların artması hem de daha eşitlikçi, katılımcı ve kapsayıcı yaklaşımların yerel yönetimlerin plan, program ve bütçe sistemlerine entegre edilmesi TCDB'nin somut sonuçlara ulaşabilmesi bakımından oldukça önemli görülmektedir. Diğer yandan bu perspektiften bakan bir siyasi mekanizma oluşturulması, kamusal karar alma sürecini sahiplenme ve yönetim kültürünün de dönüşmesini sağlayacaktır. Bu çerçevede, yerel düzeyde TCDB anlayışını başarılı biçimde planlama ve bütçeleme süreçlerine entegre eden Bursa Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Edirne Belediyesi ve Tarsus Belediyesi ele alınacaktır. Ayrıca son başlıkta, güncel TCDB yaklaşımlarından olan Dirlik Temelli TCDB çalışmalarına yer verilecektir.

Bursa Büyükşehir Belediyesi

Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı 2013'te [Avrupa Yerel Düzeyde Kadın Erkek Eşitliği Şartı'nı](#) (Avrupa Eşitlik Şartı) imzalamıştır. Böylece yerel ve bölgesel yönetimler, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında politik katılım, istihdam, kamu hizmetleri, şehir planlama gibi alanlarda farklı şekillerde somut olarak izlenebilecek eylemleri gerçekleştirmeye kamusal bir taahhütte bulunmuşlardır (CEMR, 2006). Bunun ardından, Bursa Büyükşehir Belediyesi

toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesinin belediye müdürlüklerinin tüm planlama ve uygulama süreçlerine entegre edilmesi için bir genelge yayınlamıştır (Klatzer vd., 2015a).

Böylece toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması Belediye'nin temel taahhütlerinden birisi haline gelmiştir. Bu bağlamda, Bursa Kent Konseyi Kadın Meclisi, Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin 2010-2014 Stratejik Planı'nda kadınlara yönelik faaliyet ve harcamaların analizini yapmıştır (Klatzer vd., 2015b). Ayrıca Belediye, nüfus, yaş, okuryazarlık ve belediye personeli bilgileri içeren verileri cinsiyete dayalı biçimde ayrıştırmıştır (KEİG, 2015). Kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda en önemli aktörlerden birisi olan Belediye (Bursa Valiliği, 2017), bu alandaki faaliyetlerine stratejik planında yer vermiştir. Ayrıca kent hizmetlerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla eşitlik birimi ile belediye birimleri arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlama ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık çalışmaları yapma hedeflerine de Stratejik Plan'da yer vermiştir (KEİG, 2015). Bu anlayış aynı zamanda Belediye bütçesini kadınların ihtiyaçlarına ayrılan finansman üzerinden izlemek için iyi bir başlangıç noktası oluşturmaktadır (Klatzer vd., 2015a). Tüm bunlar Belediye'nin toplumsal cinsiyet eşitliği hedefine yönelik faaliyetlerine somut örnek teşkil etmekle birlikte bu tarz faaliyetlerin uzun vadede varlığını sürdürebilmesi ve gelişmesi ancak bu anlayışın sistematik bir temelde kurumsal yapının işleyişi içine entegre edilmesi, cinsiyete göre ayrıştırılmış kesişimsel verilerle desteklenmesi ve böylece izleme ve değerlendirmesinin şeffaf biçimde ve toplumsal katılımı gerçekleştirilebilmesi sayesinde mümkün olabilecektir.

Bu anlamda, (i) toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik faaliyetlere ayrılan finansmanın zaman içindeki değişimini gözlemlemek, (ii) toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik harcamaların toplam Belediye harcamaları içindeki oranını belirlemek, (iii) kadınların ve dezavantajlı konumda olan toplulukların ve ayrımcılığa uğrayan kesimlerin ihtiyaçlarının belirlenebilmesi için sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde ihtiyaç analizi yapmak sürecin devamlılığının sağlanması açısından önemlidir (Klatzer vd., 2015b).

Belediye'nin 2010-2014 ve 2015-2019 Stratejik Planlarından itibaren, kadını 'aile' üzerinden ele alan yaklaşımın ötesinde toplumsal cinsiyet eşitliğine, kadınlara ve dezavantajlı kesimlere yönelik hedefler yer almaktadır. Bu hedeflerden birisi de 'kentte yaşayan herkes için; kentin sunduğu ekonomik ve sosyal fırsatlardan eşit biçimde yararlanabileceği katılımcılığın sağlandığı bir kent oluşturmak' şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Belediye'nin, daha önceki Stratejik Planı (2006-2009) da dikkate alındığında (Şahin, 2020), toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanması sürecinde daha çoğulcu ve katılımcı, kadını yalnızca aile içine konumlandırmayan, aksine kadınların güçlendirilmesine yönelik hedefleri diğer göstergelerle ilişkilendirerek ortaya koyan bir anlayışa geçiş yapıldığını ifade etmek mümkündür (Bursa Büyükşehir Belediyesi 2010-2014 ve 2015-2019 Stratejik Planı). Ancak belediyenin 2020-2024 Stratejik Planı'nda doğrudan toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin faaliyetlere ve hedeflere yer verilmemiştir (Bursa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı).⁴

Eskişehir Eşitlik Platformu ve Eskişehir Büyükşehir Belediyesi

Eskişehir'de kadın hareketi 1990'ların başından beri varlığını sürdürmektedir. Eskişehir Kadın Platformu (EKP), 1994 yılında 21 dernek katılımıyla çalışmalarına başlamıştır. 2000 yılında platformun çalışmalarıyla eğitimi desteklemesi ile özel bir önem kazanmıştır. Eskişehir'deki bir diğer platform olan Eskişehir Demokratik Kadın Platformu (EDKP), 2000 yılında "Dünya Kadın Yürüyüşü" ile kurulmuştur. Kasım 2013'te Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlenmesi Birimi (BM Kadın)'nın Eskişehir'de düzenlediği TCDB eğitimleri de benzer sonuçlara yol açmıştır. Eğitime kadın STK'larından,

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi'nden ve üniversitelerden büyük ölçüde bir katılım sağlanmış ve eğitim çalışmaları sonucunda TCDB için nasıl bir yol izleneceği belirlenmiştir. Alınan kararlar, daha sonra BM Kadın Birimi tarafından resmi yazı ile Eskişehir Büyükşehir Belediyesi'ne sunulmuş ve Eskişehir Büyükşehir Belediyesi konuyla ilgili eğitim ve danışmanlık alma kararı vermiştir (Cangöz, 2014, s. 17).

Ayrıca, BM Kadının İnsan Haklarının Geliştirilmesi Ortak Programı ve Sabancı Vakfı Hibe Programı kapsamında uygulanan "Uygulamalı TCDB Eğitimi" isimli proje sonucunda kamu kurum ve kuruluşlarından, üniversitelerden ve STK'lardan gönüllü katılımcılar Eskişehir'de TCDB'yi izleme amaçlı bir sivil toplum hareketi olarak Eskişehir Eşitlik Platformu'nu (ESEP) kurmuştur (Klatzer vd., 2015b). Eşitlik Platformu Türkiye ölçeğinde TCDB'yi doğrudan kendisine faaliyet alanı seçen ilk sivil toplum platformu olma bakımından ilk örneklerden biridir (Cangöz, 2014, s. 19).

Tüm bu çabaların olumlu katkısıyla, Eskişehir Belediye Başkanı, yayımladığı genelge ile belediye birimlerinden 2015-2019 Stratejik Plan hazırlıklarında kadınların sorunları, beklentileri ve ihtiyaçları ile TCDB'yi dikkate almalarını istemiştir. Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet eşitliği ve TCDB ile ilgili belirli amaç ve hedefler 2015-2019 Stratejik Planı'na dahil edilmiştir (Yakar-Önal, 2021, s. 33)

Bu dönemde yürütülen toplumsal cinsiyet analizleri ile Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, bütçeleme sürecine yön veren faaliyetler yürütmüştür. Örneğin, 2015-2019 Stratejik Planı hazırlanırken sağlık sektörüne ilişkin olarak yürütülen toplumsal cinsiyet analizi sonucuna göre, kırsal kesimlerde yaşayan kadınların başta kanser erken teşhis taraması olmak üzere sağlık hizmetlerine erişiminin sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonucu baz alarak belediye, kadınların kanser taramasından yararlanabilmesi için sağlık merkezinde randevu almak ve ücretsiz ulaşım temin etmek de dahil olmak üzere kırsaldaki kadınlar için gerekli tüm imkanları sağlamayı hedeflemiş ve bu yönde faaliyetler gerçekleştirmiştir (Klatzer vd., 2015a, s. 67). Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 Stratejik Plan döneminde de toplumsal cinsiyet eşitliğine, TCDB'ye ve aile içindeki konumundan bağımsız olarak kadına odaklı amaçlar ve hedefler yer almaktadır (Eskişehir Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı).

Ayrıca Eskişehir'de, 2013 yılında Tepebaşı ve Odunpazarı belediyelerinde 'Eşitlik Komisyonları' kurularak TCDB faaliyetlerine katkı sağlanması hedeflenmiştir (Cangöz, 2014, s. 18). Odunpazarı Belediyesi TCDB yaklaşımını 2017 yılından bu yana bütçe sürecine entegre etme çalışmaları yürütmektedir.⁵ Bu uygulama, uluslararası veya ulusal bir proje sürecine bağlı olmaksızın belediyenin yönetim ve bütçe süreçlerine entegre etmesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir (Yakar-Önal, 2021, s. 9).

Edirne Belediyesi

Edirne'de 2014 yılında yerel seçimlerin hemen ardından belediye, STK ve üniversite temsilcileri için düzenlenen TCDB eğitiminden sonra BM Kadın Birimi tarafından bir 'TCDB Öncü Grubu' oluşturulmuştur. TCDB Öncü Grubu, Edirne Belediyesi Stratejik Planında izlenecek amaç ve hedefleri belirlemiş ve hangi üyelerin bunları takip edeceğine karar vermiştir. Bu grup, henüz başlangıç döneminde olmasına rağmen, TCDB'nin kapasite geliştirme odaklı ve çok çeşitli STK'ları bir araya getiren çalışmalarının temelini oluşturmanın güzel bir örneğidir. Ayrıca TCDB ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularının Stratejik Plan'a dahil edilmesine yönelik çalışmalarla kamu politikalarının dönüşümüne katkıda bulunmuştur (Klatzer vd., 2015b). Edirne Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı'na toplumsal cinsiyet eşitliği

ve TCDB'ye ilişkin ayrıntılı amaçlar, hedefler, faaliyet ve göstergeler dahil etmiştir (Klatzer vd., 2015a, s. 46). Belediye 2020-2024 Stratejik Planı'na da TCDB hazırlık çalışmalarının tamamlanması hedefine yer vermiştir. Bu çerçevede, eğitim ve istihdama katılmayan dezavantajlı gruplar için sosyal politikalar geliştirmek, kadınları toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde ekonomik olarak güçlendirmek ve kadın istihdam olanaklarını artırmak, kentsel hizmet sunumunda çocuklara ve gençlere fırsat eşitliği sağlamak ve bireyi geliştirmek, tüm bunları destekleyen aile ve toplum odaklı mekanizmalar sunmak belediyenin üzerinde durduğu konular arasındadır (Edirne Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s. 24).

Tarsus Belediyesi

Tarsus Belediyesi, 2013'te Avrupa Eşitlik Şartı'nı imzalamıştır. Yerel meclis, kadınların belediyedeki rolünü teşvik etmek için halihazırda çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetler arasında⁶,

- a. Kadınların güçlenmesini teşvik etmek için kursların oluşturulması, yaklaşık 1500 kadına özgüven ve sağlık kurslarının sağlanması
- b. Kadınlara iş aramayı kolaylaştıracak eğitimler verilmesi,
- c. Köylü kadınlara el işlerini satmaları için destek sunulması ve,
- d. Kırsal kesimden kadınların yerel ürünlerini satabilecekleri bir meyve ve sebze pazarının açılması yer almaktadır.

Belediye ayrıca belediyenin personel istihdamında kadınların konumunu güçlendirmek için cinsiyet çeşitliliğini teşvik etmeye ve toplumsal kalıp yargıların kırılarak, kadınların kentleri ve kamusal alanları erkekler kadar rahat kullanabilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Belediye 2020-2024 Stratejik Planı'nda TCDB yaklaşımı çerçevesinde hedefler belirlediğini ifade etmiştir. Bu bağlamda örneğin 'Tarsus'ta yaşayanların sosyal ve kültürel yaşamını geliştiren, dezavantajlı gruplara değer veren, eşitlikçi ve cinsiyet eşitliğini sağlayacak hizmetler sunmak' stratejik amacı altında 'kadının sosyal statüsü ve istihdamını arttırmak, eşitleyici hizmetler sunmak' hedefi belirlenmiştir. Bu hedef altında, Tarsus ilçesinde kadın istihdam oranının bölge ortalamasından düşük olduğu tespit edilerek, kadın istihdamını desteklemek için kreşlerin açılması ve istihdama katılımlarının desteklenmesi, kadınların ekonomik hayata ve üretime katılımının sağlanmasına yönelik projeler üretilmesi ve faaliyetler yürütülmesi, kadına yönelik şiddetle ilgili olarak Kadın Yaşam ve Destek Merkezi kurulması ve sığınma evi faaliyetlerinin sürdürülmesi için bir bütçe ayrılmıştır. Performans göstergeleri hizmetlerden ve projelerden yararlanan kadınların sayısı ile sınırlı olsa da tüm bu faaliyetler kadınların sosyoekonomik durumunda bir iyileşme sağlayacaktır. Ancak toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi doğrultusunda daha köklü değişimler, geleneksel düşünüş ve yaşayış biçimlerini de dönüştürmekten geçmektedir. Bu bağlamda örneğin, kadınlara yönelik faaliyetlerin 'Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü' altında sınıflandırılması, kadının yerinin aile içinde olduğu ve kadının birincil görevinin ailelerine bakmak olduğu kalıp yargısını pekiştirebilir (Tarsus Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı).

Dirlik Temelli Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme

Günümüzde TCDB literatüründe, Dirlik Temelli TCDB (DTCDB) yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, Amartya Sen (1979, 1985), Martha Nussbaum (2000a, 2000b), Ingrid Robeyns (2005) ve diğerlerinin 'Yapabilirlik Yaklaşımı'na dayalı olarak; yapabilirlik setleri bakımından farklı cinsiyetler arasındaki mevcut eşitsizlikleri belirlemeyi ve bütçeleme sürecinin sonunda nasıl

değiştiklerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Yapabilirlik Yaklaşımı'nın özünü oluşturan kavramlardan olan yapabilirlik ve işlevsellik (Robeyns, 2016, s. 10); sırasıyla bireylerin 'sahip oldukları kaynakları ve fırsatları' 'değerli işlevlere dönüştürme' olanaklarını ifade etmektedir. Bireyler, kaynak ihtiyaçları ve bunları dönüştürme konusunda büyük farklılık gösterirler (Nussbaum, 2000a, s. 68).

Bir işlevin yokluğunun o işlevi mümkün kılacak yapabilirliğin ya da yapabilirlik setinin olmadığından şüphelenmeliyiz. Örneğin, bir kişi her zaman diğer insanlara şüphe ve korku ile yaklaşıyorsa, bu kişinin sevebildiği halde sevmemeyi seçtiğini söylemek yerine duygusal sağlık işlevini gerçekleştirmesini sağlayan yapabilirliklere sahip olmadığını söylemek gerekir (Nussbaum, 2000a, s. 93)- sokaklarda korkusuzca yürüyebilme, ev-içi şiddetten uzak bir yaşam sürebilme ve işyerlerinde mobing (yıldırma), taciz ve ayrımcılığa uğramadan çalışma hayatında yer alabilme gibi. Diğer yandan, insanların bir kamusal hakka sahipken bunu kullanmasını engelleyen maddi ya da toplumsal engeller olup olmadığını sorgulamak gerekir. O halde yerel ya da merkezi yönetimlerin görevi, bir alanda sadece kamusal mal ve hizmet sunmak değil, o hizmete neden, ne kadar ihtiyaç duyulduğunu ve bu hizmetlere hangi kesimlerin, hangi koşullarda ihtiyaç duyduğunu analiz ederek sunulan hizmetin bu alanlardaki toplumsal sorunlara çare olup olmadığı değerlendirmektir. Bu noktada yapabilirlik yaklaşımının toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında ele alınarak kadınların ve LGBTQ bireylerin cinsiyet temelinde karşılaştığı kesişen ayrımcılıkların onların yapabilirlik setini nasıl etkilediği ve sunulan hizmetlerin bu durumu nasıl dönüştürdüğü incelenebilir.

Türkiye'de ilk olarak Şenesen ve arkadaşları (2017, s. 34) 'Dirlik (Well-being) Temelli TCDB' (DTCDB)' yaklaşımıyla yerel yönetim bütçelerini ele almışlardır. Bu yaklaşımla Kars, Erzurum, Şanlıurfa, Diyarbakır, Nevşehir, Kayseri, İzmir, Manisa, Samsun ve Ordu illerinde Belediyelerin Stratejik Planlarını inceleyerek ve bu illerde yaşayan kadınlarla görüşmeler yaparak analizler gerçekleştirmişlerdir. Dirlik açısından insana yakışır eğitim, sağlık, barınma, güvenlik, istihdam, ulaşım ve toplumsal yaşama katılım gibi koşullar göz önünde bulundurularak belediye hizmetleri ve harcamaları incelenmiştir. Kısaca insanın iyi olma hali olarak tanımlanabilecek dirlik kavramı, belirli bir maddi gelire sahip olma, sağlıklı ve huzurlu olma ve iyi yaşama gibi bazı maddi-manevi koşulların sağlanmasını gerektirmektedir. Bu kavram, fiziksel, psikolojik, sosyal, ekonomik, coğrafi ve politik pek çok etkeni içinde barındırmaktadır. Bu yönüyle dirliğin, dinamik ve karmaşık bir süreç olduğu ifade edilmektedir (Şenesen ve diğ., 2017, ss. 33-34).

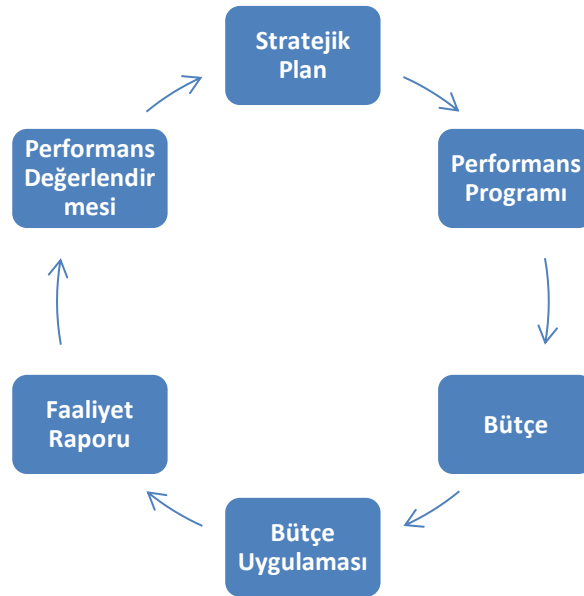
Çalışmada, siyasi ve idari yapılanmanın kadınların dirliği açısından belirleyici unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet konusunda farkındalığı artıracak çalışmaların sayısının artmasının önemi ve bu çalışmaların kurumsallaşmaya ve bu kurumların etkin işlemesine olan etkisi de vurgulanmaktadır (Şenesen ve diğ., 2017, ss. 359-360).

Faaliyet ve Proje Bazlı Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Uygulaması: Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi ve Urla Belediyesi Örnekleri

Urla Belediyesi ve Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nde performans programı ve bütçe hazırlıkları sürecinde gerçekleştirilen TCDB çalışmaları, yerel yönetimlerin süreci yönetimi bakımından belli ortak noktalara sahiptir.

Belediyelerde bir sonraki yılın bütçe çalışmaları, Mayıs ayı sonunda Kamu İdarelerince Hazırlanacak Performans Programları Hakkında Yönetmelik çerçevesinde hazırlanan performans programı⁸ ile başlamaktadır. Birimler bütçede faaliyet ve projeler yoluyla kullanacakları kaynakları stratejik planda (nüfusu 50 bini aşan belediyeler için stratejik plan hazırlanması zorunlu) amaç ve hedeflerle ilişkilendirmek amacıyla performans programı tekliflerini hazırlamaktadırlar.

Bu kapsamda, performans programında, stratejik planlarda yer alan orta ve uzun vadeli amaç ve hedeflere ilişkin yıllık hedefler, söz konusu hedefleri gerçekleştirmek üzere belirlenen faaliyet ve projeler ile bunların kaynak ihtiyacı yer almaktadır. Performans hedeflerine ne derece ulaşıldığını ölçmek, izlemek ve değerlendirmek üzere oluşturulan performans göstergelerine de bu programlarda yer verilmektedir (Performans Programı Hazırlama Rehberi, 2009). Stratejik planla temel amaç kurumsal önceliklerin, amaç ve hedeflerin ulusal ve bölgesel plan başta olmak üzere diğer plan metinleriyle ilişkisini kurmak olarak belirlenmişken planla bütçe arasındaki ilişkinin kurulması ise performans programı çerçevesinde öngörülmektedir (Yılmaz ve ark, 2017).

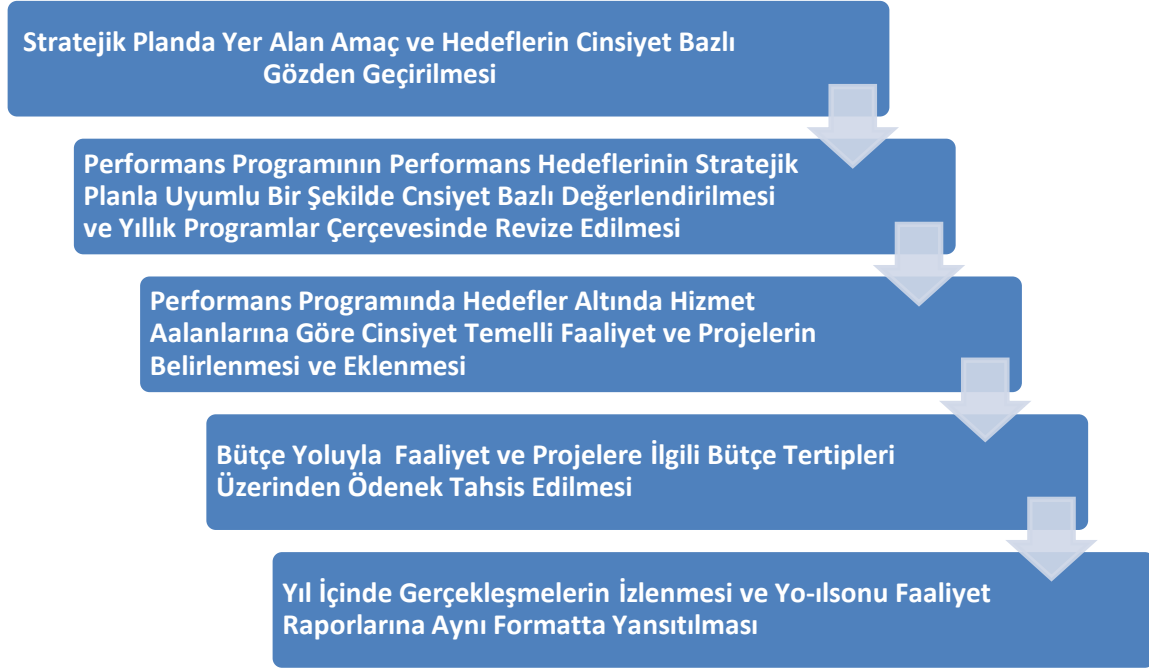

Şekil 1: Kurumsal ve mali yönetim döngüsü

Kaynak: Yılmaz (2011)

Her iki belediyede de performans programı çalışmaları ile birlikte cinsiyete duyarlı bütçeleme çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda iki belediyede de kurumsal bazda hazırlanan rehberlere cinsiyete duyarlı bütçeleme hazırlanmasına yönelik bir bölüm eklenmiştir. Daha sonra ilgili iki belediye de hizmet üreten ve kaynak kullanan birimlere performans programı ve bütçe çalışmaları süreci içinde eğitim vermiştir. İlk aşamada bütçeyi koordine etmekten sorumlu olan mali hizmetler ve strateji birimlerine yönelik uygulamalı bir eğitim yapılmış daha sonra bu eğitim bütün birimlere bütçe görüşmeleri öncesi performans programı eğitiminin bir modülü olarak verilmiştir. İkinci aşamada ise rehber kapsamında şablon tablolar üzerinden birimlerin hazırladığı tablolar birim bütçe görüşmelerinde (her birimle bir bütçe müzakere süreci çalıştırılmıştır) değerlendirilmiş ve geliştirilmiştir. Bu görüşmeler

aslında eğitimin de bir parçası olarak görülmüştür. Program ve bütçe sürecinin aşağıdaki akış çerçevesinde modellendiği görülmektedir:

Şekil 2: Tekirdağ Büyükşehir ve Urla İlçe Belediyesi örneklerinde cinsiyete duyarlı performans program ve bütçe akışı

Her iki belediyenin de program ve bütçe çalışmalarında kadınları doğrudan ve dolaylı etkileyecek faaliyet ve projeler, yukarıdaki akış çerçevesinde ve izleyen tabloda, yer aldığı şekilde kategorize edilmiştir.

Tablo 1: Kadına ve Çocuklara Yönelik Faaliyet ve Proje Alanları

Kadın	Çocuk
1. Kadın Sağlığı	6. Çocuk Sağlığı
2. Kadının Eğitimi	7. Çocuğun Eğitimi
3. Kadının Sosyal Gelişimi ve Uyumu	8. Çocuğun Sosyal Gelişimi ve Uyumu
4. Kadının ekonomik olarak desteklenmesi ve teşvik edilmesi	9. Çocuğun ekonomik olarak desteklenmesi ve teşvik edilmesi
5. Kadına yönelik olmak üzere kentsel ve kırsal mekânların düzenlenmesi	10. Çocuğa yönelik olmak üzere kentsel ve kırsal mekânların düzenlenmesi

Urla Belediyesi TCDB Uygulaması

Urla belediyesinde 2016 yılı bütçesi için doğrudan kadınla ilgili olmak üzere 5 grup faaliyet, çocukla ilişkili olmak üzere 5 grup faaliyet olmak üzere toplamda 10 grup faaliyet belirlenmiştir. Bu ana faaliyet alanları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (Urla Belediyesi CEB Raporu, 2015):

Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Tekirdağ Büyükşehir ve Urla Belediyesi Uygulamaları

- Kadın Üretici Pazarları Açılması ve Üretici Kadınların Satış Alanları Çeşitliliğinin Geliştirilmesi
- Kadın Sağlığı ve Hakları Konusunda Bilgilendirme Eğitimleri, Girişimcilik ve Liderlik Seminerleri Düzenlenmesi
- Kadın Danışma ve Dayanışma Faaliyetlerinin Sürdürülmesi (Sosyolojik, Psikolojik ve Hukuksal Destekler)
- Kadın Meslek Edindirme ve Hobi Kursları Düzenlenmesi
- Kadınlar için Genel Sağlık Taraması Yapılması
- Kadın ve Çocuklara Yönelik Faaliyetler İçin Semt Merkezlerinin Açılması
- Çocuk ve Gençlik Kulüpleri Faaliyetlerinin Sürdürülmesi
- Toplum Temelli Çocuk Oyun Odalarının Sayısının Arttırılması
- Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Marketlerinin Açılması
- Çocuk Karnavalı Düzenlenmesi

Toplumsal cinsiyetle ilgili olan her bir faaliyet ve projenin stratejik planının amaç ve hedef setiyle uyumlu olmak üzere performans programı ilişkisi, o yıla ilişkin performans göstergesi, sorumlu birim ve diğer kurum katkılarını da içerecek şekilde toplam bütçesi hazırlanan TCD bütçe tablosunda gösterilmiştir.

Yukarıda belirlenen 10 faaliyet grubu için gösterge niteliğinde olmak üzere başlangıç çalışmaları kısıtında 2016 yılı bütçesinde toplam olarak 2,7 milyon TL seviyesinde bir bütçe kaynağı tahsis edilmiştir. Bu şekilde kurgulanan yapının hem kurum içinde hem de kurum dışında başta ilgili Büyükşehir olmak üzere diğer belediye ve kurumsal yapılarla geliştirilecek iş birlikleri açısından da bir yön vermesi planlanmıştır.

İzleyen tabloda cinsiyete duyarlı bütçe çalışmasında öngörülen faaliyet ve projeler, stratejik plan, performans programı, bütçe ilişkisi performans göstergeleri ve birim sorumlulukları ile birlikte verilmektedir. Bu tablo aynı zamanda belediyenin hazırladığı bütçe tasarısına ilk defa ek bir cetvel olarak konulmak suretiyle sürecin kurumsallaşması yönünde önemli bir adım atıldığını göstermektedir.

Tablo 2: Urla İlçe Belediyesi Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçe Faaliyet ve Projeleri

No	Faaliyetin Adı ve Performans Bilgileri	Faaliyetin Niteliği	Müdürlük Bütçesi	Toplam Bütçe
1.	<p>Kadın sağlığı ve hakları konusunda bilgilendirme eğitimleri</p> <p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Kadına yönelik bilinç yükseltme, kadın dayanışması, toplumsal cinsiyet ve demokratik değerleri arttırarak, ayrımcı ve şiddet içeren yaklaşımların azaltılması ile kadınların sosyal ve ekonomik yaşama katılımını teşvik etmek</p> <p>Performans Göstergesi: Katılan Kadın Sayısı: 500 (yıllık)</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü</p> <p>Diğer Kurum Katkısı: İzmir B.B., İŞKUR, KOSGEB, TAP</p>	1,2,3,4	78.584	78.584
2.	<p>Kadınlar İçin Genel Sağlık Taraması</p> <p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Kadına yönelik bilinç yükseltme, kadın dayanışması, toplumsal cinsiyet ve demokratik değerleri arttırarak, ayrımcı ve şiddet içeren yaklaşımların azaltılması ile kadınların sosyal ve ekonomik yaşama katılımını teşvik etmek</p>	1	-	-

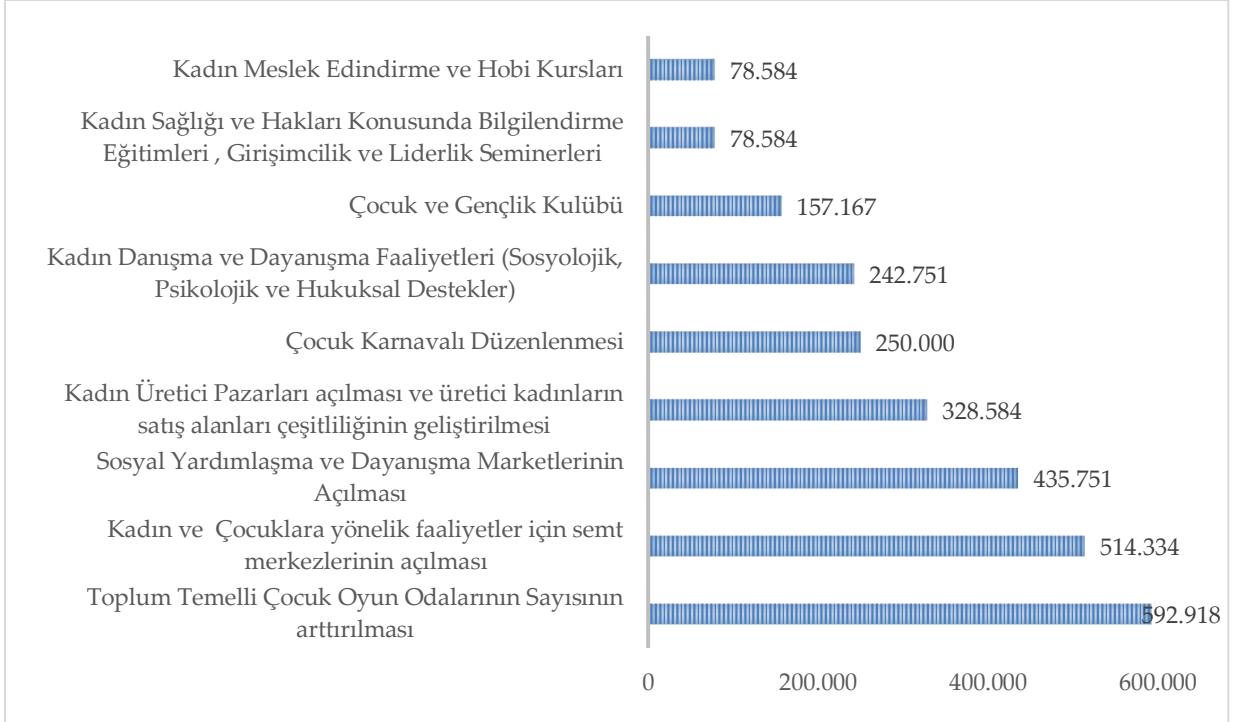
	<p>Performans Göstergesi: Sağlık Taraması Yapılan Kadın Sayısı: 100 (yıllık)</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü</p> <p>Diğer Kurum Katkısı: İzmir B.B.</p>			
3.	<p>Kadın Danışma ve Dayanışma Faaliyetleri (Sosyolojik, Psikolojik ve Hukuksal Destekler)</p> <p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Kadına yönelik bilinç yükseltme, kadın dayanışması, toplumsal cinsiyet ve demokratik değerleri arttırarak, ayrımcı ve şiddet içeren yaklaşımların azaltılması ile kadınların sosyal ve ekonomik yaşama katılımını teşvik etmek</p> <p>Performans Göstergesi: Danışan Kişi (Kadın/Erkek/Çocuk) Sayısı: 300 (yıllık) / Danışman Görüşme Sayısı: 850 (yıllık)</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü/ Hukuk İşleri Müdürlüğü</p>	1, 3	235751 / 7000	242.751
4.	<p>Kadın Meslek Edindirme ve Hobi Kursları</p> <p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Dezavantajlı konumdaki kişilerin güvenceli ve nitelikli işlerde istihdamını arttırmak</p> <p>Performans Göstergesi: Açılan Meslek Edindirme Kurs Sayısı: 13 (yıllık) / Kurslara Katılan Kişi Sayısı: 380 (yıllık)</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü</p> <p>Diğer Kurum Katkısı: İzmir B.B., İŞKUR, KOSGEB, Halk Eğitim Merkezi</p>	2, 3	78.584	78.584
5.	<p>Kadın Üretici Pazarları Açılması ve Üretici Kadınların Satış Alanları Çeşitliliğinin Geliştirilmesi</p> <p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Dezavantajlı konumdaki kişilerin sosyal entegrasyonunu kolaylaştırıcı çalışmalar gerçekleştirmek</p> <p>Performans Göstergesi: Üretici kadınlar için açılan sürekli satış alanları sayısı: 4 (yıllık) / Üretici kadınlar için açılan günlük satış alanları sayısı: 10 (yıllık) / Satış için tezgâh açan kadın sayısı: sürekli:300 günlük:1500 (yıllık toplam)</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü / Fen İşleri Müdürlüğü</p> <p>Diğer Kurum Katkısı: İzmir B.B.</p>	3,4,5	78584 / 250000	328.584
6.	<p>Kadın ve Çocuklara yönelik faaliyetler için semt merkezlerinin açılması</p> <p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Dezavantajlı konumdaki kişilerin sosyal entegrasyonunu kolaylaştırıcı çalışmalar gerçekleştirmek</p> <p>Performans Göstergesi: Faaliyete geçen semt merkezi sayısı: 4</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü / Fen İşleri Müdürlüğü</p>	3,4,8	314334 / 200000	514.334
7.	<p>Çocuk ve Gençlik Kulübü</p> <p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Dezavantajlı konumdaki kişilerin sosyal entegrasyonunu kolaylaştırıcı çalışmalar gerçekleştirmek</p> <p>Performans Göstergesi: Faaliyete katılan çocuk sayısı: 200</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü</p>	6,8,10	157.167	157.167
8.	<p>Toplum Temelli Çocuk Oyun Odalarının Sayısının Arttırılması</p> <p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Dezavantajlı konumdaki kişilerin sosyal entegrasyonunu kolaylaştırıcı çalışmalar gerçekleştirmek</p> <p>Performans Göstergesi: Oyun odasından yararlanan çocuk sayısı: 80</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü / Fen İşleri Müdürlüğü</p>	3,7,8,9	392918 / 200000	592.918
9.	<p>Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Marketlerinin Açılması</p>	3,8,5,10	235751 / 200000	435.751

Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Tekirdağ Büyükşehir ve Urla Belediyesi Uygulamaları

	<p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Gelir düzeyi düşük kişi ve ailelerin tespit edilerek, aynı ve nakdi yardım çalışmalarına yönelik faaliyetlerin yürütülmesi</p> <p>Performans Göstergesi: Yardım Edilen Aile Sayısı: 750 (yıllık) / Yardım Sayısı: 1000 (yıllık)</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü / Fen İşleri Müdürlüğü</p>			
10.	<p>Çocuk Karnavalı</p> <p>Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Urla ilçesinin kültürel ve tarihsel kent kimliğini ortaya çıkarmak ve ilçenin tanınırlığını arttırmak amacıyla gerçekleştirilen etkinlikleri güçlendirerek kültür ve sanat hayatına canlılık getirmek</p> <p>Sorumlu Müdürlük: Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü</p>	8	250.000	250.000
TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇE TOPLAMI				2.678.672

Kaynak: PYB, Urla Belediyesi CEB Raporu, 2015

Bu kapsamda ayrılan kaynağa faaliyet ve proje çerçevesinde bakıldığında, Urla Belediyesinin 2016 yılı program ve bütçe hedefleri içinde toplum temelli çocuk oyun odalarının açılması, kadın ve çocuklara yönelik faaliyetler için semt merkezlerinin açılması ile sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik yardımların ilk üç sırayı aldığı görülmektedir.

Grafik 2: 2016 Yılı Bütçesinde Kadına Yönelik Faaliyet ve Projelerin Büyüklükleri (TL)

Kaynak: PYB, Urla Belediyesi CEB Raporu, 2015

Urla Belediyesi bu çalışmanın devamında sürecin kalıcı olması ve kurum içi sahiplenmenin güçlendirilmesini sağlamak amacıyla dört ana başlık altında aşağıda sıralanan konularda geleceğe ilişkin politika kararı niteliğinde öncelikler oluşturmuştur. Bunlar:

A-Eşitlikçi Belediye İçin Kurumsal Yapı ve Katılım Mekanizmaları

- Belediye bünyesinde Kadın Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulması,
- Kadın STK'ların yerel düzeyde savunuculuk, izleme ve değerlendirme kapasitelerinin artırılması,

- c. Kadınların, ekonomik karar alma mekanizmalarına ve bütçeleme süreçlerine katılımını sağlayacak mahalle meclisleri kurulması,
- d. Yerel yönetimlerin, özellikle muhtarlıklar aracılığıyla, küçük ölçekli, ev tipi üretimde bulunan kadınların bilgisine ulaşması ve sendikal örgütlerle bağ kurması, kadınlarla sendikal örgütler arasında, bilgi aktarma ve dayanışma anlamında aracılık yapması amacıyla bir "Kendi Kendini İstihdam Eden Kadınlar Sendikası" (sewa - self employed women's association) kurulması,

B- Kurumsal Kapasite Oluşturulması ve Cinsiyet Eşitliği Bilincinin Geliştirilmesi

- a. Belediye çalışanları, toplumu oluşturan bireylerin farklı yaşam döngülerini görerek ihtiyaçlarını anlayacak şekilde planlama ve bütçe yapma kapasitesi kazanmasına yönelik olarak belediye yönetimine, belediye hizmetlerinin cinsiyet eşitliğini gözeterek planlama kapasitesi eğitimi verilmesi,
- b. Sosyal yaşama katılımı destekleyen ve kadın bilincini oluşturmayı hedefleyen sosyal ve kültürel programlar planlanması,
- c. Sivil toplumla diyalogun geliştirilmesi,
- d. Çocukların ve gençlerin cinsiyet eşitliği bilincinin yükseltilmesine yönelik faaliyetlerin yürütülmesi,

C- Belediye Hizmetleri

- a. Belediye bütçesinin sektörel/tematik analize tabi tutularak kadınların haklarını kullanmasına yönelik politikalara öncelik verilmesi,
- b. Belediye hizmetleri kapsamında mahallinde;
 - a. Çocuk ve Yaşlı Evleri,
 - b. Okul Sonrası Etüt Merkezleri,
 - c. Çocukların çalışmalarına ve oynamalarına elverişli mekanlar,
 - d. Sağlık Merkezleri,
 - e. Kadınların gereksinimlerine uygun spor tesisleri,
 - f. Hukuksal ve psikolojik danışma hizmeti merkezleri,
 - g. Belediyenin finanse edeceği ya da en azından yerini sağlayacağı, bağımsız kadın kuruluşlarının yönetiminde, adresi gizli amaca uygun sığınma evleri,
- c. Bütün temel hizmetlere her semtte ulaşılabilir olması,
- d. Sağlık eğitimi, kısmi ve gezici poliklinik hizmetleri gibi sağlık programları,
- e. Kadınlara yönelik şiddeti önleyecek, ışıklandırma, acil hat, personel birimi kurulması önlemleri.

D- Kadınların Sosyal Hayata/İşgücüne Katılımının Desteklenmesi

- a. İş rehberliği; İş bulmak isteyen kadınlara iş arama sürecinde kolaylık sağlayacak rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi,
- b. El sanatları, trikotaj, tekstil, kuaför, keçe işlemeciliği, yöresel bebek, gümüş işlemeciliği gibi konularda beceri geliştirici programlar, gelir getirici atölyeler ve kadın girişimciliğini destekleyici programlar hazırlanması,
- c. Özellikle tüketim, üretim ve pazarlama kooperatifi kurmaları için danışmanlık ve pazarlama gibi hizmetleri sunacak birimler kurulması,

- d. Kadınların evde ürettiği ürünleri ayın belli günlerinde bizzat satışa sunmalarını olanaklı kılacak organizasyonların yapılması,
- e. Çalışan ailelere kreş desteği verilmesinin yaygınlaştırılması,
- f. Girişimci kadınlardan mevcut yasal düzenlemelerin yol verdiği şekilde harç benzeri ücret alınmaması,

Urla Belediyesi'nde önemli bir süreç başlatılmış olmakla birlikte bu sürecin beklenen sonuçları vermesi için izleyen dönemde gereken kurumsal sahiplenmenin yeterince sağlanamadığı görülmektedir. 2016 bütçesine eklenen dört ana başlık altında sıralanan faaliyetlerin düzenli devam eden çalışmalar dışında kalan ve yapısal dönüşümü sağlayacak olan beyanların önemli bir kısmı hayata geçirilememiş ve cinsiyet bütçesi izleyen yıllarda tekrar hazırlanmamıştır. İzleyen dönemde belediyenin yürütmekte olduğu kadınlara ilişkin faaliyetlerin hedef ve önceliklerini tekrar gözden geçirerek yeni bir plan ve uzlaşma arayışı içinde olması önemli görülmektedir.

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Uygulaması

Tekirdağ BŞB 2017 yılında stratejik planıyla uyumlu olmak üzere performans programında kadın ve çocuklara yönelik faaliyet ve projeleri öne çıkarmaya ve görünür kılmaya yönelik olmak üzere TCDB çalışmalarına başlamıştır. Bu çerçevede 2018 yılı bütçe çağrısına ek olmak üzere program ve bütçe çalışmalarına yönelik olmak üzere 2018 mali yılı performans programı hazırlama kılavuzu hazırlamıştır. Belediye başkanı program ve bütçe çalışmaları içine program ve bütçe çağrısı ile TCDB çalışmasının yapılmasını da dahil etmiştir. Bu kılavuzda TCDB'ye ilişkin tanımları ve birimlerin tablo 1'de verilen faaliyet ve proje alanlarına ilişkin olmak üzere yürütmüş oldukları ve programladıkları işlere göre doldurmaları gereken ek bir tablo da yer almıştır (Tekirdağ BŞB 2018 Performans Programı Hazırlama Kılavuzu, 2017).

Kılavuzda kadın ve çocuğa yönelik faaliyet ve projelerin tematik bütçe çalışması olarak hazırlanıp Meclise ek bir tablo olarak onaya sunulacağı da ayrıca belirtilmiştir. Birimler kılavuzda getirilen açıklamalar ile birlikte performans programı ve bütçe hazırlık çalışmalarına yönelik olmak üzere belediye başlayan kapasite güçlendirme çalışmaları çerçevesinde hizmet içi uygulamalı eğitim almışlardır. Temmuz ayı içinde Mali Hizmetleri Daire Başkanlığı ile daire başkanlıkları arasında bütçe görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Gerçekleşen bütçe görüşmeleri çerçevesinde toplumsal cinsiyete göre faaliyetlerin ayrıştığı tablo her birim bazında müzakere edilerek hazırlanan bütçe paketi ile birlikte Encümene iletilmeden önce Belediye Başkanına onaya sunulmuştur.

Kadın ve çocuğa yönelik faaliyetler, birim seviyesinde performans programı hedefi ve göstergeleriyle ilişkilendirilmek suretiyle sınıflandırılmıştır. Yine öngörülen kaynaklar sadece bütçe değil bütçe dışı diğer kaynakların da düşünülerek değerlendirilmiştir.

Tablo 3'te Tekirdağ BŞB'nin 2018 mali yılı için program ve bütçe kapsamında doğrudan kadına yönelik olarak öngörülen faaliyet ve projeler yer almaktadır.

No	Faaliyetin Adı ve Performans Bilgileri	Faaliyetin Niteliği	Toplam Bütçe
1.	Agro-turizm potansiyelinin geliştirilmesi ve yöresel el sanatlarının desteklenmesi Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Bitkisel ve hayvansal üretimin geliştirilmesi yanında tarım dışı gelir getirici faaliyetlerin yaygınlaştırılması suretiyle kırsal gelir kaynaklarını çeşitlendirmek Performans Göstergesi: Agro-turizme Yönelik Eğitim Sayısı	2,3,4,5	260.000

	Sorumlu Daire/Şube: Tarımsal Hizmetler Dai. Bşk./ Kırsal Kalkınma Şube Md.		
2.	Gezen Tavuk Projesi Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Bitkisel ve hayvansal üretimin geliştirilmesi yanında tarım dışı gelir getirici faaliyetlerin yaygınlaştırılması suretiyle kırsal gelir kaynaklarını çeşitlendirmek Performans Göstergesi: Yeni Proje Sorumlu Daire/Şube: Tarımsal Hizmetler Dai. Bşk./ Kırsal Kalkınma Şube Md.	2,4	300.000
3.	Tekirdağ Sebze Üretiyor Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Bitkisel ve hayvansal üretimin geliştirilmesi yanında tarım dışı gelir getirici faaliyetlerin yaygınlaştırılması suretiyle kırsal gelir kaynaklarını çeşitlendirmek Performans Göstergesi: Yeni Proje Sorumlu Daire/Şube: Tarımsal Hizmetler Dai. Bşk./ Kırsal Kalkınma Şube Md.	4	50.000
DAİRE TOPLAMI			610.000
4.	İlimizde yaşayan bireylerin aile bütünlüğünün korunması, sosyal sorunların çözülmesine yardımcı olunması, aile içi şiddetin önlenmesi ve benzeri konularda sosyal ve psikolojik danışmanlık hizmetlerini yürütmek Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: İlimizin toplumsal birlikteliği sağlanmış, aile bireylerinin geleceğe güvenle baktığı, kadına şiddetin bulunmadığı huzurlu bir kent olmasını sağlamak Performans Göstergesi: Psikolojik ve Sosyal Danışmanlık Hizmeti Sayısı: 800 Sorumlu Daire/Şube: Sosyal Hizmetler Dai. Bşk./ Aile ve Toplum Hizmetleri Şb. Md.	1,2,3	780.000
5.	Kreş faaliyetlerinin devam ettirilmesi Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Belediyenin sahip olduğu işletme ve istisrakleri etkin bir şekilde yönetmek Performans Göstergesi: Özel Çerçezköy Gündüz Bakımevinin Personel ve Lojistik İhtiyacının %100'ünün Karşlanması Sorumlu Daire/Şube: Sosyal Hizmetler Daiç Bşk./ Aile ve Toplum Hizmetleri Şb. Md.	7,8	638.000
DAİRE TOPLAMI			1.418.000
6.	Tekirdağ'da yaşayan vatandaşlara yönelik bilgi ve beceri kazandıran, istihdamı destekleyen kursların açılması Performans Programındaki Hedefle İlişkisi: Genellikle ilimiz genelinde açılan kurslar ağırlıklı olarak kadınlardan talep görmektedir. Kadınların hem sosyal gelişimine hem maddi katkı sağlayan kurslarımız her yıl aratark devam etmektedir. Kendini yetiştiren eğitimli kadınlarımızın özgüveni artmakta ve söz sahibi olmaktadır. Bu nedenlerle toplum sağlığı için de önemli olan eğitim ve kurslarımız dezavantajlı konumdaki kişileri ve kadınlarımızın daha nitelikli yaşayabilmeleri için devam edecektir. Performans Göstergesi: Gerçekleştirilen kurs sayısı (yıllık), Kurslara katılan kişi sayısı (yıllık) Sorumlu Daire/Şube: Kültür ve Sosyal İşler Dai. Bşk./ Hayat Boyu Öğrenme Şb. Md.	2,3,4	1.300.000
DAİRE TOPLAMI			1.300.000
TOPLUMSAL CİNSYETE DUYARLI BÜTÇE TOPLAMI			3.328.000

Başlangıç niteliğinde olan çalışma kapsamında Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı, Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı ve Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığın doğrudan kadın ve çocuklara yönelik faaliyetleri belirlenmiş ve performans programında tanımlanmıştır. Buna göre başlangıç yılı olan 2018 yılı programında 3,3 milyon TL seviyesinde bir kaynak doğrudan bütçe imkanları çerçevesinde tahsis edilmiştir.

2019 ve 2020 performans programı ve bütçe çalışmaları kapsamında TCDB çalışması devam ettirilmiştir. Uurla'dan farklı olarak hazırlanan bütçe tablosu meclise onay için değil bilgi olarak sunulmuştur.

Birimlerin program hedeflerini gözden geçirirken ilgili yıl bütçe çalışmaları sürecinde cinsiyete duyarlı faaliyetler bazında çalışma yapmaları ve bu çalışmalara göre kaynak tahsis etmeleri kurumsal farkındalığı açısından önemli olması yanında diğer aktörler içinde kadınlara yönelik politika araçlarını tartışmaları açısından da bir zemin yaratmıştır.

Tekirdağ BŞB görel olarak kadın yöneticilerin (daire başkanı seviyesinde) en yüksek olduğu illerin başında gelmektedir. Toplam çalışanlar (memur, işçi, sözleşmeli personel) içinde kadınların oranı %20 seviyesindeyken bu oran daire başkanları ve şube müdürlerinde %25'e çıkmaktadır. Tekirdağ BŞB'de izleyen dönemde yeterli kurumsal sahiplenme ile birlikte iş yaşamının kadınlar açısından iyileştirilmesine yönelik çalışmalar için iyi bit altyapı olduğu görülmektedir. Yine çalışan kadın nüfusu açısından kadın istihdamının oldukça yüksek olduğu Tekirdağ ili açısından kadınların TCDB uygulaması ile belediyenin kadınlara yönelik yerel kamu hizmetleri sunma konusunda önemli bir platform yaratma potansiyeli olduğu değerlendirilmektedir.

Tekirdağ BŞB bütçe çıktıktan sonra uygulamaya koyduğu iş programı yönergesi ile faaliyet ve proje bazında her bir eylemi detayda izlemeyi de programlamıştır. Bu izlemede performans programında belirlenen ana faaliyetler alt faaliyet ve projelere ayrılmak suretiyle uygulamada etkinliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bu ise özellikle uygulamada programın ve bütçesinin aynı zamanda bir yönetim ve planlama aracı olarak kullanılması fonksiyonunu da güçlenmesine yardımcı olmuştur. Bu kapsamda TCDB çalışması sürecinde belirlenen faaliyetler ve projelerde yıl içinde izlenmiş ve üst yönetim tarafından değerlendirmeye konu edilmiştir.

Şekil 3: Tekirdağ BŞB örneğinde 2018 yılı cinsiyete duyarlı programın izleme ve değerlendirme süreci

Sonuç

Günümüz demokrasilerinde bütçe hakkının etkin kullanımı plan ve program süreçleri de dahil olmak üzere iyi tanımlanmış bir bütçe süreci ile gerçekleşmektedir. Plan, program ve bütçe belgelerinde, siyasi sorumluluğa sahip olan aktörlerin toplumun talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda belirlediği önceliklere göre yürütüleceği taahhüt edilen kamu hizmetleri ve bunların finansmanı yer almaktadır. Bu metinlerde yer alan kamu politikaları bütçeden kaynak tahsis edilen faaliyet ve projelerle hayata geçirilmektedir. Bu çerçevede TCDB ile toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik programların mali yönetim sürecindeki doküman ve belgelerle ilişkilendirilerek öncelikler temelinde hayata geçirilmesi hedeflenmektedir.

TCDB yaklaşımı belediye düzeyinde benimsendiğinde, mahallin sakinlerinin planlama ve bütçeleme sürecine daha geniş bir biçimde katılımını sağlayacak araçların da geliştirilmesi ve içselleştirilmesi sağlanmış olacaktır. Böylece hem katılımçılık hem de toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme hayata geçirilerek, toplumsal refahı artıran, kamu kaynaklarının gerektiği gibi etkin ve verimli kullanılmasını sağlayan ve sonucunda iktisadi kaynakların üretimi, bölüşümü ve yeniden üretimi sürecini kolektif yaşama daha yararlı biçimde düzenleyen bir

yapı ortaya çıkacaktır. Günümüzde her alanda var olan eril düzen altında, dezavantajlı kesimler, özellikle kadınlar, toplumsal, iktisadi ve siyasi yaşamdan dışlanmış bir görünüm sergilemektedir. Bu olumsuz durum, toplumsal, iktisadi ve siyasi gücü elinde bulunduranların toplumsal cinsiyete duyarlı bakış açısı benimsemesi ve sivil toplumun da bu yöndeki baskısı ve siyasi sürece uygun araçlarla katılımı sayesinde değiştirilebilir. Toplumsal cinsiyet eşitliği sağlama amacına hizmet eden TCDB de bunun için oldukça etkili bir araç konumundadır.

Belediyelerde uygulanması öngörülen TCDB'nin temel amacı, yerel kamu kaynaklarının bütçeleştirilmesi sürecinde, toplumsal açıdan dezavantajlı konumda olan kız çocuklarına ve kadınlara ve cinsiyet bazında ayrımcılığa uğrayan çeşitli grup ve bireylere yönelik politikaların önceliklendirilmesidir. Yerel yönetimlerde, kadınlar ve erkekler arasında hizmet sunumunda adaletin ve eşitliğin güçlendirilmesine yönelik çabalar yerel demokrasinin kapsayıcı bir hale gelmesinde de kritik bir öneme sahiptir.

Dünyadaki TCDB uygulamaları da dikkate alındığında, TCDB yaklaşımı, ülkelerin ve bölgelerin gelişmişlik düzeyi, belediyelerin kurumsal kapasitesi ve sürecin toplumsal kesimler ve meclis tarafından sahiplenilmesi ile doğrudan bağlantılı görünmektedir. Türkiye'deki uygulamaları da bu yaklaşımla ele aldığımızda, aşılması gereken çok yolumuz olduğu görülmekle birlikte, özellikle Urla ve Tekirdağ belediyelerindeki gibi kendiliğinden gelişen, kurumsal sahiplenmenin ve eşitlik odaklı yaklaşımın bulunduğu uygulamaların toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalığı artırarak, kamusal kaynakların farklı cinsiyetler arasında daha adil bölüşümünün sağlanması konusunda öncü rolü oynadığı düşünülmektedir.

Bu bağlamda, Urla Belediyesi'nde program seviyesinde başlangıç amaç ve hedefleri daha kapsamlı bir çerçevede oluşturulurken, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nde ise bütçe müzakereleri yanında faaliyet ve projelerin öngörüldüğü şekilde hayata geçirilmesine yönelik olmak üzere izleme ve değerlendirme gibi kurumsal altyapının mali yönetim sistemi içinde güçlendirildiği görülmüştür.

Sonuç olarak, bir politika aracı olan bütçelerin, esas olarak kamusal kaynakları ihtiyaçlar temelinde hakkaniyeti sağlayacak şekilde yeniden dağıtımını sağlayacak şekilde katılımı hazırlanması bütçe hakkı temelinde önem taşımaktadır. Bu şekilde, toplumsal yaşamda dezavantajlı bırakılmış kesimlerin durumunu iyileştirecek TCDB gibi uygulamalar gereken sahiplenmenin farkındalıkla sağlanmasıyla kaynak tahsisinde mevcut kamu yönetim sistemine entegre edilebilecektir.

Kaynakça

- Addabbo, T., Lanzi, D., & Picchio, A. (2008a). Gender auditing in a capability approach. *Centro di Analisi delle Politiche Pubbliche (CAPP)*, Paper 40.
- Addabbo, T., Badalassi, G., Corrado, F., & Picchio, A. (2008b). Well-being gender budgets: Italian local governments cases. *Centro di Analisi delle Politiche Pubbliche (CAPP)*, Paper 41.
- Aydemir-Uslu, İ. (2017). *Türkiye'de kent konseyleri deneyimi: Bir yapılandırma önerisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. <http://rgdoi.net/10.13140/RG.2.2.36575.97446>
- Bassett, C. (2016). An alternative to democratic exclusion? The case for participatory local budgeting in South Africa. *Journal of Contemporary African Studies*, 34(2), 282–299. <https://doi.org/10.1080/02589001.2016.1202584>

- Beauvoir, S. de. (2011). *The Second Sex* (C. Borde & S. Malovany-Chevallier, Trans.; First Edition). Vintage Books.
- Budlender, D. (2000). The political economy of women's budgets in the South. *World Development*, 28(7), 1365–1378. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(00\)00016-4](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(00)00016-4)
- Budlender, D. (2001). Review of gender budget initiatives. *Community Agency for Social Enquiry*. <http://internationalbudget.org/wp-content/uploads/Review-of-Gender-Budget-Initiatives.pdf>
- Budlender, Debbie, Janine Hicks, and Lisa Vetten. (2002). "South Africa: Expanding into diverse initiatives." in *Gender budgets make more cents: Country studies and good practice* (1st Edition, pp. 152-170). Gender Section, Commonwealth Secretariat.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi 2010-2014 Stratejik Planı. https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/180521011920_2010-2014.pdf
- Bursa Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı. https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/180521012109_2015-2019.pdf
- Bursa Valiliği. (2017). Bursa İli Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Eylem Planı (2017-2020) <http://www.bursa.gov.tr/kurumlar/bursa.gov.tr/Duyuru/Bursa%20KY%C5%9EM%20EYLEM%20PLANI%202017-2020-1.docx>
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex."* Routledge.
- Cangöz, İ. (2014). "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme ve Eskişehir Eşitlik Platformu (ESEP) Proje Kitapçığı". Eskişehir, Nisan.
- CEMR. (2006). *The European Charter For Equality Of Women And Men In Local Life*, Council of European Municipalities and Regions, CEMR. https://www.ccre.org/docs/charte_egalite_en.pdf
- Council of Europe. (2005). *Gender budgeting (Final Report EG-S-GB (2004) RAP FIN)*. <https://rm.coe.int/1680596143>
- Council of Europe. (2012). *The Istanbul Convention and the CEDAW framework: A comparison of measures to prevent and combat violence against women*. <https://rm.coe.int/168059aa28>
- Çetinkaya, Ö., & Korlu, R. K. (2012). Yerel demokrasinin sağlanmasında katılımcılık süreci ve kent konseylerinin rolü. *Maliye Dergisi*, 163(2): 95-117.
- Daskalaki, M., Fotaki, M., & Simosi, M. (2020). The gendered impact of the financial crisis: Struggles over social reproduction in Greece. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 0308518X2092285. <https://doi.org/10.1177/0308518X20922857>
- Devlet Personel Başkanlığı, Kamu İstihdamı Personel İstatistikleri (Erişim tarihi; 10.9.2018) Edirne Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı. https://www.edirne.bel.tr/images/Mevzuat%20ve%20Raporlar/2020-2024%20SP%2023_10_2019.pdf
- Elson, D. (1998). Integrating gender issues into national budgetary policies and procedures: some policy options. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 10(7), 929-941.
- Elson, D. (2002). Gender responsive budget initiatives: Key dimensions and practical examples. *Gender Budget Initiatives*, 16.
- Elson, D. (2003). Gender mainstreaming and gender budgeting. In *Conference Gender Equality and Europes future*.
- Esim, S. (2000). Impact of government budgets on poverty and gender equality. Inter-Agency Workshop on Improving the Effectiveness of Integrating Gender into Government Budgets. Commonwealth Secretariat, Marlborough House, London.

- Eskişehir Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı.
http://www.eskisehir.bel.tr/dosyalar/stratejik_plan/2020.pdf
- Frey, R. (2008) "Paradoxes of Gender Budgeting." Paper for the First International Conference on Gender Responsive Budgeting and Social Justice in Vilnius. Vol. 14.
- Günlük-Şenesen, G., Yücel, Y., Önal, A. Y., Ergüneş, N., & Yakut-Çakar, B. (2017). Kadınsız Kentler: Toplumsal Cinsiyet Açısından Belediyelerin Politika ve Bütçeleri. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*.
- Himmelweit, S. (2000). The experience of UK Women's Budget Group. International Workshop on Gender Auditing of Government Budgets, Roma.
- İçişleri Bakanlığı, 2016 Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, (2017)
- Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı Toplumsal Cinsiyet Çalışma Grubu Raporu, Ankara (2013).
- Kaşıkırık, A. & İzci, İ. (2019). *Kapsayıcı Belediye Yönetişim Karnesi*. Argüden Yönetişim Akademisi Yayınları- Kadın Adayları Destekleme Derneği Yayınları.
<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1287>
- KEİG. (2015). Belediyelerin Stratejik Planlarından Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifi. Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi, KEİG. <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/belediye-str.-plan-2015-WEB.pdf>
- Khosla, P. and Barth, B. (2008). *Gender in local government: A sourcebook for trainers*. United Nations Human Settlements Programme.
- Klatzer, E., & Stiegler, B. (2011). *Gender budgeting-an equality policy strategy*. Friedrich-Ebert-Stiftung, 12.
- Klatzer, E., Akduran, & Gültaşlı, M. (2015a). Belediyeler İçin Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Rehberi. UN Women. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1394>)
- Klatzer, E., Akduran, & Gültaşlı, M. (2015b). Sivil Toplum Kuruluşları İçin Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Rehberi. UN Women. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1395>)
- Marx, U. (2019). Accounting for equality: Gender budgeting and moderate feminism. *Gender, Work & Organization*, 26(8), 1176-1190.
- Morgan, Clara. *Gender Budgets: An Overview*. Parliamentary Information and Research Service, 2007.
- Moser, C. O. N. (1989). Gender planning in the third world: Meeting practical and strategic gender needs. *World Development*, 17(11), 1799-1825. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(89\)90201-5](https://doi.org/10.1016/0305-750X(89)90201-5)
- Ng, C. (2016). Making public expenditures equitable: gender responsive and participatory budgeting. In *Gender responsive and participatory budgeting* (pp. 1-16). Springer, Cham.
- Nussbaum, M. (2000a). *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. (2000b). Women's capabilities and social justice. *Journal of Human Development*, 1(2), 219-247. <https://doi.org/10.1080/713678045>
- O'Hagan, A. (2015). Favourable conditions for the adoption and implementation of gender budgeting: Insights from comparative analysis. *Politica economica*, 31(2), 233-252.
- O'Hagan, A. (2018). Conceptual and institutional origins of gender budgeting. In A. O'Hagan & E. Klatzer (Eds.), *Gender budgeting in Europe* (pp. 19-42). Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64891-0_2
- O'Hagan, A., & Klatzer, E. (2018a). Introducing gender budgeting in Europe. In *Gender budgeting in Europe* (pp. 3-18). Palgrave Macmillan.

- O'Hagan, A., & Klatzer, E. (2018b). Gender Budgeting as Feminist Policy Change: Feminist Advocacy and Alliances. In *Gender Budgeting in Europe* (pp. 319-344). Palgrave Macmillan, Cham.
- Ökmen, M., & Çağatay, U. (2014). Kamu Hizmeti Yerel Hizmet İlişkisi ve Açılımları Üzerine Notlar. *Yerel Politikalar Dergisi*, (6), 77-104.
- Özkaleli, U. (2018). Intersectionality in Gender Mainstreaming: Equity Organizing in Turkey, *Journal of Women, Politics & Policy*, 39:2, 127-150, <https://doi.org/10.1080/1554477X.2018.1449524>
- Quinn, S. (2016). *Europe: A survey of gender budgeting efforts*. IMF Working Papers (Vol. 16, Issue 155). <https://doi.org/10.5089/9781475520088.001>
- Rake, K. (2002, March). Gender Budgets: The Experience of the UK's Women's Budget Group. In *Gender balance–Equal finance' Conference, Basel, March 2002*.
- Rençber, N. (2020). *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme ve Türkiye'de Merkezi Yönetim Bütçesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Robeyns, I. (2016). Capabilitarianism. *Journal of Human Development and Capabilities*, 17(3), 397-414.
- Robeyns, I. (2005). The Capability Approach: A theoretical survey. *Journal of Human Development*, 6(1), 93–117. <https://doi.org/10.1080/146498805200034266>
- Sawer, M. (2002). Australia: The mandarin approach to gender budgets. In D. Budlender & G. Hewitt (Eds.), *Gender budgets make more cents: Country studies and good practice* (1st Edition, pp. 43–64). Gender Section, Commonwealth Secretariat.
- Sen, A. (1979). Equality of what? The Tanner Lecture on Human Values, Delivered at Stanford University.
- Sen, A. (1985). Well-being, agency and freedom: The Dewey lectures 1984. *The Journal of Philosophy*, 82(4), 169. <https://doi.org/10.2307/2026184>
- Sharp, R., & Broomhill, R. (2002). Budgeting for equality: The Australian experience. *Feminist Economics*, 8(1), 25–47. <https://doi.org/10.1080/1354500110110029>
- Sharp, R., & Broomhill, R. (2013). A case study of gender responsive budgeting in Australia. Commonwealth Secretariat.
- Sharp, R. (2002). *Moving forward: Multiple strategies and guiding goals* (Doctoral dissertation, United Nations Development Fund for Women).
- Sumbas, A. (2013). Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Politika Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye'de Belediyelerin Hukuksal ve Siyasal Durumları. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 31-44.
- Şahin, H. (2020). *Sosyal belediyecilik anlayışının benimsenmesi: Bursa Büyükşehir Belediyesi örneği*. MS thesis. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Tarsus Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı. <https://www.tarsus.bel.tr/tr/kurumsal/stratejik-plan.aspx>
- Tekeli, İ. (1983). Yerel yönetimlerde demokrasi ve Türkiye'de belediyelerin gelişimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 16(2), 3-22.
- Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi 2018 Performans Programı Hazırlama Kılavuzu, 2017
- Quinn, S. (2009). *Gender budgeting: practical implementation*. Handbook. Council of Europe Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, 16-20.
- UN Women. (2019). [Families in a changing world: Progress of the world's women 2019-2020](https://www.unwomen.org/en/news/stories/2019/12/families-in-a-changing-world).
- Urla Belediyesi, Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçe Raporu, (2015).
- Yakar-Önal, A. (2021). *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme*. CEİD Yayınları. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1413>

- Yücel, Y., & Günlük-Şenesen, G. (2018). Sustainability of gender budgeting in local administrations in Turkey: An assessment from the well-being perspective. In A. O'Hagan & E. Klatzer (Eds.), *Gender Budgeting in Europe* (pp. 271–291). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64891-0_13
- Yücel, Y. (2016). Dirlik Temelli Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçe Denetimi: Büyükşehir Belediyeleri Arasında Bir Karşılaştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25(1), 25-46.
- Yılmaz, Hakan H., Emil, M. F., & Kerimoğlu, B. (2017). *Yerel yönetimler maliyesi*. PYB Yayını. İkinci Baskı, Ankara.
- Yılmaz, Hakan H. (2011). "Sayıştay Başkanlığı Yıllık Kurumsal Performans Denetimi Rehberi Çalışması, Yayınlanmamış Çalışma.

İnternet Kaynakları

- CEDAW https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4
- CEDAW <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/history.htm>
- CEDAW <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/recommendations.aspx>
- COE https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=04So3p5w
- European Charter for Equality of Women and Men in Local Life https://charter-equality.eu/exemple-de-bonnes-pratiques/women-empowerment-in-the-municipality-of-tarsus.html?ref_id=156
- Greater London Authority <https://www.london.gov.uk/>
- Greater London Authority https://www.london.gov.uk/sites/default/files/mol_londons_all_for_us_approach_to_social_intergration_report_digital_version_only_fa.pdf
- Odunpazarı Belediyesi <https://odunpazari.bel.tr/kurumsal/planlar-raporlar-ve-kararlar/toplumsal-butceleme-calismalari>
- UN Women <http://www.unwomen.org/>

Açıklamalar

- İlk aşama, 19 Haziran–2 Temmuz 1975 tarih aralığında Mexico City’de yapılan *Birinci Dünya Kadın Konferansı*’dır. Konferans dizisinde ikincisi, Kopenhag’da 14-30 Temmuz 1980 tarihlerinde düzenlenen *İkinci Dünya Kadın Konferansı*’dır. Üçüncüsü, Nairobi’de 16-26 Haziran 1985 tarihleri arasında gerçekleştirilen *Üçüncü Dünya Kadın Konferansı*’dır. Dördüncüsü, 4-15 Eylül 1995 tarihleri arasında Pekin’de düzenlenen *Dördüncü Dünya Kadın Konferansı*’dır. Konferans sonunda ortaya çıkan Pekin Eylem Platformu (*Beijing Platform for Action- BPfA*), TCDB önemli bir başlık olarak ele alınmıştır. Böylece hükümetler ilk kez kadınların kamu hizmetinden ve harcamalarından nasıl yararlandıklarının sistematik biçimde incelenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik olarak yeterli derecede kamu kaynağının tahsis edilmesi gibi birçok taahhüt altına girmişlerdir. Bu konferanstan sonra beş yılda bir olmak üzere, süreci ve gelişmeleri gözden geçirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. 2000 yılında BM Genel Kurulu, Pekin Eylem Platformunun uygulanmasının değerlendirilmesi ve gelecekteki eylemler ve inisiyatiflerin değerlendirilmesi için New York’ta *Kadın 2000: 21. Yüzyılda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış* adlı bir konferans gerçekleştirmiştir ve Pekin taahhütlerini uygulamak için daha fazla eylem ve girişim başlatmıştır. Pekin Eylem Platformunun 2005 yılında on ve 2010 yılında on beş yıllık gözden geçirmesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. 2015 yılında “Pekin + 20” olarak bilinen bir oturumda Eylem Platformu’nun uygulamaları değerlendirilmiştir (<http://www.unwomen.org>, E.T. 06/05/2021)..

2. CEDAW küresel çapta geçerliliği olan bir sözleşmedir. Birleşmiş Milletler (BM) üyesi 193 ülkeden 189'u bu sözleşmeye taraf olmuştur. CEDAW kadına karşı ayrımcılığı yönelik düzenlemeler içermekle birlikte kadına yönelik şiddete karşı özel bir düzenleme içermemektedir. Ancak izleyen yıllarda kadına yönelik şiddetin kadınlar, toplumlar ve ekonomiler için yıkıcı sonuçları olduğu kabul edilmiştir. 1992'de, Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, kadına yönelik şiddetle ilgili Genel Tavsiye 19'u kabul etmiştir. Bu süreçte kadına yönelik şiddeti konu alan ve bölgesel çapta geçerliliği olan sözleşmeler de devreye girmiştir. Mayıs 2011'de İstanbul'da imzaya açılan, Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi), Avrupa'da bu alanda yasal olarak bağlayıcı ilk belgedir (Council of Europe, 2012). Sözleşme'nin ilk imzacılarından olan Türkiye Sözleşme'yi 11/05/2011'de imzalamış ancak 22/03/2021'de İstanbul Sözleşmesi'nden çekildiğini açıklamıştır (Bkz. https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=04So3p5w E.T. 06/05/2021).
3. https://www.london.gov.uk/sites/default/files/mol_londons_all_for_us_approach_to_social_intergation_report_digital_version_only_fa.pdf E.T. 05.05.2021
4. Bkz. [Bursa Büyükşehir 2010-2014 Stratejik Planı](#); [Bursa Büyükşehir 2015-2019 Stratejik Planı](#) [Bursa Büyükşehir 2020-2024 Stratejik Planı](#) (E.T.06/05/2021).
5. Bkz. <https://odunpazari.bel.tr/kurumsal/planlar-raporlar-ve-kararlar/toplumsal-butceleme-calismalari> E.T. 07/05/2021.
6. Örneğin kadınların araba yarışı gibi etkinliklere sürücü olarak katılmasının desteklenmesi. Bkz. European Charter for Equality of Women and Men in Local Life https://charter-equality.eu/exemple-de-bonnes-pratiques/women-empowerment-in-the-municipality-of-tarsus.html?ref_id=156 E.T. 05/05/2021.
7. Bu yaklaşımın öncüsü Tindara Adabbo'dur. DTCDB İtalya'da bölgesel (*regioni*) seviyede (Emilia-Romagna, Piemonte ve Lazio), metropolitan şehir (*province*) seviyesinde (Modena, Bologna ve Roma) ve belediye (*comuni*) seviyesinde (Modena, Forlì ve Vicenza) kullanılmıştır (Addabbo, Badalassi, et al., 2008; Addabbo, Lanzi, et al., 2008).
8. Performans programı, çalışmasında belirtildiği şekilde stratejik plan ile bütçeler arasındaki bağın faaliyetler ve projeler temelinde kurulmasını sağlayan ve operasyonel niteliği daha yüksek olan bir belgedir (Yılmaz ve ark., 2017).

Dokuzuncu Hariciye Koşuşu ve Mrs Dalloway Romanlarında Bilinç Akışı ve İç Monolog Teknikleri

Yusuf Ziyaettin Turan^{a, b}

Özet

Modernizm Avrupa ve Amerika’da sanatta, edebiyatta, müzikte ve mimarlıkta yirminci yüzyılın başında görülen bir akımdır. Bu çalışmada Türk Edebiyatından Peyami Safa’nın *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* ve İngiliz Edebiyatından Virginia Woolf’un *Mrs Dalloway* romanları modernist araçlar olan bilinç akışı ve iç monolog yönünden karşılaştırılmaktadır. Bu araştırmanın arka planında yer alan temel motivasyon, her iki romanda olaylar dikkat çekici bir benzerlikte ana karakterlerin düşüncelerinden anlatılmaktadır. Ancak anlatım tekniklerindeki farklılıklar da benzerlikler kadar dikkat çekicidir. *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*’nda bilinç akışı hasta kahramanın hastalık nöbetinin zirvesinde ortaya çıkarken, *Mrs Dalloway*’de Clarissa Dalloway’in iç çatışmaları daha ustaca ve rafine olan iç monologlar şeklinde sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Bilinç akışı
İç monolog
Dokuzuncu Hariciye Koşuşu
Bayan Dalloway

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.10.2019
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.637612

Stream of Consciousness and Interior Monologue Techniques in Dokuzuncu Hariciye Koşuşu and Mrs Dalloway

Abstract

Modernism is a movement seen in arts, literature, music and architecture in Europe and the USA at the beginning of the twentieth century. In this study, Peyami Safa’s *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, from Turkish Literature and Virginia Woolf’s *Mrs Dalloway*, from English Literature are compared and contrasted in respect to modernist tools of stream of consciousness and interior monologue techniques. The main motivation behind this research is that the stories in both novels are narrated strikingly in a similar way which is through the main characters’ thoughts. On the other hand, differences in narrative techniques in both novels are also striking. In *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, stream of consciousness is present in the apogee of fits that the sick hero suffers; however, in *Mrs Dalloway*, Clarissa Dalloway’s inner conflicts are presented in the form of interior monologue which is a subtler and refined way of emphasising the inner world of the main character.

Keywords

Stream of consciousness
Interior monologue
Dokuzuncu Hariciye Koşuşu
Mrs Dalloway

About Article

Received: 24.10.2019
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.637612

^a İletişim Yazarı: yusufz.turan@usak.edu.tr

^b Dr.Öğr.Üyesi, Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, ORCID: 0000-0001-9551-3594.

Introduction

Modernism is represented as a turbulent time in Western literatures, particularly in English literature. Mathew Arnold's "Dover Beach" (1867) and T.S. Eliot's *The Waste Land* (1922) are the most cited in this sense. The main reason for this chaotic period is surely the incessant developments that occurred in science and technology between the 1840s and 1940s and the First World War which had effects on social, economic and political life around the world and Europe in particular. Therefore, the certainties of the Victorian Period such as the origin of human-kind and Cartesian positiveness that had long lived in technological and social life since then broke down for the artists and they were begun to be questioned in literary forms of modern times.

Its historical and social background includes the emergence of the New Woman, the peak and downturn of the British Empire, unprecedented technological change, the rise of the Labour party, the appearance of factory-line mass production, the war in Africa, Europe and elsewhere. Modernism has therefore almost universally been considered a literature of not just change but crisis (Childs, 2002, p. 14).

Since modernism as a period of time refers to a crisis, its literary forms refer to the chaotic works of literature as well. Modernism is a movement seen in arts, literature, music and architecture in Europe and the USA in the beginning of twentieth century. Most critics like Mackean (2005), Poplawski (2008) and Abrams (1999) pinpoint the start of modernism as the accession of Queen Victoria to the throne in 1837. Joseph Conrad (1857-1924), Virginia Woolf (1882-1941), James Joyce (1882-1941), Ezra Pound (1885-1972), William Carlos Williams (1883-1963) and T. S. Eliot (1888-1965) are the most known modernist authors. Their works were affected by the aura of the modernist period stated above and these kinds of works are called trauma literature (Davis & Meretoja, 2020, p. 2). Besides, the modernist works are fragmented, elliptical, disconnected and full of allusions. Particularly in novels, stream of consciousness technique which reflects the psychological dimensions of the characters in modern times is used commonly. Though the origin of modernism, according to some, is related to the 1890s, they all agree that high modernism developed in a fast way which had not been occurred since then (Poplawski, 2008, p. 15; Sanders, 2000, p. 506; Habib, 2005, p. 627; Childs, 2012, p. 14). The year 1922 is important for modernist literature in which James Joyce's *Ulysses*, T.S. Eliot's "The Wasteland" and with the other experimental works such as Virginia Woolf's *Jacob's Room* were published. The devastating effects of the World War I undermined moral faith, wholeness and strength of Western civilization and doubted the ability of the present literary forms to represent the acute discordant realities of the Great War. For instance, in "The Wasteland", T.S. Eliot replaced the ordinary sentence structure with the fragmented ones and he exchanged the traditional poetic discourse with unrelated parts. So, the reader has to collect the unrelated parts and find a valid meaning by himself. In other words, he/she fills the blanks by himself/herself in the narrative. In a similar way, in *Ulysses* (1922) and *Finnegans Wake* (1939) James Joyce distorted the traditional narrative structure through stream of consciousness and other innovative techniques. He also left the ordinary representation of characters and violated the ordinary sentence structure (Abrams, 1999, p. 167-9). While modernist literature, as stated above, deals with the turbulent reflections of the social and political unrest of the 20th century, in a different and wider aspect, modernism as a movement emphasizes the new and innovative forms in arts as stated below:

1. A commitment to finding new forms to explore how we see the world rather than what we see in it (e.g. the break with realist modes of narrative in favour of a stream of consciousness; in visual art, the emergence of Cubism, which represents objects as a series of discontinuous, fractured planes, all equidistant from the viewer, rather than using light and perspective to suggest pictorial depth containing solid, three-dimensional objects; in music, the abandonment of harmony in favour of tone).
2. A new faith in quasi-scientific modes of conceptualisation and organisation, for instance using basic geometric shapes like cubes and cylinders in the tower blocks of modernist architecture, as the expression of a rationalist, progressive society.
3. An ideologically inspired use of fragmented forms, like collage structures in art, and deliberately discontinuous narratives in literature to suggest the fragmentation and break-up of formerly accepted systems of thought and belief.
4. Aesthetic self-reflexivity, in which artefacts explore their own constitution, construction and shape (e.g. novels in which narrators comment on narrative forms, or paintings in which an image is left unfinished, with 'roughed-in' or blank sections on the canvas).
5. A clear demarcation between popular and elite forms of culture (e.g. intellectual distinctions made between atonal electronic music like Karlheinz Stockhausen's and modern jazz, or between modern jazz and rock, or between rock and 'pop', etc.).
6. A gradual growth of interest in non-western forms of culture, albeit as a way to reinvigorate tired traditional aesthetics (e.g. the interest that avant-garde photographers at the turn of the century took in Japanese prints; or the widespread interest of artists such as Picasso and Georges Braque in 'primitive' African masks) (Woods, 1999, p. 7-8).

As seen in the above explanations literary modernism has two dimensions. On the one hand, it tries to find new modes of representations for unprecedented technological improvements and on the other hand it tries to compensate for the unexpected devastating results of these improvements such as the World War I. Therefore, modernists seek to find new ways of expression in arts and literature and also feel nostalgia for what has gone in this fragmented world of modern life. In addition to these aspects, modernism in general represents an approach which is innovative, elitist and far from traditional forms: "It was frequently and unashamedly elitist, in that, for example, Modernist art stressed complexity and difficulty, and also emphasised that culture had changed in response to the machine age" (Childs, 2002, p. 19). Tew & Murray also clarifies the period and aspects of modernism as below:

With its emphasis on the new Modernism became the overarching label for emergent intellectual movement that flourished from the end of the nineteenth century until the Second World War, producing radical ideas and art-works which selfconsciously attempt to reform existing conventions. Many of the early figures committed to a concept of modernist art and culture regarded themselves as 'radicals' or 'Bohemians,' part of the avant-garde (Tew & Murray, 2009, p. 208).

Therefore, as a literary movement, modernism tries to reflect this modern period of time in the history of the 20th Century in Western literatures. In the next part, modernist literature in general and stream of consciousness technique in particular will be discussed.

Modernist Literature and Stream of Consciousness

As a literary movement modernism is generally identified with novelty and as it is stated above, it includes the authors such as Joseph Conrad (1857-1924), Virginia Woolf (1882-1941), James Joyce (1882-1941), Ezra Pound (1885-1972) and T. S. Eliot (1888-1965). The characteristics of this kind of literature are “radical aesthetics, technical experimentation, spatial or rhythmic rather than chronological form, self-conscious reflexiveness, scepticism towards the idea of a centred human subject, and a sustained inquiry into the uncertainty of reality” (Childs, 2002, p. 18). These characteristics are also related to urban life, “championing as well as a fear of technology; technical experimentation allied with radical stylistic innovation; a suspicion of language as a medium for comprehending or explaining the world” (Childs, 2002, p. 19). Unlike the nineteenth century modes of poetics of mimesis, verisimilitude and realism, modernists “marked a clear movement towards increased sophistication, studied mannerism, profound introversion, technical display, self-scepticism and general anti-representationalism (Childs, 2002, p. 22). The characteristics of modern times and the elements of modernist literature including the social concerns stated above shifted the focus of literature from society to the individual. In addition to this, the developments in psychology and psychoanalysis paved the way for the modernist experimental technique called ‘stream of consciousness’. The term is coined by Henry James, the American expatriate and innovator of narrative techniques in fiction. James was interested in human psychology, complexities of consciousness, perception and interpretation. Furthermore, his studies on the processes of consciousness, the structuring of perception, meaning and identity paved the way for other modernist writers such as James Joyce and Virginia Woolf. In fact, William James, the psychologist and brother of Henry James, first used the term ‘stream of consciousness’ in his *Principles of Psychology* (1890). In this period, the novels related to inner psychology of characters flourished. Besides, the techniques of dramatic monologue and stream of consciousness as well as innovative uses of rhythm, repetition and symbolism, the conscious and unconscious mind became important in modernist fiction. Hence, modernist writers began to reflect inner psychology of the characters through the technique of stream of consciousness in order to present the state of modern people. The main reason of this that the artists and writers of the day were influenced by recent and developing scientific, philosophical and psychological theories and they questioned knowledge, perception and language. The questions such as ‘What is the meaning of life?’ and ‘How do we create meaning in the first place?’ underpin so many of the technical experiments and thematic concerns of the time (Poplawski, 2008, p. 551-570). The interest in psychology and inner thoughts of characters in fiction is also revealed in Virginia Woolf’s seminal essay ‘Modern Fiction’ (1919). In ‘Modern Fiction’ Woolf emphasizes the discontinuation, free circulation and variation of thoughts as follows:

Examine for a moment an ordinary mind on an ordinary day. The mind receives a myriad impressions- trivial, fantastic, evanescent, or engraved with the sharpness of steel. From all sides they come, an incessant shower of innumerable atoms; [...] Life is not a series of gig-lamps symmetrically arranged; life is a luminous halo, a semi-transparent envelope surrounding us from the beginning

of consciousness to the end. [...] Let us record the atoms as they fall upon the mind in the order in which they fall, let us trace the pattern, however disconnected and incoherent in appearance, which each sight or incident scores upon the consciousness (Stallworthy & Ramazani, 2006, p. 2089-2090).

As Woolf stated above the modern life is not linear or transparent as it was supposed previously and the mind of modern man is full of thoughts that disrupts his mind constantly. Therefore, to delineate the psychology of the modern man, the modern novel shows tendency towards the depths of the human mind. It has a desire to reach into characters' consciousness. Particularly, "in Flaubert and in James, novelistic realism became a matter of psychological realism, of close focus on the "fine awareness" of minds immersed in the complexities of modern life" (Matz, 2004, p. 53). Stream of consciousness is first pioneered by James Joyce in *Ulysses* (1922) and further developed by Virginia Woolf in *Mrs Dalloway* (1925) (Baldick, 2001, p. 244). So, stream of consciousness is a narrative method derived in the 1920s and it is the over flow of thoughts inside the characters' mind without "a narrator's intervention, the full spectrum and continuous flow of a character's mental process, in which sense perceptions mingle with conscious and half-conscious thoughts, memories, expectations, feelings, and random associations" (Abrams, 1999, p. 299).

Similar to stream of consciousness, interior monologue is also used for expressing the inner thoughts and feelings of the characters. It is the narrative technique of a character's self-description through his mental world. To James Joyce, the interior monologue is a situation in which "the reader finds himself established, from the first lines, in the thoughts of the principal personage, and the uninterrupted unrolling of that thought, replacing the usual form of narrative, conveys to us what this personage is doing and what is happening to him" (qtd in Matz, 2004, p. 56). Though stream of consciousness and interior monologue seem similar narrative techniques, they are not in fact. Firstly, stream of consciousness is the subject matter but interior monologue is the method of presenting it. Secondly, interior monologue is a special style of stream of consciousness. On the one hand, interior monologue presents the characters' own thoughts only about themselves without apparent intervention of a summary, memory, selecting a narrator or outer impressions and perceptions. On the other hand, stream of consciousness uses at least one or more items stated above such as summary, memory, selecting a narrator or outer impressions and perceptions that interior monologue avoids using. For example, stream of consciousness is interested in the connection between sense impressions and memory while interior monologue does not actually use it. So, if compared to interior monologue, stream of consciousness is a wider and general term which includes not only the characters' thoughts about themselves but also the other things filling the narration with senses and impressions about other people or things around. As different from stream of consciousness, in interior monologue the only interest is in characters' inner thoughts and feelings about themselves. So, after revealing the similarities and differences between stream of consciousness and interior monologue, in the following part, Peyami Safa's *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* is discussed in respect to these modernist aspects.

Peyami Safa and *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*

Among the thirteen novels written by Peyami Safa between 1922 and 1959, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* (1930) is the only autobiographical one. Born in 1899, in İstanbul, as a man of literature, Peyami Safa came from an artisan family background. His father was a Serveti

Fünun poet, İsmail Safa, his grandfather, Mehmet Behçet Efendi was a poet and his brother, İsmail Safa was a journalist and author. From childhood Peyami Safa's life was full of sorrows. He lost his father when he was two years old and he also lost his brother ten months after his father's death. Besides, when he was nine years old Peyami Safa got a bone disease by which he was stricken in his whole life. After losing both his father and brother, Safa and his mother lived together in İstanbul. Though he was thin and sick, Safa went to school and worked at the same time. But he couldn't go on his school life and quit his formal education and continued his working life to support his mother. After a civil servant position in the post office department, he chose teaching. After teaching for four years between 1914-1918, he finally became a journalist (Ekiz & et al., 1984, p. 7-18). It is clear that the family and economic conditions and his chronic bone disease stated above defined the subject matter and narrative technique of *Dokuzuncu Hariciye Koşu*.

As for his working life, Safa, and his brother İsmail worked and published many newspapers. His first success in his literary life was the novel *Sözde Kızlar* in 1922. Though he did not have a proper education, he trained himself and had deep knowledge on psychology, philosophy, medicine and economics. Besides, Peyami Safa was one of the most prolific writers of his period and he wrote more than three hundred books. He even wrote his first novel *Eski Dost* when he was thirteen. Peyami Safa is one of the most important authors of psychological novel in Turkish literature since his style was different from his contemporaries who wrote mainly on realistic stream. In his novels, Safa looks inside of his characters' inner worlds. He doesn't care about the outer world around them. His heroes are in a psychological depression. When trying to solve these problems, Safa is also pessimistic. This pessimism, in fact comes from his own life. Meanwhile, *Dokuzuncu Hariciye Koşu* is the first Turkish novel that deals with human psychology (Çetişli, 2014, p. 271; Tekin, 2016, p. 163): "In the novel there is an analysis of an ill man's psychological situation. The hero of the novel has no name. This hero with no name is Peyami Safa, the author of the novel himself" (Güvenir, 2015, p. 256-57).

As stated above, *Dokuzuncu Hariciye Koşu* is a semi-autobiographical novel and opens with a scene from a children's hospital, in which the child hero narrates in the first person and waits for a medical diagnosis. The readers learn about the hospital corridor and around the clinic door through the impressions and thoughts of the hero in his mind. He is eight years old and he has been stricken with a bone disease for a long time. Besides, the unnamed hero will suffer from this disease throughout the novel as the author Peyami Safa lives himself. Again, like Safa in real life, the hero has a very gloomy and unhealthy outlook towards life. In accordance with the child hero's psychology, the hospital environment is narrated in a negative tone:

The sick child who is tired of waiting for hours is scared when he is called inside the clinic. When he is, in the hands of his father, entering the room, a hot and stale air filled up by blood flies away the door. It hurts the nostrils of the waiting people for the doctor and then it sticks the walls of the long corridor like a whitewash without seen by anybody (Safa, 2000, p. 6-7).

The unfavourable physical description of the hospital corridor above reflects how his mental state is affected by his unhealthy physical condition. Like this, the rest of the novel is narrated through the thoughts of the unnamed hero. This narrative technique is provided by

the first person narrator and as it is stated above the narrator is the hero at the same time. The narration in the examples below reflects the hero's conscious and unconscious thoughts:

I can't sleep.

Dark corridor. The statues made of yellow candle. Any fistulas? Three. White goods and white shirts. Surgery is required, my leg will be shortened. Is it any good to stand like that? Don't you hear? I'm asking: There is an acquaintance doctor Ragıp. Detective M. Lökök and his friends in black cloak enter the restaurant. Dark stairs, skeleton, ghosts, a ribbon made of blood, drunkards, gunshots, a rolling under the stairs, a man is seen and disappeared under the coal gas lantern. Doctor Ragıp. Stars in the pool. A lemon is getting bigger and bigger. After that we don't speak this problem. Nüzhet's laugh and her inside: Poor thing she said, me is blood, pus, suppuration, serious man, I don't like innocent child. I want to be happy (Safa, 2000, p. 27-28).

In the paragraph above, as stated in the first part of the present study, the narration flows like a stream in a river which is called stream of consciousness. If it is noticed, sometimes related and sometimes unrelated sentences follow each other without stopping and constitute the narration in this way. Besides, the narration above only consists of the thoughts of the hero, who is the first person narrator at the same time. The narration consists of inconsistent and ungrammatical structures as well. This reflects the psychological state of the hero. He has been stricken by his leg disease for a long time and his knee is about to be cut off. His mood is not sane and he is in the midst of a psychological fit. Therefore, his flowing conscious and unconscious thoughts in fragmented sentences are the true examples of stream of consciousness delineated in the above. As in the same way, the sample below illustrates how the conscious and unconscious thoughts of the hero constitute the narrative flowing like a river:

Suddenly my body gets loose, my shoulders fall.

I put my head on the pillow.

A soft tremble. A sleep tendency like inertia. Falling in some dozes and little nightmares. It's like they're calling my name. Some whisperings near my bed, a short dream unrelated to my life. Then a sudden awakening, unconscious some memories. A sudden rise of attention. Waiting for an event. An ache on my knee. Hardly can I toss and turn, I tighten my healthy knee. A relief. I get loose. A relief coming from something like that the laminated waistcoats are untying. I'm daydreaming (Safa, 2000, p. 32-33).

The state of the hero above is just after a sexual intimacy with his Grand Pasha's daughter Nüzhet. The mind of the hero is confused and he can't control his thoughts affected by his emotions towards her. Besides, his previous experiences with her merge with the present intimacy and this situation puts his psychology at the edge of an emotional crisis. His emotional desires are in conflict with his physical weakness and bone disease. So the narrative above consists of both sexual desires and physical sorrows in a chain of sentences that form stream of consciousness. In a similar situation below, the hero is in the midst of an emotional crisis:

A city is running away from my back. Pincers on my knees. Sickness and nature. Some whiteness among pine trees. Anatomy! Anatomy! This is the first of the rest for you. Children at the door of our house, suddenly a sharp screen. Do we still endure? The bag my aunt holds out towards Pasha and contempt, sneer, hatred, authority, a length getting longer and shorter around the trembling of candle light are at the back of the compassion when Pasha extends his hand towards me. Live, moving eyes, coal black and motionless. Can't sleep, she says, I can't either, why can't you sleep? I thought something, so did I. A shawl on her shirt... A soft wind enters from the open door at the back of me. Where are my books? A completely naked, bright yellow, lengthy body. His cheeks fell and are stubbly. Horatio! Tell me a thing! What can I say my lord? (Safa, 2000, p. 44).

The hero's psychological turmoil above is related to his physical weakness coming from his bad knee as well as to his emotional envy of Nüzhet. After spending the whole day in the hospital and learning his knee is really in a bad condition, the hero comes to Grand Pasha's house where he stays temporarily during his medical treatment. There he learns Pasha's daughter Nüzhet to whom he loves, will engage with another man. Hence, his unhealthy physical condition is combined with his emotional feelings and the result is the psychological turmoil stated above. As in the examples above, again the scraps of conscious and unconscious thoughts are mingling in the head of the character. They are constructing a chain of related and unrelated sentences sequenced like a flow of river. Therefore the examples from *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* discussed above constitute the narrative which is called stream of consciousness. In the three examples above, the narration is full of the sentences which are fragmented, sometimes related but mostly unrelated. They are also connected to each other without a logical order. Sometimes, the narrative includes the traces of outer distractions for the hero. So, the stream of consciousness in *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* plays an important role in narrative technique and subject matter as well. On the other hand, the narrative technique in *Mrs Dalloway* below will have some differences from stream of consciousness discussed above.

Virginia Woolf and *Mrs Dalloway*

The author of the second novel handled in this paper, Virginia Woolf is accepted as one of the most important high modernists among with James Joyce and T.S. Eliot. Woolf is particularly renowned with stream of consciousness that she learned and developed from James Joyce. Besides, her interest in Sigmund Freud's theories on human psychology contributed her technique. However, Woolf's stream of consciousness is different from Joyce's. The stream of consciousness in James Joyce is a method which reflects the conscious and unconscious thoughts of the characters in sentences flowing like a river without any interruption and regardless of the punctuation marks. On the other hand, Woolf uses a subtler form of Jame's technique, which will be delineated below. To better understand Woolf's modernist writing style which has strong ties with her own traumatic biography, a brief mention of her life story follows as below.

Virginia Woolf was born on 25 January 1882, in London. His father was an eminent Victorian Sir Leslie Stephen (1832–1904). He was a distinguished author and critic who had Thomas Hardy, Henry James and George Meredith among his friends. Besides, many of the period's most notable intellectuals, artists and writers were visitors to the Stephen's. Her mother was Julia Duckworth. Virginia was the third of four children in the family. The eldest, Vanessa

(1879–1961) became an important avant-garde visual artist; the second, Thoby (1880–1906) died tragically young; and the youngest, Adrian (1883–1948), became a psychoanalyst and prominent pacifist. Virginia Woolf had an idyllic childhood in this intellectual family with Vanessa and Thoby and Virginia and Vanessa didn't have a formal school life like their brothers, but educated at home instead. However, she had sexual abuses in her adolescence by her half-brothers from her mother's first marriage. So, she was sexually troubled due to men in her whole life and had her first breakdown at the age of thirteen when her mother died in 1895. His father Leslie Stephen died in 1904 and then Virginia moved to Bloomsbury. It was a new period of freedom and independence for her. Vanessa founded the Friday Club which turned into Bloomsbury Group later, a society in which young, and at first, female, artists could meet, debate and exhibit their works. For example, the critic Lytton Strachey, the art critics Roger Fry and Clive Bell, Desmond and Molly MacCarthy, the artist Duncan Grant, the economist John Maynard Keynes, the novelist E. M. Forster and the political journalist and publisher Leonard Woolf were among the members. After Virginia and Leonard married in 1912, they founded Hogarth Press in 1917 which published first *Two Stories* (1917) and later her other books. On the other hand, Virginia had suffered from a precarious mental state since her mother's death when she was thirteen. Besides, in the rest of her life she was in a chronic depression, particularly in 1940, when their London house was bombed, the horror of war was added to her depression. Finally, on 28 March 1941, Virginia Woolf was overwhelmed by fear of her insanity affected by the war, she committed suicide by drowning herself in the River Ouse (Goldman, 2006, p. 3-24). The short biography of Virginia Woolf stated above is essential to delineate narrative technique of the novel in some ways. Firstly, Mrs Dalloway's psychological health is in ebbs flows like Virginia Woolf herself in real life. Secondly, Septimus Warren, war veteran commits suicide at the end of the novel like Virginia Woolf, which may imply the suicidal personality of the writer. And these psychological situations of the characters in the novel is directly related to the internal monologue which will be further discussed below.

Mrs Dalloway is an ordinary woman's experience on a single day in London. There are two main characters, Clarissa Dalloway, the eponymous and dominant one, and Septimus Warren Smith, a shell shocked veteran in the First World War. There is no ordinary plot in *Mrs Dalloway* since Woolf, as a modernist, thinks that there are no clear cut certainties and realities in the real life but just only the fragments that the people grasp in their inner worlds. The story begins on a day in June, 1923 when Clarissa Dalloway goes to a florist shop to buy flowers by her own hand for the home party in the evening. She meets Hugh Whitbread on the street, a friend of her and later her husband. At the same time, Septimus Warren Smith and his Italian wife Lucrezia walk around in the same street. When Clarissa comes back home, Peter Walsh, an ex-lover of her, visits her at 11 o'clock. At noon, his husband Richard Dalloway has a lunch with Hugh Whitbread at Lady Brouton's house. At 3 o'clock, he comes back home. In the afternoon, Clarissa's daughter Elizabeth and her history teacher Miss Doris Kilman go to a café after some shopping. At 6 o'clock in the evening, Septimus commits suicide by jumping out of the window. Finally, Dalloway family gives a party at night (Urgan, 2014, p. 105-6). Virginia Woolf, as a modernist author uses some narrative techniques. The main technique is constructing the narrative by jumping suddenly from one character's thoughts to another's within the same spatial scene. For this, Woolf uses free indirect speech as a narrative tool. In this method, "The internal monologues of a character combine with an external, unidentified voice to give us the impression that there is a narrator

talking directly to the reader” (Pattison, 1987, p. 61). So, different from stream of consciousness technique used in Safa’s *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* above, in Woolf’s *Mrs Dalloway* the reader can “follow both the characters’ conscious, articulated thoughts and also their inner half-realized perceptions about themselves and the world around them and [...] we feel that we are both inside and outside the characters at the same time” (Pattison, 1987, p. 61). For example, a big noise coming from a car’s engine in the street brings together bystanders on the street and the people at the windows of their homes in the same scene:

The violent explosion which made Mrs. Dalloway jump and Miss Pym go to the window and apologise came from a motor car which had drawn to the side of the pavement precisely opposite Mulberry’s shop window. [...] Edgar J. Watkiss, with his roll of lead piping round his arm, said audibly, humorously of course: “The Proime Minister’s kyar.” Septimus Warren Smith, who found himself unable to pass, heard him. [...] Mrs. Dalloway, coming to the window with her arms full of sweet peas, looked out with her little pink face pursed in enquiry. Everyone looked at the motor car. Septimus looked. Boys on bicycles sprang off. Traffic accumulated. And there the motor car stood, with drawn blinds, and upon them a curious pattern like a tree, Septimus thought, and this gradual drawing together of everything to one centre before his eyes, as if some horror had come almost to the surface and was about to burst into flames, terrified him. The world wavered and quivered and threatened to burst into flames. It is I who am blocking the way, he thought. Was he not being looked at and pointed at; was he not weighted there, rooted to the pavement, for a purpose? But for what purpose? (Woolf, 2003, p. 11-12).

In the example above, with the help of free indirect speech technique the narration flows in the consciousness of characters interchangeably. Besides, the thoughts of Clarissa Dalloway and Septimus Warren Smith within the same scene on the street intermingle each other. Therefore, contrary to the monologism of the narrator in *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, in *Mrs Dalloway* as a witty narrative technique, narrator slips from one consciousness of a character to the next in the form of interior monologue. So the narration flows like a river without any interruption. On the other hand, as a difficulty, the reader can’t decide clearly when and where the third person narrator interrupts. Besides, the focalisation of the narration interchanges all the time between the third person narrator and the characters. But this narrative technique, different from the stream of consciousness used in *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, invented by Virginia Woolf makes the reader to monitor both inside and outside of the characters’ thoughts. For instance, this narrative technique connects Clarissa Dalloway with Septimus Warren Smith, she never knows or meets him through the novel though. As stated above, Septimus is a shell shocked veteran and he is schizophrenic as well. Septimus constantly thinks about his past, death and his dead friends:

“It is time,” said Rezia.

The word “time” split its husk; poured its riches over him; and from his lips fell like shells, like shavings from a plane, without his making them, hard, white, imperishable words, and flew to attach themselves to their places in an ode to Time; an immortal ode to Time. He sang. Evans answered from behind the tree. The dead were in Thessaly, Evans sang, among the orchids. There they waited till the War was over, and now the dead, now Evans himself-

“For God’s sake don’t come!” Septimus cried out. For he could not look upon the dead.

But the branches parted. A man in grey was actually walking towards them. It was Evans! But no mud was on him; no wounds; he was not changed (Woolf, 2003, p. 52).

The narrative above is an example of the interior monologue. By the help of this technique, the reader learns from Septimus Warren Smith’s thoughts that he lives both in the present and his past at the same time. As stated above, this situation results from the schizophrenic mental condition of Septimus. Besides, Virginia Woolf’s own psychology and mental state is complex like Septimus Warren Smith’s. Therefore, through interior monologue technique Clarissa Dalloway connects her own feelings and psychology with Septimus Warren Smith at end of the novel. When Clarissa hears his death at the party:

The clock began striking. The young man had killed himself; but she did not pity him; with the clock striking the hour, one, two, three, she did not pity him, with all this going on. She must go back to them. [...] But what an extraordinary night! She felt somehow very like him – the young man who had killed himself. She felt glad that he had done it; thrown it away. The clock was striking. The leaden circles dissolved in the air. He made her feel the beauty; made her feel the fun. But she must go back. She must assemble. She must find Sally and Peter. And she came in from the little room (Woolf, 2003, p. 135).

In the example above, Clarissa Dalloway wholly identifies herself with Septimus Warren Smith and she announces and approves his committing suicide both through the third person narrator and also her own point of view. Hence, having seen both the narrator and Clarissa’s approval on his death, the reader also feels sympathy on Septimus Warren Smith’s killing himself. And this is the ultimate target that Virginia Woolf aims at the end of *Mrs Dalloway* similar to Peyami Safa’s in *Dokuzuncu Hariciye Koşusu*. As Safa accomplishes to reflect the inner conflicts of his hero in *Dokuzuncu Hariciye Koşusu*, Woolf suggests in *Mrs Dalloway* that the modern novel should reflect the different and complicated realities of the individuals living in the twentieth century, not like one the 19th century novelists claim and imitate in their novels. To achieve this aim, different from Safa’s stream of consciousness, Woolf uses the interior monologue as the connecting narrative technique of different characters’ thoughts at the same time and place.

Conclusion

In Peyami Safa’s *Dokuzuncu Hariciye Koşusu*, the hero and the narrator of the story are both the same person. Therefore, it is a autodiegetic narrator. Though the name of the hero is not told in the novel, most critics state that the hero is the author himself. Therefore, *Dokuzuncu Hariciye Koşusu* is an autobiographical novel at the same time. This provides the narrator to reflect the hero’s own thoughts and psychology to the reader directly. If we have a look at Peyami Safa’s biography, we see that he had a bone disease on his right arm in his childhood. Hence, in *Dokuzuncu Hariciye Koşusu* we observe firstly the sorrows of a child who is physically ill and then the psychological fits of a teenager who lives between ebbs and flows of his physical degeneration and physical desires. Besides, as stated above, the narrative based on the inner thoughts of the hero and this narrative method makes it the first Turkish psychological novel. To convey the inner thoughts and world of the hero, it is

observed that mostly stream of consciousness is used. In stream of consciousness, the inner thoughts of a character are represented in related and unrelated sentences which flow like a river without any interruption and any correct sentence structure and punctuation marks. Likewise, as given above, three times in *Dokuzuncu Hariciye Koşusu* the conscious and unconscious thoughts of the hero are presented in chains of sentences which don't have ordinary structure and punctuation marks. The main reason of this method is to draw a more accurate picture of the hero's physical and psychological condition through stream of consciousness.

On the other hand, in *Mrs Dalloway*, Virginia Woolf uses interior monologue technique which is usually misused or understood as the same technique with stream consciousness. In interior monologue, a character only speaks to himself/herself through his/her thoughts regardless of any sensations coming from outer world. His/her thoughts are expressed in sentences without any interruption similar to the stream of consciousness technique stated above about Peyami Safa's *Dokuzuncu Hariciye Koşusu*. However, Virginia Woolf's use of free indirect speech within her interior monologues makes it different from Safa's stream of consciousness. Hence, in Woolf's *Mrs Dalloway* the narrative mixes among the characters' own thoughts with the narrator's and so becomes more complex. The result is a unique technique belongs to Virginia Woolf which is different from both Joyce and Safa's stream of consciousness technique.

To conclude, the first novel studied in this paper which is Peyami Safa's *Dokuzuncu Hariciye Koşusu* has a stream of consciousness method. Like James Joyce, Peyami Safa states his unnamed hero's conscious and unconscious thoughts in fragmented sentences for a while without any interruption. Therefore, Peyami Safa's use of stream of consciousness in *Dokuzuncu Hariciye Koşusu* is similar to James Joyce's method. However, focusing on human psychology and using stream of consciousness method in his novels for the first time make Peyami Safa a distinguished and innovator modernist author of Turkish Literature. On the other hand, in *Mrs Dalloway* Virginia Woolf only presents the conscious thoughts of her characters which are refined and stated with the verb endings like 'she thought'. So, unlike Safa's *Dokuzuncu Hariciye Koşusu*, Woolf uses a unique modernist narrative technique in *Mrs Dalloway* which is different from stream of consciousness and is a mixture of both interior monologue and free indirect speech. This point separates the both novels discussed in this paper according to their narrative forms. At the first sight, both *Dokuzuncu Hariciye Koşusu* and *Mrs Dalloway* seem to have the same narrative technique which is called stream of consciousness. However, when they are analysed individually in detail, it is seen that only *Dokuzuncu Hariciye Koşusu* uses stream of consciousness in the common way as it is usually defined to reflect the inner conflicts of its unnamed hero. On the other hand, *Mrs Dalloway* uses subtler and more complex method of narration which is called interior monologue to combine different characters' thoughts within the same time and place. Therefore, the comparative study conducted in this paper indicates that although literary works of different languages and cultures seem to have similar literary forms, such as the narrative techniques in this study, they may have some differences in the techniques they used as a method to fulfill their own aims and these differences make them unique form of literary method.

References

- Abrams, M. H. (1999). *A Glossary of Literary Terms*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Baldick, C. (2001). *A Concise Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
- Childs, P. (2002). *Modernism*. London: Routledge.
- Çetişli, İ. (2014). *Metin Tahlillerine Giriş/2 Hikaye Roman Tiyatro*. Ankara: Akçağ.
- Davis, C. & Meretoja, H. (2020). Introduction to Literary Trauma Studies. *The Routledge Companion to Literature and Trauma*. Ed. Davis C. & Meretoja H. New York: Routledge.
- Ekiz, O. N. & et al. (1984). *Peyami Safa*. Istanbul: Toker.
- Goldman, J. (2006). *The Cambridge Introduction to Virginia Woolf*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Güvenir, M. (2015). Peyami Safa Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44 (1), . Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/ausbf/issue/3228/44970>.
- Habib, R. (2005). *A History of Literary Criticism: From Plato to the Present*. Malden, Mass: Blackwell Pub.
- Mackean, I. (2005). *The Essentials of Literature in English, Post-1914*. London: Hodder Arnold.
- Matz, J. (2004). *The Modern Novel: A Short Introduction*. Malden, MA: Blackwell Pub.
- Pattison, J. (1987). *Mrs Dalloway by Virginia Woolf*. London: Macmillan Education, Limited.
- Poplawski, P. (2008). *English Literature in Context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Safa, P. (2000). *Dokuzuncu Hariciye Kogüşu*. Istanbul: Ötüken.
- Sanders, A. (2000). *The Short Oxford History of English Literature*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Stallworthy, J. & Ramazani, J. (2006). *The Norton Anthology of English Literature: Volume 2*. General Ed. Stephen Greenblatt. New York: W.W. Norton & Company.
- Tekin, M. (2016). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken.
- Tew, P. & Murrey, A. (2009). *The Modernism Handbook*. London: Continuum.
- Urgan, M. (2014). *Virginia Woolf*. İstanbul: YKY.
- William, J. (1990). *The Principles of Psychology: Vol. I*. New York: Dover.
- Woods, T. (1999). *Beginning Postmodernism*. Manchester: Manchester University Press.

Sokrates(ler)'in Felsefî Yaşam Biçimi

Murat Mustafa Türkmen^{a, b}

Özet

Sokrates, felsefesinin yaşam biçimi, yaşam biçiminin ise felsefesi olan bir anıtı miras bırakmıştır. Onun yaşam biçimi sorgulandığında felsefesi, felsefesi sorgulandığında ise yaşam biçimi incelenmeye başlanmış demektir. Fakat Sokrates, kendisi hiç yazmadığı ve yalnızca “yaşadığı” için, bu yaşama dair farklı Sokrates profilleriyle karşılaşırız. Platon’da karşımıza çıkan Sokrates ve onun kavram ve yöntemleri bize belirli bir Sokrates’i gösterirken, Xenophon’da karşımıza çıkan Sokrates ve onun kavram ve yöntemi bize başka bir Sokrates’i sunar. Hem Platon’un Sokrates’i hem de Xenophon’un Sokrates’i kendi içlerinde tutarlı ve bütünlüklü olmasına rağmen bunları yan yana getirdiğimizde Sokrates anıtını iki parçalı gibi gösterir. Bu metnin amacı tam da bu noktadadır zira hem Platon’un Sokrates’inin hem de Xenophon’un Sokrates’inin konuştuğu konumu, onların muhatabını ve yöntemini göz önünde bulundurur. Bu çalışmada, bu “iki” Sokrates’in kavramları ve yöntemi arasında farklar olmakla birlikte, birbirini tamamladığı iddia edilir.

Anahtar Kelimeler

Sokrates
Xenophon
Felsefî
Yaşam Biçimi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.01.2020
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.668952

Philosophical Way of Life of Socrates(es)

Abstract

Socrates’s way of life and his philosophy together created a monument for the future. When his way of life is questioned, his philosophy is examined at the same time. However, since Socrates himself never wrote and only “lived”, we encounter different profiles of Socrates about this life. While in Plato’s texts, Socrates and his concepts and methods show us a certain Socrates; in Xenophon’s texts, Socrates and his concepts and methods offer us another Socrates profile. Although both Plato’s Socrates and Xenophon’s Socrates are consistent and complete within themselves, when we bring them together, they show the Socrates monument in two parts. The purpose of this text is precisely this point because it will take into account the location, interlocutor and method of both Socrates of Plato and Socrates of Xenophon. Although there are differences between the concepts and methods of these two Socrateses, it is claimed that these two Socrateses complement each other.

Keywords

Socrates
Xenophon
Philosophical
Way of Life

About Article

Received: 02.01.2020
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.668952

^a Mail: muratmustafaturkmen@gmail.com

^b Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Felsefe Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-0177-920X.

Giriş

Sokratesçi epistemoloji ve etik hakkında konuşmak isteyen günümüz araştırmacısının kaçınılmaz bir biçimde göze almak durumunda olduğu bir dizi zorluk vardır. Bunlardan ilki ve henüz başlarken çetin bir mücadeleye dönüşecek olan Sokrates'in hiçbir şey yazmamış olmasıdır. Zira Aristophanes'in, Platon'un, Xenophon'un veya Aristoteles'in Sokrates'e attığı ifadelerin ya da Sokrates'in konuşturulduğu metinlerin yazarı Sokrates değildir. Bu sebeple de Platon'da karşımıza çıkan Sokrates'in epistemolojisini, etiğini ve yaşam biçimini değerlendirirken, onu Platon'dan ayırmak için yapılan tüm titiz araştırma, inceleme ve bulgulara rağmen saf bir Sokratesçi epistemoloji, etik ve bunların üzerinde şekillenen yaşam biçimi hakkında konuşurken sakınlı olmak gerekmektedir. Keza tarihsel olarak erken dönem Platon diyalogları için *Sokratik diyaloglar* denmesine rağmen en nihayetinde bu metinlerin yazarı Platon'dur (Vlastos, 1991: 46-47). Aynı durum Xenophon'da karşımıza çıkan Sokrates için de geçerlidir; konuşucu Sokrates olmasına rağmen yazar Xenophon'dur. Bu nedenle, bu durumu Platon'un Sokrates'inin veya Xenophon'un Sokrates'inin epistemolojisi, etiği veya yaşam biçimi şeklinde ifade etmek, bu sakınlılığı ifade düzeyinde sürekli göz önünde tutmak bakımından yerinde olacaktır. (Bu noktadan itibaren Platon'un Sokrates'i Ps, Xenophon'un Sokrates'i Xs şeklinde anılacaktır).

Sokrates'in yaşam biçimi ile felsefesinin birbirine kopmazcasına bağlı olması sebebiyle onun yaşam biçimi incelendiğinde felsefesi, felsefesi incelendiğinde yaşam biçimi değerlendirilmeye başlanmış olur. Soru konusu olan ise hangi Sokrates'in ele alındığına göre değişmektedir. Zira Sokrates'in yaşam biçimi soruşturulmaya başlandığında eğer söz konusu olan Ps'i ise bilgi, buna karşın eğer göz önünde bulundurulmuş Xs'i *enkrateia* (kendine hâkim olma) merkezi rolü alır. Bu durumda karşımıza çıkan birbirinden tamamen farklı iki Sokrates ve bu Sokrateslerin birbirinden farklı yaşam biçimleri ve felsefeleri midir? Yoksa bu Sokratesler konuştukları konuma göre farklı yöntemleri ve kavramları tercih eden tek bir Sokrates midir? Öyleyse bile, bu iki farklı Sokrates'i, onun kavram ve yöntemlerini ilişkilendirmek ve bir araya getirmek mümkün olabilir mi? Bu soruların peşine düşmek ve bu konuyu açıklığa kavuşturmak için birinci bölümde; Ps'ini değerlendirerek Ps'inin epistemolojisi ve etiği arasında zorunlu bir bağ olduğunu ve bu ikisinin birbirini beslediğini açıklayarak Sokrates'in yaşam biçiminin de bu ilişki üzerine inşa edildiği açıklanır. İkinci bölümde ise çoğunlukla Xs'ine dayanılarak geliştirilen, Sokrates'in yaşam biçiminin şekillenmesinde bilginin değil *enkrateianın* merkezi role sahip olup olmadığı değerlendirilir. Hem Ps'inde hem de Xs'inde *elenkosun* işleyişi her iki Sokrates'in yaklaşımını ortaya koymak bakımından önemli olacaktır. Bu bakımdan Sokrates'in yaşam biçiminin bilgiye göre mi yoksa *enkrateiaya* göre mi şekillendiğini belirlemek için Ps'indeki ve Xs'indeki *elenkosun* benzerlik ve farklılıklarını da ortaya koyarak aralarındaki olası ilişki çerçevelenir. Üçüncü bölümde ise; ilk iki bölümden derlenen çıkarımlarla Sokrates'in konuşucu olduğu metinlerde, Sokrates'in konuştuğu konuma göre farklı kavramların ve farklı yöntemlerin işlediği ileri sürülür. Farklı konular olarak okul-içi ve okul-dışı gibi bir ayrımın olabileceğine dikkat çekilerek Ps'indeki ve Xs'indeki *elenkosun* işleyişinin (benzerlik ve farklılıkları bakımından) bu öne sürümü desteklediği ileri sürülür. Son tahlilde; Ps'inin metinlerinin okul-içine uygunken, Xs'inin metinlerinin ise okul-dışına daha uygun düştüğü açıklanır, böylece aynı Sokrates'in, konuştuğu konuma göre farklı yöntem ve kavramları tercih ettiği tespit edilir.

1. Ps'inin Yaşam Biçimi: Epistemoloji ve Etik Arasındaki İlişki

Ps'nin epistemolojisi, belirli bir sorgulama düzeni olan *elenkosun* içinde ortaya çıkmaktadır, bu sebeple Ps'nin epistemolojinin ilkelerini ortaya koyarken hem o ilkelerin *elenkosun* içinde nasıl işlediğini göz önünde bulundurmak hem de bizatihi *elenkosun* kendi ilkelerini ve amaçlarını birlikte değerlendirmek gerekmektedir. *Sokratik diyaloglar* diye anılan bu diyalogların hiçbirinde Sokrates "bilgi nedir" sorusunu doğrudan sormamış olmamakla birlikte, bu erken dönem diyaloglarında Sokrates hep "erdem nedir, ölçülülük nedir, cesaret nedir, vb." soruları sorarak aslında bu soruları "F olmak ya da F'lik nedir" (What is F'ness question) şeklinde formüle etmiştir. Bu bakımdan, "F'lik nedir" sorusunu aynı zamanda "bilgi nedir" şeklinde de formüle edebiliriz (Benson, 2000: 189).¹ Ps'nin *elenkos* yöntemiyle amaçlarından biri, belki de en önemlisi, muhatabının sahip olduğunu iddia ettiği bilgi konusunda onu test etmektir. Bunu yaparken hem belirli bir bilgi konusunda bir iddiada bulunan muhatabının bir tanıma sahip olup olmadığına hem de bu tanımın muhatabının ilişkilenen durumu ile uygunluğuna bakar. *Euthpyron* diyalogunda şuna tanık oluruz;

Sokrates: Dine uygun olan ve olmayan şeyler nelerdir? (5d) [what do you say holiness is, and what unholiness?] (5e-6a). (Bunu bir "F'lik nedir" (what is F'ness question) sorusu olarak almalıyız.)

Euthpyron: F'lik nedir sorusuna, biçimce uymayan uzun bir cevap verir. Bunu da tanımsal bilginin cevaplanamadığı örnek olarak alalım.

Sokrates: Ancak ben senden dine uygun olan şeylerin bazılarını öğretmeni istemedim. Senden dine uygun şeylerin özlerinin ne olduğunu [F'lik nedir] öğrenmek istedim. (6e)

Euthpyron: Tanrıların hoşuna giden dine uygun, gitmeyen dine aykırıdır. (7a) (Tanımsal bilgiye biçimsel olarak uygun, F'lik şudur.)

Sokrates: Tamam Euthpyron! *Tam da istediğim gibi bir cevap verdin.* Doğru olup olmadığını henüz bilmiyorum... (7a) (Sokrates tarafından biçimsel olarak doğru bir cevap verdiği onaylanır.) (Platon, 2016).

Buna göre, henüz bu ilk aşamada, verilen tanımın doğruluğu ya da yanlışlığı incelenmeksizin verilen tanım yalnızca biçim bakımından değerlendirilir. O halde söz konusu F'nin F'liğinin bilgisine ulaşılabilmesi için F'liğin tanımsal bilgisinin Sokrates'in muhatabı tarafından biçimsel olarak doğru şekilde dile getirilmesi gerekir. Zira Euthpyron henüz *dine uygun olanın* ne olduğuna dair, yalnızca doğru biçimde söylenen bir tanım vermiş oldu ve böylece zorunlu koşulu yerine getirdi. Bir kez biçimsel olarak uygun bir tanım verdiğinde, artık bu tanımın doğru olup olmadığı safhasına geçilir. İkinci aşamada Sokrates muhatabının ileri sürdüğü tanımı ve bu tanımla ilişkili olarak muhatabının içinde bulunduğu durumu inceler. *Euthpyron diyalogunda*, Euthpyron'un verdiği tanımı ve bu tanımdan hareketle göstermiş olduğu dindarlık davranışını/eylemini sorgulayarak, a) verilen tanımın yanlışlığı, b) gösterilen davranış ile verilen tanımın uygunsuzluğunu ortaya koyar. Her ne kadar diyalogun sonunda tüm erken dönem diyaloglarında olduğu gibi herhangi bir dindarlık tanımına ulaşılammış olsa da eğer yeterli bir tanımı elde ederse neyin dindarlığa uygun neyin dindarlığa uygun olmayan bir davranış olduğunu yanılmaz (infallible) bir biçimde göstereceği konusunda Sokrates kesindir. Diyalogun devamında Sokrates bunu şöyle ifade eder;

Sokrates: Senden bu özün [F'lik] ne olduğunu bana öğretmeni istiyorum. Böylece bu örneği göz önünde tutarak senin ya da başka bir insanın eylemlerini dine uygun ya da aykırı olarak niteleyebilirim (6e). (Platon, 2016)

O halde, Sokrates yeterli bir tanıma ulaşması durumunda dindarlık konusundaki tanımsal bilgiden hangi davranışın yanılmaz bir biçimde tanıma uygun olduğunu gösterebilir hale gelecektir. Aynı zamanda tanımın kendisinin de yanılmaz olduğunu her bir tekil durumda tanımı yeniden test ederek doğruluğunu da kontrol edebilecektir. Hatta bu yanılmaz tanımsal bilgiye ulaşan bir kişinin ilgili davranışının da zorunlu olarak yanılmaz, hata yapmaz ve şanstan azade (infallible, inerrant, luck-independent) olacağını söylemek mümkündür (Benson, 2000: 149). O halde bir adım geri çekilip sürece yeniden bakacak olursak: Birinci adım; A kişisi bir bilgi iddiasında bulunur, ikinci adım; Sokrates A'ya, ilgili F'nin F'liğin tanımını sorar, üçüncü adım; A kişisi biçimsel olarak doğru bir tanıma dile getirene kadar tartışma ilerletilir, dördüncü aşama; biçimsel olarak doğru şekilde dile getirilen bu tanım ve bu tanımla ilgili davranışın uygunluğunun incelenmesi, beşinci aşama; eğer yanılmaz bir tanımsal bilgiye ulaşırsa ilgili davranışın da yanılmaz olacağı şeklinde bir ilerleme söz konusudur. Buna ilaveten Sokratesçi bilginin bir *dunamis* olduğunu vurgulamak gerekir, ki ancak bu biçimde Ps'nin epistemolojisinin karmaşık yapısını kavramak mümkün olacaktır;

Sokratesçi bilgi bir *dunamistir*. Bir bilgi *dunamisi* nesnesini güçlü ve tam bir biçimde kavrar. Buna F'liğin tanımsal kavranması diyebiliriz. Bu tür bir kavrayışın doğrulanması iki biçimdedir. İlki, ilgili F'liğin yeterlice güçlü ve eksiksiz kavranmasıdır. Bu, o kişiye [knower] F'liğin ne olduğunu tam anlamıyla söylemesine ve ilgili F nesnesinin neden F olduğunu açıklamasına olanak sağlar. F'liğin böylesi bir kavranışı, ki bu ilgili F'liğin bilgisinin *dunamisi*dir, o kişiye Sokratesçi F'lik nedir sorusuna cevap vermeye olanak sağlar. İkincisi ise, F'liğin böylesi bir kavranışı, o kişiye ilgili F'likten hareketle doğru ve geçerli yargılar vermesini sağlar (Benson, 2000: 210).

Son tahlilde Sokrates açısından bir tanımsal bilgiye sahip olan, bu bilgi yoluyla ve bu bilgi sayesinde o bilginin neliğini ifade edebilir olacaktır ve bu bilgiyle uyumsuz olabilecek herhangi bir davranışı sergilemeyecektir. Cooper da bu noktaya dikkat çeker; “gündelik yaşamımızı yalnızca felsefi olanın rehberliğinde değil aynı zamanda felsefi olarak türettiğimiz kavrayışlarımızın sonuçlarına göre ya da sonuçlarından dolayı da şekillendirmeliyiz” (Cooper, 2012: 53). Bilgi ve eylem, bilgi ve davranış arasında karşılıklı olarak birbirini belirleyen bir durumun söz konusu olduğunu ve bu sayede de bilgi, o bilgiyle ilişkilenen davranışın uygun olup olmadığını sorgulamaya; davranışın da o davranışla ilişkilenen bilgiyi yeniden sorgulamaya olanak sağladığını ifade etmek gerekir. O halde güvenebileceğimiz bir tanımın ortaya çıkabilmesi için yukarıdaki aşamaların işlemesi gerekir, ki bu sayede yanılmaz bir tanım ve bu yanılmaz tanım sayesinde yanılmaz bir davranış ortaya çıkabilsin. Buna göre, Ps'inin epistemolojisi ile onun etiği arasındaki geçiş ve bağ hem zorunlu hem kaçınılmazdır. Çünkü A kişinin bilgisinin ölçülmesi yalnızca o bilgiyi tanımsal olarak doğru biçimde ifade etmesiyle değil aynı zamanda o bilgiye sahip olup olmadığının test edilmesine ve o bilgiye bağlı olarak gösterdiği davranışla tanımın uyumlu olup olmamasına da bağlıdır. Başka bir biçimde ifade edecek olursam; A'nın Y konusundaki bilgisinin testi, yalnızca Y'nin tanımını doğru ve eksiksiz biçimde vermesiyle değil, aynı zamanda Y ile ilgili durumda gösterdiği davranışın da uygunluğunun test edilmesidir.

Böylece felsefe, Ps'i için aynı zamanda bir yaşam biçimi haline gelir. Sahip olunan tanımsal bir bilginin yeniden incelenmesi ve değerlendirilmesi, bu bilginin ortaya çıkan davranışla

ilişkinin tekraren ele alınması felsefi yaşam biçiminin bir işlemcisi olarak görülebilir. Bunu *elenkosta*, Sokrates'in, muhatabının tanımsal bilgisini ve bu bilgiyle ortaya çıkan davranışı incelerken aynı zamanda kendi tanımsal bilgisini ve kendi davranışını da test etmesiyle birlikte düşünmeliyiz. Bu sebeple Sokrates açısından felsefe ve bilgeliğin ilişkisinin; "en iyi ya da en yüce insan yaşamı bilgelik (*sofia/wisdom*) değil, bilgelik sevgisi/felsefe sevdası (*philosophical wisdom's love*)" (Cooper, 2012: 51) şeklinde ifade edilmesi bu sorgulama sürecinin devamlılığına işaret eder. O halde Ps'i açısından, epistemoloji ile etik arasındaki bağ, yalnızca ilkinin ikincisine zemin oluşturması değil aynı zamanda ikincisinin de ilkinin yeniden değerlendirilmesine olanak sunmasıdır. Yani Sokrates açısından herhangi bir "F nedir" in incelenmesinin yegâne sebebi, belirli bir durumda ortaya çıkmış olan davranış sebebiyledir. Bu davranış sayesinde, bu davranışın altına düştüğü ilkenin kendisi ya da o tanımsal bilgi de yeniden sorgulanır. Bu durumda, tanımın ele elde edilme isteğini bir bakıma sergilenmiş olan bir davranış tetikleemektedir. Böylece tanım ve o tanımla ilgili olan davranış birbirinin sorgulanma mekanizması haline dönüştürülmektedir. Böylece Ps'inin yaşam biçiminin, felsefi bir yaşam biçimi olmasında bilginin öne çıktığı belirginleşmekte ve davranışın da bilginin teşkilinde merkezi bir role sahip olduğu açık hale gelmektedir.

2. Xs'inin Yaşam Biçimi: *Enkrateia*

Ps'inde bilgi ve davranış arasındaki ilişkinin, sağlamca kurulmuş bir sorgulama düzeneğinden geçirilerek sağlanmakta olduğu tespit edildi. Peki, aynı durum Xs'i için de geçerli midir? Yani, 1) A kişisi bir bilgi iddiasında bulunur, 2) Ps'i, A'ya ilgili F'nin F'liğin tanımını sorar, 3) A biçimsel olarak doğru bir tanımı dile getirene kadar tartışma ilerletilir, 4) biçimsel olarak doğru şekilde dile getirilen bu tanım ve bu tanımla ilgili davranışın uygunluğu incelenir, 5) eğer yanılmaz bir tanımsal bilgiye ulaşırsa ilgili davranışın da yanılmaz olacağı şeklinde bir ilerleme Xs'i için de söz konusu mudur? Bu soruyu inceleyecek olursam; Xs'inin Euthydemus'la olan diyalogunda adil olanın ve adil olmayanın ne olduğunu tartışılır. Sokrates sorar, "adalete sahip misin?" ["Then tell me, have you got that? (justice)"] (Xenophon, 1997: 4.2.12). Bunu bir F'lik nedir sorusu olarak alırsak tanımsal bir bilgiye sahip olup olmadığı sorusunu yöneltmiş olur. Burada Ps'inin Euthydemus diyalogundan farklı olarak, soruya önce biçimsel olarak doğru bir şekilde dile getirilen bir cevap aranmaz. Daha ziyade Sokrates doğrudan hangi davranış ya da eylemlerin adil olduğunu, hangilerinin adil olmadığını göstermesini ister. Euthydemus tabii ki bu bilgiye sahip olduğunu ve adil olanların ve adil olmayanların neler olduğunu gösterebileceği iddiasındadır. Adil olanları ve adil olmayanları alt alta sıralamaya başlar ve karşımıza apaçık bir aporia tablosu çıkar. Xs'i de, Ps'inde olduğu gibi, muhatabını bilgi iddiasında bulunduğu konuda sorgular ve Euthydemus bildiğini iddia ettiği konuda kendi bilgisizliğiyle yüzleştirilir. Aynı diyalogda Euthydemus'a neyin iyi ve neyin kötü olduğunu da bilmediği (Xenophon, 1997: 4.2.31-6) ve dahası demokrasinin de ne olduğunu bilmediği gösterilir (Xenophon, 1997: 4.2.36-9). Böylece Euthydemus sahip olduğunu iddia ettiği tüm bilgiler konusunda yanılır ve küçük düşürülür. Xs'i de tıpkı Ps'inde olduğu gibi F'lik nedir sorusunu sormuş ve hangi eylemlerin ilgili F'liğin altına düştüğünü tartışmıştır. Bu durumda tanımsal bilgi ve bu tanımsal bilgiyle ilgili olan eylem arasındaki ilişki, yani ileri sürülen tanım ve buna tanıma dayanarak ortaya çıkan davranış arasındaki uygunluğun tartışılması Ps'inde olduğu gibi burada da korunmaktadır. Buna göre Xs'inin uyguladığı *elenkosun* da hem felsefeye yöreklendirdiği hem de bilgi ve eylem arasındaki bağı kurduğu ve

bu sebeple de Ps'inde karşımıza çıkan epistemoloji ve etik arasındaki bağı koruduğunu belirtmek gerekir. Elbette, Ps'inde olduğu kadar apaçık ve yetkin olduğu iddia edilemez çünkü Ps'inde temel vurgu yalnızca bilgi ve davranış arasındaki uygunluğun sorgulanması iken, Xs'inde *elenkos* süreci daha kapsamlı ve uzundur. Zira Xenophon'un amacı Sokrates'in dışarıya dönük yüzünü, yani okulun dışındakilere dönük yüzünü göstermek olduğundan onun faydalı biri olduğunu da göstermek amacındadır. Bununla birlikte Xs'i, Atina'da *enkrateaisi* en güçlü olan kişi olarak tanıtılır ve kanıtlanmaya çalışılır. Xenophon, Sokrates'in faydalı ve kendine hâkim olduğunu göstermek için Ps'indeki *elenkoston* daha kapsamlı bir *elenkosu* betimler.

Ps'inin *elenkosunda* Sokrates'in herhangi birini 'cezbetmek' ya da 'tavlamak' için uğraştığına hiç şahit olmayız ya da bu baştan çıkarma için kimi seçeceğine ve bu seçim sırasında hangi kriterleri takip ettiğine dair bilgilendirilmeyiz. Fakat Xs'inin takip ettiği *elenkosta* bu süreç ve başlangıç kriterleri baştan sona detaylıca anlatılır. Buna göre Sokrates'in kimi seçeceğine dair üç tane başlangıç kriteri söz konusudur. Bu kriterler; 1) hızlıca öğrenme kabiliyeti, 2) öğrendiğini hatırlama kabiliyeti, 3) her tür bilgiye karşı arzu duymak ve bu bilgiyle şehri ve haneyi idare edebilmek (Xenophon, 1997: 4.1.3.). O halde Sokrates'in ilgisini herkes çekebilmekle birlikte bu üç kriterle sahip olan bir bakıma önceliklidir ve bu kriterleri sağlayan *elenkos* sürecine dahil edilir. Xs'inin uyguladığı *elenkos* yedi aşamadan oluşur ve Euthydemus'a uyguladığı *elenkosta* bunun tam bir örneğini görmek mümkündür. Buna göre ilk üç aşama başlangıç yaklaşımını oluşturur, 4. aşama *elenkos* için merkezi öneme sahiptir, 5-6 aşamalar daha ileri seviye testlerden oluşur, 7. aşamada Euthydemus artık Sokrates'e "yakın" olarak kabul edilir (Morrison, 2010: 199). Xenophon'un betimlediğine göre, Sokrates birinci aşamada Euthydemus'u 'tavlar' ya da 'cezbeder'. Örneğin Euthydemus'la konuşmak istemesine ve onun bulunduğu yere gitmesine rağmen doğrudan onunla konuşmaz, yalnızca onun dikkatini çekecek bir şey söyler ve bu sözlerin Euthydemus'taki etkisini gözlemler. İkinci aşamada Euthydemus'a bir şeyler söylediğini yalnızca ima eder ama onu hala doğrudan muhatap olarak almaz. Üçüncü aşamada ise Euthydemus'un dikkatini çektiğine emin olduğunda, onu doğrudan muhatap alır ve sorular sorar. Xenophon'un belirttiğine göre bu aşama "biraz zaman alır" fakat tam olarak ne kadar sürdüğünü ifade etmez. 4. aşamada Sokratesçi meşhur "refutation" ilk kez karşımıza çıkar ve beşinci aşamada devam ettirilerek Euthydemus kendi bilgisizliğiyle yüz yüze getirilir. 4. ve 5. aşama Ps'deki *elenkosla* uyumludur. Burada temel olarak şu iki amaç güdülür; "1) yaşamı idare etme ile ilgili her türlü bilgi için bilgelik arzusu uyandırmak, 2) ve bu arzunun kuvvetini ve kalıcılığını, tekrarlanan ve giderek güçlenen *elenkosun* şiddetine dayanıklılığını test ederek görmek" (Morrison, 2010: 203). Diogenes Laertius da Ariptophanes'e atıfla bu sürecin çetinliğini doğrular; "Demek bizden büyük bilgeliği öğrenmek istiyorsun! Atinalılar ve Yunanlılar arasında ne kadar mutlu yaşayacaksın, eğer belleğin sağlamsa, araştırmacıysan, karakterinde sabır varsa..." (Laertius, 2002: 77-78). Xenophon'a göre beşinci aşamayla "yüz yüze gelen pek çok kişi onun [Sokrates'in] yanına tekrar gelmez" (Xenophon, 1997: 4.2.40). Ps'inin uyguladığı *elenkos* çoğunlukla bu aşamadan itibaren başlar ve bu aşamada biter zira Ps'i muhatabını kendi bilgisizliğiyle yüz yüze getirir ve üzerinde tartışılan konu (erken diyaloglar itibarıyla) aporia olarak kalır; Euthpyron örneğinde olduğu gibi Ps'inin muhatabı Sokrates'ten kaçarak uzaklaşır. Sorular sorulmuş, cevaplar aranmış ancak kesin bir tanıma ulaşılamamıştır. Fakat Xs'inin uyguladığı *elenkosta* Euthydemus sonraki seviyeye geçmeyi başarır ve 6. aşamada Sokrates'in haklılığını ve onun öğretmenliğini kabul eder, dahası Sokrates'ten öğrendiklerini hayatına tatbik etmeye başlar. 7. aşamada ise Sokrates, Euthydemus'un doğru bir karaktere eriştiğini görür ve onu kendine

“yakın” olarak kabul eder ve *elenkos* tamamlanır. Euthydemus artık kendine hâkim ve *polise* faydalı bir örnek olarak Xenophon tarafından bize tanıtılır. Böylece Sokrates de faydalı bir yurttaş ve öğretmen olarak ilan edilir.

Xs’inde 4. ve 5. aşamalar önemli olmasına rağmen yani bilgi ve davranış arasındaki uyum sorgulanmasına rağmen bu bölümler kısa tutulmuştur. Buna karşın Euthydemus’un dayanaklılığı, öğrendiği bilgiyi tekrar ettiği ve en nihayetinde kendine hâkim bir karakter olarak betimlendiği bölümler daha genişçe yer tutar. Zira Xs’i açısından *enkrateia* ve davranış arasındaki ilişki daha fazla önem arz etmektedir. O halde Xs’inin yaşam biçiminin, felsefi bir yaşam biçimi haline gelmesinde bilgi de yer almaktadır fakat *enkrateianın* daha merkezi role sahip olduğunu belirtmek gerekir.

3. Sokrates’in Birbirini Tamamlayan İki Yüzü

Karşımıza iki farklı Sokrates, iki farklı yöntem, iki farklı kavram şeması ve dolayısıyla iki farklı yaşam biçimi çıkıyor gibi görünmesine rağmen bunların radikal biçimde birbiriyle çelişmediğini yalnızca iki farklı konumda konuşan Sokrateslerin birbirini tamamladığını belirtmeliyim. Bu öne sürüme zemin hazırlayan ise Pierre Hadot’un şu tespitidir; antik dönem felsefe okullarında ve geleneğinde “okul”un içinde iki gruptan bahsetmek mümkündür (Hadot, 1999: 60-65). Bunlardan ilki henüz başlangıç seviyesinde olan ve çoğunlukla okulun doğmalarını öğrenerek içselleştirmeye çalışan ve bu doğmaları yaşamlarına tatbik edenlerdir. İkincisi ise okulun daha ileri seviyede olan mensuplarıdır ve bunlar hâlihazırda okulun doğmalarını sindirip yaşamlarına tatbik etmişlerdir. Bu sebeple de bu ikinci grup okulun doğmalarının geçerliliği üzerinde yeniden düşünme, inceleme ve soruşturma ehliyetine sahiptir. Buna göre okulun bu iki grubu için farklı metinler, eğitimler ve davranış biçimleri geliştirildiği düşünülmektedir. Bir de okulun dışındakiler var ki bunlar yalnızca okula sempati kazandıracak propaganda metinlerine ve konuşmalarına muhatap olurlar. Burada okul ifadesinden Sokrates’e yakın öğrencileri ve özellikle Xenophon’da son seviyeye gelebilmiş, Sokrates’in etrafındaki öğrencileri kast etmek için kullanıyorum. Sokrates’in bir okulu olmamasına rağmen yakın çevresiyle olan ilişkisinin ve yakın çevreye dahil etmek istedikleriyle kurduğu ilişkinin süreci neredeyse bir okulu andırır. Bu belirlemeye dayanarak Ps’inin diyaloglarının “çoğunlukla” okulun ileri seviye takipçileri için olduğunu, buna karşın Xs’inin metinleri ise “çoğunlukla” okulun dışındakilere ve başlangıç seviyesindekilere yönelik olduğunu düşünüyorum. Çünkü Xenophon’da okulun doğmaları tartışılmaz ya da uzun uzun kanıtlamalara yer verilmez. Daha ziyade Euthydemus’un Sokrates’in eğitimi sayesinde nasıl kendine hâkim olduğu ve *polise* faydalı biri haline dönüştüğü anlatılır. Bu okul-ıçer ve okul-dışı ayrımı, Ps’inin uyguladığı *elenkos* ile Xs’inin uyguladığı *elenkos* arasındaki benzerlik ve farklılıklarla da birlikte düşünülecek olursa daha anlaşılır hale gelecektir. Benzerlik; her ikisinde de bilgi ve davranış arasındaki ilişki korunmaktadır. Fakat Ps’inin yegâne amacı bilgi ve davranış arasındaki uygunluğu sağlamak iken Xs’inde Sokrates, muhatapı kendine hâkim ve *polise* faydalı biri olana dek muhatabının eğitimini devam ettirir. Xs’inin *elenkos*unda Sokrates belirli kriterleri taşıyan birini alıp onu aşama aşama geliştirerek ve kendine “yakın” kılana dek muhatabıyla ilgilenir.

Bununla birlikte Xenophon çeşitli yanlış anlamaları da düzeltmek ister ki böylece aslında Sokrates’in okulun dışına dönük yüzünü betimler. Örneğin Platon’da karşımıza çıkan Sokratesçi entelektüalizmin yanlış anlaşıldığını iddia eder (Xenophon, 1997: 1.2.19). Ona göre Sokrates yalnızca bir şeyi doğru bilmekle doğru davranışın ortaya çıkacağını söylememiştir,

zira o aynı zamanda öğrendiğini tekrarlamak, hayatına tatbik etmek ve kendisiyle zaman geçirmek gerektiğini söylemiştir (Pangle, 2018: 29-31). Bu ifadesiyle, Alkibiades ve Kritias'ın Sokrates'in öğrencisi olmasına karşın onların "iyi" olmadıkları ve hatta yoldan çıktıkları iddiasına yanıt vermek ister. Ona göre, Alkibiades ve Kritias Sokrates'le birlikte oldukları müddetçe iyi olmaya sevk edilmişlerdi ancak Euthydemus diyalogunda tam detaylarını verdiği Sokratesçi eğitimi tamamlamadıkları için Sokrates'le birlikte zaman geçirmelerine rağmen iyi eylemlerde bulunamadıklarını söyler. "Sokrates'le buldukları süre zarfı içinde arzularını dizginleyebildiler, fakat ne zamanki ondan uzaklaştılar o zaman eski kötü alışkanlıklarının yeniden esiri oldular" (Morrison, 2010: 205). Zira henüz bir erdemın ortaya çıkabilmesi için gerekli olan *enkrateiaya* sahip olamadan ondan uzaklaştılar. Çünkü *enkrateia* bir erdemın ortaya çıkması için gerekli olan öğrenmenin ya da pratiğin gelişmesi için önkoşuldur (Dorrion, 2006: 97). Bu kişilerde, önkoşul yerine gelmediği gibi Xenophon'a göre, "bir bilginin davranış haline gelmesi daha çok onu tekrar etmekle (*askesis*)" ilgili olduğundan yeterince tekrar da yapılmamıştır. (Xenophon, 1997: 1.5.5). O halde Xs'ine göre doğru bir davranışın ortaya çıkabilmesi için *enkrateia* merkeze bir role sahiptir çünkü bir önkoşuldur. Bununla birlikte öğrenilen bilginin tekrar edilmesine dönük vurgu da ön plandadır. Xs'i, Ps'inde olduğu gibi bilgi ve davranış arasındaki ilişkiyi korumaktadır fakat doğru bir davranışın ortaya çıkabilmesi yalnızca bilgiye bağlı değildir.

Buna göre denilebilir ki; 1) Ps'i ile Xs'inin karşımıza çıkış amaçları tamamen birbirinden farklı değildir. Çünkü ikisi de doğru davranışın ortaya çıkmasını sağlamaya yönelik bir amaç içerisindedir. Buna karşın Sokratesin konuşucu olduğu metinlerin muhatapları ve düzeyleri farklıdır. 2) Uygulanan *elenkosun* yapısal farklılıkları Ps'ini ve Xs'ini farklı yerlerde konumlandırmaya imkân sağlıyor; konuşucusu Ps'i olan metinler bir bakıma okulun-içinde okulun doğmalarının tartışılması için yazılmış iken, konuşucusu Xs'i olan metinler okulun-dışındakileri cezbetmek ve okula dahil etmek içindir. 3) Ps'inin konuşucusu olduğu metinler okulun ileri seviye öğrencilerinin okulun doğmaları üzerinde yeniden düşünmelerine olanak sağlamak içindir. Xs'inin konuşucusu olduğu metinler ise okulun dışındakilere Sokrates'in faydalı biri olduğunu göstererek onun (okulun) eğitiminden geçen birinin de faydalı biri olacağını anlatmak içindir. 4) Her ikisinin *elenkosunda* kesişen aşamalar şunu söylemeye izin verir; Ps'i karşımıza yalnızca okul içinde çıktığından erdem için *bilgi ve bilgelik* zorunlu koşul olarak görünür. Burada tanımlar tartışılır, bir tanımla o tanımın altına düşen her bir tekil davranışın uygunluğu konu edilir. Hado't'un belirttiği gibi bu metinlerin muhatapları okulun doğmalarını tartışmaya açmaya ehildir. Xs'inde ise Sokrates okulun içinde görünmekle birlikte çoğunlukla okulun dışında bulunduğu ve okulun dışındakilere hitap ettiğinden erdem için zorunlu koşul olarak *enkrateia* görünür. Zira kendine hâkim olamayan birinin *polise* de bir faydası olmayacaktır. 5) Ps'i yalnızca okulun içine hitap ettiği için *elenkosun* aşamaları okulun içinde başlar ve okulun içinde biter. Xs'i ise muhatabını okulun dışından alır, okulun içine getirir ve hatta onu ileri seviye olana kadar takip eder. Bu durumda bu iki Sokrates'i, Ps'ini ve Xs'ini farklı konumlarda konuşan aynı Sokrates olarak değerlendirmek olanaklı hale gelir. Zira bu iki Sokrates'in amacı aynıdır, farklılık muhatabın seviyesine göre değişen kavram ve yöntemdedir.

Sonuç

Bu metnin temel motivasyonu, aynı felsefi yaşam biçimine sahip olmasına rağmen iki farklı Sokrates'in karşımıza çıkıyor olmasının gerekçesinin Sokrates'i konuşturan iki farklı metnin, onu iki farklı veçhesinden değerlendirip değerlendirmedeğini sorgulamak olmuştur. İki farklı

Sokrates ve iki farklı Sokrates'in iki farklı kavram şeması değil, muhatabına, konuştuğu yere ve yöntemine göre farklılaşan aynı Sokrates'in birbirini tamamlayabilecek bir felsefi yaşam biçimine sahip olduğu iddia edilmiştir. Bu iddiaya temel oluşturan nokta okul içi ve okul dışı davranış biçimlerinin, metinlerin ve konuşmaların farklılaştığı önerisi olmuştur. Hadot'unun bütün antik Yunan için söylediği bu okul içi – okul dışı farklılığın Sokrates'te olmadığı çünkü Sokrates'in bir okulu olmadığı eleştirisinde bulunulabilir. Fakat Xenophon'un Euthydemus diyalogunda görüldüğü gibi Euthydemus Sokrates'e "yakın" olana dek Sokrates tarafından takip edilmiştir. Burada okul ifadesini bu yakınlık ifadesine dayanarak kullandığını ifade etmeliyim. Sokrates'in yakın çevresi ve onun yakın çevresine karşı davranışı bu yoruma izin vermektedir. Böyle bakıldığında, Sokrates'in konuştuğu metinlerde okul içinde ve okul dışında farklı kavramların merkeze alındığını, yöntemde değişikliğe gidildiğini gözlemleyebiliriz. Platon'un Sokrates'i okul içine konuştuğu için doğru eylem ve etik yaşam için bilgiyi merkeze alırken, Xenophon'un Sokrates'i okul dışına konuştuğundan ve görüldüğünden doğru eylem ve etik yaşam için *enkrateia* öne çıkmıştır. Buna göre, son tahlilde "yaşam biçiminin felsefi" hale gelebilmesi için okul içinde bulunmak gerektiği, örneğin epistemolojiyle uğraşmak gerektiği söylenebilir. Buna karşın "felsefenin, yaşam biçimi" haline gelebilmesi içinse okul dışına çıkmakla yani tek tek durumlarla kendini sınavarak *enkrateiayı* güçlendirmek gerektiği belirtilebilir. Bu her iki perspektifi Sokrates'te görmek mümkündür.

Kaynakça

- Ahbel-Rappe, S. (2009). Socratic Method and Epistemology. *Socrates: A Guide for the Perplexed* içinde, (s. 64-80). London: Continuum.
- Benson, H. H. (2000). *Socratic Wisdom: The Model Of Knowledge In Plato's Early Dialogues*. New York: Oxford University Press.
- Brickhouse, T. (2007). Socrates on Akrasia, Knowledge, and the Power of Appearance. *Akrasia in Greek Philosophy From Socrates to Plotinus* içinde (s. 1-19). Edited by Christopher Bobonich and Pierre Destrée. Boston: Brill.
- Brunschwig, J. (2012). Introduction: the beginnings of Hellenistic epistemology. *Pursuits of Wisdom Six Ways of Life in Ancient Philosophy from Socrates to Plotinus* içinde (251-260), Princeton: Princeton University Press.
- Cooper, J. M. (2012). The Socratic Way of Life. *Pursuits of Wisdom Six Ways of Life in Ancient Philosophy from Socrates to Plotinus* içinde (24-70). Princeton: Princeton University Press.
- Dorion, L. (2006). Xenophon's Socrates. *A companion to Socrates* içinde (s. 93-109). Edited by Sara Ahbel-Rappe and Rachana Kamtekar, Oxford: Blackwell Publishing.
- Döring, K. (2011). The Students of Socrates. *The Cambridge companion to Socrates* içinde (s.24-47), edited by Donald R. Morrison, New York: Cambridge University Press.
- Hadot, P. (1999). *Philosophy as a Way of Life: Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*. Translated by Michael Chase, Oxford: Blackwell Publishers.
- Hintikka, J. (2011). *Socratic Epistemology Explorations of Knowledge-Seeking by Questioning*. New York: Cambridge University Press.

- Johnson, M. D. (2005). Xenophon at his Most Socratic (Memorabilia 4. 2). *Oxford Studies in Ancient Philosophy*. Vol. xxix, Ozford: Oxford University Press. s. 39-75.
- Long, A.A. (1999). The Socratic Legacy. *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy* içinde (s. 617-639), edited by Keimpe Algra, New York: Cambridge University Press.
- Morrison, D.R. (2010). Xenophon's Socrates as Teacher. *Xenophon* içinde (s. 195-227), ed. V. Gray, Oxford: Oxford University Press.
- Pangle, T. L. (2018). *The Socratic way of life: Xenophon's Memorabilia*, Chicago:University of Chicago Press.
- Platon (2016). *Euthypyron*, çev. Furkan Aldemir, İstanbul: Say Yayınları.
- Rowe, C. (2016). Socrates in Plato's Dialogues. *A companion to Socrates* içinde (s. 159-171). Edited by Sara Ahbel-Rappe and Rachana Kamtekar, Oxford: Blackwell Publishing.
- Rowett, C. (2002). *Knowledge and Truth in Plato: Stepping Past the Shadow of Socrates*, Oxford: Oxford University Press.
- Tarrant, H. (2006). Socratic Method and Socratic Truth. *A companion to Socrates* içinde (s. 254-275). Edited by Sara Ahbel-Rappe and Rachana Kamtekar, Oxford: Blackwell Publishing.
- Seel, G. (2006). If you Know What is Best, you Do it: Socratic Intellectualism in Xenophon and Plato. *Remembering Socrates Philosophical Essays* içinde (s. 20-50). Oxford: Oxford University Press.
- Xenophon (1997). *Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apology*, çeviren E. C. Marchant – O. J. Todd, Cambridge: Harvard University Press.

Açıklamalar

1. Bu sorunla ilgili olarak şunu da ilave etmek gerekir; Benson'a göre erken dönem diyaloglarda *bilgi, bilgelik ve teknik* ['knowledge' (episteme), 'wisdom' (sophia) ve 'expertise' (techne)] birbirinin yerine kullanılabilir şekildedir. Bu konuda Sokrates araştırmacıları arasında bir uzlaşma olduğunu da not eder. Daha geniş açıklama için bkz. (Benson, 2000: 10-15)
2. Bu bölümde Ps'i ile Xs'ni hangisinin daha felsefi, hangisinin daha yeterli ya da yetersiz olduğunu ve ikincisinin ilkinin tamamlayıp tamamlamadığı gibi içine çeken sorulara düşmeden birbirlerinden durdukları yer itibariyle farklılaşmalarına rağmen aynı felsefi yaşam biçiminin iki yüzü olup olmadığına odaklanmayı amaçlıyorum. Zira bu konuda takip ettiğim ve referans verdiğim metinlerin neredeyse tamamı birini diğerine tercih ederek incelemesine başlamaktadır.

İşgören Sessizliğinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Belediye Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma

Edip Örucü^a, Ömer Gizlier^{b, c}, Gökhan Orhan Onay^d

Özet

Bu araştırmanın amacı işgören sessizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmaya gerekçe olarak literatür incelendiğinde işgören sessizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi ve etkiyi inceleyen çalışmaların kısıtlı sayıda olması gösterilebilir. Bu doğrultuda, araştırmada işgören sessizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin incelenmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Balıkesir ili Bandırma ilçe belediyesinde çalışan 236 personel oluştururken, araştırmanın örneklemini ise Bandırma belediyesinde çalışan 121 personel oluşturmaktadır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda işgören sessizliği ile örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık ve devam bağlılığı boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki olduğu, işgören sessizliği ile örgütsel bağlılığın normatif bağlılık boyutu arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizleri sonucunda ise, işgören sessizliğinin örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan duygusal bağlılık ve devam bağlılığı üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Araştırmanın sonunda yöneticilere öneriler ve gelecek çalışmalar için tavsiyeler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler

İşgören Sessizliği
Örgütsel Bağlılık
Duygusal Bağlılık
Devam Bağlılığı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 17.02.2020
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.690044

The Effect of Employee Voice on Organizational Commitment: A Research on Municipal Employees

Abstract

The purpose of this research is to determine the effect of employee voice over organizational commitment. When the literature is examined as a reason for the research, it can be shown that there are a limited number of studies examining the relationship and influence between employee voices and organizational commitment. In this research, the survey technique was used as a data collection method. As a result of the correlation analysis, it has been determined that there is a statistically significant relationship between employee voices and organizational commitment dimensions of emotional commitment and attendance, and there is no statistically significant relationship between employee voices and the normative commitment dimension of organizational commitment. As a result of the regression analysis, it was determined that employee voice has a statistically significant and positive effect on emotional commitment and attendance commitment, which are the sub-dimensions of organizational commitment. At the end of the research, there are some suggestions.

Keywords

Employee Voice
Organizational Commitment
Emotional Commitment
Continuance Commitment

About Article

Received: 17.02.2020
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.690044

^a Prof. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İşletme Bölümü, eorucu@bandirma.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3301-7496.

^b Arş. Gör, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İşletme Bölümü, ogizlier@bandirma.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5745-8800.

^c İletişim Yazarı: ogizlier@bandirma.edu.tr

^d Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İşletme Tezli YL, gokhanorhanonay1@gmail.com, Orcid: 0000-0002-6612-6330.

Giriş

Hızla değişen dünyada örgütlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için değişimlere ayak uydurmaları gereklidir. Örgütlerin kontrolü mümkün olmayan ve sürekli değişmekte olan dış çevreye uyum çalışmaları sırasında aldığı kararlara ve uygulamak istediği gelecek projeksiyonlarına karşı, aidiyet ve bağlılık düzeyleri düşük işgörenler tarafından direnç ve kabul etmeme gibi tepkilerin ortaya çıkması muhtemeldir. İşgörenlerin bu olumsuz tepkileri örgüt performansına olumsuz etki ederek etkinlik, verimlilik gibi konularda performans kayıplarına sebep olacaktır. Bu performans kayıplarını asgari düzeye indirmek, hatta ortadan kaldırmak adına üzerinde durulması gereken konu örgütsel bağlılıktır. Örgütsel bağlılık üzerine yapılan çalışmalar sonucunda, örgütleri ile ilişkilerini azaltma eğiliminde olan işgörelere yapılan örgütsel bağlılık artırıcı çalışmaların, işgörenlerin örgütlerine olan bağlılıklarını yükselterek, işgören verimliliğini arttırdığı ve bunun sonucunda da örgüt performansının yükseldiği gözlemlenmektedir (Mowday, Porter, & Steers, 1982).

Yine örgüt performansına etki eden önemli kavramlardan biri olan işgören sesliliğinin örgütün performansına olumlu anlamda katkı sağladığı ve örgütte olumlu bir hava sağlanmasında önemli bir yeri olduğu yapılan çalışmalarla ortaya koyulmuştur (Le Pine & Van Dyne, 2001; Oral Ataç, 2020).

Bu çalışma, işgören sesliliği ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığını ve işgören sesliliğinin örgütsel bağlılık ve alt boyutlarının üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Literatür incelendiğinde, işgören sesliliği ile örgütsel bağlılık arasında yapılmış 3'ü yurtdışında (Bos, 2014; Farndale, Van Ruiten, Kelliher & Hope-Hailey, 2011; Prasadika & Nishanthi, 2018), 1'i yurtiçinde (Ayyıldız, 2018) olmak üzere sadece 4 çalışmaya rastlanılmıştır. Buradan hareketle, bu araştırmanın gerekçesi olarak literatürde işgören sesliliği ile örgütsel bağlılık arasında yapılmış çalışmaların yetersiz olması (özellikle ulusal literatürde) gösterilebilir. Ayrıca, bu çalışmanın belediye çalışanları üzerinde yapılmış olması, araştırmayı literatürde yapılmış çalışmalardan farklılaştırmaktadır. Çalışmada öncelikle değişkenler açıklanarak bunlarla ilgili geçmiş çalışmalara yer verilmiştir. Ardından Bandırma Belediyesi çalışanları üzerinde yapılan uygulama sonuçlarına yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgulara yer verilerek işletmeler ve yöneticiler için birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Kavramsal Çerçeve

İşgören Sesliliği

Geçmişten günümüzde farklılaşan insan ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda işgörenlerin örgütten beklentileri de değişmektedir. İşgören sesliliği de bu beklentiler arasındadır. "Seslilik davranışı, ilk olarak 1970 yılında Hirschman tarafından sakıncalı bir durumdan kaçmak yerine durumu değiştirmek için faaliyette bulunmak olarak tanımlanmıştır. Daha net bir biçimde, örgütün işleyişinin iyileştirilmesine yardımcı olmak için fikir, öneri veya endişeleri ifade etmek olarak tanımlanabilir" (Derin, 2017; Ekrot, Rank, & Gemünden, 2016). Diğer bir tanımlamaya göre ise işgören sesliliği, çalışanların işletmedeki işle veya örgüt iklimiyle ilgili düşünce, öneri, fikir ve problemleri ifade etme seviyesi olarak nitelendirilmiştir (Van Dyne & LePine, 1998). Van Dyne ve LePine (1998), örgütün çevresi dinamik olduğunda ve yeni fikirlerin örgütleri sürekli geliştirme ve iyileştirme olanağı olduğunda çalışan sesliliğinin örgütler için önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Örgütsel Bağlılık

Araştırmanın değişkenlerinden örgütsel bağlılık hakkında çok sayıda farklı tanım bulunmaktadır. Bu tanımlardan konu üzerine çalışmalar yapan Meyer ve Allen (1997)'e göre örgütsel bağlılık "Çalışanın örgüte olan psikolojik yaklaşımını ifade eden ve işgören ile örgüt arasındaki ilişkiyi yansıtan, örgüt üyeliğini devam ettirme kararına yol açan psikolojik bir durumdur" (Meyer & Allen, 1997).

Örgütsel Bağlılığın Alt boyutları

Duygusal Bağlılık

Araştırma değişkenlerinden örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan duygusal bağlılık çalışanın örgüte duygusal ve psikolojik açıdan bütünleşmesini yansıtmaktadır. Duygusal bağlılığın, çalışanların örgütsel amaç ve değerleri kabullenmesini kolaylaştırdığı ve örgüt yararına olağanüstü çaba sarf etmesini içerdiği ifade edilebilir (Gül, 2002). Üyesi oldukları örgütlere duygusal bağlılıkları yüksek olan işgörenlerin örgütün çıkarları için diğer işgörene göre daha fazla emek ve çaba harcadığı, bu doğrultuda ellerinden geleni yaptıkları söylenebilir. Bu sebeple, örgüt yöneticileri örgütlerinde duygusal bağlılıkları yüksek çalışanları görmek isteyip duygusal bağlılıkları yüksek çalışanların sayısının artmasını arzu ederler (Uyguç & Çımrın, 2004).

Devam Bağlılığı

Araştırmanın değişkenlerinden örgütsel bağlılık alt boyutlarından bir diğeri olan devam bağlılığı, işgörenin örgütten ayrılmasının getireceği maliyetlerin farkında olup bu maliyetler sebebiyle örgütün üyesi olarak kalma isteği anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle devam bağlılığı, örgütten ayrılmanın maliyetinin yüksek olacağını düşünülmesi nedeniyle duygusal olarak istenmese bile örgüt üyeliğinin sürdürülmesi durumudur. Devam bağlılığında duyguların örgüte bağlanmada minimum seviyede rol oynadığı söylenebilir (İlsev, 1997).

Normatif Bağlılık

Araştırmanın değişkenlerinden örgütsel bağlılık alt boyutlarından bir diğeri olan normatif bağlılık, işgörenlerin örgüte karşı hissettikleri sorumluluğa ve örgütün bir parçası olduklarına dair inançlarını belirtmektedir. Normatif bağlılık, işgörenin örgüte bağlılık gösterilmesini yapılması gerekli bir görev ve sorumluluk olarak algılayarak örgüte bağlılık gösterilmesinin doğru olduğunu idrak etmesi neticesinde gelişir. Normatif bağlılık bu açıdan ahlaki süreçlerle gelişen bir bağlılık türü olduğu için duygusal ve devam bağlılıklarından oldukça farklı olduğu söylenebilir (Gül, 2002).

İşgören Sessizliği ve Örgütsel Bağlılık Hakkında Yapılan Araştırmalar

Literatürde örgütsel bağlılık ile ilgili birçok araştırma göze çarparken, işgören sessizliği konusunda ve işgören sessizliğinin örgütsel bağlılık ile ilişkisi konusunda özellikle ulusal literatürde çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir.

Bu kısıtlı çalışmalardan biri Farndale vd. (2011) tarafından yapılan çalışmadır. İngiltere'de farklı firmalarda çalışan 2291 kişi üzerinde yapılan çalışmada, işgören sessizliğinin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuş. Çalışmada örgütsel bağlılık boyutları bazında ele alınmamış, genel örgütsel bağlılık üzerinde işgören sessizliğinin etkisi incelenmiştir. Çalışmada ayrıca, işgören sessizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide çalışan-yönetici ilişkisinin ve çalışanın üst yönetime güveninin kısmi aracı etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

2018 yılında Prasadika ve Nishanthi tarafından yapılan çalışmada da Farndale vd. (2011)'nin yaptığı çalışmaya benzer sonuçlar elde edilmiştir. Sri Lanka'da 150 üretim firması çalışanı üzerinde yapılan çalışmada, işgören sesliliğinin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuştur.

Bos (2014) tarafından, işgören sesliliğinin inovatif davranışlar üzerindeki etkisinde duygusal bağlılığın aracı rolünü araştırmak üzere Hollanda'da bir firmada çalışan 183 çalışan üzerinde yapılan çalışmada ise, işgören sesliliğinin duygusal bağlılık üzerinde negatif etkisi olduğu saptanmıştır.

Ulusal literatürde işgören sesliliği ile örgütsel bağlılık değişkenlerini ele alıp inceleyen tek çalışma ise Ayyıldız (2018) tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasıdır. İstanbul'da telekomünikasyon sektöründe çalışan 252 uzman ve yönetici üzerinde işgören sesliliğinin örgütsel bağlılık ve çalışan mutluluğu üzerindeki etkisini araştırmak için yapılan çalışmada, çalışanların destekleyici yönde sesliliğinin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisinin olduğu bulunmuştur.

İşgören sesliliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen çok az sayıda çalışma (Ayyıldız, 2018; Bos, 2014; Farndale vd., 2011; Prasadika & Nishanthi, 2018) olduğu için değişkenler için ayrı ayrı yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu yönde, araştırmada incelenen başlıklara yakın çalışmalar seçilmiştir.

Örgütsel Bağlılık

Bayram (2005)'in yaptığı çalışmada, örgütsel bağlılık ve alt boyutları incelenmiş, örgütsel bağlılığa etki eden faktörlere ve literatürdeki sınıflandırmalara değinilmiştir. Çalışmada örgütsel bağlılığın hedeflere ulaşmadaki önemi ve örgütsel bağlılıkları güçlü olan işgörenlerin görevlerini yapmada görece daha iyi olduğu ve örgütte kurdukları ilişkilerin daha uzun süreli olduğu ifade edilmiştir (Bayram, 2005).

Başka bir çalışmada, örgütsel destek ve örgütsel bağlılık arasındaki bağlantı incelenmiştir. Mobilya sektöründe çalışmakta olan 412 çalışana uygulanan anket çalışmasının sonucunda, işgörenlerin örgütsel bağlılıklarının artması sonucu performans, verim, motivasyon gibi örgütler için önemi faktörlerde de artış olacağı bulgulanmıştır (Özdevecioğlu, 2003).

Yapılan diğer bir çalışmada örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık kavramları arasındaki ilişki incelenmiştir. 426 çalışandan elde edilen verilerin bulguları, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğu yönündedir. Çalışmada, örgüt içinde adalet algısının yüksek olmasının çalışanların örgütsel bağlılıklarını arttıracığı ve buradan hareketle çalışanların performanslarının yükseleceğine değinilmiştir (Yazıcıoğlu & Topaloğlu, 2009).

Başka bir çalışmadaki 283 anketten elde edilen verilerin ışığında örgütsel bağlılığın örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu bulgularına yer verilmiştir. Çalışmada işgörenlerin duygusal bağlılıkları artış gösterdikçe daha yüksek seviyede örgütsel vatandaşlık davranışı sergiledikleri belirtilmektedir (Bolat & Bolat, 2008).

Yapılan başka bir çalışmada örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan araştırmada, örgüt iklimine etki eden örgüt içi uygulamaların işgörenler tarafından benimsenmediğinde ve işgörenlerin bu yönde beklentilerinin karşılanmaması sebebiyle bağlı oldukları örgütü seviyor olsalar da bu durumun işgörenlerin örgütsel bağlılıklarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Yüceler, 2009).

İşgören Sessizliği

Şehitoğlu tarafından 2012 yılında yapılan çalışmada işgören sessizliği kavramı üzerinde durulmuş, sebepleri ve boyutları açıklanmıştır. Sessizlik çalışmalarının arttırılması ve sessizlik kavramının diğer değişkenlerle birlikte kullanılması gerektiği bu sayede işletmelerin performansı arttırıcı tedbirleri alabileceğinden bahsedilmiştir (Şehitoğlu, 2012).

Spencer 1986 yılında yaptığı çalışmada, işgören sessizliği ile çalışanı işte tutma kavramları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Spencer tarafından yapılan araştırmada, çalışanların memnuniyetsizliklerini dile getirmelerinin organizasyonda kalma ihtimallerini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Spencer, 1986).

Yener tarafından 2018 yılında yapılan çalışmada işgören sessizliği, tükenmişlik sendromu ve bilgi uçurma değişkenleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmada örgütsel nedenlerden dolayı tükenmişlik düzeyi yüksek olan çalışanların bilgi uçurma davranışı gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ayrıca, örgütsel bağlılık seviyesi düşük çalışanların bilgi uçurma düzeylerinin yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bununla birlikte aynı araştırmada, örgüt içindeki işgören sessizliğinin artması sonucu oluşan psikolojik rahatlık ortamında bilgi uçurma davranışlarının azaldığı sonucuna da ulaşılmıştır (Yener, 2018).

Derin ve Demirel'in 2017 yılında yaptıkları çalışmada yöneticiye duyulan güvenin işgören sessizliği üzerindeki etkisinde psikolojik rahatlığın aracı rolü araştırılmıştır. Araştırma sonucunda yöneticiye duyulan güvenin hem psikolojik rahatlık hem de işgören sessizliği üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Derin & Demirel, 2017).

Göktaş Kulualp, 2016 yılında yaptığı çalışmada işgören sessizliği ile bazı kişisel ve örgütsel özellikler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırmanın sonucunda çalışan sessizliği arttığında iş tatmininin de arttığı gözlemlenmiştir. Çalışmada aynı zamanda, içsel kontrol odağının artmasının işgören sessizliğini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Göktaş Kulualp, 2016).

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı, işgören sessizliği ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek, işgören sessizliğinin örgütsel bağlılık ve alt boyutları üzerinde bir etkisinin olup olmadığını tespit etmektir. İlgili literatürde, işgören sessizliğinin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif (Ayyıldız, 2018; Farndale vd. 2011, Prasadika & Nishanthi, 2018) ve negatif (Bos,2014) etkisi olduğunu bulgulayan kısıtlı sayıda çalışmalar mevcuttur. Ayrıca, sosyal değişim kuramına göre, işgörenler çalıştıkları örgütleri maliyet-fayda analizine göre değerlendirip örgütten aldıkları ölçüsünde örgüt lehine tutumlar ya da davranışlar geliştirirler (Blau, 1964). Örgütlerinde kendilerini rahatça ifade edip, sessizlik davranışları sergileyebilen işgörenlerin de bu çerçevede kendilerini rahatça ifade etme fırsatı veren örgütlerine karşı bağlılık gibi olumlu tutumda olabilecekleri ifade edilebilir. Bu bağlamda, yukarıda bulguları ortaya konan çalışmalar ve sosyal değişim kuramı ışığında geliştirilen hipotezler aşağıda sunulmuştur.

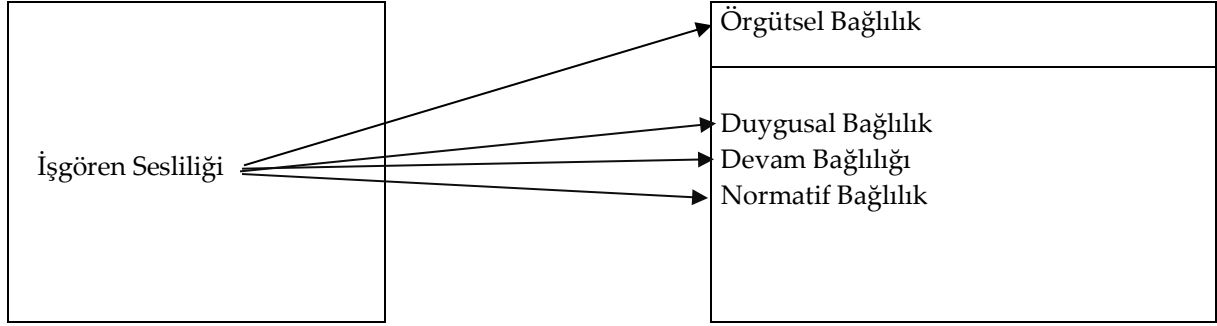
H1: İşgören sessizliği ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2: İşgören sessizliğinin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2a: İşgören sessizliğinin duygusal bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2b: İşgören sessizliğinin devam bağlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2c: İşgören sessizliğinin normatif bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu çalışmanın evreni, Balıkesir ilinin Bandırma ilçesindeki 236 Bandırma Belediyesi çalışanıdır. Çalışmanın örneklemini ise, kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan Bandırma Belediyesi bünyesindeki 121 çalışan oluşturmaktadır. Yüz yüze anket uygulaması 2019 yılının Kasım ayında gerçekleştirilmiştir. Gürbüz ve Şahin (2018), örneklem hesaplama formüllerinden yola çıkarak farklı evrenler için kabul edilebilir asgari örneklem büyüklüklerini gösteren hazır tablolar hazırlamışlardır. Gürbüz ve Şahin (2018)'e göre, nicel desenli sosyal bilim araştırmaları için, %90 güvenilirlik düzeyinde evren sayısının 250 olduğu araştırmalar için asgari örneklem büyüklüğünün 97, evren sayısının 350 olduğu araştırmalar için asgari örneklem büyüklüğünün 109, evren sayısının 500 olduğu araştırmalar için asgari örneklem büyüklüğünün 121 olduğu belirlenmiştir. Buradan yola çıkarak, mevcut araştırmada 121 kişiden oluşan örneklemin evreni temsil açısından asgari düzeyde yeterli olduğu söylenebilir.

Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Araştırmada katılımcılara uygulanan anket iki bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerinin tespiti için altı soru bulunmaktadır. İkinci bölümde araştırmaya katılan çalışanların işgören sessliliğini ölçmek için 6, çalışanların örgütsel bağlılıklarını ölçmek için ise 18 soru, toplamda 24 soru bulunan iki ayrı ölçek kullanılmıştır. Ankette bulunan ölçekler ve ölçeklerdeki ifadeler 5'li Likert ölçeğe göre düzenlenmiştir. Bunlar sırası ve değeri ile şöyledir; "(1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum"

Araştırmada işgören sessliliği değişkenini ölçmek için Van Dyne ve LePine (1998) tarafından geliştirilmiş 6 maddelik tek boyutlu işgören sessliliği (İSÖ) ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe geçerliliği ve Türkçe'ye uyarlanma çalışması Arslan ve Yener (2016) tarafından yapılmıştır. Arslan ve Yener (2016), yaptıkları analizler sonucu ölçeğin Türkçe alan yazında kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Bireylerin kendi beyanlarına dayalı bir ölçme aracı olan işgören sessliliği (İSÖ) ölçeğinde herhangi bir ters soru yoktur (Arslan & Yener, 2016).

Araştırmada ikinci ölçek olarak Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen, Türkçe geçerliliği Bağcı (2013) tarafından yapılmış örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeğin Türkçe soruları için, Bağcı (2013)'ün çalışmasından faydalanılmıştır. Meyer vd. (1993)'nin ve Bağcı (2013)'ün çalışmasında örgütsel bağlılık; duygusal bağlılık alt boyutu, devam bağlılığı alt boyutu ve normatif bağlılık alt boyutundan oluşan üç faktör altında ele alınmıştır. Duygusal bağlılık faktörünün temelinde işgörenlerin örgüte olan bağlılık isteği ve örgütte kalma isteği araştırılırken, devam bağlılığı faktöründe işgörenin örgütte çalışmaya devam

İşgören Sessizliğinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Belediye Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma

etme ve örgütten ayrılması halinde ortaya çıkacak problemlere katlanma seviyesi incelenmiş ve normatif bağlılık faktöründe işgörenin örgütte çalışmaya devam etmesi için gerekli olan nedenler incelenmiştir. Örgütsel Bağlılık ölçeğinin; 1.,2.,3.,4.,5. ve 6. soruları duygusal bağlılık boyutunu, 7.,8.,9.,10.,11. ve 12. soruları devam bağlılığı boyutunu, 13.,14.,15.,16.,17. ve 18. soruları ise normatif bağlılık boyutunu ölçmektedir (Bağcı, 2013).

Güvenirlilik Testi

Çalışanların sessizlik ve örgütsel bağlılık düzeylerini ölçmek için kullanılan ankette, her iki değişken için de güvenirliliği kabul edilmiş hazır ölçekler (yukarıda bahsedilmiş) kullanılmıştır. Literatür taraması yapıldığında birçok makale ve tez çalışmasında bu ölçeklerin kullanıldığı görülmüştür.

Literatürde oldukça yaygın olan güvenirlilik ölçütü Alpha katsayısının ölçeğin güvenilir olması için en az %70 olması gerektiği yönünde fikir birliğinin olduğu söylenebilir (Gürbüz & Şahin, 2018). Güvenirliliği bozan ve normal dağılımı etkilediği tespit edilen ifade olmadığı için ölçekler ve ifadeler aynen değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo 1. İşgören Sessizliği ve Örgütsel Bağlılık Ölçeklerinin Güvenirlilik Analizi Bulguları

	Soru Sayıları	Cronbach's Alpha Değerleri
İşgören Sessizliği Ölçeği	6	0,927
Örgütsel Bağlılık Ölçeği	18	0,768

İşgören sessizliği ölçeği güvenirlilik oranının %92,7, örgütsel bağlılık ölçeği güvenirlilik oranının ise %76,8 bulunması, ölçeklerin yeterli düzeyde güvenilir ölçekler olduğunu ortaya koymaktadır.

Normallik Testi

Verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için, basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiş ve sonuçlar aşağıdaki "Ölçeklerin Basıklık ve Çarpıklık Değerleri" tablosunda gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	Basıklık	Çarpıklık
İşgören Sessizliği Ölçeği	0,822	-1,010
Örgüt Bağlılığı Ölçeği	1,092	-0,281

Tablo 2 incelendiğinde, ölçeklerin basıklık ile çarpıklık değerlerinin -1,5 ve +1,5 aralığında olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak verilerin normal dağıldığı ve parametrik testlere uygun olduğu söylenebilir (Tabachnick & Fidell, 2012).

Bulgular

Gürbüz ve Şahin (2017)'e göre, faktör analizi 200'ün altındaki örneklerde doğru çalışmamaktadır (Gürbüz & Şahin,, 2017). Bu doğrultuda, araştırmadaki örneklem sayısının 200'ün altında olmasından dolayı çalışmada faktör analizi yapılmamıştır.

Demografik Değişkenlerin İstatistikleri

Katılımcıların demografik bilgilerinin yer aldığı anket formunun birinci bölümündeki cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, kurumda çalışma süresi ve toplam çalışma süresi sorularının frekans dağılımlarına ilişkin tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Demografik Verilerin Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	%	Eğitim Durumu	Frekans	%
Kadın	59	48.8	İlkokul	4	3.3
			Lise	21	17.4
Erkek	62	51.2	Üniversite (lisans)	86	71.1
			Yüksek Lisans	10	8.3
Toplam	121	100	Toplam	121	100
Yaş	Frekans	%	Kurumda Çalışma Süresi		
18-25	4	3.3	1 Yıl Altı	12	9.9
26-30	27	22.3	1-3 Yıl	13	10.7
31-40	60	49.6	4-6 Yıl	36	29.8
41-50	24	19.8	7-9 Yıl	15	12.4
51 Üstü	6	5	10 Yıl Üstü	45	37.2
Toplam	121	100	Toplam	121	100
Medeni Durum	Frekans	%	Toplam Çalışma Süresi		
Evli	87	71.9	1 Yıl Altı	4	3.3
Bekar	34	28.1	1-5	19	15.7
Toplam	121	100	6-10	32	26.4
			11-15	28	23.1
			16 Yıl Üstü	38	31,4
			Toplam	121	100

Görüldüğü üzere araştırmaya katılanların %48.8'i temsil eden 59 kişi kadın, %51.2'yi belirten 62 kişi ise erkeklerden oluşmaktadır. Bu katılımcıların %3,3'ünü belirten 4 kişi 18-25 yaş

İşgören Sessizliğinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Belediye Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma

arasında %22,3'ünü belirten 27'si 26-30 yaş arasında, %49,6'sını belirten 60 kişi 31-40 yaş arasında, %19,8'ini belirten 24 kişi 41-50 yaş arasında son olarak %5'ini belirten 6 kişi ise 51 yaş ve üstü katılımcılardır. Ankete katılım gösterenlerin %71,9'unu belirten 87 kişinin medeni durumu evli iken, %28,1'ini belirten 34 kişi ise medeni durumu bekardır. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında 3,3'ünü belirten 4 kişi ilkökul, 17,4'ünü belirten 21 kişi lise, 71,1'ini belirten 86 kişi üniversite ve 8,3'ünü temsil eden 10 kişi ise yüksek lisans mezunu olarak görülmektedir. Katılımcıların kurumlarında çalıştıkları süreler bakıldığında 9,9'unu belirten 12 kişi 1 yıl altında, 10,7'sini belirten 13 kişi 1-3 yıl arası, 29,8'ini belirten 36 kişi 4-6 yıl arası 12,4'ünü belirten 15 kişi 7-9 yıl arası, 37,2'sini belirten 45 kişinin ise 10 yıl üstünde çalıştığı görülmektedir.

Son olarak katılımcıların toplam çalışma sürelerine bakıldığında 3,3'ünü belirten 4 kişi 1 yıl altı, 15,7'sini belirten 19 kişi 1-5 yıl arası, 26,4'ünü belirten 32 kişi 6-10 yıl arası, 23,1'ini belirten 28 kişi 11-15 yıl arası, 31,4'ünü belirten 38 kişi ise toplamda 16 yıldan fazla çalışma süresinin olduğu görülmektedir.

Korelasyon Analizi Bulguları

Yapılan korelasyon analizinde değişkenler arasındaki ilişki derecesi ve yönü test edilmiştir. Korelasyon analizlerinde değişkenler arasındaki ilişki derecesi, katsayının 1'e ya da 0'a yakınlığına göre belirlenir. Yapılan analizde Pearson korelasyon analizi tercih edilmiştir. Analiz sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Tablosu

Değişkenler		1	2	3	4	5
İşgören Sessizliği (1)	Anlamlılık Değeri	-				
	Pearson K.	1				
Duygusal Bağlılık (2)	Anlamlılık Değeri	,000	-			
	Pearson K.	,572**	1			
Devam Bağlılığı (3)	Anlamlılık Değeri	,000	,000	-		
	Pearson K.	,451**	,684**	1		
Normatif Bağlılık (4)	Anlamlılık Değeri	,099	,844	,504	-	
	Pearson K.	-,151	-,018	,061	1	
Örgütsel Bağlılık (5)	Anlamlılık Değeri	,000	,000	,000	,000	-
	Pearson K.	,424**	,798**	,845**	,467**	1

Araştırmaya katılan çalışanların işgören sessizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi ölçmek için yapılan analizde, işgören sessizliği ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir (H1 Kabul). Bununla birlikte, işgören sessizliği ile örgütsel bağlılığın duygusal ve devam bağlılığı alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu, işgören

sesliliği ile normatif bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. İşgören sesliliği ile örgütsel bağlılığın alt boyutları arasındaki ilişkinin gücü bakımından, güçlüden zayıf ilişkiye doğru örgütsel bağlılık alt boyutlarının duygusal bağlılık (.572**) ve devam bağlılığı (.451**) şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Regresyon Analizi Bulguları

Bu bölümde hipotezlerin testine ilişkin regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Analizlerde anlamlılık sonuçlarını gösteren ANOVA^a tablosuna yer verilmiştir. ANOVA^a tablosunda modelin anlamlılığı değerlendirilip, bu tablo bağımlı değişkendeki varyansın model tarafından ne kadar iyi açıklandığını gösterir. Tablodaki anlamlılık değeri (sig.) 0,05 değerinden ne kadar küçük olursa, regresyon modelinin bağımlı değişkeni o kadar iyi açıkladığı ifade edilebilir (Gürbüz & Şahin, 2018).

Tablo 5. İşgören Sesliliği ve Örgütsel Bağlılık Arasında Kurulan Regresyon Modeli Anova Sonuçları

ANOVA ^a					
Model	R ² Toplamları	df	Ort. Kare	F	Sig.
1. Gruplar Arası	5,135	1	5,135	26,068	,000 ^b
Grup İçi	23,439	119	,197		
Toplam	28,574	120			

a) Bağımlı Değişken: Örgütsel Bağlılık

b) Yordayıcılar: (Sabit), İşgören Sesliliği

Tablo 5.1. İşgören Sesliliği ve Örgütsel Bağlılık Arasında Kurulan Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Std. Katsayılar		Sig.
	B	Std. Hata	Beta	t	
1 (Sabit)	2,324	,172		13,549	,000
İşgören Sesliliği	,233	,046	,424	5,106	,000

a) Bağımlı Değişken: Örgütsel Bağlılık

Tablo 5'teki ANOVA testi sonuçları incelendiğinde oluşturulan regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmekte (F 26,068; Sig p<0,05), katsayılar tablosundaki B değerlerine bakıldığında ise işgören sesliliğindeki bir birimlik yükselişin örgütsel bağlılığı %23,3 oranında arttırdığı

İşgören Sessizliğinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Belediye Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma

söylenbilir. Yine analiz sonuçlarına bakıldığında işgören sessizliğinin örgütsel bağlılığı anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür. Bu çerçevede H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. İşgören Sessizliği ve Duygusal Bağlılık Arasında Kurulan Regresyon Modeli Anova Sonuçları

ANOVA^a

Model	R ² Toplamı	df	Ort. Kare	F	Sig.
1.Gruplar Arası	18,173	1	18,173	57,949	,000 ^b
Grup İçi	37,318	119	,314		
Toplam	55,490	120			

a) Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık

b) Yordayıcılar: (Sabit), İşgören Sessizliği

Tablo 6.1. İşgören Sessizliği ve Duygusal Bağlılık Arasında Kurulan Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Std. Katsayılar		Sig.
	B	Std. Hata	Beta	t	
1 (Sabit)	1,637	,216		7,563	,000
İşgören Sessizliği	,439	0,58	,572	7,612	,000

a) Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık

Tablo 6'daki ANOVA testi sonuçları incelendiğinde oluşturulan regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmekte (F 57,949; Sig p<0,05), katsayılar tablosundaki B değerlerine bakıldığında ise işgören sessizliğindeki bir birimlik yükselişin duygusal bağlılığı %43,9 oranında arttırdığını söylenebilir. Yine analiz sonuçlarına bakıldığında işgören sessizliğinin duygusal bağlılığı anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür. Bu çerçevede H2a hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. İşgören Sessizliği ve Devam Bağlılığı Arasında Kurulan Regresyon Modeli Anova Sonuçları

ANOVA^a

Model	R ² Toplamı	df	Ort. Kare	F	Sig.
1.Gruplar Arası	13,029	1	13,029	30,321	,000 ^b
Grup İçi	51,134	119	,430		
Toplam	64,163	120			

a) Bağımlı Değişken: Devam Bağlılığı

b) Yordayıcılar: (Sabit), İşgören Sessliliği

Tablo 7.1. İşgören Sessliliği ve Devam Bağlılığı Arasında Kurulan Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Std. Katsayılar		Sig.
	B	Std. Hata	Beta	t	
1 (Sabit)	1,639	,253		6,467	,000
İşgören Sessliliği	,371	,067	,451	5,506	,000

a) Bağımlı Değişken: Devam Bağlılığı

Tablo 7'deki ANOVA testi sonuçları incelendiğinde oluşturulan regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmekte (F 30,321; Sig p<0,05), katsayılar tablosundaki B değerlerine bakıldığında ise işgören sessliliğindeki bir birimlik yükselişin devam bağlılığını %37,1 oranında arttırdığını söylenebilir. Yine analiz sonuçlarına bakıldığında işgören sessliliğinin devam bağlılığını anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür. Bu çerçevede H2_b hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8. İşgören Sessliliği ve Normatif Bağlılık Arasında Kurulan Regresyon Modeli Anova Sonuçları

ANOVA^a

İşgören Sessliliğinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Belediye Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma

Model	R ² Toplamları	df	Ort. Kare	F	Sig.
1.Gruplar Arası	1,155	1	1,115	2,769	,099 ^b
Grup İçi	49,624	119	,417		
Toplam	50,779	120			

a) Bağımlı Değişken: Normatif Bağlılık

b) Yordayıcılar: (Sabit), İşgören Sessliliği

Tablo 8.1. İşgören Sessliliği ve Normatif Bağlılık Arasında Kurulan Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Std. Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
1 (Sabit)	3,697	,250		14,812	,000
İşgören Sessliliği	-,111	,066	-,151	-1,664	,099

a) Bağımlı Değişken: Normatif Bağlılık

Tablo 8'deki ANOVA testi sonuçları incelendiğinde işgören sessliliği ve normatif bağlılık arasında oluşturulan regresyon modelinin anlamlı olmadığı ve dolayısıyla işgören sessliliğinin örgütsel bağlılığı anlamlı düzeyde etkilemediği görülmüştür (F 2,769; Sig p>0,05). Bu çerçevede araştırmadaki H2: hipotezinin desteklenmediği söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma işgören sessliliğinin örgütsel bağlılığa etkisini incelemek amacıyla Bandırma İlçe Belediyesinin 121 çalışanına uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerle çeşitli analizler yapılmış, bu analizler vasıtasıyla birtakım çıkarımlar yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda işgören sessliliği ile örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık ve devam bağlılığı boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif ilişki olduğu, işgören sessliliği ile örgütsel bağlılığın normatif bağlılık boyutu arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizleri sonucunda ise, işgören sessliliğinin örgütsel bağlılık (boyutlardan bağımsız, genel) üzerinde ve örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan duygusal bağlılık ve devam bağlılığı üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

Bu araştırmanın bulgularının, literatürde Farndale vd. (2011) ve Prasadika ve Nishanthi (2018) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen işgören sessliliğinin örgütsel bağlılık (genel örgütsel bağlılık) üzerinde pozitif etkisinin olduğu bulgusuyla örtüştüğü söylenebilir.

Bununla birlikte, Ayyıldız (2018) tarafından yapılan çalışmada ise işgörenlerin destekleyici yönde sesliliğinin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisinin olduğu bulunmuştur. Bu yönden de mevcut araştırma bulgularının Ayyıldız (2018) tarafından yapılan çalışmayla tutarlılık gösterdiği ifade edilebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, işgörenlerin seslilik davranışlarının destekleyici tarzda olmasıdır. Ayyıldız (2018)'ın çalışmasında, yalnızca destekleyici yönde işgören sesliliğinin örgütsel bağlılığı arttırdığı, savunmacı ve yıkıcı yönde gelişen işgören sesliliğinin ise örgütsel bağlılık üzerinde etkisinin olmadığı bulgulanmıştır. Diğer yandan, Bos (2014) tarafından yapılan çalışmada, işgören sesliliğinin duygusal bağlılık üzerinde negatif etkisinin olduğu bulunmuştur. Mevcut çalışmada ise, işgören sesliliğinin duygusal bağlılık üzerinde pozitif etkisinin olduğu bulunmuştur. Bu açıdan ise, bu araştırmanın bulgularının Bos (2014) tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla örtüşmediği söylenebilir.

Örgütlerin mevcut zorlu rekabet ortamında rakiplerine üstünlük sağlamaları için gerekli olan en önemli kaynaklardan biri olan nitelikli insan kaynağının örgüte olan bağlılıklarının artırılması için yapılacak çalışmaların ne kadar gerekli olduğu, bu kaynağa yapılan yatırımın rekabet gücü ve katma değer olarak geri dönüşünün olacağını ifade etmek mümkündür (Çakınberk, Derin, & Demirel, 2011). Hızla değişen dünyada insan istekleri de örgüt içi beklentiler bağlamında hızla değişmektedir. Günümüz iş dünyasında nitelikli işgörenlerin örgütsel bağlılıklarını sağlamak ve arttırmak sadece maddiyata dayalı ödüllendirme sistemleri ile mümkün olmamaktadır. Örgüt yöneticilerinin işgörenlerin bağlılıklarını sağlama ve artırma yönündeki çalışmalarının zayıf olması sonucunda rekabet avantajı oluşturabilecek ve katma değer sağlayabilecek nitelikli işgörenin başka örgütlerde çalışmayı tercih ettikleri görülmektedir (Özdevecioğlu, 2003). Bu bağlamda, örgütte işgören sesliliğini arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmasının, işletmeler için mevcut zorlu iş ve rekabet ortamında hayati öneme sahip olan nitelikli işgörenlerin örgüte olan bağlılıklarını arttıracığı ve bunun sonucunda rakiplere karşı üstünlük sağlanacağı tahmin edilmektedir. Bu noktada yöneticilere işgören sesliliğini arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaları, işgörelere görüş, öneri ve tavsiyelerini rahatlıkla dile getirebilecekleri pozitif çalışma ortamı yaratmaları tavsiye edilebilir.

Araştırmanın kısıtları göz önüne alındığında gelecek araştırmacılara birtakım tavsiyelerde bulunmak yararlı olacaktır. Araştırmanın en büyük kısıtı, örneklem sayısıdır. Gelecekteki araştırmacılar daha büyük örneklem sayısına ulaşarak araştırmadaki model doğrultusunda araştırma tasarlayabilirler. İşgören sesliliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi araştırılırken araştırma modeline demografik değişkenler de dahil edilip daha detaylı bulgulara ulaşılabilir, işgörenlerin seslilik davranışlarının demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilebilir. Ayrıca işgören sesliliği ve örgüt bağlılığı arasındaki ilişki incelenirken işten ayrılma niyeti, örgüt iklimi, mobbing gibi değişkenler de bu ilişkiye dahil edilip aralarındaki ilişkiler incelenerek araştırmaya farklı bir boyut kazandırılabilir.

Kaynakça

- Arslan , A., & Yener, S. (2016). İşgören sessizliği ölçeğinin türkçe'ye uyarlanması çalışması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 173-191.
- Ayyıldız, F. N. (2018). *Çalışan Sesinin, Örgüte Bağlılığa ve Çalışan Mutluluğuna Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Bağcı, Z. (2013). Çalışanların örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi: Tekstil sektöründe bir inceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 163-184.
- Bayram, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, 16(59), 125-139.
- Blau, P.M. (1964). *Exchange and Power In Social Life*. New York: Wiley.
- Bolat, O. İ., & Bolat, T. (2008). Otel işletmelerinde örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), 75-94.
- Bos, B. (2014). *The Effect Of Employee Voice On Innovative Behavior, Mediated By Affective Commitment* (Master's thesis, University of Twente).
- Çakınberk, A., Derin, N., & Demirel, E. T. (2011). *Vizyoner Liderlik Işığında Örgütsel Bağlılık* (s. 84). İçinde. Sivas: Asitan Yayıncılık.
- Derin, N. (2017). İşyerinde kişiler arası güven ile işgören sessizliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın aracılık rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 51-68.
- Derin, N., & Demirel, E. T. (2017). Yöneticiye duyulan güvenin işgören sessizliği üzerindeki etkisinde psikolojik rahatlığın aracı rolü. *International Social Sciences and Humanities Berlin Conference*.
- Ekrot, B., Rank, J., & Gemünden, H. G. (2016). Antecedents of project managers' voice behavior: The moderating effect of organization-based self-esteem and affective organizational commitment. *International Journal of Project Management*, 34(6), 1028-1042.
- Farndale, E., Van Ruiten, J., Kelliher, C., & Hope-Hailey, V. (2011). The influence of perceived employee voice on organizational commitment: An exchange perspective. *Human Resource Management*, 50(1), 113-129.
- Göktaş Kulualp, H. (2016). çalışan sessizliği ile bazı kişisel ve örgütsel özellikler arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Öğretim elemanları üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 16(4), 745-761.
- Gül, H. (2002). Örgütsel bağlılık yaklaşımlarının mukayesesi ve değerlendirmesi. *Ege Akademik Bakış*, 2(1), 37-56.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- İlsev, A. (1997). *Örgütsel Bağlılık: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara).

- LePine, J. A., & Van Dyne, L. (2001). Voice and cooperative behavior as contrasting forms of contextual performance: Evidence of differential relationships with big five personality characteristics and cognitive ability. *Journal of Applied Psychology*, 86(2), 326-336.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1997). *Commitment in the Workplace: Theory, Research, and Application*. SAGE Publications Inc.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., & Smith, C. (1993). Commitment to organizations and occupations: extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538-551.
- Mowday, R. T., Porter, L. W., & Steers, R. T. (1982). *Employee-Organization Linkages: The Psychology of Commitment, Absenteeism, and Turnover*. New York: Academic Press Inc.
- Oral Ataç, L. (2020). Çalışan sesliliğinin öncülleri ve sonuçları: Türkiye örneğinde gerçekleştirilen araştırmalar bağlamında ilgili yazının genel değerlendirmesi ve bir meta-analiz çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 1739-1755.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 113-130.
- Prasadika, G.H. H. P., & Nishanthi, H. M. (2018). Perceived employee voice and organizational commitment: A case of Sri Lanka. *Asian Journal of Empirical Research*, 8(9), 330-341.
- Spencer, D. G. (1986). Employee voice and employee retention. *Academy of Management Journal*, 29(3), 488-502.
- Şehitoğlu, Y. (2012). İşgören sesliliği, nedenleri ve boyutları: Teorik bir çerçeve.. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 27-38.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics 6th edition*. Boston: Pearson.
- Uyguç, N., & Çımrın, D. (2004). Deü araştırma ve uygulama hastanesi merkez laboratuvarı çalışanlarının örgüte bağlılıklarını ve işten ayrılma niyetlerini etkileyen faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 91-99.
- Van Dyne, L., & LePine, J. A. (1998). Helping and voice extra-role behaviors: Evidence of construct and predictive validity. *Academy of Management Journal*, 41(1), 108-119.
- Yazıcıoğlu, İ., & Topaloğlu, I. G. (2009). Örgütsel adalet ve bağlılık ilişkisi: konaklama işletmelerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 3-16.
- Yener, S. (2018). İşgören sesliliğinin tükenmişlik ve bilgi uçurma arasındaki ilişkide düzenleyici rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 217-236.
- Yüceler, A. (2009). Örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi ilişkisi: teorik ve uygulamalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 445-458.

Analistik Hiyerarşi Süreci ve Promethee Tabanlı Kampüs İçi Erişim Lokasyonlarının Değerlendirilmesi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde Bir Uygulama

Muhammet Enes Akpınar^{a, b}, Kamil Koçak^c

Özet

Yer seçim problemi son yıllarda birçok farklı alanda dikkate alınan ve bu sebeple popüler karar verme problemlerindedir. Bu problemler çok sayıda kriterin dikkate alınması gerektiği için en uygun çok kriterli karar verme yöntemleri ile çözülebilen problem tiplerindedir. Bu çalışmada Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank kampüsünde bulunan bisiklet istasyonları için alternatif yer seçim çalışması yapılmıştır. Bir gerçek hayat uygulaması sunulan bu çalışmada bisiklet paylaşım istasyonlarının mevcut durumunun yetersiz olması sebebiyle öğrenci yoğunluğuna göre yeni alternatif bisiklet istasyonu yerlerinden en uygununu belirlemek öncelikli amaç olmuştur. Bu alternatif bisiklet istasyonlarını belirlemek için yoğunluk bölgelerinin olduğu dört farklı nokta belirlenmiştir. Bununla birlikte, en uygun alternatif istasyonun bulunabilmesi için farklı çok kriterli karar verme yöntemleri bir coğrafi bilgi sistemi (CBS) ile birleştirilmiştir. Analitik hiyerarşi süreci kriter ağırlıklarını elde etmek için uygulanmış ve PROMETHEE yöntemi ile alternatif istasyonların sıralaması yapılmıştır. Son olarak, hesaplanan veriler neticesinde en uygun alternatif istasyona karar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Çok kriterli karar verme
PROMETHEE yöntemi
Coğrafi Bilgi Sistemi
Analitik hiyerarşi süreci

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 08.01.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.856520

Analytical Hierarchy Process and PROMETHEE Based Evaluation of Campus Access Locations: An Application in Manisa Celal Bayar University

Abstract

The location selection problem has been considered in many different areas in recent years and is, therefore, one of the most popular decision-making problems. These problems are among the types of problems that can be solved with the most appropriate multi-criteria decision-making methods since many criteria must be taken into account. In this study, an alternative site selection study has been adhered to for the bicycle stations in Manisa Celal Bayar University Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Campus. The primary goal was to determine the most suitable new alternative places according to the student density due to the insufficient current situation of bike-sharing stations. In order to determine this alternative, four different points with intensity zones were considered as criteria. However, four alternative stations were determined and different multi-criteria decision-making methods were combined with a geographic information system (GIS). An analytical hierarchy process was applied to obtain the criterion weights and alternative stations were sorted by the PROMETHEE method. Finally, as a result of the calculated data, the most suitable alternative station was decided.

Keywords

Multi-criteria decision making
PROMETHEE method
Geographic Information System
Analytical Hierarchy Process

About Article

Received: 08.01.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.856520

^a İletişim Yazarı: enes.akpinar@cbu.edu.tr

^b Arş.Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Müh. Böl., Türkiye. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0328-6107>

^c Şube Müdürü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Bşk., İzmir, Türkiye. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8337-7019>

Giriş

Yer seçimi, kuruluşların hizmet veya satışını vermiş olduğu ürünlerin dağıtımını, üretimi, taşınması, depolanması veya teslimi için önemli bir karardır. Yer seçimi teoremlerinde kullanılan tesis terimi fabrika, okul, ticari-endüstriyel-kamu binaları olarak gösterilebilir. Yer seçimi kararları genellikle birden fazla alternatifin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve seçilmesi ile sonuçlanır. Sosyal yaşam alanları, toplu konutlar, depolar, alışveriş merkezleri, hava alanları ve acil servis noktaları lokasyonları gibi yerleşim yerleri seçilen merkezler arasındadır (Healey ve Ilbery, 1990).

Akademide ve iş dünyasında yer seçimi problemleri, her geçen gün daha fazla kişi tarafından çalışılan problem haline gelmiştir. Bu problemler aynı zamanda farklı disiplinlerdeki araştırmacılar için birlikte çözülmesi gereken sorunlardır. Yer seçimi, birçok farklı yerleşim alternatifi, birden çok kriter ve birden çok aşamanın birlikte düşünülmesi ve bu şekilde dikkate alınması gereken bir süreçtir. Ayrıca, yer seçimi sırasında alınan nihai kararlar değişken ve dinamik bir ortamda verildiği için, beklenmeyen olaylar nedeniyle bazı kriterler değişebilmektedir. Karar verme aşamasında her bir alternatif yer ağırlığı oranında avantajlıdır ancak verilecek son karar için tüm kriterler ve alternatifler birlikte dikkate alınmalıdır (Jun, 2000).

Literatürde yer seçimi ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemini bulanık ortamda dikkate alan çalışmada bir yer seçimi uygulaması yapılmıştır (Wu vd, 2009; Vahidnia 2009). Yer seçiminde kullanılan başka bir yöntem ise coğrafi bilgi sistemidir (Murad, 2007; Sharmin ve Neema, 2013; Rahimi vd, 2017). Delphi metodu Wu vd. (2007), Analitik Ağ Tasarımı (Sipahi ve Timor, 2010), çok amaçlı optimizasyon yaklaşımları (Zhang, 2016), ELECTRE-PROMETHEE (Velasquez ve Hester, 2013), MACBETCH (Dyer, 2005), bulanık AHS-TOPSIS (Choudhary ve Shankar, 2012), hedef programlama (Chang, 2015), yapay arı kolonisi algoritması ve yer çekimi arama algoritması (Kumar ve Srikanth, 2015), bulanık VIKOR (Mokhtarian vd, 2014), parçacık sürü optimizasyonu (Gang vd, 2015), genetik algoritma (Yang vd, 2007), yapay sinir ağları (Kayıkçı, 2010), bulanık ağırlıklı ortalama yöntemi (Mokhtarian, 2011), ağırlıklı toplam yaklaşımı (Kampf vd, 2011), geri teori (Ka, 2011), AHS ve matematiksel model (Hong ve Xiaohua, 2011) ve karma tamsayı programlama (Correia ve Antunes, 2012) yer seçiminde kullanılan diğer yaklaşımlardır.

Yer seçimi problemleri literatüründe yapılan araştırmada öğrenci ulaşım alternatiflerinin değerlendirilmesi aşamasında PROMETHEE yönteminin bu alanda daha önce uygulanmadığı görülmüştür. Bu yöntem gerek alternatiflerin arasında bir sıralama vermesi gerekse de ideal çözüme göre hesaplama yapması açısından diğer çok kriterli karar verme yöntemlerinden ayrılmaktadır. PROMETHEE yönteminin üniversite kampüs içi uygulamalarda da kullanılmamış olması literatürde bir boşluk olduğu anlamına gelmektedir. Bu boşluğu doldurabilmek için bu çalışmada PROMETHEE yöntemi dikkate alınarak, Manisa Celal Bayar Üniversitesi (MCBU)'nde öğrencilerin kampüs için ulaşımını kolaylaştırmak için bir çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmada öğrencilerin kullanımı için farklı konumlarda bulunan bisiklet istasyonları değerlendirilmiş ve alternatif yeni istasyonlar önerilmiştir. Çalışmanın gerçek hayat uygulaması olması bakımından yeni yapılacak çalışmalara yol gösterici olması beklenmektedir.

Çalışmanın geri kalan kısmında öncelikle kullanılacak yöntemle değinilmiştir. Sonrasında problem tanımlanmış ve çözümü aşamalı olarak aktarılmıştır. Son olarak çalışmanın sonuçları ve gelecekte yapılabilecek çalışmalara değinilmiştir.

Materyal ve Yöntem

Bu bölümde çalışmada problemin çözümü için kullanılan yöntemler hakkında bilgi verilmiştir. İlerleyen bölümde ise bu yöntemlerin problem üzerindeki uygulamasına değinilmiştir.

PROMETHEE Yöntemi

Bu çalışmada çok kriterli karar verme probleminin çözümünde en etkili ve kolay uygulanan yöntemlerden biri olan PROMETHEE (The Preference Raking Organization METHod for Enrichment Evaluation) yönteminden faydalanılmıştır. Yöntem, karar verme problemine esas olan alternatifleri, belirlenen tercih fonksiyonuna dayanarak değerlendirmekte ve alternatifleri ikili karşılaştırmalarla kısmi ve tam önceliklendirmektedir.

PROMETHEE yönteminde sonlu sayıda alternatif üzerinde hem kısmi sıralama (PROMETHEE I) hem de tam sıralama (PROMETHEE II) yapılabilmektedir. Yöntem, karar verme probleminde karara esas teşkil edecek alternatiflerin sıralamasını sağlamaktadır. Yöntem şu şekilde uygulanmaktadır (Şenkayas ve Hekimoğlu, 2013: 68-73):

Adım 1: Karar verici, karar noktalarını ve değerlendirme faktörleri tanımlar. Ardından değerlendirme faktörlerinin önem ağırlığını belirleyerek veri kümesi oluşturur.

Adım 2: Belirlenen değerlendirme faktörlerinin yapısını ve iç ilişkisini göstermek için tercih fonksiyonları belirlenir.

Adım 3: Belirlenen tercih fonksiyonları dikkate alınarak her bir değerlendirme faktörü için karar noktalarının ikili karşılaştırmaları yapılır ve ortak tercih fonksiyonları belirlenir.

Adım 4: Ortak tercih fonksiyonları kullanılarak karşılaştırılan karar noktalarına ilişkin tercih endeksleri belirlenir.

Adım 5: Karar noktaları için pozitif ve negatif üstünlük değerleri belirlenir.

Adım 6: PROMETHEE I ile kısmi sıralama belirlenir.

Adım 7: PROMETHEE II ile karar noktalarının tam sıralaması belirlenir.

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)

Saaty tarafından geliştirilen AHP tekniği, karmaşık karar problemlerini analiz eden ve çözen pratik bir ÇKKV tekniğidir (Saaty, 1980). Kriter ağırlıklarını veya öncelikleri belirlemek ve nicel-nitel değerlendirmelere bağlı olarak alternatifleri sıralamak için kullanılabilir. AHP yalnızca kriter ağırlıklarını veya öncelikleri belirlemek için uygulanabilir ve kriter ağırlıkları gerektiren diğer ÇKKV teknikleri için bir destek görevi görür.

AHP yönteminin başlıca avantajları şunlardır (Ishizaka ve Labib, 2009):

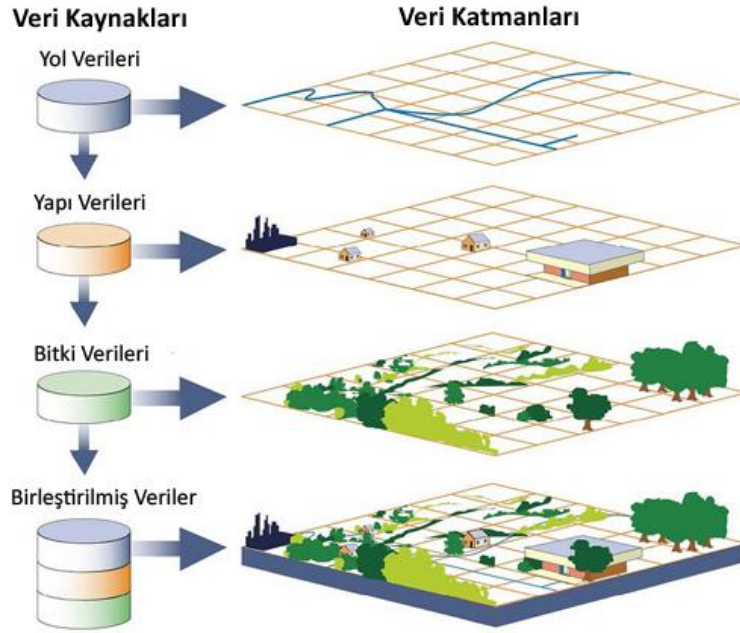
- Üst düzeylerdeki öncelikteki olası değişikliklerin, alt düzeylerdeki kriterlerin önceliğini nasıl etkilediğini göstermektedir.

- b. Hiyerarşi içindeki değişikliklere ve buna yapılan eklemelere ilişkin kararlı ve esneklik.
- c. AHP kullanılarak elde edilen ağırlık katsayılarının değerleri, ağırlık katsayılarının hesaplanmasında bir tutarlılık oranının dikkate alınması nedeniyle güvenilirdir.

Bu çalışmada, bisiklet paylaşım istasyonu kriterleri için AHP tekniği ile ağırlıklar hesaplanmıştır. Tekniği genişletmediğimiz ve kapsamlı açıklamalar çeşitli makalelerde kolayca bulunduğu için AHP yönteminin detayları bu çalışmada açıklanmamıştır (Subramanian ve Ramanathan, 2012; Chemweno vd., 2015; Kabak vd., 2016).

Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS)

Coğrafi bilgi sistemleri, Dünya yüzeyindeki konumlarla ilgili verileri yakalamak, depolamak, analiz etmek ve görüntülemek için tasarlanmıştır. Şekil 1'de gösterildiği gibi, CBS, tek bir harita üzerinde birden çok bilgi katmanının görüntülenmesini sağlar. CBS'ne bilgi girişi, veri yakalama olarak bilinir. Uydu görüntüleri veya diğer yazılım tarafından oluşturulan veriler gibi halihazırda dijital formda olan veriler, CBS'ne kolayca yüklenir (Lepuschitz, 2015).

Şekil 1. Coğrafi bilgi sistemi katmanları (Lepuschitz, 2015).

Her veri türü için ayrı bir katman oluşturulur. Örneğin, bir katman nüfus yoğunluğunu gösterir, ikinci bir katman bisiklet hattı verilerini gösterir ve üçüncüsü yol verilerini gösterir. Katmanlar, tasvir ettikleri nesnelere göre şekil ve bilgi açısından farklılık gösterebilir. Ayrıca, nesnelere şekilleri vektör verileri olabilir (Goodchild, 2015).

Bu çalışmada, bisiklet istasyonlarının ve kampüs yerleşkesinin detaylarını elde etmek için ArcGIS yazılımı kullanılmıştır. Bu yazılım, kullanıcıların belirlediği ihtiyaçlara göre mekansal bilgi ve özellikleri metin veya görüntü açısından doğru ve kapsamlı bir şekilde kullanıcılara ulaştırabilen ticari bir CBS yazılım ürünüdür (Cheng vd., 2013).

Bulgular

Bu bölümde problemin tanımı ve çözümüne ilişkin kapsamlı bilgi verilmiştir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP ve PROMETHEE yönteminin probleme uygulanması ve sonuçları da alt başlıklar halinde verilmiştir.

Problemin Tanımı

Manisa Türkiye'nin batısında bulunan ve üniversitesi her geçen yıl daha fazla talep gören bir konumdadır. Manisa'da tek üniversite olan MCBU bünyesinde farklı kampüslerde farklı sayıda öğrenciye eğitim vermektedir. Bu çalışmada, bu kampüslerden Şehit Prof. Dr. İlhan Varank yerleşiminde bulunan mevcut bisiklet lokasyonlarının değerlendirilmesi ve alternatif yerler önerilmesi üzerine bir probleme getirilen önerinin detayları verilmiştir. Manisa ve kampüsün konumu CBS olarak Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. MCBÜ kampüsünün konumu

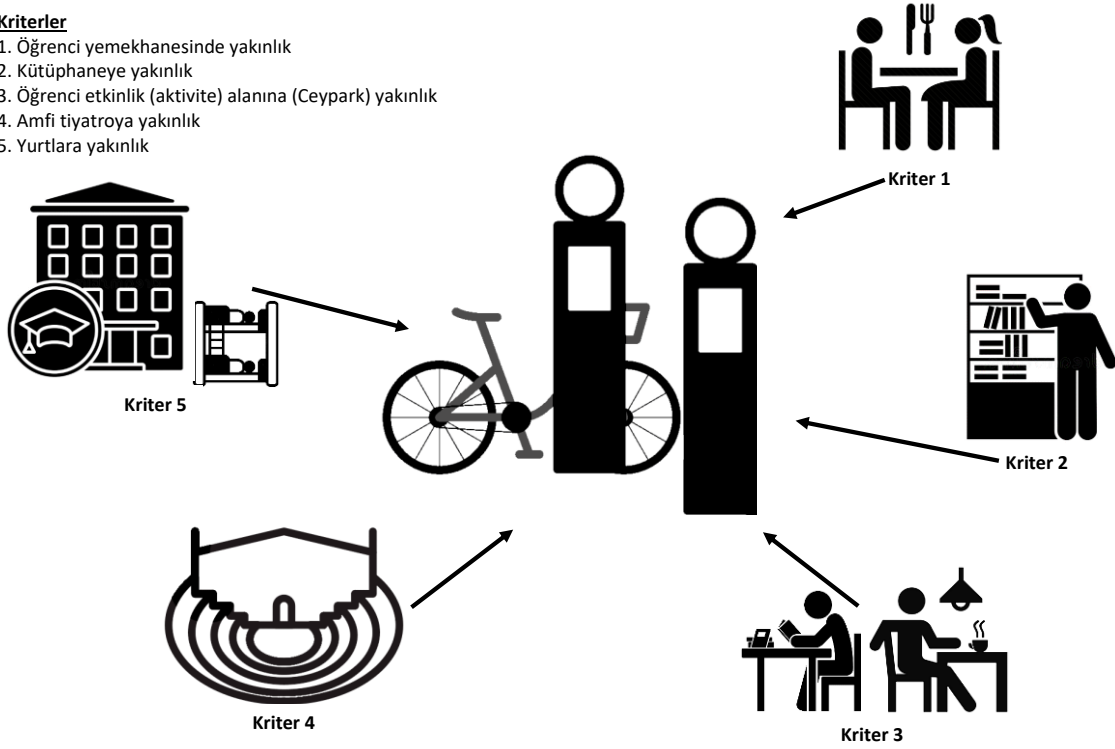
MCBÜ Şehit Prof. Dr. İlhan Varank kampüsünde üç farklı lokasyonda öğrencilerin kullanımı için bisiklet istasyonları bulunmaktadır. Öğrenciler bu bisikletleri öğrenci kartlarını kullanarak kampüs içinde istedikleri şekilde ulaşımını sağlayabilmektedirler. Bisiklet istasyonlarının konumlarının öğrenci yoğunluk merkezlerine olan mesafesinin oldukça uzak olması, bu istasyonların verimli kullanılmamasına sebep olmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, mevcut istasyonlara alternatif yeni istasyonlar çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak önerilmiştir.

Kriterlerin Belirlenmesi

Öğrencilerin mevcut bisiklet istasyonlarından verim alamaması üzerine yapılan bu çalışmada, öğrencilerin daha çok zaman geçirdikleri yerler tespit edilerek bu bölgelere yakın olması açısından kriterler Şekil 3'teki gibi belirlenmiştir.

Kriterler

1. Öğrenci yemekhanesinde yakınlık
2. Kütüphaneye yakınlık
3. Öğrenci etkinlik (aktivite) alanına (Ceypark) yakınlık
4. Amfi tiyatroya yakınlık
5. Yurtlara yakınlık

Şekil 3. Alternatif bisiklet istasyonu seçim kriterleri

Alternatiflerin belirlenmesi

Alternatif istasyonları belirleme aşamasına geçmeden önce mevcut istasyonların konumları Google Map üzerinden enlem ve boylam (koordinat) bilgileri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Mevcut istasyonların konumu:

Enlem : 38°40'32.69"K

Boylam : 27°18'21.09"D

Enlem: 38°40'39.60"K

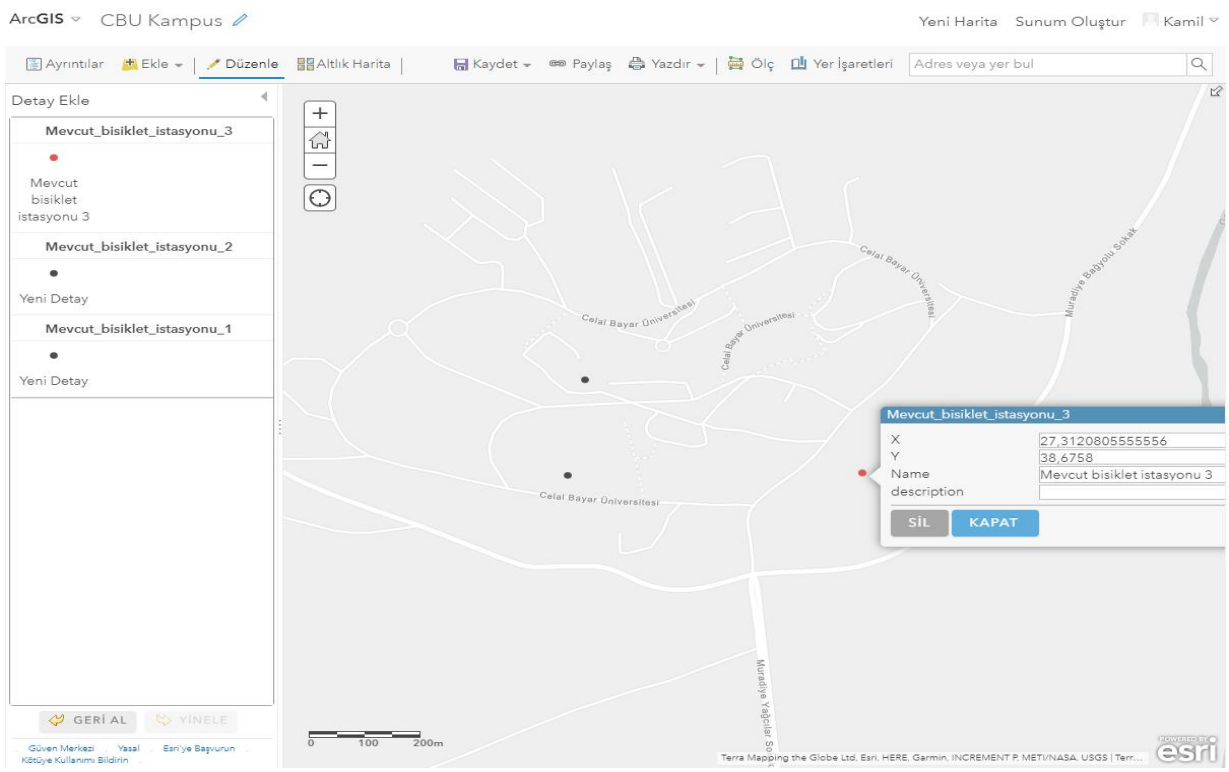
Boylam: 27°18'22.43"D

Enlem : 38°40'32.88"K

Boylam: 27°18'43.49"D

Mevcut istasyonların konumunun ArcGIS yazılımı üzerindeki görüntüsü ve kampüsün görüntüsü Şekil 4 ve Şekil 5'te verilmiştir.

Analitik Hiyerarşi Süreci ve Promethee Tabanlı Kampüs İçi Erişim Lokasyonlarının Değerlendirilmesi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde Bir Uygulama

Şekil 4. Mevcut istasyonların ArcGIS görüntüsü

Şekil 5. Şehit Prof. Dr. İlhan Varank ArcGIS görüntüsü

Mevcut istasyonlara alternatif olarak belirlenen istasyonlar Şekil 6’da verilmiştir. Bu şekilde mevcut istasyonlar, alternatif istasyonlar ve kriterlerin konum olarak yerleri detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Çalışmanın amacı belirlenen beş kriteri en iyi düzeyde karşılayan dört farklı bisiklet istasyonundan hangisinin en uygun olduğuna karar vermektir.

Şekil 6. Mevcut ve alternatif istasyonların kampüs içindeki konumu

En uygun alternatif bisiklet istasyonuna karar vermek için öncelikle belirlenmiş beş kriterin ağırlıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için ilk olarak AHP yöntemi ile ağırlık belirlenmiştir. Ağırlıklar belirlenirken ilgili departmanda çalışan üç uzmanın fikri alınmıştır. Sonrasında her bir kriterin kendi aralarındaki kıyaslama için uzmanların verdiği değerlerin ortalaması alınmıştır. Tablo 2 uzmanların kriterleri değerlendirmesi aşamasında kullandığı ölçeği göstermektedir. Bu ölçek doğrultusunda her bir kriterin ortalaması alınarak elde edilen başlangıç matrisi Tablo 3’te verilmiştir. AHP adımları uygulanarak elde edilen kriter ağırlıklarının nihai sonucu Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 2. Analitik Hiyerarşi Süreci Ölçek Matrisi (Saaty, 1980)

Önem Değerleri	Değer Tanımları
1	Eşit önemde
3	Biraz daha önemli (Az üstünlük)
5	Oldukça önemli (Fazla üstünlük)
7	Çok önemli (Çok üstünlük)
9	Son derece önemli (Kesin üstünlük)
2, 4, 6 ve 8	Ara değerler (Uzlaşma değerleri)

Tablo 3. Kriterler arası önem değeri başlangıç matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5
K1) Öğrenci Yemekhanesi'ne Yakınlık	1	1/7	3	5	3
K2) Kütüphaneye Yakınlık	7	1	7	7	7
K3) Öğrenci Etkinlik Alanı'na Yakınlık	1/3	1/7	1	3	1/5
K4) Amfi Tiyatro'ya Yakınlık	1/5	1/7	1/3	1	1/5
K5) Yurtlar'a Yakınlık	1/3	1/7	5	5	1

Tablo 4. AHP yöntemi ile kriter ağırlıklarının belirlenmesi

Kriterler	Ağırlık
K1) Öğrenci Yemekhanesi'ne Yakınlık	0,1777
K2) Kütüphaneye Yakınlık	0,5604
K3) Öğrenci Etkinlik Alanı'na Yakınlık	0,0700
K4) Amfi Tiyatro'ya Yakınlık	0,0398
K5) Yurtlar'a Yakınlık	0,1521

Kriter ağırlıkları ile PROMETHEE sonuçlarını elde etmek için “Visual PROMETHEE” paket programı kullanılmıştır. Kullanılan bu yazılım ile PROMETHEE I ve PROMETHEE II sıralamaları hesaplanabilmektedir. PROMETHEE hesaplaması için kullanılan programda başlangıç matrisi verilmiş ve sonuçlar Şekil 7’de gösterilmiştir. İdeal çözüme ilişkin değerler ise Şekil 8’de belirtilmiştir. PROMETHEE I ve PROMETHEE II ile yapılan hesaplamaların sonuçları ise Şekil 9 ve Şekil 10’da verilmiştir.

Yapılan hesaplamalar sonucunda Şekil 9’de görüldüğü üzere kısmi sıralama açısından alternatif 1 en iyi alternatif olmuştur. Alternatif 2, alternatif 4 ve alternatif 3 sırasıyla en iyi alternatiften en kötü alternatife doğru sıralamayı göstermektedir.

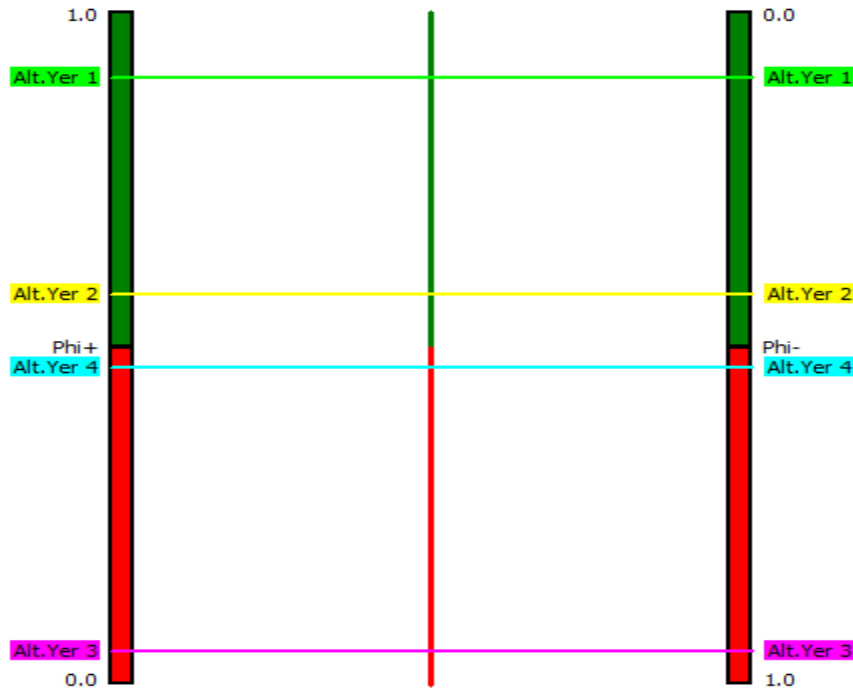
Şekil 10’da ise tam sıralama sonucu verilmiştir ve bu sonuca göre de alternatif 1 en iyi alternatif bisiklet istasyonu olarak seçilmiştir. Kısmi sıralamada olduğu gibi alternatif 2, alternatif 4 ve alternatif 3 sonraki istasyonlardır.

	☒	☒	☒	☒	☒
Scenario1	K1 Yemekhane	K2 Kütüphane	K3 ÖEA	K4 Amfi Tiyatro	K5 Yurtlar
Unit	ağırlık	ağırlık	ağırlık	ağırlık	ağırlık
Cluster/Group	◆	◆	◆	◆	◆
Preferences					
Min/Max	max	max	max	max	max
Weight	0,18	0,56	0,07	0,04	0,15
Preference Fn.	Usual	Usual	Usual	Usual	Usual
Thresholds	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute
- Q: Indifference	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
- P: Preference	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
- S: Gaussian	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
Statistics					
Minimum	0,12740000	0,05480000	0,04400000	0,04400000	0,04270000
Maximum	0,51850000	0,57720000	0,60510000	0,60510000	0,65280000
Average	0,25000000	0,24997500	0,25000000	0,25000000	0,25000000
Standard Dev.	0,15649954	0,19622340	0,21379863	0,21379863	0,23790001
Evaluations					
☒ Alt.Yer 1	● 0,51850000	● 0,57720000	● 0,13550000	● 0,60510000	● 0,18430000
☒ Alt.Yer 2	● 0,16700000	● 0,19190000	● 0,60510000	● 0,21540000	● 0,12020000
☒ Alt.Yer 3	● 0,12740000	● 0,05480000	● 0,21540000	● 0,04400000	● 0,04270000
☒ Alt.Yer 4	● 0,18710000	● 0,17600000	● 0,04400000	● 0,13550000	● 0,65280000

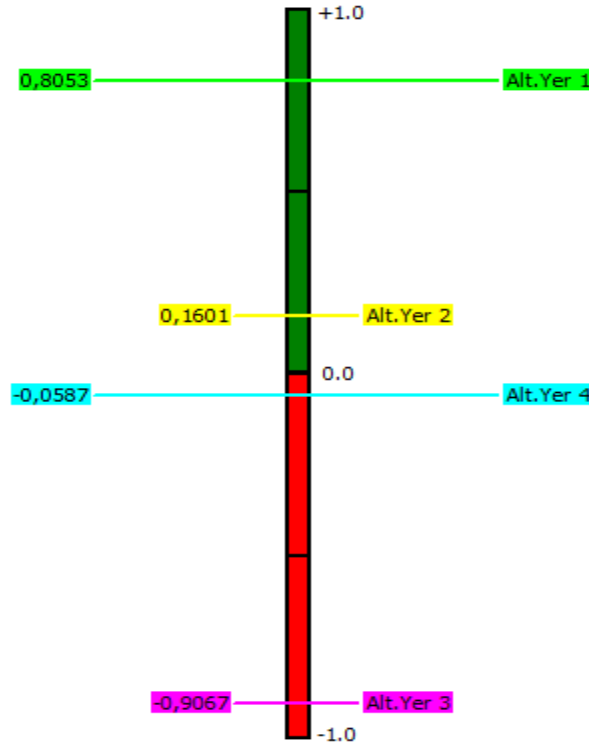
Şekil 7. Visual PROMETHEE başlangıç çözümü

Rank	action		Phi	Phi+	Phi-
1	Alt.Yer 1	●	0,8053	0,9026	0,0974
2	Alt.Yer 2	●	0,1601	0,5801	0,4199
3	Alt.Yer 4	●	-0,0587	0,4706	0,5294
4	Alt.Yer 3	●	-0,9067	0,0467	0,9533

Şekil 8. PROMETHEE ideal çözüm değerleri

Şekil 9. PROMETHEE I ile kısmi sıralama

Şekil 10. PROMETHEE II ile tam sıralama

Bu bölümde yapılan AHP yöntemiyle öncelikle kriter ağırlıklarına karar verilmiştir. Sonrasında PROMETHEE yöntemi ile alternatiflerin sıralamasını belirlemek için bir yazılım kullanılmış ve sonuçlar elde edilmiştir. Mevcut üç bisiklet istasyonuna ilave olarak alternatif 1 istasyonuna yeni bir bisiklet istasyonu açılması gerekmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Yer seçim problemleri özellikle karar verme problemlerinde çok sıklıkla kullanılan problem çeşitlerinden biridir. Yer seçimi, karar vericinin birçok alternatif içerisinden belirli kriterleri dikkate alarak en uygun alternatifin seçilmesi olarak da tanımlanabilir. Bu problem çeşitleri birçok farklı problemi içermekle birlikte özellikle gerçek hayat uygulamaları açısından kısıtlıdır. Yer seçimi problemlerinde bir gerçek hayat uygulaması olarak bu çalışmada bir üniversite için alternatif bisiklet istasyonları yer seçimi dikkate alınmıştır.

Kampüs içi ulaşımında günümüz artan problemlerinden biridir. Öğrencilerin kampüs içinde istedikleri noktalar arasında dolaşmak bazı durumlarda uzun süreler alabilmektedir. MCBU kampüsünde bulunan bisiklet istasyonları dikkate alınarak yapılan bu çalışmada mevcut istasyonlara ek olarak yeni bir istasyon önerilmiştir. Bu öneri için öncelikle ihtiyaç duyulan kriterler belirlenmiş ve sonrasında alternatif noktalar belirlenen çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP ve PROMETHEE ile problem çözülmüştür. Çalışmada kullanılan kriter veya alternatif lokasyonların sayısı çalışmanın kısıtları olarak belirtilebilir. Ayrıca kullanılan yöntemlerin kriterler arasındaki etkileşimi dikkate almaması da çalışmanın bir başka kısıtıdır.

İlerleyen çalışmalarda bisiklet istasyonlarına ek olarak elektrikli bisiklet olarak da adlandırılan ve şehir içi ulaşımında dahi kullanılan araçlar için farklı çalışmalar yapılabilir. Bu

çalışmalar TOPSIS, VIKOR, ANP veya bulanık ortamda modelleme yapılarak literatüre farklı katkılar da sunulabilir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Çalışmada verdikleri destek için Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık, Kültür ve Spor Dairesi çalışanlarına teşekkür ediyoruz.

Kaynakça

- Chemweno, P., Pintelon, L., Van Horenbeek, A. & Muchiri, P. (2015). Development of a risk assessment selection methodology for asset maintenance decision making: an analytic network process approach. *Int. J. Prod. Econ.* 170 (Part B), 663-676
- Chang, C. T. (2015). Multi-choice goal programming model for the optimal location of renewable energy facilities. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 379-389.
- Cheng, Y., Zhang, J. & Peng, J., (2013). ArcGIS-based evaluation of geo-hazards at yaozhou county, shaanxi, China. *J. Rock Mech. Geotech. Eng.* 5, 330e334.
- Choudhary, D. ve Shankar, R. (2012). An STEEP-fuzzy AHP-TOPSIS framework for evaluation and selection of thermal power plant location: A case study from India. *Energy*, 42, 510-521 doi:10.1016/j.energy.2012.03.010.
- Correia, G. H. A. ve Antunes, A. P. (2012). Optimization approach to depot location and trip selection in one-way carsharing systems. *Transportation Research Part E*, 48 233-247.
- Dyer J. S. (2005). Multiattribute Utility Theory. In: Greco S, Ehrgott M, Figueira J, editors. *Multiple criteria decision Analysis: state of the art surveys*. New York: Springer; p. 265-92 .
- Gang, J., Tu, Y., Lev, B., Xu, J., Shen, W. ve Yao, L. (2015). A multi-objective bi-level location planning problem for stone industrial parks. *Computers & Operations Research*, 56, 8-21.
- Goodchild, M. F. (2015). In: *Geographic Information Systems, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, second ed., pp. 58-63.
- Healey, M. & Ilbery, B. (1990). *Location and Change: Perspectives on Economic Geography*. Oxford University Press.
- Hong, L. ve Xiaohua, Z. (2011). Study on location selection of multi-objective emergency logistics center based on AHP. *Procedia Engineering*, 15, 2128 - 2132 doi: 10.1016/S1005-8885(13)60110-7.
- Ishizaka, A. & Labib, A. (2009). Analytic hierarchy process and expert choice: benefits and limitations. *OR Insight* 22 (4), 201-220.
- Jun, C. (2000). Design of an intelligent geographic information system for multi-criteria site analysis. *URISA Journal*, 12, 5-17.
- Ka, B. (2011). Application of Fuzzy AHP and ELECTRE to China Dry Port Location Selection. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 27, 331-354.
- Kabak, M., Dagdeviren, M., Burmaoglu, S. (2016). A hybrid SWOT-FANP model for energy policy making in Turkey. *Energy Sources B Energy Econ. Plann.* 11 (6), 487-495.
- Kampf, R., Prusa, P. ve Savage, C. (2011) Systematic location of the public logistic centres in Czech Republic, *Transport*, 26, 425-432 doi:10.3846/16484142.2011.635424.
- Kayikci, Y. (2010). A conceptual model for intermodal freight logistics centre location decisions. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 6297-6311.

- Kumar, B. V. ve Srikanth, N. V. (2015). Optimal location and sizing of Unified Power Flow Controller (UPFC) to improve dynamic stability: A hybrid technique. *Electrical Power and Energy Systems*, 64, 429–438.
- Lepuschitz, E. (2015). Geographic information systems in mountain risk and disaster management. *Appl. Geogr.* 63, 212-219.
- Mohamadabadi, H., S., Tichkowsky, G., & Kumar, A. (2009). Development of A Multicriteria Assesment Model for Ranking of Renewable and Non-Renewable Transportation Fuel Vehicles, *Energy*, 34, 112-125, (2009).
- Mokhtarian, M. N. (2011). A new fuzzy weighted average (FWA) method based on left and right scores: An application for determining a suitable location for a gas oil station. *Computers and Mathematics with Applications*, 61, 3136–3145.
- Mokhtarian, M. N., Nezhad, S. S. ve Makui, A. (2014). A new flexible and reliable interval valued fuzzy VIKOR method based on uncertainty risk reduction in decision making process: An application for determining a suitable location for digging some pits for municipal wet waste landfill. *Computers & Industrial Engineering*, 78, 213–233.
- Murad A. A. (2007). Creating a GIS application for health services at Jeddah city. *Comput Bio Med*;37:879–89 .
- Rahimi, F, Goli A. & Rezaee, R. (2017). Hospital location-allocation in Shiraz using geo- graphical information system (GIS). *Shiraz E-Med J*;18(8):e57572. doi: 10. 5812/semj.57572.
- Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. McGraw-Hill, New York.
- Sipahi, S. & Timor, M. (2010). The analytic hierarchy process and analytic network process: an overview of applications. *Management Decision* 48(5), 775–808. doi: 10.1108/00251741011043920.
- Sharmin, N. & Neema, M. N. (2013). A GIS-based multi-criteria analysis to site appropriate locations of hospitals in Dhaka City. *Hospital (Rio J)*;8:0–37 .
- Şenkayas, H. & Hekimoğlu, H. (2013). Çok Kriterli Tedarikçi Seçim Problemine PROMETHEE Yöntemi Uygulaması. *Verimlilik Dergisi*(2).
- Subramanian, N. & Ramanathan, R., (2012). A review of applications of analytic hierarchy process in operations management. *Economics* 138 (2), 215e241.
- Vahidnia, M. H., Alesheikh, A. A. & Alimohammadi, A. (2009). Hospital site selection using fuzzy AHP and its derivatives. *J Environ Manage*; 90(10):3048–56 .
- Velasquez, M. & Hester, P. T. (2013). An analysis of multi-criteria decision making methods. *Int J Oper Res*;10(2):56–66.
- Zhang, W., Cao, K., Liu, S. & Huang, B., (2016). A multi-objective optimization approach for health-care facility location-allocation problems in highly developed cities such as Hong Kong. *Comput Environ Urban Syst*;59:220–30 .
- Wu, C. R., Lin, C. T. & Chen, H. C. (2007). Optimal selection of location for Taiwanese hospitals to ensure a competitive advantage by using the analytic hierarchy process and sensitivity analysis. *Build Environment*;42:1431–44 .
- Wu, C. R., Lin, C. T. & Chen, H. C. (2009). Integrated environmental assessment of the location selection with fuzzy analytical network process. *Qual Quant*;43:351–80.
- Yang, L., Ji, X., Gao, Z. ve Li, K. (2007). Logistics distribution centers location problem and algorithm under fuzzy environment. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 208, 303 – 315.

Yabancı/İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Gazete Kullanımı

İbrahim Fatih Demirel^{a,b}, Mehmet Yalçın Yılmaz^c

Özet

Yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi son 20 yılda üzerinde yapılan çalışmaların sayıca arttığı müstakil bir alan haline gelmiştir. Dolayısıyla bu alanın hâlâ gelişmekte olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır. Bu gelişmeye paralel olarak yapılan çalışmalarla öğretim programı, ders kitabı, yardımcı materyaller gibi hususlarda gelişim ve değişim devam etmektedir. Alandaki önemli eksikliklerden biri öğretim sürecine dahil edilebilecek yardımcı/destekleyici materyallerin kısıtlılığıdır. Bir dili yabancı/ikinci dil olarak öğretirken sıklıkla başvurulmuş ve öğretim sürecine, öğrencinin dil becerilerine doğrudan katkı veren yardımcı materyaller oldukça önemlidir. Bu çalışma da bu eksiklikten hareketle ortaya çıkmıştır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öncelikle otantik materyallerin kullanımı tartışılmış ardından otantik materyal olarak gazetelerin kullanımı hususu üzerinde durulmuştur. Gazeteler içerdiği geniş konu yelpazesi, farklı metin türlerini bir arada bulundurması, öğrenci motivasyonuna etkisi ve dil becerilerine yaptığı katkılar açısından ele alınmış ve öğretim sürecine dâhil edilmesi gerekliliği bu verilerle dayandırılmıştır. Daha sonra temel dil becerileri özelinde gazetelerin öğretim sürecinde kullanımı ile ilgili örnek etkinlikler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Yabancı dil öğretimi
İkinci dil öğretimi
Dil öğretiminde gazete
Gazete etkinlikleri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872155

Using Newspaper in Teaching Turkish as a Foreign / Second Language

Abstract

Teaching Turkish as a foreign/second language has become an independent field on which the number of studies carried out in the last 20 years has increased. Therefore, it would not be wrong to say that this area is still developing. With the studies carried out in parallel with this development, development and change continues in subjects such as the curriculum, textbook, and supplementary materials. One of the important shortcomings in the field is the limitation of auxiliary/supportive materials that can be included in the teaching process. When teaching a language as a foreign/second language, supplementary materials that are frequently used and directly contribute to the teaching process and learner language skills are very important. This study has emerged from this deficiency. In teaching Turkish as a foreign language, firstly, the use of authentic materials was discussed, and then the use of newspapers as authentic materials was emphasized. Newspapers have been handled in terms of their wide range of topics, their coexistence of different written types, their effect on the motivation of the learner and their contribution to the language skills, and the necessity of their inclusion in the teaching process is based on these data. Then, examples about the use of newspapers in the teaching process are given in terms of basic language skills.

Keywords

Foreign language teaching
Second language teaching
Newspaper in language
teaching
Newspaper activities

About Article

Received: 01.02.2021
Accepted: 31.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872155

^a İletişim Yazarı: ifdemirel@kastamonu.edu.tr

^b Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, ORCID: 0000-0002-9647-2672.

^c Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-4070-9116

Giriş

Dil; düşünce, duygu, bilgi ve tecrübeleri aktarmaya yarayan ve insanı insan yapan biricik özelliştir. Eğitim ve düşünce esas olarak dile dayanmaktadır. Zira dil, insanlığın öğretmesine, öğrenmesine ve düşünmesine izin verir. Bu açıdan dilin kullanımını, içinde barındırdığı kültürel kodlar ve söylem süreçlerini yönetme yetisi ile karmaşık bir iletişim şekli olarak tanımlamak mümkündür.

Dilin doğasında bulunan bu karmaşıklık, özellikle anadili/birinci dil harici öğrenilen yabancı/ikinci dil öğretiminde kendini göstermektedir. Dil öğretimi; öğrenci, öğretici, materyal, öğretim yöntemleri ve değerlendirme olarak 5 ana başlıkta toplayabiliriz. Bu başlıkların her biri dil öğretiminde yadsınamaz bir öneme sahiptir. Hepsinin uyumlu ve verimli olduğu bir ortamda sağlıklı bir öğretim sürecinden bahsetmek mümkündür. Ancak bu 5 boyutlu süreci sağlıklı yürütmek elbette içerisinde pek çok zorluk barındırmaktadır. Yazıda, bu sürecin materyal kullanım boyutuna odaklanılmıştır.

Yabancı/ikinci dil öğretiminde kullanılan başlıca materyal, ders kitaplarıdır. 'British Council' 2008 yılında yabancı/ikinci dil öğrencilerine ders kitabı kullanımı ile alakalı bir anket yapmıştır. Çalışma sonuçları katılımcıların %65'inin ders kitabını 'her zaman' ve 'sık sık' kullandığını; sadece %6'lık bir kısmının ise 'hiçbir zaman' kullanmadığını göstermektedir (Tomlinson, 2012, s. 158). Dolayısıyla öğrenci grubunun hedefleri farklılaşsa dahi süreçte başvurulan en temel materyal ders kitaplarıdır. Bu noktada yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitaplarının CEFR ile uyumundan bahsedilebilir. Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminin temelini, dil öğretiminde iletişim odaklı yaklaşımı merkezinde tutan diğer pek çok ülke ve kurumda olduğu gibi CEFR referansları oluşturmaktadır. Ancak bu kitapların özellikle iletişimsel ve üretimsel açıdan desenlenmesinde bazı tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Demirel ve Fakazlı (2021) yaptıkları karşılaştırmalı çalışmada Türkçenin ve İngilizcenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan temel iki ders kitabını barındırdıkları etkinlikler açısından ele almışlardır. Buna göre Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan ders kitabı büyük oranda üretimsel becerileri aktif etmeye odaklanırken, İngilizcenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan ders kitabı iletişimsel becerileri aktif etmeye odaklanmıştır. Bu çalışma CEFR merkezli hazırlanan ders kitaplarının eksik kaldığı noktaları göstermesi açısından önemlidir. Bu noktada öğretim sürecinde hem iletişimsel hem üretimsel becerilerin aktif edilmesini sağlayacak ek materyal çeşitliliği önem kazanmaktadır.

Ders kitaplarının öğrenciler ve öğrenciler açısından temel kaynak olarak görülmesinin çeşitli sebepleri vardır. Ulaşım kolaylığı, zaman tasarrufu sağlaması, ekonomiklik ve hem öğrenci hem öğrencilerin süreçteki pek çok ihtiyacının tek kaynaktan toplanması gibi gerekçeler ders kitaplarının kullanım oranını artırmaktadır. Ohia ve Adeosun (2002) da çalışmalarında öğretim sürecinde öğrenciler açısından, bir sınıfa girmenin ve öğrencilerden ihtiyaca binaen hazırlanmış bir ders kitabının belirli bir sayfasını açmalarını istemenin ve tamamen bu metne güvenmenin yaygın olduğunu belirtmişlerdir. Bu noktada sadece ders kitabı kullanarak süreci yürütmek dil öğretimi, ciddi zaman kısıtlamaları ve müfredat baskısı barındıran yapay öğrenme ortamı olan sınıflarda doğal olmayan sınırlar içine sürüklemek ve orada sınırlı tutmak anlamına gelebilir. Bu durum dilin doğasına olduğu kadar verimli bir öğretim sürecinin gereklerine de terstir. Bu noktada planlı ve sistemli bir şekilde işleyen, üzerinde uzun yıllar çalışılmış, tecrübe edilmiş bir öğretim programı yoksa görev öğrencilere düşmektedir. Ders ortamına uygun otantik metinleri tespit etmek, temin etmek ve sınıf atmosferinde kullanılabilir hale getirmek bu görevlerden bazılarıdır.

1. Yabancı/İkinci Dil Öğretiminde Otantik Materyal Kullanımı

Literatürde yabancı/ikinci dil öğretiminde otantik materyallerin tanımı ve kullanımı ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Nunan (1999) çalışmasında otantik materyalleri, bir dili yabancı/ikinci dil olarak öğretme amacı ile üretilmemiş her türlü yazılı, sözlü, görsel materyal, olarak tanımlar. Literatürde yer alan diğer pek çok tanıma da bakıldığında hepsinde yer alan ve öne çıkan ortak özellik 'bir dili hedef dil olarak öğretmek için özel hazırlanmamış' olmasıdır.

Newby (2000) çalışmasında materyalleri 'Pedagojik' ve 'Otantiklik' açısından değerlendirmiştir. Buna göre pedagojik materyallerde ortam sınıftır ve buna bağlı yapay bağlamlar, ayarlanmış bir dil ve materyallere önceden yapılmış eğitimsel müdahaleler vardır. Otantiklikte ise ortam gerçek dünyanın kendisidir. Otantik materyaller; gerçek bağlamlar yani yaşantılar, doğal bir dil ve gerçek-doğal ihtiyaçları içerir. Otantik materyallerin tasnifi konusunda farklı düşünceler olsa da genel kanıyı ifade etmesi bakımından Genhard'ın ayrımı kullanılabilir. Genhard (1996) tarafından otantik materyaller yazılı, işitsel ve görsel olarak üçe ayrılmıştır. Bu tasnife göre restoran menüleri, spor raporları, çeşitli biletler, gazeteler vs. yazılı otantik materyal; filmler, şarkılar, radyo haberleri vs. işitsel otantik materyal; dergi-gazete resimleri, sokak işaretleri, posta kartları vs. görsel otantik materyal olarak ayrılmıştır. Tüm bu otantik materyallere ve daha fazlasına ulaşmak için internet iyi bir aracı olarak sınıf içi ve sınıf dışında hem öğrenciler hem öğretmenler tarafından kullanılabilir.

Yazılı, işitsel ve görsel otantik materyallerin yabancı/ikinci dil öğretiminde hem öğreticiye hem de öğrenciye sağladığı pek çok fayda vardır. Dil öğretimi üzerine yapılan deneysel çalışmalarla sabit, otantik materyal kullanımı dilin dört temel beceri alanında da öğrencinin gelişimini desteklemektedir. Bu durumu dayandıran çalışmalardan bazıları şunlardır: Otte (2006) yaptığı çalışmada otantik materyallerin öğrencilerin dil öğrenme motivasyonu ve dinleme becerisine; Berardo (2006) otantik materyal kullanımının okuma becerisine; Akdemir, Barin ve Demiröz (2012) konuşma becerisine; Arifa (2011) otantik materyallerin yazma becerisine olumlu katkılarını göstermiştir.

Temizyürek ve Birinci (2016, s. 57), otantik materyaller aracılığıyla sağlanan faydaları *dilbilimsel ve dilbilimsel olmayan* şeklinde iki gruba ayırmıştır. Buna göre otantik materyal kullanımı öğrenciye hem geleneksel yöntemlerde daha fazla önemsenen form odaklı öğretimde kullanılacak iyi bir kaynak görevini üstlenmekte, hem de sahip olduğu özellikler neticesinde modern metodolojilerin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır.

Otantik metinler kullanmak öncelikle kurgu ve yapay metinlerle kıyaslandığında öğrenci motivasyonu üzerinde daha olumlu bir etkiye sahiptir. Rao (2019, s.156) çalışmasında otantik materyallerin sınıf dili ile dış dünya arasında bir bağlantı kurduğu için öğrenci ihtiyaçları ile daha yakından ilgili olduğunu söyler. Bu durum öğrencinin motivasyonunu ve hedef dile karşı olan öğrenme arzusunu artırabilir.

Otantik materyal kullanımının bir diğer faydası öğrenme/öğretme sürecine sunduğu çeşitliliğidir. Otantik materyaller kendi içerisinde geniş bir yelpazede farklı türler, üsluplar, yazılı ve sözlü bağlamlar barındırır. Bunlar öğrencinin dilsel yetilerini doğal süreçlerle geliştirebilecek, zenginleştirebilecek sonsuz kaynaklardır.

Yazının önceki bölümünde de belirtildiği üzere dil öğretiminde sıklıkla kullanılan yegâne materyal ders kitabıdır. Ancak ders kitapları sınırlılıkları nedeniyle bu zenginlik ve

çeşitlilikten mahrumdur. Kitapta yer alan ve dil öğrencisine özel olarak üretilmiş pek çok metin tekrar eden yapılar barındırması ve mükemmel formun kullanılması sebebiyle sınıf ile dışarıdaki gerçek dünya arasında bir boşluk oluşturur. Otantik materyallerden doğru şekilde ve sıklıkla faydalanan bir öğretici bu boşluğu bu şekilde doldurabilir. Aksi takdirde öğretim yapay sınıf ortamında sadece kullanılan ders kitabıyla sınırlı kalırsa öğrenci gerçek hayatta, gerçek durumlarda hedef dili kullanamaz hale gelebilir.

Otantik materyal kullanımının yabancı/ikinci dil öğretimine bir diğer katkısı kültürel etkileşime hizmet boyutundadır. Zira otantik metinler zengin bir kültürel içeriğe sahiptir. Dil ve kültür birbirini tamamlayan ve şekillendiren iyi unsurdur. Dili kültürden, kültürü de dilden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Öğrenciler tarafından öğrenilmek istenen hedef dil içerisinde bulunduğu kültürden izler taşımaktadır. Bu açıdan dilin içerisinde şekillendiği kültürü tanımak öğrenciye hedef dili tanıma ve kullanma gibi açılardan kolaylık sağlayacaktır.

Son olarak doğru seçilmiş ve kullanılmış otantik materyaller aracılığı ile ders kitaplarının kullanımında amaçlanan pek çok yeterliliğe daha renkli ve keyifli bir öğretim süreci sonucunda ulaşılabilir. Ders kitaplarında yer alan dilbilgisi öğretimi, söz varlığı kazandırma ve konuşma, yazma, dinleme, okuma becerileri kullanılacak otantik materyaller ile geliştirilebilir. Ders kitaplarının kullanımı ile amaçlanan kazanımların uygulamalarını yapmak için de yine otantik materyaller kullanılabilir.

Yabancı/ikinci dil öğretiminde otantik materyaller kullanmanın bazı dilbilimsel ve dilbilimsel olmayan faydaları bu şekilde özetlenebilir. Nihai olarak tüm bu faydalar göz önünde bulundurularak, öğrenci açısından dilin kullanım boyutu açısından farkındalığını artırmak için, öğretici açısından öğretim sürecini tekdüzelikten kurtarıp daha keyifli ve daha nitelikli bir hale getirmek için alternatif materyal olarak otantik materyaller kullanımı gereklidir, denebilir. Bundan sonraki bölümde yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde otantik materyal olarak gazete kullanımını tartışılacaktır.

2. Yabancı/İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Otantik Materyal Olarak Gazete Kullanımının Faydaları ve Beceri Özelinde Kullanım Örnekleri

Geniş ölçekte otantik materyal kullanımının dil öğretim sürecine faydalarını tartıştıktan sonra dar ölçekte otantik materyal olarak gazetelerin kullanımı hususuna bakılabilir. Terim olarak bakıldığında TDK sözlüğü gazeteyi; "Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın" olarak tanımlamaktadır. Bu tanım üzerinden bakıldığında ilk dikkati çeken gazetelerin barındırdığı konu çeşitliliğidir. Ders kitaplarında ünite tabanlı olarak sınırlanan konu çeşitliliği gazetelerde sonsuz şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Bir gazetede öğrencinin ilgisini çekebilecek politika, ekonomi, kültür, spor, sağlık, magazin, bilim-teknoloji, edebiyat, oyun gibi hemen her konu hakkında bir yazı bulmak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında gazetelerin ulusal ve uluslararası ölçekte dünya üzerindeki olayların bir kaydı olduğu söylenebilir. Bu geniş konu yelpazesi ve *kayıtlar* öğrenciye ilgi duyduğu, merak ettiği bir konuyu okuma, tartışma ve onun hakkında çeşitli yazma etkinlikleri yapma şansı verecektir. Bu durum şüphesiz öğrenciye artı bir motivasyon sağlar.

Gazeteler, hedef dil öğrencilerine empati/duygudaşlık ve eleştirel düşünme yeteneği kazandırır. TDK tanımında belirtildiği üzere gazetede yer alan yazılar/makaleler bazen yorumsuz şekilde bilgi vermek bazen de bir konuyu yorumlamak ve tartışmak üzere yazılır.

Öğrenciler aynı olaya farklı açılarından bakabilmeyi ve bu sayede empati kurarak toleranslı olabilmeyi, eleştirel düşünmeyi öğrenir. Bu da gazetelerin öğrenciye sağladığı duyuşsal kazanımlardan biridir.

Ders ortamında otantik materyal olarak gazete kullanımı öğreticilere pek çok kolaylık sağlamakta ve alternatif etkinlik imkânı sunmaktadır. Ders kitabı sınırlılıklarını ortadan kaldırmak için gazete kullanımı sonsuz bir materyal hacmi barındırır. Bu açıdan öğreticiler yeni yollar keşfetmek ve dört temel dil becerisini farklı etkinliklerle zenginleştirmek hususunda gazetelerden faydalanabilirler. Gazetelerde ders kitaplarına oranla oldukça farklı türden metinler vardır. Anlatı olarak hikâyeler, mektuplar, şiirler; raporlar, reklamlar, makaleler bunlardan bazılarıdır. Karşılaşılan her farklı metin türü farklı bir etkinliğe dönüştürülerek öğretim süreci daha zengin ve verimli hale getirilebilir.

Gazeteler güncel olması bakımından da öğretim sürecine önemli katkılar sunmaktadır. Gazetelerde gerçek hayattaki olaylar aktarıldığı ve gazeteler geniş bir konu yelpazesi sunduğu için öğrencilerin merak duygusu da güdülenmektedir. Bu açıdan gazete temelli aktivitelere öğrenciler dinamik ve istekli bir şekilde dâhil olurlar. Joraboyev (2021) çalışmasında günlük olarak yayımlanan ve içerik olarak sürekli güncel ve hemen her konudan bilgiler içeren gazetelerin yabancı dil öğrencilerinin dil gelişimine olumlu katkılarından bahseder ve hedef dil öğrencilerinin öğretim sürecine entegrasyonuna özellikle dikkat çeker. Bu durum sadece öğrencilerin ders sürecinde aktif olmasını sağlamakla kalmaz aynı zamanda onları daha fazla okuma yapmaları için de isteklendirebilir. Nihai olarak öğrenci yaşam boyu sürecek okuma alışkanlıkları geliştirebilir.

Otantik materyal olarak gazetelerin ders ortamına entegre edilmesi yabancı/ikinci dil öğretiminin kültürel boyutuna da hizmet eder. Öğrenciler hedef dilde yazılmış ulusal bir gazeteyi sınıf ortamında çok boyutlu ele alarak kültürel işaretlere hâkim olabilir.

Gazete kullanımının diğer bir faydası ekonomiklik, ulaşılabilirliktir ve esneklik noktasında kendini göstermektedir. Gazeteler eğitim açısından uygun maliyetli otantik bir materyaldir. Özellikle son yıllarda çevrimiçi ulaşılabilir olması erişim kolaylığı sağlaması açısından önemlidir. Ayrıca tüm beceri alanlarında ve tüm dil seviyelerinde kullanılabilir olması da gazeteyi tercih edilen otantik bir materyal yapmaktadır. Tafida ve Dalhatu (2014) yaptıkları çalışmada ikinci dil olarak İngilizce öğretiminde gazete kullanımının etkinliklere dönüştürülmesi ile ilgili örnekler vermişlerdir. Bu örnekler başlangıç, orta ve ileri seviye dil kullanıcıları için ayrı ayrı ele alınmış ve örneklendirilmiştir.

Gazeteler aracılığı ile öğrenciler, yapay öğrenme ortamı olan sınıf atmosferinde öğrendikleri ve çoğu zaman bağlamdan, yaşantıdan kopuk olan dilbilgisi yapılarının gerçek hayatta ve doğal bağlamda kullanımını görme imkânı bulurlar. Ayrıca gazeteler aracılığı ile öğrenciler söz varlığı kazanımlarını uygulamalı olarak genişletebilirler. Bununla alakalı belirli sözcükler seçilip eş dizim listeleri oluşturulabilir, bağlam içerisindeki anlamı tahmin edilip sözlükten kontrol edilebilir ya da anlamsal bağlantıları kontrol edilebilir. Ele alınan sözcüğün sıfat, fiil, zarf, isim gibi formlarına bakılabilir. Gazetede yazılan seçilen kelimelerden hareketle öğrencilerin kendi haber metnini oluşturmaları istenebilir.

Yabancı/ikinci dil öğretiminde gazete kullanımında muhtemel fayda getirecek bir diğer husus da öğrenciyi kendi ülkesinden, kendi coğrafyasından haberler ile karşılaştırdığımızda ortaya çıkacaktır. Örneğin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bir Mısırlı/Alman/İngiliz öğrenci ulusal basında bu ülkelerden ya da coğrafyalardan bir haber makalesi, yorum ya da analiz ile

karşılaştığında öncelikle güdülenme aşamasında fazladan bir hassasiyet gösterecektir. Sonraki aşamada haber makalesinin içeriği ile alakalı olarak öğrencinin ana dilinde getirdiği bilgiler ile bir pekiştirme süreci başlayacaktır. Öğrencinin aslında bildiği bir olgu hakkında hedef dilde güncel olarak yazılmış makaleler onun dilsel gelişimine olumlu anlamda pek çok katkı sunacaktır. İçeriğin ilgi çekiciliği sayesinde öğrenci ana dilindeki ön bilgilerle hedef dildeki bilgileri mukayese etme ve çıkarım yapma sürecine girecektir. Bunun yansımaları da olumlu olarak sınıf atmosferine yansıyacaktır.

Otantik materyal olarak gazete kullanımının bahsedilen tüm bu faydalarına paralel olarak CEFR (2020)'da da gazete kullanımı ile ilgili öğrencilerin kazanması beklenen yeterlilikler vardır. Örneğin; *Genel Okuma Anlama* başlığı altında C1 seviyesinde "Edebi yazılar, gazete veya dergi makaleleri ve özel akademik veya profesyonel yayınları da içeren çok çeşitli metinleri, yeniden okuma fırsatlarının olması ve başvuru araçlarına erişimi olması koşuluyla anlayabilir.", *Oryantasyon İçin Okuma* başlığı altında B1 seviyesinde "Gazete veya dergilerde yer alan basit, açıkça taslak haline getirilmiş ilanlardaki önemli bilgileri, çok fazla kısaltma olmaması kaydıyla anlayabilir.", *Bilgi ve Argüman İçin Okuma* başlığı altında B1 seviyesinde "Tanıdık konularda basit gazete makalelerindeki önemli noktaları tanıyabilir" ve A2 seviyesinde "Olayları anlatan mektuplar, broşürler ve kısa gazete makaleleri gibi karşılaştığı daha basit yazılı materyallerde belirli bilgileri belirleyebilir.", *Eğlence Aktivitesi Olarak Okuma* başlığı altında B1 seviyesinde "Daha geniş bir kitle için yazılmış film, kitap, konser vb. Gazete / dergi hesaplarını okuyabilir ve ana noktaları anlayabilir." şeklinde yer alan öğrenci yeterlilikleri yabancı/ikinci dil öğretiminde gazete kullanımının gerekliliğini ve faydasını gösteren başka bir dayanak olarak gösterilebilir.

CEFR verileri ile de paralel, yabancı/ikin dil olarak Türkçe öğretiminde özellikle B1 seviyesi ve sonrasında otantik materyal olarak gazete kullanımı beklenmektedir. Ancak birincil kaynak olarak kullanılan ve CEFR ile uyumlu olduğu bilgisi verilen ders kitaplarında gazete kullanımına yönelik bir etkinlik veya yönerge yer almadığı tespit edilmiştir. Ayrıca uluslararası literatürde özellikle yabancı/ikinci dil olarak İngilizce öğretiminde gazetelerin kullanımı ile ilgili pek çok deneysel ve kuramsal çalışma bulunurken ulusal literatür tarandığında yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde bu tarz çalışmaların nicelik olarak oldukça kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum öğretim sürecine gazete gibi zengin bir otantik materyalin kısıtlı oranda dâhil edildiği şeklinde yorumlanabilir. Bu noktada yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dört temel dil becerisinin geliştirilmesinde gazetenin ne şekilde kullanılabileceği ile ilgili öneriler getirmek yerinde olacaktır.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki öğrenci grubunun seviyesine, ilgi alanına ve ihtiyaçlarına uygun gazete makalesini seçmek öğreticinin sorumluluğundadır. Özellikle temel seviyelerde kullanılacak gazete metnini seçmek zorlayıcı olabilir. Bu durumda gerekirse öğretici, dilbilimsel ve metindilbilimsel kavramları göz önünde bulundurarak metne müdahale edebilir. Burada amaç öğrencinin dil seviyesi ile metnin anlaşılabilirliğini dengelemektir. Aksi takdirde kullanılan metinden kaynaklı öğrenci üzerine fazladan bilişsel yük binebilir. Bu durum öğretim sürecini olumsuz etkileyecektir.

Uygun gazete makalesi kullanıldığında algılayıcı dil becerilerinden olan okuma-anlama becerisinin geliştirilmesi için gazeteler pek çok fırsat sunmaktadır. Her şeyden önce konu çeşitliliği öğrenciye seçme şansı sunmaktadır. Buna paralel olarak göreve dahil olma ve motivasyon düzeyinin artması beklenmektedir. Öğrencilerden seçilecek gazete makalesini okumaları ve grup halinde işbirlikçi çalışmaları istenebilir. Grupta yer alan her öğrenci bir

paragraf okur ve anladığı ayrıntıları grup üyeleri ile paylaşır. Bunu yaparken bilinmeyen kelimelerin altı çizilebilir ve sözlükten anlamı bulunup üyelerle paylaşılabilir. Ardından her üye kendi bölümü ile ilgili basit okuma-anlama soruları oluşturup grup üyelerine sorabilir. Bu şekilde makalenin tümünden her üyenin bilgi sahibi olması sağlanabilir.

Üretici dil becerilerinden olan yazma becerisi de gazeteler aracılığıyla geliştirilebilir. Yine grup çalışması ile her gruba bir gazete metni verilebilir. Gruplar bu metnin özetini hazırlarlar ve bunu sınıf ortamında diğer gruplara sunarlar. Bu şekilde akran öğrenmesi ile yazma ve sunum becerileri geliştirilebilir. Veya yarım bırakılan bir gazete makalesini öğrencilerin tamamlaması istenerek yaratıcı yazma etkinliği yaptırılabilir. Temel seviye gazeteden bazı fotoğraflar seçilerek öğrencilere gösterilir ve bununla ilgili tümceler yazmaları istenebilir.

Yine üretici dil becerilerinden konuşma için de gazeteler kullanılarak özgün çalışmalar yapılabilir. Örneğin; öğretici seçtiği bir haber makalesini başlıksız şekilde sınıf ortamına getirebilir. Öğrencilerden bu haber makalesine bir başlık bulmaları istenebilir. Getirilen öneriler not edilerek bir tartışma ve beyin fırtınası ortamı yaratılabilir. Bu şekilde öğrenciler bağımsız bir şekilde hedef dilde kendi fikirlerini ifade etme şansı bulabilir. Bu tarz bir etkinlikle öğrenciler hazırlıksız konuşma yapma konusunda deneyim kazanabilir ve düşüncelerini dayanakları ile ifade edebilirler. Veya öğretici görev tabanlı bir yaklaşımla gazetede yer alan bir reklamı kullanabilir. Öğrencilerden bu reklamın analizini yapmalarını ister ve onlara bununla alakalı bir süre verir. Aynı reklamı her öğrenci farklı bir açıdan ele alıp yaptığı hazırlıklı konuşma ile sınıf ortamında sunabilir.

Her dil seviyesi için hedef grubun ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda etkinlikler çoğaltılabilir ve çeşitlendirilebilir. Yazıda daha önce de bahsedilen literatür taraması sonuçları gazetelerin yabancı/ikinci dil öğretiminde kullanılmasının tüm dil becerileri üzerinden kayda değer katkılar sunduğunu deneysel kanıtlamıştır. Bu durumda yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde öğrencilerin yapay öğrenme ortamı olan sınıf atmosferine gerçek yaşantı örnekleri katması ve dil gelişimini desteklemesi için gazeteleri dâhil etmesi önerilmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Çalışma nitel araştırma modeli temel alınarak hazırlanmıştır. Doküman incelemesi ile veriler toplanmış ardından içerik analizi ile veriler betimsel şekilde incelenmiştir. Sayısal verilerden ziyade gözlem ve taramanın ön plana çıktığı nitel araştırmalar 1900'lü yılların ortalarında ortaya çıkmış sosyal bilimlerde ve davranış bilimlerinde sıklıkla kullanılan bir araştırma modelidir. Creswell (2017)'e göre nitel araştırma mevcut soruları cevaplayabilmek için veri topladığımız bir bilimdir. Özellikle nicel araştırma yöntemlerinin eğitim ve davranış olgu/olaylarını açıklama noktasında yetersiz kalışı nitel araştırma yöntemlerinin eğitim alanında tercih edilmesine gerekçe olmuştur.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplamak için doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Literatürde doküman analizi/doküman inceleme olarak geçen tekniği, Yıldırım ve Şimşek (2011:187) araştırılacak olgu veya olgular hakkında bilgi barındıran yazılı materyallerin analizi şeklinde; Ekiz

(2009:102) ise resmi veya özel kayıtların toplanıp sistematik bir düzenle incelenerek değerlendirilmesi şeklinde tanımlar.

Verilerin Analizi

Doküman analizi ile elde edilen veriler nitel veri analizi ile dört temel dil becerisi özelinde detaylandırılmış ve açıklanmıştır. Ardından bu veriler doğrultusunda betimlemeli şekilde örnek kullanım etkinlikleri oluşturulmuştur. Dey (1993), "nitel analiz" olarak isimlendirdiği veri analizi sürecini betimleme, sınıflandırma ve ilişkilendirme olmak üzere üç bölümde incelemektedir. (akt. Özdemir, 2010, s.330)

2.1. Gazetelerin Yabancı/İkinci Dil Öğretiminde Kullanımı İle İlgili Örnek Etkinlikler

Etkinlik 1-

1-)Aşağıdaki seyahat haber metnini okuyun ve anlamını bilmediğiniz 3 kelimeyi belirleyin. Daha sonra anlamını bulup bir cümle içinde kullanın.

2-)Haber metnindeki herhangi 3 kelimenin eş ve zıt anlamlılarını bulup kelime defterinize not edin.

'BU YIL YÜZDE 50 DOLUYUZ'

Alaçatı'da hizmet veren bir otelin ön büro müdürü Kübra Yüksel de, "Daha önceki yılbaşlarına baktığımızda bu yıl çok farklı olacak. Özellikle Alaçatı'da sokak kutlamaları meşhurdu. Bu yıl boş olacak. Kimselerin evden çıkmak istemeyeceğini düşünüyoruz. Ne kadar sosyal mesafe olsa da başka insanlarla aynı yerde bulunmak için 4 gün uzun bir süre. O nedenle bu yılbaşını yüzde 50 doluluk oranıyla geçireceğimizi düşünüyorum. Önceki senelerde Alaçatı'da her yer yüzde 100 dolu olurdu hatta bekleme listelerimiz olurdu. Bu defa böyle olmadı. 'Sağlık olsun' diyoruz. Önümüzdeki süreçte ne kadar dikkat edersek, bu salgın o kadar hızlı geçecek gibi görünüyor. Turizmin hareketlenmesi için biz yaz aylarını bekliyoruz" dedi.

Şekil 1. Haber metni görüntüsü-1

Etkinlik 2-

1-)Başlık altı metnini okuyun. Fotoğraflara da bakarak yazının içeriği hakkında sınıf ortamında tartışın.

2-) Tartışmalar sonucunda grup çalışması ile kendi haber metninizi oluşturun ve sınıfta sunun.

Şekil 2. Haber metni görüntüsü-2

Şekil 3. Haber metni görüntüsü-2.1

Etkinlik 3-

Bilindiği üzere gazetelerde kısa haber metinleri yer almaktadır. Öğretici, sınıftaki öğrenci mevcudu kadar kısa haber metinleri temin eder ve her kısa metni bir öğrenciye verir. Öğrenciden bu haber metnini okumasını ve metne bir başlık yazmasını ister. Daha sonra tüm kısa haber metinleri ve başlık önerileri toplanır ve öğrencilerin göreceği şekilde sergilenir. Daha sonra öğrencilerden bu metinlerle başlıkları eşleştirmeleri istenir.

Örnek bir kısa haber metni:

Abone Ol [Google News](#)

Amerikan Basketbol Ligi'nde (NBA) son bir haftada yapılan yeni tip koronavirüs (Kovid-19) testlerinde iki oyuncunun sonucunun pozitif çıktığı duyuruldu.

NBA'den yapılan açıklamaya göre 16 Aralık'tan itibaren 558 basketbolcuya uygulanan testler sonucunda iki pozitif vaka tespit edildi.

Ligde testi pozitif sonuçlanan kişiler, protokoller doğrultusunda izin verilinceye kadar karantinada kalıyor.

Şekil 4. Haber metni görüntüsü-3

Örnek başlık önerisi :

“NBA’de Koronavirüs Problemi”

Etkinlik 4-

Gazetelerden seçilecek kısa haber metinleri sınıfa getirilir. Öğrencilerden seçecekleri kısa haber metninde yer alan bazı bilgileri ve ayrıntıları değiştirmeleri istenir. İş bilirlikli öğrenmete göre daha sonra eşleşen öğrenciler birbirleriyle değiştirdikleri haber metni hakkında konuşurlar ve değiştirilmiş bölümü bulmaya çalışırlar.

Etkinlik 5-

Gazeteden seçilen bir haber metni fotoğrafı sınıf ortamında kullanılabilir. Öncelikle tüm sınıf ya da eşleştirilmiş öğrenciler fotoğrafı fiziksel açıdan inceler. Fotoğrafta ne/neler, kim/kimler

var, neredeler, ne yapıyor vs. Daha sonra bu haber metninde yer alan fotoğrafın içeriğini tahmin etmek için beyin fırtınası yaparlar. Ortaya çıkan fikirler öğretici tarafından not alınır ve öğrencilerin görecekları şekilde tahtaya yazılır. Daha sonra haber metninin içeriği öğrencilerle paylaşılır.

Örnek haber metni fotoğrafı:

Şekil 5. Haber metni görüntüsü-4

Etkinlik 6-

Rol-play ile de gazeteler aktif şekilde kullanılabilir. Oluşturulacak bir senaryoda iki öğrenci kullanılır. Bunlar arkadaş, karı/koca, anne/çocuk gibi çiftler olabilir. Örneğin; bir karakter gazete okur ve gördüğü bir habere şaşırır/üzülür/sevinir. Diğer karakter bu durum karşısında kendi fikirlerini, duygularını karşıya aktarır. Buna bağlı olarak örnek bir rol-play etkinliği;

A- (Gazetede okuduğu bir haber metni üzerine) – Bu gerçek olamaz!!!

B - Nedir?

A - Bu harika bir haber. Şunu dinle... (haberle ilgili bilgileri kendi duygularını da dahil ederek doğaçlama şekilde aktarır)

B- - Katılıyorum bence de harika bir haber çünkü..... / Bence iyi bir haber değil çünkü.....

Bu etkinlikleri çoğaltmak ve zenginleştirmek mümkündür. Kullanılan haber makalesine ve öğrenci grubunun özelliklerine göre tüm bu etkinlikler her seviyede kullanılabilir. Gazeteler hem söz varlığını geliştirme, hem okuma-anlama, konuşma ve yazma becerilerini geliştirme noktasında geniş bir kullanım imkânı sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada hedef dilde yazılmış gazetelerin, o dilin yabancı/ikinci dil olarak öğretim sürecine dâhil edilmesinin muhtemel faydaları üzerinde durulmuştur. Otantik bir materyal olarak gazeteler dil becerilerinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Öğretici bu farkındalığa sahip olmalı ve bahsedilen gerekçelerle öğretim sürecine gazeteleri dâhil edebilmelidir.

Öğrenciler yapay öğrenme ortamı olan sınıflarla, sınıf dışındaki hayatlarını ilişkilendirebildiği ölçüde motive olacak ve günlük hayattaki zorluklarla başa çıkabilme noktasında kendilerine güveneceklerdir. Bu durum CEFR’de de belirtildiği üzere *İletişimsel Dil Yeterlikleri* açısından önem arz etmektedir. Zira sadece dilbilimsel yeterlikler bir söylem oluşturmada ve söylem süreçlerini yönetmede yeterli değildir. Öğrencilerin toplumdilbilimsel ve pragmatik yeterliklere de sahip olması özellikle konuşma becerisinde kendilerini doğru ve rahat ifade edebilmeleri için oldukça önemlidir. Gazeteler bu noktada sosyokültürel unsurları barındırmaları, dilin kullanım boyutunu örneklendirmeleri ve aynı zamanda dilbilimsel kullanım örnekleri barındırmaları açısından kullanılması gerekli bir ek materyal olarak görülebilir. İçerdiği güncel bilgiler, konu çeşitliliği, doğal dil çıktıları barındırması gibi gerekçelerle gazeteler yabancı/ikinci dil öğretiminde gözden çıkarılmaması gereken kaynaklardır. Hemen hemen tüm öğrenci grubu ihtiyaçlarına uygun bir kaynak olarak gazeteler, tüm dil becerilerinin geliştirilmesinde hem öğretmenlere hem öğrencilere yardım edebilecek potansiyele sahiptir. Özellikle de söz varlığı kazandırma, anlam özellikleri açısından kelimelere bakabilme, etkili konuşma, yazma için bağlam oluşturma ve eleştirel düşünme gibi dil öğretiminde oldukça önemli hususlarda gazetelerden faydalanılması literatürdeki deneysel çalışmalara da dayandırılarak tavsiye edilmektedir. Zira gazeteler günlük konuşma dilini yansıtmayan yanı sıra hedef dilin kültürel hassasiyetlerini, sahip olduğu deyimleri bağlam içerisinde öğrencilere aktarmak için oldukça uygun özellikte bir kaynaktır. Sınıf ortamında doğal olmayan dil yapılarını ve bunun örneklerini genellikle bağlamdan kopuk şekilde görmektense ulaşım kolaylığı, güncellik, her seviyeye uygulanabilirlik gibi pek çok özelliğe sahip gazetelerden makale örnekleri görmeleri öğrencilerin faydasına olacaktır.

Kaynakça

Akdemir, A. & Barin, B. & Demiroz, H. (2012). Broadsheet English: teaching speaking through newspaper articles. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, Volume 46*, 3967 – 3971.

Arifa, Z. (2011). The effects of authentic materials on students' writing of procedural text. *Journal on English as a Foreign Language*, 1(2), 95-102.

Berardo, S. A. (2006). The use of authentic materials in the teaching of reading. *The reading matrix*, 6(2), 60-69.

British Council (2008). *Teaching English: Course books*. London.

CEFR, (2020). Common European framework of reference for languages :learning, teaching, assesment companion volume with new descriptors. 22 Aralık 2020 tarihinde <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989> adresinden erişildi.

Demirel, İ. & Fakazlı, Ö. (2021). A CEFR-based Comparison of English and Turkish Language Teaching Course Books in Terms of Speaking and Writing Skills . *Journal of Theoretical Educational Science* , 14 (2) , 167-185 . DOI: 10.30831/akukeg.851117

Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri (genişletilmiş 2.baskı)*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Genhard, J. G. (1996). *Teaching English as a foreign language: A teacher self-development and methodology*. Ann arbor: the University of Michigan Press.

Haber metni görüntüsü-1. 22 Aralık 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/nufusu-5e-katlandi-yilbasi-icin-kiralik-villa-akini-41697978> adresinden erişildi.

Haber metni görüntüsü-2. 22 Aralık 2020 tarihinde https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/mardine-olan-benzerligiyle-dikkat-ceken-sehir-matera-41697626?#ins_sr=eyJwcm9kdWN0SWQ0i0i0MTY5NzYyNiJ9 adresinden erişildi.

Haber metni görüntüsü-3. 22 Aralık 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/nbade-iki-koronavirus-vakasi-tespit-edildi-41697826> adresinden erişildi.

Haber metni görüntüsü-4. 22 Aralık 2020 tarihinde <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/gunun-en-iliginc-haber-fotograflari?page=2> adresinden erişildi

Jaraboyev, B. (2021). Using authentic materials on English lessons. *Academic Resource In Educational Sciences*, 2, 1018-1025.

Newby, D. (2000). Authenticity. A. Fennar ve D. Newby (Eds), *Approaches to materials design in European textbooks: Implementing principles of authenticity, learner autonomy, cultural awareness*. Atria, Council of Europe.

Nunan, D. (1999). *Second language teaching and learning*. Boston: Heinle and Heinle Publishers.

Ohia IN, & Adeosun N (2002). *ESL course books and self-instruction: A pedagogical evaluation*. In Adebayo L, Osiugo-Abanihu I, Ohia, IN (eds) *Perspectives on Applied Linguistics in Language and Literature*.

Otte, J. (2006). Real language to real people: a descriptive and exploratory case study of the outcomes of aural authentic texts on the listening comprehension of adult ESL students enrolled in an advanced ESL listening course. *Dissertation Abstracts International*

Özdemir, M . (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma . *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 11 (1) , 323-343 .

Rao, P.S. (2019) The impact of using newspapers on teaching language skills to the second language learners of English. *ELT Vibes: International E-Journal For Research in ELT*. 5(2). 154-170.

Creswell, J. C. (2017). *Nitel araştırmalar için 30 temel beceri*. Hasan Özcan (Çev). Ankara: Anı Yayıncılık.

Tafida, A. & Dalhatu, B. (2014). Using newspapers in teaching English as a second language. *Journal of Educational Research and Reviews Vol. 2(5)*, 61-65.

Temizyürek, F. & Birinci, F. (2016). Yabancı dil öğretiminde otantik materyal kullanımı. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 5, Sayı 1*, 54-62.

Tomlinson, B. (2012). Material development for language learning and teaching. *Language Teaching*, 45(2), 143-179.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Üniversite Öğrencilerinin Mezuniyet Sonrası Kariyer Beklentileri: Ayvacık Meslek Yüksekokulu Örneği

Yasin Karadeniz^{a,b}, Çiğdem Özkan^c

Özet

Bu çalışmada iş hayatına meslek elemanı yetiştiren ve bu nedenle değişen dünyadan en çok etkilenen meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin mezuniyet sonrası beklentilerinin değerlendirilmesi esas alınmıştır. Bu kapsamda Ayvacık Meslek Yüksekokulu'nun farklı programlarında öğrenim gören öğrencilerin mezuniyet sonrası mesleki beklenti düzeylerini ölçmek amacıyla Tuncer tarafından geliştirilen 15 soruluk mesleki beklenti ölçeği 202 öğrenciye uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre Meslek yüksekokulu öğrencilerinin mezuniyet sonrası kariyer beklentileri okudukları sınıfa ve bölüme göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre 1. Sınıf da okuyan öğrencilerin 2. sınıf da okuyanlara kıyasla kariyer beklenti düzeylerinin daha yüksek olduğu ve Spor Yönetimi programı öğrencilerinin kariyer beklentilerinin Bankacılık ve Sigortacılık programı öğrencilerine göre daha yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mezuniyet Sonrası Beklenti
Mesleki Beklenti
Kariyer
Meslek Yüksekokulu

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872237

Career Expectations of University Students After Graduation: An Example of Ayvacık Vocational School

Abstract

This study is based on the evaluation of post-graduation expectations of students studying at vocational colleges, which are most affected by the changing world. In this context, the 15-question vocational expectation scale developed by Tuncer in order to measure the post-graduation professional expectation levels of the students studying in different programs of Ayvacık Vocational School was applied to 202 students. Regarding this scale, factor analysis was performed and a two-factor structure was decided. According to the results of the analysis, the career expectations of vocational school students after graduation differ significantly according to their department and the proximity of their graduation. Accordingly, it was found that the career expectation levels of the students studying in the first year were higher compared to the students in the second year and the career expectations of the Sports Management program students were higher than the students of the Banking and Insurance program.

Keywords

Postgraduate Expectation
Professional Expectation
Career
Vocational School

About Article

Received: 01.02.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872237

^a İletişim Yazarı: ykaradeniz@comu.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ykaradeniz@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5609-5171

^c Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, cigdemozkan@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9823-4117

Giriş

Üniversitelerin önemli bir parçası olan Meslek Yüksekokullarının en önemli misyonu çeşitli sektörlerde ihtiyaç duyulan ara eleman ihtiyacını karşılamaktır. Ancak bu kurumlar bu görevlerini yerini getirmede çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Dünyada teknoloji ve kültürel yaşam sürekli değişmekte, piyasa beklentileri değişmekte, çalışanların ihtiyaçları zamanla farklılık göstermektedir. Bundan dolayı da geçmiş beklentilerle bugün ki beklentiler ya da gelecekteki beklentiler birbirinden farklı olmaktadır. Bu durum, tüm eğitim kurumlarını etkilemekte ve kurumların karar verme ve uygulamaya geçme hızlarını yavaşlatmaktadır.

Eğitim kurumlarının en önemli ana parçası olan öğrenciler, öncelikle hem iyi bir üniversiteyi kazanma hem de kazandıkları üniversiteden iyi bir derece ile mezun olmaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda da aynı zamanda kendilerini geleceğe dönük olarak yetiştirmektedirler. Bu süreçte öğrencilerin üniversite yıllarında karar vermek durumunda oldukları çok önemli bir konu da mezuniyet sonrasına ilişkin kariyer planlamalarıdır. (Kılınç ve Ateş, 2014: 434). Diğer bir deyişle meslek tercihi, bireyin yaşamı boyunca verdiği çok önemli kararlardan biridir. Bu bağlamda özellikle son sınıfta mesleki tercih konusu öğrenciler için zaman zaman kaygı ve stres unsuru olabilmektedir.

Kariyer hedeflerini iyi planlamayan ve bunun sonucunda beklentilerini gerçekleştiremeyen gençlerin ümitsizlik ve stres duygularını yaşaması olasıdır. Zamanla bu ümitsizlik ve stres tükenmişliğe de dönüşebilmektedir. Bu yüzen mesleki eğitim alan genç çalışanların mesleki tercihlerini en uygun bir biçimde yapmaları ve geleceğe dönük pozitif kariyer beklentilerinin olması çok önemli bir husustur.

İşletmelerde teknoloji sürekli değişmektedir. Değişen teknolojiye işletmelerin ayak uydurması süreklilikleri açısından zorunluluktur. Aynı zamanda işletmelerde çalışacak olan gençlerin sürekli istihdamının sağlanması; ülke ekonomisi açısından, ülkede üretimin artması ve dışa bağımlılığın azalması açısından son derece önemli bir konudur. Bu noktada eğitim sistemiyle ilgili sorunların çözülmesi ve eğitim sisteminin çağdaş bir noktaya ulaşması gençlerin yeni nesil işletmelere uyum süreçlerini kolaylaştıracak ve bireysel anlamda da gelecekle ilgili mesleki motivasyonlarını arttıracaktır. Bu ifade edilen hususlardaki gerçek başarı ise Devlet, Üniversiteler ve İşletmeler arasındaki uyumun bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Ayrıca, gençlerin kariyer beklentileri bağlamında ailelerinin sosyo-ekonomik düzeylerinin de etkili bir değişken olduğunu literatürdeki birçok araştırma ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, meslek yüksekokulu öğrencilerinin mezuniyet sonrası kariyer ve duygusal beklentilerinin eşitli değişkenlere göre (bölüm, cinsiyet vb.) değerlendirilmesi ve bu kapsamda anlamlı farklılıklar olup olmadığı araştırılmaktadır. Çalışmaya 2020'li yıllardaki günümüz üniversite öğrencilerinin mevcut kariyer beklentilerini çeşitli değişkenlere göre tespit etmek amacıyla ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda çalışmanın güncel olması, mesleki kariyer beklentisi konusunda gelecekte yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için yol gösterici olabilir. Günümüz gençlerinin mezuniyet sonrası kariyer beklentileri konusundaki durumlarını tespit etmek ve bu beklentilerini etkileyen değişkenleri ortaya çıkarmak açısından çalışma önem arz etmektedir.

Özellikle eğitimin öncelikli amaçlarından biri, gençleri gelecekteki iş hayatına hazırlamaktır. Bu bağlamda meslek yüksekokullarına verilen önemin düşük olması da böyle bir konuda meslek yüksekokulu öğrencileri üzerinde araştırma yapılması ihtiyacını doğurmuştur.

Kavramsal Çerçeve

Meslek ve kariyer kavramları, danışma alanında olduğu kadar iş dünyasında, günlük yaşamda pek çok alanda karşımıza çıkan ve birçoğumuzun kullandığı kavramlardır.

Meslek, bir kimsenin hayatını kazanmak için yaptığı, diğer insanlara yararlı bir hizmet ya da ürün sağlamaya yönelik olan, kuralları toplumca belirlenmiş, eğitimle kazanılan bilgi ve becerilere dayalı etkinliklerdir (Kuzgun: 2002; Yeşilyaprak: 2018: 5). Kariyer ise, bir ömür boyu yaşanan olaylar dizisi, bireyin meslek ve diğer yaşam rollerinin birbirini etkilemesi ve izlemesi sonucu meydana gelen genel örüntü ve gelişim çizgisinde, özellikle iş ve mesleğe ilişkin rollerinde ilerleme, duraklama ve gerilemeleri de içeren oldukça geniş bir süreçtir (Yeşilyaprak, 2018: 7).

Günümüzde artık bireylerin kariyerlerini yönetmeleri ve kendilerini geliştirmeleri çok önemli bir konudur. Bu konuyla ilgili olarak da ünlü yönetim düşünürü Peter Drucker bir makalesinde günümüzde herkesin kendisini yönetmeyi öğrenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Dicleli ve Çetinbakış, 2004: 5).

Bireylerin kariyer gelişimlerinde karşılaştıkları birçok sorun vardır. Bu sorunlardan bir bölümü bireyin kendi durumundan kaynaklanmakla birlikte çoğu da firma kültüründen etkilenmektedir. Bireyin kendisinden kaynaklanan sorunların çözümünde kariyer yönetimine önem veren firmalar yardımcı olabilmektedir (Özden, 2008: 308).

Örneğin, bireyin çalışma yaşamının ilk yıllarındaki beklentileri ile gerçeklerin uyuşmaması önemli bir kariyer sorunudur. Bu konuda uyum sürecinde yaşanan sorunların aşılmasında örgütsel sosyalleşme çok önemlidir (Greenhaus, 1987: 122; Erdoğan, 2003: 25).

Eğitimin temel amaçlarından biri, bireyleri gelecekteki çalışma yaşamına hazırlamaktır. Ancak bu amacın gerçekleşmesinde günümüzde birçok sıkıntı yaşanmaktadır. Özellikle meslek liselerine ve meslek yüksekokullarına verilen önemin düşük olması bu sıkıntının yaşanmasında önemli bir sebeptir (Özden, 2008: 77).

Zunker (2002), üniversite öğrencilerinin mezun olduktan sonra iş/egitim konusunda doğru karar verip, seçimlerinin istedikleri alan doğrultusunda olması için kariyer ile iş ayrımını çok iyi kurmaları gerektiğini ifade eder.

Öğrencilerle yakından ilişkili olan kariyer tercihleri, kariyer ihtiyaçları, kariyer planlama, mesleki beklenti, meslek seçimi, mezuniyet sonrası beklentiler vb. konularda literatürde farklı değişkenlerle açıklanmış birçok çalışma vardır. Aşağıda bunlardan bazılarını kısaca yer verilmiştir.

Tuncer'e göre (2011: 935) ülkemizde kariyer tercihlerine bakıldığında bu tercihlerin bireysel idealler, ekonomik koşullar, rol modeller ve tesadüfi olarak yapıldığı söylenebilir. Çakır' a göre ise (2007: 138) meslek seçiminde mesleki saygınlık ve yüksek gelir olgusu ön plana çıkarılmaktadır. Bu durum genç neslin bir bakıma risk almasıdır. Çünkü iş doyumunu yaşam doyumunu ile ilişkili bulunmakta, kişinin fizik ve ruh sağlığını doğrudan etkilemektedir (Sevimli ve İşcan, 2005: 55). Mesleki anlamda bireylerin kendilerine uygun pozisyonlara

yerleştirilmemesi, mutsuz çalışanların ortaya çıkmasına neden olur. Bu durum aynı zamanda üretim kayıplarına yol açabilir.

İş yaşamına geçiş sürecinin daha sağlıklı geçirilmesinde öncelikli olan bir özellik olarak kariyer kararı verme yetkinliği karşımıza çıkmaktadır ve bu basamakta yapılacak olan çalışmaların bireylerin kendilerine uygun seçeneklere yönelmelerinde etkili olacağı görülmektedir. Literatür incelendiğinde de öğrencilerin kariyer kararı verme yetkinliği düzeylerinin çeşitli değişkenler ile ilişkisinin ortaya koyulduğu birçok çalışma vardır (Kılıç, 2018: 251).

Geçmişten günümüze kariyer ihtiyaçları konusunda fark yaratabilecek değişkenlerle ilgili yapılmış çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Bazı araştırma sonuçlarına göre (Atik ve Yalçın: 2010; Chircu: 2013; Karataş ve Gizir: 2013; Nowakowski: 2002) Üniversite öğrencilerinin kariyer gelişim ihtiyaçları sınıf düzeyine göre değişim gösterirken, değişim olmadığını gösteren araştırma sonuçları da (Yerin Güneri ve ark: 2016) vardır. Owen ise çalışmasında (2018: 37), katılımcıların cinsiyetlerine, fakültelerine, sınıflarına ve çalışma deneyimlerinin olup olmamasına göre kariyer gelişim ihtiyaçlarının değişmediği sonucuna ulaşmıştır. Bir diğer çalışmada, kadın üniversite öğrencilerinin ilk sırada bulunan kariyer gelişim ihtiyaçları, ilgileriyle eşleşen işler konusunda bilgi almak iken erkek öğrencilerin ilk sırada yer alan ihtiyaçları iyi bir maaş ve avantajlar konusunda müzakere edebilme becerisine sahip olmak şeklinde açıklanmıştır (Nowakowski, 2002).

Diğer bir çalışmada (İçerli ve Arsu: 2019) öğrencilerin kariyer tercihlerini belirlemede etkili olan kariyer değerleri üzerinde kişilik özelliklerinin etkisini incelenmiştir.

Öztemel (2012: 459) ise çalışmasında kariyer karar verme öz yetkinlik ve kontrol odağının lise öğrencilerinin kariyer kararsızlıklarını yordayıp yordamadığını incelemiş ve kariyer kararsızlıklarının cinsiyet, okul türü, karar durumu ve SED'e göre karşılaştırmıştır.

Fidan vd. (2018), meslek yüksekokulu öğrenci ve mezunlarının işe geçiş sürecinin betimlenmesini amaç edinen bir çalışma yapmışlardır.

Baldıran ve Şimsek (2018) çalışmasında mesleki eğitim alan kadınların başarı düzeyleri ile işgücüne katılımları arasında bir ilginin olup olmadığını araştırmıştır ve kadınların mesleki eğitimdeki başarıları ile istihdama katılımları arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmışlardır.

Gerçek (2018) ise çalışmasında öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin kaygılarının artması, gelecekte iş bulmalarında ve kariyerlerinde ilerlemelerine ilişkin karşılaşılabilecekleri sorunların üstesinden gelebilme ve beklenmedik değişimlere uyum sağlayabilme konusundaki inançlarını azaltmaktadır sonucuna varmıştır.

Farklı bir çalışmada ise Süer vd. (2017), para tutumunun, kariyer hedefleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir ve analizler sonucunda, erkeklere göre kadınların parayı bir güçve prestij sembolü olarak görme eğilimlerinin daha düşük olduğu, daha tutumlu ve finansal planlamaya daha eğilimli oldukları tespit edilmiştir.

İlgar ve Cihan (2019) yaptıkları çalışmada ise, katılımcılar görüşleri doğrultusunda, politika olarak eğitim planlamasında yanlışlıklar olduğu ve spor yönetimi alanında istihdam düzenlemesinin yapılması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Ayrıca katılımcıların, psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmeme hali, gelecekte çok umutlu olamama, duygusal olarak tükenmişlik, çevre baskısı, şeklinde problemler yaşadığı sonucuna da ulaşılmıştır.

Dörtyol (2017) ise çalışmasında, Tıp fakültesi son sınıf öğrencilerinin mezuniyet sonrası ile ilgili düşüncelerini, kariyer seçimlerini ve bunları etkileyen faktörleri incelemiştir.

Günay ve Akıncı (2017) ise turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin sektöre karşı olan tutumları ve bu tutumlarının mezuniyet sonrası kariyer seçimlerine etkilerinin belirlenmesi amacıyla bir çalışma yapmışlardır ve öğrencilerin mezuniyet sonrasında sektörde kariyer yapma isteklerini etkileyen en önemli faktörlerin “kişi- endüstri uyumu”, “iş arkadaşlığı ile işe bağlılık” ve “yöneticilerin tutumu” olduğunu saptamışlardır.

Serdar vd. (2013) yaptıkları çalışmada, üniversite mezunu ebeveynlere sahip öğrencilerin kariyer beklentilerinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. İşsizlik riski, kariyer beklentileri üzerinde etki yaparken; düşük kariyer beklentilerinin işsizlerde olduğu gibi, üniversite öğrencileri arasında da marjinalleşmeyi besleyen bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Bireylerin başarılı ve başarısız olmalarında çok önemli bir etken meslek seçimidir. Literatürde meslek seçimi konusunda da birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda hem meslek seçimini etkileyen faktörler hem de meslek seçiminin özellikle kişilik özellikleri ile ilişkileri açıklanmıştır (Koroğlu, 2014: 140). Bu çalışmada gelecek beklentileri ölçeği ile katılımcılara ilişkin çeşitli değişkenler (cinsiyet, gelir seviyesi, yaşanılan yer, anne eğitim durumu, okunulan bölüme ilişkin düşünceleri vb.) arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu anlamda alan yazında yapılan diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Özellikle okunulan bölümü bilinçli tercih edenler ile etmeyenler arasındaki farkların ortaya çıkarılması ve okunulan bölümden memnun olup olmama ile mesleki beklenti arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmak, bu çalışmanın özgün kısmını oluşturmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Hipotezler

Bu araştırmanın amacı, meslek yüksekokulu öğrencilerinin mezuniyet sonrası kariyer ve duygusal beklentilerinin eşitli değişkenlere göre (bölüm, cinsiyet vb.) değerlendirilmesi ve bu kapsamda anlamlı farklılıklar olup olmadığını araştırmaktır. Araştırmanın amacı çerçevesinde oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

- H1: Kariyer beklentisi ile cinsiyet arasında bir ilişki vardır.
- H2: Duygusal beklenti ile cinsiyet arasında bir ilişki vardır.
- H3: Kariyer beklentisi ile sınıf düzeyleri arasında bir ilişki vardır.
- H4: Duygusal beklenti ile sınıf düzeyleri arasında bir ilişki vardır.
- H5: Kariyer beklentisi ile yaşanılan yer arasında bir ilişki vardır.
- H6: Duygusal beklenti ile yaşanılan yer arasında bir ilişki vardır.
- H7: Kariyer beklentisi ile mezun olunan lise arasında bir ilişki vardır.
- H8: Duygusal beklenti ile mezun olunan lise arasında bir ilişki vardır.
- H9: Kariyer beklentisi ile gelir durumu arasında bir ilişki vardır.
- H10: Duygusal beklenti ile gelir durumu arasında bir ilişki vardır.

H11: Kariyer beklentisi ile kayıtlı olunan bölüm arasında bir ilişki vardır.

H12: Duygusal beklenti ile kayıtlı olunan bölüm arasında bir ilişki vardır.

H13: Kariyer beklentisi ile anne eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.

H14: Duygusal beklenti ile anne eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.

H15: Kariyer beklentisi ile kayıtlı olunan bölümü isteyerek yazma arasında bir ilişki vardır.

H16: Duygusal beklenti ile kayıtlı olunan bölümü isteyerek yazma arasında bir ilişki vardır.

H17: Kariyer beklentisi ile kayıtlı olunan bölümü mecburen yazma arasında bir ilişki vardır.

H18: Duygusal beklenti ile kayıtlı olunan bölümü mecburen yazma arasında bir ilişki vardır.

H19: Kariyer beklentisi ile kayıtlı olunan bölümden memnun olma arasında bir ilişki vardır.

H20: Duygusal beklenti ile kayıtlı olunan bölümden memnun olma arasında bir ilişki vardır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada öğrencilere yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara ait tanımlayıcı bilgilere yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde katılımcıların mesleki beklenti düzeylerini ölçmek amacıyla Tuncer (2011) tarafından geliştirilen mesleki beklenti ölçeği kullanılmıştır. Bu çalışmada, “gelecek beklentileri ölçeği” MYO öğrencilerinin kariyer beklentileri özelinde kullanılmıştır. 15 maddeden oluşan toplam 250 anket basılarak öğrencilere dağıtılmıştır. 3-20 Mart 2019 tarihleri arasında yapılan araştırmaya toplam 220 kişi katılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 22 paket programına aktarılarak analiz edilmiştir. Toplanan anketlerin 18 tanesinde eksik veri tespit edildiğinden analize toplam 202 anket dahil edilmiştir. Ölçekle ilgili olarak faktör analizi yapılarak iki faktörlü yapıda karar kılınmıştır. Faktör 1’e ilişkin Cronbach’s Alpha değeri ,839 ; Faktör 2’ye ilişkin Cronbach’s Alpha değeri ,741’dir. Ölçek uygulamasıyla elde edilen verilerin analizinde Bağımsız gruplar t testi, Anova testi, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis H ve Tukey HSD testinden yararlanılmıştır. Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin mezuniyet sonrası mesleki beklenti düzeyleri ile kategorik değişkenler arasındaki ilişki analiz sonucu elde edilen bulgularla açıklanmaya çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ayvacık Meslek Yüksekokulu öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmada ulaşılabilirlik sebeplerinden dolayı evrenin tamamına ulaşmak yerine örneklem alınma yoluna gidilmiştir. Evren içerisinde örneklemi belirlemek için “olasılığa dayalı olmayan” örnekleme yöntemlerinden “kolayda örnekleme” yöntemi kullanılmıştır. “Kolayda örnekleme yönteminde esas, ankete cevap veren herkesin ankete dâhil edilmesidir. Denek bulma işlevi arzu edilen örneklem büyüklüğüne ulaşıncaya kadar devam eder” (Altunışık vd. 2012: 142). Araştırmanın örnekleme ise bu yüksekokulda öğrenim görmekte olan 220 öğrenciden oluşmaktadır. Örnekleme oluşturan 220 kişinin %58’i Bankacılık ve Sigortacılık, %17’si Spor Yönetimi, %15’i Turist Rehberliği, %5 Turizm ve Otel İşletmeciliği, %5’i ise İşletme Yönetimi programlarında öğrenim görmektedir. Bu kapsamda araştırmanın sınırlılıkları Ayvacık Meslek Yüksekokulu bünyesinde bulunan programlarda kayıtlı olan öğrencilerdir. Her programda kayıtlı öğrenci sayıları farklılık gösterdiği için bölüm bazında araştırmaya katılan öğrenci sayıları homojen dağılım göstermemektedir.

Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgular açıklanmıştır.

Mesleki Beklenti Ölçeği Faktör Analizi Sonucu

Araştırmada kullanılan mesleki beklenti ölçeği Bartlett's test of sphericity (Bartlett küresellik testi) p değeri 0,000 olduğundan değişkenlerin faktör analizi yapmaya uygun olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği de değişkenler arası korelasyonların faktör analizine uygunluğunu test eder. KMO değeri 0 ile 1 arasında değişir ve KMO'nun 1 alması değişkenlerin birbirleri ile mükemmel bir şekilde hatasız tahmin edileceğini gösterir (Durmuş ve diğ., 2013: 80). Araştırmada kullanılan ölçekte KMO değeri, 857 olduğundan değişkenlerin faktör analizine uygunluğunun mükemmel seviyede olduğu görülmektedir. Araştırmada her bir sorunun tek tek faktör analizine uygunluğunu test etmek için Measures of Sampling Adequacy (MSA) analizi yapılmış ve her bir sorunun MSA değeri 0,50'den büyük çıkmıştır. Bu nedenle ölçekten hiçbir soru çıkarılmamış ve faktör analizi 15 soru üzerinden yapılmıştır.

Faktör analizinde 15 maddenin öz değeri 1 olacak şekilde temel bileşenler analizi öncelikli olmak üzere varimax (25) eksen döndürmesi gerçekleştirilmiştir. Geçerlilik çalışmaları sonucunda ilk olarak ölçeğin 4 faktörlü bir yapıya sahip olduğu bulunmuştur. Ölçekte yer alan soru 2'nin 4. faktörün altında tek başına bir faktör de olduğu görülmüştür. Faktör analizinde her bir faktör en az iki sorudan oluşmalıdır. Bu nedenle bu faktörü oluşturan sorunun analizden çıkarılarak faktör analizinin yeniden yapılması gerekmektedir (Durmuş ve diğ., 2013: 85).

Soru 2 çıkartılarak faktör analizini tekrar yaptığımızda, herhangi bir faktör altında tek bir sorunun bulunmaması, birden fazla faktör altında birbirine yakın faktör ağırlığının bulunmaması ve düşük faktör ağırlıklı soruların bulunmaması nedeniyle, ölçekte yer alan sorular 3 faktör altında toplanmıştır. 1. faktörün altında (S9, S8, S7, S10, S1, S11, S3), 2. faktörün altında (S14, S6, S12, S13, S5), 3. faktörün altında (S4, S15) yer almıştır.

Yapılan faktör analizi sonucunda her bir faktör altında yer alan soruların soruluş amaçları ve ifadeleri dikkate alınarak her bir faktöre literatür ışığında isim verilmeden önce faktörlerin güvenilirlik analizleri yapılmalıdır (Durmuş ve diğ., 2013: 89). Her bir faktöre ilişkin güvenilirlik sonuçları aşağıdaki gibidir.

Faktör 1'e ilişkin Cronbach's Alpha değeri ,839 olarak bulunmuştur. Her bir soruya ilişkin soru silindiğinde Cronbach's Alpha değeri ,839 un altında bulunmuş olup 1. faktör altında toplanan soruların her birinin gerekli olduğu görülmüştür.

Faktör 2'ye ilişkin Cronbach's Alpha değeri ,741 olarak bulunmuştur. Her bir soruya ilişkin soru silindiğinde Cronbach's Alpha değeri ,741' in altında bulunmuş olup 2. faktör altında toplanan soruların her birinin gerekli olduğu görülmüştür.

Faktör 3'e ilişkin Cronbach's Alpha değeri ,239 olarak bulunmuştur. Soru silindiğinde Cronbach's Alpha değeri hiçbir madde için hesaplanmamıştır. Faktör 3'ü oluşturan sorular bu kavramı anlamlı şekilde açıklayamamaktadır. Cronbach's Alpha değerinin düşük olması bu faktörün kullanılmayacağı anlamına gelmektedir (Durmuş ve diğ. 2013: 100). Bu nedenle faktör 3'ü oluşturan sorular bundan sonraki analizlerde kullanılmayacaktır.

Ayvacak meslek yüksekokulu öğrencilerinin mesleki beklenti düzeylerini ölçmek amacıyla Tuncer tarafından geliştirilen 15 soruluk mesleki beklenti ölçeği 202 öğrenciye uygulanmıştır. Daha sonra anketin geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla sırasıyla faktör ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Böylece farklı bir örneklem grubuyla yapılan bu çalışmada da literatüre uygun bir sonucun elde edilip edilmediği test edilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda Soru 2'nin ölçmeyi amaçladığımız kavramları ölçmediği tespit edilmiş ve analiz dışı bırakılmış ve güvenilirlik analizine geçilmiştir.

Güvenirlik analizi sonucunda faktör 1 ve faktör 2'nin kullanılabilmesi ve faktör 3'ün kullanılamayacağına karar verilmiştir. Kalan sorularla yapılan faktör analizi sonucunda Tablo 1'deki Rotated Component Matrix elde edilmiştir.

Tablo 1. Rotated Component Matrix

	Component	
	1	2
Soru1	,728	,095
Soru7	,714	,216
Soru9	,700	,275
Soru10	,700	,261
Soru8	,694	-,028
Soru3	,620	,292
Soru6	,549	,479
Soru11	,522	,462
Soru12	,016	,750
Soru13	,114	,734
Soru14	,507	,579
Soru15	,428	,503

Tablo 1'de görüleceği gibi, mesleki beklenti ölçeği 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Faktörler incelendiğinde daha önce elde edilen Faktör 2 de yer alan soru 6'nın, Faktör 1'in altında yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle her bir faktör için Cronbach's Alpha değerleri yeniden hesaplanmıştır.

Yapılan ikinci faktör analizi varyansın % 52,76'sini açıklamıştır. Maddelerin faktör yükleri hesaplandığında, 12 maddenin faktör yüklerinin 0,553 ile 0,849 arasında değiştiği anlaşılmaktadır. KMO ölçek geçerliliği 0,879 olarak hesaplanmıştır. Bartlett küresellik test değeri 890,780 olup; bu değer 0,001 düzeyinde anlamlıdır. Faktör analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre, mesleki beklenti ölçeğinin iki boyutta incelenebileceğini söylemek olanaklıdır.

Mesleki beklenti ölçeğinde yapılan faktör analizi sonucu elde edilen birinci faktör “Kariyer Beklentisi” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör 8 ifadeden oluşmakta ve toplam varyansın % 32.616’sini açıklamaktadır. Çalışmada elde edilen ikinci faktör “Duygusal Beklenti” olarak adlandırılmıştır. Ve bu faktör 4 ifadeden oluşmakta olup toplam varyansın % 20, 151’ini açıklamaktadır.

Tablo 2. Mesleki Beklenti Faktör Analizi Sonuç Tablosu

Faktörler Güvenirlik	Faktörün Ağırlığı	Faktörün Açıklayıcılığı(%)
Kariyer Beklentisi (8 ifade)		
S1 Benimle gurur duyulacak bir meslekte çalışacağım.		,839
S3 Yeteneklerimi göstereceğim bir işte çalışacağım.		,843
S6 Toplumda saygı duyulan bir meslekte çalışacağım.		,839
S7 Kazancı bol olan bir işte çalışacağım	32,616	,856
S8 Entelektüel kişilerle birlikte çalışacağım.		,849
S9 Yükselbilme imkanı olan bir işte çalışacağım.		,831
S10 Yapacağım işten zevk alacağım		,833
S11 Yapacağım iş bana lüks bir hayat sunacak.		,843
Duygusal Beklenti (4 ifade)		
S5 Beni sıkmayan bir işte çalışacağım.		,605
S12 Yapacağım iş cinsiyetime uygun olacak.		,673
S13 Yapacağım iş özel yaşamıma engel olmayacak.	20,151	,673
S14 Seçeceğim meslek geleceğimi güven altına alacak.		,593
	Toplam	52,767
	KaiserMeyerOlkin Ölçek Geçerliliği	0,879
	Bartlett Küresellik Testi Ki Kare	890,780
	Sd	66
	P değeri	0,000

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların % 54’ü (109) kişi kadınlardan, % 73.8’i (149) kişi 1. Sınıf öğrencisi, % 40.1’i (81) kişi 2000-3000 gelir aralığında, % 57.9’u (117) kişi Bankacılık ve Sigortacılık bölümünde ve % 45’i (91) kişi ilçeden gelen kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların, % 49’unun (99) kişi annesinin eğitim düzeyi ilköğretim, % 46 (93) kişinin babasının eğitim düzeyi ilköğretim olduğu, bulgular arasında yer almaktadır. Araştırmaya katılanlar arasında, okudukları bölümü isteyerek yazanların oranı % 63.4 (128) kişi, okudukları bölümü mecburen yazanların oranı % 36.1 (73) kişi, okudukları bölümden memnuniyet düzeyleri ise % 73.8 (149) bulunmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Kategorik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Analizleri Sonucu

Cinsiyet	f	%
Erkek	93	46
Kadın	109	54
Sınıfı	f	%
1.Sınıf	149	73,8
2. Sınıf	53	26,2
Ailenin Yaşadığı Yer	f	%
Köy	27	13,4
İlçe	91	45,0
İl	84	41,6
Mezun Olunan Lise	f	%
Düz Lise	15	7,4
Anadolu Lisesi	85	42,1
Meslek Lisesi	92	45,5
Diğer	10	5
Ailenin Gelir Durumu	f	%
0-1000 TL	12	5,9
1001- 2000 TL	45	22,3
2001-3000 TL	81	40,1
3001-4000 TL	36	17,8
4001-5000 TL	19	9,4
6000 ve üzeri	9	4,5
Bölüm		
Turizm ve Otel İşletmeciliği	10	5,0
Turist Rehberliği	31	15,3
Bankacılık ve Sigortacılık	117	57,9
İşletme Yönetimi	10	5
Spor Yönetimi	34	16,8
Anne Eğitim Düzeyi		
Okuma yazma bilmiyor	7	3,5
İlköğretim	99	49,0
Orta Öğretim	61	30,2
Lise	31	15,3
Üniversite	4	2,0
Baba Eğitim Düzeyi		
Okuma yazma bilmiyor	2	1,0
İlköğretim	93	46,0
Orta Öğretim	46	22,8
Lise	46	22,8
Üniversite	14	6,9
Lisans Üstü	1	,5
Okuduğum Bölümü İsteyerek Yazdım	f	%
Evet	128	63,4
Hayır	74	36,6
Okuduğum Bölümü Mecburen Yazdım	f	%
Evet	73	36,1
Hayır	129	63,9
Okuduğum Bölümden Memnunum	f	%
Evet	149	73,8
Hayır	53	26,2

Tablo 4. Kariyer ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına İlişkin T-testi Sonuçları

Cinsiyet	n	\bar{X}	s.s.	t	p
----------	---	-----------	------	---	---

Boyutlar						
Kariyer Beklentisi	Kadın	109	3,77	,76	-1,797	0,074
	Erkek	93	3,95	,68		
Duygusal Beklenti	Kadın	100	3,89	,75	-1,015	0,312
	Erkek	93	3,99	,71		

Tablo 4 incelendiğinde kariyer beklentisi ($p=0,074>0,05$) ve duygusal beklenti ($p=0,312>0,05$) cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Dolayısı ile H1 ve H2 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 5. Kariyer ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Okudukları Sınıf Düzeylerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin T-testi Sonuçları

Boyutlar	Sınıfı	n	\bar{X}	s.s.	t	p
Kariyer Beklentisi	1.Sınıf	149	3,92	,70	2,235	0,027
	2.Sınıf	53	3,66	,75		
Duygusal Beklenti	1.Sınıf	100	3,89	,75	1,886	0,061
	2. Sınıf	93	3,99	,71		

Tablo 5 incelendiğinde kariyer beklentisi ($p=0,02<0,05$) olduğundan katılımcının okuduğu sınıfa göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre 1. sınıf da okuyan öğrencilerin 2. sınıf da okuyanlara kıyasla kariyer beklenti düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Duygusal beklenti düzeyi ile katılımcının okuduğu sınıf arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p=0,061>0,05$). Dolayısıyla H4 hipotezi red edilmiştir.

Araştırmada ANOVA yapılabilmesi için grupların varyansının eşitliği test edilmesi gerekmektedir. Burada ANOVA yapılabilmesi için grup varyanslarının homojen yani eşit olması şartı aranır. Homojenlik testi bir Levene testi ile yapılır (Durmuş ve diğ., 2013, p. 118). ANOVA yapılabilmesi için öncelikle Levene testinde p değerinin 0,05'den büyük olması

gerekmektedir. Katılımcıların kariyer beklentisi ($p= 0,074 > 0,05$) ve duygusal beklenti boyutlarının ailenin yaşadığı yere göre karşılaştırılmasına ilişkin homojenlik testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Kariyer Beklentisi ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Ailenin Yaşadığı Yere İlişkin Homojenlik Testi Sonucu

Boyutlar	Levene İstatistiği	f1	df2	Sig.
Kariyer Beklentisi	,311	2	199	,733
Duygusal Beklenti	,542	2	199	,582

Tablo 6'da görüleceği gibi Levene testinin sonucunda grupların varyansının eşitliği kabul edilmiştir. (p değeri kariyerbeklentisi= $0,733 > 0,05$; duygusal beklenti= $0,582 > 0,05$ 'den). Bu durumda ANOVA yapılabilmesi için ön şart sağlanmıştır. Varyansların homojen olması durumunda dört farklı ikili karşılaştırma testi bulunmaktadır. Bunlardan en sık kullanılan ikili karşılaştırma testleri Scheffe ve Tukey'dir. Scheffe testi grupların örnek sayıları eşit olmadığında tercih edilmektedir (Durmuş ve diğ., 2013, p. 128). Tablo 7'de ise kariyer beklentisi, duygusal beklenti boyutlarının katılımcıların ailesinin yaşadığı yere göre karşılaştırılmasına ilişkin ANOVA sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7. Kariyer Beklentisi ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Katılımcıların Ailelerinin Yaşadığı Yere İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Boyutlar	Ailenin Yaşadığı yer	n	\bar{X}	s.s.	F	p	Çoklu Karşılaştırma (Scheffe)
Kariyer Beklentisi	İlçe	91	3,78	0,96	,892	,411	-
	Köy	27	3,83	0,82			
	İl	84	3,93	0,41			
Duygusal Beklenti	Köy	27	3,81	0,78	,629	,534	-
	İlçe	91	3,92	0,84			
	İl	84	3,99	0,54			

Tablo 7'ye göre Kariyer Beklentisi ($p=0,411 > 0,05$) ve Duygusal Beklenti ($p=0,534 > 0,05$) ailenin yaşadığı yere göre 0,05 anlamlılık düzeyinde herhangi bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H5 ve H6 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Kariyer Beklentisi ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Katılımcıların Mezun Olunan Lise Durumuna İlişkin Homojenlik Testi Sonucu

Boyutlar	Levene İstatistiği	f1	df2	Sig.
Kariyer Beklentisi	,518	3	198	,671
Duygusal Beklenti	1,206	3	198	,309

Tablo 8’de görüleceği gibi Levene testinin sonucunda grupların varyansının eşitliği kabul edilmiştir. (p değeri kariyerbeklentisi=0,671>0,05; duygusal beklenti= 0,309>0,05’den). Bu durumda ANOVA yapılabilmesi için ön şart sağlanmıştır.

Tablo 9. Kariyer ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Katılımcıların Mezun Olunan Lise Durumuna İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Boyutlar	Mezun Olunan Lise	n	\bar{X}	s.s.	F	p	Çoklu Karşılaştırma (Scheffe)
Kariyer Beklentisi	Düz Lise	15	4,21	0,91	2,244	,084	-
	Anadolu Lisesi	85	3,73	0,74			
	Meslek Lisesi	92	3,89	0,68			
	Diğer	10	3,97	0,52			
Duygusal Beklenti	Düz Lise	15	4,15	0,73	1,515	,212	-
	Anadolu Lisesi	85	3,82	0,77			
	Meslek Lisesi	92	3,99	0,70			
	Diğer	10	4,12	0,53			

Buna göre Kariyer Beklentisi (p=0,084>0,05) ve Duygusal Beklenti (p=0,212>0,05) mezun olunan liseye göre 0,05 anlamlılık düzeyinde herhangi bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H7 ve H8 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Kariyer Beklentisi ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Gelir Durumuna Göre Homojenlik Testi Sonucu

Boyutlar	Levene İstatistiği	f1	df2	Sig.
Kariyer Beklentisi	,977	5	196	,433
Duygusal Beklenti	,436	5	196	,823

Tablo 10'da görüleceği gibi Levene testinin sonucunda grupların varyansının eşitliği kabul edilmiştir. (p değeri KariyerBeklentisi=0,433>0,05; Duygusal Beklenti= 0,823>0,05'den). Bu durumda ANOVA yapılabilmesi için ön şart sağlanmıştır.

Tablo 11. Kariyer ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Katılımcıların Gelir Duruma İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Boyutlar	Gelir Durumu	n	\bar{X}	s.s.	F	p	Çoklu Karşılaştırma (Scheffe)
Kariyer Beklentisi	0-1000 TL	12	4,05	,87	,545	,742	-
	1001-2000 TL	45	3,83	,80			
	2001-3000 TL	81	3,91	,64			
	3001-4000 TL	36	3,80	,63			
	4001-5000 TL	19	3,68	,95			
	5001 ve üzeri	9	3,76	,70			
Duygusal Beklenti	0-1000 TL	12	3,79	,90	,506	,772	-
	1001-2000 TL	45	3,97	,77			
	2001-3000 TL	81	4,01	,65			
	3001-4000 TL	36	3,83	,75			
	4001-5000 TL	19	3,85	,83			
	5001 ve üzeri	9	3,88	,73			

Buna göre Kariyer Beklentisi (p=0,742>0,05) ve Duygusal Beklenti (p=0,772>0,05) gelir durumuna göre 0,05 anlamlılık düzeyinde herhangi bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H9 ve H10 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 12. Katılımcıların Kariyer Beklentisi ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Okudukları Bölüme İlişkin Homojenlik Testi Sonucu

Boyutlar	Levene İstatistiği	f1	df2	Sig.
Kariyer Beklentisi	4,23	4	197	,003
Duygusal Beklenti	1,219	4	197	,304

Tablo 12’de görüleceği gibi Levene testinin sonucunda kariyer beklentisi boyutunda grupların varyansının eşitliği kabul edilmemiştir. Bu durumda ANOVA yapılabilmesi için ön şart sağlanmamıştır (p değeri kariyerbeklentisi=0,003<0,05). Grup varyanslarının eşit olmadığı durumlarda Alternatif olarak Welch ve Brow-Forsythe testleri uygulanabilir. İki test arasında da Welch testi daha güçlü olup daha sık kullanılmaktadır (Durmuş ve diğ., 2013: 133).

Duygusal Beklenti p değeri= 0,304>0,05 bulunmuştur. Bu durumda grupların varyansının eşitliği kabul edilmiştir. Böylece ANOVA yapılabilmesi için ön şart sağlanmıştır.

Tablo 13. Duygusal Beklenti Boyutunun Katılımcıların Okudukları Bölüme İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Boyutlar	Bölüm	n	\bar{X}	s.s.	F	p	Çoklu Karşılaştırma (Scheffe)
Duygusal Beklenti	Turizm ve Otel İşl.	10	4,10	,48	2,941	,022	Spor yönetimi-Bankacılık
	Turist Rehberliği	31	3,88	,90			
	Bankacılık ve Sigortacılık	117	3,87	,70			
	İşletme Yönetimi	10	3,57	,81			
	El Sanatları	1	3,25	-			
	Spor Yönetimi	33	4,31	,58			

Scheffe sonuçlarına göre spor yönetimi öğrencilerinin duygusal beklenti düzeylerinin bankacılık öğrencilerine göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla H12 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 14. Kariyer Beklentisi boyutunun Katılımcıların Okudukları Bölüme İlişkin Welch Sonuçları

		Statistic	df1	df2	p	Tamhane's T2
Kariyer Beklentisi	Welch	6,59	4	34,210	0,000	Spor Yönetimi-Bankacılık

Tablo 14'de katılımcıların kariyer beklentilerinin okudukları bölüme göre karşılaştırılmasına ilişkin Welch sonuçları yer almaktadır. Buna göre katılımcıların kariyer beklentileri ($p=0,000 < 0,05$) okudukları bölüme göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Farklılıkların hangi ikili gruptan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma testi Tamhane's sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 15. Kariyer Beklentisi Boyutunun Katılımcıların Okudukları Bölüme İlişkin Tamhane's Testi Sonuçları

Katılımcının Okudukları Bölüm (I)	Katılımcının Okudukları bölüm (J)	Ortalama Farkları (I-J)	Standart Sapma	Sig.
Turizm ve Otel İşl.	Turist Rehberliği	,00121	,17870	1,000
	Bankacılık	,33024	,13221	,216
	İşletme Yönetimi	,50000	,38689	,920
	Spor Yönetimi	-,20147	,14207	,848
Turist Rehberliği	Turizm ve Otel İşl.	-,00121	,17870	1,000
	Bankacılık	,32903	,15162	,302
	İşletme Yönetimi	,49879	,39395	,927
	Spor Yönetimi	-,20268	,16030	,908
Bankacılık	Turizm ve Otel İşl.	-,33024	,13221	,216
	Turist Rehberliği	-,32903	,15162	,302
	İşletme Yönetimi	,16976	,37516	1,000
	Spor Yönetimi	-,53171*	,10602	,000
İşletme Yönetimi	Turizm ve Otel İşl.	-,50000	,38689	,920
	Turist Rehberliği	-,49879	,39395	,927
	Bankacılık	-,16976	,37516	1,000
	Spor Yönetimi	-,70147	,37875	,627
Spor Yönetimi	Turizm ve Otel İşl.	,20147	,14207	,848
	Turist Rehberliği	,20268	,16030	,908
	Bankacılık	,53171*	,10602	,000
	İşletme Yönetimi	,70147	,37875	,627

Farklılıkların hangi ikili gruptan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma testi (Tamhane's) sonuçlarına göre Spor Yönetimi öğrencilerinin kariyer beklentileri Bankacılık ve Sigortacılık öğrencilerine göre daha yüksektir. Dolayısıyla H11 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 16. Duygusal ve Kariyer Beklenti Boyutlarının Katılımcıların Anne Eğitim Durumuna İlişkin Homejenlik Testi Sonuçları

Boyutlar	Levene İstatistiği	f1	df2	Sig.
Kariyer Beklentisi	,526	4	197	,716
Duygusal Beklenti	1,794	4	197	,132

Tablo 16’da görüleceği gibi Levene testinin sonucunda grupların varyansının eşitliği kabul edilmiştir. (p değeri KariyerBeklentisi=0,716>0,05; Duygusal Beklenti= 0,132>0,05’den). Bu durumda ANOVA yapılabilmesi için ön şart sağlanmıştır.

Tablo 17. Kariyer ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Katılımcıların Anne Eğitim Duruma İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Boyutlar	Anne Eğitim Durumu	n	\bar{X}	s.s.	F	p	Çoklu Karşılaştırma (Scheffe)
Kariyer Beklentisi	Okuma Bilmiyor	7	3,8929	,74801			
	İlk Öğretim	99	3,8990	,75839			
	Orta Öğretim	61	3,8975	,64449	,569	,685	-
	Lise	31	4,1452	,72679			
	Üniversite	4	4,1250	1,42156			
Duygusal Beklenti	Okuma Bilmiyor	7	4,0893	,57606			
	İlk Öğretim	99	3,8447	,73455			
	Orta Öğretim	61	3,7807	,75092	,801	,526	-
	Lise	31	3,9556	,72855			
	Üniversite	4	4,0625	,48412			

Buna göre Kariyer Beklentisi (p=0,685>0,05) ve Duygusal Beklenti (p=0,801>0,05) gelir durumuna göre 0,05 anlamlılık düzeyinde herhangi bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H13 ve H14 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 18. Kariyer ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Katılımcıların Okudukları Bölümü İsteyerek Yazıp Yazmama Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin T-testi Sonuçları

Boyutlar	Okuduğum Bölümü İsteyerek Yazdım	n	\bar{X}	s.s.	t	p
Kariyer Beklentisi	Evet	128	4,01	,62	4,265	0,000
	Hayır	74	3,57	,80		
Duygusal Beklenti	Evet	128	4,03	,67	2,386	0,018
	Hayır	74	3,78	,79		

Tablo 18 incelendiğinde kariyer beklentisi ($p= 0,000 < 0,05$) ve duygusal beklenti ($p=0,018 < 0,05$) okudukları bölümü isteyerek yazıp yazmama durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre okudukları bölümü isteyerek yazanların yazmayanlara kıyasla duygusal ve kariyer beklenti düzeyleri daha yüksektir. Dolayısıyla H15 ve H16 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 19. Kariyer ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Katılımcıların Okudukları Bölümü Mecburen Yazıp Yazmama Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin T-testi Sonuçları

Boyutlar	Okuduğum Bölümü Mecburen Yazdım	n	\bar{X}	s.s.	t	p
Kariyer Beklentisi	Evet	73	3,57	,78	-4,255	0,000
	Hayır	129	4,01	,64		
Duygusal Beklenti	Evet	73	3,78	,75	-2,250	0,026
	Hayır	129	4,02	,71		

Tablo 19 incelendiğinde kariyer beklentisi ($p= 0,000 < 0,05$) ve duygusal beklenti ($p=0,026 < 0,05$) okudukları bölümü mecburen yazıp yazmama durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre okudukları bölümü mecburen yazanların yazmayanlara

kıyasla duygusal ve kariyer beklenti düzeyleri daha düşüktür. Dolayısıyla H17 ve H18 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 20. Kariyer ve Duygusal Beklenti Boyutlarının Katılımcıların Okudukları Bölümden Memnun Olup Olmama Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin T-testi Sonuçları

Boyutlar	Okuduğum Bölümden Memnunum	n	\bar{X}	s.s.	t	p
Kariyer Beklentisi	Evet	149	3,99	,61	4,243	0,000
	Hayır	53	3,45	,86		
Duygusal Beklenti	Evet	149	4,02	,67	-2,907	0,004
	Hayır	53	3,69	,83		

Tablo 20 incelendiğinde kariyer beklentisi ($p= 0,000 < 0,05$) ve duygusal beklenti ($p=0,004 < 0,05$) okudukları bölümden memnun olup olmama durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre okudukları bölümden memnun olanların olmayanlara kıyasla duygusal ve kariyer beklenti düzeyleri daha yüksektir. Dolayısıyla H19 ve H20 hipotezleri kabul edilmiştir.

Aşağıda Tablo 21’de araştırma hipotezlerine ilişkin *Kabul/Red* durumları toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo 21. Araştırma Hipotezlerinin Kabul / Red Olma Durumu

KABUL / RED

HİPOTEZLER

H1: Kariyer beklentisi ile cinsiyet arasında bir ilişki vardır.	RED
H2: Duygusal beklenti ile cinsiyet arasında bir ilişki vardır.	RED
H3: Kariyer beklentisi ile sınıf düzeyleri arasında bir ilişki vardır.	KABUL
H4: Duygusal beklenti ile sınıf düzeyleri arasında bir ilişki vardır.	RED
H5: Kariyer beklentisi ile yaşanan yer arasında bir ilişki vardır.	RED
H6: Duygusal beklenti ile yaşanan yer arasında bir ilişki vardır.	RED
H7: Kariyer beklentisi ile mezun olunan lise arasında bir ilişki vardır.	RED
H8: Duygusal beklenti ile mezun olunan lise arasında bir ilişki vardır.	RED
H9: Kariyer beklentisi ile gelir durumu arasında bir ilişki vardır.	RED
H10: Duygusal beklenti ile gelir durumu arasında bir ilişki vardır.	RED
H11: Kariyer beklentisi ile kayıtlı olunan bölüm arasında bir ilişki vardır.	KABUL
H12: Duygusal beklenti ile kayıtlı olunan bölüm arasında bir ilişki vardır.	KABUL
H13: Kariyer beklentisi ile anne eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.	RED
H14: Duygusal beklenti ile anne eğitim durumu arasında bir ilişki vardır.	RED
H15: Kariyer beklentisi ile kayıtlı olunan bölümü isteyerek yazma arasında bir ilişki vardır.	KABUL
H16: Duygusal beklenti ile kayıtlı olunan bölümü isteyerek yazma arasında bir ilişki vardır.	KABUL
H17: Kariyer beklentisi ile kayıtlı olunan bölümü mecburen yazma arasında bir ilişki vardır.	KABUL
H18: Duygusal beklenti ile kayıtlı olunan bölümü mecburen yazma arasında bir ilişki vardır.	KABUL
H19: Kariyer beklentisi ile kayıtlı olunan bölümden memnun olma arasında bir ilişki vardır.	KABUL
H20: Duygusal beklenti ile kayıtlı olunan bölümden memnun olma arasında bir ilişki vardır.	KABUL

Sonuç ve Öneriler

Aktaş ve Şahin (2019) lisans öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada, Kariyer kararsızlığı ile öğrenim görülen bölüme isteyerek gelip gelmeme durumu arasındaki ilişki incelemiş, anlamlı bir farklılığın olduğu ($p=.04>.05$) ve öğrenim gördükleri bölüme istemeyerek gelenlerin kariyer kararsızlığı ortalama puanlarının isteyerek gelen öğrencilerine göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Meslek yüksekokulu öğrencileri üzerinde yapılan bizim çalışmamızdan elde edilen bulgular, lisans öğrencileri üzerinde yapılan diğer çalışmadaki bulgularla benzerlik göstermektedir.

Kaval ve Gökoğlan (2020) farklı alanlarda eğitim veren fakülteler üzerinde öğrencilerin kariyer eğilimlerini incelemiş ve birçok öğrencinin kariyer geleceği açısından kararsızlık

yaşadığı sonucuna ulaşmıştır. Bizim çalışmamızda da elde edilen bulgularda farklı bölümlerde okuyan öğrencilerde farklı kariyer beklenti düzeyleri ortaya çıkmıştır.

Küçükooğlu vd. (2020) ise, meslek yüksekokulu öğrencilerinin kariyer ve girişimcilik yönelimlerini araştırdıkları çalışmada kariyer yönelimi tercihlerinde bölümler arasında farklılıklar olduğu durumunu gözlemlemişlerdir. Bizim çalışmamızda da farklı bölümlerde okuyan meslek yüksekokulu öğrencilerinin kariyer beklentilerinde farklılıklar çıkmıştır.

Literatürde, öğrencilerin kariyer beklentileri ile ilgili kuramsal çerçevede de bazılarını açıkladığımız farklı açılardan ele alınmış çalışmalar vardır. Bu çalışmayı literatürdeki benzer çalışmalardan farklılaştıran önemli nokta, mezuniyet sonrası kariyer beklentileri ile ilgili olarak, özellikle 2020'li yıllardaki farklı bölümlerde okuyan meslek yüksekokulu öğrencilerinin bakış açılarındaki ve beklentilerindeki mevcut durumu, farklılıkları ortaya koyan güncelliğe sahip olması, aynı zamanda birçok farklı değişkene göre analizlerin yapılmasıdır.

Gençlerin mezuniyet sonrası kariyer beklentileri konusundaki durumlarını tespit etmek ve bu beklentilerini etkileyen değişkenleri ortaya çıkarmak amacıyla yapılan araştırmanın sonuçlarına göre;

a) Katılımcıların % 54'ü (109) kişi kadınlardan, % 73.8'i (149) kişi 1. Sınıf öğrencilerinden, % 40.1'i (81) kişi 2000-3000 gelir aralığında olanlardan, % 57.9'u (117) kişi Bankacılık ve Sigortacılık bölümünde okuyanlardan ve % 45'i (91) kişi ilçeden gelen kişilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanlar arasında, okudukları bölümü isteyerek yazanların oranı % 63.4 (128 kişi), okudukları bölümü mecburen yazanların oranı % 36.1 (73 kişi), okudukları bölümden memnuniyet düzeyleri ise % 73.8 (149 kişi) bulunmuştur.

b) 1.sınıfta okuyan öğrencilerin 2. sınıfta okuyanlara kıyasla kariyer beklenti düzeyleri daha yüksek bulunmuştur.

c) Spor yönetimi öğrencilerinin duygusal beklenti düzeyleri, bankacılık öğrencilerine göre daha yüksektir.

d) Spor yönetimi öğrencilerinin kariyer beklenti düzeyleri bankacılık ve sigortacılık öğrencilerine göre daha yüksektir.

e) Okudukları bölümü isteyerek yazan öğrencilerin yazmayanlara kıyasla duygusal ve kariyer beklenti düzeyleri daha yüksektir.

f) Okudukları bölümü mecburen yazanların yazmayanlara kıyasla kariyer ve duygusal beklenti düzeyleri daha düşüktür.

g) Okudukları bölümden memnun olanlar olamayanlara kıyasla kariyer ve duygusal beklenti düzeyleri daha yüksektir.

Çalışma yukarıda elde ettiğimiz bulgular ve sonuçlar kapsamında değerlendirildiğinde, çalışmanın eğitim ve kariyer konularında meslek yüksek okullarına verilen önemin artmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, kariyer konularında özellikle meslek yüksekokullarındaki gençlerinin daha fazla bilinçlenmesinin de önü açılabilir.

Çalışmanın meslek ara elamanı yetiştiren meslek yüksekokullarındaki farklı programlardaki öğrencilere uygulanması, özellikle kariyer beklentileri açısından Meslek

Yüksekokullarındaki öğrencilerin güncel durumu hakkında da fikir verebilir. Böylelikle mezun olacak öğrencilere kariyer planlamaları konusunda destek olunmasına olanak sağlanabilir. İlerleyen yıllar için ise, farklı programlarda okuyan öğrencilerin beklentilerindeki farklılıklara göre eğitim ve kariyer konusunda bazı yenilikçi adımların atılması mümkün olabilir. Aynı zamanda gelecek genç nesil içinde eksikliklerin görülerek, bir takım kariyer ve eğitim olanaklarının geliştirilmesi açısından ilgili kesimlere katkı sağlayabilir.

Araştırmada kullanılan ölçeklere başka ölçekler de eklenerek sonuçlar ve öğrencilerle ilgili yorumların kapsamı genişletilebilir.

Özetle ifade edilebilir ki, öğrencilerin kariyer beklentileri ve duygusal beklenti düzeyleri okudukları sınıfa, bölüme, okudukları bölümleri isteyerek tercih edip etmemelerine göre farklılık gösterebilmektedir. Araştırma kapsamının ilerleyen zamanlarda büyütülerek farklı üniversitelerdeki farklı öğrenim seviyesindeki öğrencilere kıyaslama yapılarak uygulanması, elde edilen bulguların daha sağlıklı hale gelmesine katkı sağlayacak ve kariyer, mesleki beklenti gibi konularla ilgili kesimlere de daha fazla ışık tutacaktır.

Kaynakça

- Aktaş, E., Şahin, C. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Sürecinde Yaşadıkları Kariyer Kararsızlığının İncelenmesi. *21. Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*, Antalya.
- Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu S., ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Atik, G. ve Yalçın, İ. (2010). Counselingneeds of educational, sciencesstudents at the Ankara University. *Procedia Socialand Behavioral Sciences*, 2, 1520-1526.
- Baldıran, Ş. ve Şimşek, E. (2018). Meslek Yüksekokulundan Mezun Kadınların Okul Başarı Durumları İle Mezuniyet Sonrası Çalışma Durumlarının Karşılaştırılması: Amasya Meslek Yüksekokulu Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 41-56.
- Chircu, S. (2013). Career counselingneedsforstudents – a comparativestudy. *Procedia – Socialand Behavioral Sciences*, 127, 549 – 553.
- Çakır, M., A. (2007). *Mesleki Rehberlik*. (Ed: Alim Kaya). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Dicleli, Z. ve Çetinbakış, M. (2004). *Harvard Business Review Kariyer Yönetimi, Çeviri Kitabı*. Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası, BZD Yayın, Acar Matbaacılık, İstanbul.
- Dörtyol, B. G. (2017). Tıp Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Mezuniyet Sonrası ile İlgili Düşünceleri, Kariyer Seçimleri ve Etkileyen Faktörler, *Tıp Eğitimi Dünyası*, Eylül-Aralık 2017, Sayı 50, 12-21.
- Durmuş, B., Yurtkoru, S. ve Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde Spss'le Veri Analizi*. Beta Basım A.Ş. 5. Baskı. İstanbul.
- Erdoğan, N. (2003). *Kariyer Geliştirme Kuram ve Uygulama*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- Fidan, T., Fidan, İ. Ö. ve Öztürk H. (2018). Meslek Yüksekokulu Öğrenci ve Mezunlarının Kariyer Seçimlerine Etki Eden Faktörler ile Kariyer Beklentileri: Öz Yeterliğin Aracı Rolü, *Yükseköğretim Dergisi*, 8(3): 249-263.
- Gerçek, M. (2018). Mesleki Kaygı ve Kariyer Uyumluluğu Arasındaki İlişkiler: Öğretmen Adayları Açısından Bir İnceleme, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, (297-312).
- Greenhaus, J.H. (1987). *Career Management*. Dryden Press, New York.
- Günay, İ. ve Akıncı, Z. (2017). Turizmde Sürdürülebilirlik Açısından Öğrencilerin Sektöre Karşı Tutumlarının Mezuniyet Sonrası Kariyer Planlaması ve Seçimine Etkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 20, 1-19.
- İçerli, L., ve Arsu, Ş. U. (2019). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kariyer Değerleri Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(8): 21-45.
- İlgar, E. A. ve Cihan, B. B. (2019). Spor Yöneticiliği Programlarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Sektörel Beklenti, Mesleki Belirsizlik ve Gelecek Kaygılarının İncelenmesi: Fenomonolojik Bir Çözümleme, *Spor Eğitim Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 81-92.
- Karataş, A. ve Gizir, C. A. (2013). Üniversite öğrencilerinin psikolojik danışma ihtiyaçlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 250-265.
- Kaval, U., Gökoğlan, K. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Eğilimleri: Dicle Üniversitesi Örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt 10, Sayı 19, 248-260.
- Kılıç, Ö., U. (2018). Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinin Kariyer Kararı Verme Yetkinliği Düzeylerini Etkileyen Değişkenler. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 250-275.
- Kılınç, Y. ve Ateş, M. (2014). Coğrafya Lisans Öğrencilerinin Mezuniyet Sonrası Kariyer Planlarına İlişkin Görüşleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 29, S. 434-449
- Köroğlu, Özlem. (2014). Meslek Seçimi İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Belirlemesi: Turizm Rehberliği Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y.2014, Cilt 19, Sayı 2, 137-157.
- Kuzgun, Y. (2009). *Meslek Rehberliği ve Danışmanlığına Giriş*. Nobel Yayınevi, Ankara.
- Küçüköğlü M., Baynazoğlu, M.E., Berber Ş. (2020). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Kariyer ve Girişimcilik Yönelimleri, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 27, Sayı 1, 91-108.
- Nowakowski, C. (2002). Careerplanningneeds of students (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Western Michigan University, USA. AĞUSTOS 2020 tarihinde <https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2298&context=dissertations> adresinden erişildi.
- Owen, F., K. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Gelişim İhtiyaçları. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, Cilt 32, Sayı 2, 28-39.

- Özden, Cemil. (2008). *Kariyer Planlaması ve Yönetimi*. Ödül Yayınları, İstanbul.
- Öztemel, Kemal. (2012). Kariyer Kararsızlığı ile Mesleki Karar Verme Öz Yetkinlik ve Kontrol Odağı Arasındaki İlişkiler. *GEFAD / GUJGEF* 32 (2): 459-477.
- Serdar, A., Baştürk, Ş., Arabacı, Ö. ve Baştaymaz, T. (2013). Üniversite Öğrencileri Arasında İşsizlik Riski, Kariyer Beklentileri ve Siyasal Marjinalleşme. *Sosyal Siyaset Konferansları / Journal of Social Policy Conferences*, Sayı:64-65 – 2013/1-2, 1-34.
- Sevimli, F. ve İşcan, Ö.,F. (2005). Bireysel ve İş Ortamına Ait Etkenler Açısından İş Doyumu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 5(1), 55-64.
- Süer, E., Baklaci, H. F. ve Kocaer E. (2017). Para Tutumunun Kariyer Hedefleri Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 17, Sayı 4, 527-537.
- Tuncer, Murat (2011). Yükseköğretim Gençliğinin Gelecek Beklentileri Üzerine Bir Araştırma. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish of Turkic*, V.6/2, 935-948.
- Yerin, G. O., Owen, D.W., Tanrikulu, İ., Dolunay, C. F. ve Büyükgöze, K. A. (2016). Eğitim Fakültesi öğrencilerinin kariyer gelişimi ihtiyaçlarının incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(1), 178-193.
- Yeşilyaprak, B. (2018). *Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı Kuramdan Uygulamaya*. Pegem Akademi, Ankara.
- Zunker, V. G., Osborn, D. (2002). *Using assessment results for career development*. California: Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

Açıklamalar

Çalışmada 2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmış olduğu için Etik Kurul İzin Belgesi alınmamıştır.

Çocuklarda Adalet Bilinci ve Ekonomik Koşulların Adalet Bilinci Üzerine Etkisi^a

Özge Ayan^b, Burcu Gediz Oral^{c,d}, Tuğba Arpaçlı Fazlılar^e

Özet

Adalet duygusu büyüme sürecinde çocukların bulunduğu çevreye göre bir noktaya kadar kendiliğinden gelişmektedir. Bu gelişim sürecinde ilköğretim dönemi, çevresel unsurlar ve sosyalleşme ile çocuğun pek çok konuda davranış temellerinin oturduğu bir dönemdir. Bu bağlamda; çalışmanın temel amacı çocuklardaki adalet duygusunun gelişimini ve adaletsizliğe verdikleri tepkiyi gözlemlemek, ekonomik refah düzeyi ve adalet bilinci arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Literatür konunun çocukluk çağında nasıl şekillendiği hususunda oldukça sınırlıdır. Çalışmanın sonuçları bu konuda literatüre katkı sağlama açısından önem taşımaktadır. Analiz sonuçlarına göre; ilköğretim çağındaki çocukların adaletsizliğe karşı tepki göstermeleri ile sahip oldukları kardeş sayısı arasında güçlü ancak zıt yönlü bir ilişki vardır. Yani kardeş sayısı arttıkça verilen tepki azalmaktadır. Buna ek olarak ebeveynlerin medeni durumlarının da çocukların verdikleri tepkiler ile ilişkili olduğu görülmüştür. Diğer değişkenler oldukça zayıf ilişki sergilemişlerdir. Dolayısıyla ilköğretim çağındaki çocukların adaletsizliğe verdikleri tepkilerin, ekonomik koşullardan değil içinde büyüdükleri sosyal ortamdan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Adalet
Adalet Bilinci
Ekonomi
Ekonomik Koşullar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872286

Justice Awareness in Children ve the Effect of Economic Conditions on Justice Consciousness

Abstract

The sense of justice is developing to a point spontaneously in this growth process according to the environment of the children. The primary education period in this development process is a period of the foundation of the behavior of child's in many issues with environmental factors and socialization. The literature is very limited as to how the subject took shape in childhood. Although there are studies on the subject, studies on how the subject is shaped in childhood are quite limited. The results of this study are important in terms of contributing to the literature. According to the analysis results, there is a strong but opposite relationship between showing reaction to the injustice and the number of siblings they have. In other words, as the number of siblings increases, their action decreases. In addition, it was observed that the marital status of the parents was also related to the actions of the children. Other variables showed a very weak relationship. Therefore, it has been concluded that the reactions of primary school children to injustice are not affected by economic conditions but by the social environment in which they grow up.

Keywords

Justice,
Justice Awareness,
Economy
Economic Conditions

About Article

Received: 01.02.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872286

^a Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen 2019-010 nolu "İlköğretim Çağındaki Çocuklarda Adalet Bilinci ve Ekonomik Koşulların Adalet Bilinci Üzerindeki Etkisi: Manisa İli Örneği" adlı proje çalışmasından türetilmiştir. Desteklerinden dolayı Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ederiz.

^b Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi, ORCID: 0000-0002-2612-6846.

^c İletişim Yazarı: burcu.gediz@cbu.edu.tr

^d Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi, ORCID: 0000-0001-7096-9288.

^e Araş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi, ORCID: 0000-0001-8838-8959.

Giriş

Adalet kavramı insanoğlunun bilinciyle var olduğundan bu yana üzerinde düşünülen, felsefe temeline oturtularak tartışılan, kamu vicdanında karşılık bulan ve bunun sonucu olarak da tüm toplumlarda dönem ve anlayış çerçevesinde kurulu hukuk düzeninin kaynağını oluşturan bir kavramdır.

Eski çağlardan günümüze adalet kavramının ortaya çıkışı pek çok düşünür tarafından ele alınmış bir konudur. Kant, adaleti yasalarla sınırlandırılmış bir kavram olarak ele almış olsa da bu konudaki genel görüş, adaletin bir duygu olarak insan vicdanından doğduğudur. Dolayısıyla insanın bu duyguyu fark etme, anlamlandırma ve kendisinde geliştirerek davranışlarına yansıtma gibi aşamaları olacaktır. Bu düşünceden yola çıkarak özellikle çocukluk çağında bu duygunun davranışlara yansımalarının ne zaman ve nasıl ortaya çıktığına dair çalışmalar literatürde yer almaya başlamıştır. Çalışmalar henüz sınırlı da olsa ortak noktaları, adalet duygusunun çocukluk çağında ilkel basamaktan başlayarak evrildiğidir. Burada ilkel basamak olarak ifade ettiğimiz nokta; çocukların önce kendilerine yapılan adaletsizliğe karşı çıkmaya başlamaları olup ilerleyen dönemlerde başkalarına yapılan haksızlığa da tepki verme aşamasına geçmeleridir. Ancak bu aşamaların gelişiminde ve davranışlara yansımalarında çocukların yetiştirme koşullarının etkileri de görülmektedir. Bu alanda literatürde deneysel gözlem içeren çalışmalar yapılmakla birlikte yerli literatürde henüz bu içerikte bir çalışmaya rastlanmamaktadır.

Sahip olduklarını paylaşmak bireylere bir maliyet getirir ve kişisel çıkar sıklıkla bu özgecil davranışı baskın hale getirir veya kısıtlar. Çocuklar büyüdükçe elindekileri paylaşmaya daha istekli hale gelirler. Ancak bu gelişimsel değişimin altında yatan mekanizma belirsizdir. Bu konuyu ele alan araştırmalarda çocukların paylaşma dayalı eylemlerinin toplumsal kültürden etkilendiğini ortaya koyan sonuçlar bulunmaktadır. Bu çalışmalar çocukların paylaşma normlarını içinde büyüdükleri toplumda, büyükleri taklit ederek öğrendiklerini bu nedenle kültüre göre sonuçların farklılık gösterebileceğini öne sürmektedir.

Dolayısıyla bu türde bir deneysel gözleme dayalı çalışma yapmamızın temelini bu nokta oluşturmuştur. Uygulama için ilköğretim çağındaki çocuklar seçilmiş ve çalışma alanı Manisa İli ile sınırlandırılmıştır. Çalışmamızda seçili örnekleme yalnızca adalet duygusunun nasıl bir gelişim gösterdiği değil, bu duygunun verilen tepkilere yansımada hangi faktörlerin etken olabileceği de araştırılmıştır. Bunun için kardeş sayısı, anne ve babanın eğitim düzeyleri ve medeni durumları, gelir düzeyi, ev sahibi olup olmama değişkenleri de araştırmaya dahil edilerek çocukların adalet anlayışlarında bu faktörlerin etkisinin olup olmadığı ikili korelasyon testi ile analiz edilmiştir.

Çalışma iki temel amaca dayanmaktadır. Bunlardan birincisi; çocuklarda adalet bilincinin mevcut durumunun tespitidir. Diğeri ise çocukların içinde buldukları sosyo-ekonomik koşulların adalet duygularını etkileyip etkilemediği konusunda bir fikir oluşturmaktır. Çalışmanın temel amaçlarına uygun olarak belirlenen hedefler ve izlenecek yöntemlere göre; teorik bölüm literatür taraması ile birlikte oluşturulmuştur. Uygulama bölümü ise aşağıda belirtilen üç ana aşamadan oluşmaktadır: (1) Belirlenmiş örnekleme grubu için, bir uzman (psikolog) gözetiminde, çocukların adalet duygularını gözlemlemeye yönelik deneysel bir etkinlik düzenlenmiş ve sonuçlar kayıt altına alınmıştır. (2) Deneye katılan çocukların ailelerinin gelir düzeyleri ve sosyal statülerine ilişkin bilgiler derlenmiştir. (3) Elde edilen veriler uygun veri analiz yönteminde bir araya getirilerek analiz edilmiştir.

Adalet Kavramının Felsefi Temelleri

Tarih boyunca çok az soru, “Adalet ve hukuk nedir?” sorusu kadar incelenmiş ve farklı alanlardan ele alınan çok sayıda yanıt üretmiştir. Adalet kavramı, geçmişten günümüze tüm hukuk sistemlerinin temelini ve gerekçesini oluşturan kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Adaletin felsefi temelleri, kavramın belirgin olarak ele alındığı eski Yunan Felsefesine dayanmaktadır. Bu dönemde adalet genellikle insana ait bir erdem olarak değerlendirilmiştir. Ancak; sistematik olarak kavramı ilk ele alan grup Sofistler olmuştur. Sofistler, genel olarak adalet kavramının olmadığını öne sürmüşlerdir. Bunun gerekçesi ise herkesin kendi bakış açısından “doğru”yu görmesi ve tek bir doğrunun olmaması temel görüşüne dayalı olarak, adaletin de egemen gücün çıkarlarına göre sağlanmaya çalışılacağı düşüncesidir. Bazı Sofistler ise adaletin güç kavramı ile ilişkili olduğunu, gücü elinde tutan çıkar gruplarının kendilerine göre bir adaleti savunacaklarını ve dayatacaklarını öne sürmüşlerdir. Diğer bir grup Sofist ise bu görüşe zıt görünen bir başka görüş öne sürmüştür. Bunlara göre; bir toplumdaki zayıf taraf adalet kavramının altına sığınarak kendi çıkarları doğrultusunda bir hukuk sistemi kurulması yönünde baskı yaparak kendilerince bir denge kurmaya çalışmışlardır (Çeçen, 2020, s. 101-102).

Sokrates Sofistlere karşı çıkararak adaleti yalnızca bir değer, bir erdem olarak savunmuştur. Sokrates’e göre ulaşılabilecek evrensel bir doğru vardır. Hukuk sistemi içerisinde ve politikada adaleti ve ahlakı hâkim kılmak Sokrates’in temel ideallerinden biri olmuştur. Ancak adaletin var olabilmesi için toplumu akıllı ve ahlaklı erdem sahibi insanların yönetmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Sokrates’e göre adalet, iyi olanı kötü olandan ayırma bilgisidir ve bu kişilerin vicdanında beliren bir duygudur (Çeçen, 2020, s. 105).

Sokrates’in yetiştirdiği Platon (M.Ö.427-347), kendi döneminde adalet kavramından en çok bahseden ve konuya en geniş yer veren filozof olarak betimlenmektedir. Platon da Sokrates gibi adalet kavramını temelde insan vicdanının sesi olarak ele alır. Dolayısıyla birey için adaletin iç dünyası ile ilişkili olduğunu, insanın adil olmasının iç dünyasını düzene sokup dengeli bir hal almasını sağlayacağını öne sürer. Platon’a göre bireyin adil davranışı, akıllı, zeki, bilge, ölçülü ve cesur olmasından kaynaklanır. Bununla birlikte Platon için adalet kişisel olduğu kadar toplumsal bir erdem olmalıdır. Aksi takdirde gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Toplumsal bir erdem olan adalet devlette karşılığını bulacaktır. Ancak Platon bunun, insanlara politik düzende iyi bir eğitimle erdemlerin öğretilmesi yoluyla mümkün olabileceğini, bu nedenle de devleti böyle bir eğitimden geçmiş filozofların yönetmesi gerektiğini söylemektedir (Demirtaş, 2016).

Aristo (M.Ö 385-322) adaleti en yüksek erdem olarak ele almıştır. Evrensel adaleti etik kuramın temel öğretilerinden biri kabul eden Aristo, bireysel adaleti ise eşitlik kavramı ile özdeşleştirmiştir. Ancak buradaki eşitlik kavramı mutlak bir eşitlik değildir. Yani her bireye yetenek, onur ve toplumsal statü gözetilmeden eşit davranılması eşitlik ilkesine ters düşecek dolayısıyla adil olmayacaktır. Bu açıdan bakıldığında Aristo’nun adalet anlayışı yasaları aşan bir özellik taşımaktadır. Çünkü adalet insanda sevgi duygusuyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla toplumsal anlamda mutluluk ancak adaletli bir ortamın oluşturulabilmesi ile mümkündür (Çeçen, 2020).

İslam filozoflarından Farabi’ye (872-950) göre ise, adalet duygusu diğer ahlaki duygularla birlikte kişide potansiyel olarak bulunur. Ancak bu erdemlerin üzerine eğilerek geliştirmek, şekillendirmek gereklidir. Platon ve Aristo gibi Farabi de adaletin hem bireyde hem toplumda olması gerektiği görüşündedir. Bunun için devlet adamları erdemli kişiler olmalıdır. Farabi’nin adalet anlayışında da sevgi temel olarak yer almaktadır. Farabi’ye göre sevgi ile

kurulan ve yönetilen bir devlet adil olarak yönetilerek devam eder. Farabi diğer bütün etik değerlerin adalet değerine bağlı olarak var olduğunu ancak adaletin tek başına bağımsız bir değer olduğunu öne sürer (Demirtaş, 2016).

Genel olarak felsefenin temelinde adalet kavramı geniş yer bulmakta ve Machiavelli, Hobbes, Locke, Rousseau, Smith, Montesquieu, Voltaire gibi 17.-18. yy. filozofları tarafından temel bir erdem olarak insanla ilişkilendirilerek hukuk sisteminin oluşturulmasında oynadığı rol vurgulanmaktadır. Bu bağlamda adaletin insan doğasında gelişen vicdani bir duygu olduğu söylenebilir. Eski Yunan felsefesinden günümüzde tartışılabilen konularda Aristo ve Kant karşılaştırmalarına sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak Kant'ın adalet konusuna bakışı görece dar bir çerçeve ile sınırlı kalmaktadır. Çünkü Kant adaleti yasalarla ve/veya hukuk sistemi ile sınırlı tutmuştur. Kant, yasaların emrettiği şeyin adil olduğunu öne sürerken pek çok felsefeci için konuyu son derece daraltmış ve tartışılabilir hale getirmiştir (Campbell, 1988).

Felsefi düşüncede günümüze yaklaşırsak, Hans Kelsen (1881-1973), doğal hukuk doktrini, iyilik ve adalet fikrinin kesin ifadesi açısından tatmin edici bir dizi insan davranış kuralını, insan doğasından yola çıkarak oluşturma girişimi olarak karakterize eder. Ek olarak, doğa hukuku doktrini, pozitif hukuk ve doğa hukuku arasındaki ikilikten başlar. "İnsan tarafından yaratılan kusurlu pozitif yasanın üzerinde, ilahi bir otorite tarafından kurulmuş (ve kesinlikle adil) mükemmel bir doğal yasa vardır. Bu nedenle, pozitif yasa haklıdır ve doğal hukuka karşılık geldiği ölçüde geçerlidir (Esteban, 2005).

Hart (2012) göre ise hukukçuların çoğunlukla "iyi" ve "kötü" demek yerine "adil/adil değil" kavramlarını kullanırlar. Bu da hukuk camiasında egemen görüşün, adalet fikrinin çeşitli uygulamalarında saklı olan genel ilkenin bireylerin kendi aralarında belirli bir görece eşitlik veya eşitsizlik konumuna sahip olması yönünde olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu ilkeye göre, gerekli olduğunda, sosyal yaşamın dengelerine saygı gösterilmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında adalet ile bir kurala göre işlem yapma fikri arasındaki bağlantı açıkça çok yakındır. Bir hukuki kuralı farklı davalara adil bir şekilde uygulamanın, farklı durumlarda uygulanması gereken şeyin önyargı, ilgi veya heves olmaksızın aynı genel kural olduğu ifadesini ciddiye almak olduğu söylenebilir (Hart, 2012).

Rawls (1973), adalet sorununu hukuk felsefesinden ziyade siyasal ve sosyal bir felsefe perspektifinden analiz etmiştir. Bu bağlamda Rawls, adaletin rolünün sosyal kurumların birinci erdemi olduğunu belirtir ve haksızlıklar önlenmedikçe yasaların ve kurumların düzenli ve verimli olmalarının bir önemi olmadığını vurgular. Rawls, adalet teorisini Locke, Rousseau ve Kant'a kadar uzanan sosyal sözleşme teorisi geleneğine yerleştirir. Dolayısıyla düşünür için adalet yalnızca yasalar çerçevesinde ele alınmış bir kavramdır (Rawls, 1973).

Dworkin (1986) ise adaleti her bir bireyin içinden gelen ve şekillenen ahlaki bir duygu olarak ele almıştır. Bu yönüyle Dworkin'in görüşü, bizim çalışmamız da dahil olmak üzere bu duygunun şekillenmesini konu alan çalışmaların temelinde önemli bir yer tutar. Ancak Dworkin'e göre adalet, etik duygular içerisinde en politik olanıdır. Dolayısıyla sosyal düzen uygulamalarında geniş yer tutar. Rawls'ın cinsiyet ayrımcılığına dayanan görüşünü de ciddi anlamda eleştiren Dworkin, kadın ve erkeklerin doğal olarak eşit ilgi ve saygıyı hak ettiklerini özellikle vurgular. Adalet dağıtıcı da bu durumu dikkate almalı ve sağlamalıdır (Dworkin, 1986).

Literatür

Felsefi düşünce temelinde adalet kavramı, devletin yönetimi ile ilişkili olarak ele alınmışsa da geçmişten günümüze düşünürlerin birey için vurguladığı adalet duygusu vicdanda varlık göstermektedir. Bu bağlamda bireyle birlikte etik duygunun gelişimi, bireyin farkındalık

düzeyi çerçevesinde gelişecek ve çeşitli faktörlerle şekillenecektir. Teorik anlamda konuyu inceleyen temel çalışmalardan biri olan Kristja'nsson (2004), çocukların ahlakının kaynağı olarak gösterilen doğal empati teorisini incelediği makalesinde, adaletin çocuğun orijinal empati kapasitesine dayandığını belirtmektedir. Çalışma duygusal bir erdem olarak "adalet"i içselleştirme modellerini de özetlemektedir. Buna göre; (i) Sosyal Öğrenme Teorileri çocukların ahlaki bilişlerinin ve eğilimlerinin sosyal öğrenmeden, yani çocukların diğer sosyal temsilcilerle olan deneyimlerinden kaynaklandığını ve güçlendirme ve modelleme / gözlem yoluyla kademeli olarak şekillendiğini iddia etmektedir. (ii) Ekonomik teoriler dayanaklarını, başkalarıyla etkileşimde bulunurken büyük ölçüde kişisel çıkarla motive edilen, ancak biçimci rasyonalitesinden dolayı kademeli olarak bir ahlaki sistemi kodlayan Homo-ekonomikus fikrinden almaktadır. Ancak özellikle adil dünya teorisyenleri, ekonomik teorilerin adaleti içselleştirmeye özellikle uygun olmadığını iddia etmektedirler. Çünkü onlara göre, çocukluktan itibaren genel olarak bakıldığında insanlar, normalde adaleti ikincil bir kaynak, "karşılıklı menfaatler" gibi diğer daha temel kaynakların elde edilmesini kolaylaştıran araçsal bir kavram olarak değil, tek başına bağımsız bir değer olarak düşünür. Dahası, ekonomik teoriler, biçimsel, rasyonel süreçlere ağırlık verdikleri için, duyguların adaletin içselleştirilmesindeki rolü konusunda oldukça belirsiz olma eğilimindedir. (iii) Biyolojik teoriler, adaleti içselleştirmenin biyolojik temellerini primatlar düzeyinde başlattıkları deneysel gözlemlerle araştıran çalışmalar ortaya koyarlar. Bu çalışmaların büyük kısmı primatlardan itibaren bir adalet duygusunun gözlemlenebildiğini ortaya koysa da ahlaki eleştiriler getiren çevreler tarafından bu çalışmalar ağır eleştirilere maruz kalmıştır. (iv) Psikolojik teoriler oldukça eskiye dayanmakla birlikte saf psikanalitik teoriler artık eskisi kadar öne çıkmamaktadırlar. Ancak son zamanlarda revaçta olan adil dünya teorisi Freudcu Psikanaliz, Gestalt Psikolojisi ve Mead'in Sembolik Etkileşimciliği'nden etkilenmiştir. Bu teoriye göre, insanlar temel, ilkel bir "adalet güdüsüne" sahiptir: psikolojik olarak neredeyse evrensel, duygusal olarak yönlendirilen çocukluk farkındalığına dayanan bir dürtü, arzuların anlık tatmininin uzun vadeli kazanç lehine ertelenebileceğini ve geciktirilmesi gerektiği duygusunu oluşturur. Adil dünya teorisi adalet ve duygular arasındaki ilişkide güçlüyken hem bireysel hem de toplumsal farklılıkları "adalet saikinin" gücüyle açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Kristia'nsson, 2004).

Çocuklardaki adalet duygusunun gelişimi ve hangi faktörlerden etkilendiği konusunda yapılan deneysel çalışmalara ilişkin literatüre bakıldığında, çocuklarda adalet bilincinin araştırılmasına ilişkin temel çalışmalardan biri, Blake ve McAuliffe (2011) tarafından yayınlanmıştır. Çalışmada Boston ve çevresindeki kasabalarda yaşayan 178 kişilik örneklem grubu ile deneysel bir oyun oynanmış ve çocukların adalet duygularının nasıl işlediği gözlemlenmiştir. Kurulan oyun düzeneğinde bir yetişkin tarafından çocukların önüne şekerler bırakılmış, karşılıklı oturan iki çocuktan biri karar verici olarak belirlenmiştir. Eşitsizlik Oyunu adını verdikleri oyunda çocuklar, tanımadıkları bir akranla eşleştirilmiş ve ebeveynleri izlerken oyunu oynamışlardır. Mevcut deney, çocuklarda eşitsizlikten kaçınma hakkındaki literatüre üç katkı sağlamaktadır. İlk olarak, tanıdık bir akranla eşleştirildiğinde çocuklar avantajlı eşitsizliği reddetmektedirler. 8 yaşına gelindiğinde, çocuklar bir akranının onlardan daha az almasını önlemek için büyük bir göreceli ödülü (dört şeker) reddetmiştir. İkinci olarak, aynı yöntemi kullanarak sınanan durumda çocuklar iki eşitsizlikten kaçınma biçimi için farklı gelişimsel seviyeler göstermektedir. Her yaştan çocuklar, yaşla birlikte artan bir eğilimde dezavantajlı teklifleri reddetmiştir. Özellikle dezavantajlı eşitsizliğe maruz kalan 8 yaşından küçük çocuklar, bir akranının dört şeker almasını önlemek için bir şekerini feda etmeye istekli

görülmüşlerdir. Buna karşılık, 8 yaş ve üzerindeki çocuklar hem dezavantajlı hem de avantajlı eşitsizliği reddetmiştir. Üçüncü olarak, bu çalışma eşitsizlikten kaçınma görevinde olan çocuklar için ilk reaksiyon süresi ölçümlerini de sunmaktadır. Reaksiyon süresi analizleri Eşitsizlik Oyununda koşullar arasında daha fazla farklılık olduğunu ortaya koymaktadır. Dezavantajlı durumda, dezavantajlı teklifi nihai olarak kabul etmeleri ya da reddetmeleri daha uzun sürmüştür. Avantajlı durumda, reaksiyon süresi verileri 8 yaşından küçük çocuklar için hem avantajlı hem de adil durumlara karar vermek için aynı miktarda zaman harcamış, ancak avantajlı bir teklifi reddetmek, kabul etmekten daha yavaş olmuştur. Sonuç olarak, küçük çocukların aksine, 8 yaşındaki çocuklar avantajlı bir teklifi kabul etseler bile, bunu yapmadan önce tereddüt etmişlerdir (Blake ve McAuliffe, 2011).

Olumlu bir teklifin reddedilmesi, birçok ekonomik insan davranışı modelinde mantıksız kabul edilir. Bununla birlikte, sosyal ortamlarda eşitsizliğin reddedilmesi daha büyük bir amaca hizmet edebilir. Dezavantajlı teklifleri reddedenler kötü bir anlaşmayı kabul etmeyeceklerini gösterebilirken, avantajlı bir teklifi reddedenler kişisel kazançların üzerinde adalete değer verdiklerini gösterebilirler. Her iki tür düşünmede kişinin eylemlerinin, diğerleri gözündeki itibarına katkıda bulunduğunun farkındalığını gerektirir. Buna göre çalışmanın sonuçları göstermektedir ki çocuklar için, bir itibar ya da kendini sunma kaygısı 6-8 yaş arasında gelişmektedir. Bu nedenle, Eşitsizlik Oyunu'nda, itibar kaygıları büyük çocukların neden bazı teklifleri reddettiğini açıklamaya yardımcı olabilir. Örneğin, çocuklar ebeveynlerine veya diğer çocuklara adil oldukları konusunda mesaj vermek için avantajlı teklifleri reddedebilirler (Blake ve McAuliffe, 2011, s. 222).

Benzer konuda Benenson vd. (2007), 4-9 yaş aralığındaki çocukların alturistik (fedakârlık) davranışlarını incelerken, 360 çocuğu örneklem olarak seçmişler ve ailelerin sosyo-ekonomik durumlarını da çalışmalarına dahil etmişlerdir. Söz konusu çalışmada diktatör adlı ekonomi oyunu çocuklara uyarlanarak kullanılmakla birlikte beyin görüntüleme tekniklerinden de yararlanılmıştır. Çalışmada daha iyi sosyo-ekonomik durumdaki ailelerin çocuklarının fedakârlığa daha eğilimli olduğu sonucuna varmışlardır. Yani Benenson vd. (2007)'ye göre; çocukların davranışsal gelişimleri sosyo-ekonomik açıdan kalkınmışlık düzeyi ile etkileşim içindedir. Ancak burada araştırılan konu çocukların sadece adalet duyguları değil, genel olarak alturistik davranışları ve bu davranış biçimlerinin sosyoekonomik durum ile ilişkisi olmuştur (Benenson vd., 2007).

Murnighan ve Saxon (1998), "Ultimatö Oyunu (UG)" adlı pazarlık oyunu kullanarak benzer bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın ana teması; pazarlık gücünün adil davranış biçimini nasıl şekillendireceğidir. Oyun hem yetişkinlere hem çocuklara uygulanmış ve sonuçlar bu sınıflandırmaya göre değerlendirilmiştir. Ulaşılan sonuç önceki çalışmalardakilere benzer şekilde 8 yaş üstünün daha adil bir tutum sergilediği, bununla birlikte her durumda pazarlık yapılan miktarın ne kadar olduğu bilinmiyorsa karar vericilerin daha küçük miktardaki teklifleri kabul etmeye eğilimli oldukları yönündedir (Murnighan ve Saxon, 1998).

Takagishi vd. (2010), karmaşık bir yapısı olmasına rağmen UG'yi, yalnızca bir eşitsizlikten kaçınma testi olma yanı sıra kullanmışlardır. Burada, teklifler eşit olmadığında alıcılar zorunlu bir seçim ile karşı karşıya kalır: eşitsizliği kabul edebilir veya reddedebilir ve her oyuncu için sıfırdan bir dağılım gerçekleştirebilirler. Bununla birlikte, UG'de reddetmeler, eşitsizliğin basit bir şekilde reddedilmesinden ziyade, eşitsiz tekliflerde bulunan teklifçileri cezalandırma arzusuyla motive edilebilir. Her ne kadar bazı UG'ler çocuklarla ilgili varsayımsal ödüller kullanmış olsalar da sonuçların gerçekliği açısından çocukların eşitlik elde etmek için şeker gibi gerçek bir ödülü reddetmeleri gerektiği oyunlar daha ikna edicidir. Bir yüz yüze UG'de,

dezavantajlı bir teklif alan çocukların yaklaşık yarısı (yaş ortalaması: 5-6) teklifi reddetmiştir. Aynı çalışmada, sadece dört çocuğa avantajlı eşitsizlik sunulmuş ve hepsi bunu kabul etmiştir (Takagishi vd., 2010).

Blake ve Rand (2010) 3-9 yaş aralığındaki çocukların pazarlık gücünü elinde tuttuğunda ne kadar adil davranış biçimi göstereceklerine ilişkin bir çalışma yapmışlar, ancak oyunda pazarlık aracı olarak çocukların en sevdikleri çıkartmaları kullanmışlardır. Bu çalışmada amaç, kaynak değerinin çocukların adalet duygularını ne yönde etkileyeceğini araştırmak olarak belirtilmiştir. Çalışma sonucunda çocukların adalet duyguları adil olmaları gereken konunun onlar için önemi ile ilişkili bulunmuştur. 288 çocukla yapılan söz konusu çalışmada, çocukların sosyo-ekonomik düzeylerinin aldıkları kararlarda ne ölçüde etkili olduğu konusunun belirsiz olduğu bu konuda daha fazla çalışmanın gerekliliği ayrıca vurgulanmaktadır. Gelişim psikologları, çocuklarda adalet bilincini araştırmak için davranışsal iktisat yöntemlerini henüz yeni kullanmaya başlamışlardır. Bu deneylerden elde edilen sonuçlar, 3-4 yaş arası çocukların bazı kaynakları paylaşmaya istekli olduklarını, ancak 7 yaşına kadar eşit paylaşım tercihinin ortaya çıkmadığını göstermektedir. Mevcut deney, özellikle orta ve üst sosyo-ekonomik statü aileleri olan Amerikalı çocuklar arasında fedakâr davranışın nasıl ortaya çıktığı konusundaki anlayışımıza üç katkı sağlamaktadır. İlk olarak, eşitlikçi davranan çocukların oranının yaşla birlikte arttığı görülmektedir. İkincisi, çocukların eşitlik tercihlerinin söz konusu kaynağa nasıl değer verdiklerine bağlı olarak değişmektedir. Bu değer etkisi 3 yaşındakiler için belirgindir ve en azından ilkökul yıllarında sabit kalır. Üçüncüsü, sonuçlar fedakârlığın temelini oluşturan bilişsel süreçlerin ve bu süreçlerin gelişimde nasıl ortaya çıktıklarının bir açıklamasını sunmaktadır. Özellikle, paylaşma ya da paylaşmama kararı ve elindekinin ne kadarını paylaşacağı kararı, farklı gelişimsel seviyelerde ayrı süreçler olarak görünmektedir. Eşitlik konusunda çocukların sezgilerinin kökenleri net değildir. Çocuk gelişimindeki çalışmalardan 3 yaşından küçük çocukların bir norm olarak eşit bir bölünmenin farkında oldukları bilinmektedir. Bazı çalışmalar, çocukların kültürlerindeki yetişkin davranışları üzerindeki adalet davranışlarını modellediklerini iddia etmektedir. Çocuklar diğerlerinden eşitlik normlarını öğrenebilirken, mevcut araştırmalar bu normları katı bir şekilde uygulamadıklarını göstermektedir (Blake ve Rand, 2010).

Moore (2009) ve Fehr vd. (2008) benzer çalışmalar gerçekleştirerek deney grubunu oluşturan çocukların paylaşması için şeker kullanmışlardır. İkili gruplar halinde deneye alınan çocuklardan şekerleri paylaşmaları istemiştir. Çocuklar, avantajlı eşitsizlik (kendisi için iki şeker ve karşı tarafın hiç şekerinin olmaması) ile eşit bir paylaşım arasında seçim yapmalıdır. Böylece, eşit alternatifi seçerken çocuklar bir şekerini feda etmek zorunda kalacaklardır. Ancak her iki durumda da biraz şeker alacaklardır. Her iki çalışmada da alıcının kimliğinin sonuçları etkileyip etkilemeyeceği çıkarımı için de gözlem yapılmıştır. Sonuçta Moore (2009)'a göre paylaşımın alıcıya bağlı olarak değiştiği ortaya çıkmıştır. 3-6 yaş arasındaki çocuklarda, alıcının yetişkin bir araştırmacı veya çocuğun bir arkadaşı olması durumunda eşit seçeneği seçme olasılığı daha yüksek olmuştur. Ancak, alıcı yabancı biriyken, çocuklar avantajlı seçeneği seçmektedirler (Moore, 2009). Fehr vd. (2008)'e göre ise 8 yaşından küçük çocuklar, alıcıdan bağımsız olarak avantajlı seçeneği seçmişlerdir (Fehr vd., 2008). Özetle paylaşım bir arkadaşıyla veya bir yetişkinle olacağı zaman, çocukların eşit olarak paylaşmaları yani adil davranış sergilemeleri daha muhtemeldir.

LoBue vd. (2010)'a göre genel olarak literatürde yer alan sonuçlar, her yaşta dezavantajlı eşitsizliğe karşı önemli bir sapma ve avantajlı eşitsizliğe karşı anlamlı bir olumlu tepki olduğunu ortaya koymuştur. Bir akranın daha büyük bir ödül almasını izlemek, dezavantajlı

bir teklifi kabul etmeyi zorlaştırabilir. Buna karşılık, okul öncesi çocuklar bir akran önünde daha büyük bir ödül aldıklarında, bu avantajlı eşitsizlikten memnun olmuşlardır (LoBue vd., 2010).

Riedl vd. (2015), 3-5 yaş aralığındaki çocukların davranışlarına odaklanmışlardır. Deneysel çalışmaya çocukların akranları ile bir de kukla dahil edilmiştir. Burada hedef, döner bir masa etrafında oturan çocuklara rastgele dağıtılan eşyaların çocuklar tarafından nasıl paylaşılacağını izlemek ve kuklanın adaleti bozucu müdahalede bulunmasına verecekleri tepkileri gözlemlemektir. Deneyde çocuklara kuklayı bu davranışına karşın cezalandırma hakkı da verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; bu yaş grubundaki çocuklar, ceza motivasyonu olduğunda hem kendileri hem de diğerleri için adaletsizlik durumunda üçüncü şahsa (kuklaya) ceza vermekten çekinmemişlerdir. Deneyin bu noktasına kadar eşyaların sahiplerine adil bir şekilde teslim edilmesinin sağlanması karşılığında çocuklara ödül olarak kurabiye verilmiştir. Ancak Riedl vd. (2015), oyunda küçük bir değişiklik yaparak, çocukların davranışlarını ödülün (kurabiyenin) kaldırılması durumunda gözlemlendiklerinde, eşyaların adil dağılımından ziyade ilk dağıtıldığı halindeki gibi, orijinal sahiplerine teslim edildiğini dolayısıyla bu noktada kuklaya da eşit davrandıklarını ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla çocukların adalet duygusunun belli bir işleyişi olduğunu ancak içinde bulunulan koşullar değiştirildiğinde ceza ve/veya intikam duygusunun çocuklarda kalıcı olmadığı da çalışmanın vurgulanan sonuçları arasındadır (Riedl vd., 2015).

Shaw ve Olson (2014), 5 ve 8 yaş aralığındaki çocuklara üç farklı deney uygulamışlardır. Birinci deneyde, çocuklara iki seçenek sunulmuştur. İlk seçenekte çocuklardan birinin diğerine göre daha fazla ödül elde edebileceği bir çark, ikinci seçenekte eşit ödül elde etme şansına sahip oldukları bir çark sunulmuştur. Bu deneyde çocukların fazla ödülü kimin alacağını belli olmadığı durumu reddederek eşit ödül çarkını seçtikleri gözlemlenmiştir. İkinci ve üçüncü deneylerde eşit ve eşitsiz çarklara ek olarak ödülleri çöpe atma seçeneği de eklenmiştir. Bu durumda da herhangi bir eşitsizlik ortaya çıktığında, yaşla doğru orantılı olarak artan bir eğilimde, çocuklar eşitliği sağlamak için elindekileri çöpe atmayı seçmişlerdir (Shaw ve Olson, 2014).

Enesco ve Warneken (2015), yarısı 3, yarısı 5 yaşında olan 72 çocukla gerçekleştirdikleri uygulamada, bir alıcının daha sonra iyiliğe karşılık verip veremeyeceğine bağlı olarak çocukların paylaşımlarını hangi yaşta bilinçli olarak yönlendirebildiklerini araştırmışlardır. Sonuçlar, 5 yaşındaki çocukların, karşılık veremeyen bir ortağa göre daha sonra karşılık veren bir ortakla daha fazla kaynak paylaşarak karşılık verme olasılığına duyarlı olduğunu göstermiştir. Buna karşılık, 3 yaşındakilerin her iki durumda da aynı miktarı paylaştıkları ve bunun ortaklarının sonradan verecekleri tepkiyi hesaba katmadıklarını gösterdiğini belirtmişlerdir. İkinci olarak, karşılıklı paylaşım için potansiyel olarak önemli bir ön koşul olarak hazzı erteleme yeteneğini araştırmışlardır. Burada, çocukların daha iyi ödüller için beklemek zorunda kalma eğilimlerinin, başkalarıyla daha adil paylaşımında bulunma istekleri ile olumlu yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. İlginç bir şekilde, daha iyi ödül için beklemek ve paylaşmak arasındaki ilişki, karşılıklılığın ortaya çıkabileceği durumla sınırlı değil, daha çok çocukların her iki koşulda başkalarıyla paylaşma konusundaki genel kararlarıyla sınırlı olması da çalışmanın bulguları arasındadır (Enesco ve Warneken, 2015).

Gummerum ve Chu (2014), 132'si yetişkin olmak üzere 443 denek ile gerçekleştirdikleri deneylerinde, adalet duygusunun yetişkinlerde ve çocuklarda davranışlara yansımaları yine temel ekonomi oyunlarından esinlenerek uyarlanmış oyunlar ile gözlemlenmiştir. Burada benzer çalışmalarda da olduğu gibi yine bir ceza faktörü oyunlara eklenmiştir. Karşılaşılan en

temel sonuç, daha önce bahsettiğimiz çalışmalardakine benzer şekilde oyuncuların verdiği kararlarda yaş faktörünün oldukça önemli bir etkidir. Bu çalışmada da davranış değişikliğinin görüldüğü yaş sınırı 8 yaş olmuştur. Denekler eşit olmayan dezavantajlı teklifleri, eşit olan avantajlı eşitsizlik durumuna göre daha fazla cezalandırmışlardır. Öte yandan 12 yaş üzeri denekler cezalandırmaya karar verirken eşitsizliğe neden olan tarafın iyi niyetli olup olmadığını da göz önünde bulundurmışlardır. 15 yaş üzeri bu unsuru kesinlikle kararlarına dâhil ederken, 12-15 yaş aralığının karar verme süresinin uzadığı izlenmiştir. Ancak özellikle 8 yaş ve altında niyet unsurunun etkisi gözlemlenmemiştir. Dolayısıyla çalışmanın ulaştığı yargı, ergenlerin ve yetişkinlerin kasit temelli ceza verme olasılıklarının çocuklardan daha yüksek olduğu yönündedir (Gummerum ve Chu, 2014).

Elenbaas vd. (2016) çalışmalarında, çocukların bir kaynak tahsisi görevinde sosyal eşitsizlikleri düzeltip düzeltmediğini araştırmak amacıyla, farklı ırksal geçmişlere sahip toplam 185 akran çocuk arasındaki okul malzemelerinin eşitsizliği ortamını yaratarak analiz yapmışlardır. Çocuklar hem Afro-Amerikan/Avrupa-Amerikan kökenlerine göre hem de yaş gruplarına göre (5-6 ve 10-11) ayrılarak gözlemlenmiştir. Çocukların eşitsizliğin sebep olduğu haksızlığı nasıl yargıladıkları, yeni kaynakları ırksal iç-grup ve dış-grup alıcılara nasıl tahsis ettikleri, alternatif tahsis stratejilerini nasıl değerlendirdikleri ve kararlarını nasıl gerekçelendirdiklerine dair değerlendirmeler çalışmaya dâhil edilmiştir. Daha küçük yaşta çocuklar, grup içini tercih ederlerken, tercihlerinde grup içinde veya grup dışında dezavantajlı bir şeye tanık olup olmadıklarına bağlı olarak farklı kararlar vermişlerdir. Yaşların artması ile çocukların, okul malzemelerine eşit erişimin önemi ve geçmiş eşitsizliklerin düzeltilmesi konusunda giderek daha fazla akıl yürüttüğü çalışmanın bulguları arasındadır. Yaşı daha büyük olan çocuklar, herhangi bir ayırım yapmaksızın eşitsizlikleri giderme yönünde davranış sergilemişlerdir (Eleenbaas vd., 2016).

Rackozy vd. (2016), yine bir kuklayı dâhil ettikleri deneysel çalışmalarında 3 ve 5 yaşındaki çocuklarla çalışmışlardır. Çalışmaya her iki yaş grubundan da 24 çocuk olmak üzere toplam 48 çocuğu dâhil etmişlerdir. Deneyde kukla tarafından kaynak dağılımının gerçekleştirilmesi sırasında çocukların neredeyse tamamının adaletsizliğe tepki gösterdiği ancak 5 yaşındakilerin artık daha net ifadelerle doğrudan eşitsizliğe itiraz ettikleri gözlemlenmiştir. Çalışma, literatürde yer alan pek çok çalışma gibi çocuklarda adalet duygusunun gelişiminin davranışlara yansımada yaş faktörünü sınamakla sınırlı kalmıştır. Ancak her koşulda bulgular çocukların tahmin edilenden çok daha önce, kişisel olarak doğrudan etkilenip etkilenmedikleri fark etmeksizin, adil dağıtım ilkelerini normatif olarak anladıklarını göstermektedir (Rackozy vd., 2016).

Literatürde çocukların adalet duygularının davranışlarına nasıl yansıdığına ilişkin mevcut pek çok çalışma olmasına karşın bunlardan çoğunluğu yukarıda belirtilen kaynaklardaki gibi pazarlığa dayalı oyunlar ve/veya taraflardan birinin karar vermesine dayalı oyun kurgularıyla gözlemlenmiştir. Çocukların kendilerinin karar vermediği, buna karşın adalet duygusunun belirgin olarak tepkilerine yansıdığı durumlar için çocukların sergiledikleri davranışları gözlemlemeye yönelik çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Çalışma, bu deneysel gözlemi yapmak, konuya ailelerin sosyo-ekonomik durumlarını dahil etmek ve sonuçları ampirik bir çalışmaya dönüştürmek açısından literatüre katkı sağlayacaktır. Buna ek olarak çocukların adalet duygularının adalet bilincine dönüşmesi için gerekli olan pekiştiric onların hukuk sistemine dair bilgi ile donatılmaları, bu sistemde kendi yerlerini ve haklarını bilmeleri ile olacaktır. Milli Eğitim Bakanlığı'nda kurulmuş olan "Hukuk Bilincini Geliştirme Komisyonu" ile konunun önemi de vurgulanmış olmaktadır. Bu konuda ise Halıcı ve Van (2016) çalışmalarında

ortaokullara yönelik bir anket gerçekleştirerek okullarda seçmeli olarak verilen “hukuk ve adalet” derslerinin adalet bilinci üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Anket sonuçları analiz edildiğinde bu derslerin, çocukların hukuki sorumluluk algısını ve hukuka ilgi algısını farklı etkilediği ortaya konmuştur. Özellikle kız çocuklarında hukuki sorumluluk algısı daha fazla artarken, erkek çocuklarında hukuka ilgi algısının daha düşük düzeyde arttığını ortaya konmuştur. Analiz sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde ise söz konusu dersin, hukuka ilişkin birtakım alguları yükselttiği ancak derslerin içerik olarak yetersiz ve çocukların düzeyi için son derece soyut kavramlar olarak kaldığı, bu nedenle hukuk bilincinin bu dersle beklenen ölçüde gelişmediği tespit edilmiştir (Halıcı ve Van, 2016). Konuyla ilgili yerli literatürde çok fazla çalışma bulunmadığından, çalışma konumuzun, çocuklara uygulamada adalet duygusunu vurgulama yönü ile akılda kalıcı ve somut, adalet sisteminde çocukların kendi yerlerini fark etmeleri açısından bilinç kazandırıcı nitelikte olacaktır. Ailelerin ekonomik durum ve sosyal statülerinin analize dahil edilmesi ise çalışmanın bir diğer yenilikçi yönü olacaktır.

Yöntem ve Bulgular

Önceki bölümde ele alınan adalet duygusunun çocuklarda dolayısıyla bireyde gelişimi konusu literatürde hâlâ tartışmalı olduğu için çocuklarla yapılan çalışmalar henüz sınırlı boyutlardadır. Bununla birlikte söz konusu çalışmalar genellikle adalet duygusunun bireyde yaşa göre ilkel döneminden itibaren adım adım geliştiğini ve içinde yetişilen koşullara göre şekillenip yerleştiği fikrini doğrulamaktadır.

Çalışma konuyla ilişkili ampirik analizin yapılabilmesi amacıyla ilk öğretim çağındaki çocuklarla gerçekleştirilen oyun uygulaması ile bu yaş gurubundaki çocuklarda adalet duygusunun hangi faktörlerden etkilenerek şekillendiğini araştırma amacı taşımaktadır.

Yöntem

Çalışmaya ilişkin ampirik analiz için iki farklı yöntemle derlenen veriler kullanılmıştır. Bunlardan birincisi uygulaması çocuklarla yapılan deneysel gözlem çalışmasıdır. İkincisi ise çocukların ailelerinin sosyo-ekonomik koşullarına (yaşları, kardeş sayısı, ailenin –gelir düzeyi, medeni durumu, eğitim durumu, mülkiyet durumu-) ilişkin okul kayıtlarından elde edilen bilgilerin okul yönetimi ve ailelerin rızası ile derlenmesi yoluyla veri elde edilmesi olmuştur. Deneysel gözlem çalışmasının sonuçları ile derleme yoluyla elde edilen veriler, daha sonra birleştirilerek birlikte analize tabi tutulmuşlardır.

Bu çalışmada, ilköğretim çağındaki 106 çocuk için öncelikle basit bir oyun düzeneği kurulmuştur. Uygulama, örneklem için seçilen ilköğretim okulunun uygun bir sınıfında ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin aksamayacağı saatler dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Oyun, gruplar halinde ortama alınan çocuklar için eşit sayıda dağıtılmış pinpon toplarının bir kaptan diğerine aktarılması ile gerçekleştirilmiştir. Böylelikle çocuklarda eşit iş yaptıkları algısının oluşması sağlanmıştır. Top taşıma işlemi sona erdiğinde ödül, aynı işi yapan çocuklar arasında adaletsiz olarak dağıtılmıştır. Çocukların, ödüllerin adaletsiz dağılımına verdikleri tepkiler görüntü kaydı ile kayıt altına alınmıştır. Daha sonra görüntü kayıtları detaylı bir şekilde izlenerek çocukların avantajlı (çocuğun kendisinin daha fazla ödül aldığı) ve dezavantajlı (çocuğun kendisinin daha az ödül aldığı) eşitsizliklere verdikleri tepkiler analize uygun bir döküm haline getirilmiştir. Sözü edilen uygulama sırasında çocuklar uygun yaş gruplarına göre (1. sınıflar, 2. sınıflar, 3. sınıflar ve 4. sınıflar olmak üzere) gruplandırılmışlardır.

Her iki veri grubu daha sonra uygun analiz programında birleştirilerek, bağımlı değişken olarak çocukların, adaletsiz ödül dağıtımına verdikleri tepkinin ailelerin sosyo-ekonomik durumu hakkında fikir veren diğer bağımsız değişkenlerle ilişkili olup olmadığı ikili korelasyon testleri ile araştırılmıştır.

Söz konusu deneysel gözlem için 100 öğrencinin yeterli olduğu verisine; Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından, istatistiksel analizler için belirli evren büyüklüklerinden alınması gerekli örneklem miktarları hesaplamalarından ulaşılmıştır. Kaynakta yer alan hesaplamalar Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. $\alpha=0.05$ İçin Örneklem Büyüklükleri

Evren Büüklüğü	+ 0.03 Örneklem Hatası (D)			+0.05 Örneklem Hatası (D)			+0.10 Örneklem Hatası (D)		
	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q= 0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q= 0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q= 0.2	p=0.3 q=0.7
100	92	87	90	80	71	77	49	38	45
500	341	289	321	217	165	196	81	55	70
750	441	358	409	254	185	226	85	57	73
1000	516	406	473	278	198	244	88	58	75
2500	748	537	660	333	224	286	93	60	78
5000	880	601	760	357	234	303	94	61	79
10000	964	639	823	370	240	313	95	61	80
25000	1023	665	865	378	244	319	96	61	80
50000	1045	674	881	381	245	321	96	61	81
100000	1056	678	888	383	245	322	96	61	81
1000000	1066	682	896	384	246	323	96	61	81
100 milyon	1067	683	896	384	245	323	96	61	81

Kaynak: Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s. 50.

Literatürde gerçekleştirilen araştırmalar için sıkça kullanılan bu örneklem sayısı belirleme yöntemine göre %10 örneklem hatası ve $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinde 25000 (yirmibeş bin) ve üzeri evren büyüklüğü için örneklem sayısı 96 olarak hesaplanmıştır (Tablo 1). Milli Eğitim Bakanlığı’nın yayınlamış olduğu 2017-2018 eğitim-öğretim yılı istatistiklerine göre Manisa İli’nde ilköğretim (ilkokullar) öğrenci sayısı 35.316 erkek ve 35.969 kız öğrenci olmak üzere toplamda 71.285 olarak açıklanmıştır. Ancak; tabloda da görüleceği gibi evren büyüklüğünün 25.000 üzeri olması halinde örneklem sayısındaki artış, sonuçları anlamlı düzeyde değiştirmemektedir. Bu nedenle çalışmamızda örneklem sayısı 100 ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte ilköğretim çağındaki çocukların gönüllü katılım sağlaması dolayısıyla çalışmamızın örneklem sayısı 106 olmuştur.

Veri Seti

İki farklı yöntemle elde edilen veriler tanımlama açısından değerlendirildiğinde, veri setini oluşturan her bir değişkenin kendi içerisinde gösterdiği dağılım ayrı ayrı değerlendirilebilir. Buna göre Tablo 2’de kardeş sayısı bilgileri yer almaktadır.

Tablo 2. Kardeş Sayısı

SAYI	FREKANS	YÜZDE
0	6	5,7
1	19	17,9
2	56	52,8
3	22	20,8
4	1	0,9
5	2	1,9
Toplam	106	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya dahil olan 106 çocuğun 56’sı kendisi dışında iki kardeşe daha sahiptir. Diğer bir deyişle araştırmaya %52,8 oranı ile üç çocuklu aileler dahil olmuştur. Hiç kardeşi olmayan çocuk sayısı yani tek çocuklu aile sayısı ise örneklemimiz içerisinde 6 tane olup oransal olarak örneklemin %5,7’sine denk gelmektedir. Bu sonuca göre çocukların %94,3’ünün paylaşımın nispeten yüksek olduğu ortamda büyüdüğü söylenebilir.

Çocuklardaki adalet anlayışının gelişmesinde rol oynayabileceğini düşündüğümüz diğer unsur ailenin eğitim düzeyidir. Her ne kadar adalet insan vicdanı ile ilişkili bir olgu olsa da anne ve babanın eğitim düzeyinin çocuğa bilinçli olarak verilen değerler eğitimi üzerinde etkisi olacaktır. Bu bağlamda ikinci bağımsız değişkenimiz anne ve babanın eğitim düzeyi olarak alınmıştır. Bu verinin dağılımı Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3. Anne- Baba Eğitim Düzeyi

EĞİTİM DÜZEYİ	ANNE		BABA	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Yok	1	0,9	40	37,7
İlköğretim	49	46,2	38	35,8
Lise	34	32,1	26	24,5
Lisans	22	20,8	2	1,9
Toplam	106	100	106	100

Tablo 3, ele alınan örnekleme, annelerin %52,9’unun en az lise mezunu olduğunu ifade etmektedir. Buna karşın ilköğretim mezunu annelerin sayısı da %46,2’lik bir orana denk gelmektedir ki bu da oldukça yüksek bir orandır. Baba eğitim düzeylerine bakıldığında örneklem grubunda en fazla lise mezunu olan babaların oranı %73,5 olarak görülmektedir. Bu oldukça yüksek bir oran olup anne eğitim düzeyi verileriyle birlikte yorumlandığında, örneklem grubunda ailelerin eğitim düzeyinin düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmamızda adaletsiz ödül dağılımına verilerin tepkileri etkileyip etkilemediği araştırılan diğer bir değişken gelir durumudur. Tablo 4’te gelir düzeyi verileri açıklanmaktadır.

Tablo 4. Gelir Düzeyi

Gelir Düzeyi	Frekans	Yüzde
Düşük	9	8,5
Orta	88	83
Yüksek	9	8,5
Toplam	106	100

Tabloda da görülmektedir ki; araştırma grubunun %83 gibi yüksek bir oranı orta gelir düzeyine sahiptir. Örnekleme düşük ve yüksek gelir grubuna dahil ailelerin sayılarının eşit olması rastlantısal olarak gerçekleşmiştir.

Ebeveynlerin medeni durumu çocuklar üzerinde farklı etkiler bırakmaktadır. Bu nedenle, bu değişkenin etkinliğini araştırmanın anlamlı olacağı düşünülmüştür. Tablo 5, örneklemede yer alan ebeveynlerin medeni durumlarını özetlemektedir.

Tablo 5. Ebeveyn Medeni Durumu

Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Evli	100	94,3
Ayrı	6	5,7
Toplam	106	100

Tablo 5'e göre denek grubunu oluşturan çocukların %94,3'ünün öz anne babaları birbirleri ile evlidir. Yalnızca 6 çocuğun anne ve babası ayrı olup, örneklemede anne ve/veya babası vefat etmiş çocuk yoktur.

Tablo 6, günümüzde gelir üzerinde önemli bir gider kaleminin olmasına ya da önemli bir giderin ortadan kalkmasına neden olduğu için aynı zamanda yaşam koşullarının belirleyicileri arasında yer alan kira gideri değişkenine ilişkindir. "Konut mülkiyeti" başlığında araştırmaya dahil ettiğimiz verinin dağılımı Tablo 6'de görüldüğü gibidir.

Tablo 6. Konut Mülkiyeti

Konut Mülkiyeti	Frekans	Yüzde
Kira	21	19,8
Kendilerine Ait	85	80,2
Toplam	106	100

Tablo 6, örnekleme dahil olan ailelerin %80,2 gibi yüksek bir oranla kendilerine ait bir evde oturduklarını göstermektedir.

Araştırmamızda bağımlı değişken olarak yer alan ve ölçmeye çalıştığımız "verilen tepki" ye ilişkin dağılım ise Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. Verilen Tepki

Verilen Tepki	Frekans	Yüzde
Tepki Yok	77	72,6
KHU*	18	17,0
BHU**	11	10,4
Toplam	106	100

KHU: Kendisi haksızlığa uğradığında tepki vermek

BHU: Başkası haksızlığa uğradığında tepki vermek

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında pek çok durumda çocukların pozitif ya da negatif adaletsizliğe bir şekilde tepkilerinin olduğu görülmektedir. Ancak çalışmamızla kıyaslanabilir olan ve bizim de örnek aldığımız bu çalışmaların tamamı yabancı literatüre aittir. Tablo 7'de de görüldüğü gibi analizimizdeki oyuna dahil olan çocukların %72,6'sı gibi yüksek bir oranı adaletsiz dağıtıma tepki vermemişlerdir. Bu durum, konunun disiplinler arası bir çalışma ile ayrıca irdelenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Çocukların %17'si kendisi haksızlığa uğradığında (negatif eşitsizlik durumunda) tepki verirken, yalnızca %10,4'ü başkası haksızlığa uğradığında tepkisini dile getirmiştir.

Araştırmada yer alan yedi değişken tablolar halinde özetlendiği gibi olup dağılım özellikleri açıkça görülmektedir. Genel olarak bakılacak olursa veri setimiz birden fazla kardeşe sahip, öz anne-babasıyla yaşayan, gelir ve ebeveynlerinin eğitimleri açısından orta düzeyde yer alan, yaş aralığı 7-10 olan çocuklardan elde edilen verilerden oluşmaktadır.

Bulgular

Gerçekleştirilen analiz ikili korelasyonları veren temel bir analiz yöntemidir. Buna göre her bir korelasyon araştırmasında verilen tepki bağımlı değişken olarak sabit tutulmuştur. Bağımsız değişkenler ise sırasıyla kardeş sayısı, gelir düzeyi, annenin eğitim düzeyi, babanın eğitim düzeyi, ebeveynlerin medeni durumu, oturlan evin sahiplik durumu olarak belirlenmiştir. Değişkenlerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir.

Söz konusu değişkenlerden gelir düzeyi ve ev sahipliği, doğrudan ekonomik durumun verilen tepki dolayısıyla çocuklarda adalet duygusunun gelişimine olan etkisi konusunda fikir vermektedir. Ele alınan değişkenlerin çocukların adaletsizlik karşısında verdikleri tepkiyi etkileyip etkilemediği, etkiliyorsa ne oranda etkilediğini gösteren analiz sonuçları sırasıyla tablolastırılmıştır. Buna göre Tablo 8'de görülen korelasyon katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde geçerlidir.

Tablo 8. Verilen Tepki Bağımlı Değişkeninin Bağımsız Değişkenlerle Korelasyonu

	Pearson Korelasyonu	Sig. (2-Tailed)	N
Kardeş Sayısı-Verilen Tepki	-0,72	0,461	106
Anne Eğitim Düzeyi-Verilen Tepki	-0,001	0,92	106
Baba Eğitim Düzeyi-Verilen Tepki	-0,089	0,363	106
Gelir Düzeyi-Verilen Tepki	0,069	0,483	106
Ebeveyn Medeni Durumu-Verilen Tepki	0,168	0,085	106
Ev Sahipliği-Verilen Tepki	-0,033	0,738	106

Pearson Korelasyon Katsayısı -1 ile +1 arasında değer almaktadır. Burada katsayı değeri-/+ 1'e yaklaştıkça iki değişken arasındaki ilişki güçlenmektedir. Negatif işaret değişkenler arasında

ters yönlü bir ilişkinin varlığını, pozitif işaret ise değişkenler arasında aynı yönlü bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Tablo 8’de görülen katsayılara göre sonuçları yorumladığımızda gelir durumu ve ebeveynlerin medeni durumu dışında tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken ile ters yönlü bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Tek tek katsayılar yorumlandığında en güçlü negatif ilişkinin -0,72 ile kardeş sayısı ile verilen tepki arasında olduğunu söylemek mümkündür. İşaretin negatif olması dolayısıyla bu güçlü ilişki, kardeş sayısının artmasıyla birlikte eşitsizliğe verilen tepkinin azalması gibi bir zıtlık barındırmaktadır. Anne ve baba eğitim düzeyleri ile gelir düzeyi ve ev sahipliği değişkenleri ise çocukların adaletsiz ödül dağılımına verdikleri tepkiler üzerinde yine negatif yönlü ancak oldukça zayıf etkiye sahip değişkenlerdir. Pozitif yönlü ilişkiye sahip olmakla birlikte kardeş sayısından sonra en güçlü ilişkinin görüldüğü değişken ise ebeveynlerin medeni durumudur.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen 2019-010 nolu “İlköğretim Çağındaki Çocuklarda Adalet Bilinci ve Ekonomik Koşulların Adalet Bilinci Üzerindeki Etkisi: Manisa İli Örneği” adlı proje çalışmasından türetilmiştir. Desteklerinden dolayı Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi’ne teşekkür ederiz.

Sonuç

Geçmişten günümüze adalet duygusunun tek başına temel değerlerden biri olarak var olduğu konusunda geniş bir düşünsel zemin mevcuttur. Felsefi zeminde konu genellikle devletin adalet sağlaması üzerine şekillense de bu yöndeki fikirler, birey için adaletin vicdani bir duygu olarak, kendisini fark etmesiyle birlikte ortaya çıktığı temeli üzerine oturmaktadır.

Konuya ilişkin tartışmalar, adalet duygusunun içselleştirilmesi noktasında sosyal öğrenme teorileri, ekonomik teoriler, biyolojik teoriler ve psikolojik teoriler çerçevesinde sürmektedir. Bununla birlikte son yıllarda özellikle davranışsal iktisadın etkileri ile öne çıkan araştırmalar bireylerin aldıkları kararları ölçme konusunda ekonomi oyunlarını kullanmaya başlamış bu da adalet duygusunun davranışlara yansımalarının hangi koşullarda nasıl gerçekleştiği noktasında farklı çalışmalara zemin hazırlamıştır. Özellikle adalet duygusunun insandaki gelişimi konusunda kökene doğru inmek isteyen araştırmacılar, ekonomi oyunlarını çocuklar için uyarlayarak konuyu zenginleştirmiş ve çocukluğun hangi döneminde bu duygunun fark edilmeye başlandığı ve davranışlarda gözlemlenebilir olduğunu irdelemişlerdir. Genellikle elde edilen sonuçlar, tahmin edilenden çok daha erken yaşlarda (3-5 aralığında), ilkel düzeyde de olsa adaletsizliğe tepkilerin görüldüğü 5-8 yaş aralığında bunun daha net ifadesinin ortaya çıktığı ancak 8 yaş ve üzerinde net olarak bu duygunun davranışlara yansıdığı yönündedir. Bununla birlikte çok az sayıda çalışma sosyo-ekonomik koşulların ya da başka unsurların adaletsizliğe verilen tepki üzerine etkisini araştırmıştır.

Çalışma mevcut literatür temelinde, “eşit işe eşit ödül” mantığı çerçevesinde hazırlanmış basit bir oyunla çocukların adaletsizliğe gösterdikleri tepkileri araştırılmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde; ulaştığımız sonuçlar ister kendisi pozitif ya da negatif eşitsizliğe maruz kalsın, ister başkasının eşitsizliğe maruz kaldığını görsün ilköğretim çağındaki çocukların adaletsizliğe verdikleri tepkinin, kardeş sayısı ve anne-babanın medeni durumundan yani; içinde buldukları aile ortamından etkilendiğini göstermektedir. Yine de çalışmanın verilerine bakıldığında genel olarak adaletsizliğe tepki verme oranının oldukça düşük kaldığı

görülmektedir. Deneye dâhil olan çocukların %17'si kendisi haksızlığa uğradığında (negatif eşitsizlik durumunda) tepki verirken, yalnızca %10,4'ünün başkası haksızlığa uğradığında tepki gösterdikleri görülmüştür. Diğer bir deyişle bir şekilde eşitsizliğe tepkisiz kalan çocukların oranı %72,6 gibi oldukça yüksek bir oranken yalnızca %27,4 oranında çocuk tepkisini ifade edebilmiştir. Ancak deney sırasında gözlemlenmekle birlikte sayısal olarak aktarılamayan bir nokta da konuya ilişkin çıkarımlarda bulunulması ve daha detaylı analizlere zemin hazırlaması açısından önemlidir. İzlemlerde dikkat çeken nokta çocukların eşitsizliğe tepki vermeseler de tamamen kayıtsız kalmamaları olmuştur. Yani tepkisizlik, bir umursamazlık ya da farkında olmama durumuna da tam olarak uymamaktadır. Çocuklar, fark ettikleri anda, eşitsizlikten hoşnut olmadıklarını belli eden tavırlar sergilemiş ancak eşitsizliği giderici yönde de müdahalede bulunmamışlardır. Bununla birlikte; eşitsizliğin dağıtıcı tarafından giderilip giderilmeyeceğini gözlemleyerek bu beklentilerinin karşılanmaması durumunda memnuniyetsiz de olsa kabullenme davranışı sergilemişlerdir. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında pek çok durumda çocukların pozitif ya da negatif adaletsizliğe bir şekilde tepkilerinin olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmayla kıyaslanabilir olan ve örnek alınan bu çalışmaların tamamı yabancı literatüre aittir. Bu durum konunun disiplinler arası bir çalışma ile ayrıca irdelenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Çünkü yapılan deneyde çocukların adaletsizliği gidermesini bekledikleri dağıtıcı, sosyal anlamda da otoriteyi temsil etmektedir. Çocukların büyük çoğunluğunun orta gelir ve eğitim düzeyine sahip ailelerde yetiştiği göz önünde bulundurulduğunda bu noktanın kültürel yapı ile ilişkili olduğu da düşünülebilir.

Çalışmanın temel hedefi olarak vurgulanan noktada ise ekonomik koşulların çocukların adaletsizliğe verdikleri tepki ile ilişkisi 0,069 korelasyon katsayısı ile oldukça düşük kalmıştır. Bu durumda ekonomik koşullarla adaletsizliğe gösterilen tepkinin ilişkili olduğunu söylemek çalışmanın sonuçları açısından çok uygun olmayacaktır. Fakat tepkisizlik oranı oldukça yüksek olduğundan ilişkiyi tamamen yok saymak da tartışmalı olacaktır.

Kaynakça

- Benenson, J.F., Pascoe, J. & Radmore, N. (2007). Children's altruistic behaviour in the dictator game. *Evolution and Human Behavior*, 28(3), 168-175.
- Blake, P.R. & Rand, D.G. (2010). Currency value moderates equity preference among young children. *Evolution and Human Behavior*, 31(3), 210-218.
- Blake, P.R. & McAuliffe, K. (2011). I had so much it didn't seem fair: Eight-year-olds reject two forms of inequity. *Cognition*, 120(2), 215-224.
- Campbell, T. (1988). *Justice*. Edt: Jones, P., Weale, A. Macmillan Education.
- Çeçen, A. (2020). *Adalet kavramı*. 5.Basım, Ankara, Astana Yayınları.
- Demirtaş, M. (2016). Antik Yunan filozoflarındaki adalet anlayışının İslam filozoflarına etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2435-2449.
- Dworkin, R. (1986). *Law's empire*. ISBN 9780674518360, Chambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Elenbaas, L., Rizzo, M.T., Cooley, S. & Rackozyv, M.K. (2016). Rectifying social inequalities in a resource allocation task. *Cognition*, 155, 176-187.
- Enesco, C.S. & Warneken, F. (2015). The shadow of the future: 5-years olds but not -3 years olds- adjust their sharing in anticipation of reciprocation. *Journal of Experimental Child Psychology*, 129, 40-54.
- Esteban, M.E.P. (2005). *Los conceptos de justicia y derecho en Kant*. Kelsen, Hart, Rawls, Habermas, Dworkin y Alexy, Retrieved from <https://revistas-colaboracion.juridicas.unam.mx/index.php/juridica/article/view/11597/10608>.
- Fehr, E., Bernhard, H. & Rockenbach, B. (2008). Egalitarianism in young children. *Nature*, 454, 1079-1083.
- Gummerum, M. & Chu, M.T. (2014). Outcomes and intentions in children's, adolescents and adults second- and third-party punishment behavior. *Cognition*, 133, 97-103.
- Halıcı, A.H. & Van, N. (2016). Ortaokullarda okutulan "hukuk ve adalet" dersinin öğrenciler üzerinde hukuka yönelik duyuşsal eğilimler algısına etkisi. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, 2(1), 107-131.
- Hart, H.L.A. (2012). *The concept of law*. (Edt: Bulloch, P.A, Raz, J). Clarendon Law Series, ISBN: 9780199644698, Oxford University Press.
- Kristjánsson, K. (2004). Empathy, sympathy, justice and the child. *Journal of Moral Education*, 33(3), 291-305.
- LoBue, V., Nishida, T., Chiong, C., DeLoache, J.S. & Haidt, J. (2011). When getting something good is bad: even three-year-olds react to inequality. *Social Development*, 20(1), 154-170.
- Moore, C. (2009). Fairness in children's resource allocation depends on recipient. *Psychological Science*, 20(8), 944-948.
- Murnighan, K. & Saxon, M.S. (1998). Ultimatum bargaining by children and adults. *Journal of Economic Psychology*, 19(4), 415-445.

- Rakoczy, H., Kaufmann, M. & Lohse, K. (2016). Young children understand the normative force of standards of equal resource distribution. *Journal of Experimental Child Psychology*, 150, 396-403.
- Rawls, L. (1973). Theory of justice. *The Journal of Philosophy*, 70(9), 245-263.
- Riedl, K., Jensen, K., Call, J. & Tomasello, M. (2015). Restorative justice in children. *Current Biology*, 25, 1731-1735.
- Shaw, A. & Olson, K. (2014). Fairness as partiality aversion: The development of procedural justice. *Journal of Experimental Child Psychology*, 119, 40-53.
- Takagishi, H., Kameshima, S., Schug, J., Koizumi, M. & Yamagishi T. (2010). Theory of mind enhances preference for fairness. *Journal of Experimental Child Psychology*, 105(1-2), 130-137.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Gürcüce-Türkçe Nezaket ve Hitap Kullanımındaki Benzerlikler ve Farklılıklar^a

Burcu Meliha Keser^{b,c}, Levan Pachulia^d

Özet

Bireyler arasındaki ilişkilerin ne olduğunu belirtmek ve kelimelere farklı değerler katmak için ifade edilebilen hitaplar, hemen hemen herkesin gündelik yaşamda kullandığı kelimelerdendir. Hitap, cümlelerden ve dil bilgisi öğelerinden bağımsız, konuşmaya yön verebilen daha çok kişiye atıfta bulunan söz öbeğidir. Gürcücede ismin hallerine dâhil edilen hitaplar, Türkçede edat, ünlem vb. konular içinde incelenmiştir. Türkçe ve Gürcücede kullanım sıklığına göre isimler, zamirler, sıfatlar ve fiiller hitap biçimleri sisteminde kullanılan sözcük türlerinden olduğu görülmüştür. Kişinin ya da ülkenin yozlaşması, dilin yozlaşmasıyla doğru orantılıdır ve bu mantıkla düşünüldüğü zaman hitap ve nezaket arasında önemli bir bağ olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada araştırma metodu olarak doküman analizi kullanılmıştır. Gerekli alan yazın taraması yapılarak ortaya çıkan bilgiler doğrultusunda çalışmaya örneklerle destek verilmiştir. Gürcüce ve Türkçede kullanılan nezaket ve hitap biçimlerinin benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya çıkarılması çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Nezaket
Hitap
Türkçe
Gürcüce

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.637612

Similarities and Differences in the Use of Politeness and Addresses in Georgian-Turkish

Abstract

Addresses, which can be expressed to indicate what the relationships between individuals are and add different values to words, are among the words that almost everyone uses in daily life. An address is a phrase that refers to more people who can give direction to speech, independent of sentences and elements of grammar. Addresses included in Georgian noun cases, in Turkish prepositions, exclamations, etc. are topics that examined within. The degeneration of a person or a country is directly proportionate to the degeneration of the language, and when considered with this logic, it had been revealed that there is an important link between address and politeness. In this study, document analysis had been used as a research method. The study was supported with examples in line with the information that emerged by conducting the necessary literature review. The aim of the study is to reveal the similarities and differences of politeness and addressing styles used in Georgian and Turkish.

Keywords

Politeness
Address
Turkish
Georgian

About Article

Received: 01.02.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.637612

^a Bu makale Gürcüce ve Türkçe Hitap Biçimleri Sistemleri başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^b İletişim Yazarı: burcukeser01@gmail.com

^c Doktora Öğrencisi, Gürcistan Sokhumi Devlet Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Gürcü Dil Bilimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-7791-9862.

^d Doç. Dr., Gürcistan Sokhumi Devlet Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Gürcü Dil Bilimi Bölümü. ORCID: 0000-0003-1424-0390.

Giriş

Dil, tarih boyunca yeryüzünde yaşayan toplumlar (Aksan, 2004, s. 9) için en önemli iletişim aracı görevini üstlenmektedir. Ayrıca düşünceleri anlatmaya yarayan ve diğer insanlarla iletişim kurmayı sağlayan dilin sadece bireyle değil toplumla da çok sıkı bağları vardır (Zeyrek, 2009, s. 27). İki ya da daha fazla kişi arasındaki bilgi, fikir ve düşünce alışverişi olan iletişim, dilin en zor süreçlerinden biridir. İletişim halinde olan bireylerin yaş, eğitim, cinsiyet, hayat felsefeleri, mesajın gönderildiği yer, zaman ve mesajın amacı, mesajı iletirken kullandığı yöntem (sözlü, yazılı, vb.) gibi faktörler iletişim eyleminin anlaşılması için gereklidir (Kocaman, 2009, s. 7). Her zaman iletişim sürecine dahil olan en az bir muhatap veya alıcı söz konusudur. Yani iletişim için bir konuşmacının ve bir dinleyicinin olması gerekmektedir. Ayrıca konuşma konusu olmadan sözlü bir ilişki kurmanın imkânsız olduğu da bir gerçektir.

Bilgiler sözlü, yazılı ya da görseller aracılığıyla (görsel okuryazarlık) gönderilebilir / alınabilir. Buna uygun şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Konuşmacı / dinleyici, yazar / okuyucu, görsel sunu / görsel okuma. Şüphesiz ki iletişim kuranların sayısı, duruma ve iletişim türüne göre değişiklik göstermektedir. İdeal bir iletişim kurmak için konuşmacının yalnızca kendi isteklerini (çıkarlarını) değil, aynı zamanda dinleyicinin isteklerini de (çıkarlarını da) dikkate alması gerekmektedir. Ayrıca tamamen bilgilendirici olmamasına rağmen iletişimde nezaket ve konuşmadaki görgü kuralları da büyük önem arz etmektedir. Konuşma görgü ve kurallarıyla nezaket gibi kavramlar konuşmada belirli bir kombinasyon oluşturmaktadır. Belirli bir topluluğun özelliği olan ve o topluluğun kendisi tarafından geliştirilen konuşma görgü ve kurallarıyla nezaket tarih boyunca değişmiştir. Konuşmadaki görgü kuralları, davranış normlarını belirlemektedir. İnsanlar çocuk yaştan itibaren çevresindeki bireylerle ilişkiler kurmaktadır. Bu ilişki türleri ise şöyledir: Büyük, küçük, yaşıt (akran).

İletişim ve iletişim yeterliliğinin yalnızca bir dilin dil bilgisi kuralları açısından doğru cümlelerin oluşturulması ve bunların doğru kullanımı üzerinde değil, aynı zamanda konuşmacıya bu cümleleri nerede, nasıl ve kiminle kullanacağını göstermede de önemli bir etkisi vardır. İletişim yeterliliği dil bilgisi doğruluğunun yanı sıra hem anlamsal hem de pragmatik doğruluğu kapsamaktadır.

Modern dil biliminde, bir yandan var olan dil bilimiyle ilgili konuların sistematik ve karmaşık çalışmasına, diğer yandan ise birbiriyle kesişen, disiplinler arası konularla ilgili araştırmalara gittikçe daha fazla önem verilmektedir. Bunlardan biri diyalojik konuşmanın önemli unsuru olan hitap konusudur.

İletişim açısından büyük bir yük taşıyan hitap biçimleri, iletişimde de önemli bir yere sahiptir. Hitabın doğru kullanılması, muhataplar arasındaki etkili iletişimin belirleyicilerinden biridir. Yanlış kullanılan bir hitap saygısızlık olarak düşünülmektedir ve iletişim üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır (Karadoğan Doruk, 2010, s. 373). Muhataplar arasındaki anlaşmanın onların ortak paylaşımlarına bağlı olduğu da unutulmamalıdır. Sonuç olarak aynı dil ailesine mensup konuşmacıların farklı kültürlerden insanlarla iletişim sağlarken olası yanlış anlaşılmaların da olması yaygın bir durumdur. Farklı toplumların kullandığı hitaplar arasındaki başlıkların nedeni ise kültürel farklılıklar, gelenekler, inançlar, sosyal ve politik sistemlerin de yanı sıra coğrafi konumdur.

Her ulusun kendine özgü bir birlik faktörü vardır. Bu aynı zamanda hitabın ulusal ya da kültürel özelliğini de belirlemektedir. Hitap biçimi sadece dil biliminde değil, aynı zamanda sosyodilbilimde ve ahlak biliminde de iletişim sürecine dâhil olan her kişiye karşı farklı dil bilimsel açılardan ele alınması gereken bir konudur. Bu sözlü iletişimde hem düşünce ifadesinin yeterliliğinin hem de geleneksel olarak oluşturulmuş görgü kurallarına uymanın gerekli olduğu gerçeğiyle açıklanmaktadır. Tarih içerisinde gelenekler, etik kurallar ve davranışlar her ulusta normları oluşturmuştur. Bu durum dile yansıtılmakla birlikte aynı zamanda görgü kurallarını da belirlemiştir. Hemen hemen tüm kültür ve dillerde saygı, nezaket ve görgü kurallarını geliştirmek için farklı şekillerde hitapların kullanımı tercih edilmiştir.

Dil bilim literatüründe hitabın bazı tanımları mevcuttur: Örneğin Quirk'e göre seslenme: "Bir cümle veya tümceye isteğe bağlı olarak eklenen, bir veya birden fazla kişiye atıfta bulunan ve onlara hitap ettiğini işaret eden nominal bir unsurdur" (Quirk , 1973, s. 182).

Kvachadze'ye göre: "Hitap edilen kişiyi gösteren ayrı kelime veya kelimeler grubuna hitap denmektedir" (კვაჭაძე, 2010, s. 319).

Peikrishvili'ye göre hitap: "Cümlede kişi ya da nesneyi belirtmek için kullanılan ve seslenmede belirtilen isimle aktarılan kelime veya kelimeler grubuna denir" (ფეიქრიშვილი, 1996, s. 216). Peikrishvili hitabı, dil bilgisi açısından cümleyle bağlantısı olmayan kelimeler ve ifadeler grubuna dâhil etmektedir.

Hitap, tek bir şahsı göstermesine rağmen, bir gruba veya bir topluluğa karşı da yapılan bir tür seslenme biçimidir (Dragolovcanin, 1997, s. 56).

Herhangi bir diyaloga ya da yazılı bir metne başlarken bahsi geçen metnin muhatabını işaret ettiği seslenme şekilleridir (Oğuz, 2011, s. 1203).

İngilizce uygulamalı dil bilim sözlüğündeki hitap şu şekilde açıklanmıştır: "Konuşma veya yazmada birisine hitap etmek için kullanılan kelime veya tamlamalardır" (Longman Dictionary of Language Teaching And Applied Linguistics, 2010, s. 11).

Rus dili açıklayıcı sözlüğünde ise hitap için şu ifadeler yer almaktadır: "Konuşma esnasında hitap edenin alıcısına atıfta bulunduğu kelime veya ifade biçimidir. Bir nevi iletişim tarzıdır. Konuşmanın yönlendirildiği bir kişiyi (az da olsa nesneyi) adlandıran kelime veya kelimeler kombinasyonudur" (Большой современный толковый словарь русского языка, 2012).

Yıldırım ise hitabı şöyle açıklıyor: "Dilin söz varlığı içinde önemli bir yere sahip olan hitaplar, seslenme, saygı, sevgi, sitem, heyecan, aşk gibi belirli duyguları anlatmak için kullanılan sözcüklerdir" (Yıldırım, 2017, s. 123).

Hitaplar, seslenen tarafından alıcısının dikkatini uyandırıp konuşmaya çekmek, onun konuşmaya olan alakasını devam ettirmeyi sağlamak amacıyla kullanılan, içinde hitap eden kişinin duygu, düşünce ve maksadını barındıran genellikle tümce başı vurgulu kelime türleridir (Alkan Ataman, 2018, s. V).

Hitap terimi, belirli bir sözdizimsel birimin ayrı türlerinden biri olan ismi belirtmek için kullanılmakta ve genellikle ismin seslenme biçimini veya onu ihtiva eden tüm yapıyı ifade

etmektedir. Bu tanımlamaların geneli tekdüze değildir ve hepsi hitabın farklı taraflarına dikkat çekmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada Gürcüce ve Türkçede kullanılan hitaplar ve nezaket kuralları üzerine bir karşılaştırma yapılmıştır. Gürcü dilinde ve Türk dilinde kullanılan nezaket ve hitap biçimlerinin benzerlik ve farklılıklarının tespit edilmesi çalışmanın amacını oluşturmuştur. Doküman analizi çalışmanın araştırma metodu olarak kullanılmıştır. Konular hakkında gerekli alan yazın taraması yapılmış ve ortaya çıkan bilgiler doğrultusunda çalışma örneklerle desteklenmiştir.

Gürcüce dil bilgisinde ve dil bilim çalışmalarında hitabın, cümlenin hiçbir ögesiyle ilgisi olmayan ayrı bir kelime olduğu belirtilmektedir. Sharshovani'nin (1881) dil bilgisinde hitap seslenme hali olarak açıklanmıştır. 1.Anton (1885) ise hitaptan ayrıntılı olarak bahsetmektedir ve onu "o- ზ" (hoe) gibi işaretlere ayırmaktadır. Fakat bu şekilde de seslenme hitap şekli olarak kabul edilmemektedir. İlerleyen zamanlarda Gürcü dilinde hitap biçimini ilk fark eden Solomon Dodashvili olmuştur. Ancak Dodashvili hitabın gramer analizini yapmamış ve hitaba karşılık gelen uygun bir terim vermemiştir.

Chubinashvili, 1887 yılı dil bilgisinde ilk olarak, seslenme halinde olan ismin cümle içinde ayrı olarak yer aldığını ifade etmiştir. Jordan'ı (1889) ise hitabı ilk kez kendi ders kitabında doğru gramer niteliğinde olan ayrı bir kelime olarak göstermektedir. Terim olarak ise göreceli veya seslenme kelimesini tanıtmaktadır. O zamandan beri neredeyse tüm dil bilimciler birkaç terminolojik farklar olsa da hitabı ayrı bir kelime olarak görmektedir (ფეოქროშვილი, 1996, s. 218). Bu terimler hitap ve çağrı kelimesi, hitap kelimesi, seslenme kelimesi, seslenme veya hitap sözcüğü, ünlem sözcüğü ve hitaptır. Bugün Gürcü dilinde hitap, seslenme haline yerleşmiş bir isimdir; ancak hitap biçimi her zaman aynı olmamaktadır. Eskiden Gürcücede, hitap için ismin kökü kullanılır ve buna bazı durumlarda "ზ" (hoe) ünlemi eşlik ederdi. Fakat daha sonra bu ünlemin eskimesiyle birlikte "o" seslenme sözcüğü kullanılmaya başlandı (ფეოქროშვილი, 1996, s. 219).

Hitap, cümlelerden ve dil bilgisiyle alakalı olan öğelerden bağımsız, konuşmaya yön verebilen daha çok kişiye ve nadiren de olsa nesnelere vurgu yapan bir söz öbeğidir. Aslında nesnelere ziyade daha çok muhataba atıfta bulunan, muhatabı adlandıran kelimelerin birleşimidir. Hitap biçimleri Gürcü dilinde ve Türk dilinde sözcükler, şiirler ve deyimler vasıtasıyla sözlü iletişim sırasında bir konuya ya da bir kişiye atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Ayrıca bireyler arasındaki ilişkinin düzeyinin ne olduğunu belirtmek ve kelimelere farklı değerler katmak için de kullanılmaktadır. Hitap biçimlerinin pek çok vazifesi olmasına rağmen esas görevi muhatabı iletişim ortamına çekmektir. Başka bir deyişle muhatap olunan kişinin dikkatini çekmektir. Dikkat çekme görevi ise genellikle cümlenin başında gerçekleşmektedir. Herhangi bir ayırım gözetmeksizin (eğitim, pozisyon vb.) herkes tarafından kullanılan hitaplar belirli kriterlere (yaş, sosyal statü, cinsiyet) ve bireyin hitap ederken ki niyetine göre değişmektedir.

Türkçe ve Gürcücede hitap ederken kullanılan ekler, kelime çeşidi ve hitabın cümlede bulunduğu pozisyonu hakkındaki çalışmalar oldukça azdır. Hitaplar, dillerin sözcük varlığında çeşitli şekillerde yer almıştır. Gürcücede hitaplar, kendine özgü birtakım öğelerle ifade edilebilmektedir. Bu açıdan sözcük dizisi ve sözcüğün kullanım şekli, hitabın ifade

edilmesinde büyük önem taşımaktadır. Gürcücede ismin hallerine dâhil edilen hitaplar seslenme hali olarak da adlandırılmaktadır. Diğer ismin hallerinin aksine seslenme hali ne kelimeleri bağlamada ne de fiil yapılarını bağlamada kullanılmaktadır. Böyle bir göreve sahip olmayan hitaplar herhangi bir sözcük türü tarafından da yönetilmemektedir. Genel olarak Gürcü dilinde hitapları, seslenme hal eki işaretleriyle (o- v), sözcüklerle, uygun noktalama işaretleriyle, ünlemlerle ve tonlama ile ifade edilebilmek mümkündür. Kimi dillerde var olan seslenme hali Türkçede olmadığı için hitaplar biçim bilgisi temel alınarak sözcük türleri kapsamında ayrı başlıklar içerisine dâhil edilip ünlem, ilgeç ve cümle dışı öge olarak ele alınmıştır.

Kimi dilciler seslenmeleri edatlar konusuna dâhil ederken kimi dilciler de hitapları ünlem grubunun içerisine dâhil etmişlerdir. Dil bilimi kapsamındaki araştırmalara konu olan hitaplar dil bilimiyle ilgili kaynaklarda farklı bir bölümde anlatılmamıştır.

Genel olarak bakıldığında Türkçede hitapların ünlemler konusu adı altında incelendiği ortaya çıkmaktadır. Ünlemler, hitap için kullanılan dil birimlerini ifade etmesi yönünden güçlendirici ve betimleyici unsurlardır. Biçim bilgisi açısından güçlendirme görevini, sanki bir tümleyen- tümlenen ilişkisi içerisindeymiş gibi gerçekleştirmektedir. Seslenme ögeleri ve ünlemler arasında şekil ilişkisi vardır (Korkmaz, 2009, s. 1178-1179). Ünlemler belirli bir duyguyu ya da düşünceyi hitaplar aracılığıyla anlatabilmektedir. Ayrıca burada vurgu ve tonlama önemlidir. Hitaplar genellikle insanların kendi adlarını (Antroponyms), akrabalık bağlarını, cinsiyetini, yaşını, unvanını, mesleğini ve pozisyonunu ifade eden kelimeleri içermektedir.

Bulgular

Hitapların kullanımına ilişkin örnekler günlük konuşmalarda ve yazılı metinlerde görülmektedir. Kültürel değerlerin belirlenmesinde de hitap biçimleri çok önemlidir. Edebi metinlerde, özellikle şiirsel anlatımlarda, soyut nesnelere ve konuşma yetisi olmayan canlılar (hayvanlar, bitkiler) veya cansız varlıklar için kullanılan isimler hitap rolünde ortaya çıkmaktadır.

“თავისუფლებავ, შენ ხარ კაცთა ნავსაყუდელი” (ი. ჭავჭავაძე) -“Özgürlük, sensin insanların limanı”.

Buradaki örnek cümlede soyut bir kavram olan “özgürlük” hitap rolünü üstlenmektedir.

Bazı dil bilimciler hitapları cümle dışı öge olarak kabul etmektedir. Bunlardan biri Leyla Karahan’dır. Leyla Karahan cümle dışı ögeleri şöyle aktarmaktadır: “Cümlenin anlamına katkıda bulunan unsurlardır ve cümlenin yapısına katılamazlar. Başka bir deyişle cümlenin ögesi olamazlar. Bağlama edatları, ünlem edatları, ünlem grupları, hitaplar, ara sözler cümle dışı unsurlardır” (Karahan, 2010, s. 21-36-37).

Ey mermeri nakış nakış işleyip konuşuran (ünlem grubu);

Ulularım (hitap), neredesiniz? (Karahan, 2010, s. 37) cümlesindeki “Ey mermeri nakış nakış işleyip konuşuran ulularım!” hitap ve ünlem grubudur.

Bir diğer dil bilimci ise JuJuna Peikrishvili'dir. Peikrishvili cümle dışı ögeleri şu şekilde tanımlamaktadır: "Gramatik olarak cümlenin ögeleriyle bağlantısı olmayan ve onlardan tamamen ayrı duran kelime ve ifadelerdir". Peikrishvili hitabı, ekleri, türemiş bağlaçları, ünlemleri ve cevap takılarını bu konuya dâhil etmektedir (გუეიქრიშვილი, 1996, s. 201-202).

ბიჭო, ვისი ხარ მალხაზი?- **Oğlum**, sen kimin güzelisin? (Hitap);

უჰ, უჰ, რა სიცივეა გარეთ!- **Öf, öf**, dışarı ne soğuk! (Ünlem)

Hem Gürcüce hem Türkçede hitapların cümledeki pozisyonu serbesttir (გუეიქრიშვილი, 1996, s. 218). Yani cümlenin başında da, ortasında da, sonunda da yer alabilmektedir. Cümlenin başında bulunan hitapların dikkat çekme görevi vardır. Cümle ortasında veya sonunda yer alan hitaplar ise temel olarak sosyal mesafenin bir ifadesidir. Cümlede kullanılan hitapların tonlamasına göre noktalama işaretleri değişmektedir. Hitaplar yüksek bir tonla söylendiğinde ünlem işareti, alçak bir tonla söylendiğinde ise virgül işareti konmaktadır. Bu işaretlerden başka herhangi bir noktalama işareti kullanılmamaktadır.

Cümlenin başında kullanılan hitaplardan sonra virgül veya ünlem işareti gelmektedir.

ფოსინე, დაჯექი.. (ოსელიანი, 1965, s. 70)- **Fosine**, otur..;

Efendiler, bilirsiniz ki hayat demek, mücadele, müsademe demektir (Atatürk);

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri! (Atatürk);

Anneciğim! Saçların çok güzel olmuş.

Eğer hitaplar cümlenin ortasına kullanılıyorsa, her iki taraf virgülle ayrılmaktadır.

ასეთია, მეზობელო, ცხოვრება! (ოსელიანი, 1965, s. 70) - **Komşu**, hayat böyledir.

ერთი კვირაა, ჩემო თეთრო ქალბატონო, თვალზე ცრემლი არ შეგშრობია და პირში ლუკმა არ ჩაგსვლია (ოსელიანი ო. , 2011, s. 184)- Bir hafta oldu, **beyaz hanımım**, gözlerindeki yaş kurumadı ve bir lokma ağzına girmedi.

Ruhumun senden, **İlahi**, şudur ancak emeli (Karahan, 2010, s. 38) .

Hitaplar cümlenin sonunda kullanılıyorsa ondan öncesinde virgül işareti gelmektedir. Sonrasında cümledeki tonlamaya göre ünlem işareti, iki nokta veya soru işareti konmaktadır.

გამარჯობა, დეიდა თებრო! (ოსელიანი, 1965, s. 106) Merhaba, **Tebro teyze!**

მობრძანდი, ჩემო ერთგულო დანიელო! (ოსელიანი ო. , სამი რომანი, 1972, s. 179) Buyurun, **benim sadık Daniel'im!**

ოო, მშვენიერო თეთრო მთაო! (ოსელიანი ო. , 2011, s. 345)- Oo, **harika beyaz dağ!**

Eski gazeteleri bana verir misin, **teyze?** (Karahan, 2010, s. 38).

İlahi bir kudretin, ebedi bir feyzin var, **ey Türk!** (Ahmet Hikmet Müftüoğlu).

Hitaplar ya cümlelerin yapısına dâhil edilmektedir ya da cümleden ayrı durmaktadır (კვაჭაძე, 2010, s. 319).

1. ჩვენც ავდგეთ, **ძმანო**, და ერთიც გამარჯვებისა დავლიოთ!.. (ფეიქრიშვილი, 1996, s. 216) Biz de ayağa kalkalım, **kardeşlerim**, ve bir de zaferimize içelim!
Benim mi **Allah'ım** bu çizgili yüz? (Karahana, 2010, s. 38).
2. **ლაურსაბ!**- დაუძახა ძმას დავითმა. დავლიოთ!.. (ფეიქრიშვილი, 1996, s. 216) -
Laursab! David kardeşini çağırды. İçelim!
Hasan! Ayşe çantasını nereye bıraktı?

Birinci örnekteki hitaplar cümle yapısına dâhil edilirken, ikinci örnekteki hitaplar cümleden ayrı durmaktadır.

Hitapla doğrudan alakası olan ögeye, açıklayıcı ve benzeri bir kelime eşlik etmektedir (კვაჭაძე, 2010, s. 320).

Ey mermeri nakış nakış işleyip konuşuran

Ulularım, neredesiniz? (Karahana, 2010, s. 37).

Eyüb, Türklerin ölüm şehri **Eyüb**, Avrupa toprağının bittiği sahilde İslâm cennetinin bir bahçesi gibi yeşil duruyor (Karahana, 2010, s. 20).

რა მშვენიერი რამა ხარ, **დილის ცვრით პირდაზანილო ქვეყანავ!**- Ne harika bir şeysin, **sabahın nemiyle yüzünü yıkayan ülke!** (კვაჭაძე, 2010, s. 320).

Örneklerde hitaba basit bir ek, bir öge veya bu ögeye bağlı bir sözcüğün de eşlik ettiği görülmektedir. Yani cümlelerin ana ögesi olmayan unsurlar da hitabın yanında yer alabilmektedir. Ancak hitap herhangi bir ögeye gramer olarak bağlı değildir ve cümlelerin ögesi de sayılmamaktadır. Bundan dolayıdır ki hitap kendisine bağlı olan ya da bağlı olmayan kelimelerle cümle içinde tamamen ayrı bir yere sahiptir.

Hitapları tek kelimeyle aktarabileceğimiz gibi yanında olan kelimelerle de genişletebilmek mümkündür. Bazen hitap ve hitaba eşlik eden ögeler birbirinden bağımsız olabilmektedir.

პოეტო, ბასრი კალამი ხმალივით დაატრიალე! **Şair**, keskin kalemi kılıç gibi çevir! (ფეიქრიშვილი, 1996, s. 216).

მზეო, დამხედე! (კვაჭაძე, 2010, s. 326)- **Güneş**, bana bak!.

Sana dün bir tepeden baktım, **aziz İstanbul** (Karahana, 2010, s. 37).

მთაო, გადმიშვი, **მაღალო**, რა ხისლი მოგობვევია? **Dağ**, izin ver gideyim, **yüksek**, seni hangi sis kapladı? (ფეიქრიშვილი, 1996, s. 216).

Genç! Ne de zayıfsın, hadi şuna bir el at da taşıyalım **delikanlı**.

Seslenme hal eki veya ekleri hitaba eşlik etmektedir. Türkçede seslenme hal eki olmadığı için bu tarz bir kullanım görülmemektedir. Ayrıca hitaplar anlatımı güçlendirmek için tekrar edilebilmektedir.

წიავო მთისავ, ბუნების მაცოცხლებლო სულო, დამბერე, გააგრიალე ჩემი მხურვალე გული!- **Esintili dağ**, doğaya can veren **ruh**, sar beni yanan kalbimi serinlet (ფეიქრიშვილი, 1996, s. 216).

Dağlar dağlar, kurban olam, yol ver geçem sevdiğimi son bir olsun yakından görem (Barış Manço).

A **dağlar** ah ulu **dağlar** (Tamaşvarlı Gazi Âşık Hasan).

Hem Türkçe hem Gürcücede hitap biçimleri sisteminde yaygın olarak kullanılan isimler ilk sırada yer almaktadır. Genel olarak hitaplar isimler aracılığıyla aktarılmaktadır. Fakat ismin eksik olduğu hitaplarda devreye sıfatlar ve zamirler girerek isim göreviyle kullanılmaktadır. Konuşmacı genellikle ikinci kişiye atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle insanların kendi isimlerinin yanı sıra akrabalık, cinsiyet, rütbe, meslek, yaş ve pozisyonu ifade eden kelimelere atıfta bulunmak çok yaygındır. Ayrıca hitabın kullanım alanlarına sloganlar, diyaloglar, davetler, selamlamalar-vedalaşmalar, özel ve genel yazışmalar da dâhil edilmektedir.

Hitap olarak kullanılan insan isimlerinden kısaca bahsetmek gerekirse, bu hitaplar muhatabın yaşına, sosyal statüsüne, cinsiyetine, yakınlık derecesine vb. durumlara göre değişiklik göstermektedir ve hitap ederken bu koşulların da dikkate alınması gerekmektedir. Bu durum konuşmacının ve muhatabın arasındaki iletişimin sağlıklı olması için önemli bir etkidir. Bahsedilen dillerde insan isimlerinin kısaltılmış hali de mevcuttur (nati, gio, salo, ozi, apo, İbo vb.). Bu isimler hitap olarak karşımıza çıkmakta ve bunları genellikle aile bireyleri, arkadaşlar ve yakın olan tanıdıklar kullanmaktadır. Kişilerin arasında bu tarz kullanımların olması aradaki yakınlık derecesinin fazla olduğunu göstermektedir. Hitap sırasında kullanılan bir başka isim ise takma adlardır. İnsanlar tarafından oluşturulmuş alternatif bir isimdir. Bunlar genellikle kişi adlarından bağımsız olmaktadır. Fakat tamamen de gelişigüzel verilmemektedir. Bireyin birkaç özelliğinden esinlenerek meydana gelmektedir. Çünkü bunlar kişinin yapısını ve mizacını ortaya koyan ifadelerdir. Eski zamanlarda takma adlar genellikle devlet büyükleri, sanatçılar, yazarlar ile aktörler ve müzisyenler tarafından kullanılır ve onlara takma adlarıyla hitap edilirdi. Şimdilerde ise hemen hemen herkesin kullandığı bir seslenme biçimi haline gelmiştir.

Günlük hayatta her iki dilde de çok sık karşılaşılan fakat hitap olarak neredeyse çok az kullanılan soyadları askeriyelerde, okullarda (yabancı öğretmenlerin öğrencilere veya öğrencilerin yabancı öğretmenlere seslenmeleri, velilerin öğretmene ya da öğretmenin velilere soyadıyla seslenmeleri) sizli bizli diyaloglarda, TV programlarındaki (ya da haberlerdeki) spikerlerin ve konuşmacıların muhataplarına karşı (resmiyet maksadıyla) seslenmelerinde, köklü aile mensuplarına (Sabancı, Koç vb. gibi) karşı kullanılan hitaplarda ve diğer resmi durumlarda görülmektedir. Gürcücede soy ismin kökünün ünsüzle bitmesi halinde seslenme hal eki “o” eklenirken ünlüyle bitmesi durumunda ise soyadları yalın halde kalmaktadır (barataşvil-barataşvil- o, putkaradze- Ø). Türkçede ise hitap anında soyadları hep yalın halde kullanılmaktadır.

Hitap olarak kullanılan toplum isimlerinden bahsetmek gerekirse, sadece belirli bir konu ya da nesneyi değil birden çok konuya veya nesneye atıfta bulunabilen ifadelerdir. Hitap eden kişilerin muhataplarının toplumdaki sosyal statüsüne göre kullandıkları hitaplardır. Toplum

isimlerinde günlük hayatta yabancıya hitap eden bazı formların kullanımına neredeyse az rastlanılmaktadır. Örneğin "adam" kelimesi erkeğe seslenmek için kullanılan ifadeler arasında yer almaktadır. Günlük hayatta nadiren karşılaşılan hitaplardan biridir. Kullanıldığı takdirde ünlem görevini üstlenmektedir. Gürcücede kadınlara da hitap olarak kullanıldığı görülmektedir.

Aile bireyleri için kullanılan seslenmeler genellikle sevgi ve şefkat ifade etmektedir (kişilerin birbirlerine sınırlı olma durumunda kullanılan hitaplar tamamen değişmektedir. Örneğin annenin çocuğuna kızınca adıyla ve soyadıyla seslenmesi vb. gibi). Bireylerin birbirleriyle iletişim halindeyken kullandıkları seslenmeler ya yalın halde ya sevgi belirten küçültme ekleriyle (-cik, -ciğim, იკო (iko), ილო (ilo) vb.) ya da aile bireyleri için kullanılan terimlerin kısaltılmış haliyle ifade edilmektedir. Bu terimlerin kısaltılmış hali sadece Gürcücede görülmektedir. Türkçede ise böyle bir seslenme biçimi söz konusu değildir. Mesela deda- anne: bir çocuğun annesine seslenmesi durumunda "deda" hitabı ya kısalmaktadır ya küçültme eki gelmektedir ya da yalın halde kullanılmaktadır. De (kısaltma), ded-iko, ded-ilo (sevgi bildiren küçültme eki- annecim), deda (yalın hal). Aslında her iki dilde de hitap için ifade edilen küçültme eklerinin kullanım alanı kısıtlıdır.

Akrabalık bildiren ifadelerde hitap biçimlerinin oldukça sık kullanıldığı görülmektedir (teyze- deida, hala- mamida, dayı,-bidza amca- bidza, dede- babua, ananene- bebia, babaanne- bebia vb.). Ancak onların tanıdık olmayan kişiler için de hitap ederken kullanıldığı bilinmektedir. İletişim esnasında hitap ederken bu tarz bir kullanımın olması muhataba karşı nezaket ve sıcaklık ifade etmektedir. Bu hitaplar genellikle ya isme gelmekte ya da tek başına kullanılmaktadır (Hayriye teyze ya da sadece teyze). Gürcücede ise bu hitapların hem ismin önünde hem de ismin arkasında kullanıldığı görülmektedir (deida lia (ad), elene (ad) deida vb.). Bu konu hakkında başka bir durum ise, Gürcücede yenge ve hala gibi akrabalık bildiren hitap ifadelerinin ikinci bir kullanımının bulunmamasıdır. Başka bir deyişle onlar sadece akrabalara hitap ederken ifade edilmektedir. Türkçedeki gibi yakın olan tanıdıklara veya yabancı kişilere kullanılması Gürcücede söz konusu değildir.

Gürcüce ve Türkçede akrabalık terimlerini ayrıntılı bir şekilde anlatan sözcükleri görmek muhtemeldir. Görümce, baldız, kayın, bacanak, elti gibi kelimeler göreceli kavram olduklarından dünyadaki birçok dildeki kelimelere doğrudan karşılık gelmeyebilirler. Elbette dünyadaki diller arasında akrabalık terimlerini bu kadar detaylı bir şekilde ifade eden başka diller de vardır. Mesela her iki dilde de kullanılan "torun" kelimesi, bir kişinin oğlunun veya kızının çocukları için kullanılan genel bir terimdir ve farklı bir sözcükle ifade edilmemektedir. Ancak konuşulan bazı dillerde durum böyle değildir. Torun sözcüğünü ifade etmek için bireyler ayrı ayrı kelimeler kullanmaktadır.

Türkçede akrabalık isimleri çok çeşitlidir ve bunlardan bazılarının birden fazla eş anlamlısı vardır. Mesela, ana- anne- valide- mader, amca- emmi- emice, hala- bibi (*eski*. Hanım, hanımefendi demek), -cice- kız kardeş- hemşire- bacı, baba- peder- dede vb. (Ayverdi, 2010) gibi verilen örnekler hitap veya seslenme olarak ifade edilmektedir.

Hayır, **hemşireciğim**, telefon haber vermedi (Ahmed Midhat Efendi) (Ayverdi, 2010, s. 496).

Türkçede akrabalık ifade eden amca ve dayı hitaplarının ayırımına Gürcücede rastlanılmamaktadır. Çünkü Gürcü dilinde bu terimler tek bir kelimeyle ifade edilmektedir (bidza - ბიძა). Bu da Türkçenin kelime hazinesinin ne kadar geniş olduğunun göstergesidir.

Çeşitli meslek dallarının da hitap biçimi olarak kullanıldığı görülmektedir. Hem Türkçe hem Gürcücede bazı meslek isimleri birtakım ekler aracılığıyla oluşturulmaktadır (cı -ci, -cu, -cı, -çi, -çu -me- e, me- ur (me- ul), mo- e). İsmi köküyle belirtilen bu ekler belirli bir nesne ya da olaya ilişkin bir kişiyi ifade etmektedir. Me nav- e (მე-ნავ-ე)-kayık -cı, me -bad-ur -i (მე-ბად-ურ-ი)-balık -cı, me- barg -ul -i (მე-ბარგ-ულ-ი)-bagaj -cı, mo- nadir -e (მო-ნადირ-ე)- av -cı, me- violin -e (მე-ვიოლინ-ე)-keman -cı gibi.

Unutulmaz bu acı,

Dertli dertli çal **keman-cı** (Mehmet Yüzüak).

Ne Gürcüce ne de Türkçede gramer açısından cinsiyet kategorisi bulunmamaktadır. Gerçek cinsiyet özel isimle belirtilmektedir (ბიძობა, 1998, გვ. 24). Fakat bazı kelimeler gramer açısından olmasa da sözlük ve anlam bakımından cinsiyet ifade etmektedir. Başka bir deyişle bahsedilen kelimeler sadece erkek veya dişi varlıklar için kullanılmakta ve bu varlıkları işaret etmektedirler (erkek varlıklar; baba, amca, dayı, oğlan, koca, dede vb. dişi varlıklar; anne, abla, gelin, görünce, baldız, hala, teyze vb.). Bu varlıkların hepsi birer hitap biçimi olarak kullanılmaktadır.

Her iki dilde hitap biçimi olarak kullanılan soyut isimler, sözcüğün kök ve gövdelerine belirli ekler getirilerek de ifade edilmektedir (son ek -oba- eba, ön ek ve son ek; si- e, -lik, -lık -lük vb.). Hitap olarak günlük hayatta nadiren kullanılan soyut isimler, daha çok edebiyatta özellikle de şiirde geçmektedir.

Gürcü dilinde ve Türk dilinde seslenme biçimi olarak kullanılan zamirler daha çok ikinci şahıs zamirleridir (sen- siz, shen- tqven) ve bunlar muhatabı ya da muhatapları belirtmektedir. Bu zamirlerin hitabı iletme görevi yoktur. Çünkü hitabı iletme görevini 1. şahıs zamirleri üstlenmiştir. Daha çok hitap edilen kişinin niteliksel özelliklerini gösteren isimlere eşlik etmektedir. Şahıs zamirlerinin tekrarlandığı da görülmektedir (კვაჭაძე, 2010, s. 321). Bu zamirler birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ayrıca anlama resmiyet ve saygı ifadeleri yüklemektedir. Bahsi geçen dillerde hitap biçimlerinde iyelik zamirleri de oldukça yaygındır ve hitapla beraber kullanılmaktadır.

Şu andan itibaren dikkatli ol, **oğlum**.

Gürcücede ikinci tekil ve çoğul şahıs zamirlerinin (shen (sen)- (siz) tqven) son sesinin çıkarılması sonucunda oluşan belirli bir yapı vardır ve bu yapı oldukça yaygın kullanılmaktadır. Bu yapıda ikinci şahıs zamirleri genellikle "n" sesinden ayrılmaktadır. Böyle bir hitap biçimi, konuşma dilinin özelliğinden kaynaklanmaktadır. İkinci şahıs zamirlerinden ayrılan "n" sesi anlamda herhangi bir değişikliğe neden olmamaktadır (კვაჭაძე, 2010, s. 321). Türk dilinde hitap olarak kullanılan ikinci şahıs zamirlerinde herhangi bir düşme veya çıkarılma söz konusu değildir.

მოგწეობდა განა, შე ცუდლუტო, წიგნის კითხვა? Kitap okumaktan sıkıldın öyle mi **seni** yaramaz?

თქვე ასეთებო, თქვე ისეთებო, ჩემი ჩურჩხელებისათვის გვერდები გიტკეცნიათო. **Sizi gidi sizi gidi** yaramazlar, benim sucuklarımın yanlarını acıtmışsınız (კვაჭაძე, 2010, s. 321).

Dönüşlü zamir olan “kendi” bir şahsı belirttiği için hitap olarak ifade edilmektedir. Buna ikinci şahıs zamiri olan “sen” de eşlik edebilmektedir (isteğe bağlı olarak). Konuşan kişinin bazen kendine hitap ettiğini de göstermektedir.

Yemeği kendim yaptım.

Bunu kendin istedin.

Bu örneklerde zamir cümlelerin anlamı içinde gizlidir.

Hitap olarak kullanılan sözcük türlerinden biri de sıfatlardır. Sıfatlar adlardan önce gelerek onları belli özelliklere göre vasıflandıran veya belirten sözcüklerdir. Hitaplar daha çok nitelendirme sıfatları aracılığıyla ifade edilmektedir ve bunlarda olumlu ya da olumsuz değerlendirme de söz konusudur. Örneğin; sevgilim, hayatım, tatlım, güzelim, aptal, yalancı, deli, şişko gibi. Genel olarak bakıldığında bu değerlendirmelerin akrabalara, aile bireylerine ve tanıdıklara seslenirken kullanıldığı görülmektedir.

ცოტა კიდევ მოითმინე, **ლამაზო**, და ნანატრი მთა-გორებიც იქნება.

Güzelim, biraz daha sabret ve özlemiş olduğun dağ ve tepeler de görünür (ფეიქრიშვილი, 1996, s. 217) (“**Güzel-im**” senli benli konuşmalarda -im iyelik ekinin kalıplaşması sonucunda ortaya çıkan hitap sözcüğüdür).

Hitaplar sadece isimle ifade edilmeyen aynı zamanda fiille de ifade edilebilen sözcüklerdir. Hitap olarak kullanılan fiiller tıpkı isimlerde ve sıfatlarda olduğu gibi seslenme işlevini yerine getirmektedir. Genellikle bu fiiller dilek kiplerine dâhil olan emir kipiyle kullanılmaktadır ve bilindiği üzere emir kiplerinin herhangi bir eki bulunmamaktadır. Sadece fiillere getirilen ikinci çoğul şahıs ekleri [in⁽⁴⁾-iniz⁽⁴⁾, t-თ (Gürcüce)] emir kipine eşlik etmektedir. Her iki dilde de hitap sırasında ikinci tekil kişi için fiillere getirilen herhangi bir ek söz konusunu değildir. Ayrıca emir kipinin ikinci çoğul ekiyle (iniz- t (თ) kullanılması rica ve nezaket anlamı taşımaktadır.

Otur!- დაჯექი!

ხმა ჩაიწყვიტე!- kes sesini!

Kalemi ver-**iniz!**- მომეცი-თ კალამი!

Gel buraya!- აქ მოდი!

Nezaket

Toplumsal ilişkilerin kazandırdığı normlar sonucunda ortaya çıkan “nezaket” toplum tarafından kabul gören ve düzenlenen, toplum üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olan davranış biçimidir. Bireyin veya ulusun yozlaşması, dilin yozlaşmasıyla doğru orantılıdır. Bu mantıkla düşünüldüğü zaman hitap ve nezaket arasında önemli bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Eski kültürlerle sahip birçok ülkede hitap ve nezaket sosyal seviye açısından belirli bir hiyerarşik ilişkiden önce gelmektedir. Nezaketin anlamı konusunda bazı

farklılıklar vardır. Kimi insanlar nezaketi saygı olarak tanımlarken kimisi de bunu iyi bir ifade biçimi ya da uygun davranış biçimi olarak tanımlamaktadır.

Bazı antropologlar tarafından önerilen ve yüz kavramına dayalı olan 4 tane nezaket türü vardır. Bunlar dolaylı, dolaysız, olumlu ve olumsuz nezakettir. Dolaylı nezaket, üstü kapalı bir nezaket stratejisidir. Yani imaya dayanmaktadır. Konuşmacının tehdit edici eylemle dolaylı olarak yüzleşmesine izin veren bir stratejidir. Dolaysız nezaket herhangi bir şeyin dayatmasını en aza indirmeden, açık, net ve özlü bir şekilde söylemenin doğrudan bir yoludur. Olumlu nezaket dinleyicinin olumlu yüzüne yönelik tehdidi en aza indirmeye çalışmaktadır. Ayrıca konuşmacı muhatabının bazı isteklerini beğendiğini ima ederek yüz tehdit etme eylemini en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Negatif nezaket alıcının isteklerinin daha az ihlal edilmesi durumudur. Bir başka deyişle kişinin isteklerini özgürce yapma hakkına saygı duymaktır. Her nezaket stratejisi, hem konuşmacıyı hem de dinleyiciyi çevreleyen durumlara göre farklı şekilde kullanılmaktadır. Nezaket kuralları toplumdan topluma değişiklik gösterse de ortak düşünce insanlar tarafından pratik bir şekilde uygulanmasıdır.

Kibar ve saygılı konuşmanın en önemli ölçütlerinden biri "sizli" (თქვენობა) hitap biçimidir. Bu durumda, ast ile üst ilişkisine göre, konuşmacı muhatabına karşı mütevazı olmalı ve ona saygı duymalıdır. Örneğin muhatabınızın tek kişi olduğunu varsayarsak normal şartlarda bu durumda karşınızdaki kişiyle konuşurken "senli" hitap biçimini kullanmanız gerekmektedir. Ancak ast üst ilişkisine göre muhatap bazen birden fazla kişi gibi görülebilmektedir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda ise "sizli" hitap biçimi kullanılmaktadır. Özetle bu bağlamda muhataba siz statüsü kazandırılmaktadır.

Türk ve Gürcü kültüründe yeni tanışılan birine sadece adıyla hitap etmenin yaygın olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Bir kişiye kibar bir şekilde hitap etmenin birçok türü vardır ve bunların arasında hanımefendi+ beyefendi ve kişinin soyadı veya adı gibi hitap biçimleri bulunmaktadır. Örneğin, unvan + kişinin adı hitap biçimi olarak iş görüşmelerinde, işte, doktor-hasta ilişkilerinde vb. yerlerde kullanılmaktadır. Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse konuşmacılar arasında resmiyet ve mesafe gerektiren tüm durumlarda kullanıldığı görülmektedir. İki dilde sözlü ya da yazılı iletişimde kullanım yeri olarak şu şekilde farklılaşma vardır (Թոփბაძე, 2006, s. 52- 73). Gürcücede hanımefendi/ beyefendi+ kişi ismi/ unvan, Türkçede kişi ismi+ hanımefendi/ beyefendi ya da unvan + kişi ismi+ hanımefendi/ beyefendi gibi.

Mesela mesleklerde nezaket kurallarının ve hitap şekillerinin kullanımı ilginç özelliklere sahip olabilmektedir. Bu özelliklerden biri de Türk ve Gürcü toplumunda tıp camiası içerisinde de hitap biçimlerinin kullanılmasıdır. Aynı yaş ve statüdeki hekimler, eğer aralarında sizli bizli bir ilişki yoksa ve uzun süredir tanışıyorlarsa, birbirlerine sadece isimleriyle hitap etmektedir. Oysa yaşlı veya daha üst seviyedeki doktorlar, genç veya daha alt seviyedeki doktorlara, kişilerin adları/ unvan+ (kişi adı) kibar hitap biçimi hanımefendi/ beyefendi şeklinde hitap etmektedir. Gürcücede bu sıralama yukarıda bahsedilen şekilde değişmektedir.

Konuşmacılar arasında asimetric bir ilişki olduğu durumlarda, yani aralarında hiyerarşik bir mesafe varsa, onların ilişkilerinde hiyerarşik bir nezaket sistemi işlemektedir. Buna göre üst

seviyedeki yaşlı doktorlar, alt seviyedeki genç doktorlara yalnızca isimleriyle hitap etmektedir.

Her iki kültürde profesör ile öğretmenler, üniversite öğrencileri ve okul öğrencileri arasındaki ilişkilerde hitap biçimlerinin kullanılması da ilginçtir. Önceden öğretmenler öğrencilerine sınıfta soyadlarıyla hitap ederlerdi ve adlarını nadiren kullanırlardı (yabancılarda bu durum hala devam etmektedir). Şimdi ise sınıftaki öğrencilerin aynı adı taşıması üzerine karışıklığı gidermek amacıyla hitap olarak soyadıyla seslenilmektedir. Öğrenciler, öğretmenler ve veliler arasındaki ilişki, tamamen bir hiyerarşik nezaket sistemine dayanmaktadır. Yüksek öğretimde de durum aynıdır. Profesörler/öğretmenler ve öğrenciler arasında kibar hitap biçimleri kullanılmaktadır.

Sonuç

Konuşmacılar tarafından doğru hitap biçimlerini seçmek, iletişimin doğru kullanılmasına, iletişim yeterliliğinin dikkate alınmasına, nezaket stratejileri bilgisine ve önemli faktörlerden biri olan konuşmacılar tarafından olumlu bir imaj yaratılmasına bağlıdır.

Dinleyicinin ya da alıcının dikkatini çekmek ve konuşmacının bağımsızlığını veya sosyal mesafesini ifade etmek amacıyla sözlü veya yazılı olarak kullanılan bir dizi ses, kelime veya kelimeler kombinasyonuna hitap denmektedir. Hitap biçimlerinin asıl görevi iletişim ortamında alıcının dikkatini çekmektir. Dikkat çekme görevi genellikle cümlenin başında ortaya çıkmaktadır. Cümlenin sonunda ve ortasında bulunan hitap ise, esas olarak sosyal mesafeyi ifade etmektedir. İletişim sürecinin doğru yönetimi hitaba bağlıdır. Hitabın yanlış kullanılması iletişimi sekteye uğratacaktır. Hitap, iletişim sürecindeyken muhatap olunan kişinin hangi rolü oynaması gerektiğini gösteren bir tür işarettir.

Gürcücede yazılı ya da sözlü iletişimde hitaplar, seslenme hal eki işaretleriyle (o- v), sözcüklerle, uygun noktalama işaretleriyle, ünlemlerle ve tonlama ile ifade edilmektedir. Türkçede ise hitaplar, biçim bilgisi baz alınarak sözcük türleri içerisinde ünlem, edat ve cümle dışı öge başlıkları altında incelendiği görülmektedir.

Türk dilinde ve Gürcü dilinde hitap olarak kullanılan isimler geniş yer kaplamaktadır. Hitap biçimlerinin genellikle adla ifade edildiği tespit edilmiştir. Hitap olan kişi isimlerinin kullanılması, alıcının yaşına, statüsüne, cinsiyetine, bireylerle arasındaki yakınlık derecesine göre değişiklik göstermiştir. Sağlıklı bir iletişim sağlanması için bu koşulların dikkate alınması gerekli görülmüştür. İsimlerin tam halinin yanı sıra kısaltılmış halinin de yakın çevreler tarafından kullanıldığı belirlenmiştir. Günlük hayatta hitap olarak askeriyede ve okullarda kullanılan soyadlarının aynı zamanda sizli bizli diyaloglarda, köklü aile mensuplarına kullanılan seslenmelerde, ayrıca TV programlarında veya haberlerde resmiyet amacıyla da kullanıldığı ifade edilmiştir.

Türk dilinde akrabalığı ifade eden terimler Gürcü diline nazaran daha zengindir. Gürcü dilinde bilindik akrabalık terimleri kullanılmaktadır. Türkçede akrabalık hitaplarını ifade etmek için birçok kelime kullanılmıştır. Bu akrabalık ilişkilerine verilen önemin, dile yansımaları olarak görülmektedir. Hem Gürcüce hem Türkçede cinsiyet belirten dilbilgisi kategorisi yoktur. Sadece erkek ve dişi olarak ifade edilen kelimelerin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda cinsiyet belirten bazı kelimeler kibar hitap biçimleri açısından

önemlidir. Hitap olarak nadiren karşılaşılan soyut isimler genellikle şiirlerde ve romanlarda kullanılmaktadır.

Muhataba ya da muhataplara hitap etmek kullanılan adılar ikinci şahıs zamirleri sen ve sizdir. Gürcücede ikinci şahıs zamirlerinin (shen (sen)- (siz) tqven) son sesinin (n) çıkartılması sonucu belirli bir yapı oluşmaktadır ve bu yapının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Konuşma dilinin özelliğinden dolayı ikinci şahıs zamirleri genellikle “n” sesinden ayrılmaktadır. Niteleme sıfatları aracılığıyla ifade edilen hitaplar olumlu ve olumsuz değerlendirme olarak verilmiştir. Bu değerlendirmelerin aile bireylerine ve yakın tanıdıklara hitap ederken kullanıldığı belirtilmiştir. Fiilin hitap biçimleri ekler aracılığıyla ve muhatapı işaret ederek yapılmaktadır. Bu ekler hem emir kipi hem istek kipi hem de nezaket anlamı içermektedir. Fiillerin emir biçimleri ünlem olarak da kullanılmaktadır.

İnsanlar tarafından pratik bir şekilde uygulanan nezaket toplumdan topluma değişiklik göstermiştir. Bir kişiye kibar bir şekilde hitap etmenin birçok çeşidi bulunmaktadır. Nezaket kurallarının ve hitap şekillerinin mesleklerde kullanılması onların ilişkilerinde hiyerarşik bir nezaket sistemi ortaya çıkarmıştır. İki dilde sözlü ya da yazılı iletişimde kullanım yeri olarak şu şekilde farklılaşma bulunmaktadır: Gürcücede hanımefendi/ beyefendi+ kişi ismi/ unvan, Türkçede kişi ismi+ hanımefendi/ beyefendi ya da unvan + kişi ismi+ hanımefendi/ beyefendi gibi.

Çalışmaya konu olan nezaket ve hitapların sadece buradakilerle sınırlandırılması doğru değildir. Geniş çaplı araştırmalar sonucunda daha farklı nezaket ve hitap biçimlerine erişileceğini belirtmek gerekmektedir.

Bilgilendirme

Bu çalışma, “Gürcüce ve Türkçe Hitap Biçimleri Sistemleri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2004). *Dilbilim Ve Türkçe Yazıları*. İstanbul: Multilingual.
- Alkan Ataman, H. (2018). *Türkiye Türkçesinde Hitaplar*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- Dragolovcanin, C. (1997). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Basılı Metinlerde Geçen Hitaplar, Unvanlar ve Akrabalık Adları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Karadoğan Doruk, E. (2010). *Etkili İletişim Becerileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Basım Yayın.
- Kocaman, A. (2009). *Söylem Üzerine*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Longman Dictionary of Language Teaching And Applied Linguistics*. (2010). Great Britain: Pearson Education Limited.
- Oğuz, B. B. (2011). Orhun Yazıtlarında Hitap Biçimlerinin Toplumsal Dilbilim Açısından Bir Analizi. *Icanas, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri Kitabı* (s. 1203-1226). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Quirk, R., Greenbaum, S. (1973). *A University Grammar Of English*. London: Longman Publishing Group.
- Yıldırım, N. (2017). Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kadına Yönelik Hitaplar. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi I/1*, 123-137.
- Zeyrek, D. (2009). *Söylem Üzerine*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Большой современный толковый словарь русского языка*. (2012).
- კათოლიკოზი, ა. (1885). *ქართული ღრამმატიკა შედგენილი ანტონ I-ის მიერ*. გამოცემული ალექსანდრე ეპისკოპოსის საფასით. თბილისი: ექვთიმე ხელაძის სტამბა.
- ოსელიანი, ო. (1965). *ვარსკვლავთცვენა, ნოველები*. თბილისი: გამომცემლობა, საბჭოთა საქართველო.
- ოსელიანი, ო. (1972). *სამი რომანი*. თბილისი: გამომცემლობა, საბჭოთა საქართველო.
- ოსელიანი, ო. (2011). *სანამ ურემი გადაბრუნდება*. თბილისი: გამომცემლობა, პალიტრა L.
- კვაჭაძე, ლ. (2010). *თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი*. თბილისი: განათლება.

- ჟორდანიას, თ. (1889). *ქართული გრამატიკა*, თბილისი: გამომცემლობა „განათლება“.
- რუხაძე, ნ. (2006). *მიმართვის ფორმები და მათი თავისებურებანი თანამედროვე ინგლისურ, ქართულ, რუსულ ენებში*. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, გამოუქვეყნებელი სადოქტორო ნაშრომი.
- ფეიქრიშვილი, ჟ. (1996). *ქართული ენის სინტაქსი*. ქუთაისი: სტამბის საგამომცემლო ცენტრი.
- შანშოვანი, ზ. (1881). *(მოკლე ღრამმატიკა ქართულისა ენისა/ ქმული ზურაბ შანშოვანისაგან. 1737 წელსა. -სანკტ-პეტერბურდი: გამოც. აღ. ცაგარელისაგან, (საიმპერატორო აკადემიის მეცნიერებათა სტ.). - XXIII, 75 გვ. ; 22სმ.. - ტექსტი ქართულ და რუსულ ენაზე. - [მ.]*
- ჩიქოზავა, ა. (1998). *ქართული ენის ზოგადი დახასიათება*. თბილისი: გამომცემლობა ქართული ენა.

Türkiye’de Ticaret Sürecinde Yer Alan Tarafların Ticaretin Kolaylaştırılması Üzerine Karşılıklı Beklentileri

Mine Yılmaz^{a, b}, Berk Nuhoglu^c

Özet

Uluslararası ticaret, ülkelerin kalkınmasında önemli bir paya sahiptir. Bu sebeple Türkiye’de dış ticaret sürecinde bulunan tarafların birbirlerinden beklentilerini belirlemek, ticaretin hızlandırılmasına ve kolaylaştırılmasına ilişkin görüşlerini, eksikleri ve çözüm önerilerini ortaya çıkarmak büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarafından hazırlanan Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması (TFA) ve bu anlaşmanın uygulanmasında referans niteliği taşıyan performans göstergelerinde Türkiye’nin durumu incelenmiş ve TFA’nın uygulanmasıyla elde edilebilecek kazançlar ele alınmıştır. Türkiye’nin bu göstergelerdeki durumuna istinaden, ticaret sürecinde karşılaşılan sorunları belirlemek amacıyla görüşme soruları hazırlanmış ve ticaret sürecinde yer alan firmalar ve gümrük yetkililerine yöneltilmiştir. Görüşmeler Nitel Araştırma Yönteminin bir veri toplama tekniği olan Derinlemesine Görüşme ile yapılmıştır. Elde edilen veriler NVIVO programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, gümrük işlem ve prosedürlerinde, ticaret sürecindeki belgelerin elektronik ortama uyarlanması ve uluslararası koordinasyon konularında iyileştirmeler yapılması gerektiği belirlenmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulguların ortaya çıkardığı sorunların çözümlenmesine ve beklentilerin karşılanmasına yönelik öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ticaretin Kolaylaştırılması
Kağıtsız Ticaret
Gümrük İşlemleri
İthalat ve İhracat

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.03.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872621

Trade Facilitation and Mutual Expectations of Parties Involved in Turkey’s International Trade

Abstract

International trade plays an important role in the development of countries. Determining the expectations of the parties in the process of international trade, problems they encounter, views on possible solutions and their opinion on trade facilitation is important. In this study, Turkey’s situation in the performance indicators of TFA was analyzed and the possible benefits of the implication of TFA are discussed. Interview questions to determine the problems encountered in the process of trade has been prepared using these indicators and asked to companies and customs authorities involved in the process. Interviews were conducted with In-Depth Interview which is a technique of Qualitative Research Method. The data obtained were analyzed with NVIVO. As a result, it was determined that improvements should be made in customs procedures, electronic documents, and international coordination. In the conclusion part, suggestions were made to solve the problems arising from the findings and to meet the expectations.

Keywords

Trade Facilitation
Paperless Trade
Customs Procedures
Import and Export

About Article

Received: 01.03.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872621

¹ Çalışma Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

^a İletişim Yazarı: mine.yilmazer@gmail.com

^b Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0001-8674-792X>

^c Doktora Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0003-1438-8440>

Giriş

Son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle, birçok ülkenin dış ticarete başarı göstererek küresel ekonomik gücünü artırdığı gözlenmektedir. Bu sebeple, uluslararası ticaret kavramı büyük bir önem kazanmıştır ve gerek uluslararası kuruluşlar gerekse ülkeler ticaret hacimlerinin artmasına, ticaretin kolaylaştırılması ve hızlandırılmasına, şeffaflığa yönelik kapsamlı çalışmalar yapmaktadır. Şüphesiz ki 1948 yılında faaliyete geçen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) anlaşmasının 1995 yılında DTÖ halini alması ile birlikte atılan adımlar, dünya ticareti için büyük önem taşımaktadır. DTÖ tarafından hazırlanıp 2017 yılında yürürlüğe giren TFA ise bu çalışmaların en büyük meyvesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

TFA ile alınan önlemler sayesinde ortaya çıkabilecek verimlilik artışının, Türkiye’nin dış ticarete rekabetinin yükselmesine ve ülkenin ekonomik yönden gelişimine katkı sağlaması öngörülmektedir. Bu çalışmanın ana konusunu, Türkiye’de TFA çerçevesinde alınan önlemlerin bu önlemleri uygulayanların dış ticaret performansına etkileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikle TFA ve performans göstergeleri detaylı bir şekilde incelenmiş; sonrasında TFA’nın uygulanması sürecinde referans niteliği taşıyan performans göstergelerinde Türkiye’nin durumu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca anlaşma yükümlülüklerini yerine getiren taraflardan sürecin hızlandırılması ve kolaylaştırılmasına ilişkin görüşler ve çözüm önerileri alabilmek için pilot bir çalışma yapılmıştır. Bu kapsamda, İzmir ve Manisa bölgesinde faaliyette bulunan firmalar ve gümrük idaresi yetkilileri ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulguların, Türkiye’de dış ticaretin kolaylaştırılması ve hızlandırılması yönünde yapılan çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir. Doğrudan sahada ve aktif şekilde faaliyette bulunanların birbirlerinden ve karar alıcılardan beklentilerini de ortaya çıkarmaya çalışan bu araştırmanın politika uygulanmasında yol gösterici olması arzu edilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde ticaret sürecinde verimlilik için kilit nokta olan tedarik zinciri ve yönetimine, bu sürecin maliyet unsurlarına değinilmiştir. Ayrıca ticaret sürecinde yer alan taraflar, süreç içerisindeki prosedürler, işlemler ve belgeler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada ticaretin kolaylaştırılması kavramı, çeşitli ülkelerin bu sürece yaklaşımları ve stratejileri incelenmiştir. TFA’nın 11 performans göstergesi detaylı bir şekilde incelenmiş ve her performans başlığında, Türkiye’nin diğer ülkeler arasındaki yeri kıyaslanmış ve ortalamasının altında kaldığı performans göstergeleri belirlenmiştir. Uluslararası kurumların hazırladığı, Lojistik Performans Endeksi (LPI) gibi endeksler ve Türkiye’nin bu endekslerdeki puanları, endekslerdeki lider ülkeler ile kıyaslanmış ve olası sorunlara ışık tutulması amaçlanmıştır. Takip eden başlıklarda, elde edilen bu veriler değerlendirilmiş, TFA performans göstergeleri ve uluslararası endeksler detaylı bir şekilde incelenmiş, Türkiye’nin dünya ortalaması altında kaldığı göstergeler ve endeksler baz alınarak ticaret sürecinde yer alan taraflara yöneltilecek görüşme soruları hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme soruları, firmalara ve gümrük yetkililerine derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak yöneltilmiş, elde edilen cevaplar analiz edilmiş ve ticaret sürecinin hızlanması ve kolaylaştırılması ile ilgili önemli bilgiler elde edilmiştir.

Dış Ticarete Tedarik Zinciri ve İthalat İhracat Süreci Yönetimi

Tedarik zinciri, bir ürünün veya hizmetin hammadde teminini sağlayan, bu ürünleri üretime dahil ederek yarı mamul ve mamullere dönüşmesine yol açan, devamında elde edilen bu yarı mamul ve mamulleri son tüketici veya müşterilere dağıtım kanalları aracılığıyla ulaştırmak

görevini üstlenen bir ağ veya şebeke olarak tanımlanabilir (Eymen, 2007). Tedarik zinciri, dış ticaret için en önemli kazanç faktörlerinden biridir ve Malzeme Planlama, Üretim ve Entegrasyon, Depolama ve Tamamlama, Dağıtım, Onarım ve Geri Dönüş olmak üzere toplam beş basamaktan oluşmaktadır. Bu basamaklardaki etkinlik ve verimlilik, bir firmanın uluslararası ticaret hacmini ve performansını doğrudan etkilemektedir.

Tedarik Zinciri Yönetimi ve Verimlilik

Ulusal ve uluslararası piyasalarda güçlü bir rekabet yaratabilmek için tedarik zinciri yönetiminin başarıyla yürütülebilmesi son derece önemlidir. En temel anlamıyla Tedarik Zinciri Yönetimi, hammaddenin temininden, üretime, üretim sonrası dağıtım ile ürünlerin son tüketiciye kadar ulaşması sürecinde yer alan aktörler arasında ürün, para ve bilgi yönetimi olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2004: 89). Tedarik zinciri ağ yapısı, tedarikçiler, ürünlerin muhafaza edildiği depolar, distribütörler, üreticiler ve perakendeciler gibi bir tedarik zincirine dahil olarak aktörler arasındaki ilişkileri belirlemektedir. Tedarik zinciri yönetiminin asli amaçları, Özdemir (2004) tarafından yapılan çalışmada aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

- a. Müşterinin memnuniyetini artırmak,
- b. Çevrim zamanını azaltmak,
- c. Stok maliyetlerini minimize etmek,
- d. Üretiminde meydana gelen hataları minimize etmek,
- e. Tüm faaliyetler sonucu doğan genel maliyetleri azaltmaktır.

Bu amaçların başarıya ulaşabilmesindeki en önemli etken, tedarik zinciri içerisindeki haberleşme ve bilgi paylaşımının artırılması olarak ifade edilmiştir. Tedarik zinciri içerisindeki etkin bilgi paylaşımı ve haberleşmenin zincirin rekabetçiliği açısından önemli bir rol oynayabileceği beklenmektedir. Tedarik Zinciri Yönetimi, bir firmanın verimliliği ve rekabet edebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Tedarik zincirinde, atık ve israfın önüne geçildiğinde veya mümkün olan en alt seviyelere düşürüldüğünde, üretim yapan şirketin karlılığının artması, üretim maliyetlerinin düşmesi ve dolayısıyla küresel rekabetçiliğinin yükselmesi mümkün olacaktır. Tedarik zincirinde ortaya çıkabilecek israfın nedenleri arasında fazla üretim, bekleme, taşıma, gereksiz işlem, gereksiz hareket, tamir ve fireler, stok yönetimi yer almaktadır. Bu değişkenler, tedarik zinciri maliyetlerini açıkça ortaya koymaktadır.

Ticaret maliyetlerinin düşürülmesi ve ticareti kolaylaştırma açısından tedarik zinciri yönetiminin etkin yapılması firmalara ve ülkelere ticaret sürecinde büyük faydalar sağlama potansiyeline sahiptir.

Uluslararası Tedarik Zinciri

İhracat ve ithalat süreci, yapısı gereği birçok aktörün katılımı, prosedürler ve uygulamalar ile sürdürülmektedir. Bu süreçte, ticaret maliyetlerini düşürmek ve rekabetçi avantaj elde edebilmek için, ithalat ve ihracat yönteminin en etkin ve doğru şekilde yapılması gerekmektedir. Uluslararası tedarik zinciri dış ticarete konu olan ürünlerin mevzuata uygun şekilde ulusal sınırlar dışına gönderilmesi, nakliye ve ödeme işlemlerinin güvenli ve sağlıklı bir şekilde yapılması yönündeki işlemler bütünüdür. Uluslararası ticarete ülke ve ürüne göre farklı belgeler hazırlanmakta ve çeşitli prosedürler uygulanmaktadır. DTÖ ve Uluslararası Ticaret Odası (ICC) gibi kurumlar, bu uygulamaların standartlaştırılması ve

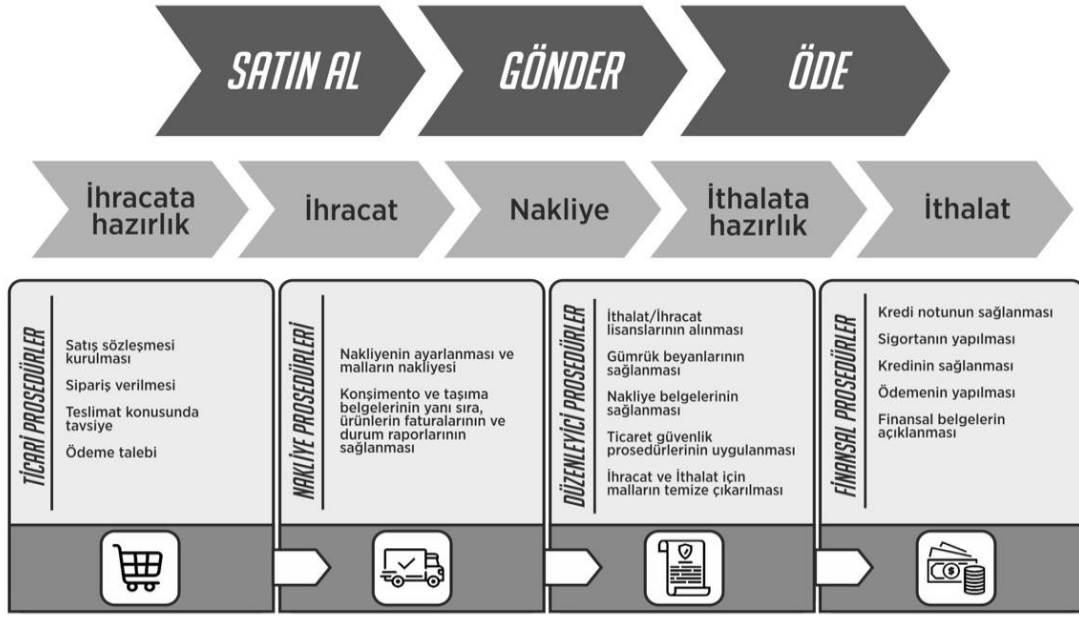
Türkiye’de Ticaret Sürecinde Yer Alan Tarafların Ticaretin Kolaylaştırılması Üzerine Karşılıklı Beklentileri

kolaylaştırılması için çaba harcamaktadır. Bu amaçla ICC, standart teslim ve ödeme şekillerini açıklayan ve ticari sözleşmelerde kullanılabilen kavramlar geliştirmiştir (OAİB, 2020).

Uluslararası tedarik zincirindeki tarafları ve prosedürleri açıklamak üzere, Birleşmiş Milletler (UN) ve Ticaret Kolaylaştırma ve Elektronik İşletmeciliği Merkezi (CEFACT) tarafından Buy-Ship-Pay (BSP) yani “Satın Al-Gönder-Öde” modeli geliştirilmiştir.

Şekil 1’de UN/CEFACT’ın uluslararası ticaret zinciri modeli detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Şekil 1. UN/CEFACT – Satın Al – Gönder - Öde Modeli

Kaynak: UN/CEFACT Buy-Ship-Pay Model, 2012

BSP tedarik zinciri satın alma, gönderme ve ödeme başlıkları altında ticari, nakliye, düzenleyici ve finansal prosedürler şeklinde dört ana başlık altında incelenen iş sürecini kapsamaktadır. Bu model uluslararası ticaret zincirinde yer alan tarafları, gerçekleştirilen prosedürleri ve ticaretin kolaylaştırılması için gereken uygulamaları göstermesi açısından da önemlidir (UN/CEFACT, 2003). Uluslararası ticaretin kolaylaştırılması anlayışı, UN/CEFACT tarafından bu çerçevede şekillendirilmiştir. Uluslararası ticaretin kolaylaştırılması kavramı, bir ürün ihracatçıdan ithalatçıya ulaştırılırken gerçekleştirilen tüm işlemlerin basitleştirilmesi, ödemenin yapılması ve prosedürlerin ülkeler arasında standart hale getirilerek birbiri arasında uyumlaştırılması şeklinde açıklanmıştır.

Dış Ticaretin Kolaylaştırılması ve Türkiye

Günümüzde uluslararası ticaret kavramının teorik altyapısı Adam Smith’in Ulusların Zenginliği kitabına dayanmaktadır. Smith, kitabında ülkelerin iş bölümü halinde çalışmalarından söz etmiş ve her ülkenin en düşük maliyetle ürettiği üründe uzmanlaşması gerektiğini belirtmiştir. Teoride, iş bölümünün her ülkenin aynı anda zenginleşmesini sağlaması beklenmekteydi. Bununla birlikte uygulamada gelişmekte olan ülkeler aleyhine bazı adaletsizlikler ortaya çıkmış ve bu ülkelerin dış ticarete söz sahibi olması sağlanamamıştır. Uluslararası adaletsizlikleri giderme konusundaki en önemli uygulamalardan biri olan ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından oluşturulan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ekonomik eşitsizlikleri gidermek, yoksulluk, iklim

değişikliği, sürdürülebilir tüketim, yenilikçilik gibi başlıkları içeren 17 amaç üzerine kurulmuştur. 17. hedef “Uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve gelişmekte olan ülkelerin ihracatını artırmalarına destek verilmesi, adil ve açık, herkesin yararına olan, evrensel kurallara dayalı ve hakkaniyetli bir ticaret sistemini oluşturmanın unsurları” şeklinde tanımlanmıştır (UNDP, 2020). Ticaretin kolaylaştırılması çabaları uluslararası standartların belirlenmesi, yenilikçiliğin desteklenmesi, bürokrasinin önlenmesi, işlemlerin dürüst, adil ve şeffaf bir şekilde yürütülmesi amaçlarını içermektedir. Uluslararası ticaretin kolaylaştırılması konusunda atılacak her adımın gelişmekte olan ülkelerin uluslararası pazarlara açılmasını, pazardaki yerini güçlendirmesini ve döviz gelirini artırmasını sağlaması beklenmektedir. Bu doğrultuda, ülkeler arasındaki eşitsizlikle mücadele edilebilecektir.

Ticareti kolaylaştırma kavramı farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bunlar arasında en net tanım DTÖ'ye aittir. DTÖ'nün tanımına göre ticaretin kolaylaştırılması kavramı, uluslararası ticareti planlanan bir malın, bir noktadan diğerine ulaştırılması için gerekli olan tüm verilerin toplanması, bu verilerin sunulması ve iletilmesi, elde edilen bu verilerin işlemde geçirilmesi sürecindeki işlem ve prosedürlerin basitleştirilmesi, standart hale getirilmesi ve formalitelerin azaltılması ve uzun vadede tamamen ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir (WTO, 2020).

Uluslararası tedarik zincirinde gerçekleştirilen işlemlerin daha hızlı ve düşük maliyetle tamamlanabilmesi uluslararası pazarlarda hareketliliği artırmaktadır. Pazardaki hareketlilik sayesinde, gelişmiş ülkeler yanında gelişmekte olan ülkeler de bu pazarlarda yer edinebilmekte ve dış ticaret hacimlerini yükseltebilmektedir. Her ülkenin maliyet avantajı ile dahil olduğu uluslararası ticaret ortamı, bir yandan dünya kaynaklarının daha etkin kullanımına ve diğer taraftan tüketici refahının artmasına katkı yapmaktadır. Bu nedenle ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik çabalar özellikle son yıllarda artış göstermiştir. Bu çabaların, DTÖ'nün kuruluşundan sonra 1990'lı yıllarda hız kazandığı ve örgüte üye ülkelerin gerçekleştirdiği toplantılarda alınan kararlar doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. DTÖ çatısı altında yapılan anlaşmalar dahilinde uluslararası ticarete, tüm tarafların kabul edip uygulayacağı ve işlemleri hızlandıracak ortak bir dil belirlemek amacıyla standartlar oluşturulmuş, hukuki kurallar koyularak olası anlaşmazlıklar için tahkim kurulları oluşturulmuş, bilgiye erişim şeffaf hale getirilmiş, ülkelerin performansını ölçmek ve yetersizlikleri ortaya çıkarabilmek için uluslararası endeksler hazırlanmış ve sistematik bir şekilde güncellenmesi sağlanmıştır. DTÖ tarafından oluşturulan Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması (TFA), bu konudaki en güncel uygulamalardan biridir. TFA, 7 Aralık 2013 tarihinde Endonezya'nın Bali kentinde imzalanmış, 27 Kasım 2014 tarihinde Marakes, Anlaşması'nda görüşülmüş ve 22 Şubat 2017 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

DTÖ'nün faaliyetlerine ek olarak, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ticareti kolaylaştırma konusunda önemli çalışmalar yapmaktadır. OECD ticareti kolaylaştırma alanında birçok çalışma yapmış ve ülkelerin ticaret maliyetlerini azaltmalarına, ticaret akışlarını artırmalarına ve uluslararası ticareten daha fazla fayda elde etmelerine yardımcı olmak için, eylem alanlarını belirlemiş ve reformların potansiyel etkilerini değerlendiren bir dizi ticari kolaylaştırma göstergesi ortaya koymuştur. OECD, aynı zamanda ülkelerin ticaretin kolaylaştırılması ile ilgili performanslarını değerlendirmek üzere bazı kriterler belirlemiştir. Bu kriterleri ölçmek üzere kullanılan değişkenlerle Ticaretin Kolaylaştırılması Endeksi hesaplanmış ve ülkeler performanslarına göre sıralanmıştır (OECD, 2020).

Küresel ekonomiye entegre olmaya çalışan ülkeler, ticaretin kolaylaştırılması politikalarının hayata geçirilmesine önem vermektedir. Uluslararası standartlarda ve kaliteli hizmetin hızlı

Türkiye’de Ticaret Sürecinde Yer Alan Tarafların Ticaretin Kolaylaştırılması Üzerine Karşılıklı Beklentileri

bir şekilde yerine getirilmesi, ülkelerin rekabetçiliğini artırmaktadır. Benzer şekilde uygulanan ticareti kolaylaştırma politikaları, Türkiye’nin uluslararası piyasalardaki konumunu güçlendirmektedir. Bu nedenle Türkiye’de konuya özel önem verilmiş, 2016 yılında “Ticaretin Kolaylaştırılması Kurulu” oluşturulmuştur. Kurul, gerçekleştirilen çalışmaları “Ticaretin Kolaylaştırılması Türkiye Stratejisi ve Eylem Planı 2018-2022” başlıklı rapor ile yayınlamıştır.

Türkiye’de söz konusu eylem planının uygulanmasıyla birlikte 2022 yılı sonuna kadar gerçekleşmesi beklenen faaliyetler aşağıda özetlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020).

- a. Ticari belgelerin güncel kurallar çerçevesinde doğru, hızlı ve anlaşılır bir şekilde yayımlanması,
- b. Yeni kanunlar ve mevzuatların oluşturulması ya da mevcut mevzuatların değiştirilmesi durumunda, taraflardan görüş talep edilmesi ve yapılan değişimlerin zamanında ve şeffaf bir şekilde bildirilmesi,
- c. Sınır idareleri tarafından talep edilen belgeler, formaliteler, harçlar ve ücretler revize edilerek şeffaflığın sağlanması,
- d. Gümrük idareleri altyapılarının iyileştirilmesi,
- e. Malların gümrük idarelerinde kırmızı hatta düşme ihtimalinin azaltılması ve işlemlerin hızlandırılması,
- f. Transit geçişlerin kolaylaştırılması,
- g. Sınır işlemlerinin basitleştirilmesi,
- h. Ticari tarafların rekabetçi üstünlük elde edebilmesi için gereken iyileştirme ve geliştirmelerin yapılması hedeflenmektedir.

Bu kapsamda, hedeflere ulaşabilmek için beş temel eylem belirlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020).

- a. Gümrük ve Ticaret Prosedürlerinde Şeffaflığın Sağlanması,
- b. Gümrük ve Ticaret Prosedürlerinin Kolaylaştırılması,
- c. Ticari Maliyetlerin Azaltılması,
- d. Gümrük ve Ticaret Prosedürlerinden Sorumlu Kurumlar Arasında ve Üçüncü Ülke İdareleri ile İşbirliğinin Geliştirilmesi,
- e. Ticaretin Kolaylaştırılmasında Kapasitenin Geliştirilmesi.

Ticaretin Kolaylaştırılması Göstergeleri ve Türkiye

Ticareti kolaylaştırma kapsamında OECD’nin belirlemiş olduğu bir çalışma grubu, yapılacak olan faaliyetler, uygulamalar ve formaliteleri daha belirgin hale getirmek ve daha anlaşılır ve ölçülebilir olmasını sağlamak amacıyla yapılan çalışmalar ve araştırmalar sonucunda 11 maddelik ticareti kolaylaştırma ilkesi belirlenmiştir. Bu ilkeler dikkate alınarak, her ülkenin performansı hesaplanmaktadır. Performansa göre ülkelere 0 ile 2 arasında değişen puanlar verilmektedir. Tablo 1’de Türkiye’nin tam puan olan 2 üzerinden aldığı değerler, taraf ülkelerin ortalama puanı ile karşılaştırılarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Ticaretin Kolaylaştırılması Göstergeleri ve Türkiye

OECD Göstergeleri	Taraf Ülkelerin Ortalama Puanı	Türkiye Puanı
Bilgiye Erişim	1,672	1.476
Ticaret Erbabı ile İstişare	1.706	1.625
Mevzuata İlişkin Bilgi Taleplerinin Karşılanması	1.681	1.118
Başvuru Prosedürleri	1.602	1.50
Ücretler ve Masraflar	1.822	1.692
Belgeler	1.743	1.125
Otomasyon	1.745	1.70
İşlem Prosedürleri	1.625	1.570
Sınır Teşkilatı İçsel İş birliği	1.341	1.70
Sınır Teşkilatı Dışsal İş birliği	1.54	818
Yönetişim ve Tarafsızlık	1.908	1.889

Kaynak: OECD, 2020

Bu bağlamda, Türkiye'nin göstergeler nezdinde birçok maddede dünya ortalamasının altında kaldığı ve dünya ortalamasının üzerine çıkabilmek için önemli adımlar atılması gerektiği görülmektedir. Küreselleşen dünyada, bilişim sistemlerinin, haberleşmenin ve teknolojinin katlanarak arttığı zamanda, ticaret sürecinde yapılan işlemlerin, ödemelerin otonom ve çevrimiçi hale getirilmesinin, ticaret sürecinin tek bir çevrimiçi portal üzerinden gerçekleştirilmesinin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası Endekslerde Türkiye

OECD'nin ticaretin kolaylaştırılması göstergelerine dayanarak gerçekleştirdiği performans sıralamasına benzer şekilde ülkelerin uluslararası ölçekte rekabet gücünü ölçen birçok endeks hesaplanmaktadır. Dünya Bankası, Dünya Ekonomik Forumu (WEF) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından hesaplanan bu endekslerin sonuçları düzenli bir şekilde güncellenen raporlarla yayınlanmaktadır. Tablo 2'de, Ticareti Kolaylaştırma ile doğrudan bağlantılı olan bazı endeksler ele alınmıştır. Söz konusu endekslerde ilk 10 ülke ile Türkiye'nin sıralaması ve puanı karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Lojistik Performans Endeksinde ülkeler, ticaret sürecindeki lojistik performansları, gümrükler, altyapı ve şeffaflık gibi maddeler üzerinden değerlendirilirken, İş Yapabilirlik Endeksi ise, şeffaflık, hukuki yapı ve formaliteleri değerlendirmektedir. Küresel Rekabetçilik Endeksi, kurumların etkinliğini ve altyapılarını, ekonomik istikrarı, iş gücünü ve mevcut teknolojilerin kullanımı gibi önemli maddeleri ölçmekte, Küresel Ticareti Kolaylaştırma Endeksi ise gümrük idarelerinin performanslarını, ülkelerin ticaret yönetimi kalitelerini ölçmektedir. Bu endeksler, ticaretin kolaylaştırılması amacına hizmet eden alt değişkenlere sahiptir. Ticaretin kolaylaştırılmasının en temel amaçları

Türkiye’de Ticaret Sürecinde Yer Alan Tarafların Ticaretin Kolaylaştırılması Üzerine Karşılıklı Beklentileri

verilerin sunulması ve iletilmesi, bu verilere ait işlem ve prosedürlerin basitleştirilmesi, standart hale getirilmesi ve formalitelerin azaltılmasıdır. Bu kapsamda, diğer endekslerde başarı sağlayan ülkelerin ticaretin kolaylaştırılması hedeflerine uyum sağlaması beklenmektedir.

Tablo 2. Uluslararası Endeksler ve Türkiye’nin Yeri

Lojistik Performans Endeksi- 2018			İş Yapabilirlik Endeksi- 2020			Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi- 2019			Küresel Ticaretin Kolaylaştırılması Endeksi- 2016		
Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Ülke	Puan
1	Almanya	4,2	1	Yeni Zelanda	86.8	1	Singapur	84.8	1	Singapur	5.97
2	İsveç	4,05	2	Singapur	86.2	2	ABD	83.7	2	Hollanda	5.70
3	Belçika	4,04	3	Hong Kong	85.3	3	Hong Kong	83.1	3	Hong Kong	5.66
4	Avusturya	4,03	4	Danimarka	85.3	4	Hollanda	82.4	4	Lüksemburg	5.63
5	Japonya	4,03	5	Kore Cumhuriyeti	84.0	5	İsviçre	82.3	5	İsveç	5.61
6	Hollanda	4,02	6	ABD	84.0	6	Japonya	82.3	6	Finlandiya	5.60
7	Singapur	4	7	Gürcistan	83.7	7	Almanya	81.8	7	Avusturya	5.52
8	Danimarka	3,99	8	İngiltere	83.5	8	İsveç	81.2	8	İngiltere	5.52
9	İngiltere	3,99	9	Norveç	82.6	9	İngiltere	81.2	9	Almanya	5.48
10	Finlandiya	3,97	10	İsveç	82.0	10	Danimarka	81.2	10	Belçika	5.29
47	Türkiye	3,15	33	Türkiye	76.8	61	Türkiye	62.1	59	Türkiye	4.52

Kaynak: The World Bank: Logistics Performance Index, 2018, The World Bank: Doing Business Index, 2020, World Economic Forum: Global Competitiveness Report, 2019, World Global Trade Enabling Report 2016.

Dört adet uluslararası endeksin son verileri karşılaştırıldığında, Singapur, Hong Kong, Almanya, İngiltere, Japonya, Hollanda gibi ülkelerin her endekste yüksek başarı gösterdiği görülmektedir. Bu başarı genel olarak güçlü bir altyapı hizmetlerine, düşük maliyetli ve basitleştirilmiş prosedürlere, teknolojik gelişmelere ve otomasyonun gücüne sahip olmalarına bağlıdır. Uluslararası endekslerin gösterdiği üzere, Türkiye’nin sıralamadaki yeri gelişmiş ülkelerin bir hayli aşağısındadır (Tablo 2). Ticareti Kolaylaştırma konusunda atılacak adımların ve Ticareti Kolaylaştırma göstergelerinde yapılacak iyileştirmelerin endeks puanlarında pozitif etkiler yapabileceği görülmektedir.

Literatür İncelemesi

Uluslararası literatürde, ticaretin kolaylaştırılması üzerine çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Literatürde yoğunlaşılan konu ise, ticaret maliyetlerinin azaltılması ve ihracatın artırılmasıdır. Duval vd. (2015)’nin çalışmalarında, 44 Asya ülkesi incelenmiş ve TFA tam olarak uygulandığı taktirde ticaret maliyetlerinde %11 oranında düşüş yaratacağı öngörülmüştür. Moise vd. (2012), 26 OECD ülkesini değerlendirip ticareti kolaylaştırma göstergelerinden Ücretler ve Harçlar, Otomasyon, Prosedürlerin Kolaylaştırılması ve Bağlayıcı Tarife Bilgisi (BTB) olmak

üzere 4 tanesinin tam olarak uygulandığı taktirde ticari maliyetlerde %13,5 düşüş beklemektedirler.

Bir diğer çalışmada Sakyi vd. (2017), 35 Afrika ülkesinin sınır idareleri ve taşımacılık etkinliklerini incelemiş, ticareti kolaylaştırmanın ekonomik büyümeye olası etkilerini araştırmışlardır. Elde edilen verilere göre, ticareti kolaylaştırmanın ekonomik büyüme üzerine pozitif etki yapacağını belirtmişlerdir.

Uluslararası literatürde odaklanılan bir diğer konu ise, gümrükleme ve limanların etkinliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Shepherd ve Wilson (2007), çalışmalarında liman verimliliğinin ticareti kolaylaştırma ilkeleri baz alınarak artırılması halinde, küresel ölçekte imalat sektöründe 377 milyar ABD Doları değerinde artış olacağını öngörmüşlerdir.

Hillberry ve Zhang (2015) OECD üyesi ülkelerin sınır idarelerindeki gümrükleme süreçlerini detaylı bir şekilde analiz etmiştir. OECD üyesi ülkelerin ortalama ithalat sürelerinin 1,6 günden eğer TFA'nın ilkeleri tam olarak uygulanırsa 0,9 güne indirilebileceğini, ihracat sürelerinin ise ortalama 1,9 günden 1,2 güne indirilebileceğini öngörmüştür.

Grainger (2014) ise gümrükleme maliyetlerin ticareti kolaylaştırmanın karşısında büyük bir engel teşkil ettiğini savunmuş, ticareti kolaylaştırmanın tam olarak uygulanabilmesi için gümrüklere ve gümrüklerin altyapılarına özel önem gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Literatürde, ticareti kolaylaştırma uygulamalarını Türkiye özelinde inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin, Deliçay (2015), Türkiye'nin ulusal koordinasyon çalışmalarını değerlendirmiş, TFA'nın uygulanmasının önemini, ne denli uygulandığını ve anlaşmanın tam uygulanması halinde elde edilebilecek pozitif etkileri detaylı bir şekilde incelemiştir. Çalışmada ithalat ve ihracat maliyetlerinin OECD ülkelerinin maliyetlerinin bir hayli üzerinde olduğu ortaya çıkarılmış, ülke içinde koordinasyon sorunları olduğu, sınır birimlerinin birbirleri ve ülkenin diğer kurumları arasında yeterli bilgi paylaşımı yapmadığı belirtilmiştir.

Aynagöz Çakmak (2016), TFA'nın Türkiye açısından önemini incelemiştir. Bu çalışmada, TFA'nın uygulanmasında Türkiye'nin eksikliklerine dikkat çekilmiş, uluslararası endekslerde Türkiye'nin durumu değerlendirilmiştir. Elde edilen verilerde gümrüklerde talep edilen belge sayısının, AB ülkeleri içerisindeki en yüksek sayı olduğu görülmüştür. Aynagöz Çakmak, kurumların şeffaflığı ve ticaret sürecindeki bilgilendirme zinciri üzerinde durmuş, Türkiye'nin kurumlarının şeffaflık alanında daha iyi bir seviyeye getirilmesi için çalışmalar yapılması gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte güvenlik koşulları ve teknolojinin yakından takip edilmesi, son teknolojik gelişmelere hızlı bir şekilde uyum sağlayabilmenin önemini belirtmiştir.

Uluslararası endeksleri inceleyen bir diğer çalışma ise Bahçeci (2018), tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin ticareti kolaylaştırma adına attığı adımlar değerlendirilmiştir. Bahçeci atılan altyapı adımlarına, Ticareti Kolaylaştırma Komitesi'nin kurulmasına dikkat çekmiş ancak atılan adımların sadece bir başlangıç olduğu, uluslararası endekslerde daha rekabetçi bir pozisyona çıkabilmek için, şeffaflık, gümrükleme, prosedürlerin basitleştirilmesi ve formalitelerin ortadan kaldırılması, maliyetler ve işbirliği gibi, TFA'nın en önemli maddelerinde iyileştirmeler yapılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Bir diğer araştırma ise, Ünsal (2007) tarafından yapılmış ve Singapur, İsveç ve ABD gibi ülkelerde yürürlükte olan, TFA'nın en önemli maddelerinden biri olan "Tek Pencere" sistemi incelenmiştir. Bu çalışmada "Tek Pencere" sisteminin önemine değinilmiş, uygulanması

halinde dış ticaret maliyetlerinin dramatik şekilde azalacağı ve ticaret hacminin artacağı belirtilmiştir.

Uluslararası arenada Türkiye’yi de içine alan bir araştırma ise OECD (2015) tarafından uygulanmıştır. Bu çalışmada OECD ülkeleri analiz edilmiş, TFA’nın eksiksiz bir şekilde uygulanması halinde, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu üst-orta gelir düzeyine sahip ülkelerde ticari maliyetlerin %14,6 düşmesi beklendiği öngörülmüştür.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, ticaretin kolaylaştırılması politikalarının dış ticaret operasyonunu yürüten taraflara etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada, nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olan “Derinlemesine Görüşme Tekniği” seçilmiştir. Veri toplamak için öncelikle ikincil veri kaynaklarından yararlanılmış ve literatür taraması yapılmıştır. Buradan elde edilen detaylı bilgilerle görüşme soruları hazırlanmıştır. Sonrasında birincil veri kaynağı olarak uzman görüşlerine başvurulmuştur. Birincil kaynaktan veri toplamak amacıyla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, dış ticaret sürecinde aktif rol alan büyük çaplı işletmelere ve dış ticaret prosedürleri açısından büyük bir etkiye sahip olan gümrük idarelerine uygulanmıştır. Yapılan görüşmelerin sonunda ticareti kolaylaştırma faaliyetleri konusunda tarafların uygulamalarını, elde ettikleri kazançlarını, yaşadıkları sorunları ve beklentilerini ortaya çıkarabilmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın çalışma evreni, İzmir ve Manisa bölgesinde faaliyet gösteren, ithalat ve ihracat yapan işletmeler ve ithalat ve ihracat sürecinde etkin rol oynayan gümrük idaresi olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini ise, İzmir ve Manisa bölgesinde faaliyet gösteren 10 adet ithalat ve ihracat yapan işletme ve 5 adet gümrük yetkilisi oluşturmaktadır. Araştırma, işletmelerin ve gümrük idaresinin uluslararası ticaret sürecinde yürüttükleri prosedürlerin ve işlemlerin uyumu, bu sürecin kolaylaştırılması ve hızlandırılması açısından birbirlerinden beklentilerini belirlemek amacıyla, DTÖ Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması ve bu anlaşmaya yönelik literatür taraması sonucunda hazırlanan görüşme sorularının taraflara yöneltilmesi ve görüşlerinin alınması ile sınırlandırılmıştır.

Katılımcı firmalar ve gümrük yetkililerinin seçilmesi için yargısal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda yüksek miktarda dış ticaret işlemi ve gümrük işlemi yapan firmalar üzerinde çalışma yapılması kararlaştırılmıştır. Yargısal örnekleme metodu ile tespit edilen firmalar içerisinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak İzmir ve Manisa bölgesinde faaliyet gösteren 10 firma ve 5 gümrük yetkilisi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan firmaların bilgileri Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Katılımcı Firmaların Profilleri

Firma	Faaliyet Alanı	Merkezi
A Firması	Kaynak Malzemeleri Üretimi ve İhracatı	Manisa
B Firması	Jant Üretimi ve İhracatı	Manisa
C Firması	Kuru Üzüm Üretimi ve İhracatı	Manisa
D Firması	Bitki Koruma ve Tarım Ürünü Üretimi ve İhracatı	İzmir
E Firması	Beyaz Eşya ve Elektronik	Manisa
F Firması	Tekstil ve Dış Ticaret	İzmir

G Firması	Danışmanlık, Lojistik ve Dış Ticaret	Manisa
H Firması	Kurutulmuş Gıda Üretim ve İhracatı	Manisa
I Firması	Plastik ve Petrokimya	İzmir
J Firması	Plastik Ambalaj	Manisa

Kaynak: Yazar Tarafından Düzenlenmiştir.

Katılımcı firmalardan alınan gerekli izinler doğrultusunda, görüşmelerin gerçekleştirildiği yetkililerin katılımcı profilleri Tablo 4 de belirtilmiştir.

Tablo 4. Katılımcı Firmaların Profilleri

Çalıştığı Firma	Pozisyon / Unvanı
A Firması	İhracat Sorumlusu
B Firması	İthalat Uzmanı
C Firması	Genel Müdür
D Firması	Genel Müdür + İhracat Müdürü
E Firması	İthalat İhracat Uzmanı
F Firması	Dış Ticaret Sorumlusu
G Firması	Dış Ticaret Operasyon Müdürü
H Firması	Şirket Sahibi
I Firması	İthalat Uzmanı
J Firması	Genel Müdür

Kaynak: Yazar Tarafından Düzenlenmiştir.

Görüşme yapılan 5 gümrük yetkilisinden alınan izinler doğrultusunda, katılımcı profilleri Tablo 5'te belirtilmiştir.

Tablo 5. Katılımcı Firmaların Profilleri

Gümrük Yetkilisi	Pozisyon/Unvanı
Gümrük Yetkilisi A	Gümrük ve Ticaret Baş Müfettişi
Gümrük Yetkilisi B	Gümrük Yetkilisi
Gümrük Yetkilisi C	Gümrük ve Ticaret Baş Müfettişi
Gümrük Yetkilisi D	Gümrük Müdürü
Gümrük Yetkilisi E	Gümrük Yetkilisi

Kaynak: Yazar Tarafından Düzenlenmiştir.

Yukarıda profilleri belirlenen katılımcılara, ticaret sürecinde birbirlerinden belediklerini belirlemek amacıyla, Türkiye'nin Tablo.1'de verilen OECD Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması göstergelerinden, ortalama altında kaldığı maddeler ve uluslararası endekslerde düşük performans gösterilen maddeler dikkate alınarak şirketler ve gümrüklere karşılıklı sorular

yöneltilmiştir. Veri toplama süreci, Koronavirüs (COVID-19) sebebiyle, e-mail ve telefon görüşmeleri ile sürdürülmüş elde edilen bilgiler dikkatli bir şekilde değerlendirilmiş ve NVIVO programı yardımı ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular incelendikten sonra öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Elde edilen firma görüşmesi bulguları ve yapılan analizler sonucunda, en çok üzerinde durulan konuların başında gümrük işlemlerinin geldiği, genel işlemler ve prosedürlerin ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte, belgeler ve elektronik ortam gibi önemli maddelerin de sıklıkla vurgulandığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Zaman kayıpları, bilgilendirme ve yeterli bilgiye sahip olma, uyum, ithalat süreçleri ve ödemeler ise üzerinde durulan diğer konulardır.

Şekil 2’de firma yetkilileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucu elde edilen kelime bulutu gösterilmektedir.

Şekil 2. Firma Yetkilisi Görüşmeleri Kelime Bulutu

Kaynak: Yazar Tarafından Düzenlenmiştir.

Elde edilen veriler, detaylı bir şekilde analiz edilmiş, NVIVO programı kullanılarak en çok üzerinde durulan konular ve kelimeler elde edilmiştir. Oluşturulan kelime bulutu analizi, en çok üzerinde durulan konuların başında gümrük işlemlerinin geldiğini, genel işlemler ve prosedürlerin ikinci sırada yer aldığını göstermektedir. Belgelerin elektronik ortama geçişi, tek pencere sistemi, kağıtsız ticaret, ithalat ve ihracat sürecinde işlemlerin süreleri neticesinde ortaya çıkan zaman kayıpları, diğer öne çıkan diğer başlıklardır.

Şekil 2’de ise gümrük yetkilileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda, görüşmelerde en çok üzerinde durulan kelimelerin oluşturduğu kelime bulutu verilmiştir.

Şekil 3. Gümrük Yetkilisi Görüşmeleri Kelime Bulutu

Kaynak: Yazar Tarafından Düzenlenmiştir.

Elde edilen veriler, NVIVO programı kullanılarak analiz edilmiş, analiz sonucunda görüşme yapılan yetkililerin en çok üzerinde durduğu konuların başında firma görüşmelerine paralel olarak gümrüklerin geldiği görülmüştür. Gümrüklerin ardından işlem ve prosedürler kelimeleri ön plana çıkmaktadır. Üzerinde durulan diğer konuların başında ise, belgeler, elektronik ortam, mevzuat ve düzenlemeler gelmektedir.

Görüşmelerden elde edilen veriler neticesinde elde edilen bulgular Tablo 1’de verilen ticaretin kolaylaştırılması göstergeleri esas alınarak 4 farklı başlıkta kategorize edilmiştir.

Şeffaflığın Sağlanması

Firmalar şeffaflığın sağlanması hususunda internet üzerinden ihtiyaçları olan mevzuat, tarife vb. bilgilere kolayca ulaşabildiklerini belirtmişlerdir. Ancak, yetkililer bahsi geçen bu yönetmelikler ve kısıtlamalar ile ilgili yeni bir düzenleme yapılması planlandığında, bu yeni düzenleme ile ilgili bilgilere yürürlüğe girmeden önce ulaşamadıklarını belirtmiştir. Bu durum firmaların belirlenen düzenlemelere hazır olamamasına, maliyet ve zaman kaybına uğramasına yol açmaktadır. Ayrıca, TFA kapsamında önemli bir şeffaflık göstergesi olan, “Ticaret Erbabı ile İstişare” gereğince, ticaret yapan kişilerin yapılacak düzenlemeler ve uygulamalar ile ilgili yorum yapabilme ve sürece katkıda bulunabilme imkânı bulamadıkları belirlenmiştir. Şeffaflık kapsamında değerlendirilen BTB taleplerinin ise 15 günden 3 aya kadar değişkenlik gösteren sürelerde geri dönüş olması sebebiyle ticaret süreçlerinin yavaşladığı belirtilmiştir.

Gümrük Yetkilileri Şeffaflığın sağlanması hususunda firmaların cevaplarına paralel olarak internet üzerinden yönetmelikler, tarifeler ve bilgilere hızlı ve kolay bir şekilde ulaşabildiğini belirtmişlerdir. Yeni bir düzenleme planlandığında ise, gümrük başmüfettişlerinin bilgilendirildiğini, eğer firma görüşleri alınması öngörülürse ise sektör lideri çeşitli firmalara hakemlik ve yorum yapma fırsatı verildiği belirtilmiştir. Gümrük yetkilileri ile yapılan görüşmelerde BTB taleplerinin cevaplanması süreci ile ilgili soru yöneltmiş taleplerin 15 gün içerisinde yanıtlandığı belirtilmiştir.

Ticari Maliyetlerin Azaltılması ve Prosedürlerin Kolaylaştırılması

Firmalar’a ticaret sürecinde en çok zaman kaybına sebep olan işlem ve prosedürlerin neler olduğunu belirlemek üzere sorular yöneltilmiştir. Elde edilen bulgular, özellikle ithalat sürecindeki gümrük prosedürlerinin en çok zaman kaybına yol açtığını göstermektedir. Ayrıca muayene ve kontrol işlemleri, lojistik ve taşımacılık süreci, belgelendirme, evrak onay süreçleri ve belgelerde ortaya çıkan tekerrür ve fazlalık, mal bedeli tahsili veya ödemesi sorunları ve dövizin yurda getirilmesi işlemlerinin zaman aldığı ve ticari maliyetleri arttırdığı belirlenmiştir.

Prosedürlerin kolaylaştırılması kapsamında, en önemli maddelerden biri olarak, Tek Pencere Sistemi gösterilmektedir. Tek Pencere Sistemi, ticaret sürecinde kullanılan belgelerin ve yapılan işlemlerin elektronik bir portal üzerine taşınması, bilgi ve belge paylaşımının çevrimiçi olarak sağlanması ile ticaret sürecinin hızlandırılması anlamına gelmektedir. Firmalara Tek Pencere Sistemi’nin Türkiye’de ne denli uygulandığını tespit etmek üzere sorular yöneltilmiş, Tek Pencere Sistemi’nin son yıllarda yaygınlaşmaya ve hali hazırda bazı uygunluk belgeleri, ithal izin belgeleri gibi dış ticaret belgelerinde kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir.

Firmalar, ticaret sürecinde kullanılan belgelerin fazlalığına ve tekerrürüne değinmiş, bu durumun ticareti hızlandırmanın önünde engel teşkil ettiğini, zaman kaybına ve hatalara ve ekstra maliyetlere sebebiyet verdiğini belirtmişlerdir. Bazı otoritelerin ise elektronik ortamda kabulü mümkün olan belgeleri ıslak imzalı ve orijinal olarak talep ettiklerini belirtmişlerdir.

Uluslararası ticaret sürecindeki işlemler ve prosedürlerin kolaylaştırılması maksadı ile elektronik ortama dökülmesi TFA’nın ana maddelerinden bir tanesidir, ancak ticareti kolaylaştırma süreci küresel bir özveri gerektiren bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle firmalarımıza sınır ötesi işlemlerinde karşılaştıkları, prosedürler, çalışma gün ve saatleri, uyum ve standardizasyon, belge ve veri paylaşımı gibi konularda sorular yöneltilmiştir. Elde edilen veriler, özellikle komşu ülkelerimiz ile yapılan ticarete büyük sorunlar yaşandığını ortaya koymuş, E-Belge kullanımının Batı Avrupa ülkeleri haricinde sorunlara sebebiyet verdiği görülmüştür. Ayrıca, ithalat ve ihracat sürecinde uygulanan prosedürlerin ve uygulamaların ülkeden ülkeye farklılıklar gösterdiği, standardizasyon sorunları ve bilgi eksikliklerinden ötürü, cezalar ve zaman kayıplarının ortaya çıktığı, dolayısıyla ticari maliyetlerin bir hayli arttığı belirlenmiştir.

Gümrük Yetkilileri’nden alınan cevaplarda, ticareti kolaylaştırma kapsamında uygulanan prosedürlerin basitleştirilmesi, sonradan kontrol gibi uygulamaların yeterli seviyelerde olduğu ancak otomasyon sürecine odaklanılmasının işlemlerin daha hızlı şekilde yürütülmesine katkı sağlayacağı belirtilmektedir. Otomasyon ve sürekli gelişen teknolojilerin takibinin etkin bir şekilde yapıldığı takdirde, işlem sayılarında azalma ve zaruri olan işlemlerde hızlanma, ayrıca ticari maliyetlerin azalışının beklendiği vurgulanmıştır.

Gümrük yetkililerine yöneltilen, gümrükleme sürecini geciktirebilecek potansiyel formaliteler olup olmadığı sorusuna ise gümrük mevzuatının açık ve net olduğu, ancak bazı durumlarda mevzuat dahilinde olmayan sorunlar ile karşılaşılabilirdiği ve personelin inisiyatif alması gerektiği belirtilmiştir.

Gümrük yetkililerinden Tek Pencere Sistemi ve elektronik ortamda aktarılan bilgi ve belgeler hususunda edinilen bilgilere dayanarak, Tek Pencere Sistemi'nin büyük oranda başarılı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Birçok belge çevrimiçi olarak sunulmakta ve gümrük idarelerince bu belgelerin kabulü sorunsuzca gerçekleştirilmektedir. Gümrük işlemleri süresince oluşan maliyetler ve vergilerin ödenmesinde ise, GÜMKART online ödeme sistemi devreye sokulmuş ve çeşitli kolaylıklar sağlamıştır. Gümrük yetkililerince, çevrimiçi belge sisteminin ticareti hızlandırdığı ve evraklarda yapılabilecek suiistimallerin önüne geçebileceği belirtilmiştir.

Gümrük yetkililerince üzerinde durulan bir diğer konu ise, Yetkilendirilmiş Yükümlü Statüsü (YYs)'dür. YYS, gümrük işlemlerinde kolaylık sağlayan uluslararası bir statüdür ve gümrük yükümlülüklerini yerine getirmekte sorun yaşayamayan, düzenli, büyük ve güvenilir firmalara tahsis edilmektedir. Bu statü sayesinde gümrük personeli üzerindeki yük azalmakta ve gümrük işlemlerindeki risk yönetiminin daha etkin bir şekilde yapılması amaçlanmaktadır. YYS ile firmaların dış ticaret işlemleri hızlanmakta, maliyetler düşürülmektedir.

Sınır idareleri ve ticaret sürecinde rol alan tarafların iş birliği

Firmalar, sınır kapılarındaki personel tarafından genel anlamda, gerekli özveriye sağladığını, ancak gümrükler tarafından 7/24 çalışma prensibine geçilmesi gerektiğinin ticareti hızlandırma konusunda büyük faydalar sağlayacağını belirtmişlerdir. Firma yetkilileri tarafından belirtilen bir diğer önemli husus ise, sınır kapılarında standardizasyon ve uyumsuzlukların giderilmesidir. Sınır idarelerinin uyumsuzluklarından ötürü, kilometrelerce tır kuyruklarının oluştuğu, bu sebeple ticari maliyetlerin arttığı, teslimatların geciktiği ve ürünlerin bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kalındığı belirtilmiştir.

Ülkelerin sınır kapılarında değişen prosedürler, yeni getirilen uygulamalar vb. değişimlerden haberdar olunmamasından ötürü, birçok ticaretin bozulduğu, tırların geri dönmesi gerektiği ve cezai işlemler uygulandığı da verilen bilgiler arasındadır.

Firmalar tarafından üzerinde durulan bir diğer husus ise, ülkenin kurumları arasında bürokrasi sorunlarının yaşandığı, yetkin personel sayısının yeterli olmadığı ve işbirliği konusunda hala alınması gereken mesafelerin varlığıdır.

Gümrük yetkililerinden elde edilen sonuçlar analiz edildiğinde, gümrük personelinin eğitimi ve ticareti kolaylaştırma nezdinde yeni uygulamalara hızlı adaptasyonu konusunda sıkıntılar oluştuğu belirlenmiş ve bu yönde eğitim ve teknik desteklerin gümrüklerin kendi özelinde sağlandığı ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu eğitim ve bilgilendirmelerin ülke genelinde T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından verilmesinin önemi vurgulanmış ve gümrük işlemlerinin hızlandırılması açısından önemli bir husus olduğu belirtilmiştir.

Sınır idarelerimizin gün ve çalışma saatleri komşu ülkeler ile büyük oranda uyumlaştırılmış ve komşu gümrük idareleri ile karşılıklı veri paylaşımları için girişimlerde bulunulmuştur. Gümrük yetkilileri, firmalardan alınan görüşleri destekleyen, komşu ülkeler gümrük işlemleri ve prosedürlerinin uyumlu hale getirilmesinin önemini vurgulamışlardır.

Kapasite ve Altyapının Geliştirilmesi

Firmalar tarafından, kapasite ve altyapının geliştirilmesi üzerine yöneltilen sorulardan alınan cevaplar, ticareti kolaylaştırma kavramının altyapı ile desteklenmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Hızlı gelişen teknoloji ve küresel ağların genişlemesi ile günden güne artan ticaret hacmi, altyapı üzerinde büyük baskılar oluşturmaktadır.

Elde edilen veriler neticesinde, en büyük altyapı sorunlarının başında limanların geldiği görülmektedir. Limanların yetersizliği, yoğunluğu ve limanlardaki bekleme sürelerinin fazlalığı, ayrıca limanlara ulaşımın zor olması ve yetersiz personel sorunları, altyapı sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Limanlarda hasarlı, delik ve koku içeren konteynerler, sistemlerin yenilenmemesi ve fiziki anlamda yetersiz olunması hususları ise değinilen diğer maddelerdir.

Ayrıca gümrükleme süreçlerinin hızlı ve etkin işlememesi, kırmızı hat uygulamalarına fazla düşülmesi, lojistik firmalarının ve bankaların alanında uzman olmayan iş gücü ile çalışılması belirtilen diğer altyapı sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gümrük yetkilileri ise gümrüklerde altyapıda, ticareti büyük ölçüde yavaşlatacak sorunlar olmadığını, teknolojik hizmetlerin, internet hizmetlerinin ve iç bağlantı yollarının sorunsuz olarak işlediğini belirtmektedir.

Ancak elektronik ortamda işlenen belgelerde sistem yoğunluğundan ötürü aksaklıkların yaşanabildiği, Tek Pencere Sistemi’nin mobil cihazlara entegre edilmesinin işlemleri hızlandıracağını belirtilmektedir. Gümrük yetkilileri tarafından üzerinde durulan bir diğer husus ise, Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP) tespiti için gümrüklerin çalıştığı laboratuvarların yeterince hızlı hizmet vermemesi sebebiyle, taleplere hızlı bir şekilde cevap verilememesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarafların Birbirlerinden Beklentileri

Çalışma bulgularında, ticaret sürecinde rol alan gümrükler, gümrük yetkilileri ve firmalar ile yapılan görüşmeler sonucunda detaylı bilgiler elde edilmiş, ticaret sürecinin yavaşlamasına sebep olabilecek muhtemel sorunlar ile karşılaşılmıştır. Bu sorunların giderilmesi ve ticaret sürecinin sekteye uğramaması açısından tarafların birbirlerinden beklentilerinin ne olduğunun anlaşılması büyük önem taşımaktadır.

Elde edilen bulgular ışığında, firmaların ticaret sürecindeki diğer taraflardan beklentileri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

- a. Gümrük işlemlerinin tamamen elektronik ortama dökülmesi, matbu belge kullanımının azaltılması ve nihai olarak kaldırılması, belge sayısının azaltılması ve yapılacak olan bu uygulamalar sayesinde ticaretin hızlanması, ticaretin önündeki bürokrasi engellerinin azalması ve işlemlerin kolaylaşp maliyetlerin düşmesi beklenmektedir.
- b. Sınır komşusu ülkeler ile yapılan ticaretteki çalışma saatleri, günleri, prosedür uyumları ve ihracat yapılan ülkelerin prosedürleri, talep edilen belgeler, belgelerin detayları vb. konular ile ilgili net bilgilendirmenin sağlanması,
- c. Gümrük personelinin istihdamında kalifiye personel alımına dikkat edilmesi ve istihdam edilen personelin iyi bir eğitime tabi tutulması,
- d. Kırmızı hat uygulamalarının revize edilmesi,
- e. Gümrüklerden talep edilen BTB gibi bilgilerin yasalar içerisinde belirtilen zaman çizelgesine sadık kalınarak net bir şekilde cevaplanması,
- f. Planlanan yeni uygulama ve düzenlemelerde, sektörel bazda katkıda bulunabilme ve fikir beyan edebilme imkânının sunulması,

- g. YYS verilmesinin önündeki engellerin kaldırılması ve bu statüye sahip olabilme şartlarının revize edilmesi. Bu sayede sadece lokomotif şirketler değil, daha küçük çaplı güvenilir şirketlerin ticaret süreçlerinin hızlandırılabilmesi.
- h. Tek pencere sisteminin tam anlamıyla faaliyete geçirilmesi ve ticaret sürecinde atılan her adımın taraflarca görülebilmesi, bilgilendirmenin artırılması ve şeffaflığa daha da önem verilmesi,
- i. Gümrüklerde personel inisiyatifine kalabilme durumunun ortadan kaldırılması ve yapılacak tüm işlemlerin şeffaf ve net bir şekilde belirlenmesidir.
- j. Gümrükleme işlemlerinin eşya gümrüğe gelmeden önce başlatılabilmesi,
- k. Ticaret odalarının ve devlet kurumlarının arasında iletişimin, eşgüdümün sağlanması,
- l. Limanların ticaret sürecini yavaşlatması, altyapının yetersiz kalması nedeniyle ve yoğunluğun artmasından ötürü her geçen gün artan zaman kaybının önüne geçilebilmesi için limanlara yatırım yapılması ve personel sayısının artırılması,
- m. Limanlarda yaşanan bekleme ve işlemlerin gecikmesinin oluşturduğu maliyetlerin giderilmesi ve bu konuda yaptırımlar uygulanması,
- n. Limanlara ulaşımlarda yaşanan iç yol problemlerinin giderilmesi,
- o. Limanlarda kalifiye personel çalıştırılması,
- p. Bankalarda kambiyo servislerinde uluslararası ticaret uzmanlığına sahip olmayan kişilerin istihdam edilmesinin önüne geçilmesi,
- q. Taşımacılık sektöründe yer alan şirketlerin sorumlulukların artırılması ve hasarlı, yetersiz konteynerlerin kullanılmaması,
- r. Alıcı ve satıcı arasında yapılan sözleşmeye her iki tarafın da azami dikkat göstermesi ve bu sürece hâkim olması.

Gümrük yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular ışığında, gümrük yetkililerinin işlemlerini hızlandırabilmesi için taraflardan beklentileri aşağıda belirtilmiştir.

- a. Planlanan yeni uygulamalar ve yönetmeliklerde yapılacak olan değişimlerde yorum yapma fırsatının artırılması, yapılacak olan düzenlemelerde belirli bir süre önceden net bir şekilde bilgilendirme yapılması. Ayrıca bu bilgilendirme sürecine diğer tarafların da dâhil edilmesi, bu sayede beklenen, tüm tarafların yeni uygulamalara önceden hazırlanabilmesi ve eşgüdümün sağlanması,
- b. Dünyada yeni yürürlüğe giren teknoloji ve uygulamaların yakından takip edilip hızlı bir şekilde entegre edilmesi,
- c. Gümrükleri ilgilendiren mevzuatların yeterince açık olmaması ve inisiyatif kullanmaya yer vermemesi nedeniyle bu konuda iyileştirmeler yapılması,
- d. YYS'nün daha geniş yelpazeye ulaştırılması sonucunda gümrüklerdeki yoğunluğun azaltılıp selektif risk kontrolü yapmaya imkan sunulması,
- e. Tek Pencere Sisteminin tam anlamıyla hayata geçirilmesi ve elektronik belge kullanımının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması, mümkün olan her adımda elektronik ortama geçilmesi,

- f. Yeni yürürlüğe giren uygulamalar ile ilgili teknik destek ve eğitimlerin verilmesi,
- g. Sınır kapılarında komşu ülkelerle çalışma, gün ve prosedürlerin uyumlaştırılmasına dair düzenlemelerin yapılması,
- h. Kurumlar arası iletişimin artırılması, tüm uygulamaların aynı anda uygulamaya girmesi ve bilgi eksikliği yaşanmaması,
- i. Firmalar ve diğer paydaşlar ile iletişimin artırılması, veri transferi için ulusal bir platform oluşturulması, Eğitim ve Yayın Bilgi Sistemi (EYBS) sistemindeki yoğunluk nedeniyle oluşan aksaklıkların giderilmesi ve mobil cihazların bu sistemi desteklemesi,
- j. Firmaların gümrükleme sürecini, yetkin personel ile yürütmeleri, gümrükleme sürecinde açıkça belirtilen adımlara tam olarak hâkim olmaları ve talep edilen gereklilikleri doğru ve hızlı bir şekilde yerine getirmeleri. Bu sayede cezaların önüne geçilmesi, hızlı bir ticaret akışının sağlanması,
- k. Ticaret sürecinde yer alan tüm paydaşların TFA gerekliliklerini benimseyerek kendi özelinde inisiyatif alması ve uygulaması,
- l. Kötü niyetli firmalara caydırıcı cezalar verilmesini sağlayacak kanun ve düzenlemelerin yapılması,
- m. Transit taşımacılıkta kullanılan Yeni Bilgisayar Transit Sistemi’nin genel olarak kabul edilmesi ve diğer ülkeler ile birlikte tam uyumun sağlanması,
- n. Gümrüklerin çalıştığı laboratuvarların altyapılarının iyileştirilmesi.

Sonuç ve Öneriler

Uluslararası ticaret bir bütün olarak dikkate alındığında, bu tür faaliyetlerin ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma performansına oldukça olumlu etkiler sağladığı görülmektedir. Türkiye ve OECD ülkelerinin gümrük sürecindeki maliyetleri ve harcanan zaman karşılaştırıldığında, ithalat ve ihracat işlemlerindeki maliyetlerin ve harcanan zamanın Türkiye’de OECD ortalamasının bir hayli üzerinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle, maliyetleri arttıran ve ticaret sürecinde zaman kaybına sebebiyet veren işlem ve prosedürlerin kolaylaştırılması ve hızlandırılmasının dış ticaret hacmini artırarak ekonomilerin refah seviyesini yükseltmesi beklenmektedir. Bu çalışmada, ithalat ve ihracat yönetimi ve tedarik zinciri incelendikten sonra, TFA üzerinde durulmuş, TFA’nın performans göstergeleri ve Türkiye’nin bu göstergeler nezdinde durumu araştırılmıştır. Ayrıca ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik uluslararası faaliyetler ve ülkelerin bu konudaki performansları açıklanmıştır. Çalışmada öncelikle ikincil veri kaynaklarından yararlanılmış ve literatür taraması yapılmıştır. Buradan elde edilen detaylı bilgilerle, ve TFA performans göstergelerindeki Türkiye’nin durumu göz önüne alınarak görüşme soruları hazırlanmıştır. Sonrasında birincil veri kaynağı olarak uzman görüşlerine başvurulmuş ve derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde uluslararası ticaret zincirinin iki önemli tarafı olan firmalar ve gümrük idarelerine odaklanılmış, elde edilen bulgular ışığında ticaretin hızlandırılması ve kolaylaştırılması için öneriler getirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, her iki tarafın da en çok üzerinde durduğu husus, gümrük işlemlerindeki kolaylaştırma uygulamalarına hız verilmesidir. Bu konuda en çok dile getirilen öneri, işlemlerin yüzde yüz elektronik ortama dökülmesi gerektiğidir.

TFA, ticaret işlemlerinde elektronik ortama geçilmesi, e-belge kullanımının artırılması, yapılan tüm işlem ve uygulamaların bu elektronik platform üzerinden taraflarla paylaşılmasını şart koşturmuştur. Bu bağlamda, teknolojik gelişmeleri ve bu alandaki uygulamaları yakından takip eden Türkiye'nin, ticaret sürecindeki işlemleri elektronik ortama aktarma faaliyetlerini artırması gerekmektedir. Türkiye'nin OECD performans göstergelerindeki yeri incelendiğinde açıkça görülmektedir ki, Ticareti Kolaylaştırma Kurulu ve T.C. Ticaret Bakanlığı elektronik ortama taşınma sürecinde daha ciddi adımlar atmalı ve ticarete rekabetçi avantaj elde etmek için hali hazırda olan çalışmalarını hızlandırmalıdır.

Firmalar, gümrükler ve kurumlar arasında iletişim kaynaklı zaman kayıpları olduğu görülmektedir. Gümrüklerden talep edilen bilgilerin gerekenden uzun zaman aldığı, ticaret sürecini yavaşlattığı düşünülmektedir. Bu hususta gümrüklerin laboratuvar altyapılarının iyileştirilmesi, bilgi sistem hizmetlerinin geliştirilmesi, kalifiye personel istihdam edilmesi ve personel eğitimine, teknik desteğe yüksek önem verilmesi önerilmektedir.

Gümrüklerde uygulanan kontrollerde, özellikle kırmızı hat uygulamalarında yoğunluk yaşandığı, gümrük personelinin bu kontrolleri uygulamakta yetersiz kaldığı ve ciddi zaman kayıpları olduğu görülmektedir. Gümrük personeli üzerindeki yükün azaltılması, dolayısıyla daha selektif risk kontrolü uygulanması, ticaret operasyonunun ve gümrükleme sürecinin hızlandırılması amacıyla, gümrüklere personel takviyesi yapılması, 7/24 çalışma prensibinin uygulanması, YYS'nin daha geniş bir kitleye yayılması, bu statüye sahip olma gerekliliklerinde kolaylaştırmaya gidilmesi ve tanıtım kampanyalarının yapılması önerilmektedir.

Altyapılar nezdinde ise, limanlarda yaşanan yetersizliklerden ötürü ticaret sürecinin yavaşladığı hatta durma noktasına geldiği, hasarlı konteynerler ve bozulabilir ürünlerin limanlardaki beklemelerden dolayı hasar gördüğü belirtilmiştir. Denizyolu ticaretinin dünya ticaretinin %85 gibi bir bölümünü oluşturduğu ve Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olduğu düşünüldüğünde, rekabetçi avantaj elde edebilmek için limanlarımız büyük önem arz etmektedir. Limanlarda altyapı iyileştirmeleri yapılmalı, ulaşım yolları kolaylaştırılmalı, personel takviyesi gerçekleştirilmelidir.

Türkiye'de hali hazırda ticaretin kolaylaştırılması için birçok çalışma ve iyileştirme yapılmaktadır. TFA'nın tarafı olunmasından bu yana, TFA performans göstergelerinde çeşitli iyileştirme ve geliştirmelerin yapıldığı ve göstergelerdeki puan ortalamalarının yükselme eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Ancak, araştırmanın sonuçlarında ticareti kolaylaştırma uygulamaları ve iyileştirmelerinde ciddi sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Türkiye'de ticareti kolaylaştırma hususunda daha radikal değişiklikler yapılmalı, ticaret hacminin artırılması ve ekonomik kalkınmaya fayda sağlanması için TFA ve göstergelerinin şart koştuğu geliştirme ve iyileştirmelere önem gösterilmelidir.

Kaynakça

- Aynagöz, Ç. Ö. (2016). Wto-Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması ve Türkiye İçin Değerlendirmeler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 3.
- Bahçeci, S. (2018). Dış ticaretin kolaylaştırılmasında Türkiye'nin görünümü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 2(3), 75-88.
- Delicay, M. (2015). *Dünyada ve Türkiye'de dış ticareti kolaylaştırmaya yönelik ulusal koordinasyon çalışmaları*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

- Duval, Y., Tengfei, W., & Chortip, U. (2015). Trade Facilitation and Paperless Trade: State of Play and the Way Forward For Asia and Pasific. *United Nations ESCAP Trade, Studies in Trade and Investment Working Paper*(85).
- Eymen, U. E. (2007). *Tedarik Zinciri Yönetimi*. Kaliteofisi Yayınları.
- Grainger, A. (2014). *Measuring-up customs: A trade compliance cost perspective*. Nottingham: Nottingham University Business School.
- Hillbery, R., & Zhang, X. (2015). *Policy and performance in customs: evaluating the trade facilitation agreement*. Washington: World Bank Group.
- Moisé, E., Orliac, T., & Minor, P. (2012). *Trade facilitation indicators: the impact on trade costs*. Paris: OECD.
- OECD. (2015). *Global trade costs could drop dramatically if countries implement WTO Trade Facilitation Agreement*. <https://www.oecd.org/>: <https://www.oecd.org/newsroom/global-trade-costs-could-drop-dramatically-if-countries-implement-wto-trade-facilitation-agreement.htm> adresinden alındı
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). 11 16, 2020 tarihinde Trade Facilitation: <http://www.oecd.org/trade/topics/trade-facilitation/> adresinden alındı
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). 10 18, 2020 tarihinde Trade Facilitation Indicators: https://www.oecd-ilibrary.org/trade/trade-facilitation-and-the-global-economy_9789264277571-en adresinden alındı
- Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri. (2020). 10 12, 2020 tarihinde Hakkımızda: <http://www.oaib.org.tr/tr/default.html> adresinden alındı
- Özdemir, A. İ. (2004). Tedarik zinciri yönetiminin gelişimi, süreçleri ve yararları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(23), 89.
- Sakyi, D., Villaverde, J., Maza, A., & Bonuedi, I. (2017). The effects of trade and trade facilitation on economic growth in Africa. *African Development Review*, 29(2), 350-361.
- The World Bank Group. (2020). 11 20, 2020 tarihinde Logistics Performance Index 2018: <https://lpi.worldbank.org> adresinden alındı
- The World Bank Group. (2020). 11 20, 2020 tarihinde Doing Business Index 2020: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020> adresinden alındı
- Ticaret Bakanlığı. (2020). 2 18, 2020 tarihinde T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Ticaretin Kolaylaştırılması Türkiye Stratejisi ve Eylem Planı 2018-2022: <http://www.canakkaleticaretborsasi.org.tr/haber-resim/buyuk/taslak-strateji-ve-eylem-planı-belgesi-2b34.pdf> adresinden alındı
- UN/CEFACT. (2003). 09 15, 2020 tarihinde International Trade and Business Procedures Group - Finance Domain: https://www.tb5-finance.org/ToRTBG5rev3_Aug_03mod.pdf adresinden alındı
- UN/CEFACT. (2012). 11 12, 2020 tarihinde The Buy-Ship-Pay Reference Models: <http://tfig.unece.org/contents/buy-ship-pay-model.htm> adresinden alındı
- UNDP, U. N. (2020). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. 12 03, 2020 tarihinde www.tr.undp.org: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> adresinden alındı
- Ünsal, S. S. (2007). Ticaretin Kolaylaştırılması Bağlamında Tek Pencere Uygulaması (Gümrük Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi). *Ankara*.
- World Economic Forum-WEF. (2016). *Global Enabling Trade Report*. Cologny: World Economic Forum.
- World Economic Forum-WEF. (2020). 11 20, 2020 tarihinde Global Competitiveness Report 2019: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2019> adresinden alındı

Tüketici Güven Endeksi Yabancı Yatırımcıların Portföy ve Hisse Senedi Yatırımlarını Nasıl Etkiler: Türkiye Üzerine Bir Araştırma

Çağrı Hamurcu^{a, b}

Özet

Yatırımcı duyarlılığının bir göstergesi olan tüketici güven endeksinin, yabancı yatırımcıların portföy ve hisse senedi yatırımları üzerinde bir etki oluşturup oluşturmadığı bu çalışmada incelenmiştir. Türkiye'deki tüketici güven endeksi ve yabancıların portföy ve hisse senedi yatırımlarının 2012 ve 2020 yılları arasındaki çeyrek dönemlik verileri kullanılarak analizler yapılmıştır. Değişkenler arasında ikili VAR modelleri oluşturulmuş ve neden sonuç ilişkilerinin tespiti için Granger nedensellik analizleri yapılmıştır. Sonuçlar, tüketici güven endeksinden yabancı yerleşiklerin yaptığı yurtiçi portföy yatırımlarına doğru Granger nedenselliğinin bulunduğunu göstermektedir. Granger nedensellik ilişkisi, tüketici güven endeksinden yabancı yerleşiklerin yurtiçi hisse senedi yatırımları yönünde de tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonuçları, tespit edilen nedensellik ilişkilerinin pozitif yönlü olduğunu işaret etmektedir. Tüketici güven endeksindeki bir artışın yabancı yerleşiklerin yurtiçi portföy ve hisse senedi yatırımlarında artışa yol açabileceği veya bunun tam tersi durumda azalacağı sonucuna varılmıştır. Bu sonuçların, tüketici güven endeksinin yabancı yatırımcıların portföy ve hisse senedi yatırımlarının miktarını tahmin etmede yatırımcı duyarlılığının bir ölçüsü olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Davranışsal Finans
Yatırımcı Duyarlılığı
Tüketici Güven Endeksi
Yabancı Yatırımcı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872876

How Consumer Confidence Index Affects Foreign Investors' Portfolio and Equity Security Investments: A Research on Turkey

Abstract

In this study, it has been investigated whether the consumer confidence index, which is an indicator of investor sensitivity, has an effect on the portfolio and equity security investments of foreign investors. Analyses are made using the consumer confidence index and the quarterly data of foreigners' portfolio and equity security investments in Turkey between 2012 and 2020. Dual VAR models are created and Granger causality analyses are performed. The results show there is Granger causality from the consumer confidence index to the portfolio investments made by foreign residents. This causality is also determined in the direction to equity security investments. Regression analyses indicate that the causality relationships have a positive sign. It is concluded that an increase in the consumer confidence index may lead to an increase in the domestic portfolio and equity security investments of foreign residents or, on the contrary, it will decrease. These results could be interpreted as the consumer confidence index might be used as a measure of investor sentiment in estimating the amount of portfolio and equity security investments of foreign investors.

Keywords

Behavioral Finance
Investor Sentiment
Consumer Confidence Index
Foreign Investor

About Article

Received: 02.02.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.872876

^a cagri.hamurcu@gmail.com

^b Dr. Öğretim Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-3248-6733

Introduction

Traditional finance, which is based on the concepts of modern portfolio theory put forward by Harry Markowitz (1952) and the efficient market hypothesis defined by Fama (1970), describes people as rational. The concept of traditional finance has received some criticism with the studies carried out. Behavioral finance's roots were built and expanded with these research. With the examination of uncertainty (Tversky & Kahneman, 1974), risk and complexity (Kahneman & Tversky, 1979) factors, the concept of finance has begun to gain a different dimension with behavioral finance studies that define people as irrational. Irrational human behavior, people's cognitive inclinations, behavioral tendencies, decision-making systems, emotions, and social interactions, as well as the consequences of all of these on the markets, are all examined with behavioral finance.

One of the indicators of investors' behavioral tendencies is investor sentiment. Investors' economic and financial expectations and their confidence about the economy and financial markets are considered among the indicators of investor sentiment. In order to investigate the investor sentiment, different kinds of surveys are made (Lemmon & Portniaguina, 2006, Menkhoff & Rebitzky, 2008). Consumer confidence indices are widely used as an important instrument for measuring investor sentiment.

Qiu and Welch's article compares investor sentiment measures based on consumer confidence surveys with measures taken from closed-end fund discounts. In this article, for a short period of 2-4 years, according to the direct investor sentiment survey data obtained from UBS / Gallup, it is found that there is a correlation between consumer confidence and investor sentiment. Another statement in this study is that consumer confidence seems to be a similar concept to investor sentiment, consumer confidence index has a component related to investor sentiment and when viewed as a value expressing investor sentiment, consumer confidence and investor sentiment must be positively correlated.

In Nofsinger's study (2005), it is stated that social mood is reflected in consumer behavior and when the society is optimistic, investors are more willing to borrow more and increase their spending. It is stated that the social mood that manages the activities of investors, company executives and consumers causes the stock market to move upwards and the size of the economy increases, and if the social mood rises too high, it can cause stock market bubbles and institutional excessive investments by creating excessive trust and enthusiasm.

Schmeling (2009) investigated whether the consumer confidence index, which is an indicator of investor sentiment, affects internationally anticipated stock returns in 18 industrialized countries. In this study, it was stated that investor sentiment was successful in predicting average total stock market returns across countries, and the relationship between variables was negative. In this study, it was also found that the relationship between investor sentiment and return, which seems intuitively rational for countries with high market integrity, is weak, and the effect of investor sentiment on stock returns is higher in countries with low market integrity and culturally more prone to herd behavior and overreaction tendencies. Thanks to globalization, technological developments and the internet, the convergence between financial markets has increased. This change has increased the willingness of foreign investors to seize possible opportunities, especially in developing countries. These preferences of foreign investors result in an increase in financial investments made by foreigners to developing countries. It is known that foreign investment is affected by many factors and consumer

confidence index is among these factors. From this point of view, it is thought that examining the effect of the consumer confidence index on foreign investors can make important contributions to the determination of the current situation, as well as to make future predictions of the financial markets and to increase the motivation of foreign investors.

In this research, the aim is to expose whether the consumer confidence index affects the domestic portfolio and equity security investments of foreign investors. The consumer confidence index of Turkey is calculated from the results of a consumer trend survey conducted by the Turkish Statistical Institute and The Central Bank of the Republic of Turkey. In this survey, consumers' consumption and saving patterns, prospects about the next periods, perceptions of the financial condition, and the current situation of the general economy are analyzed (TÜİK, 2021). The consumer confidence index may have values between 0-200. The values above 100 indicate a favorable customer confidence situation, while the values below 100 indicate a negative confidence situation.

Portfolio and equity security investments amount made by foreign investors are dependent variables of this study. These variables, which are the part of international investment position (IIP) data of Balance of Payments and Related Statistics, are a quarterly statistical value that shows the amount of non-residents' portfolio and equity security investments respectively. The values are taken from the portfolio and equity security investments part of the liabilities section.

This study hypothesizes that "the consumer confidence index is effective on the portfolio investments made by foreigners" and "the consumer confidence index is effective on the equity security investments made by foreigners". Analyzes have been made to determine whether these hypotheses are correct or not separately.

The succeeding sections of the study are in the form of literature, materials&methods, results, and discussion&recommendations sections.

Literature

This section includes the studies that deal with the consumer confidence index as the main research subject and focus on the effects and determinants of the consumer confidence index. In this context, both general important conceptual studies and in particular researches on Turkey are examined.

It was observed in the analysis by Fisher & Statman (2003) that consumer confidence increases with high returns on stocks, and low stock returns are accompanied by high consumer confidence. This study also shared the findings that the feelings of individual investors about the stock market grow along with consumer confidence and that this relationship is not valid for institutional investors. In Oprea and Brad's study (2004), it is stated that there is a strong relationship between the attitudes and feelings of individual investors and therefore the behavior of these investors in the stock market can cause significant changes in price fluctuations. The results of this study show that individual investor sentiment affects stock prices and reveals that there is a positive correlation between the change in consumer confidence and stock market returns.

Lemmon & Portniaguina (2006) obtained the result that consumer confidence demonstrates the predictive capacity for small stock returns and future macroeconomic events. Bergman and

Roychowdhury (2008) investigated how firms react strategically to investor sentiment through disclosure policies in order to influence sensitivity-driven bias in investor expectations. In this study, which uses the Michigan Consumer Confidence Index for investor sentiment, it is stated that in low sensitivity periods, managers increase their predictions in order to increase the current estimates regarding future earnings over long periods and decrease their long-term forecast activities in high sensitivity periods.

In the study examining the connection between lack of consumer confidence and market fluctuations in stock returns, it has been found that pessimism towards financial markets has greater effects on stock returns in bear markets (Chen, 2011). In addition, this study reveals that the decrease in consumer confidence causes the possibility of transition to the bear market regime.

There have been numerous experiments undertaken to reveal the relationship between the consumer confidence index in Turkey and some financial and economic indicators. BIST100 and other stock market indices, stock prices and returns, real sector confidence index, gross domestic product (GDP), the volatility index(VIX) and exchange rates appear as financial and economic indicators examined in these studies.

In a study examining the link between the consumer confidence index and the BIST 100 index, it was determined that there is a feedback influence between the BIST 100 index return and the confidence index and that the variables affect each other simultaneously (Korkmaz & Çevik, 2009). In another study where the relationship between the Consumer Confidence Index and the BIST 100 index was examined, a one-sided relationship was determined from BIST 100 to Consumer Confidence Index (Tekin & Cengiz, 2018). Moreover, Baştürk (2019) revealed a one-way cause-effect relation from the BIST-100 index to the consumer confidence index for the short term and the variables have no long-term relationship between them. In the study of Gökalp (2019), it is found that there is a spread from the consumer confidence index to the Borsa İstanbul BIST-100 index.

Stock prices and BIST100 sub-indexes appear as other indicators whose relationship with the customer confidence index is investigated in the literature. Kandır (2006) showed in his study that the consumer confidence index for the majority of stocks in the financial sector is a significant factor. In another study based on consumer confidence, the causality relationship between consumer confidence and prices of the stocks was examined and a one-way cause-effect relation from stocks to consumer confidence was determined (Topuz, 2011). In the study investigating the effect of consumer confidence indices and sub-indices on BIST100 Return, it was seen that investor expectations and concerns affect stock returns (Köse & Akkaya, 2016). In a study investigating whether there is a long-term relationship between the economic confidence index and the stock indices, the existence of a long-term relationship between the economic confidence index and the BIST indices is shown (Eyuboglu & Eyuboglu, 2017). The study examining the relationship between the Borsa İstanbul Participation-30 index and the consumer confidence index showed no causal correlation between the Participation-30 index and the consumer confidence index. (Akkuş & Zeren, 2019). In this study, two indices of long-term integration in positive shocks were also determined.

The relationship between exchange rates and the index of consumer trust is seen to be the focus of some studies. The study analyzing the relationship between the exchange rate and the consumer confidence index found that there is a long-term and short-run relationship between

the consumer confidence index and the exchange rate (İbicioğlu et al., 2013). Kaya (2020) examines the relationship between exchange rates and the consumer confidence index in Turkey. In this study, a one-way long-term negative relationship between the consumer confidence index and the exchange rate from the exchange rate to the consumer confidence index was found.

There are also studies in which GDP and VIX variables are included in the scope. The relations between BIST100 Index, VIX Index, and Turkey's Consumer Confidence Index are investigated in the study of Sadeghzadeh (2018). It is found that VIX Index reduces the stock market index in both the long and short term, while the confidence index is effective in the short term. In the study investigating whether the consumer confidence index has a leading nature in terms of GDP, It was concluded that there is a long-term association between the consumer confidence index and GDP, and that there is a short-term, one-way cause-effect correlation between the consumer confidence index and GDP (Yaşar & Ceylan, 2020).

Another factor whose relationship with the consumer confidence index is investigated is the real sector confidence. Usul et al. (2017) found that there is a cointegration relationship between the consumer confidence index and the BIST 100 index, the real sector confidence index, and the BIST 100 index. Vurur & Diler (2018) researched how consumer and real sector confidence affect the returns of the stock market in Turkey's BIST 100 index. Results of this study showed that there is causality in returns from the real sector confidence index. Kurt (2018) conducted a study to examine the effects of market confidence and economic stability variables on foreign direct investments. The results of this study show that the perceived improvement in consumer confidence and economic stability in the country has increased the direct foreign capital inflows to the country. In the study analyzing the relationship between consumer confidence index and real sector confidence indices with selected macro variables, it was shared that changes in exchange rates affect both the consumer confidence index and inflation, inflation affects the BIST 100 index and all variables are related to the interest rate (Kaygısız, 2019). Beşiktaşlı & Cihangir (2020) found in their study that long-term connection exists between the Consumer Confidence Index and the money market and general macroeconomic indicators, while this relationship was not found with the capital market.

Relationships between foreign investments and stock markets are also examined in the literature. Emir & Kutlu (2015) were examined the relationship between the volatility of portfolio investments and foreign direct investments in Britain, Greece, Germany, and Turkey in their study. Their results show that the volatility in portfolio investments is mutually or one-way affected by foreign direct investments. In another study, the relationship between the stock investments made by foreign residents and the BIST100 index was investigated (Polat & Kılıç, 2019). It has been determined that there is a one-way causality relationship from the stock investments of foreign residents to BIST100. Oyerinde (2019) researched the relationship between foreign portfolio investment and the stock market in his study. It is shared the result that there is a long-term positive relationship between the development of markets and foreign portfolio investment.

Materials and Methods

The materials and methods used in the study are given in this section.

How Consumer Confidence Index Affects Foreign Investors' Portfolio and Equity Security Investments: A Research on Turkey

Quarterly data of the domestic portfolio and equity security investments of foreign residents (million USD) and consumer confidence index between 2012Q1 and 2020Q3 are used. The data of the study variables are taken from the Electronic Data Delivery System (EVDS, 2021) of the Central Bank of Turkey (CBT).

In the first stage, descriptive statistics of the variables are obtained. Secondly, unit root tests are conducted to understand whether the variables are stationary or not. In the third step, VAR models are established by considering variables in pairs, and Granger Causality Tests are applied. In the final stage of the analysis, regression models are established.

Results

The findings obtained as a result of the analyzes made in the study are included in this section.

Descriptive statistics are given in Table 1. When the skewness values of the variables are examined, it is seen that consumer confidence index and domestic portfolio investments of foreign residents are left-skewed due to being less than zero and equity security investments is right-skewed. When the kurtosis values are examined, it is concluded that all the variables are platykurtic (flatter than a normal distribution). When Jarque-Bera and probability ($p > 0.05$) values of the series are evaluated, it is understood that all the series exhibit a normal distribution.

Table 1. Descriptive Statistics for Variables

	Consumer Confidence Index	Domestic Portfolio Investments of Foreign Residents	Domestic Equity Security Investments of Foreign Residents
Mean	88.6865	154,069.9000	45,262.4300
Median	90.6865	152,204.0000	49,100.9000
Maximum	95.3266	191,098.0000	76,276.0000
Minimum	78.7270	103,577.0000	20770.8000
Standard Deviation	5.1844	23,007.1300	13,855.7000
Skewness	-0.7380	-0.2598	0.0920
Kurtosis	2.1552	2.2756	2.3818
Jarque-Bera	4.2183	1.1591	0.6068
Probability	0.1213	0.5602	0.7383

In order to understand whether the variables are stationary or not, unit root tests of three different exogenous models are conducted at zero level degrees for each. In the analysis, the appropriate delay length that resolves the autocorrelation problem between errors is selected according to the Schwarz information criterion. The unit root tests are repeated by taking the differences of all variables from the 1st level because it is evaluated that series are not

stationary at the zero-level difference degree ($p > 0.05$) (see Table 2). When the first differences of all variables are taken, it is found that the series reached the stationary structure ($p < 0.05$).

Table 2. Unit Root Tests for Variables

Augmented Dickey-Fuller	Test for a unit root in	Models					
		none		constant		constant&lineer trend	
		exogenous variables		exogenous variables		exogenous variables	
		t-Statistic	p	t-Statistic	p	t-Statistic	p
Consumer Confidence Index	Level	-0.7641	0.3778	-1.4889	0.5270	-2.4436	0.3522
	1st diff.	-6.5119	0.0000***	-6.4795	0.0000***	-6.4293	0.0000***
Domestic Portfolio Investments of Foreign Residents	Level	-0.4709	0.5040	-1.0850	0.7103	-2.7279	0.2325
	1st diff.	-4.5194	0.0000***	-4.4652	0.0012***	-4.8216	0.0025***
Domestic Equity Security Investments of Foreign Residents	Level	-0.9823	0.2854	-0.8982	0.7766	-3.2878	0.0854
	1st diff.	-5.3299	0.0000***	-5.3332	0.0001***	-5.3670	0.0006***

note: p = probability. *** significant at 0.01 level. ** significant at 0.05 level. a = abs (t-Statistics) < %1 level Test critical values. 1st diff. = 1st Difference.

To determine the cause-effect relationships between variables, VAR models are established in pairs between variables. The first differences of the series for variables are used in these models. According to achieved results delay lengths are determined as 1 for each VAR model. Then, Granger causality analysis is applied to each established VAR models. The results of the established models will be tried to be examined separately.

To reveal the effects of the consumer confidence index, which is the main starting point of our study, models are established with other variables. It was determined that the results of the Model 1 and Model 2 established between consumer confidence index & domestic portfolio investments of foreign residents and consumer confidence index & equity security investments are significant. Analysis results in Table 3 indicate that the consumer confidence index affects the domestic portfolio investments of foreign residents ($p = 0.0460 < 0.05$) and consumer confidence index affects equity security investments of foreign investors ($p = 0.0959 < 0.10$).

Table 3. Consumer Confidence Index and Domestic Portfolio and Equity Security Investments of Foreign Residents (Model 1) Granger Causality Analysis Results

Model 1	Chi-sqr	df	p
Dependent variable: Domestic Portfolio Investments of Foreign Residents Independent variable: Consumer Confidence Index	3.9806	1	0.0460**
Dependent variable: Consumer Confidence Index Independent variable: Domestic Portfolio Investments of Foreign Residents	1.3529	1	0.2448
Model 2	Chi-sqr	df	p
Dependent variable: Domestic Equity Security Investments of Foreign Residents Independent variable: Consumer Confidence Index	2.7716	1	0.0959*
Dependent variable: Consumer Confidence Index Independent variable: Domestic Equity Security Investments of Foreign Residents	2.4261	1	0.1193

note: df = degree of freedom. : p = probability. *** significant at 0.01 level. ** significant at 0.05 level. * significant at 0.1 level.

The results show that this relationship detected indicates a unidirectional causality from the consumer confidence index towards domestic portfolio investments of foreign residents and from consumer confidence index to equity security investments of foreign investors (see Figure 1).

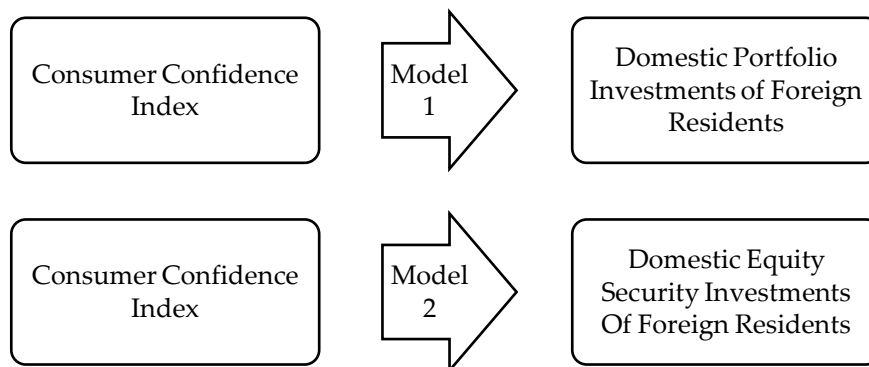

Figure 1. Consumer Confidence Index & Domestic Portfolio Investments of Foreign Residents (Model 1) and Consumer Confidence Index & Domestic Equity Security Investments of Foreign Residents (Model 2) Cause-Effect Relation

In order to find the answer to the question of what is the sign of cause-effect relationships between the variables, simple regression analyzes are carried out using the least squares method on the initial states of the series. The results are given in Table 4. It is seen that the regression model between the consumer confidence index and the domestic portfolio investments of foreign residents is statistically significant ($p < 0.05$). The regression model established between the consumer confidence index and the domestic equity security investments of foreign residents is statistically insignificant ($p > 0.10$).

When the coefficient of the first regression model is examined, it could be seen that the sign of the relation between the variables is positive. In other words, when the consumer confidence index increases, the domestic portfolio investments of foreign residents increases and vice versa.

Table 4. Results Of Regression Analyzes

Variable	Domestic Portfolio Investments of Foreign Residents		Domestic Equity Security Investments of Foreign Residents	
	C	Consumer Confidence Index	C	Consumer Confidence Index
Coefficient	-103,258.7000	2,901.5510	-122,638.1000	1,893.1910
Std. Error	51,924.0500	584.5091	29,170.7400	328.3751
t-Statistic	-1.9886	4.9641	-4.2041	5.7653
p	0.0551*	0.0000***	0.0002***	0.0000***
R-squared		0.4275		0.5018
Adjusted R-squared		0.4102		0.4867
S.E.of regression		17,669.8100		9,926.8360
Sum squared resid		1.03E+10		3.25E+09
Loglikelihood		-390.9196		-370.7380
F-statistic		24.6421		33.2391
Prob (F-statistic)		0.0000		0.0000
Mean dependent var		154,069.9000		45,262.4300
S.D. dependent var		23,007.1300		13,855.7000
Akaike info criterion		22.4526		21.2993
Schwarz criterion		22.5414		21.3882
Hannan-Quinn criteria.		22.4832		21.3300
Durbin-Watson stat		0.6338		0.7430

note : C = constant. (-1) = a lagged value. : p = probability. *** significant at 0.01 level. ** significant at 0.05 level. * significant at 0.1 level.

How Consumer Confidence Index Affects Foreign Investors' Portfolio and Equity Security Investments: A Research on Turkey

The regression results of the models established with the 1-lagged values of the consumer confidence index are given in Table 5. For these new models, the signs of the consumer confidence index are found to be positive as in the previous models.

Table 5. Results Of Regression Analyzes For 1-Lagged Values Of The Consumer Confidence Index

Variable	Domestic Portfolio Investments of Foreign Residents		Domestic Equity Security Investments of Foreign Residents	
	C	Consumer Confidence Index (-1)	C	Consumer Confidence Index (-1)
Coefficient	-101,204.5000	2,880.2550	-109,090.1000	1,734.4470
Std. Error	54,035.5300	606.8670	33,531.6100	376.5899
t-Statistic	-1.8730	4.7461	-3.2533	4.6057
p	0.0702**	0.0000***	0.0027***	0.0001***
R-squared		0.4131		0.3986
Adjusted R-squared		0.3948		0.3798
S.E.of regression		17,804.1800		11,048.3400
Sum squared resid		1.01E+10		3.91E+09
Loglikelihood		-379.9777		-363.7545
F-statistic		22.5255		21.2122
Prob (F-statistic)		0.0000		0.0000
Mean dependent var		154,844.000		45,098.5900
S.D. dependent var		22.8857		14,029.6100
Akaike info criterion		22.4693		21.5150
Schwarz criterion		22.5591		21.6048
Hannan-Quinn criteria.		22.5000		21.5456
Durbin-Watson stat		0.9594		0.7791

note : C = constant. (-1) = a lagged value. : p = probability. *** significant at 0.01 level. ** significant at 0.05 level.

After the regression analyzes without taking any differences of the series, the logarithmic differences of the series are taken, the models are reconstructed and analyzes are made with these states of the series. New models are established by adding the 1-lagged values of consumer confidence index, portfolio and equity security investments to new models separately, and the analysis results of these models are given in Table 6. When Table 6 is examined, it is seen that both the coefficients of the independent variables in the model established for portfolio investments are positive and the model is significant at 0.1 level. In addition, according to Table 6, it is seen that the coefficients for equity security investments

are positive for the consumer confidence index, while it is negative for the equity security investments, but the model is not statistically significant.

Table 6. Results Of Regression Analyzes For The Logarithmic Differences Of Series

Variable	Domestic Portfolio Investments of Foreign Residents		Domestic Equity Security Investments of Foreign Residents	
	Consumer Confidence Index (-1)	Domestic Portfolio Investments of Foreign Residents (-1)	Consumer Confidence Index (-1)	Domestic Equity Security Investments of Foreign Residents (-1)
Coefficient	0.7638	0.3150	1.0581	0.0430
Std. Error	0.4026	0.1663	0.7961	0.1782
t-Statistic	1.8973	1.8947	1.3292	0.2411
p	0.0671*	0.0675*	0.1935	0.8111
R-squared		0.1626		0.0241
Adjusted R-squared		0.1356		-0.0074
S.E.of regression		0.0332		0.0661
Sum squared resid		0.0342		0.1355
Loglikelihood		66.5864		43.8518
Durbin-Watson stat		1.8519		1.9381
Mean dependent var		-0.0031		-0.0116
S.D. dependent var		0.0357		0.0659
Akaike info criterion		-3.9143		-2.5365
Schwarz criterion		-3.8236		-2.4458
Hannan-Quinn criteria.		-3.8838		-2.5060

note : (-1) = a lagged value. : p = probability. *** significant at 0.01 level. ** significant at 0.05 level. * significant at 0.1 level.

The common point of all established models is that both the domestic portfolio and equity security investments of non-residents move in the same direction as the change in the consumer confidence index.

Discussion and Conclusion

In the discussion and conclusion part. the results reached with the analysis will be discussed and interpreted. and suggestions will be presented for further studies on this and similar issues. Besides. the limitations of the study will be shared.

The validity of the hypotheses established in the study are proven with the Granger Causality Test results and these hypotheses established are accepted.

One of the findings of the study is that there is Granger causality between the consumer confidence index and portfolio investments made by foreign residents. The direction of this causality is from the consumer confidence index to the portfolio investments. This result means that the changes in the consumer confidence index affect the portfolio investments of foreign residents in the country. Moreover, according to the regression analyzes it is revealed that an increase in the consumer confidence index might result in an increase in the portfolio investments of foreign residents or vice versa.

According to the findings, the consumer confidence index is the Granger reason of the equity security investments made by foreign residents. This indicates that changes in the consumer confidence index have an impact on the equity security investments of foreign residents. The results of the regression analyzes show that an increase or decrease in the consumer confidence index causes a change in the domestic equity security investments of non-residents in the same direction.

The results could be interpreted as the consumer confidence index might be used as a measure of investor sentiment in estimating the amount of portfolio and equity security investments of foreign investors.

Based on these findings, it could be explained that the results of consumer confidence surveys of a country are positively affected on portfolio investments to be made in this country by foreigners. It is thought that the consumer confidence index might be perceived as a factor to reduce uncertainty for foreign investors to invest in the country. This behavior of foreign investors could be evaluated within the scope of the effect of avoiding uncertainty from behavioral finance biases resulting from the need to avoid risk.

It could be concluded that due to the decrease in the confidence in the country, there might be a decrease in the portfolios and equity securities of foreign investors' investments. A decrease in the confidence of consumers in a country might create an increase in the risk perception of foreign investors considering to make financial investments in this country and as a result of this situation, a decrease in the investments of foreign investors might occur. In the light of the results obtained, it is thought that foreign investors could be attracted by some improvements to be made in the consumer confidence of a country. In this way, the risk perception of the country in terms of foreign investors will change positively and portfolio and equity security investments might increase as a result.

The constraints of this study could be listed as follows. First, this work is performed only based on data of Turkey and other countries are left outside the scope of this study. Second, other possible factors that might affect the revealed cause-and-effect relationship of this study are not included. Because of these limitations, it is recommended for new researches that other countries should be included and other possible variables that might affect this relation should be added.

Conflict of Interest

The author declares that he has no conflict of interest. No potential competing interest was reported by the authors.

There are no relevant financial or non-financial competing interests to report.

References

- Akkuş. H. T.. & Zeren. F. (2019). Tüketici Güven Endeksi ve Katılım-30 İslami Hisse Senedi Endeksi Arasındaki Saklı İlişkinin Araştırılması: Türkiye Örneği. 3. *Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*. 54(1). 53–70. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.02.1060>
- Baştürk. M. F. (2019). Tüketici Güven Endeksi ile Hisse Senedi Piyasası Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*. 177. 145–159.
- Bergman. N. K.. & Roychowdhury. S. (2008). Investor sentiment and corporate disclosure. *Journal of Accounting Research*. 46(5). 1057-1083. <https://doi.org/10.1111/j.1475-679X.2008.00305.x>
- Beşiktaşlı. D. K.. & Cihangir. Ç. K. (2020). Tüketici Güven Endeksinin Finansal Piyasalara ve Makro ekonomik Yapıya Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(1). 54 – 67.
- Chen. S. S. (2011). Lack of Consumer Confidence and Stock Returns. *Journal of Empirical Finance*. 18(2). 225–236. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2010.12.004>
- Emir. M.. & Kutlu. M. (2015). Causality Relations between Foreign Direct Investment and Portfolio Investment Volatility. *International Journal of Economic and Administrative Studies*. 8(15). 269–277.
- EVDS. (2021). *EVDS | All Series*. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>
- Eyuboglu. K.. & Eyuboglu. S. (2017). Examining the Relationship between the Economic Confidence Index and Stock Prices : Case of Turkey Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Ekonomik Güven Endeksi İle Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi : Türkiye. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19(2). 603 – 614.
- Fama. E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*. Vol. 25. No. 2. (pp.383-417). <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1970.tb00518.x>
- Fisher. K. L.. & Statman. M. (2003). Consumer Confidence and Stock Returns. *The Journal of Portfolio Management*. 30(1). 115–127. <https://doi.org/10.1080/14697688.2011.565363>
- Gökalp. B. T. (2019). Hisse Senedi Getirileri ile Tüketici Güven Endeksi Arasındaki İlişki: Diyagonal VECH Modeli Üzerinden Bir Değerlendirme. *Ekonomi. Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*. 4(1). 139–150. <https://doi.org/10.30784/epfad.528556>
- İbicioğlu. M.. Kapusuzoğlu. A.. & Karan. M. B. (2013). Türkiye ' deki Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki Empirical Analysis of the Relationship between Consumer Confidence. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 5(1). 5 – 16.
- Kahneman. D. & Tversky. A. (1979) Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*. 47. 263–91.
- Kandır. S. Y. (2006). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Getirileri İlişkisi: İMKB Mali Sektör Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama. *Ç.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15(2). 217 – 230.
- Kaya. L. (2020). Türkiye'de Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Fourier Fonksiyonları Yaklaşımı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(4). 598 – 608.
- Kaygısız. A. D. (2019). Türkiye'de Tüketici ve Reel Kesim Güven Endeksi ile Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişki: 2010 - 2018. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi / Journal of Management and Economics Research*. 17(1). 314 – 332.
- Korkmaz. T.. & Çevik. E. İ. (2009). Reel Kesim Güven Endeksi ile İMKB 100 Endeksi arasındaki dinamik nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*. 38(1). 24 – 37.
- Köse. A. K.. & Akkaya. M. (2016). Beklenti ve Güven Anketlerinin Finansal Piyasalara Etkisi : BIST 100 Üzerine Bir Uygulama. *Bankacılar Dergisi*. 99. 3–15.

- Kurt. Ü. (2018). Türkiye Ekonomisinde Ekonomik İstikrar. Tüketici Güveni ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisinin ARDL Modeli ile Analizi. *Turkish Studies*. 13(14). 307 – 320.
- Lemmon. M.. & Portniaguina. E. (2006). Consumer Confidence and Asset Prices: Some Empirical Evidence. *Review of Financial Studies*. 19(4). 1499 – 1529. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhj038>
- Markowitz. H. (1952). "Portfolio Selection". *Journal of Finance*. Vol. 7. No: 1. ss. 77-91. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1952.tb01525.x>
- Menkhoff. L.. & Rebitzky. R. R. (2008). Investor Sentiment in the US-dollar: Longer-term, non-linear Orientation on PPP. *Journal of Empirical Finance*. 15(3). 455 – 467. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2007.09.001>
- Nofsinger. J. R. (2005). Social mood and financial economics. *The Journal of Behavioral Finance*. 6(3). 144-160. https://doi.org/10.1207/s15427579jpfm0603_4
- Oprea. D. S.. & Brad. L. (2014). Investor sentiment and stock returns: Evidence from Romania. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*. 4(2). 19-25. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARAFMS/v4-i2/764>
- Oyerinde. A. A. (2019). Foreign Portfolio Investment and Stock Market Development in Nigeria. *The Journal of Developing Areas*. 53(3). <https://doi.org/10.1353/jda.2019.0034>
- Polat. M.. & Kılıç. E. (2019). Yurtdışı Yerleşiklerinin Hisse Senedi Yatırımlarının Borsa İstanbul'a Etkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 19(2). 389 – 399.
- Qiu. L.. & Welch. I. (2004). Investor sentiment measures (No. w10794). *National Bureau of Economic Research*. <http://dx.doi.org/10.3386/w10794>
- Sadeghzadeh. K. (2018). Borsanın Psikolojik Faktörlere Duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile Bist 100 Endeksi Arasındaki İlişkiler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 19(2). 238 – 253.
- Schmeling. M. (2009). Investor sentiment and stock returns: Some international evidence. *Journal of empirical finance*. 16(3). 394-408. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2009.01.002>
- Tekin. B.. & Cengiz. S. (2018). Pay Senedi Piyasası ile Tüketici Güven Endeksi Arasındaki Nedensellik ve Eşbütünleşme İlişkileri : Borsa İstanbul 'da Bir Uygulama. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*. 5(29). 3837 – 3847.
- Topuz. Y. V. (2011). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7(1). 53 – 65.
- TÜİK. (2021). TÜİK Kurumsal. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Guven-Endeksi-Ocak-2021-37520&dil=1>
- Tversky. A.. & Kahneman. D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*. 185(4157). 1124-1131.
- Uşul. H.. Küçüksille. E.. & Karaoğlu. S. (2017). Güven Endekslerindeki Değişimlerin Hisse Senedi Piyasalarına Etkileri: Borsa İstanbul Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22(3). 685 – 695.
- Vurur. N. S.. & Diler. H. G. (2018). Türkiye Ekonomisinde Güven-Hisse Senedi Getiri İlişkisi - Confidence-Stock Yield Relation in Turkish Economy. *Journal of Business Research - Turk*. 10(1). 581596–581596. <https://doi.org/10.20491/isarder.2018.408>
- Yaşar. G.. & Ceylan. S. (2020). Tüketici Güven Endeksi ile Gayri Safi Yurt içi Hasıla İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 44. 343 – 353.

Kompulsif Satın Alma Davranışı Üzerinde Bedavanın Gücü^a

Asena Gizem Yiğit^{b, c}

Özet

Rasyonel birey varsayımı altında tüketici davranış modelleri, bireylerin, fizyolojik veya psikolojik gerginliklerin azaltılması veya ortadan kaldırılması için ihtiyaç duyulan ürünleri satın aldığını savunmaktadır. Ancak bireylerin karar aşamasında birden fazla uyarıcıya maruz kalması, duygusal ve dürtüsel değişkenlerin varlığı ile bireyler her zaman doğru hesaplanabilir ve rasyonel kararlar alamamaktadır. Ayrıca tüketim kültüründe meydana gelen değişimler beraberinde anormal tüketim davranışlarını da getirmektedir. Bu davranışlardan biri olan kompulsif satın alma davranışı çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada amaç, çevrimiçi alışveriş esnasında kompulsif satın alma düzeyi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkinin kargo seçenekleri karşısında değişip değişmediği araştırılmasıdır. Bu amaçla, çalışmanın örneklemini, Z kuşağına mensup bireylerden oluşmaktadır. Kompulsif Satın Alma ve Satın Alma Niyeti Ölçeklerinden faydalanılarak hazırlanan anketler 128 kişiye uygulanmıştır. Yapılan Fark ve Korelasyon Testleri sonucuna göre bedava kargo seçeneğinde kompulsif satın alma eğilimi ile satın alma niyeti arasında pozitif yönlü düşük bir ilişki; ücretli kargo seçeneğinde ise istatistiksel olarak anlamlı olmayan negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kompulsif Satın Alma
Bedava Kargo
Satın Alma Niyeti
Tüketim Teorisi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.874134

The Power of Free Over Compulsive Purchasing Behavior

Abstract

Under the rational individual assumption, consumer behavior models argue that individuals buy the products needed to reduce or eliminate physiological or psychological strains. However, individuals cannot always be calculated correctly and cannot make rational decisions due to the exposure of individuals to more than one stimulus during the decision phase and the presence of emotional and impulsive variables. In addition, changes in consumption culture bring along abnormal consumption behaviors. Compulsive buying, one of these behaviors, forms the basis of the study. The aim of this study is to investigate whether the relationship between compulsive buying level and purchasing intention changes against shipping options during online shopping. For this purpose, the sample of the study consists of individuals from generation Z. The questionnaires prepared by using the Compulsive Buying Scale and Purchase Intention were applied to 128 people. According to the results of the Difference and Correlation Tests, there is a positive low correlation between compulsive buying tendency and purchase intention in the free shipping option; there is a statistically insignificant negative correlation in the paid cargo option.

Keywords

Compulsive Buying
Free Shipping
Purchase Intention
Consumption Theory

About Article

Received: 03.02.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.874134

^a Çalışma 28 Ekim/1 Kasım 2020 tarihleri arasında düzenlenen VII. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: asenayigit@sdu.edu.tr

^c Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi/Isparta, 0000-0002-9791-2211.

Giriş

Yarım asır gibi bir zaman diliminde önemli ölçüde yol kat eden teknoloji, günümüzde her alanda kendini göstermektedir. Mekan ve zaman sınırını ortadan kaldırması, tüketicilerin her daim buldukları yerden daha hızlı ve kolay şekilde ürünlere ulaşım imkanının bulunması, ödeme şekillerinde yaşanan dönüşümler tüketim kültürünü de değiştirmeye başlamıştır. Mal ve hizmet çeşitliliğinin artması, firmaların pazarlama stratejilerinin teknolojiye adaptasyonu, yaşam tarzının değişmesi gibi faktörler, bireylerin ihtiyaçları dışında da tüketim yapmasına vesile olmuştur. Bununla birlikte rasyonel birey anlayışının varsaydığı, bireylerin her daim akılcı karar vererek faydalarını maksimize etmeye yönelik ihtiyaçlarının karşılanması durumu günümüzde kendini irrasyonel kararlara bırakmıştır. Bu kararlar beraberinde anormal tüketim davranışlarını da getirmiştir.

Tüketici araştırmaları, 1980'lerin ortasından bu yana anormal tüketim davranışlarını anlamaya ve açıklamaya yönelmiştir. Bu davranışlardan biri kompulsif satın alma davranışdır. Dürtüsel satın alma davranışlarından biri olan bu davranış, literatürde kimi araştırmacılar tarafından bağımlılık veya davranış olarak değerlendirilirken kimi araştırmacılar tarafından da hastalık olarak tanımlanmıştır. Dürtüsel satın almayı, dürtüsel olmayan satın almadan ayıran temel özellikler Rook ve Hoch (1987: 191)'a göre şu şekildedir: (a) dürtüsel satın alma daha heyecan verici, ani gelişen ve aciliyeti olan bir satın alma türü olmasına rağmen sıradan bir satın alma daha sakin yapılmaktadır. (b) Dürtüsel satın almada bir ürünü seçmekten ziyade kapmak daha olası bir davranıştır. (c) Dürtüsel satın alma davranışı, tüketicinin davranış akışını bozma eğilimindeyken, sıradan bir satın alma, kişinin normal rutininin bir parçasıdır. (d) Dürtüsel satın alma mantıklı olmaktan çok duygusaldır, dürtüsel olmayan satın alma ise mantıkla ilişkilidir. (e) Normal bir satın alma davranışına kıyasla dürtüsel olarak satın alma davranışında bireyin satın kontrolden çıkmış şekilde hissetme olasılığı daha yüksektir. Sonrasındaki çalışmalarda dürtüsel satın alma davranışlarının kumar ve alkol bağımlılığı, aşırı temizlik hastalığı, aşırı yeme bozukluğu, cinsel dürtüsellik gibi bağımlılıklarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Rook, 1987: 195). Kompulsif satın alma davranışı ise ilk olarak 1987 yılında yapılan çalışmada tanımlanarak literatüre girmiştir (Faber, O'Guinn ve Krych 1987). Kompulsif tüketim olarak da ele alınan bu satın alma davranışının dürtüsel satın almadan ayıran en önemli unsur, ürün ediniminden ziyade sürece odaklanmasıdır (Hock ve Loewenstein, 1991). Sonuçları bakımından bakıldığında ise kompulsif tüketim yapan bireyler maddi ve manevi daha büyük sıkıntı içinde almaktadırlar. Çünkü dürtüsel tüketim hayat rutininin bir parçası olarak görülebilmektedir (Christenson vd., 1994). Ekonomik ve toplumsal bir problem olarak görülen kompulsif satın alma davranışı, bugün hemen her ülkenin sorunlarından biri haline almıştır. Yapılan çalışmalar, bu aşırı tüketim davranışının toplum içindeki payını açıklamaya ve yarattığı negatif sonuçlardan dolayı karşılaşılan sorunlara değinmektedir (McElroy, Satlin, Pope, Keck ve Hudson, 1991; Koran, Faber, Aboujaoude, Large ve Serpe 2006; Mueller, Mitchell, Crosby, Gefeller, Faber, Martin, Bleich, Glaesmer, Exner ve Zwaan, 2010). Tüketiciler, aşırı tüketim davranışının getirdiği zararlar konusunda ne kadar bilinçlendirilmeye çalışılsa da, israfa giden tüketim davranışı hala yaygın olarak görülmektedir (Allwood, Ashby, Gutowski ve Worrell, 2013). Ayrıca bu tüketim davranışları, hem çevreyi hem de toplumu tahrip etmekte, bireysel ve toplumsal refahı düşürmektedir (Pereira Heath ve Chatzidakis, 2012). Ancak bununla birlikte firma/üreticilerin uyguladığı satış stratejileri, piyasa mekanizması sonucu, daha çok tüketimi teşvik etmektedir. Fiyat promosyonları, ürün promosyonları, kargo seçenekleri ve ücretsiz iadeler tüketiciler açısından kayıp algısını azaltarak tüketime teşvik

eden araçlardandır (Madhavaram ve Laverie, 2004). Her ne kadar bu promosyonlar ile dürtüsel satın alma davranışı arasındaki ilişkilere yoğunlaşan çalışmalar olsa da (Zhou ve Gu, 2015; Tang ve Hao, 2017; Qaisar, Sial ve Rathour, 2018; Fook ve McNeill, 2020) kompulsif satın alma ilişkisine değinen çalışma sayısı oldukça azdır. Özellikle son zamanda yükselen çevrimiçi alışverişte kargo stratejilerine dayanan çalışma yok denecek düzeydedir. Bu amaçla çalışmada ücretli ve ücretsiz kargo seçeneklerinin kompulsif satın alma eğilimi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Böylelikle hem pazarlama ve tüketim literatürüne katkı sağlaması hem de satış konusunda toplumsal bilincin sağlanması beklenmektedir.

Kompulsif Satın Alma Davranışı

Kompulsiyon olgusuyla ilgili olarak ilk yayın Esquirol (1838) tarafından yapılmış olmasına rağmen bununla ilgili tanımı oluşturan Schneider (1925)'dir (Carr, 1974). Kompulsif satın alma olgusu ise, Kraepelin (1915) ve Bleuler (1924) tarafından kavramsal bir tanım kazanmış olsa da (Black, 2007), bu kavrama ait bilimsel bir tanımın net bir çerçevede sunulması Faber, O'Guinn ve Krych tarafından 1987 yılında yapılan çalışmaya dayanmaktadır. Olumsuz duygular neticesinde ortaya çıkan, kronik olarak tekrarlanan, bağımlılık kategorisinde yer alan kompulsif satın alma davranışı (O'Guinn ve Faber, 1989) bireyi ve ailesini hem ekonomik hem de toplumsal olarak etkileyen bir dürtü kontrol bozukluğudur. Diğer bir deyişle, bireyin olumsuz durumlara dürtüsel olarak cevap vermesi olmakla beraber, yarattığı mali sıkıntı sonucunda pişmanlıkla sonuçlanmaktadır. Çünkü birey bu davranışla birlikte bir ürün edinme çabasının haricinde, satın alma sürecinin yarattığı hazla ilgilenmektedir. Kompulsif satın alma davranışının ortaya çıkmasındaki en önemli sebepler özsaygının düşük olması, fiziksel görünümdeki bozukluklar, kaygı bozuklukları, olumsuz duygulardan kaçış ve dürtü bozukluğu gelmektedir. Bu duygular sonucunda aşırı tüketime yönelen bireyin yaşadığı mali ve sosyal problemler ise bireyi major depresyon gibi önemli hastalıklara itmektedir (Krueger, 1988; Edwards, 1993; Yurchisin ve Johnson, 2004). Her ne kadar bu davranış bozukluğunun tedavisi için bir çok çalışma yapılmış olsa da, araştırmacılar net bir görüş birliğine sahip değildir. Ülkeden ülkeye farklılık gösterebilen bu davranışın küresel toplum içindeki yaygınlığı %1,1 ile %16 arasında olduğu bilinmektedir (Lejoyeux, Ades, Tassain ve Solomon, 1996; Koran vd., 2006). Yaygınlık çalışmalarına bakıldığında Faber ve O'Guinn ABD'deki yaygınlık oranını %5,9 olarak tespit ederken Dittmar vd. (1995) Birleşik Krallık'taki kompulsif tüketim yaygınlığını %10 olarak tespit etmişlerdir. Kanada'da yapılan bir başka çalışmada üniversite öğrenciler arasındaki yaygınlık oranı %12 olarak tespit edilirken (Hassay ve Smith, 1996); Lejoyeux vd. (2011) bu oranı %11 olarak tahmin etmiştir.

Kompulsif satın alma davranışını etkileyen değişkenlere odaklanıldığında, kaygı bozukluğu, materyalizm, dürtüsellik, depresyon gibi kişisel değişkenlerin dışında; yaş, cinsiyet, gelir, aile ile ilgili faktörler, kültürel faktörler gibi değişkenlerin de önemli rol oynadığı görülmektedir (Rindfleisch, Burroughs ve Denton, 1997; Türkçapar, 2004; Rose, 2007; Eroğlu, 2016). Ek olarak, yapılan çalışmalar, bu davranışın erkeklere nazaran kadınlarda daha fazla görülmekte olduğunu göstermektedir (Park ve Burns, 2005; Dittmar, 2005). Bu açılarından bakıldığında bu davranışın sadece psikoloji değil aynı zamanda ekonomi ve tüketici davranışı bilimlerinin ortak ilgi alanına girdiği belirtilmektedir (Dittmar, Beattie, Frie, 1995). Sonuçları bakımından ise uzun ve kısa dönemli olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Alışveriş sırasında hissedilen haz duygusu, kaygı, gerginlik gibi duygu durumlardan kısa süreli uzaklaşma ve gerginlik hissinin azaltılması kısa dönemli sonuçları göstermektedir. Ancak bunun yanında

pişmanlık, depresyon, finansal problemler, düşük öz saygı gibi durumlar da uzun vadeli etkilerdendir (Dittmar, 2005; Korur ve Kimzan, 2016).

Günümüz dünyasında değişen yaşam şartlarına bağlı olarak, önemli bir zaman kısıtı altında olan bireyler daha hızlı ve pratik tüketimi tercih etmektedirler. Bu anlamda çevrimiçi alışveriş platformlarında da hızlı bir yükseliş görülmektedir. Ancak aynı zamanda internetin doğası kompulsif satın alma alışkanlığını tetikleyebilmektedir (Kukar-Kinney, Ridgway ve Monroe, 2009). Çevrimiçi alışveriş, ürün çeşitliliğinin fazla olması, daha uyarıcı ve heyecan verici bir satın alma deneyimi sunması, mekan ve zaman kısıtı tanımaması gibi özellikleri sayesinde kompulsif alıcıların gözünde olumlu duygular elde etmenin bir yolu olarak yer edinmektedir (McAlister ve Pessemier 1982). İnternetin bulunduğu her yerde, kompulsif tüketim yapan bireylerin, dürtü atağı geldiği her an gözlerden uzak bir şekilde kolayca alışveriş yapabilmeyi sağlamaktadır. Bu yönüyle, internet, kompulsif satın alma davranışına sahip bireylerin, dürtülerini ertelemeyen tatmin edebilmelerine imkan vermektedir (Zeren ve Gökdağlı, 2017). Kredi kartı kullanım oralarının da kompulsif tüketimi destekleyici unsurlardan biri olduğunu varsaymaktadır (Ünsalver, 2011). Nitekim bu varsayımının doğruluğunu kanıtlayan çalışmalar da mevcuttur (Kaderli, Armağan ve Küçükkambak, 2017; Aslanoğlu ve Korga, 2017).

Literatür

Kompulsif satın alma davranışının dürtüsel bir bozukluk olması ve kişinin olumsuz duygularını bastırmak için araç olarak da kullanılabilmesi araştırmacıları bu alana yönelttiği gibi birçok satış stratejisi de bu alan üzerine kurulmaya başlanmıştır. Günümüz tüketim kültürünün bir ögesi olan promosyonların kullanımı bireyleri daha fazla tüketim yapmaya zorlamaktadır. Ayrıca bireylerin kendilerini tanımlamak için ürünleri kullanmaları (Krueger 1988), satın alma bağımlılıklarını, kumar, içki, uyuşturucu kullanımı gibi diğer bağımlılıklardan daha ciddi bir duruma getirmektedir (Friese 2000). Özellikle çevrimiçi (online) alışverişte birden fazla teşvik edici değişkenin ortama eklenmesi, kişilerin tüketim kararlarında çoğu zaman dürtüsel davranışlarına sebebiyet vermektedir (Madhavaram ve Laverie, 2004). Çünkü çevrimiçi alışveriş kullanıcılarının hızlı şekilde artış göstermesi, firmalar için potansiyel bir pazar sağlamaktadır. Bununla beraber, eğilimi fark eden şirketler, daha fazla müşteri kazanmak ve mevcut satışları artırmak için de çeşitli çevrimiçi alışveriş promosyon stratejileri kullanmaktadır (Tu, Wu, Jean ve Huang, 2017). Buradan hareketle promosyonlara dayalı satın alma faaliyetlerinin daha yakından incelenmesinde fayda vardır. Her ne kadar literatürde dürtüsel satın alımların fiyat, bedava ürün, kargo seçenekleri gibi promosyonel stratejilerle ilişkileri nadir olarak ele alınmış olsa da bu değişkenlerin kompulsif satın alma davranışı ile olan ilişkisine değinen çok az sayıda kaynağa rastlanmıştır. Bu anlamda satış promosyonları gibi daha spesifik alanlar ile kompulsif alışveriş davranışını ölçmeye odaklanan bir araştırma eksikliği vardır (Roberts ve Manolis, 2000).

Alandaki çalışmalar daha yüksek dürtüsel satın alma eğilimine sahip alıcıların, düşük dürtüsel alıcılara kıyasla, reklamlar, görsel öğeler ve promosyon hediyeler gibi dış uyaranlara karşı çok daha duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır (Youn ve Faber, 2000). Promosyonların dürtüsel satın alma üzerindeki etkisine odaklanan Tu, Wu, Jean ve Huang (2017), 20-30 yaş arasında toplamda 330 kişiden toplamış oldukları verileri regresyon analizi ile incelemiştir. Promosyonları dört boyutlu olarak ele alan araştırmacıların analiz sonuçlarına göre, fiyat indirimlerinin dürtüsel satın alma üzerinde en büyük etkiye sahip değişken olduğunu bulmuşlardır. "Hızlı satış" promosyonunun ikinci, "daha çok satın al daha çok tasarruf et"

promosyonunun üçüncü ve indirim kuponlarının dördüncü sırada etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sonuçlar, çevrimiçi promosyonların çevrimiçi dürtüsel satın alma davranışı üzerinde önemli ölçüde olumlu etkileri olduğunu göstermiştir. Dürtüsel satın alma davranışı ile promosyonların arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan çalışmalardan bir diğeri ise Pakistan'da yapılmıştır. Toplam 550 kişiden oluşan örneklemden toplanan verilen regresyon analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın bulguları, bir alana bir bedava promosyonu, örnek ve fiyat indirimi gibi promosyon uygulamaları ile dürtüsel satın alma davranışı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu göstermekte iken, kupon uygulamaları ile bu davranış arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır (Qaisar, Sial ve Rathour, 2018).

Vicdan ve Sun (2008) çalışmalarında ise kompulsif satın alma davranışına değinmişlerdir. Çalışma, satış promosyonlarının internetteki kompulsif alıcılar üzerindeki rolünü açıklamayı ve kompulsif satın alma ile çevrimiçi alışveriş eğilimi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda yaşları 21 ile 30 arasında değişen 200 öğrenciden, kompulsif satın alma ölçeği ve satış promosyonları eğilim ölçeği ile hazırlanan anketler ile veriler toplanmıştır. Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak yapılan analizin sonuçları kompulsif alıcıların satış promosyonlarına daha yatkın olduğunu göstermektedir. Dahası, kompulsif alıcıların satış promosyonlarına eğilimi, çevrimiçi satış promosyonlarına maruz kalma olasılığını arttırmaktadır. Ayrıca çevrimiçi satış promosyonlarına maruz kalma sıklığı, satış promosyonu eğilimi ile çevrimiçi satış promosyonlarının tüketicinin kullanımı arasındaki ilişkiye de aracılık etmektedir. Armağan ve Temel (2018) tarafından yapılan bir diğer çalışma ise benzer şekilde, çevrimiçi alışveriş tutumunun kompulsif satın alma davranışı üzerinde etkili olduğunu bulgulamıştır. Satış stratejilerinin yanı sıra internet bağımlılığı olan bireylerin de daha fazla kompulsif satın alma davranışı sergilediklerine dair tespitler de mevcuttur (Yakın ve AYTEKİN, 2019). Bu değişkenlerin yanı sıra çevrimiçi kompulsif tüketim davranışın etkileyen unsurlardan kültürel farklılıkların ele alındığı baka bir çalışmada ise Türkiye ve ABD örneklemleri ile yapılmıştır. İstanbul'dan (663), Washington D.C'den (597) toplanan verilere göre yapılan analizler sonucunda kültürler arası farkın çevrimiçi kompulsif tüketim davranışını etkilediğine yönelik sonuçlara ulaşılmıştır (Benli ve Ferman, 2019).

Kompulsif satın alma davranışı ile satış promosyonları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan bir diğer çalışma ise Wang ve Jing (2015) tarafından yapılmıştır. Dört farklı markaya ait promosyonlar (X kadar alışveriş sonrasında Y kadar indirim çeki veya Z markasında %30 indirim) düzenlenmiş ve anket/gözlem yollarıyla bilgiler alınmıştır. Toplamda 162 kişiden toplanan veriler lojistik regresyon analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçları, indirim ve hediye gibi seçeneklerin kompulsif satın alımları tetiklediğini göstermiştir.

Veri ve Yöntem

Çevrimiçi alışverişte kullanılan satış stratejilerinden biri olan kargo seçenekleri ile kompulsif satın alma davranışı ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla yapılan bu çalışmada kullanılan veriler kolayda örnekleme yöntemiyle çevrimiçi anket yardımıyla toplanmıştır. Temel beklenti kompulsif tüketim eğilimi ile satın alma niyeti arasında, kargonun bedava olduğu durumda pozitif yönlü bir ilişkinin gözlenmesidir. Bunun için öncelikle "kargo bedava" seçeneğine karşılık "ürün bedeli + kargo ücreti" seçeneğinin kişilerin satın alma niyetlerini değiştirip değiştirmediği araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan ürün, son zamanlarda zorunluluk haline gelen tıbbi bir maskedir. Sonrasında ise kompulsif satın alma düzeyi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkinin kargo seçenekleri karşısında değişip değişmediği araştırılmıştır. Bu amaçlarla her iki grupta 64'er kişi olmak üzere toplam 128

kişiden veri toplanmıştır. Burada örneklem sayısı belirlenirken, son 10 yıldır sosyal ve davranış bilimleri dahil olmak üzere biyoloji, genetik, tıbbi araştırmalar, yer bilimleri, ekoloji ve istatistiksel testleri rutin olarak uygulayan diğer birçok disiplinde kullanılan GPower güç analizinden yararlanılmıştır (Sheppard, 1999; Busbey, 1999; Akkad vd., 2006; Baeza ve Stotz, 2003; Faul vd., 2007). Gözlem sayısı güç analizi ile orta etki düzeyinde ($d=0.5$), %5 hata payı ve %80 güç düzeyinde GPower programı ile belirlenmiştir. Diğer analizler SPSS 23 paket programıyla gerçekleştirilmiştir. Kompulsif satın alma eğilimini ölçmek için Edwards (1993)'in geliştirdiği ölçekten yararlanılmıştır. Satın alma niyetinin ölçülmesi için ise Wang, Li, Barnes ve Ahn (2012)'in üç soruluk satın alma niyeti ölçeği kullanılmıştır. Kompulsif satın alma düzeyinin kuşaklar arasında fark olabileceği için, örneklem homojenliği bakımından, anketler Z kuşağındaki bireylere kolayda örnekleme yöntemiyle uygulanmıştır. Anketlerde deney ve kontrol grubu olmak üzere iki farklı gruba bir ürün gösterilmiş ve bu ürün kontrol grubuna ücretli kargo seçeneği ile sunulurken deney grubuna bedava kargo seçeneği ile sunulmuştur. Ancak her iki grupta da kargo seçenekleri değişmesine rağmen gösterilen ürünün toplamda fiyatı aynıdır. Yani "kargo bedava" ibaresiyle gösterilen fotoğrafta ürünün fiyatı 35,99 TL iken, "kargo ücreti" ibaresinin gösterildiği fotoğrafta 28,99 TL+ 7 TL (kargo bedeli) şeklinde gösterilmiştir. Her iki grup için de alınmak istenen ürün için toplamda ödenecek tutar 35,99 TL'ye denk gelmektedir. Sonuç olarak hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H1: Satın alma niyeti kargo seçeneğine göre farklılaşmaktadır.

H2: Kompulsif satın alma düzeyi ile satın alma niyeti arasındaki ilişki kargo seçeneklerine göre değişmektedir.

İlk hipotez fark testi ile ikinci hipotez ise korelasyon analizi ile sınanmıştır. Analizlere geçilmeden önce satın alma niyeti ve kompulsif satın almaya ilişkin ölçeklerden elde edilen skorların normal dağılıma uyup uymadıkları tespiti yapılmıştır.

Tablo 1. Ölçek Skorlarına İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Gruplar	Ölçek Skorları	N	\bar{x}	Ss.	Çarpıklık (S)	Basıklık (K)
Kargo bedava	SAN*	64	3.135	1.078	-0.071	-0.943
	KSA**	64	2.960	0.655	0.339	-0.409
+ Kargo ücreti	SAN	64	2.755	1.041	0.213	-0.898
	KSA	64	2.817	0.681	0.323	-0.123

* SAN: Satın Alma Niyeti ** KSA: Kompulsif Satın Alma

Tablo 1'den görüldüğü üzere ölçek skorlarının çarpıklık ve basıklık değerleri -1.96 ile +1.96 arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla skorların normal dağılıma uyduğu kabul edilebilmektedir (Güriş, S. ve Astar, M., 2014). Normal dağılıma uygunluğun görülmesiyle birlikte ilk hipotez (H1) Bağımsız Örneklem t Testiyle sınanmıştır ve Tablo 2'de testin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 2. Satın Alma Niyetinin Kargo Seçeneğine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Gruplar	N	\bar{X}	ss	Levene		t	P
					F	P		
Satın Alma Niyeti	Kargo bedava	64	3.135	1.078	0.012	0.914	2.029	0.045*
	Kargo ücretli	64	2.755	1.041				

* %5 düzeyinde anlamlı.

Tablo 2'deki sonuçlar incelendiğinde satın alma niyetinin kargo seçeneğine göre anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir. Beklentiyle uyumlu olarak kargo bedava seçeneği satın alma niyetini kargonun ücretli olduğu seçeneğe göre yükseltmiştir. Kargo bedava seçeneğinde satın alma niyeti ortalama 3.135 seviyesinde ve kararsız olarak ifade edilen 3 değerinin üzerindedir. Buna karşılık ücretli kargo seçeneğinde ortalama satın alma niyeti 2.755 düzeyindedir ve kararsızlığı ifade eden 3 değerinin altındadır. Bu sonuçla birlikte birinci hipotez (H1) desteklenmektedir.

Birinci hipotez böylelikle desteklenmesiyle birlikte ikinci hipotezin sınamasına (H2) geçilmiştir. İkinci hipotezin sınanabilmesi için Pearson korelasyon analizinden faydalanılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Satın Alma Niyeti ile Kompulsif Satın alma Eğilimi Arasındaki İlişkiye Yönelik Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Kargo Bedava	
	Kompulsif Satın Alma
Satın Alma Niyeti	0.391*
Kargo Ücretli	
	Kompulsif Satın Alma
Satın Alma Niyeti	-0.104

* %1 düzeyinde anlamlı

Korelasyon analizi sonuçlarına göre kargonun bedava olarak gösterildiği seçenekte kompulsif satın alma eğilimi ile satın alma niyeti arasında pozitif yönlü düşük bir ilişki bulunmaktadır. "Kargo bedava" seçeneğinin söz konusu olduğu durumda kompulsif satın alma eğilimi yükseldikçe satın alma niyeti de düşük oranda da olsa yükselmektedir. Dolayısıyla ikinci hipotez de desteklenmiştir. "Ücretli kargo" seçeneğinde ise bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ancak belki küçük ve önemli bir işaret olarak yorumlanabilecek bir sonuç bulunmaktadır. "Ücretli kargo" gösterimi olduğu zaman kompulsif satın alma eğilimi ile satın alma niyeti arasında çok çok düşük negatif yönlü bir ilişki olabileceği değerlendirilebilir. Bu sonuç, başka bir çalışmada sınanabilecek bir yorum olmakla birlikte kargonun ücretli olduğu durumlarda kompulsif satın alma eğilimi yükseldikçe satın alma niyeti düşüyor olabilir.

Tartışma ve Sonuç

Takıntılı tüketim davranışı olarak da bilinen kompulsif satın alma davranışının, daha önce yapılan çalışmalarda da fiyat indirimi, bir alana bir bedava kampanyaları gibi promosyonlardan etkilendiği bulgulanmıştır. Bireylerin nazarında yarattığı "en karlı alışveriş" algısından dolayı günümüzde firmalar satış stratejilerini bunun gibi promosyonların

üzerine oturtmaktadır. Özellikle çevrimiçi alışveriş esnasında, bireylerin ürünleri yakından inceleyememesi, dokunamaması gibi durumlar risk algısı yaratırken promosyonlar bu risk algısını azaltmaktadır. Kargo seçeneğinin ücretsiz olması da kişiye kazanç algısı yaratmaktadır. Bazı firmalar ise belli bir tutar üstündeki alışverişler için kargo gönderim ücretini almamaktadır. Bu durum dahi kişilerin alışveriş sepetini belirlenen tutara kadar doldurmasıyla sonuçlanabilmektedir.

Literatürde kompulsif satın alma davranışı ile promosyon seçenekleri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma sayısının çok az olması, bu çalışma konusunda yol gösterici olmuştur. Toplamda 128 kişilik iki gruba yapılan anketler, ürün görselleri aynı olmakla beraber, kargo seçeneklerinde farklılık verilmiştir. Bir gruba ürün fiyatı 35,99 TL ve kargo bedava şeklinde beyan edilirken, diğer gruba 28,99 TL+ 7 TL kargo ücreti şeklinde gösterilmiştir. Daha sonra her iki gruba da satın alma niyeti ölçeği ve kompulsif satın alma ölçeğinin sorularıyla hazırlanan anketler çevrimiçi olarak yapılmıştır. Elde edilen bulgular beklentiyle uyumlu olarak, her iki grupta da ödeme tutarının aynı olmasına rağmen, kargo ücretinin olmadığı grubun ürün satın alma niyeti, diğer gruba oranla daha yüksek olmuştur. Ayrıca yine satın alma niyeti ile kompulsif satın alma eğilimi arasındaki ilişki bedava kargo seçeneğinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif iken, kargonun ücretli olarak gösterildiği grupta bu iki değişken arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamsız ancak negatif yönde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kompulsif satın alma eğilimi yükseldikçe, ürünü satın alma eğilimi artmaktadır. Buradan hareketle kargo seçeneğinin bedava olması kompulsif satın alma yapan tüketicileri, kompulsif satın alma yapmayan tüketicilere nazaran daha fazla cezbetmektedir. Dolayısıyla satın alma için katlanılacak toplam maliyet içinde bedava unsurların olması kompulsif satın alma eğilimi yüksek olanların satın alma eğilimlerini de güçlendirmektedir.

Tüketicilerin satın alma sonrasında karşılaştıkları maliyetler, bireyler için kaybı temsil etmektedir. Ancak kargo seçeneğinin bedava olmasının bu kaybın yarattığı "acıyı" hafiflettiği düşünülmektedir. Bireylerin kayıptan kaçınma davranışının bir göstergesi olarak kargo seçeneğinin bedava olduğu yerde satın alma eylemine yönelmesi kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kompulsif satın alma davranışı gösteren bireylerde ise bu düşünce daha fazla yer bulmaktadır. Çünkü bu davranışa sahip bireyler, satın alma davranışı sonrasında bir pişmanlık ile karşılaşmaktadırlar. Dolayısıyla bedava seçeneği onlar için pişmanlığı mali açıdan hafifletmenin bir yolu olarak da görülebilmektedir. Bu yüzden tüketicilerin, satın alma kararlarını verirken, bedavanın cazibesine kapılmadan, iyi bir araştırmayla ürünleri alması önerilmektedir. Önemli olan hususun ürün edinim mi yoksa promosyon mu olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Böylelikle israfa yönelik tüketimin de mali açıdan yaşanan kaybın da önüne geçilebilir. Konu, yöntemleri ve örnekleme bakımından genişletilerek ele alınabilir. Bu açıdan yapılması muhtemel yeni çalışmalara da ışık tutacaktır.

Kaynakça

- Akkad, D. A., Jagiello, P., Szyld, P., Goedde, R., Wieczorek, S., Gross, W. L. ve Epplen, J. T. (2006). Promoter polymorphism in the MHC class II transactivator gene is not associated with susceptibility for selected autoimmune diseases in German patient groups, *International Journal of Immunogenetics* 33, 59-61
- Allwood, J.M., Ashby, M.F., Gutowski, T.G., Worrell, E. (2013). *Material efficiency: providing material services with less material production*, *Phil Trans R Soc A* 371: 20120496.
- Armağan, E. ve Temel, E. (2018). Türkiye’de Online Kompulsif Alışveriş Davranışı Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 621-653.
- Aslanoğlu, S. ve Korga, S. (2017). Kredi Kartı Kullanımı ve Kompulsif Satın Alma: Kırıkkale İlinde Bir Uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 148-165.
- Black, D.W. (2007). A Review of Compulsive Buying Disorder, *World Psychiatry*, 6, 14-18.
- Baeza, J. A., & Stotz, W. (2003). Host-use and selection of differently colored sea anemones by the symbiotic crab *Allopetrolisthes spinifrons*, *Journal of Experimental Marine Biology and Ecology* 284, 25-39.
- Benli, B. ve Ferman, M. (2019). The Effect of Cultural Dimensions On Conspicuous Consumption and Online Compulsive Buying Behavior: A Comparative Study Among Turkish and American Consumers, *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 6(2), 103-127.
- Busbey, A. B. I. (1999). Macintosh shareware/freeware earthscience software, *Computers and Geosciences* 25, 335-340.
- Carr, A. T. (1974). Compulsive Neurosis: A Review of the Literature, *Psychological Bulletin*, 81(5), 311-318.
- Christenson, G., Faber, R. J., Zwaan, M., Raymond, N.C., Specker, S.M., Ekern, M.D., Mackenzie, T.B., Crosby, R.D., Crow, S.J. ve Eckert, E. D. (1994). Compulsive buying: Descriptive characteristics and psychiatric comorbidity, *The Journal of Clinical Psychiatry*, 55(1), 5-11
- Dittmar H., Beattie J. ve Friese S. (1995). Gender identity and material symbols: objects and decision considerations in impulse purchases, *J Economic Psychol*, 15, 391-511.
- Dittmar, H. (2005). A New Look at “Compulsive Buying”: Self-Discrepancies and Materialistic Values As Predictors of Compulsive Buying Tendency, *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(6), 832-859.
- Edwards, E.A. (1993). Development of a new scale for measuring compulsive buying behaviour, *Financial Counseling and Planning* 4, 67-85.
- Eroğlu, F. (2016). Kompulsif Satın Alma: Kişisel Faktörler, Postmodern Tüketim Şekilleri ve Reklama Karşı Tutumun Rolüne Yönelik Bir Araştırma, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 253-282.
- Faber, R. J., O'Guinn, T.C. ve Krych, R. (1987), "Compulsive Consumption," in *Advances in Consumer Research*, Vol. 14, ed. M. Wallendorf and P. Anderson, Provo, UT: Association for Consumer Research, 132-135.

Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A.-G. ve Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences, *Behavior Research Methods* 39, 175-191

Fook, L. A. ve McNeill, L. (2020). Click to Buy: The Impact of Retail Credit on Over-Consumption in the Online Environment, *Sustainability* 12, 7322, doi:10.3390/su12187322.

Friese, S. (2000). *A Self-Concept and Identity in a Consumer Society: Aspects of Symbolic Product Meaning*, Germany: Marburg, Tectum.

Güriş, S. ve Astar, M., (2014). *Bilimsel Araştırmalarda SPSS ile İstatistik*, İstanbul: DER Yayınları.

Hassay, D.N. ve Smith, M.C. (1996). Compulsive Buying: An Examination of the Consumption Motive, *Journal of Psychology and Marketing*, 13(8), 741-752.

Hoch, S.J. ve Loewenstein, G.F. (1991). Time-inconsistent Preferences and Consumer Self-Control, *Journal of Consumer Research* 17, 492-507.

Kaderli, Y., Armağan, E. A. ve Küçükkambak, S.E. (2017). Y Kuşağının Kompulsif Satın Alma Davranışına Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Araştırma, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (2), 188-210.

Koran, L.M., Faber, R.J., Aboujaoude, E., Large, M.D. ve Serpe, R.T., (2006). Estimated prevalence of compulsive buying behavior in the United States, *The American Journal of Psychiatry* 163, 1806-1812.

Korur, M.G. ve Kimzan, H.S. (2016). Kompulsif Satın Alma Eğilimi ve Alışveriş Sonrası Pişmanlık İlişkisinde Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanımının Rolü: AVM Müşterileri Üzerine Bir Araştırma, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 43-71

Krueger, D.W. (1988). On Compulsive Shopping and Spending: A Psychodynamic Inquiry, *American Journal Of Psychotherapy*, 62(4), 574-584.

Kukar-Kinney, M., Ridgway, N. M. ve Monroe, K. B. (2009). The Relationship Between Consumers' Tendencies to Buy Compulsively and Their Motivations to Shop and Buy on The Internet, *Journal of Retailing*, 85(3), 298-307.

Lejoyeux, M., Ades, J., Tassain, V. ve Solomon, J. (1996). Phenomenology and psychopathology of uncontrolled buying, *Am J Psychiatry*, 153(12), 1524-1529.

Madhavaram, S. R. ve Laverie, D. A. (2004). *Exploring impulse purchasing on the internet. in NA-Advances in Consumer Research* 31, eds. Kahn and Luce, Valdosta, GA: Association for Consumer Research, 59-66.

McAlister, L. ve Pessemier, E. (1982). Variety-Seeking Behavior: An Interdisciplinary Review, *Journal of Consumer Research*, 9(3), 311-322.

McElroy, S.L., Satlin, A., Pope, H.G., Keck, P.E., and Hudson, J.I. (1991). Treatment of Compulsive Shopping with Antidepressants A Report of Three Cases, *Annals of Clinical Psychiatry* 3, 199-204.

Mueller, A., Mitchell, J. E., Crosby, R. D., Gefeller, O., Faber, R. J., Martin, A., Bleich, S., Glaesmer, H., Exner, C. ve Zwaan, M. (2010). Estimated prevalence of compulsive buying in

Germany and its association with sociodemographic characteristics and depressive symptoms, *Psychiatry Research*, 180 (2-3), 137-142.

Park, H. ve Burns, L.D.(2005). Fashion Orientation, Credit Card Use, and Compulsive Buying, *Journal of Consumer Marketing*, 22(3), 135-141.

Pereira Heath, M.T. ve Chatzidakis, A. (2012). 'Blame it on marketing': Consumers' views on unsustainable consumption, *Int. J. Consum. Stud.* 36, 656-667.

Rindfleisch, A., Burroughs, J.E. ve Denton, F. (1997). Family Structure, Materialism and Compulsive Consumption, *Journal of Consumer Research* 23, 312-325.

Roberts, J. A. ve Manolis, C. (2000). Baby boomers and busters: An exploratory investigation of attitudes toward marketing, advertising and consumerism, *Journal of Consumer Marketing*, 17 (6), 481-499.

Rook, D. W. (1987). The Buying Impulse, *Journal of Consumer Research*, 14 (September), 189-199.

Rose, P. (2007). Mediators of the Association between Narcissism and Compulsive Buying: The Roles of Materialism and Impulse Control, Psychology of Addictive Behaviors, *Journal of The Society of Psychologists in Addictive Behaviors*, 21(4), 576-581.

Sheppard, C. (1999). How large should my sample be? Some quick guides to sample size and the power of tests, *Marine Pollution Bulletin* 38, 439-447.

Tang, T. ve Hao, L. (2017). Research on the Influence of Price Promotion on Consumer Purchase Decision under Network Environment, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 168, 220-224.

Tu, C. K., Wu, K.W., Jean, C. ve Huang, Y. (2017). The Impact Of Online Promotions On Online Impulsive Buying Behavior: Mediating Effects Of Perceived Value, Positive Emotion, And Moderating Effects Of Online Reviews , *Economics & Management Innovations*, 1(1), 280-282.

Türkçapar, H. (2004). Anksiyete Bozukluğu ve Depresyonun Tanısal İlişkileri, *Klinik Psikiyatri* 4, 12-16.

Qaisar, A., Sial, M.A. ve Rathour, K. (2018). Understanding Impulse Buying Behaviour of Customers Through The Lens of Different Marketing Related Promotional Practices, *Journal of the Punjab University Historical Society*, 31 (1), 23-35.

Vicdan, H. ve Sun, J. (2008). *Towards a framework for understanding compulsive buyers online : exploring the effects of online sales promotions*, <http://www.swdsi.org/swdsi08/paper/SWDSI%20Proceedings%20Paper%20S155.pdf>, E.T.: 15.10.2020

Wang, M. ve Jing, X. (2015). The Study of Sales Promotion and Compulsive Buying, *Journal of Management and Strategy*, 6(2), 105-108

Wang, C.L, Li, D., Barnes, B.R. ve Ahn, J. (2012). Country Image, Product Image and Consumer Purchase Intention: Evidence from an Emerging Economy, *International Business Review* 21, 1041-1051

Yakın, V. ve Aytekin, P. (2019). İnternet Bağımlılığının Online Kompulsif ve Online Anlık Satın Alma Davranışlarına Etkisi, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 20(1), 199-222.

Yurchisin, J. ve Johnson, K. K. P. (2004). Compulsive Buying Behavior and Its Relationship to Perceived Social Status Associated with Buying, Materialism, Self-Esteem, and Apparel-Product Involvement, *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 32(3), 291-314.

Youn, S. ve Faber, R. J. (2000). Impulse buying: Its relation to personality traits and cues, *Advances in Consumer Research*, 27, 179-185.

Zeren, D. ve Gökdağlı, N. (2017). Satın Alma Motivasyonları: Tüketicilerin Sanal Kompulsif Davranışları Üzerine Bir Araştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Pazarlama Kongresi Özel Sayısı*, 41-58

Zhou, H. ve Gu, Z. (2015). The Effect of Different Price Presentations on Consumer Impulse Buying Behavior: The Role of Anticipated Regret, *American Journal of Industrial and Business Management* 5, 27-36

An Investigation of the Relation between Pre-service EFL Teachers' Epistemological Cognition and Teaching Approaches

Özkan Kırmızı^a, Aydan Irgatoğlu^{b,c}

Abstract

This study was undertaken to investigate the relation between pre-service EFL teachers' epistemological beliefs and their approaches to teaching. The participants are 105 pre-service EFL teachers, selected based on a random sampling method. To measure pre-service EFL teachers' epistemological beliefs, The Epistemological Beliefs Survey, developed by Chan and Elliott (2004), was used. This survey conceptualizes epistemological beliefs under four dimensions; namely "innate/fixed ability, learning effort/process, authority/expert knowledge, and certainty knowledge." To measure, pre-service EFL teachers' approaches to teaching, the Approaches to Teaching Inventory, developed by Trigwell, Prosser, and Ginns (2005), was utilized. This tool has three major subdimensions; "transmission-based, student-teacher interaction, and student focus." Descriptive and correlational statistical analyses were used. The results indicated that pre-service EFL teachers moderately agree with the sub-dimensions of epistemological beliefs and the most important sub-dimension that predict teaching approaches is the effort dimension of epistemological beliefs.

Keywords

Epistemological cognition
Teaching approaches
Innate/fixed ability
Pre-service EFL teachers

About Article

Geliş Tarihi: 04.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.874649

İngilizce Öğretmen Adaylarının Epistemolojik Biliş ve Öğretim Yaklaşımları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Öz

Bu çalışma, öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile öğretim yaklaşımları arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla yapılmıştır. Katılımcılar, rastgele örnekleme yöntemine göre seçilen 105 İngilizce öğretmen adayıdır. EFL öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarını ölçmek için Chan ve Elliott (2004) tarafından geliştirilen Epistemolojik İnançlar Anketi kullanılmıştır. Bu araştırma epistemolojik inançları dört boyut altında kavramsallaştırmaktadır; (1) doğuştan / sabit yetenek, (2) öğrenme çabası / süreci, (3) otorite / uzman bilgisi ve (4) kesinlik bilgisi. EFL öğretmen adaylarının öğretim yaklaşımlarını ölçmek için Trigwell, Prosser ve Ginns (2005) tarafından geliştirilen Öğretme Yaklaşımları Envanteri kullanılmıştır. Bu aracın üç ana alt boyutu vardır; (1) aktarım temelli, (2) öğrenci-öğretmen etkileşimi ve (3) öğrenci odaklı. Tanımlayıcı ve ilişkisel istatistiksel analizler kullanıldı. Sonuçlar, öğretmen adaylarının epistemolojik inançların alt boyutlarını orta düzeyde katıldıklarını ve öğretim yaklaşımlarını yordayan en önemli alt boyutun epistemolojik inançların çaba boyutu olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler

Epistemolojik biliş
Öğretim yaklaşımları
Doğuştan / sabit yetenek
İngilizce öğretmen adayları

Makale Hakkında

Received: 04.02.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.874649

^a Assoc. Prof, Karabük University, Faculty of Letters, English Language and Literature Department, Karabük, ozkankirmizi@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3419-8257>

^b Dr. Faculty Member, Ankara Hacı Bayram Veli University, School of Foreign Languages, Ankara, aydan.irgatoğlu@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0773-4619>

^c Correspondent Author: aydan.irgatoğlu@hbv.edu.tr

Introduction

Teachers should always seek to improve their teaching approaches. Teaching approaches and epistemological convictions could even affect teaching. In this study, it is aimed to examine the correlation between teaching approaches and the epistemological beliefs of future teachers. In terms both of revealing insights on the educational process and offering an opinion on approaches to teaching that they can use in the future, it is important to examine teaching approaches. Because of the significance of the ties between philosophy and education in recent years, studies focusing on topics of learning have been increasing and epistemology has become a part of primary concepts in recent years. (Kaleci & Yazıcı, 2012).

Epistemology is claimed to be a discipline that examines, investigates, and explores the existence, source, limitations, accuracy, reliability, and validity of knowledge and ways to acquire and transmit this knowledge. With this content, epistemology helps to establish points of view on the meaning, creation, and knowledge gathering, while at the same time allowing the individuals to test their points of view. Owing to perceptions and encounters, people have permanent opinions and convictions about knowledge and acquisition of it. These ideas and values influence the epistemological beliefs of a person. It has been argued that epistemological beliefs go beyond beliefs regarding knowledge, as they also cover beliefs regarding learning and learning abilities in the processes of knowledge acquisition and use, which all can be seen as a belief system. People may differ from each other in their beliefs in the dimensions of epistemological beliefs. E.g., while someone thinks that knowledge has a basic and fixed structure, on the other hand, he/she may believe it has a very complex structure that includes numerous ideas (Ekinici, 2017)

Epistemic cognition is the capacity to construct, evaluate, and use knowledge by drawing on determining what is known concerning what is believed, doubted or distrusted. It is also the "capacity to use knowledge" (Greene & Yu, 2016). It's just what people do if they are committed to knowledge and reality. In this case, teachers have their own epistemological beliefs and may influence their student's epistemological perception (Fives et al., 2017; Buehl, 2008). Barnes et al. (2020) stated teachers need to be aware of the aspects of this information to be successful in facilitating the process of creating knowledge for the students.

Everybody has developed an epistemological conception either consciously or unconsciously. This concept leads a person to establish a global view, continuous beliefs about the process of acquisition of information and knowledge. For both teachers and students, this also appears to apply. Some studies show that the characteristics of epistemological beliefs and teaching behaviors are linked in the literature. There is a connection between student epistemological beliefs and learning materials (Kızılgüneş et al., 2009); that student reasoning is more advanced and therefore has greater problem-solving capacity concerning information and learning (Aksan & Sözer, 2007). In a study carried out by Kardash & Howell (2000) with students studying at universities, it was found out that students who think that learning takes place over time, depending on the effort they are putting into researching education materials, make use of the more cognitive techniques that they use (Ekinici, 2017). Moreover, epistemological beliefs of the students were revealed as having a positive relationship with higher-level thought, whether directly or indirectly, with academic achievement, self-efficacy, self-regulation, critical thought & metacognition attitudes towards schools and preferred learning approaches (Taşkın, 2012).

Teaching approaches tend to be highly critical. Teaching approaches can be categorized into three major headings as a teacher-centered (based on teacher transmission), a student-centered approach, and a teacher-student interaction approach (Tang et al., 2017). The key focus of the teacher-centered approach focused on the teaching material, time, and conditions. This ensures that teachers are in charge of what is to be learned. The teacher can use various techniques to provide content such as lecture or memorization (Kikas et al., 2016). The second approach, which focuses on students, involves student participation, and encourages students in the learning process. This approach is based on the premise that students are individuals who need guidance for physical, social, emotional, and intellectual development. It depends on whether the experiences of the students are appreciated. Finally, student-teacher interaction mediates the other two. The three methods are reportedly allocated qualitatively along a teacher-oriented and learner-oriented spectrum. Evidence has shown that teachers can take many even opposing teaching approaches (Greene & Yu, 2016).

Chan & Elliott (2004) claim that the teachers' preferred teaching approaches reflect their beliefs about the way they learn and teach and that these beliefs include the significance given to the position of teachers and students. The reason why epistemological beliefs in learning are important is that beliefs are regarded as factors that guide actions (Karhan, 2007). The values and value systems of teachers influence their teaching strategy and success by influencing their teaching methods and principles in class (Cheng et al., 2009). This research study conceptualizes epistemological beliefs in four dimensions: innate/fixed skills; learning process; authority knowledge; and certainty knowledge suggested by Chan & Elliot (2004).

It is argued that the teaching approaches of teachers have evolved from conventional teaching and learning concepts based on knowledge transfer in the concept of education design and implementation to a constructivist interpretation, highlighting knowledge transition. These two principles of teaching vary in their interpretations of the source of knowledge, the essence of learning, and the role of teacher and student. Constructivist learning strategies involve students in the process of understanding or creating information (Brovnlee et al., 2005).

It is proposed that the convergence of psychological and sociological theories having a decisive role in an educational organization has a tendency focused on epistemological expectations (Şengül-Turgut, 2007). It is noted that the building blocks of both the construction techniques and behavioral interventions focused on the issue of knowledge that made them different. The constructivist epistemology does not focus on the intense acquisition of knowledge, but the student's successful reconstruction of it. In this process, cognition is an adaptation mechanism used within a particular context to make the actions of the person more objectionable. It organizes the perceptions of the individuals and constructs meaning on them (Tezci & Uysal, 2004). The influence of the academic context of teachers is very essential through their epistemological and scientific convictions on achievement. The responses of the students and how they learn can contribute to the formation of environments. The student's method of using resources, and his function in the classroom are important components in this context.

To sum up, based on constructivist philosophy, the constructionist approach emphasizes constructing teaching environments. Such contexts foster critical thinking, exploration, and collaboration. In such an atmosphere, students can discover the habits of solving real-life issues, participating in group works, writing a document or novel, developing models, investigating requests to find answers to research concerns. Besides, the creation of software programs offered special opportunities for the critical thinking skills of students, and research

has shown that these variables have some impact on their achievement; but the teacher's epistemological belief is the primary determinant of the quality of the teachers (Howard et al., 2000). Thus, it can be argued that since the teacher's epistemological conviction, which is the key determinant factor involved in the design of learning environments, reveals some thoughts on his/her classroom activities, for students to grow advanced epistemological beliefs, teachers ought to have sophisticated beliefs about the essence and the basis of learning. Şengül-Turgut (2007) points out that, to promote the teaching process, a major reform and observation of epistemological acceptability is needed for the preparation of the education and restructure. This study attempts to assess the connection between teaching approaches and epistemological beliefs.

There are also certain researchers in the literature that have analyzed the connection between teaching approaches and epistemological beliefs based on a statistical model (Wang et al., 2015; Sadi & Dağyar, 2015). This study discusses, however, the relation between dimensions of EBs and teaching approaches.

To put constructivist teaching practices into force in schools, teachers' quality is considered important. The pre-service teacher education programs are critical in providing these qualifications. To introduce such strategies in classrooms, teachers are expected to graduate after developing a constructivist teaching strategy. Therefore, an analysis of the relationship between epistemological beliefs and teaching approaches may be a substantial contribution to the understanding of the current situation as well as the arrangement of teacher education programs.

It has been noted that teacher education programs are undergoing major amendments to improve quality in education (Kirby et al., 2006). The key goal of these programs is the perception of educational principles and contexts. The transition from teacher-oriented education to student-centered education is one of those goals (Yenice, 2015). The studies conducted on this issue indicate that the teaching approaches of teachers influence the learning approaches of students (Dilekli & Tezci, 2016; Gibbs & Coffey, 2004). Students who are educated with student-centered approaches have deep learning insight, while the students educated with traditional approaches have more surface learning insight. Besides, it has been stated that the teaching approaches of teachers influence the learning technique of the students. There exist several types of teaching approaches. Three approaches described by Martin & Balla (1991) are promoting active learning, facilitating the learning process, and introducing new information. Trigwell et al. (2005) categorized approaches to learning as teacher and student-centered approaches. Gow & Kember (1993) have also classified teaching approaches as 'learning facilitation' and 'knowledge transmission'. Chan & Elliott (2004) reveal that educators have two philosophical perspectives of teaching as constructivist and traditional teaching concepts.

The conceptual perception of traditional teaching has developed around the objectivist approach and has been determined by teacher-oriented perception or transmission of knowledge. conventional teaching requires teaching with teacher-centered methods, which is why learners are defined as recipients of passive knowledge. Teachers play a major part in the transmission of information. Learners are knowledge processing artists concerning the constructivist principle that is described as part of the student-centered approach. As a result, in constructivist classes, a teacher is considered as a classroom designer where she encourages learning, facilitates the learning process, and becomes the coach of learning. The constructivist

theory states that knowledge is shaped by the experiences and beliefs of the learners (Fenstermacher & Soltis, 2004). That is why teachers are considered as designers of the learning environment in classrooms and enablers of learning. Teachers prepare successful learning tasks for learners (Kim, 2005).

Teachers transmit knowledge to students in the traditional approach. Students are passive while receiving information. Traditional classes are also driven by guidance or simple delivery of knowledge. Students are supposed to accept any knowledge without asking questions. During the learning process, there is little communication between students. Students learn on their basis (Chan & Elliott, 2004). In the conventional or teacher-centered approach teachers usually presume that learners have the same degree of experience and can retain knowledge in the same.

In the constructivist classes students, on the other hand, act or work together in small groups to communicate with others. The teacher enables the students to systematically develop their meaning regarding prior learning, past experiences, and values. Students learn by doing. Students always have a chance to communicate in constructivist classes. Constructivist teachers are expected to sign learning settings to enable students to draw innovative ideas, make inferences, and draw conclusions by solving problems (Gopnik & Wellman, 2012).

Teaching-learning approaches include the importance of teaching and thinking about students' and teachers' roles (Chan and Elliott, 2004). The research learners in constructivist classes are to be able to access and process the knowledge actively. With this vision, teachers need to promote collaboration and provide more opportunities for students to take responsibility (Schunk, 2015). By the way, learners with this perspective have several significant benefits, such as resolving problems, developing a positive attitude towards learning or educational achievement (Schunk, 2015). Teachers and learners with this view should better accept modern education philosophies (Ornstein, 2015). Nevertheless, the Teacher is the source of information in conventional or surface teaching approach, and the students are passive recipients of knowledge. Teacher centered approaches are more likely to be set to function within the conventional approach. Additionally, it can be claimed that students with this perception are incapable of overcoming unstructured difficulties, devoting themselves towards learning and academic achievement (Schunk, 2015). Traditional philosophies are adopted by teachers with a traditional teaching approach perspective (Ornstein, 2015). Numerous factors affect teaching approaches. These variables may be correlated with epistemological beliefs, creativity, perceptions of nature, gender (Sadi & Dağyar, 2015).

Teaching approaches of teachers affect the learning approaches of students (Gibbs & Coffey, 2004). There are therefore several studies have been conducted to develop and transform the teaching approaches of teachers (Stigler & Hiebert, 2009; Ganser, 2000). The way teachers teach can be influenced by several factors. Studies found out that various factors as understanding, self-confidence, conviction, and behaviors influence teaching approaches (Fenstermacher & Soltis, 2004). In his study, Ekinci (2010) points out that educational experiences affect teaching approaches. One of the variables that influence the teaching approaches is the epistemological beliefs.

Epistemological beliefs are one of the variables playing a role in teaching approaches (Aypay, 2011). Epistemology is a philosophical notion that represents the essence of understanding, knowledge, and reasoning. Epistemological beliefs are taken up as a multidimensional

framework, comprising the dimensions of knowledge, understanding, and learning (Aypay, 2011).

The epistemological beliefs of people may be at various rates of complexity. Some people who have developed epistemological belief tendency think that knowledge does continue to be developed, some of the knowledge might be discovered and only a very limited amount of knowledge is changeless. Those people are always critical and consider effort as the most relevant way to acquire information. However, people of naive belief, claim that a considerable amount of knowledge is certain, a part of knowledge is to be sought, and only a small amount of knowledge could change. These individuals become freer to get influenced by what they experience. They, therefore, promote the view that talent is more critical than effort in the creation of competence (Aypay, 2011). In terms of effort, natural capacity, and some expertise, epistemological beliefs can be investigated (Deryakulu & Büyüköztürk 2005).

Epistemological beliefs are crucial in the teaching process. They are associated with learning, affect the decision-making process, and have implications for teaching. In some studies, epistemological beliefs are reported to have some effect on learning methods, educational efficacy, intense involvement in the learning process, persistence to challenging activities, comprehension of written literature, and coping with some problems (Kapucu & Bahçivan, 2015; Aypay, 2011). Students with complex epistemological beliefs are expected to use more professional cognitive data processing approaches, supervise more widely and more accurately at which level they have learned the context, demonstrate higher academic achievement, have more favorable behaviors toward schools, are more dedicated to the education process, and produce more complex and diverse ideas. When the relation between epistemological beliefs and teaching approaches is examined, a deep learning approach or constructivist approach is more preferred to be used by learners with sophisticated beliefs. Moreover, learners with naive epistemological beliefs like the traditional approach (Aypay, 2011). Additionally, epistemological beliefs are also expected to develop when a constructivist approach is applied in class environments (İslıcık, 2012).

Epistemic cognition is the “ability to construct, evaluate, and use knowledge” by drawing on one’s “dispositions, beliefs, and skills [to] determine what [is] actually known versus what one believes, doubts, or distrusts” (Greene and Yu, 2016; 46). It is about what individuals do when they are engaged in knowledge and truth. In that case, teachers occupy a peculiar place in that they both have their personal epistemological beliefs and are likely to affect their students’ epistemological cognition (Fives et al., 2017; Buehl & Fives, 2016). According to Barnes et al. (2020), for teachers to be effective in fostering students’ knowledge construction process, they must be aware of the dimensions of that knowledge.

It is possible to categorize teaching approaches under three main headings: (1) teacher-centred approach (based on the transmission of the subject matter by the teacher), (2) student-centred approach, and (3) student–teacher interaction approach (Kikas et al., 2016; Tang et al., 2017; Trigwell, 2012). The main focus in teacher-centered approach is the content, time and conditions of teaching, which means that teachers are in control of what is to be taught and when and what are the specific conditions of teaching. The teacher may employ different techniques to deliver the content such as lecturing or memorizing (Silinskas et al., 2016).

The second approach, student-centered approach, involves student engagement and assisting students in the process of learning. This approach is based on the idea that students are

independent individuals and they need guidance to develop physically, psychologically, emotionally, and intellectually. This depends on the realization that students' experiences are valued. Finally, student–teacher interaction, mediates the other two approaches.

As such, the present study aims at investigating the potential correlations between and among the sub-dimensions of epistemological beliefs and teaching approaches. To this end, the following research questions have been formulated:

Research questions:

1. What are pre-service EFL teachers' epistemological beliefs?
2. What are pre-service EFL teachers views regarding teaching approaches?
3. Is there a correlation among sub-dimensions of epistemological beliefs and teaching approaches?

Method

Participants

The present study was conducted with 105 pre-service EFL teachers. The number of female participants is 37 and the number of female participants is 68. The number of first grade students is 46, 27 of whom are female and 19 are male. The number of second grade students is 30. Twenty of them are female and 10 of them are male. The number of 3rd grade students is 19. Eleven of them are female and eight of them are male students. The number of 4th grade students is 10. There are no male students in the 4. grade students. Table 1 gives information about the participants.

Table 1. Descriptive Statistics about the Participants

	Grade	Gender		Total
		female	male	
	1 grade	27	19	46
	2 grade	20	10	30
	3 grade	11	8	19
	4 grade	10	0	10
	Total	68	37	105

Data Collection Tools and Procedure

1. *Epistemological Beliefs Survey (EBS)*: This survey was developed by Chan and Elliott (2004). It includes five subscales, which are “*Innate/Fixed Ability (8 items)*, *Learning Effort/Process (11 items)*, *Authority/Expert Knowledge (6 items)*, and *Certainty Knowledge (5 items)*”. The Cronbach's alpha value for the EBS was calculated as ,761, indicating an acceptable level of reliability. The results are presented in Table 2.

2. *The Approach to Teaching Inventory (ATI)* was developed by Trigwell, Prosser, and Ginns (2005). It is a 22-item tool including three approaches to describe teaching: “(a) *knowledge transmission*, (b) *student–teacher interaction*, and (c) *student focus*”. *Knowledge transmission* involves the transmitting of knowledge by the teacher. *Student-teacher interaction* involves teachers' helping students in grasping facts and recognizing associations between them.

Finally, *student focus* necessitates bringing the learner to the focus of instruction. ATI is a 5-point Likert type scale. The reliability and validity of ATI has been ascertained in different contexts (Trigwell, 2012). The Cronbach's alpha value for ATI was calculated as ,778, indicating an acceptable level of reliability. The results are presented in Table 2.

Table 2. Reliability Analysis

Variables	Number of items	Cronbach's alpha value
Epistemological beliefs	26	,761
Innate	8	,797
Learning effort	13	,644
Authority	3	,531
Certainty knowledge	6	,443
Teaching philosophies	17	,758
Transmission	7	,625
Student-teacher interaction	5	,778
Student focus	5	,660
Total	47	,693

Findings

In this section, initially the descriptive statistics regarding epistemological beliefs and teaching approaches are presented. Descriptive statistics about epistemological beliefs are presented in Table 3. As we can understand from Table 3, the general mean score for EBs is 3,2125, implying that the participants are undecided about the items here. As for innate knowledge, pre-service EFL teachers seem to disagree with the items in this category (M=2,4936). This shows that pre-service EFL teachers do not believe that their abilities are fixed at birth or they are limited to their innate abilities. They also do not seem to agree that some people are born as good learners. These findings indicate that for the pre-service EFL teachers in the present study do not value the innate aspect of knowledge and knowledge acquisition.

With regard to *learning effort*, the pre-service EFL teachers in the present study seem to have agreed with the items here (M=3.8877). This shows that the pre-service EFL teachers in the present study partially agree that knowing how to learn is more important, and it is not possible to learn without putting an effort. Moreover, they partially agree that everyone needs to learn how to learn and they need to focus on the process of understanding. Next, the pre-service EFL teachers in the present study disagree with the items in *authority* category (M=2.5481). They seem to depend on the advice coming from experts and do not believe that knowledge is tentative or uncertain. Finally, when it comes to *certainty knowledge*, the pre-service EFL teachers in the present study are undecided about the items in this category (M=3.0404). They seem to have doubts about whether scientists will get the truth if they try hard and whether there should be a teaching method that is applicable to all situations. They do not seem to agree that scientific knowledge is certain and fixed.

Table 3. Descriptive Statistics about Epistemological Beliefs Findings

Epistemological beliefs	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Innate	105	1	5	2.4936	5.11241
Learning effort	105	1	5	3.8877	4.77980
Authority	105	1	5	2.5481	2.03331
Certainty knowledge	105	1	5	3.0404	2,9000
Total	105	1	5	3.2125	6,9961

The descriptive statistics regarding teaching approaches are presented in Table 4. This table makes it clear that the participants opted more for *student-teacher interaction* (M=3,8877) rather than *knowledge transmission* (M=2.4936) or *student focus* (M=2.5481). Depending on these results, it can be said that, with regard to *knowledge transmission*, the pre-service EFL teachers in the present study do not believe that the aim of teaching is not all about formal assessment and do not believe that teaching is only for the sake of providing notes to students. They do not think that teaching is only for good presentation of information to students. In terms of *student-teacher interaction*, it can be said that the participants agree that teaching helps students develop new ways of thinking and it is vital to monitor how students' understanding changes. Furthermore, the pre-service EFL teachers in the present study partially agree that teaching should enable students to question their own understanding of the subject matter.

Table 4. Descriptive Statistics Regarding Teaching Approaches

Approach to Teaching	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Knowledge transmission	105	1	5	2.4936	5.11241
Student-teacher interaction	105	1	5	3.8877	4.77980
Student focus	105	1	5	2.5481	2.03331

Gender Differences

In order to see whether there are any gender differences in terms of the sub-dimensions of EBs and teaching approaches, we conducted a T-test. The results are presented in Table 5. We can understand from the table that there are gender differences in terms of two points. The first is about knowing how to learn ($p=,038$, $p<0,005$). Male pre-service EFL teachers believe that learning how to learn is more important than fact acquisition. The next difference is that female pre-service EFL teachers believe that there is a definite answer to every problem ($p=,008$, $p<0,005$).

Table 5. Gender Differences in EBS and Teaching Approaches.

Items	gender	f	m	t	sig.
Knowing how to learn is more important than the acquired facts (effort)	female	65	4,1324	-2,107	,038
	male	36	4,4444		
	female	65	2,1324	2,709	,008

An Investigation of the Relation between Pre-service EFL Teachers' Epistemological Cognition and Teaching Approaches

There is a definite answer to every problem (authority)	male	36	1,7222
---	------	----	--------

Grade Level Differences

In order to see whether or not there are grade level differences in terms of EBs and teaching approaches, Kruskal Wallis test was conducted. The reason why we conducted Kruskal Wallis is that the number of the participants are not normally distributed and the number of 4th grade students is rather low. The results are presented in Table 6. Table 6 indicates that there are grade level differences in terms of whether teaching should be a way of helping students find their ways in learning sources. Secondly, first and second grade students differ in terms of whether they would provide students chances to discuss their understanding ($p, .021 < 0.05$).

Table 6. Grade Level Differences

item	grade level	n	mean	F	Sig.	Dif.
10. Teaching should include helping students find their own learning resources	1 grade	46	4,5000	6,923	,000	1-2
	2 grade	29	4,0345			1-3
	3 grade	18	3,8333			1-4
	4 grade	10	3,8000			
16. I would make available opportunities for students to discuss their changing understanding.	1 grade	46	4,3696	3,389	,021	1-2
	2 grade	30	3,9000			
	3 grade	18	4,2222			
	4 grade	10	4,3000			

Correlation between Epistemic Beliefs and Teaching Approaches

In order to see the correlation between EBs and teaching approaches, correlation analysis was conducted. The results are presented in Table 7. As we can understand from Table 7, there is a moderate level of positive correlation between epistemological beliefs and teaching approaches ($r = .269, p < .01$).

Table 7. The Correlation between Epistemic Beliefs and Teaching Approaches

	Epistemic	Teaching approaches
Epistemic	1	,269*
Teaching approaches		1

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Table 8 presents the results of correlation analysis pertaining to the sub-dimensions of EBs and teaching approaches. The findings show that the innate dimension does not correlate with any of the teaching approaches. However, significant positive correlations were observed between the effort dimension and the teaching approaches. For example, a high level of correlation was observed between effort and student-focus ($r = .469, p < .01$). The effort dimension also correlated with student-teacher interaction ($r = .398, p < .01$).

Table 8. The Correlation between Subdimensions of Epistemic Beliefs and Teaching Approaches

	innate	effort	authority	certainty	transmission	student-focus	student-teacher
innate	1	-,355**	,048	-,146	-,107	-,055	-,150
effort		1	-,002	,278**	,181	,469**	,398**
authority			1	,137	,133	-,061	-,096
certainty				1	-,014	-,015	,019
transmission					1	,203*	,209*
student-focus						1	,485**
student-teacher							1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Finally, multiple regression analysis was conducted to determine whether pre-service EFL teachers are predicted by EBs. The results of the analysis of variance related to regression analysis are shown in Table 9. Table 9 indicates that the model established for the prediction of teaching approaches and EBs is meaningful ($F(7,806)=29,754$; $p .000$).

Table 9. The Results of Analysis of Variance Related to Prediction of Teaching Approaches

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	929,055	4	232,264	7,806	,000
Residual	2499,304	84	29,754		
Total	3428,360	88			

Table 10 presents the results of the regression analysis on EBs and teaching approaches. According to the results, the only factor that predicts teaching approaches is effort ($\beta = .554$). The other sub-dimensions of EBs were not found to predict teaching approaches.

Table 10. The Results of Regression Analysis on EBS and Teaching Approaches

	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(Constant)	33,088	8,340		3,968	,000
innate	,062	,126	,050	,493	,623
effort	,716	,132	,554	5,414	,000
authority	-,071	,280	-,024	-,254	,800
certainty	-,216	,211	-,102	-1,026	,308

R=,521; R2=, 271;

Discussion

The present study was designed to see the role of EBs on teaching approaches on the part of pre-service EFL teachers. Findings indicated that pre-service EFL teachers have a moderate level of EBs. This shows that pre-service EFL teachers do not assume that our abilities are fixed at birth or we are limited to our innate abilities, nor do they agree that some people are born good learners. The pre-service EFL teachers in the present study partially agree that knowing

how to learn is more important, and it is not possible to learn without putting effort. What is more, the pre-service EFL teachers provided partial support to the idea that everyone needs to learn how to learn.

The second aim of the study was to see pre-service EFL teachers' beliefs as to teaching approaches. The findings indicated that pre-service EFL teachers gave a moderate level of support to knowledge transmission and student focus. The approach that received the most attention from pre-service EFL teachers was student-teacher interaction. This demonstrates that one of the most important aims of teaching should be to help students find new ways of thinking. They also reported that students' progress should be observed by teachers.

As for the variance analysis, some gender and grade level differences were observed. First of all, gender differences were seen in two items. Male pre-service EFL teachers believe that learning how to learn is more important than fact acquisition. The next difference is that female pre-service EFL teachers believe that there is a definite answer to every problem. As for grade level differences, it was seen that while 1. grade students believe that teaching should enable students to find their way in learning resources 3. and 4. grade students seem to be undecided about this item. Such a move is not something desirable and does not indicate a sophistication in EBs.

The next aim of the study was to see the correlation between EBs and teaching approaches. A rather low level of positive correlation was observed between EBs and teaching approaches. The innate dimension did not correlate with any of the teaching approaches. However, significant positive correlations were observed between the effort dimension and the teaching approaches. For example, a high level of correlation was observed between effort and student-focus. The effort dimension also correlated with student-teacher interaction. Finally, the regression analysis indicated that the only sub-dimension of EBs that predicted teaching approaches was *effort* dimension. This means that pre-service EFL teachers value the effort for learning.

The present study did not find a high level of sophistication in terms of EBs. However, there are some important points as to them. First of all, teacher education programs ought to be aware of the factors that enable pre-service teachers to form EBs. The second point that requires attention is that, as was suggested by Greene & Yu (2016), teachers' EBs must be supported for both pre-service and in-service teachers. For pre-service teachers, courses like *epistemology, the philosophy of science, etc* can be added to the program. And in-service teachers can be supported through in-service training programs. This is called epistemically informed praxis by Fives et al. (2007).

Another important point as to EBs is that they are subject to change through instruction (Kienhues et al., 2008; Sosu and Gray, 2012; Tanase & Wang, 2010). In particular, Sosu and Gray (2012) indicated in their study that pre-service EFL teachers' beliefs about ability, sources of knowledge, certainty knowledge and learning process can be changed through instruction provide that alternative instructional techniques are presented to them.

Conclusion

The present study was designed to see whether there are potential relations between and among the dimensions of EBs and teaching approaches. The starting point for the study was the consideration that EBs may play a role in determining pre-service EFL teachers' emerging beliefs and approaches to teaching. The results showed that pre-service EFL teachers do not

have very high EBs and they tend to opt for a rather student-teacher interaction model. And, the dimension that predict pre-service EFL teachers' teaching approaches was the *effort* dimension of EBs.

Depending on these results, it can be claimed that the pre-service EFL teachers do not yet have developed a clear understanding of constructivism, the prominent approach in education today. Therefore, teacher education programs should pay more strict attention to the implementation of constructivism in language education. In a similar vein, epistemic cognitions are also highly important as they play a significant role in determining teachers' actions. Moreover, epistemological beliefs are also expected to develop when a constructivist approach is applied in class environments (Islıcık, 2012). Therefore, teacher education programs should also integrate epistemological beliefs. To do this, courses like *epistemology*, *the philosophy of science*, etc can be added to teacher education programs.

There are limitations to the study. In the first place, the present study is based on survey method. Although valuable insights have been drawn from the results, it would also be a better idea to integrate qualitative data to the study. Therefore, future studies can be based on mixed-methods research. A second point that merits attention in terms of EBs is that they are changeable over time. Hence, future longitudinal studies can also be designed to measure how they change over time or whether teacher education programs have an influence on them or not.

Ethics Committee Approval Information

This research was conducted considering ethical issues and in accordance with ethical rules. Ethics Committee Approval Certificate Dated 02.12.2020 and numbered 11054618-302.08.01 was obtained from Ankara Hacı Bayram Veli University Ethics Committee.

References

- Aksan, N., & Sözer, M. A. (2007). Üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiler. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 8(1), 31- 50.
- Aypay, A. (2011). Epistemolojik inançlar ölçeğinin Türkiye uyarlaması ve öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1); 1-15.
- Barnes, N., Fives, H., Mabrouk-Hattab, S., & SaizdeLaMora, K., (2020). Teachers' epistemic cognition in situ: evidence from classroom assessment, *Contemporary Educational Psychology*.
- Brownlee, J. M., Thorpe, K. J., & Stacey, P. S. (2005). *Improving learning and teaching in early childhood teacher education: A focus on personal epistemology*. Retrieved from <http://eprints.qut.edu.au/2126/1/2126.pdf>. 11.01.2021.
- Buehl, M. M. (2008). Assessing the multidimensionality of students' epistemic beliefs across diverse cultures. In M.S. Khine (Ed.), *Knowing, Knowledge and Beliefs* (pp.65-112). Dordrecht, Springer.

- Chan, K. W., & Elliott, R. G. (2004). Relational analysis of personal epistemology and conceptions about teaching and learning. *Teaching and Teacher Education*, 20(8), 817-831.
- Cheng, M. M., Chan, K. W., Tang, S. Y., & Cheng, A. Y. (2009). Pre-service teacher education students' epistemological beliefs and their conceptions of teaching. *Teaching and Teacher Education*, 25(2), 319-327.
- Deryakulu, D., & Büyükoztürk, S. (2005). Epistemolojik inanç ölçeğinin faktör yapısının yeniden incelenmesi: Cinsiyet ve öğrenim görülen program türüne göre epistemolojik inançların karşılaştırılması. *Eğitim Araştırmaları*, 18: 57-70.
- Dilekli, Y. & Tezci, E. (2016). The relationship among teachers' classroom practices for teaching thinking skills, teachers' self-efficacy towards teaching thinking skills and teachers' teaching styles. *Thinking Skills and Creativity*, 21, 144-151.
- Ekinci, N. (2010). Üniversite öğrencilerinin öğrenme yaklaşımları. *Eğitim ve Bilim*, 34(151), 74-88.
- Ekinci, N. (2017). Examining the Relationships between Epistemological Beliefs and Teaching and Learning Conceptions of Lower-Secondary Education Teachers, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 18(1), 344-358. DOI: 10.17679/inuefd.307065
- Fenstermacher, G. D. & Soltis, J. F. (2004). *Approaches to Teaching*. Amsterdam Avenue, New York, NY: Teachers College press.
- Fives, H., Barnes, N., Buehl, M. M., Mascadri, J., & Ziegler, N. (2017). Teachers' epistemic cognition in classroom assessment. *Educational Psychologist*, 52(4), 1-14.
- Ganser, T. (2000). An ambitious vision of professional development for teachers. *NASSP Bulletin*, 84(618), 6-12.
- Gibbs, G. & Coffey, M. (2004). The impact of training of university teachers on their teaching skills, their approach to teaching and the approach to learning of their students. *Active Learning in Higher Education*, 5(1), 87-100.
- Gopnik, A. & Wellman, H. M. (2012). Reconstructing constructivism: Causal models, Bayesian learning mechanisms, and the theory. *Psychological Bulletin*, 138(6), 1085-1108.
- Gow, L. & Kember, D. (1993). Conceptions of teaching and their relationship to student learning. *British Journal of Educational Psychology*, 63(1), 20-23.
- Greene, J. A., & Yu, S. B. (2016). Educating critical thinkers: The role of epistemic cognition. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 3(1), 45-53.
- Howard, B. C., McGee, S., Schwartz, N., & Purcell, S. (2000). The experience of constructivism: Transforming teacher epistemology. *Journal of Research on Computing in Education*, 32(4), 455-465.
- Işıcık, T. (2012). *Yapılandırmacı Öğrenme Ortamlarının Bilimsel Epistemolojik İnançlara Etkisi*. Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kaleci, F. & Yazıcı, E. (2012). *Epistemolojik inançlar üzerine bir derleme*. 10. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi. Niğde Üniversitesi.

- Kapucu, S. ., & Bahçivan, E. . (2015). High school students' scientific epistemological beliefs, self-efficacy in learning physics and attitudes toward physics: a structural equation model. *Research in Science and Technological Education*, 33(2), 252–267.
- Kardash, C. M. & Howell, K. L. (2000). Effects of epistemological beliefs and topic-specific beliefs on undergraduates' cognitive and strategic processing of dual-positional text. *Journal of Educational Psychology*, 9(3), 524-535.
- Karhan, I. (2007). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin epistemolojik inançlarının demografik özelliklerine ve bilgi teknolojilerini kullanma durumlarına göre incelenmesi*. Doctoral dissertation, Yıldız Teknik University, Istanbul, Turkey.
- Kızılgünes, B., Tekkaya, C., & Sungur, S. (2009). Modeling the relations among students' epistemological beliefs, motivation, learning approach, and achievement. *The Journal of Educational Research*, 102(4), 243-256.
- Kienhues, D., Bromme, R., & Stahl, E. (2008). Changing epistemological beliefs: The unexpected impact of a short-term intervention. *British Journal of Educational Psychology*, 78, 545–565
- Kikas, E., Silinskas, G., Jogi, A. L., & Soodla, P. (2016). Effects of teacher's individualized support on children's reading skills and interest in classrooms with different teaching styles. *Learning and Individual Differences*, 49, 270–277.
- Kim, J. S. (2005). The effects of a constructivist teaching approach on student academic achievement, self-concept, and learning strategies. *Asia Pacific Educ. Rev.* 6(1), 7-19.
- Kirby, S. N., McCombs, J. S., Barney, H. & Naftel, S. (2006). *Reforming Teacher Education: Something Old, Something New*. Arlington, V A: Rand Corporation.
- Martin, E. & Balla, M. (1991). Conceptions of teaching and implications for learning. *Research and Development in Higher Education*, 13, 298-304.
- Ornstein, A. C. (2015). Philosophy as a Basis for Curriculum Decisions. In A. C. Ornstein, E. F. Pajak, & S. B. Ornstein (Eds.), *Contemporary Issues in Curriculum* (6th ed., pp. 2–9). Boston: Pearson.
- Sadi, O., & Dağyar, M. (2015). High school students' epistemological beliefs, conceptions of learning, and self- efficacy for learning biology: A study of their structural models. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 11(5), 1061–1079.
- Schunk, D. H. (2015). *Learning Theories: An Educational Perspective*. Pearson Education.
- Sosu, E.M. & Gray, D.S. (2012). Investigating change in epistemic beliefs: An evaluation of the impact of student teachers' beliefs on instructional preference and teaching competence, *International Journal of Educational Research*, 53, 80-92.
- Stigler, J. W. & Hiebert, J. (2009). *The Teaching Gap: Best Ideas from The World's Teachers for Improving Education in The Classroom*. NY: Simon and Schuster.
- Şengül-Turgut, G. (2007). *Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı öğretimin lise fizik öğrencilerinin epistemolojik inanışlarına etkisi*. Master's thesis, Marmara University, Istanbul, Turkey.
- Tanase, M., & Wang, J. (2010). Initial epistemological beliefs transformation in one teacher education classroom: Case study of four preservice teachers. *Teaching and Teacher Education*, 26, 1238–1248.

- Tang, X., Kikas, E., Pakarinen, E., Lerkkanen, M., Muotka, J., & Nurmi, J. (2017). Profiles of teaching practices and reading skills at the first and third grade in Finland and Estonia. *Teaching and Teacher Education*, 64, 150–161.
- Taşkın, C. S. (2012). Epistemolojik inançlar: Öğretmen adaylarının öğrenme yaklaşımlarını yordayıcı bir değişken. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 273-285.
- Tezci, E., & Uysal, A. (2004). Eğitim teknolojisinin gelişimine epistemolojik yaklaşımların etkisi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET)*, 3(2), 158-164.
- Trigwell, K., Prosser, M., & Ginns, P. (2005). Phenomenographic pedagogy and a revised Approaches to Teaching Inventory. *Higher Education Research and Development*, 24(4):349-360
- Trigwell, K. (2012). Relations between teachers' emotions in teaching and their approaches to teaching in higher education. *Instructional Science*, 40, 607–621. <https://doi.org/10.1007/s11251-011-9192-3>
- Wang, Y., Tsai, C., & Wei, S. (2015). The Sources of Science Teaching Self-efficacy among Elementary School Teachers: A mediational model approach. *International Journal of Science Education*, 37(14), 2264– 2283.
- Yenice, N. (2015). An analysis of science student teachers' epistemological beliefs and metacognitive perceptions about the nature of science. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 6, 1623-1636.

Türkçe Sözlüklere Göre "Salgın" Kavram Alanı

Betül B. Oğuz^{ab}

Özet

Herhangi bir kelimenin bir dildeki seyri sadece dil bilimsel olgulara bağlı değildir. Kültür, din, zaman, ekonomi gibi birçok etken kelimelerin kullanımında ve onların dil bilimsel veya semantik değişimlerinde etkilidir. Bireyleri toplumsal olarak etkileyen şeylerden birisi de hastalıklardır. Özellikle bulaşıcı hastalıklar söz konusu olduğunda, yalnızca o toplumdaki bireylerin sağlığı söz konusu olmamaktadır. Toplumdaki bireylerin sağlığının yanı sıra hastalığın yayılmasında ve sağaltılmasında söz konusu hastalığa ilişkin söz varlığı da toplumda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tarihsel süreçte değişen hastalıklar aynı zamanda değişen kelime ve anlamları işaret etmektedir. Bu çalışma kapsamında tüm bulaşıcı hastalıkları kapsayan bir kelime olarak salgın kavramı ele alınmıştır. Güncel Türkçe Sözlüklerde *salgın* sözcüğüyle birlikte kullanılan, *epidemi*, *pandemi*, *ölet*, *kıran* ve *müstevli* kelimeleri de yukarıda söz edilen toplumsal değişimleri göz önüne seren farklı sözcüklerdir. Bu kelimelerin farklılıkları kapsadıkları bulaşıcı hastalıkların farklılığını da göstermektedir. Çalışmada salgın kavramının toplumdaki değişimi Türkçe sözlükler aracıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kavram Alanı
Çağırışım Alanı
Salgın
Türkçe Sözlük

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 05.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.874811

Concept Map of "Salgın" According to Turkish Dictionaries

Abstract

The trajectory of a word in a language does not only depend on linguistic phenomena. Various factors such as culture, religion, time, and economy have an effect on the use and linguistic or semantic changes of words. Diseases affect individuals socially. Especially with contagious diseases, it is not only the individual's health that is at risk. In addition to an individual's health, vocabulary related to this disease comes into play when it spreads or is cured. Therefore, evolving diseases throughout history also point at evolving words and meanings. In this study, "Salgın" meaning epidemic was examined as a word that covers all contagious diseases. Used alongside "salgın," words in Contemporary Turkish Dictionaries such as *epidemi*, *pandemi*, *olet*, *kıran* and *mustevli* all reveal the aforementioned social changes. Differences in these words also indicate differences in contagious diseases they refer to. This study tries to determine the social change related to the word "salgın" by tracing it in Turkish Dictionaries beginning with their first editions.

Keywords

Connotations Map
Concept Map
Pandemic
Turkish Dictionaries

About Article

Received: 05.02.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.874811

^a İletişim yazarı: betul.oguz@cbu.edu.tr

^b Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-6743-6293

Giriş

Bir dilin söz varlığının görülebileceği en temel kaynaklardan birisi sözlüklerdir. Sözlüklerde olan kelimelerin söz konusu dilde yaşamış olduğu ve/veya yaşadığı bilinmektedir. Elbette (özellikle günümüzde) dile giren yeni kelimelerin toplumda yayılması, kelimelerin kullanımı o dilin sözlüklerini dikkate almadan gerçekleşir. Başka bir deyişle sözlüklerden dilin hızına yetişmesini beklemek doğru değildir. Yazıldığı her dilde sıklıkla ve öncelikle kullanılan sözlüklerin başında Genel sözlükler gelmektedir. “Genel sözlüklerle ilgili çoğu tanımda ve açıklamada öne çıkan hususlar, bu sözlük türünün genel dili yansıtmak amacıyla ortaya konulan bir tür olması ve genel dil unsurlarını içermesidir” (Bozkurt, 2016, s. 9). Genel dil unsurları ise oldukça geniş bir sözvarlığını içermektedir. Ölçünlü bir dildeki tüm kalıp sözleri, argo, terim ve başka sözcük türlerini genel dilin söz varlığına dahil etmek mümkündür.

Sözlükler genel olmalarının yanında farklı temalarla, farklı okur kitleleri için ve farklı biçimlerde de oluşturulabilmektedir. Sözlüklerin sınıflandırılmasındaki ölçütleri, “sözlüğün diline, sözlüğün kapsamına, sözlüğün boyutuna, sözlüğün ortamına, sözlüğün düzenine” (Bekdaş, 2017, s. 55) göre sıralamak mümkündür. Bu ölçütler etrafında ayrı temalarla ve farklı biçimlerle sözlükler oluşturulabilir. Etimolojik sözlükler, kavram sözlükleri, resimli sözlükler vd. ayrı ayrı ölçütlerle oluşturulmuş sözlüklerdir.

Türkiye Türkçesine gelindiğinde ise kullanılacak sözlüklerin başında Cumhuriyetin kurulmasından sonra şimdiki adıyla Türk Dil Kurumu’nun 1945 yılında ilk baskısı ile yayınladığı sözlüğü saymak mümkündür. Türk Dil Kurumu 1945’ten 2011 yılına kadar sürekli olarak güncellenen 11 baskı yapmıştır. Kurum, 2011 yılından sonra ise Güncel Türkçe Sözlük’ün gözden geçirilip bir kez daha güncellenmiş yeni sürümünü internet ortamındakullanıcıların erişimine açmıştır. Bu sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> adresinden herhangi bir üyelik veya giriş istenmeden kullanılabilir. Söz konusu adreste yalnızca Güncel Türkçe Sözlük bulunmamaktadır. Bu sözlüğün yanı sıra,

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü

Tarama Sözlüğü

Derleme Sözlüğü

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu

Türk İşaret Dili Sözlüğü

Kişi Adları Sözlüğü

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü’ne yine aynı adres üzerinden erişmek mümkündür.

Bu çalışma kapsamında başta Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlük’e gelene kadar yayınladığı 11 basılı sözlük ve Güncel Türkçe Sözlük olmak üzere Misalli Büyük Sözlük, Ötüken Türkçe Sözlük ve Okyanus Ansiklopedik Sözlük taranmış ve kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın ana kavramı olarak *salgın* kelimesi seçilmiştir. Bu sebeple sözlüklerin taranmasında iki farklı adım izlenmiştir. Bunlardan ilki; *salgın* anlamında kullanılan diğer madde başı sözcüklerin tespit edilmesidir. Diğerisi ise, anlamında *salgın* bulunan sözcüklerin neler olduğu, nelerin ve/veya hangi hastalıkların salgın olarak görüldüğünün bulunmasıdır. Bu incelemede *salgın* kelimesinden hareketle gerek kelime anlamlarında gerekse madde içi açıklamalarda başka kelime ve kavramlarla karşılaşılmıştır. Bu da bir kelime ya da kavramın başka kelime ve kavramlarla birlikte oluşturduğu kümeyi göstermektedir. Elbette dildeki kelimeler tek başlarına sözlük madde başı olarak bir anlamı ihtiva ederler. Ancak dilde tek başına anlamı olan bu kelimeleri konuşurken ya da yazarken zihnimizdeki sözlükten seçmemizdeki belirleyici etken bağlamdır. Örneğin bir manavdan alışveriş yaparken zihnimizdeki sözlükten seçilecek söz varlığı bellidir. Bu sebeple böyle bir bağlamda *pencere* kelimesinin yeri olmayacaktır. Bu yönüyle insan zihnindeki sözlüğün kategorik veya tematik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ferdinand de Saussure bu durumu “seçme eksenini” kavramı ile açıklamaktadır. Her dilin belirli bir sentaksı vardır. Bu sentaks Saussure’ün kavramlaştırmasında “sıralama eksenini”dir (Kıran-Kıran, 2002, s. 121). Dilin konuşurunun bu sıralama ekseninde bir dahlinin bulunması söz konusu değildir. Söz konusu sıralamada hangi öğenin önce ya da sonra geleceği, hangi öğelerin yan yana bulunup bulunamayacağı bellidir. Dilin konuşuru anlık olarak konuşma dilinde ya da yazar ve şairler edebî eserlerinde bu sıralamayı değiştirebilseler de temel sıralama değişmemektedir.

Türkçe için bu sıralama en basit haliyle; özne + nesne + yüklem şeklindedir. Bu formül çalışma kapsamının dışında kaldığından her ne kadar burada konu edilmeyecekse de evreni anlamada, tanımlamada etkilidir. Bu formülün dışına çıkamayan konuşur, bu yönüyle kısıtlı bir alandadır. Bu kısıtlı dizilimde kendi iradesini ortaya koyabildiği nokta ise yukarıda söz edilen ve Saussure’ün “seçme eksenini” dediği noktadır. İnsan zihnindeki sözlükte ne kadar kelime varsa sıralama ekseninde gerektiği zaman, kişi, durum ve fiille birleştirerek kullanabilmektedir. Yukarıdaki formülden hareket edilecek olursa

Ben bugün elma aldım cümlesinde sıralama eksenini değiştirmeden seçme eksenindeki unsurlar değiştirilerek sınırsız cümlenin kurulabilmesi mümkündür.

Ben bugün elma aldım.

O dün okula gitmiş.

Salgın kavramı ve bu kavram alanında kullanılan diğer sözcükler için de benzer bir durum söz konusudur. Türkçe sözlükte olan onca sözcüğe rağmen *salgın* kavram alanında olan *ölet*, *epidemi*, *pandemi*, *kıran* ve *müstevli* gibi sözcüklerin hangisinin ne zaman hangi durumda ve hangi hastalık bağlamında kullanılacağı seçme eksenini sayesinde mümkündür. Kavram kelimesi ise bu kapsamı ifade etmektedir. Güncel Türkçe Sözlük’te *kavram*; “1. Bir nesnenin veya düşüncenin zihnindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon. 2. Nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım, mefhum konsept, nosyon” olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle bir kavram olarak *salgın* sözcüğünü bağlamdan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Salgın kavram alanında birden fazla sözcüğün bulunması ilk olarak farklı salgınları ve bunların toplumsal etkilerini akla getirmektedir. Bu yüzden de salgın kavram alanındaki her bir sözcüğün Türkçeye girdiği andan başlayarak kullanım süresi boyunca başka kelimeleri de akla getirmesi söz konusudur. “Bir düşünce, görüntü vb.’nin bir başkasını hatırlatması” ise *çağrışım* sözcüğünün Güncel Türkçe Sözlük’teki ilk anlamıdır. Çağrışım noktasından bakıldığında salgın kavram

alanındaki sözcüklerin birbirleriyle örtüşen ve farklılaşan tarafları ise sadece dil bilgisel değil toplumsal olguları da gözler önüne sermektedir.

Konuyla ilgili salgın sözcüğünün İngilizcedeki karşılığı, anlatılmak istenen durum için örnek teşkil etmektedir. Toplumlara etkileyen hastalıkların -ki, bu hastalıkların etkisi arttığında salgın olduğu kabul edilmektedir- bulaşıcı olmaları hastalığın yayılma hızını arttıran bir durumdur. Günümüzdeki küresel salgında da sıklıkla atıf yapılan veba da şimdi olduğu gibi geçmişte tüm dünyayı etkisi altına almış bir salgındır. BBC'nin yayınladığı haberlere göre; İngiltere'de 1665-1666 yıllarında yayılan ve "büyük salgın" olarak adlandırılan veba salgınında Londra nüfusunun dörtte birinin öldüğü görülmektedir. Bir salgın olan *veba*, İngilizcede *plague* sözcüğü ile ifade edilmektedir. İngiltere'de olduğu gibi tüm dünyada etkili olan veba salgınından sonra görülen en büyük salgın, hâl-i hazırda yaşadığımız Covid-19 salgınıdır. Toplumsal etkileri olan olayların dil bilgisel ve anlam bilimsel olarak dile geçişinin örneği de *veba* ve *salgın* arasındaki ilişkinin İngilizcedeki yansımasıdır. Günümüzde İngilizcede *salgın* kelimesi için *pandemi* kelimesi kullanılmaktadır. *Pandemi* sözcüğü tüm Covid-19 süreci boyunca tüm dillerde kullanıma girmiş ve tıpkı *Covid-19*, *Corona virüs* kelimeleri gibi ortak bir sözcük haline gelmiştir. İngilizcede *pandemi* sözcüğü dışında kullanılan ve "salgın" kavram alanında yer alan bir diğer sözcük ise yukarıda *veba* anlamını taşıdığı ifade edilen *plague* sözcüğüdür (Atalay, 1999, s. 2606). *Plague* sözcüğü sadece bir hastalık adı iken toplumdaki etkisinin kuvveti ve yıkıcılığı sebebiyle bir kümenin üyesi olması durumunu kümenin kendisine dönüşerek genişletmiştir. Bunun sonucunda, günümüzde İngilizcede Covid-19 salgını için de *pandemi* kelimesinin yanında *plague* sözcüğü de kullanılmaktadır.

Türkçedeki *salgın* kavram alanında kullanılan kelimelerin seyrinde de atıfta bulunulan ya da örneklenen çeşitli hastalıkları izlemek ve değişimi görmek mümkündür.

Salgın Kavramı

Salgın kelimesini 1945 yılında basılan ilk Türkçe Sözlük'ten itibaren bulmak ve takip etmek mümkündür. Bu ilk baskıda *salgın* sözcüğü; "s. 1. Birden her kese bulaşan. Salgın hastalık. Salgın görenek. 2. i. Bir şeyin, herkese birden bulaşması hali. Moda salgını. Kumar salgını. 3. i. Kamu işleri için her kesten toplanması gereken para veya mal" şeklinde. Tanımda da görülebileceği gibi kelimenin birinci anlamında; salgının bulaşıcı olması *görenek* kelimesi ile örneklenmiştir. *Salgın* kelimesinin anlamında alışkanlık anlamındaki *görenek* kelimesinin kullanılması sözlüğün diğer on baskısında ve Güncel Türkçe sözlükte bulunmamaktadır. *Salgın görenek* ya da buna benzer bir örnek, çalışma kapsamında taranan Misalli Büyük Sözlük, Ötüken Türkçe Sözlük ve Okyanus Ansiklopedik Sözlük'te de yer almamaktadır. "Salgın" sözcüğü bir hastalığı belirttiği için kendi anlamında olumsuzluk içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak burada *salgın görenek* örneğini açıklayan bir cümle verilmediği için bir salgın olarak görülen göreneğin ne olduğu bilinmemektedir. Yine kelimenin anlamının karşılıklarında görüleceği üzere *salgın* kelimesinin hastalıkla ilişkilendirilmesi kelimenin birinci anlamında örnek olarak verilse de doğrudan kelime anlamında hastalık ile ilgili bir açıklama yoktur. Bu durum yalnızca Misalli Büyük Sözlük'te farklılık göstermektedir. Söz konusu

⁶ Buradaki madde TDK'nun 1945 yılında yayınladığı sözlükten yazımı değiştirilmeden aynen alınmıştır.

sözlükte kelimenin birinci anlamı; “Kolera, tifo vb. kısa zamanda yayılan (bulaşıcı hastalık)” (Ayverdi, 2016, s. 1053) şeklindedir.

Türkçe Sözlük’ün 1945 yılındaki baskısında *salgın* kelimesinin üçüncü anlamında *vergi* kelimesinin kullanılması sözcükteki değişimin en net işaretidir. *Salgın* kelimesinin *vergi* anlamı her ne kadar 1945 yılında üçüncü ve son anlam olarak verilse de yine Türk Dil Kurumu’nun yayınladığı Tarama Sözlüğü’nde birincil anlam olarak görülmektedir. Tarama Sözlüğü’nde “Salma yoluyla alınan vergi, keyfi vergi” (1995, s. 3265) anlamındaki *salgın* kelimesinin 14-18. Yüzyıllar arasında bu anlamı ile kullanıldığını görmek mümkündür. Türk dilinde Osmanlı dönemine gelene kadar vergi anlamında *salgın* yerine yine aynı kökten türemiş olan *salığ* (Özyetgin, 2007, s. 455) kelimesi “olağanüstü durumlarda istenen vergi” anlamında kullanılmıştır. Osmanlı dönemine gelindiğinde *salığ* kelimesi yerini *salgın-salgun* kelimesine bırakmış ve kelimedeki vergi anlamı da devam etmiştir. Tarama Sözlüğü’nde *salgın* kelimesine karşılık olarak verilen vergi sözcüğü de bu değişimin yansımasıdır. Ötügen Türkçe Sözlük de kelimenin Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımını vermekte ve *salgın* kelimesinin “vergi toplanmasına halkın verdiği ad” (Çağbayır, 2007, s. 4039) olduğunu belirtmektedir.

Salgın kelimesi, madde başı olmasa da Türkçe Sözlük’e gelmeden önce Lugat-ı Remzî’de bulunmaktadır. Sayılan sözlüklerde verilen anlamlar *salgın* kelimesinin “vergi” kavram alanından *bulaşıcı hastalık*, *salgın* alanına gerçekleşen değişimi göstermektedir. Lugat-ı Remzî’de “dâ’ül-‘arâk-ı câversî” kelimesinin anlamı: “Tıbbiyeden olup salgın surette icrâ-yı hükm eden sâri bir maraz-ı veba’îye denilir ki daimî olarak terin izdiyâdı ve ciltte gayr-ı sâbit bir kabarcık ile muttasıf ve adem-i iştiâ ve sudâ ve bilhassa dizlerde ve bileklerde veca ârazıyla bed’ eder” (1887, s. 525) şeklindedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla, *salgın* kelimesinin madde başı olarak görüldüğü en erken sözlük Lehçe-i Osmanî’dir. “Salgın: Salar ve salmış manasına. Salgın deli tecennün. Salgın hastalık maraz-ı müstevli salyane tevzi olunmuş vergi, salyan. Salgın köpek. Türkîde salığ ve salgın” (Toparlı, 2000, s. 328). Burada ilk kez madde başı olarak görülen *salgın* sözcüğünün ilk anlamı tıpkı 1945’teki Türkçe Sözlük’te olduğu gibi doğrudan hastalık değildir. Kelimenin hastalık anlamı yine örnek üzerinden verilmiştir.

Salgın sözcüğü madde başı olarak Lehçe-i Osmanî’den sonra Kâmûs-i Türkî’de izlenebilmektedir. Sözlükte *salgın* maddesi, “1. Salar, hücum eder, tecavüz ve ve te’addi eden: Salgın köpek. 2. Herkese geçen, müstevli: Salgın hastalık: Kolera ve veba gibi bir memleketi istila eden illet-i sariye: Tevzi olunmuş yıllık vergi, salyane” (2005, s. 1034) şeklinde geçmektedir. Her iki madde arka arkaya verildiğinde birbiriyle ne kadar yakın olduğu görülebilmektedir.

Madde başı olarak *salgın* sözcüğünde *vergi* anlamı sözlük sıralamasında geriye giderken sözcükteki *bulaşıcı hastalık* anlamındaki ilk spesifik örnek 1955 yılında basılan Türkçe Sözlük’ün ikinci baskısında ortaya çıkmaktadır. Kelimenin anlamı 1945 yılı ile birebir aynı olarak verilirken, 1945’te *moda salgını* ve *kumar salgını* örneklerinde değişiklik olmuştur. 1955’teki sözlükte *moda salgını* ifadesi kalkmış bunun yerine “Tifo salgını” örneği kullanılmıştır.

Tifo 19. yy’dan itibaren ortaya çıkan bir bulaşıcı hastalıktır (TUBİTAK, 2020). Erken Cumhuriyet döneminde de Atatürk’ün İsmet İnönü’ye yazdığı bir mektupta önlem alınması gereken konulardan biri olarak tifo salgını da sayılmıştır. Atatürk bu mektubunda tifo, verem

ve frengiyi “ciddi bir sorun” (Yücel, 2017, s. 72) olarak tanımlamaktadır. Tifonun yeni Cumhuriyette her sene tekrar ettiğini, salgının önünün alınması için bostanların ve içme sularının temizlenmesi faaliyetlerini dönemin basınından takip etmek mümkündür. Salgının seyri hakkında gazetelerde verilen bilgiler ve salgın etrafında dönen tartışmalar günümüzdeki haber ve söylemlerle de örtüşmektedir. Günlük vaka sayıları, alınan karantina önlemleri ve vatandaşa karşı sürekli temizlik konusunda yapılan uyarılarda *tifo* kelimesi yerine *covid-19* kelimesi konulduğunda birebir örtüştüğü görülebilmektedir. Tifo günümüzde de kirli içme suları ve pis yiyecekler ile bulaşı hâlini sürdürmektedir. “Dünyada her yıl 20 milyon civarında tifo vakası ortaya çıkarken, bu vakaların 200 bin kadarı ölümlerle sonuçlanmaktadır” (Parıldar, 2020, s. 23). Tifo günümüzde bile bu kadar etkili iken Cumhuriyet dönemindeki durumu yukarıda da belirtildiği gibi salgın hâlinindedir. Dönemin gazetelerine bakıldığında, örneğin 1931 yılında çıkan haberlerde, bulaşıcı hastalıkların yayılması durumunun *salgın* kelimesi ile değil *müstevli* kelimesi ile ifade edildiği görülmektedir. *Müstevli* kelimesi Güncel Türkçe Sözlük’te; “1. Sıfat, eskimiş Bir yeri istila eden yönetimi altına alan (kimse, devlet, ordu vb.). 2. Sıfat, eskimiş Salgın” şeklinde açıklanmıştır. Görüldüğü gibi *müstevli* kelimesinin “salgın” anlamı günümüzde tamamen kullanımdan düşmüştür. *Müstevli* sözcüğünün günümüzde sözlüklerde “sıfat, eskimiş” ifadesiyle yer alması 30’lu yıllarda *salgın* kelimesi için geçerlidir. Yine gazete haberlerinde *salgın zamanlarda*, *tifo salgın halinde* gibi kullanımlarda salgın kelimesinin hastalıkla ilişkilendirilmesi başlamış ancak henüz yaygın bir kavram hâline gelmemiştir.

Burada “salgın” kavramının anlam seyri gerek alfabenin değişmesi gerek Öztürkçeleşme hareketleri ile Türkçenin de seyrini göstermektedir. Ulus devletleşme sürecinde yapılan devrimlerden biri olan Arap alfabesinden Latin alfabesine geçme sürecinde Osmanlıca kelimelere Türkçe karşılıklar teklif edilmiştir. Türkçenin sadeleşmesi ve sonrasında alfabenin yayılmasında, bugünkü adıyla Türk Dil Kurumu kurulmuş ve Türkçe ile ilgili meselelerin ele alınması için kurultaylar düzenlenmiştir. Bu süreçte 1945 yılında ilk Türkçe Sözlük basılmadan önce kullanılan Osmanlıca kelimelere Türkçe karşılıklar bulunması için adeta bir seferberlik başlatılmıştır. Bunların sonunca yine Türk Dil Kurumu tarafından Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya karşılıklar kılavuzları yayınlanmıştır. Gazeteler tüm bu zaman zarfında etkili bir rol oynamıştır. Radyo ve gazete yegane haber alma kaynağı olarak yeni kelimelerin yayılmasında ve belirlenmesinde öncülük etmiştir. *Müstevli* kelimesinin *salgın* kelimesine dönüşümü de gazetelerde yer verilen Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu’nda yer almıştır. Ulus Gazetesi de söz konusu kılavuzu her gün bir parça olmak üzere yayınlamıştır. Gazetenin 27 Nisan 1935 tarihli nüshasında bu kılavuzun 34. sayısı yayınlanmıştır. Alfabetik olarak verilen kılavuzda *salgın* geçen iki sözcük bulunmaktadır. Bunlardan ilki, *müstevli: Salgıncı* ve diğeri, *müstevli olmak: Salgın etmek*’tir. Bu dönüşümün yansıması yani 1945’te Türkçe Sözlükte salgın hastalık örneğinin verilmesine gelene kadar *salgın* kelimesi 1937 yılında artık günümüzdeki şekli ile kullanılmaya başlanmıştır. Yine tifo hastalığının konu edildiği yaz dönemine denk gelen haberlerde hem haber içeriklerinde hem de haber başlıklarında tifo salgını ifadesi görülmektedir. Örneğin; 30 Haziran 1937 tarihli bir haber: “Tifo Salgınına Karşı Şehirde Yeniden Aşı Merkezleri Açılmalı”. Yine Temmuz ayındaki bir haber; “Tifo Salgınına Karşı Mücadele” başlığını taşımaktadır.

Yukarıda sözlüklerin dildeki kelimeleri göstermede dilin değişebilirlik ilkesi sebebiyle zaman zaman topluma göre geriden gelebileceğinden söz edilmişti. Her ne kadar bu çalışmanın kapsamı Türkçe Sözlük ile sınırlandırılmış olsa da dikkat çekici bir edebî örneği sunmak

gerekmektedir. Gazetelere bile 1930'ların ikinci yarısında giren *salgın* kelimesi Ömer Seyfettin'in dilinde günümüzdeki kullanımı ile yer almaktadır. Ömer Seyfettin 1919 yılında yazdığı bir gazete yazısında; "Netice: -Sevgili karı'lerim şu İspanyol salgını şehrimizden def oluncaya kadar bol bol sarımsak yiyiniz! Ağzınız kokuyor diye kimse sizi ayıplamayacak! Çünkü keyif için değil, ilaç için yiyeceksiniz..." (Polat, 2016, s. 633) tavsiyesi ile salgın kelimesini kullanmıştır.

Salgın kelimesinin 1955'ten sonra basılan 1959 baskısında verilen anlamları sözcüğün açıklamasına dördüncü bir madde eklenmesi dışında kelimesi kelimesine aynıdır. 1959 baskısında eklenen dördüncü yan anlam ise şöyledir: "is. Bir şeyin bir yere girip her yanı kaplaması, istila: Çekirge salgını". Böylelikle 4 anlamı olan salgın sözcüğünün sözlükteki seyri 1983 senesindeki 7. baskıya kadar hiç değişmemiştir. Kelime 1983 yılında beş madde ile anlamlandırılmıştır. 1983'teki açıklamada kelimenin bulaşıcı hastalık ile olan ilgisi birinci maddede açıklaması genişletilerek verilmiştir. Salgın 1983'teki Türkçe Sözlük'te şöyledir: "1. Kısa zamanda çevredeki insan, hayvan ya da bitkilerin büyük bir bölümüne bulaşan, müstevli: Salgın hastalık. 2. a. Bir hastalığın ya da başka bir durumun birçok kimselere birden bulaşması: Tifo salgını. Kumar salgını. 3. a. esk. Gereğinde herkesten para ya da mal olarak toplanan geçici vergi. 4. a. Bir şeyin bir yere girip her yanı kaplaması, istila: Çekirge salgını. 5. a. mec. Belli bir eylemin, davranışın, sözün toplumda yaygınlaşması: "Anket ve hatıra defteri modası çok salgındı." -A. Nesin." Görüldüğü gibi ilk iki anlam da doğrudan hastalık ile ilgilidir. Ayrıca kelimenin vergi kavramı ile olan ilgisinin tamamen kullanımdan düşmüş olması da üçüncü maddenin başında verilen *esk.* kısaltması ile açıkça görülmektedir.

Burada dikkat çekici bir husus daha bulunmaktadır. Bir dilde kelimelerin yan anlam kazanması ve anlamlarının çoğalması söz konusu kelimenin kullanım sıklığının yanı sıra uzun zamandan beri kullanıldığının da göstergesidir. *Salgın* kelimesinde de ilk kez 1983 yılında eklenen beşinci anlamda *mecazi* ibaresinin bulunması kelimenin kullanıldığı dönemde kabul gördüğünün işaretidir. Burada salgının bulaşıcılığı ve hızla yayılması özellikleri ile analogi kurularak bir metafor üretilmiş ve Aziz Nesin'den alınan örnekte görüldüğü gibi anketler salgın olarak nitelenmiştir. Salgın kelimesinin 1983'te değişen anlamının kalıplaştığını söylemek mümkündür. Günümüzde dahi her ne kadar verilen beş anlamın sıralaması değişmiş olsa da Güncel Türkçe Sözlük'te aynı anlamlar kullanılmaktadır. Burada ayrıca sözlüğe 50'lerde giren *tifo salgını* örneğinin 2021'de de kalmış olması dikkat çekicidir. Son bir yıldır dünyada görülen Covid-19 salgınının ardından Güncel Türkçe Sözlük'ün de *tifo* örneğini değiştirmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Türkçe Sözlük'te *salgın* kelimesinden türetilmiş *salgıncı*, *salgınlaşma* ve *salgınlaşmak* kelimeleri de bulunmaktadır. Bu üç sözcük arasında en eski olanı *salgıncı* kelimesidir. 1945 yılındaki ilk Türkçe sözlükte *salgıncı* kelimesi bulunmaktadır. *Salgın* kelimesinin vergi anlamı ile kullanıldığı ve bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği yukarıda verilmeye çalışılmıştı. *Salgıncı* kelimesinin anlamında "*salgın toplıyan (kimse)*" açıklaması vardır. Bu açıklama 1974 yılına kadar olarak devam etmiştir. Sözcüğün anlamında bir değişiklik olmasa da Türkçe Sözlük'ün 1983 yılındaki baskısında kelimenin artık eskiden kullanıldığı belirtilmiştir. 1988 yılına gelindiğinde kelimeye bu anlamın yanı sıra başka bir anlam daha eklenmiştir. 1988'de kelime, "*salgın toplayan kimse, salgınlaşmak Salgın durumuna gelmek*" hâlini almıştır. *Salgıncı* kelimesi her ne kadar 2005 yılında basılan Türkçe sözlükte bulunmasa da Güncel Türkçe Sözlük'te "*isim, eskimiş Salgın toplayan kimse*" şeklinde bulunmaktadır. Yukarıda müstevli kelimesinin 1935'te *salgıncı* karşılığı ile teklif edildiği belirtilmişti. Bundan çok daha önce 1930 yılında

Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilen bir metinde *salgıncı* kelimesi geçmektedir. Bu örnekte dikkat çeken durum *salgıncı* sözcüğünü sadeleştirilmede Türkçe karşılık olarak *defterdar* kelimesinin yerine kullanılmış olmasıdır (27.11.1930). Ancak görünen odur ki salgın kelimesinin bulaşıcı hastalıkla ilgisi arttıkça vergi ile olan semantik ilişkisi kopmuş ve *salgıncı* kullanımdan düşerken *defterdar* kelimesi dildeki varlığını korumuştur. *Salgıncı* kelimesi ele alınan diğer sözlüklerden Misalli Büyük Türkçe Sözlükte (2016, s. 1053) ve Ötüken Türkçe Sözlükte (2007, s. 4039) de madde başı olarak yer almaktadır. Her iki sözlükte de *salgıncı* kelimesinin açıklamasında *defterdar* yerine *tahsildar* kelimesi tercih edilmiştir.

Salgınlaşma ve *salgınlaşmak* kelimelerinin ikisi de 1998 yılında basılmış olan 9. baskıda sözlüğe girmişlerdir. Sonrasında günümüze kadar da sözlüklerdeki varlıklarını sürdürmüşlerdir. *Salgınlaşma* kelimesi; “salgınlaşmak işi veya durumu, salgınlaşmak: salgın durumuna gelmek” şeklindedir. Her iki kelime de aynı anlamda kullanılmakta ve ele alınan ve taranan diğer sözlüklerde ise yer almamaktadır.

“Salgın” kavramına sözlükler üzerinden bakıldığında en dikkat çekici şey kelimenin odağının değişmiş olmasıdır. Salgın sözcüğünün vergi anlamında kullanımında halktan alınan, talep edilen bir şey söz konusu iken hastalık anlamı ile bu durum değişmiştir. Salgının hastalık kavram alanı ile ortaya çıkması bu ilişkiyi tersine çevirmiştir. Kelimenin anlamındaki alıcı verici değişikliği kelimenin algılanışındaki temel noktayı da etkilemiştir.

Müstevli

Her dil kendi kavram kümeciklerini var ederken, “değişik yollardan, değişik kavramlarla ilişki kurarak oluşturur” (Aksan, 2006, s. 41). Yukarıda *salgın* kelimesinin anlam değişikliği yaşadığı dönemde aynı kavram alanında *müstevli* kelimesinin kullanıldığından söz edilmişti. Türkçeye Arapçadan geçen *müstevli* kelimesi basılı ilk Türkçe sözlükten itibaren izlenebilmektedir. Kelime 1945 yılında; “1. Salgın. 2. Basan, kaplıyan, kabanlıyan, basıran” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımda yer alan ve *müstevli* kelimesini açıklayan *kabanla-* ve *basır-* fiilleri günümüzde kullanılmamaktadır. Cumhuriyetle birlikte üretilen ve/veya türetilerek teklif edilen kelimeler tüm dillerde olduğu gibi ya toplum tarafından kabul görmekte ve dolaşıma girmekte ya da tutunamamaktadır. *Kabanla-* fiili sadece 1945 yılındaki sözlükte yer almış ve “bir yere üşüp orasını kendi erki altına almak, istila etmek” diye açıklanmıştır. *Basır-* fiili ise 1945, 1955, 1959 ve 1966 baskılarında aynı anlam ile verilmiştir. Verilen bu anlam; “1. Zorlamak, cebretmek. 2. Yenilgiye uğratmak”tır. Bu fiil de müstevlinin yıkıcılığını göstermektedir. Yine aynı yıllarda *basır-* fiili ile birlikte; *basırgın-*, *basırgan-*, *basırgama*, *basırganma* kelimeleri de bulunmaktadır. Bu sözcüklerin anlamlarındaki “kabus çökmek, üzerine ağırlık basmak” ifadeleri de *salgın* kelimesinin olumsuzluğunu pekiştirici niteliktedir.

1955’ten 1983 yılına kadar basılan tüm sözlüklerde *müstevli* kelimesinde her iki fiil de kullanım dışı bırakılmıştır. Bunun yerine; “1. Salgın. 2. Basan, kaplayan” açıklaması tercih edilmiştir. *Salgın* kelimesine benzer şekilde *müstevli* kelimesinin de 1983 yılındaki anlamı günümüze kadar sürmüştür: “esk. 1. Bir yeri istila eden, yönetimi altına alan (kimse, devlet, ordu vb): “Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler.” -Atatürk. 2. hek. Salgın”. Burada en büyük fark elbette kelimenin 1983’te güncellenen anlamında kendi döneminden değil Atatürk’ten bir örnek verilmiş olmasıdır. Bu durum da kelimenin 80’lerden itibaren kullanımının azaldığını göstermektedir.

Müstevli kelimesi Güncel Türkçe Sözlük'te de bulunabilmektedir. Kelime iki anlamla verilmiştir ve verilen her iki anlamda da eskimiş ibaresi vardır. Ayrıca Okyanus Ansiklopedik Sözlük'te kelimenin salgın anlamının *eskiden* kullanıldığı belirtilmiştir (Tuğlacı, 1971, s. 2068)

Kıran

Müstevli ve *salgın* kelimesi ile çağdaş olan bir başka kelime ise *kıran* sözcüğüdür. *Kıran* kelimesi Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu'nda *müstevli* kelimesine karşılık olarak teklif edilmiş bir sözcüktür: "Kıran: Marazı mühliki müstevli" (1935, s. 191). Bu anlamda geçen Osmanlıca ifadeler salgın halindeki öldürücü, helak edici hastalığı işaret etmektedir. Eski Türkçede *kır*-fiilinden türeyen *kıran* kelimesi Dede Korkut'ta "Canavarları serveri kağan aslan kıran" şeklinde geçmektedir. Burada kelimenin "öldürmek" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Dede Korkut'un Muharrem Ergin'in neşrettiği nüshasındaki sözlükte *kıran* kelimesi; "kıran, büyük en büyük, (veya) öldürücü salgın" (2009, s. 181) anlamındadır. Aynı eserde *kırgan* kelimesi de geçmektedir. Bu kelimenin anlamında da "ölüm salgını" ifadesi kullanılmıştır. *Kıran* kelimesinin Eski Anadolu Türkçesindeki takibini Tarama Sözlüğü'nden yapmak mümkündür. Tarama Sözlüğü'nde *kıran* kelimesi "öldürücü hastalık salgını" (1995, s. 2502) şeklindedir.

Sözlükte Tarih-i İbn Kesir'den alınan örnek kelimenin cümle içerisindeki kullanımını da göstermektedir: "Kıran vaki' oldu, kızlıktan ve kırandan çok kişiler öldüler". Bu örnekte *kıran* kelimesi herhangi bir hastalık ismi geçmeden verilmiştir. Günümüzde de "kıtlıktan insan öldü" biçimi kullanılmaktadır. *Kıtlık* kelimesinin yokluk, yoksulluk anlamı onu başka bir özel durumla ilişkilendirme ihtiyaç duyurmamaktadır. Dilde söylenmeyenler aslında en çok bilinen ve söylenmesine gerek dahi duyulmayan öğelerdir. Bugün Covid-19 salgını olmamış olsa *salgında insanlar öldü* cümlesi kuran birisinin *hangi salgında?* cevabını alması kuvvetle muhtemeldir. Salgında yokluktan farklı olarak yayılacak bir şeye, hastalığa ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak daha önce de söylendiği gibi aynı cümle an itibariyle kurulmuş olsa zaten bir salgının içerisinde bulunduğu için *salgın* kelimesinin *hangi salgını* ifade ettiği çok açıktır. Hatta kastedilen Covid-19 değilse onun belirtilmesine ihtiyaç duyulmaktadır: *Tifo salgınında çok insan öldü* gibi. Burada *kırandan insan öldü* denilmesinde de dönem okurunun soru sormadığı bir durumdan söz edilebilir. Kâmûs-i Türkî'de *kıran* kelimesi burada söz edilen biçimde bir örnekle verilmiştir: "Koyunkıran: Koyunları itlaf eden salgın hastalık; saçkıran: saç düşürür illet, sa'üs-sa'leb" (2005, s. 1125). *Kıran* sözcüğünün Türkçe Sözlük'teki seyri ise ilk baskıdan itibaren görülebilmektedir. *Kıran* kelimesi sözlükte; "1. Kırmak işini yapan. Taş kıran, Odan kıran. 2. i. Bir topluluğun ve özellikle hayvanların büyük bir kısmını yok eden hastalık veya başka sebep. Bu yıl sığırlara kıran girdi" şeklinde tanımlanmıştır. Bu anlam 1974'e kadar tüm sözlüklerde kullanılmıştır. Burada dikkat çeken nokta *kıran* sözcüğünün özellikle hayvanlar için kullanıldığına altının çizilmesidir. *Kıran* kelimesindeki "salgın" anlamının hayvanlar ile ilişkilendirilmesi günümüzde de devam etmektedir. 1983 yılında *kır*-fiilinin sıfat fiilli yapısı sözcüğün birinci anlamı olarak verilmiştir ve dolayısıyla salgın anlamı ikinci sıralamaya gerilemiştir. 1988 yılında bu sıralama ve anlamlar değişmezken örnek olarak bir atasözü verilmiştir. Verilen; "kırk yıl kıran olmuş, eceli gelen ölmüş" örneği 2005 yılına kadar devam etmiştir. Aynı örnek Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te de yer almaktadır. 1998 yılında bu atasözüne ek olarak Sait Faik Abasıyanık'tan bir örnek daha eklenmiştir. Güncel Türkçe Sözlük'te de atasözü örneği çıkartılmış ve Sait Faik'in örnek cümlesi korunmuştur.

Kıran kelimesinin bir özelliği ise bu çalışma kapsamında ele alınan *salgın* kavram alanındaki diğer kelimeler arasında en fazla birleşik yapıya sahip sözcük olmasıdır. Bu anlam değişimleri, gerçek ve mecaz anlamları kurulan yapılar ilk kez 2005 yılındaki baskıda sıralanmıştır. *Kıran* kelimesinin 2005 yılındaki anlamı şöyledir: 1. *Kırma işini yapan (kimse): Taş kıran işçiler. 2. is. Bir topluluğun ve özellikle hayvanların büyük bir bölümünü yok eden hastalık veya başka sebep, ölet, afet: "Kıranları ve zelzeleleri, feyezaneleri ve harpleri görmüşlerdir."* -S. F. Abasıyanık. *kıran girmek* 1) kısa bir zaman içinde çok sayıda ölmek: *Bu yıl sığırlara kıran girdi. 2) bir şey hiç bulunmaz olmak. kıran kırana, bacakkıran, buzkıran, dalgakıran, dalkıran, evcikkıran, fındıkkıran, filizkıran, kayışkıran, Kervankıran, kılkıran, malkıran, pirekıran, sabankıran, saçkıran, taşkıran, yelkıran, yıldırımkıran.* Tüm bu örnek yapılar günümüzde Güncel Türkçe Sözlük'te de yer almaktadır. Bu noktada şöyle bir fark vardır; burada verilen örnekler "bir şey bulunmaz olmak" anlamının kapsamında verilmiştir. Oysa Güncel Türkçe Sözlük'te kelimedenden türetilen ve yukarıda sıralanan birleşik yapılar; "1. Kırma işini yapan (kimse) 2. Bir topluluğun ve özellikle hayvanların büyük bir bölümünü yok eden hastalık veya başka neden, ölet, afet" anlamı altında sıralanmıştır. Bu birleşikler içinde yalnızca "Danakıran otu" örneği 2005 yılındaki listede bulunmamaktadır. *Kıran* kelimesinin 2005'te verilmiş "bir şey bulunmaz olmak" anlamı Güncel Türkçe Sözlük'te yoktur. Bu anlam *kıran gir-* birleşik yapısının altına alınmıştır. Sözlükte *kıran girmek* "1. Kısa bir zaman içinde çok sayıda ölmek. 2. Bir şey bulunmaz olmak" şeklindedir. *Kıran* kelimesinin salgın anlamını içerdiğinin farkında olarak ya da olmayarak günümüzde de önce birleşik yapıda kalıplaştığı açıktır. "kıran girmek" ifadesindeki bir şey bulunmaz olmak anlamı neredeyse tüm bu birleşiklerin kapsayıcı anlamı olarak düşünülebilir.

Ölet

Yukarıda *kıran* sözcüğünün anlamında *ölet* kelimesinin kullanıldığı belirtilmişti. *Ölet* kelimesi 1945'ten itibaren Türkçe sözlüklerde yer almıştır. Aynı zamanda Tarama Sözlüğü'nde de "salgın hâlindeki ölüm, kırgın, kıran" şeklinde verilerek *kıran* kelimesi ile eş tutulmuştur. Tarama Sözlüğü'nde 14. yüzyıldan verilen bir örnek, kelimenin kullanımındaki bir ayrıntının fark edilmesini sağlamaktadır. "Hem ölet ola bu yıl ey namdar, Yıl yaramazdır yavuzdur rüzigar" beytindeki *bu yıl ölet ola* ifadesi *ölet* kelimesinin sadece salgın değil aynı zamanda afet anlamını da ortaya koymaktadır. Nitekim Kâmûs-i Türkî'de *ölet* kelimesi, "ölmek"ten "salgın insan ve hayvan hastalığı *ölet yılı*" şeklinde geçmekte ve *ölet yılı* örneği yüzyıllar sonra da görülebilmektedir.

Türkçe Sözlük'teki *ölet* kelimesi 1945 ile 1969 arasında yayınlanan sözlüklerde "öldürücü hastalık salgını" şeklindedir. 1998'ten itibaren ise bu tanıma hem *kıran* sözcüğü eklenmiş hem de kelime için *esk.* kısaltması eklenerek sözcüğün kullanımdan düştüğü gösterilmiştir. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te ise *ölet* kelimesinin *halk ağzında* kullanıldığı belirtilmiştir. Kelimenin bu anlamı günümüzdeki Güncel Türkçe Sözlük'te de değişmemiştir. Ancak Güncel Türkçe Sözlük'te *eskimiş* ifadesi kaldırılmış bunun yerine *halk ağzında* ifadesi eklenmiştir. Kelimenin halk ağzında kullanılmış olduğuna dair açıklama halk ağzından derlenen sözcüklerin bulunduğu Derleme Sözlüğü'nü akla getirmektedir. *Ölet* sözcüğü Derleme Sözlüğü'nde bulunmaktadır ve kullanıldığı coğrafyanın oldukça geniş olduğu görülmektedir. Derleme Sözlüğü'nde *ölet* kelimesi; "1. Öldürücü hastalık salgını, kıran. 2. Veba. 3. Kolera. 4. Salgın, bulaşıcı" (2009, s. 3331) şeklinde açıklanmaktadır. Görüldüğü üzere kelimenin birinci anlamı

Güncel Türkçe Sözlük'teki anlamı ile aynıdır. İkinci ve üçüncü anlamlarında ise kelimenin doğrudan veba ve kolera olarak algılanması, söz konusu hastalıkların toplumdaki salgınının ne kadar kuvvetli ve etkileyici olduğunu göstermektedir.

Epidemi

Buraya kadar verilen kelimeler ve anlamları içerisinde geçmese de *salgın* kelimesine karşılık olarak kullanılan ve *müstevli* sözcüğünün tersine Batı kökenli bir sözcük olan *epidemi* kelimesini ele almak gerekmektedir.

Epidemi kelimesi ilk olarak 1974 yılındaki Türkçe Sözlük'te ortaya çıkmaktadır. "Salgın hastalık" şeklinde verilen kelimenin bu anlamı sonraki sözlüklerde de devam etmiştir. Günümüzdeki Güncel Türkçe Sözlük'te ise *epidemi* kelimesi sadece *salgın* kelimesi ile açıklanmıştır.

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü'nde *epidemi* kelimesi Salgın hastalık anlamı ile verilmiştir.

Peyami Safa 1947 yılında Vakit Gazetesi'ndeki köşesinde *Bir okuyucuya cevap* başlığı ile bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda bir okurun kendisini Fransızca kelimeler kullanması konusundaki eleştirilmesine cevap vermiştir. Okurun Fransızcasını kullandığı için yazarı eleştirdiği kelimelerden biri de *epidemidir*. Peyami Safa bu soruya şu cevabı vermektedir:

Epidemi kelimesinin terim olarak Türkçesi (salgın) değildir. Şemsettin Saminin (salgın köpek) misalinde olduğu gibi bu kelime bizde hastalık salgınlarından başka halleri ifade için sıfat yerinde kullanılır. Bunları ayırmak için (hastalık salgını) gibi bir terkip yapmak da elvermez. Çünkü hastalık salgınları iki türdür: Bir kısmı arizi öteki de devamlı sebeplerden ileri gelir. Birine epidemi, ötekine de andemi (endemie) derler. Ben "cinayetlerin çoğalması" başlıklı ve okuyucunun tenkidine esas olarak aldığı yazımda, cinayetlerin harp ve buhran gibi arizi sebeplerin neticesi olabileceği faraziyesinden bahsederken (epidemi) kelimesini kullandım. (Salgın) bu özelliği ifade etmez. Fakat yazının diğer taraflarında dört tane (salgın) kelimesi vardır. Çünkü o cümlelerde, arizi sebeplerden ileri gelen epidemiler değil, umumi manasiyle cinayet salgınları bahis mevzu idi.

Bu açıklama sadece *epidemi* kelimesinin değil *salgın* kelimesinin anlamı ve kullanımındaki detayı da göstermektedir. Peyami Safa'ya göre *epidemi* kelimesi ile *salgın* kelimesi arasındaki en temel fark arizi olup olmamaları ile ilgilidir. *Arizi* kelimesi Güncel Türkçe Sözlük'te "Sonradan olan, dıştan gelen" ve "geçici, eğreti" anlamları ile verilmiştir. Peyami Safa *epidemiyi* arizi olarak görmektedir. Bu duruma da savaşı ve savaşta olan ölümleri örnek olarak vermektedir. Günümüzde ise bu durumun tersi söz konusudur. Bir savaşın yayılma alanı ya da bir savaş sebebiyle gerçekleşen ölümler *salgın* olarak nitelendirilmemektedir.

Pandemi

Epidemi kelimesi ile çağrışım yapan ve günümüzdeki Covid-19 virüsünün yaygınlığını ifade ederken kullanılan *pandemi* kelimesi ise Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı hiçbir sözlükte yer almamaktadır. *Epidemi* kelimesinin kullanıldığı bir sözlükte *pandeminin* olmaması dikkat çekicidir. *Pandemi* *epideminin* anlamını kapsayan bir kelimedir. Üstelik *pandemi* kelimesinin anlamında yerel olmayan ve *pan* ön eki sebebiyle tüm halkı içine alan bir anlam vardır. Covid-19 salgının ardından yazılan makale ve yayınlarda *pandemi* kelimesinin *salgın* karşılığında verildiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı resmî internet sitesinde Covid-19 Bilgilendirme Sayfası bulunmaktadır. Bu sayfada COVID-19 Sözlüğü de yer almaktadır. Bu sözlüğe, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66493/p.html> adresinden ulaşılabilir. 2020 yılının Mart ayından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan virüs için doğru bilgi kaynağı olması bakımından sözlük 24 Kasım 2020 tarihinde erişime açılmıştır.

Alfabetik olarak verilen sözlükte *pandemi* kelimesi vardır. Söz konusu sayfada *pandemi* kelimesinin açıklaması: “Bir hastalığın veya enfeksiyon etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesi. Açıklama: COVID-19, ülkemizde de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir.” Şeklinde. Burada verilen anlamda da pandeminin kapsayıcılığına dikkat çekilmiştir. Türkçe Sözlük'te uzun yıllar varlığını sürdürmüş *epidemi* kelimesine ise Sağlık Bakanlığının sözlüğünde yer verilmemiştir. Sözlükte *epidemi* kelimesi ancak *salgın* kelimesinin açıklamasında görülmektedir. *Epidemi* ve *pandemi* arasındaki tıbbî ayrım *salgın* kelimesinin anlamı verildikten sonra yapılan açıklama ile açıklığa kavuşturulmuştur: *Epidemi*, bir topluluk veya bölgede görülen salgındır. *Pandemi* ise birçok ülkede, küresel düzeyde yaygın olarak görülen salgındır.”

Salgın Kavram Alanındaki Diğer Kelimeler

Tüm dünyanın hâl-i hazırda bir salgın altında olduğu düşünüldüğünde, zihinlerde salgın kavramının çağrışım alanının oldukça güncel ve taze olduğu söylenebilir. Yalnız güncel olan bu çağrışım alanı Covid-19 bağlamındaki salgına aittir. Bu iki bağlamın Covid-19 ve salgın kelimelerinin kesiştiği noktada hem sözlüklerde yer alan kullanım sıklığı yoğun olmayan kelimeler hem de insanların hayatına yeni giren sözcüklerden, kelime gruplarından söz etmek mümkündür. Salgın kavram alanında kullanılan kelimelerin bir kısmı ise Covid-19'dan bağımsız olarak herhangi bir bulaşıcı hastalık için kullanılabilecek kelime ve kavramları içermektedir. *Temizlik*, *bulaşma*, *hasta*, *vaka*, *asemptomatik*, *bağışıklık*, *entübe*, *antikor*, *aşı*, *ateş*, *öksürük*, *damlacık* gibi kelimeler Covid-19'dan bağımsız olarak da kullanılan terimler ve kavramlardır.

Burada ise sözlüklerdeki salgının kavram alanı konu edilmektedir. Covid-19'un herkesin gündelik yaşamında ve hayatında yaptığı geçici ve kalıcı değişiklikler göz önüne alındığında sözlüklerin de şimdi olmasa bile bu toplumsal etkiden muaf kalması mümkün gözükmemektedir.

Türkçe Sözlük'lerde madde başında değil, madde açıklamasında kullanılan ve *salgın* kelimesini içeren yirmi kelime bulunmaktadır. Bir sözcükte ise *salgın* kelimesi sözlük anlamında değil bir kelimeye örnek olarak verilen cümlede geçmektedir. Bu sözcük *twist*

kelimesidir. *Twist* kelimesinin 1983 yılındaki anlamında; 1961 yılında yaygınlık kazanan hareketli bir dans türü olduğu belirtildikten sonra Aziz Nesin'den bir örnek verilmiştir: "Bu çarliston, şimdinin *twist* gibi salgınlarına benzemez, çok daha korkunç bir şey". Bu örnek daha önce salgın kavramı incelenirken de belirtildiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kullanılan *salgın* kelimesinin dile ne kadar yerleştiği ve yan anlamlar kazanarak bir dans türünü dahi ifade edecek duruma geldiğini göstermektedir.

Sözlüklerde *salgın* kavram alanında bulunan kelimelerin önemli bir kısmını elbette hastalık adları oluşturmaktadır. *Boğmaca, çiçek, dang, enflüanza, grip, kabakulak, kolera, suçiçeği* maddeleri, anlamında *salgın* kelimesinin kullanıldığı hastalık isimleridir. Söz konusu hastalıkların anlamlarında *salgın* kelimesinin kullanılması, ortaya çıktıkları dönemde ve yerlerde yıkıcı etkilerini de göstermektedir. Modern tıbbın ilerlemesi birçok hastalığın sayıca fazla olarak görülse de salgın olma riskini ortadan kaldırmaktadır. Toplumsal olayların sözlüklerdeki yansımaları bu kelimeler üzerinden de takip edilebilmektedir. Örneğin, *boğmaca* ve *enflüanza* kelimelerinin anlamlarında kullanılan *salgın* kelimesi 1983'ten itibaren kaldırılmıştır. Bunun aksine *suçiçeği* maddesinin açıklamasında ise salgın kelimesi 1988'den sonra eklenmiştir. Günümüzde de Güncel Türkçe Sözlük'te *suçiçeği*; "genellikle çocuklarda görülen döküntülü, bulaşıcı, salgın hastalık" şeklindedir. Türkçe Sözlük'te hem *çiçek* hem de *suçiçeği* olmak üzere iki ayrı madde başı bulunmaktadır. Her iki kelime de yukarıda, Türkçe Sözlük'te de bahsi geçtiği gibi salgın kavram alanı içerisindedir. *Suçiçeği* maddesi Türkçe Sözlük'e 1955 yılında girmiştir. Bu yıldan itibaren yayınlanan tüm sözlüklerde hastalığın *çocuk hastalığı* olduğu ve/veya *çocuklarda görüldüğü* belirtilmiştir. Oysa *çiçek* maddesinde böyle bir ekleme ya da hastalığın çocuklarda görüldüğüne dair bir bilgi yer almamaktadır. Türkçe Sözlük'te "*çiçek*" maddesi ise 1945 yılında basılan ilk sözlükten itibaren bulunmaktadır. "*Çiçek*" kelimesinin beşinci anlamı ise; "irinli kabarcıklar dökerek yüzde çirkinleştirici izler bırakan ateşli, ağır, bulaşıcı ve salgın hastalık" şeklindedir. *Çiçek* hastalığı erken Cumhuriyet döneminde Mardin, Urfa ve Gaziantep'te salgın hâlini almış ve özellikle çocuklarda görülmüştür. Elbette bu salgın *çiçek* hastalığının ilk kez ortaya çıkması değildir. Burada özellikle bu şehirlerin zikredilmesinin sebebi *çiçek* aşının 1925'te üretilerek uygulanması ve sonrasında salgının önünün alındığını (Tekir, 2019, s. 422) vurgulamak içindir. Aşı ile kontrol altına alınan *çiçek* hastalığının ağır ve tahrip edici etkisinin gitmesi kelimenin açıklamasındaki *irinli kabarcık, iz bırakan, ağır* gibi kelimeleri de kaldırarak *suçiçeği*ne dönüşmesine sebep olmuştur. Türkçe Sözlük'te bulunan *salgın* çağrışım alanındaki, *dang, grip, kabakulak, kolera* kelimelerinin anlamındaki *salgın* kelimesi ise dünden bugüne varlığını sürdürmektedir.

Türkçe Sözlük'teki salgın çağrışım alanında kullanılan ve yukarıda değerlendirilmeyen bir sözcük ise *kırılğan* kelimesidir. *Kırılğan* kelimesi 1945 yılından itibaren "1. Salgın ve ölümlü hastalık. 2. Veba" anlamı ile verilmiştir. Sözcüğün birinci anlamı bir genel isim gibi dursa da ikinci anlamında kelimenin hangi hastalığı işaret ettiği açıkça görülmektedir. Oysa tarihsel metinlerde geçen *kırılğan* kelimesi günümüzde *dolama* olarak bilinen ve genellikle parmaklarda görülen bir rahatsızlık anlamında kullanılmıştır. Kelimenin Tarama Sözlüğü'nde *kırılğan* dışında *kurlagan, kurluğan, kurluğaz, kurlağun* ve *kulgan* biçimleri de bulunmaktadır. Kelime anlamı olarak ise; "Etyaran, dolama" açıklaması verilmiştir. *Kırılğan* kelimesinin farklı fonetik değişimleri olan kullanımları aynı madde altında verilmiş olsa da Türkçe Sözlük açısından bakıldığında *kırılğan* ve *kurlağun* kelimesi arasındaki sesin fonemik olduğu ve anlam ayırt edici özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Türkçe Sözlüğün ilk baskısından itibaren *kırılğan* ile birlikte *kurlağun* kelimesi de verilmiştir. *Kurlağun* kelimesinin anlamı ise tıpkı

Tarama Sözlüğü'nde olduğu gibi "etyaran" olarak verilmiştir. Güncel Türkçe Sözlük'e gelindiğinde ise *kırılğan* sözcüğü madde başı olarak yer almamaktadır. Söz konusu sözlükte yalnızca *kırılğan* kelimesi bulunmaktadır ve kelimenin anlamı "etyaran"dır. Dolayısıyla *kırılğan* kelimesinin veba ve öldürücü salgın hastalık ile olan ilişkisinin günümüz için söz konusu olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkçe Sözlük'te salgının yayılması ile ilgili olarak ise *istila* ve *istilacı* kelimelerinin açıklamalarında *salgın* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. *İstila* kelimesinin açıklamasında *salgın* sözcüğünün kullanıldığı tek örnek 1969 yılında yayınlanan Türkçe Sözlük'tür. Üstelik *salgın* sözcüğü burada kelimenin birinci anlamı olarak verilmiştir. Sözlüğün bu baskısı dışındaki diğer baskılarda *salgın* kelimesi kullanılmamıştır. Ancak *istilacı* kelimesi için aynı durum söz konusu değildir. *İstilacı* kelimesi Türkçe Sözlük'e 1959 yılındaki üçüncü baskısında girmiştir. Buradaki ve sonraki birkaç baskıda daha devam edecek olan anlamı; "Bir yere salgın yapan, saldırgan (ordu)" şeklindedir. Bu anlam 1966, 1969 ve 1974 yılındaki altıncı baskıya kadar kullanılmıştır. Sonrasında ise hem *istila* hem de *istilacı* kelimelerinin anlamında *salgın* sözcüğü görülmemektedir.

Salgın kelimesinin yer arayışında saldırmak fiili ile ilişki kurduğunu gösteren tek örnek *istila* ya da *istilacı* değildir. *Mukavemetçi* kelimesinin anlamında da bu ilişki açıkça görülmektedir. *Mukavemetçi* kelimesi Türkçe Sözlük'ün 1959 yılında basılan üçüncü baskısından itibaren izlenebilmektedir. Hem bu baskısında hem de 1966 yılında yayınlanan Türkçe Sözlük'te söz konusu kelime; "Düşman salgınına boyun eğmeyip her çeşit araçla karşı gelen yurtsever" şeklinde açıklanmıştır. Sonraki baskılarda ise yukarıda verilen cümle birebir korunmuş ve sadece *salgın* kelimesi yerini *saldırı* kelimesine bırakmıştır. Bugün de *mukavemetçi* kelimesi aynı cümle ile açıklanmaktadır.

"Salgın" kavram alanı ile ilgili diğer iki kelime ise sivil toplum örgütü ismidir. "Kızılay" ve "Kızılhaç" kelimeleri günümüzde kullanılan Güncel Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır. Ancak *kızılay* kelimesi, 1959'dan 1983 yılına kadar sözlüklerde bulunmaktadır. Kelimenin anlamı; "Yurt içinde ve dışında savaş, deprem, hastalık salgını, yangın ve su baskını gibi durumlardan zarar görenlere ilâç, yiyecek, giyecek, çadır sağlayan ve bağışlarla yaşayan bir kurum" şeklindedir.

Kızılhaç kelimesi ise 1959, 1966, 1966 ve 1974 yıllarında yayınlanan sözlüklerde görülse de sözcüğün açıklamalarında *salgın* kelimesi yer almamaktadır. Yalnızca kelimenin 1983 yılındaki anlamında; "Savaş, deprem, salgın hastalık vb. durumlarda zarar görenlere yardım eden uluslararası örgüt" açıklaması yapılmıştır. Burada *kızılay* kelimesindeki hastalık salgını ifadesinin salgın hastalık hâlini almış olması da dikkat çekicidir.

Sonuç

"İkinci Dünya Savaşından sonra, haberleşmenin ve bilgi akışının önem kazanması bazı disiplinlerin veya iş kollarının gelişmesine sebep olmuştur. Bu dallardan biri de sözlükçülüktür" (Usta, 2010, s. 94). 20. yüzyılda modern anlamda oluşturulan genel sözlüklerde geçen madde başlarını inceleyerek toplumun değişim ve dönüşümlerini izlemek mümkündür. Hazırlanan sözlüklerin bir dilde kullanılan bir kelimeye yer vermemeleri mümkündür. Ancak bir dilde olmayan bir kelimenin sözlükte kendine yer bulması bu ihtimale

göre daha güçtür. Genel sözlüklerde, o dilin sık kullanılmayan, eskimiş, halk ağzından alınmış kelimeleri bulunabilir. Ne sıklıkla kullanılırsa kullanılsın bir dilin sözlüğündeki kelimeler o dilin sözlüğünde yer alıyorsa vardır. Üstelik sözlükteki hiçbir kelime tek başına değildir. Sözlükte madde başı olan sözcüklerin, “birbirleriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların içinde” (Aksan, 1971, s. 254) düşünülmesi kavram alanını da tanımlamak demektir.

Bir tek kelime ile başlayan kavram ve çağrışım alanı bir zincirin halkalarının birbirine eklenmesi gibi çoğalmaktadır. Bu çalışmada da *salgın* kelimesinin kavram alanı Türkçe sözlükler üzerinden ele alınmıştır. Cumhuriyet ile birlikte dilde Öztürkçeleşmenin neden olduğu pek çok dilbilgisi tartışması ortaya çıkmıştır. Burada yapılan ise *salgın* sözcüğü üzerinde adeta mikroskobik bir inceleme ile bu durumun izlerini sürmektir. Türkçenin en eski köklerinden birinin tarih boyunca geçirdiği fonetik ve semantik başkalaşma kendiliğinden değil, belirli toplumsal olaylar sonucu olmuştur. Şimdi düşünüldüğünde *salgın* ve *vergi* kelimelerini aynı kümeye koymak mümkün değildir. Oysa *salgın* kelimesinin seyrinde bu izi takip etmek mümkündür.

Salgın kavram alanındaki, *müstevli*, *ölet*, *kıran* gibi diğer sözcükler de dilin değişebilir olma özelliği ile zaman zaman kullanım sıklığını arttırarak zaman zamansa yalnızca dildeki varlıklarını korumaya çalışarak Türkçenin söz varlığında yer almışlardır. Bu çalışmada tamamlanmış ve basılmış sözlüklere bugünden bakılırken aynı zamanda içinde bulunduğunuz salgın dönemi, geleceğin sözlüklerindeki değişimin de habercisidir. Örneğin Türkçe sözlüklerde *tifo salgını* örneğinin *Covid-19 salgını* olarak değiştirilmesi artık kimseyi şaşırtmayan hâl-i hazırda tanık olunan bir sürecin sonucu olacaktır.

Bir salgının ortasındaki toplumdaki çağrışım alanları ile sözlüklerdeki *salgın* çağrışım alanlarının son derece farklı olması ise günümüzdeki haberleşme teknolojilerinin, internetin ve sosyal medyanın hızı ile ilgilidir. Sokaktaki insanlara “salgın dendiğinde aklınıza gelen 10 sözcüğü sıralayınız” şeklinde cümle yöneltirse Türkçe sözlükteki çağrışım alanına giren kelimelerin hiçbirinin sayılmaması mümkündür. Bu durum son derece olağandır. Günümüzde salgınla ilgili bilgilendirme ve haber alma kaynakları radyo ve basılı gazete ile sınırlı değildir. Trafik lambalarındaki “evde kal” yazıları, çeşitli işletmelerde ve kurumlardaki sosyal mesafe işaretleyici etiketler, binaların girişindeki uyarılar ve dezenfektanlar, telefon uygulamaları ile kişinin ve bulunduğu konumun riskli olup olmadığı ve/veya ne kadar riskli olduğuna dair görüntüler sözlüklerdeki salgının kavram/çağrışım alanının uzak, donmuş ve kalıplaşmış bir hâl almasını sağlamaktadır.

Yaşanan Covid-19 salgını başta Sağlık Bakanlığı olmak üzere çeşitli haber siteleri, sosyal medya uygulamaları ve blogların hazırladığı çok sayıda salgın sözlüğünü de ortaya çıkarmıştır. Tüm bu sözlüklerin ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınması mümkündür.

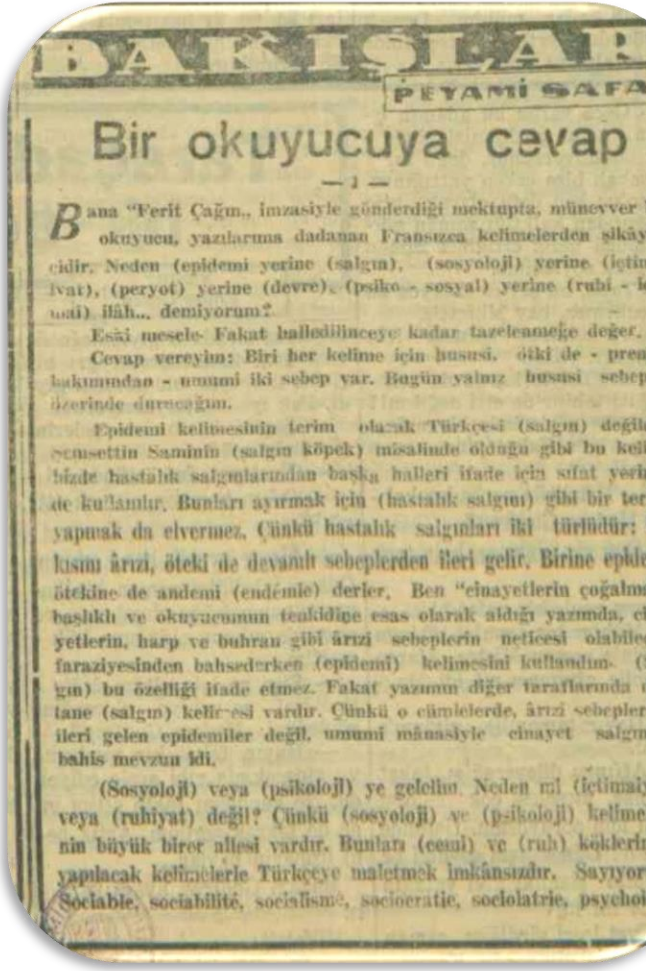
Ayrıca salgın gibi doğrudan bir yeri ve coğrafyayı etkisi altına alan kavramların ve çağrışım alanlarının Derleme Sözlüğü gibi yer ve konumdan hareketle hazırlanmış sözlüklerde takibi de oldukça dikkat çekici olacaktır. Bir başka çalışma konusu olarak toplumsal olayların Derleme Sözlüğü’nde kullanıldıkları yerleri eşleştirmek olabilir. Veba ve kolera için *ölet* kelimesinin örneği olarak verilen yerler -örneğin veba için Manisa, Malatya, Antakya ve Adana Kolera sözcüğü için ise Isparta ve Malatya’nın verilmesi- diğer şehirlerde bu kelimenin bu anlamlarının olmaması veba ve kolera salgınının söz konusu coğrafyalardaki yoğunluğunu mu göstermektedir?

İster burada ele alındığı gibi *salgın* kavramı olsun ister başka kavramlar konu edilsin, herhangi bir sözcüğün toplumsal olayların izinde ve o olaylara paralel olarak sözlüklerden takip edilmesi o toplumun söz varlığının anlaşılabilmesine ışık tutmaktadır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan, (1971). "Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları I: Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 19, s. 253-262.
- Aksan, Doğan, (2006). *Anlambilim- Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayın Evi.
- Atalay, Hamit, (1999). *İngilizce-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İlhan, (2016). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bekdaş, Müjgan, (2017). "Sözlük Türlerinin Tasnifi", *Route Educational and Social Science Journal* 4/4: s. 52-59.
- Bozkurt, Ferdi, (2016). "Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi Ölçütleri", Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağbayır, Yaşar, (2007). *Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Ergin, Muharrem, (2009). *Dede Korkut*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıran, Ayşe Eziler - Kıran, Zeynel, (2002). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Özyetgin Melek, (2007). "Türk Vergi Sisteminde Salık", *IV. Türk Dili Kurultayı Bildirileri* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1453-1463.
- Parıldar, Hülya, (2020). "Tarihte Bulaşıcı Hastalıklar", *Tepecik Eğit. Ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30 (Ek sayı): s. 19-26.
- Pars, Tuğlacı, (1971). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Pars Yayınları.
- Polat, Nazım, Hikmet, (2016). *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Remzi, Hüseyin, (1305). *Lugat-ı Remzi*, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzi.
- Sami, Şemseddin, (2005). *Kâmûs-i Türkî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü*, (1995). 8 cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekir, Süleyman, (2019). "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65., s. 407-430.
- Toparlı, Recep, (2000). *Lehçe Osmanî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1945). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türkçe Sözlük*, (1955). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1959). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1966). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1974). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1988). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*. (1935). İstanbul: Devlet Basımevi.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Usta, Halil İbrahim, (2010). “Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7/2.
- Yücel, Hüseyin, (2017). *Türkiye Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/salgin-hastaliklarin-tarihi>
- <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66507/s.html>
- <https://www.gastearsivi.com/>
- <https://sozluk.gov.tr/>

Vakit Gazetesi (11.06.1947)

Kurun Gazetesi (30.06.1937)

Tıbbi musahabe

Kızıl hastalığında alınacak tedbirler...

Son günlerde gebrimizde tek tek kızıl hastalığına tesadüf ediyoruz. Çok teşekkül olmuştur ki hastalık gayet hafif bir seyir takip ediyor, 3-4 günde şifa ile nihayetliyor.

Kızıl hastalığı insanın insan burun, boğaz, ağız ifrazatının mecrasından geçer. Bir de hastalığın 10 uncu gününe doğru cildin sıgıncı kâğıdı gibi soyulup dümeğe bağladığı zamanda (Tefellüs devri) etrafa yayılan bu parçalar hastalığı nakle hizmet eder.

Kızıl mikrobumun vücuda girmesinden 3-4 gün sonra ateş boğaz ağrısı (hüsnak), bulantı başlar. Ateş ağır şekilde kızılda çok yüksek (41) derece olur, kaffi şekilde 37,50-38,50 olur. Başta ateşsiz geçirilse kızıllı hastalığı da vardır. Buna bilhassa hüsnaklarda ve sair uzuvlarda husule gelen iktilâtlardan anlamız.

Boğaz ağrısı badenciklerin ilübenından ileri geliyor. Yutuklunurken boğazımıza ağır, bu ağır kulaklarımızda kadar intikal eder. Badencikleri beyaz cerehatlı hasılatla bitmiş bir haldedir. Dilin ortası beyaz, kenarları kıp kırmızı bir renk alır. Kızılda dilin bu memzaranın abudandan rezimine teşbih ederiz. (langue framboise).

Kızılda bu ateşli boğaz ağrılı devri 12-36 saat devam eder. Müteakikben kızarıklık meydana gelir, bu kızarıtlar yüzde olmasa, bu çok derinde, arkaada, derinde, yanlarda olur. Bu kızarıtlar ufak ufak müteakikben noktalardan teşekkül eder; ızdırinleri elle sürülecek olursa sanki cildin tüyleri Öpemeği gibi pürüzlü bir sahâ hissolunur.

Bu kızarıtlar 5-6 gün devam eder. Kızarıtlar ciltte olduğu gibi, ağızda ağız travamında da teşekkül ederler. Kızarıtlar geçtikten 5-6 gün sonra ciltte sıgıncı kâğıdında utupâhî tefellüslar başlar. Bu zamanda hastalık 10 uncu gününü ikmal etmiş olur. Ağır kızılda elis derisi bir eldivan gibi soyulur.

Her makalemizde yaşadığımız gibi vâledelerin bu sarı hastalıklar hakkında doktorlara danışmadıkları yalan malumat olmasın çok doğru bir keyfiyettir. Meselâ kızıllı, kızamaktan ayrılabilecek pek zor bir şey değildir. Tecebbüli büyük vâledelerimiz bunları çok güzel biliyorlar ve anlayırlar. Kızıl boğaz hastalığı başlar. Kızarıtlar vücutta olur, yüzde bilhassa çenede olmaz. Kızamık nezle ile yani akıntı, burun akması ve östürümek başlar, kızarıtlar yüzde olur. Buna bir at benzeyen az çiçeği az ateşli olur, kızarıtlar pürüzlü simâkâberaber bir kağıt gibi içinde şişer içerilerinde cerehat başlar. Cerehatları kendi kendileri patlar ve sair kabuklar husule gelir.

Çiçekte olduğu gibi bunlar düşüncü ciltte yerleri kalmar.

Asıl mühim mesele kızılda tedavi ve önleme usullerini iyi bilmedir ve iyi tatbik etmektir. Ağır kızıl hastalığında serum yapılır, hafif şekilde serum ihtiyacı yoktur, kendi kendisine atığı düşürmek için ilaç almak kadar müre bir şey yoktur. Çünkü atığı vücuttan mikroplara karşı kendisini müdafaa etmesinden mütevellit bir akıldır. 37 dereceyi seven mikroplara müvafık hareketleri 39-40 dereceye çıkarmak neşvünümalarını mani oluyor.

Demek oluyor ki kız ateşli ilaçla düşürmekle mikropları çoğaltmama, kuvvetlenmesine hizmet etmiş oluyoruz.

Sakınma meselesi kızılda çok ehemmiyetli bir keyfiyettir. Sıra yet devri asgari 40 gün aralı tesbit edilmiştir. Çünkü dediğin gibi hastalık arazı zail olduktan sonra uzun müddet devam ederse cildin düşmesi (tefellüs) hastalığı başkalarına nakleler. Bunun için hastayı tecrit etmeli, yemine giriş çıkışını çok dikkat etmeli, misafiri kabul etmemeli.

Maatceasîl fena bir iltiyadıdır. Evde hasta olunca fazla güdürlü olmama diye kardığın mektebe gönderiyorsun. Belki hastalığı karşı muaf olan bu çocuk mektepteki arkadaşları için güre bir sırayet vasıtası oluyor.

Vakî olarak elimizde serum var. Evde hasta olunca serum ve ağız vardır. Başta ağız ve serum yapmadan evvel tedavîye ağız (Dick temâmlü) yaparak hastalığı karşı etmiş olur olmazdı araştırılır.

Bilhassa evvelce serum yapıları biraz yağı ve bilhassa böbrek rahatsızlığı çekenlerde ağız ve serum yapmadan evvel bu tecrübe ile muafiyet ve itidal derecesi düşülecek olursa belki lüzumsuz yere ağız ve serum tatbik edilmiş olur.

Ağız ve serum tatbik olunduğu takdirde: Bir kere ağız daha emin bir tahaffuz vasıtası olmak beraber teire biraz geç başlar. O halde çok salgın zamanlarda serum yapmak faydalıdır. Çünkü serumun tesirinin 12-24 saatte bağlamanı hesabı bilhassa salgın zamanlarında daha aralı bir tahaffuz vasıtası gibi kabul etmek icap eder.

Dr. Makrem Emin

Opera'da iki cançiler kemik Düz Taban ve Bastı Bacak'ı MUCİT filminde gündüzlük vakit artık mükkeder görünüyorsunuz.

Bir tashih

Evvelki günkü müşahidemde tavuk difterisinin usulü tedavisini yazarken (250) gram suya bir gram cebennem tayı ilâvesinde bahsedilecek olan yarıyıkla 25 gram suya bir gram cebennem tayı ilâvesinde bahsedildiği cihette keyfiyet tashih olunur.

Kaddeyi salt ikmal etmek mahkememizin.

Cafer ağa malûmîsüdü şifa şifâsında 13 numaralı banede mukîru ilâz vefat eden ve terkisine mahkemeye vaziyet edilmiş olan jandarma kaymakamında müteakik Kemal beyin eyniyi meirüvîsü 312932 tarihine mübaaif vermiş olduğu saat omduz ilâzından açık artırmaya kurtulmuş satıncı günden tatlı oluşturma müessesini gün ve saatte mahallî mekârdâ hasır belmâmalını ilâz olunur.

İcraîlî Yedinci İca Memurîsüdü: Bir hoşnet dolayî maâzî ve paraya çevrilmiş müteakik müromuşa ait dîğrâma şerâhîvâleri 29/11/1932 Salı günü saat 12 den 13 ç kadar Vesîlîtekte hâsî hâimunda açık artırmaya zorlîte-istihâcîsünden kalîplerin yevmî meâkîrdâ mahallinde hasır belmâmalını memarına mübaaif emelleri ilâz olunur.

SIHHİ BAHİSLER Sular ve sıhhatimiz

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Yazan: Doktor İbrahim Zati

Bir mevsim ve su ihtiyacı bir mevsimdir. Su ihtiyacı çok bilimsel bir mesele. Bu mevsimde suyun her şeyden önce. Her hangi bir mevsimde suyun ihtiyacı. Su ihtiyacı çok bilimsel mesele. Su ihtiyacı çok bilimsel mesele. Su ihtiyacı çok bilimsel mesele.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

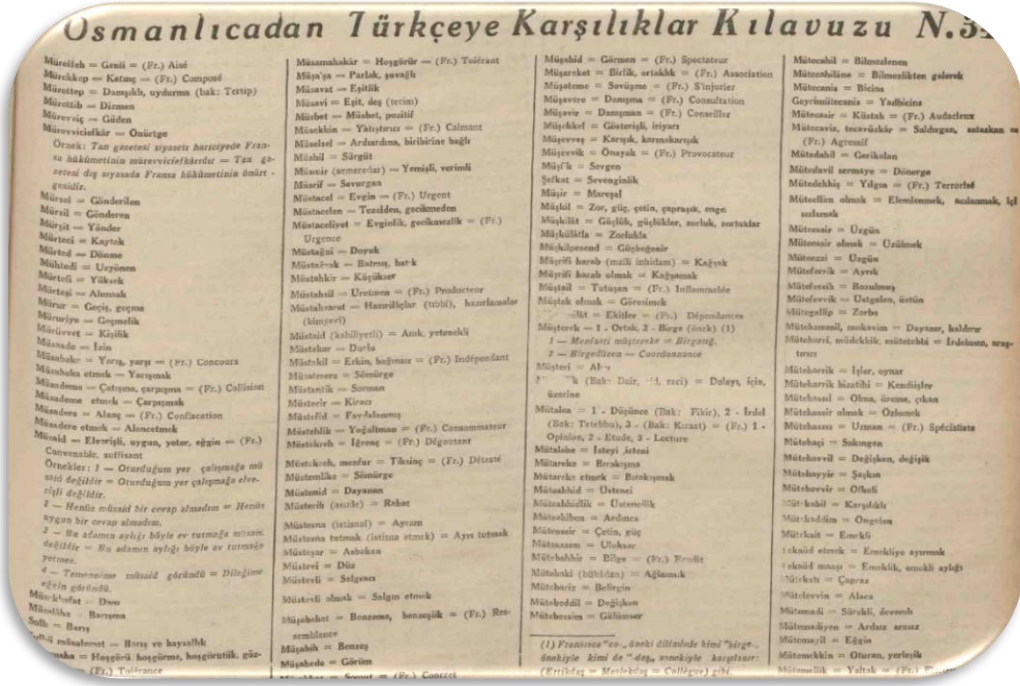
Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda. Her hastalık bir tek olan bir gıda.

Sularla geçen hastalıklar - Hangi suları içmeliyiz? - Belediyemize diğer vazifeler

Akşam Gazetesi (28.11.1932)

Son Posta Gazetesi (29.07.1936)

Ulus Gazetesi (27.04.1935)

Açıklamalar

- Çalışma kapsamında sunulan gazete sayfalarının tamamı <https://www.gastearsivi.com/> sitesinden alınmıştır.

İş Yaşamında Yalnızlık, Çalışmaya Tutkunluk, Yaşam Tatmini ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Turizm Sektörü İncelemesi

Hüseyin BOZ^a, Hale ALAN^b

Özet

İş yaşamında sağlıklı iletişim kuramayan ve yeteri kadar destek göremediğini düşündüğü için yalnızlık hissine kapılan bir çalışan, iş tatminsizliği ve yaşam tatminsizliği yaşamakta ve çalışmaya tutkunluğunun azalması gibi olumsuz durumlarla birlikte çalıştığı işletmeye zarar verebilmektedir. Bu çalışmanın amacı iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini, iş tatmini ve çalışmaya tutkunluk kavramları arasındaki ilişkileri kapsamlı ve detaylı olarak turizm sektörü çalışanları örnekleme üzerinde incelemektir. Araştırma verileri Antalya'da turizm sektöründe çoğunluğunun yönetici olarak görev yaptığı 338 çalışandan basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi yardımıyla gerçekleştirilen yol analizleri ile bu çalışma iki aşamalı ve 6 hipoteze dayanmaktadır. Araştırmada iş yaşamı yalnızlığı ile iş ve yaşam tatmini, çalışmaya tutkunluk ilişkileri ilk bölümde araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda iş tatmininin iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında; çalışmaya tutkunluğun iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında ve çalışmaya tutkunluğun iş yaşamında yalnızlık ile iş tatmini ilişkisinde aracılık rolü üstlendiği teyit edilmiştir.

Investigation of Relationships between Worklife Loneliness, Work Engagement, Life Satisfaction and Job Satisfaction: Tourism Sector Analysis

Abstract

An employee who has a feeling of loneliness due to the fact that he cannot communicate properly in his work life and thinks that he cannot get enough support, experiences job dissatisfaction and life dissatisfaction, and may harm the business he works within negative situations such as a decrease in his work engagement. The aim of this study is to examine the relationships between work-life loneliness and life satisfaction, job satisfaction and work engagement in a comprehensive and detailed way on the sample of tourism sector employees. Research data were collected using a simple random sampling method from 338 employees, most of whom worked as managers in the tourism sector in Antalya. This study is based on two stages and 6 hypotheses with the path analysis performed with the help of structural equation modelling. In the research, the relationships of work-life loneliness, job and life satisfaction, and work engagement were investigated. As a result of the research, job satisfaction is between work-life loneliness and life satisfaction in business life; it has been confirmed that work engagement plays a mediating role between work-life loneliness and life satisfaction, and work engagement plays a mediating role in the relationship between work-life loneliness and job satisfaction in business life.

Anahtar Kelimeler

İş Yaşamı Yalnızlığı
İş Tatmini
Yaşam Tatmini
Çalışmaya Tutkunluk

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 05.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.875242

Keywords

Worklife Loneliness
Job Satisfaction
Life Satisfaction
Work Engagement

About Article

Received: 05.02.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.875242

^a Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Meslek Yüksekokulu, Manavgat, Antalya, E-posta: hboz@akdeniz.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0003-1191-4097>

^b Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Manavgat, Antalya. E-posta: halealan@akdeniz.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-2444-1551>

Giriş

Yalnızlık, kişisel sosyal izolasyon yaşanmasına neden olan genellikle başkalarıyla uyum içinde olmama veya çevredeki insanlar tarafından yanlış anlaşılma hissi olarak tanımlanabilir. Yalnızlık hayatın her döneminde yaşanabilen önemli bir psikolojik sorun olmakla beraber sadece özel yaşamda değil, iş yaşamında da yaşanabilir. Çalışma ilişkilerinde yaşanan devrim niteliğindeki dönüşümlerin, uzaktan çalışma uygulamalarının hızlanmasına, iş yeri kavramının değişmesine, iş ilişkileri kurma ve sürdürme konusunda engeller ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Bu ekonomik durgunluğun stresiyle birleşen işyerlerinde günümüzde yaşanan ilişkilerin nasıl sonuçlar doğuracağı ve hangi davranışları tetikleyeceği merak konusudur.

İş yaşamında yalnızlık, farklı demografi, kıdem ve sektördeki tüm çalışanları etkiler. Teknoloji ve sosyal medya kullanımının artması başta olmak üzere birçok faktörün etkisi ile iş yaşamında yaygınlaşan yalnızlık sorunu insanların psikolojik durumlarını bozmaktadır. Bu zararların başında insan ilişkilerinde güvensizlik ve hayal kırıklığı yaşama korkusu, yabancılaşma, zamanla insan ilişkilerinde çatışmalar yaşanması gelmekte ve depresyona girmeye kadar daha ciddi sağlık sorunlarına da neden olmaktadır. Yalnızlık zamanla gelişim göstererek bireylerin ilişkilerini kontrol altına almakta, diğer insanlarla iletişim kurmaya ayrılan zaman azalmakta ve başkalarıyla zaman geçirmek yerine, yalnız başına kalmanın daha iyi olduğu düşünülmektedir (Mercan vd., 2012). Fakat yalnızlık ilk aşamalarda mutluluk hissi verse de zaman geçtikçe acı veren ve mutsuz hissettiren bir hal alabilmektedir.

Bu araştırmada çok değişkenli bir araştırma tasarımı kurgulanmış olup bağımsız değişken günümüzde çalışanların çok fazla maruz kaldığı iş yeri yalnızlığıdır. Diğer değişkenler ise iş tatmini, yaşam tatmini ve çalışmaya tutkunluktur. Öncelikle iş tatmini, kişinin işle bağlantılı kendi duyguları ve değerleri, ilerleme fırsatları ve işin özellikleriyle doğrudan ilişkili ve işe yönelik olumlu etki olarak tanımlanabilir. Yaşam tatmini bir kişinin yaşam kalitesinin seçtiği kriterlere göre genel bir değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Shin ve Johnson, 1978, s. 478). Çalışmaya tutkunluk ise kendini işe adanma, işe anlam yükleme, işi özümseme, yüksek konsantrasyon ve işe dahil olmaya yönelik yüksek enerjiyi temsil etmektedir (Schaufeli vd., 2002, s. 73).

Murthy (2017) Harvard Business Review'daki makalesinde, işyerinde yalnızlığını, günde on beş sigara içmeye, ömür kısaltan faktörlere eşdeğer olduğu ya da giderek artan bir salgın olarak nitelendirmektedir. Yalnız bireyler üzüntü, kaygı, can sıkıntısı, karamsarlık, depresyon, düşük benlik saygısı ve düşük yaşam doyumu duyguları yaşarlar. İş yeri yalnızlığı duygusunun örgütlerde çalışanların iş ve yaşam tatmini kalitesini olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir (Cindiloğlu vd., 2017).

İş yaşamında yalnızlığın en belirgin sonuçları çalışanın iş verimliliğinin, iş ve yaşam tatmininin ve çalışmaya tutkunluğunun azalması olduğu söylenebilir. İş ve yaşam tatmini işyerinde yalnızlık hissi yaşanmasını etkilemektedir. İş yaşamında sağlıklı iletişim kuramayan ve yeteri kadar destek göremediğini düşündüğü için yalnızlık hissine kapılan bir çalışan, iş tatminsizliği ve yaşam tatminsizliği yaşamakta ve çalışmaya tutkunluğunun azalması gibi olumsuz durumlarla birlikte çalıştığı işletmeye zarar verebilir.

İş tatmini ve çalışmaya tutkunluk ilişkisinde iş tatmini, işin duygusal yönlerine, iş koşullarının veya özelliklerinin değerlendirilmesine odaklanırken, çalışmaya tutkunluk, bir bireyin işten kaynaklanan deneyimlerinin bir açıklaması olarak katılımın fiziksel, duygusal ve bilişsel yönlerine odaklanır. Çalışmaya tutkun birey çalışırken enerjik ve istekli hissederek tüm zorluklarla baş edebilir.

Bu çalışma iki nedenden dolayı işyeri yalnızlığına odaklanmaktadır. Birincisi, yalnızlık işyerinde yaygın bir sorundur (Özçelik ve Barsade, 2018, s. 11). Bireysel düzeyde yalnızlık, strese, kötü sağlığa, depresif belirtilere (Hawkley ve Cacioppo, 2010), düşük yaşam kalitesine (Theeke vd., 2012), iş tatmininin azalmasına (Chan ve Qiu, 2011) ve çalışmaya tutkunluk düzeyinde düşüşe yol açmaktadır. Becerilerini, enerjilerini ve ruh hallerini geliştiren çalışmaya tutkun çalışanlar, bu kaynakları kullanarak işyerinde daha iyi ilişkiler kurmakla birlikte, tutkunluk düzeylerini yükseltebilir ve bunu yaparken iş yerinde yalnızlığı azaltabilir (Öge vd., 2018). Diğer neden ise işyerinde yalnızlık iş tatmini ve çalışmaya tutkunluğun aracılığıyla bireylerin hem yaşam tatminini hem de iş tatminini olumlu yönde etkileyeceği değerlendirilmektedir. Bu nedenlerden dolayı bu çalışmanın amacı iş yeri yalnızlığı ile iş tatmini, yaşam tatmini ve çalışmaya tutkunluk kavramlarının alt boyutlarıyla birlikte aralarındaki ilişkileri kapsamlı ve detaylı olarak ortaya çıkarmak ve yazına katkı sağlamaktır. Bu amaçla bu çalışmada öncelikle kavramsal açıklamalar ve kapsamlı bir literatür özeti yapılmıştır. Daha sonra kuramsal tartışmalar neticesinde araştırmanın hipotezleri geliştirilmiş olup, araştırmanın yöntemi, bulguları ve sonuçları açıklanmıştır.

Kuramsal Çerçeve ve Hipotezlerin Gelişimi

İş Yaşamında Yalnızlık

Yalnızlık alanı, sosyal ihtiyaçlar yaklaşımı, kişilik yaklaşımı ve bilişsel tutarsızlık yaklaşımı olmak üzere genel olarak teorik perspektiflerin üç ana akışı tarafından yönlendirilmiştir. Sosyal ihtiyaçlar yaklaşımı (Weiss, 1973) yalnızlığı sosyal bir eksiklik olarak görür ve hiçbir ilişkinin sosyal ilişkilerin tüm temel hükümlerini karşılayamayacağını savunur. Kişilik yaklaşımı, yalnızlığın utangaçlık, nevroitiklik ve düşük benlik saygısı gibi bozulmuş kişilik özelliklerinden kaynaklandığını savunur. Bilişsel tutarsızlık yaklaşımı, yalnızlığı, değişmiş sosyal algılar ve atıfların bir sonucu olarak görür (Marangoni ve Ickes, 1989, s. 100). Yalnızlığı, algılanan ve istenen sosyal ilişkiler arasındaki çelişki olarak tanımlar (Perlman ve Peplau, 1982, s. 2).

İş yaşamı yalnızlığı bireyin sosyal çevreden kaynaklanan tek başına kalma halini ifade etmektedir (Yurcu ve Kocakula, 2015, s. 32). İş yaşamında algılanan yalnızlık iş yerindeki mevcut ilişkiler ile arzu edilen ilişkiler arasındaki olumsuz farklılıkların olması ve bu farklılıkların giderilememesi sonucu ortaya çıkan durum olarak da tanımlanmaktadır (Wright vd., 2006, s. 60). İş yaşamında yalnızlık, bir çalışanın işyerindeki tatminsiz sosyal ilişkiler nedeniyle yaşadığı hoş olmayan bir duygudur (Lam ve Lau, 2012; Wright vd., 2006). Bir başka tanımda ise çalışanların bağlılık ihtiyaçlarının birlikte çalıştıkları kişiler ve çalıştıkları kuruluşlar tarafından karşılanıp karşılanmadığına ilişkin öznel duygusal değerlendirmeleri ve duygularını tanımlamaktadır (Özçelik ve Barsade, 2018, s. 7). Bireyler tüm hayatları boyunca yaşamlarını sağlıklı ve dengeli sürdürmek için diğer bireylerle ilişkiler kurmak zorundadır (Doğan vd., 2009, s. 272). Fakat bireysel toplumlarda örgütler çalışanlarını çeşitli nedenlere bağlı olarak yalnızlığa yöneltebilir. İş yaşamında yalnızlığın ciddi ve çok olumsuz

sonuçları olabilmekte ve bu durum uzak konumdaki kuruluşlarda çalışanlar için daha da fazla hissedilmektedir (Sekhon ve Srivastava, 2019).

İş yaşamı yalnızlığı duygusal yoksunluk ve sosyal yalnızlık olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır (Wright vd., 2006, s. 66). Duygusal yalnızlık kurulan ilişkilerin özelliğini ifade ederken, ilişki eksikliği dışlanma ve içine kapanma durumlarının yaşanmasına neden olmaktadır. Duygusal yalnızlık hisseden çalışan, iş çevresi tarafından dışlandığına ve umursanmadığını düşünmekte ve bu nedenle duygu ve düşüncelerini gizleyerek içine kapanmaktadır. Kendisini dışlanmış olarak hissettiğinden, bu duygu mutsuz olmasına ve iş arkadaşlarıyla arasına set çekerek giderek daha da içe kapanmaya başlayacak ve onlarla arasına sınır koymaktadır (Çetin ve Alacalar, 2016, s. 196).

Sosyal yalnızlık boyutu ilişkilerin miktarını ifade etmektedir (Wright vd., 2006). Sosyal yalnızlık yaşayan çalışan olumsuz tüm durumları ve hisleri yaşayacaktır. Sosyal yalnızlık, iş ilişkilerinde bireyin iş arkadaşlarıyla sosyalleşememesi, onlarla ilişki, bağ ya da temas kuramaması ya da kendisi ait olduğunu düşündüğü sosyal grup içine girememesi halidir. Bu durumlarda kişinin çekingenlik yaşaması, diğerleri tarafından dışlanma ve küçümsenme korkusu yaşaması karşılaşılan durumlardır (Karacaoğlu ve Yumuk, 2014, s. 553).

İş yaşamı yalnızlığının literatürde performans yönetimi, iş tatmini, iş devir oranı, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, tükenmişlik ve sinizm gibi birçok kavramla ilişkilendirilerek araştırıldığı görülmektedir. Demografik özelliklere göre iş yaşamı yalnızlığının farklılık gösterdiği de birçok çalışmada vurgulanmıştır. Bekarların evlilere göre iş yaşamında daha fazla yalnız kaldıkları belirtilmektedir (Barron vd., 1994; West vd., 1986). İş ve yaşam tatmini bakımından da bekarlar evlilere göre daha yüksek düzeyde tatmine sahiptir (Linn vd., 1985).

İş Yaşamında Yalnızlık ile Yaşam Tatmini İlişkisi

Yaşam tatmini, bireyin yaşam kalitesini tüm unsurlarıyla değerlendirme ölçüsüdür. İnsanlar hayatlarını kendileri yönlendirmekte ve kendi istek ve beklentileri yaşam kalitesi üzerinde önemli etkiye sahiptir (Kavanagh ve Halpern, 1977, s. 68). Yaşam tatmini insan yaşamının belirli dönemlerine ait olmakla birlikte genel olarak tüm hayat için de geçerli olan bir yaşam tatmini derecesinden söz edilebilir. Yaşam tatmini kişinin mutluluğuyla da yakından ilişkilidir. Genel olarak değerlendirildiğinde yaşam tatmini duygusal mutluluğun öncülü olarak görülmektedir. Yaşam tatmininin kişinin hayatının anlamı, zevk ve deneyimleri arasında bir denge durumuna yol açtığı (Schueller ve Seligman, 2010) ve daha mutlu bireylerin hem iş hem de kişisel kapasitede daha fazla meşgul olma ve anlam bulma olasılıklarının daha yüksek olduğu anlayışı (Lyubomirsky vd., 2005) işyeri davranışını incelerken dikkate alınması gereken temel hususlardır.

Yaşam tatminini bir bütün olduğunu ve yaşam kalitesini pozitif gelişimi artırıcı olarak tanımlayanlar da vardır (Veenhoven, 1996). Yaşamdan beklentilerin ne olduğunu kendi kriterlerine göre belirleyenler yaşam tatminini aile, okul, arkadaş ve iş alanlarındaki sahip olunan özellikleri bir bütün olarak değerlendirilerek belirlemektedir (Christopher, 1999). Literatüre bakıldığında iş yaşamı yalnızlığının yaşam tatmini üzerinde olumsuz etkisi olduğu belirtilmektedir (Wright, 2005; Yılmaz ve Aslan, 2013, Yılmaz ve Altınok, 2009). Yılmaz ve Aslan (2013) öğretmenler üzerinde yaptıkları çalışmada yaşam tatmini düzeyleri ile iş yaşamı yalnızlığının duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık boyutları arasında olumsuz bir

ilişki olduğu ifade edilmiştir. Yalnızlık kavramı hem iş yaşamı hem de özel yaşamı kapsayan bir bütün olarak bireyin hayatı etkileyen bir kavramdır. Bu nedenle bireyin iş dışındaki hayatında hissettikleri iş yerindeki ilişkilerinde de etkili olmakta ve kendini yalnız, amaçsız ve işe yaramaz hisseden bireyin bu durumu daha kötü olumsuz durumlar yaşamasına neden olabilir. Yalnızlık hissine kapılan bireyin yaşama ilişkin beklentileri ve algıları zarar görmekte, yaşamaktan mutsuz bir insan olmasına neden olacaktır. İş yaşamı, sosyal yaşam ve özel yaşam ilişkileri bir bütün olarak bireyin ruhsal mutluluğunu oluşturduğu düşünüldüğünde, çalışanların iş yaşamlarındaki rekabetin ve çatışmaların bir sonucu olarak giderek artan iş yeri yalnızlığı hissi yaşamın diğer parçalarını da olumsuz olarak etkileyebilir. Yaşam tatmini, bireyin yaşamının her döneminde sahip olduğu sadece olumlu gelişim derecesi olduğu söylenebilir. Bu derece bireyin iş hayatını ve işine olan yaklaşımını etkileyecektir. Bu anlatılanlar sonucunda araştırmada öne sürülen ilk hipotez şu şekildedir;

Hipotez 1: İş yaşamında yalnızlık yaşam tatminini olumsuz yönde etkiler.

İş Yaşamında Yalnızlık ile İş Tatmini İlişkisi

İş tatmini kavramı ilk defa Hoppock (1935) tarafından, bir kimseyi "ben işimden genel anlamda memnunum" demeye sevk eden psikolojik, fizyolojik ve çevresel koşulların birleşimi olarak tanımlanmıştır. Daha sonra iş tatmini kavramı hakkında pek çok araştırma yapılmış ve farklı birçok tanım ortaya çıkmıştır. İş tatmininin iç ve dış faktörlerden kaynaklanan olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır (Blenegen, 1993, s. 37). Birincisi, bireyin yapısı, duyguları, düşünceleri, istekleri ile içinde bulunduğu ihtiyaçlar ve bunların şiddet dereceleriyle ilgilidir. Bir başka deyişle, fiziksel, psikolojik ve güvenlik ihtiyaçlarıdır. İkincisi ise işe yönelik şartlardır. İşe yönelik fiziksel ve psikolojik koşullar ile bu koşulların bireyin beklentilerine cevap verebilme düzeyidir.

İş tatmininin kişinin işinin iş değerlerine ulaşması veya kolaylaştırması olarak değerlendirilmesinden kaynaklanan zevk aldığı duygusal durum olduğu ifade edilmiştir (Locke, 1969, s. 317). Çalışanların iş arkadaşlarıyla ilişki ve etkileşimlerinin önemli olması, iş yaşamında yalnızlık hissine sahip olan çalışanın iş tatmininin düşmesi beklenir. Literatürde iş yaşamı yalnızlığı ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Şişman ve Turan'ın (2004) yaptıkları araştırmaya göre, iş tatmini ile sosyal yalnızlık ve duygusal yalnızlık arasında bir ilişki yoktur. Wright'a (2005) göre iş yaşamı yalnızlığı ile iş tatmini arasında olumsuz yönde ilişki vardır. Cindiloğlu ve arkadaşları (2017) yapmış oldukları araştırmada çalışanların iş yerindeki ilişkilerin önemli olması iş yaşamında yalnız kalan çalışanın iş tatmininin azalmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu anlatılanlar sonucunda turizm sektöründe çalışanların iş yaşamında yalnızlık hisleri iş tatminlerini olumsuz şekilde etkileyeceği beklenmektedir. Bu nedenle araştırmada öne sürülen ikinci hipotez şu şekildedir;

Hipotez 2: İş yaşamında yalnızlık iş tatminini olumsuz yönde etkiler.

İş Yaşamında Yalnızlık ile Çalışmaya Tutkunluk İlişkisi

Örgütsel Davranış yazınında İngilizce karşılığı 'work engagement' olan kavram Türkçe'de 'çalışmaya tutkunluk' olarak isimlendirilmiştir (Turgut, 2010). Çalışmaya tutkunluk yönetimdeki en güncel konulardan biridir. Kahn (1990) bu kavramı ilk ortaya koyduğundan beri psikoloji, yönetim ve diğer alanlarda çok fazla ilgi görmüştür (Kahn, 1990). İşe katılım, çalışanların iş performansını etkili bir şekilde tahmin edebilir (Kahn, 1990). Çalışmaya

tutkunluk olumlu, tatmin edici, işle ilgili bir zihin durumudur (Schaufeli vd., 2002, s. 74). Katılımı, nispeten kalıcı olan ancak zamanla dalgalanabilen bir zihin durumu olarak kavramsallaşmıştır (Schaufeli vd., 2002). Başka bir tanımda çalışmaya tutkunluk, pozitif, tatmin edici, çalışmayla ilgili bir ruhsal bir durum olarak tanımlanmıştır (Schaufeli vd., 2002, s. 74). Bu ruhsal durum dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma olmak üzere üç boyut altında sınıflanmıştır. Dinçlik boyutu çalışırken yüksek enerji düzeyi, zihinsel dayanıklılık, çaba sarf etme isteği ve kolayca yorulmama yeteneğini içerir. Çalışırken muazzam bir dinçlik hisseden birey yaptığı işle güdülenmiştir ve bir takım zorluklarla karşılaşsa bile sebatla işini yapmaya devam eder. Adanmışlık çalışmaya yönelik güçlü bir bağlılığı temsil eder ve önemlilik hissi, şevk, ilham, övünç ve mücadele olgularını kapsar. Çalışmaya adanmış olan bireyler işlerinin ilgi çekici olduğunu, mücadele gerektirdiğini, bir amaca hizmet ettiğini ve anlamlı olduğunu düşünürler; yaptıkları iş onlara ilham verir, dolayısıyla işlerini hevesle yaparlar ve işleriyle gurur duyarlar. Yoğunlaşma bireyin yaptığı işe tamamen odaklanması ve mutlu bir şekilde çalışmaya odaklanmasıdır. Birey çalışırken yaptığı işe kendisini kaptırır, zamanın nasıl geçtiğini anlamaz ve çalışmaya ara vermekte zorlanır (Turgut, 2011'den akt. Şanlı, Tan ve Bozanoğlu, 2018, s. 74). Çalışanlar için zararlı sonuçları olan iş yaşamında yalnızlığının çalışmaya tutkunluk üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. İşyerindeki diğer bireylerle yakınlık kurma kapasitesi veya istekliliği az olan bireylerin çalışmaya tutkun davranışlar sergileme olasılığı artmaktadır. Literatür incelendiğinde işyeri yalnızlığı ile çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çok az sayıda araştırma olduğu görülmüştür. Bu anlatılanlar sonucunda araştırmada öne sürülen üçüncü hipotezi şu şekildedir;

Hipotez 3: İş yaşamında yalnızlık çalışmaya tutkunluğu olumsuz yönde etkiler.

İş Yaşamında Yalnızlık ile Aracı Değişken İlişkileri

Literatür iş tatmininin çalışmaya tutkunluk ile olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermektedir (Garg vd., 2018). Bazı yazarlar çalışmaya tutkunluğun yeni bir yaklaşım olduğunu ve iş tatminine benzer olduğunu iddia etse de (Lavy ve Littman-Ovadia, 2017; Saks ve Gruman, 2018) birçok araştırmacı iş tatmini ve çalışmaya tutkunluğu birbirinden tamamen farklı olduğunu vurgulamıştır (Alarcon ve Lyons, 2011; Barnes ve Colliers, 2013). Tatmin çalışanlar işyerinde büyük olasılıkla zevkli bir duygusal durum yaşarlar (Biswas ve Bhatnagar, 2013), fakat iş tatmini üretkenlikle sonuçlanmayabilir (Abraham, 2012). Saks (2006). Çalışmaya tutkunluğun iş performansı ve çalışan refahının güvenilir bir yordayıcısı olması, bu farklılıkların, yapıların farklı doğalarının ürünleri olmasındandır. İş tatmini pasif ve duygusal bir durum iken, çalışmaya tutkunluk aktif bir memnuniyet halidir (van Wingerden vd., 2016). Bu nedenle araştırmalar, çalışma koşullarından, kuruluşun ödül sisteminden, iş ilişkilerinden ve terfi fırsatlarından memnun olan çalışanların muhtemelen işlerinde yer alacaklarını göstermektedir (Havens vd., 2018). İş tatmini, işin duygusal yönlerine, iş koşullarının veya özelliklerinin değerlendirici bir tanımına odaklanırken (Christian vd., 2011, s. 97), çalışmaya tutkunluk, katılımın fiziksel, duygusal ve bilişsel yönlerine bir bireyin işten kaynaklanan deneyimlerinin bir açıklaması olarak odaklanır (Christian vd., 2011, s.97).

Çalışmaya tutkunluk ile iş tatmini arasındaki benzerlik ve çalışmaya tutkunluğu yapısının benzersizliği (Newman ve Harrison, 2008) göz önüne alındığında, tatmin ve tutkunluğun aynı anda olası aracılık etkisinden söz edilebilir. Ertürk ve Erdirençelebi'ye (2018) göre çalışanların iş yaşamında yalnızlığı iş tatmini üzerinden işten ayrılma niyetini olumlu yönde

etkilemektedir. Çalışanların iş tatmini (Saks, 2006), sağlık, örgütsel bağlılık (Saks, 2006; Simpson, 2009) ile pozitif ilişkili olduğu için çalışanlar ve kuruluşlar üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Çalışmaya tutkunluk birçok çalışmada aracı değişken olarak modellenmiştir (Karatepe ve Talebzadeh, 2016; Karatepe ve Eslamlou, 2017; Chen ve Chen, 2012; Chen ve Kao, 2012).

Bireysel boyutlar çalışanların memnuniyetinin bu boyutların sonucu olduğu iş bağlılığına gömülüdür. Bu bulgu, enerji ve özveri ile güçlü ve pozitif iş bağlılığı olan çalışanın genellikle işinden memnun kaldığını gösteren başka bir çalışmayı doğrulamaktadır (Karanika-Murray vd., 2015). Diğer bir araştırma da çalışmaya tutkunluk ile işlerinden duydukları tatminleri arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (Burke ve MacDermid, 1999). Bu arada Rayton ve Yalabık'ın (2014) çalışmasından bir sonuç, çalışanın işverenlerinin tüm yükümlülüklerini yerine getirdiğini hissettiğinde işiyle meşgul olduğunu ve bunun da iş memnuniyetini sağladığını göstermektedir. Bu bulgu, çalışmaya tutkunluk ve iş tatmini arasında pozitif bir ilişki olduğunu doğrulayan Yeh'in (2013) çalışmasıyla uyumludur. Yeh'den (2013) elde edilen bu bulgu, özel sektör bankasında çalışan yöneticilerin iş tatmini ile çalışmaya tutkunlukları arasındaki ilişkiyi araştıran ve sonuçların olumlu bir ilişki olduğunu gösteren yakın tarihli bir çalışmada doğrulanmıştır (Garg vd., 2018).

İş yerinde kendisini yalnız hisseden birey iş ortamındaki arkadaşlarıyla iletişim ve ilişkilerini zamanla azaltmakta ve olumsuz bir duygu hali içerisine girecektir. Bundan dolayı birey psikolojik, fiziksel ve sosyal açıdan kendisini her şeyden çekmeye yatkın bir duruma düşecektir. İş yerinde tüm yaşanan olumsuzluklarla beraber sosyal ilişkilerinde de yetersizlik yaşayan ve tüm her şeyden memnun olamayan birey çalışmaktan bezecek ve işten kaytarma, işe geç gitme ya da işten ayrılma gibi eylemlerle sonuçlanacak bir duruma gelecektir. Bu anlatılanlar sonucunda araştırmada öne sürülen diğer hipotezler şu şekildedir;

Hipotez 4: İş tatmininin iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında aracılık rolü vardır.

Hipotez 5: Çalışmaya tutkunluğun iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında aracılık rolü vardır.

Hipotez 6: Çalışmaya tutkunluğun iş yaşamında yalnızlık ile iş tatmini arasında aracılık rolü vardır.

Araştırmanın Yöntemi

Örnekleme

Araştırmada basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmış olup, örneklem Antalya'da turizm sektöründe görev yapan çoğunluğunun yöneticilerin oluşturduğu 338 çalışandan oluşmaktadır. Araştırma verileri 20 Mayıs 2019 - 20 Haziran 2019 zaman aralığında elde edilmiştir. Katılımcıların %39,3'ü (133 kişi) kadın, %60,7'si (205 kişi) ise erkektir. Çalışanların önemli bir kesimi (%77,2'sine karşılık gelen 261 kişi) 18-35 yaş aralığındadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%82,5'ine karşılık gelen 279 kişi) lise ve üniversite mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların %5'i medeni durumunu belirtmemiş, %34,1'i (115 kişi) evli, %60,9'u (206 kişi) ise bekâr olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların %68,3'üne karşılık gelen 231 kişi yiyecek içecek departmanında çalıştığını belirtmiştir. Katılımcıların %79,3'ü (268 kişi) yönetici pozisyonunda bulunmayan çalışanlardan oluşurken, geri kalanı şefler, departman müdür yardımcıları ve departman müdürlerinden oluşmaktadır. Çalışanlardan %74,6'sı hali

hazırda çalışmakta olduğu işletmedeki çalışma geçmişinin 5 yıla kadar olduğunu belirtmişlerdir. Çalışanların %46,7'si sektördeki çalışma sürelerinin 5 yılı geçmediğini, %24,9'u ise bu sürenin 10 yılı geçmediğini ifade etmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmış olup anketler elden toplanmıştır. Ölçekler 5'li Likert şeklinde (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum ya da 1-hiç memnun değilim, 5-çok memnunum) tasarlanmıştır. Ölçeklerle birlikte, anket formunda birtakım demografik ifadeler de yer verilmiştir.

İş yaşamında yalnızlığı ölçmek için Wright vd.'nin (2006) geliştirdiği ve Doğan vd. (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış olan İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği (Loneliness at Work Scale-LAWS) kullanılmıştır. Toplam 16 ifadeden oluşan ölçek duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık olmak üzere iki alt boyuttan meydana gelmektedir. Duygusal yoksunluk boyutundaki ifadeler "Kendimi iş arkadaşlarımdan duygusal olarak uzak hissediyorum" ifadesi örnek verilebilirken; sosyal arkadaşlık boyutundaki ifadeler ise, "İş yerinde istediğimde kişisel düşüncelerimi paylaşabileceğim kimse yoktur" ifadesi örnek olarak verilebilir. Doğan vd.'nin (2009) çalışmasında ölçeğin genel Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,91; duygusal yoksunluk boyutunun 0,87; sosyal arkadaşlık boyutunun 0,83 olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların çalışmaya tutkunluklarının ölçülmesinde Schaufeli vd.'nin (2002) geliştirdiği ve Turgut (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Utrecht Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği (Utrecht Work Engagement Scale-UWES) ölçeği kullanılmıştır. 17 ifadeden oluşan ölçek dinçlik, yoğunlaşma ve adanmışlık olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Dinçlik boyutunda "İşimde zihnim çabuk ve güçlü şekilde toparlarım.", yoğunlaşma boyutunda "Çalışırken zamanın nasıl geçtiğini anlamam." ve adanmışlık boyutunda "Yaptığım işin anlamlı olduğunu ve bir amaca hizmet ettiğini düşünüyorum." ifadeleri örnek verilebilir. Turgut (2011) çalışmasında ölçeğin genel Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısını 0,89; dinçlik boyutunun 0,81; yoğunlaşma boyutunun 0,86 ve adanmışlık boyutunun 0,87 olarak tespit etmiştir.

Yaşam tatmininin ölçülmesinde Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen ve Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Yaşam Tatmini Ölçeği'nden yararlanılmıştır. 5 ifadeden oluşan ölçek tek boyutludur. Ölçekte geçen ifadeler, "İdeallerime yakın bir yaşantım vardır." ve "Şimdiye kadar yaşamdan istediğim önemli şeylere sahip oldum." örnek verilebilir. Dağlı ve Baysal'ın (2016) çalışmasında, ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,88 olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların iş tatmininin ölçülmesinde 20 ifadeden oluşan Weiss vd. (1967) tarafından geliştirilen Minnesota İş Tatmini Ölçeği'nden yararlanılmıştır. Ölçek içsel iş tatmini ve dışsal iş tatmini olmak üzere iki boyuttan meydana gelmektedir. "Kendi yeteneklerimle bir şeyler yapabilme şansı vermesi yönünden" ifadesi içsel iş tatmini boyutundaki ifadeler için örnek oluştururken, "yaptığım iş karşısında takdir edilmem yönünden" ifadesi ise dışsal iş tatmini boyutundaki ifadeler için örnek oluşturmaktadır. Boz'un (2016) çalışmasında iş tatmini ölçeğinin genel Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,93; içsel tatmin boyutunun 0,89 ve dışsal tatmin boyutunun 0,90 olarak tespit edilmiştir.

İstatistiki İşlemler

Araştırmanın veri analizleri IBM SPSS 23 ve IBM SPSS AMOS 24 paket programları yardımıyla gerçekleştirilmiştir. IBM SPSS 23 yardımıyla, ölçeklerin güvenilirlik analizleri ve ana değişkenlerin korelasyon analizleri yapılmıştır. Araştırmada hipotezlerin testi yapısal eşitlik modellemesinden (YEM) yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. YEM, IBM SPSS AMOS 24 paket programı ile yapılmıştır. Araştırmada aracılık etkisinin anlamlılığı, Sobel Testi ile incelenmiştir.

Bulgular

Araştırmada yararlanılan ölçeklerin geçerliliğini test etmek için IBM SPSS AMOS 24 paket programından yararlanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Çalışmada iyi uyum istatistikleri olarak Uyum İyiliği İndeksi (Goodness of Fit Index-GFI), Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (Adjusted Goodness of Fit Index-AGFI), Ki-Kare İstatistiği (Chi-Square- χ^2) ve Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA) değerleri kullanılmıştır. Meydan ve Şeşen'e (2011) göre, kabul edilebilir uyum için bahsi geçen istatistiklere dair $\chi^2/sd \leq 5$; GFI $\geq 0,85$; AGFI $\geq 0,85$; RMSEA $\leq 0,08$ koşullarının karşılanması yeterli görülebilmektedir. Buna karşın, Bone vd. (1989) bazı durumlarda GFI ve AGFI'nın örneklem büyüklüğünden ya da modelin karmaşıklığından ötürü kritik değerin çok az altında gerçekleşebileceğini, bu haliyle de modelin kabul görebileceğini vurgulamaktadır. Hair vd. (1998) ise, RMSEA değerinin 0,08 ile 0,10 arasında gerçekleşmesi durumunda da, elde edilen değer kabul edilebilir uyuma işaret edebileceğini savunmaktadır.

İki boyutlu İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği'nin birtakım modifikasyonlara gidilerek gerçekleştirilen DFA sonuçlarına bakıldığında, uyum iyiliği değerlerinin referans değerleri karşıladığı ve kabul edilebilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir [$\chi^2(98, N = 338) = 416,89$; $\chi^2/sd = 4,25$; GFI = 0,87; AGFI = 0,83; RMSEA = 0,098]. Benzer şekilde, üç boyutlu Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği'nin modifikasyonlu DFA sonuçları incelendiğinde, kabul edilebilir uyum değerlerinin karşılandığı görülmektedir [$\chi^2(114, N = 338) = 419,80$; $\chi^2/sd = 3,68$; GFI = 0,87; AGFI = 0,82; RMSEA = 0,089]. İki boyutlu İş Tatmini Ölçeği'nin modifikasyonlu DFA sonuçları da, ölçeğin mevcut haliyle kabul edilebilir uyum istatistiklerine sahip olduğunu göstermiştir [$\chi^2(166, N = 338) = 533,16$; $\chi^2/sd = 3,21$; GFI = 0,86; AGFI = 0,82; RMSEA = 0,081]. Diğer yandan, tek boyuttan oluştuğu için Yaşam Tatmini Ölçeği için DFA gerçekleştirilmemiştir.

Tablo 1'de araştırmanın ana değişkenlerinin ortalama değerleri, standart sapma değerleri, Pearson korelasyon katsayıları ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayılarına yer verilmiştir. Korelasyon analizi sonuçları değişkenler arasında farklı düzeylerde de olsa ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Tablo incelendiğinde çalışanların iş yaşamında yalnızlığı (İYY) ile yaşam tatmini (YT) arasında olumsuz yönde zayıf ilişki ($r = -0,21$; $p < 0,01$); İYY ile iş tatmini (İT) arasında olumsuz yönde zayıf ilişki ($r = -0,33$; $p < 0,01$); İYY ile çalışmaya tutkunluk (ÇT) arasında olumsuz yönde zayıf ilişki ($r = -0,21$; $p < 0,01$) tespit edilmiştir. Ayrıca, YT ile İT arasında olumlu yönde orta düzey ilişki ($r = 0,53$; $p < 0,01$); YT ile ÇT arasında olumlu yönde orta düzey ilişki ($r = 0,43$; $p < 0,01$) ve İT ile ÇT arasında olumlu yönde orta düzey ilişki ($r = 0,53$; $p < 0,01$) saptanmıştır.

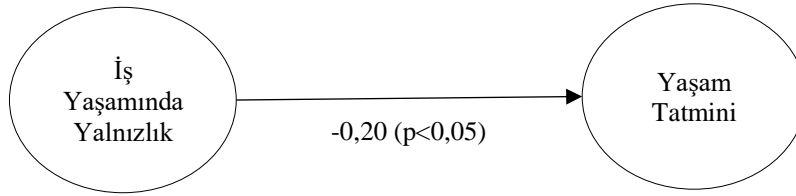
Tablo 1. Değişkenlerin Ortalama, Standart Sapma, Güvenilirlik Katsayısı ve Korelasyon Değerleri

İş Yaşamında Yalnızlık, Çalışmaya Tutkunluk, Yaşam Tatmini ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Turizm Sektörü İncelemesi

Değişkenler	Ort.	S. S.	Cronbach Alfa	1	2	3	4
1. İş Yaşamında Yalnızlık (İYY)	2,35	0,68	0,84	1,00	-0,21**	-0,33**	-0,21**
2. Yaşam Tatmini (YT)	3,16	1,08	0,83	-0,21**	1,00	0,53**	0,43**
3. İş Tatmini (İT)	3,41	0,74	0,92	-0,33**	0,53**	1,00	0,53**
4. Çalışmaya Tutkunluk (ÇT)	3,52	0,75	0,90	-0,21**	0,43**	0,53**	1,00

*p < 0,05 düzeyinde anlamlı; **p < 0,01 düzeyinde anlamlı.

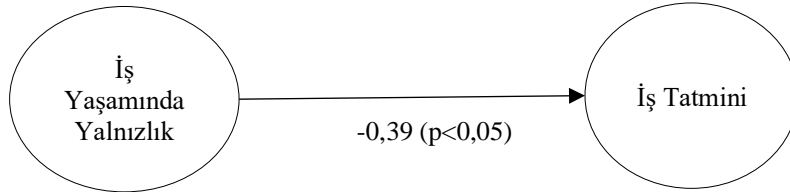
Araştırmada hipotezlerin testinde YEM'den yararlanılmıştır. Şekil 1'de yer verilen ilk modelde bağımsız değişken olarak ele alınan iş yaşamında yalnızlığın, bağımlı değişken olan yaşam tatminine etkisi incelenmiştir. Bu modele ait uyum istatistikleri kabul edilebilir uyuma işaret etmektedir [$\chi^2(169, N = 338) = 634,63$; $\chi^2/sd = 3,76$; GFI = 0,86; AGFI = 0,80; RMSEA = 0,090]. Şekil 1'den anlaşıldığı üzere, iş yaşamında yalnızlığın yaşam tatmini üzerindeki etkisi -0,20 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç "Hipotez 1: İş yaşamında yalnızlık, yaşam tatminini olumsuz yönde etkiler." hipotezinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

*p<0,05 düzeyinde anlamlı

Şekil 1. İş Yaşamında Yalnızlığın Yaşam Tatminine Doğrudan Etkisini Gösteren Model

Şekil 2'de yer verilen ikinci modelde, bağımsız değişken olarak ele alınan iş yaşamında yalnızlığın, bağımlı değişken olan iş tatminine etkisi araştırılmıştır. İyi uyum istatistiklerine ilişkin değerlendirmeler ışığında bakıldığında, bu modelin değerlerinin kabul edilebilir uyuma işaret ettiği söylenebilmektedir [$\chi^2(573, N = 338) = 1476,96$; $\chi^2/sd = 2,58$; GFI = 0,81; AGFI = 0,78; RMSEA = 0,068]. Şekil 2'den anlaşıldığı üzere, iş yaşamında yalnızlığın iş tatmini üzerindeki etkisi -0,39 ($p < 0,05$) olarak bulunmuştur. Bu bulgu "Hipotez 2: İş yaşamında yalnızlık, iş tatminini olumsuz yönde etkiler." hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

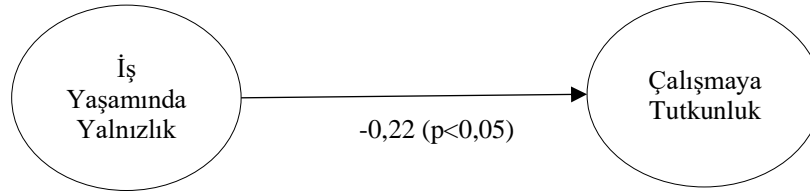

p<0,05 düzeyinde anlamlı

Şekil 2. İş Yaşamında Yalnızlığın İş Tatminine Doğrudan Etkisini Gösteren Model

Şekil 3'de yer verilen modelde, bağımsız değişken olarak ele alınan iş yaşamında yalnızlığın, bağımlı değişken olan çalışmaya tutkunluğa etkisi araştırılmıştır. Bu modelin de iyi uyum istatistiklerinin kabul edilebilir uyuma işaret ettiği söylenebilmektedir [$\chi^2(135, N = 471) =$

1458,55; $\chi^2/sd = 3,10$; GFI = 0,79; AGFI = 0,75; RMSEA = 0,079]. Şekil 3'den anlaşıldığı üzere, iş yaşamında yalnızlığın çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisi -0,22 ($p < 0,05$) olarak bulunmuştur. Bu bulgu "Hipotez 3: İş yaşamında yalnızlık, çalışmaya tutkunluğu olumsuz yönde etkiler." hipotezinin desteklendiğine işaret etmektedir.

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı

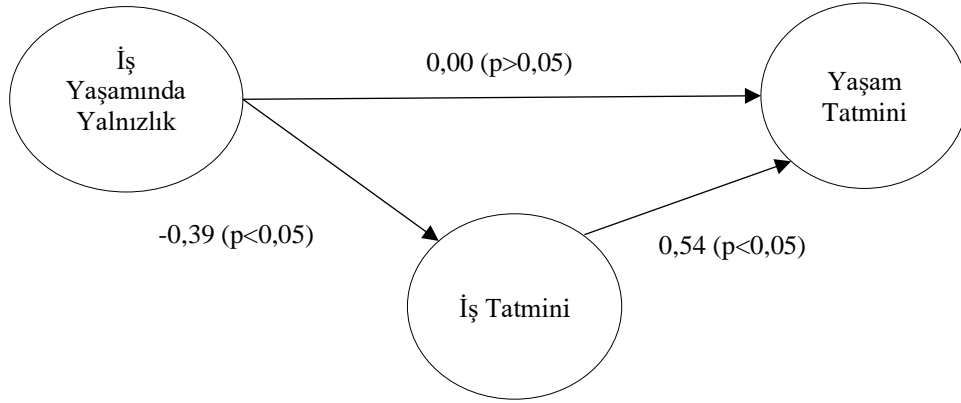
Şekil 3. İş Yaşamında Yalnızlığın Çalışmaya Tutkunluğa Doğrudan Etkisini Gösteren Model

Hipotez 4, Hipotez 5 ve Hipotez 6'nın test edilmesinde aracı etkiye işaret eden modellerden yararlanılmıştır. Baron ve Kenny'e (1986) göre, bir değişkenin aracılık etkisinden bahsedilebilmesinde dört koşulun sağlanması gerekli görülmektedir. İlk koşul, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkiye sahip olmasıdır. İkinci koşul olarak ise, aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkiye sahip olması şeklindedir. Aracı etkinin değerlendirilmesinde üçüncü koşul, bağımsız değişkenin aracı değişkeni anlamlı şekilde etkilemesi gerekliliğidir. Son koşul olarak, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin aracı değişkenin modele dâhil edilmesiyle birlikte azalması ya da anlamsızlaşması gerekmektedir. Şayet aracı değişkenin devreye girmesiyle birlikte, sözü edilen etki tamamen anlamsızlaşıyorsa, aracı değişkenin tam aracılık etkisinin olduğundan; etkinin düzeyi düşüyor ise, aracı değişkenin kısmi aracılık etkisinin varlığından bahsedilebilmektedir.

Şekil 4'te iş yaşamında yalnızlığın yaşam tatminine etkisinde, iş tatmininin aracı rolünü gösteren hipotezi test etmek amaçlı geliştirilen modeli göstermektedir. Uyum istatistiklerine ilişkin değerlendirmeler göz önünde tutulduğunda, sözü edilen modele ilişkin uyum istatistiklerinin, kabul edilebilir uyuma işaret ettiği söylenebilmektedir [$\chi^2(748, N = 338) = 1694,82$; $\chi^2/sd = 2,27$; GFI = 0,81; AGFI = 0,78; RMSEA = 0,061]. Şekil 1'de ele alınan ilk modelde bağımsız değişken iş yaşamında yalnızlığın bağımlı değişken yaşam tatmini üzerindeki etkisi -0,20 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiş olduğundan Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık ile ilgili ilk koşulunun yerine getirildiği görülmektedir. Şekil 4'de yer alan ikinci modelde ise, iş tatmininin aracı etkisini gösteren diğer koşulların sağlandığı görülmektedir. Şekil 4'de, aracı değişken olan iş tatmininin bağımlı değişken olan yaşam tatmini üzerindeki etkisi 0,54 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiş, bağımsız değişken olan iş yaşamında yalnızlığın aracı değişken olan iş tatmini üzerindeki etkisi de -0,39 ($p < 0,05$) düzeyinde saptanmıştır. Şekil 4'de yer alan modelde, iş tatmininin aracı değişken olarak modele katılmasının sonucu olarak, iş yaşamında yalnızlığın yaşam tatmini üzerindeki etkisinin tamamen anlamsızlaştığı görülmüştür (0,00; $p > 0,05$). Baron ve Kenny'e (1986) göre bu durum iş tatmininin, iş yaşamında yalnızlığın yaşam tatminine etkisinde tam aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında, aracı etkinin anlamlılığını sorgulayan Sobel Testi'ne (Sobel, 1982) göre, iş tatmininin iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında aracılık rolü üstlendiği teyit edilmiştir ($Z = -4,78$; $p < 0,05$).

İş Yaşamında Yalnızlık, Çalışmaya Tutkunluk, Yaşam Tatmini ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Turizm Sektörü İncelemesi

Bu bulgular çerçevesinde, "Hipotez 4: İş tatmininin, iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında aracılık rolü vardır." hipotezi desteklenmektedir.

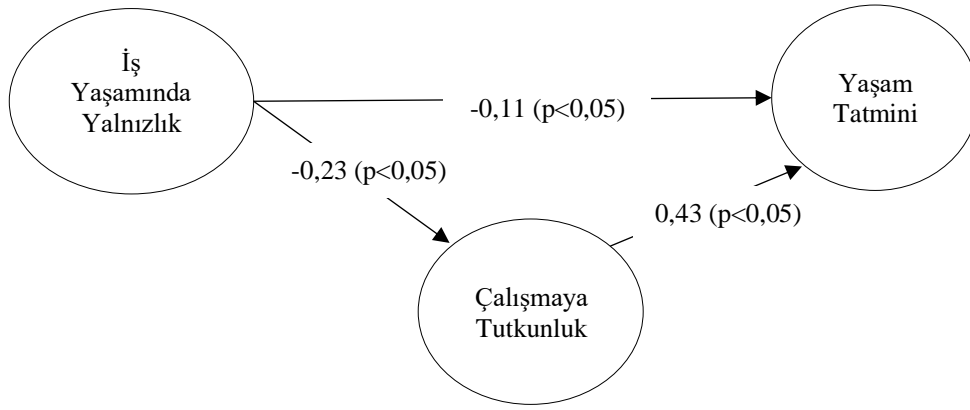

*p<0,05 düzeyinde anlamlı

Şekil 4. İş Yaşamında Yalnızlığın Yaşam Tatminine Etkisinde İş Tatmininin Aracı Rolünü Gösteren Model

Şekil 5 iş yaşamında yalnızlığın yaşam tatminine etkisinde, çalışmaya tutkunluğun aracı rolünü gösteren hipotezi test etmek amaçlı geliştirilen modeli göstermektedir. Uyum istatistiklerine ilişkin değerlendirmeler göz önünde tutulduğunda, sözü edilen modele ilişkin uyum istatistiklerinin, kabul edilebilir uyuma işaret ettiği söylenebilmektedir [$\chi^2(631, N = 338) = 1660,63$; $\chi^2/sd = 2,63$; GFI = 0,80; AGFI = 0,76; RMSEA = 0,070]. Şekil 1'de ele alınan ilk modelde bağımsız değişken iş yaşamında yalnızlığın bağımlı değişken yaşam tatmini üzerindeki etkisi -0,20 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiş olduğundan Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık ile ilgili ilk koşulunun yerine getirildiği görülmektedir. Şekil 5'de yer alan modelde ise, çalışmaya tutkunluğun aracı etkisini gösteren diğer koşulların sağlandığı görülmektedir. Şekil 5'de, aracı değişken olan çalışmaya tutkunluğun bağımlı değişken olan yaşam tatmini üzerindeki etkisi 0,43 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiş, bağımsız değişken olan iş yaşamında yalnızlığın aracı değişken olan çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisi de -0,23 ($p < 0,05$) düzeyinde saptanmıştır. Şekil 5'de yer alan modelde çalışmaya tutkunluğun aracı değişken olarak modele katılmasının sonucu olarak, iş yaşamında yalnızlığın yaşam tatmini üzerindeki etkisinin anlamsızlaşmadığı, ancak etki düzeyinin azaldığı görülmüştür (-0,11; $p < 0,05$).

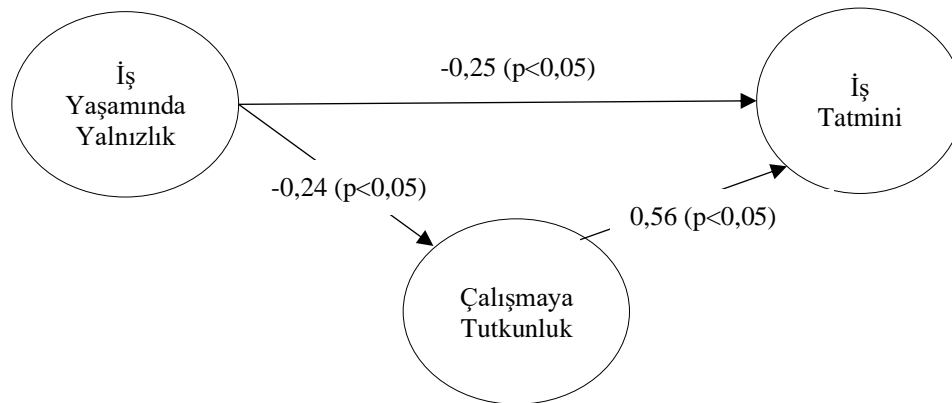
Baron ve Kenny'e (1986) göre bu durum çalışmaya tutkunluğun, iş yaşamında yalnızlığın yaşam tatminine etkisinde kısmi aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan, gerçekleştirilen Sobel Testi'ne (Sobel, 1982) göre, çalışmaya tutkunluğun iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında aracılık rolü üstlendiği teyit edilmiştir ($Z = -3,21$; $p < 0,05$). Bu bulgulara bakıldığında, "Hipotez 5: Çalışmaya tutkunluğun, iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında aracılık rolü vardır." hipotezi desteklenmektedir.

*p<0,05 düzeyinde anlamlı

Şekil 5. İş Yaşamında Yalnızlığın Yaşam Tatminine Etkisinde Çalışmaya Tutkunluğun Aracı Rolünü Gösteren Model

Şekil 6 iş yaşamında yalnızlığın iş tatminine etkisinde, çalışmaya tutkunluğun aracı rolünü gösteren hipotezi test etmek amaçlı geliştirilen modeli göstermektedir. Uyum istatistiklerine ilişkin değerlendirmeler göz önünde tutulduğunda, sözü edilen modele ilişkin uyum istatistiklerinin, kabul edilebilir uyuma işaret ettiği söylenebilmektedir [$\chi^2(1287, N = 338) = 3029,75$; $\chi^2/sd = 2,35$; GFI = 0,75; AGFI = 0,72; RMSEA = 0,063]. Şekil 2’de ele alınan modelde bağımsız değişken iş yaşamında yalnızlığın bağımlı değişken iş tatmini üzerindeki etkisi -0,39 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiş olduğundan Baron ve Kenny’nin (1986) aracılık ile ilgili ilk koşulunun yerine getirildiği görülmektedir. Şekil 6’da yer alan modelde ise, çalışmaya tutkunluğun aracı etkisini gösteren diğer koşulların sağlandığı görülmektedir. Şekil 6’da, aracı değişken olan çalışmaya tutkunluğun bağımlı değişken olan iş tatmini üzerindeki etkisi 0,56 ($p < 0,05$) olarak tespit edilmiş, bağımsız değişken olan iş yaşamında yalnızlığın aracı değişken olan çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisi de -0,24 ($p < 0,05$) düzeyinde saptanmıştır. Şekil 6’da yer alan modelde çalışmaya tutkunluğun aracı değişken olarak modele katılmasının sonucu olarak, iş yaşamında yalnızlığın iş tatmini üzerindeki etkisinin anlamsızlaşmadığı, ancak etki düzeyinin azaldığı görülmüştür (-0,25; $p < 0,05$). Baron ve Kenny’e (1986) göre bu durum iş yaşamında yalnızlığın iş tatminine etkisinde çalışmaya tutkunluğun kısmi aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, gerçekleştirilen Sobel Testi’ne (Sobel, 1982) göre, çalışmaya tutkunluğun iş yaşamında yalnızlık ile iş tatmini arasında aracılık rolü üstlendiği teyit edilmiştir ($Z = -3,19$; $p < 0,05$). Bu bulgulara bakıldığında, “Çalışmaya tutkunluğun, iş yaşamında yalnızlık ile iş tatmini arasında aracılık rolü vardır.” hipotezi desteklenmektedir.

*p<0,05 düzeyinde anlamlı

Şekil 6. İş Yaşamında Yalnızlığın İş Tatminine Etkisinde Çalışmaya Tutkunluğun Aracı Rolünü Gösteren Model

Sonuç ve Tartışma

Son yıllarda işletmelerin en önemli amaçlarının başında çalışanların yöneticileri ve çalışma arkadaşları ile sağlıklı iletişim kurmalarını sağlamaktır. Örgütlerin bu amaca önem vermelerinin nedeni ise çalışanların kendilerini sosyal çevreden kopuk ve duygusal olarak yalnız hissetmeleri olduğu söylenebilir. Sosyal bir çevreye sahip çalışanlara da nadiren rastlanılmakta ve gün geçtikçe bireyler çalışma şartları ve zorluklarının artmasıyla daha da yalnız hissetmeye ve yalnız kalmaya başladıkları söylenebilir.

Bu çalışmada da son zamanlarda ön planda olan ve birçok çalışanın maruz kaldığı iş yaşamında yalnızlık kavramı ana değişken olarak incelenmiştir. İş yaşamındaki yalnızlığı, psikolojik sağlığını ve iş performansını olumsuz yönde etkilediği düşünüldüğünde işyerinde yalnızlık, kişisel ve örgütsel hedefler arasındaki dengede bir bozukluğa neden olur, çalışanların iş tatmini ve üretkenliğini düşürür ve başarısızlık korkusunu, yetersizlik duygularını ve algılanan iş stresini teşvik eder. Bir işe yönelik bu tutumlar, çalışanların sağlığına (Faragher vd., 2005) ve genel yaşam memnuniyetlerine (Judge ve Watanabe, 1993) katkıda bulunur. Memnun çalışanlar meslektaşlarıyla daha iyi ilişkiler sürdürür (Swider vd., 2011), daha az işe gelmeme eğilimindedirler (Steel vd., 2002) ve daha az memnun olan meslektaşlarına göre işi bırakma olasılıkları daha düşüktür (Swider vd., 2011) ve örgütlerine daha fazla bağlılıkları vardır (Yoon ve Thye, 2002), ancak daha da önemlisi, iş tatmini yüksek yaşam tatmininin sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

Günümüzde örgütlerin rekabet üstünlüğü kazanmalarında en değerli kaynağın çalışanları olduğu değerlendirildiğinde, çalışanlarının verimliliği ve performansını etkileyecek her unsur için çalışanın kendisini mutlu hissetmesi, çalışma arkadaşları ve yöneticileriyle etkileşim içinde olması önem taşımaktadır. İş yerinde yalnızlık duygusu, fiziksel olarak birbirine yakın ya da uzak olmaktan kaynaklanan bir yalnızlık hissinden farklı olarak çalışanın kendisini sosyal etkileşimden izole hissettiği ve etrafında pek çok iş arkadaşı bulunurken kendisini duygusal olarak yalnız hissettiği durumdur. İş yerinde çalışanlar arasındaki etkileşim ve iletişim çoğunlukla fiziksel olarak birbirine yakın olmanın ötesine geçememektedir. İş yaşamında yalnızlık hisseden çalışan hem kendisini hem de içinde bulunduğu örgütü etkileyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İş yaşamında sağlıklı iletişim kuramayan ve yeteri kadar destek göremediğini düşündüğü için yalnızlık hissine kapılan bir çalışanın çalışmaya tutkunluk, yaşam ve iş tatmini düzeyleri olumsuz yönde etkilendiği söylenebilir.

Bu çalışmada turizm sektöründe çalışanların oluşturduğu örneklem üzerinde iş yaşamında yalnızlığın önce yaşam tatmini ile ilişkisi ve bu ilişkide iş tatmininin aracılık rolüne daha sonra ise iş yaşamında yalnızlığın yaşam tatmini ile ilişkisinde çalışmaya tutkunluğun aracılık rolüne odaklanılmıştır. Çalışanın iş yerinde ve özel hayatında olumsuzluklarla karşılaşmasına neden olan yalnızlık hissi iş tatmini ve çalışmaya tutkunluk ile daha iyi ve olumlu yönde etkilenmekte midir? araştırma sorusundan hareketle, işyeri yalnızlığının iş ve yaşam tatmini üzerindeki etkisinde iş tatmini ve çalışmaya tutkunluğun aracılık rolünün ne olacağına

yönelik olarak bu araştırma tasarlanmıştır. Bu çalışma iki aşamalı araştırma tasarımı ile sınanan 6 hipoteze dayanmaktadır. Araştırmada iş yaşamı yalnızlığı ile iş tatmini ve yaşam tatmini ilişkileri ilk bölüm de araştırılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise iş tatmininin iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında aracılık rolü üstlendiği; çalışmaya tutkunluğun iş yaşamında yalnızlık ile yaşam tatmini arasında aracılık rolü üstlendiği ve iş yaşamında yalnızlığın iş tatmini ilişkisinde çalışmaya tutkunluğun aracılık rolü üstlendiği teyit edilmiştir.

Bu çalışma iki nedenden dolayı işyeri yalnızlığına odaklanmaktadır. Öncelikle yalnızlık işyerinde yaygın bir sorundur. Bireysel düzeyde yalnızlık, strese, kötü sağlığa, depresyona, yaşam kalitesinin, iş tatminin ve çalışmaya tutkunluğun düşmesine yol açmaktadır. Becerilerini, enerjilerini ve ruh hallerini geliştiren çalışmaya tutkun çalışanlar, bu kaynakları kullanarak işyerinde daha iyi ilişkiler kurmakla birlikte, tutkunluk düzeylerini yükseltebilir ve bunu yaparken iş yaşamında yalnızlığı azaltabilir. Diğer neden ise iş yaşamında yalnızlık iş tatmini ve çalışmaya tutkunluğun aracılığıyla bireylerin hem yaşam tatminini hem de iş tatminini olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenlerden dolayı bu çalışmanın amacı iş yeri yalnızlığı ile iş tatmini, yaşam tatmini ve çalışmaya tutkunluk kavramlarının alt boyutlarıyla birlikte aralarındaki ilişkileri kapsamlı ve detaylı olarak ortaya çıkarmak ve yazına katkı sağlamaktır. Böylelikle bu araştırmada çok değişkenli bir model kurgulanmış olup bağımsız değişken iş yaşamında yalnızlıktır. Diğer değişkenler ise; iş tatmini, kişinin işle bağlantılı kendi duyguları ve değerleri, ilerleme fırsatları ve işin özellikleriyle doğrudan ilişkili ve işe yönelik olumlu etkiler, yaşam tatmini bir kişinin yaşam kalitesinin seçtiği kriterlere göre genel bir değerlendirmesi ve çalışmaya tutkunluk ise kendini işe adanma, işe anlam yükleme, işi özümseme, yüksek konsantrasyon ve işe dahil olmaya yönelik yüksek enerjiyi ifade etmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmanın mevcut yazına birçok yönden katkı sağlamış olduğu ve yazındaki boşluğu doldurduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına istinaden gelecekte yapılacak araştırmalar ve çalışmalar için bazı öneriler verilebilir. Öncelikle çalışma hayatı ve çalışma ilişkilerinin çalışanlar üzerindeki etkileri düşünüldüğünde iş yaşamında yalnızlığın bu çalışmada ele alınan yaşam ve iş tatmini ile çalışmaya tutkunluk dışındaki örgütsel davranış konu veya kavramlarıyla da ilişkilendirilerek araştırılması daha farklı boyutlar ve bakış açıları sunacaktır. Birçok değişkenin eş zamanlı olarak araştırma modeline katıldığı araştırma bulgularının etkilerin ve etkileşimlerin ortaya çıkma nedenleri ve sebep olunan sonuçların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abraham, S. (2012). Job satisfaction as an antecedent to employee engagement. *SIES. Journal of Management*, 8(2), 27-36.
- Alarcon, G., ve Lyons, J. (2011). The relationship of engagement and job satisfaction in working samples. *The Journal of Psychology*, 145(5), 463-480.
- Barnes, D. C. & Collier, J. E. (2013). Investigating work engagement in the service environment. *Journal of Services Marketing*, 27(6), 485-499.

- Baron R. M., & Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Barron, C. R., Foxall, M. J., Dollen, K. V., Jones, P. A., & Kelly, A. S. (1994). Marital status social support and loneliness in visually impaired elderly people. *Journal of Advanced Nursing* 19, 272-280.
- Biswas, S., & Bhatnagar, J. (2013). Mediator Analysis of Employee Engagement: Role of Perceived Organizational Support, P-O Fit, Organizational Commitment and Job satisfaction. *The journal of Decision Makers*, 38(1), 27-40.
- Blenegen, M. A., (1993). Nurses' Job Satisfaction: A Meta-Analysis of Related Variables. *Nursing Research*, Jan-Feb, 42(1), 36-41
- Bone, P. F., Sharma, S., & Shimp, T.A. (1989). A Bootstrap Procedure for Evaluating Goodness-of-Fit Indices of Structural Equation and Confirmatory Factor Models. *Journal of Marketing Research*, 26(1), 105-111.
- Boz, H. (2016). *Yöneticilerin yetenek yönetimi yetkinliklerinin işten ayrılma niyeti ile ilişkisinde duygusal bağlılık, çalışmaya tutkunluk ve iş tatmininin aracılık etkisi: Bankacılık sektöründe bir araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Burke, R. J., & MacDermid, G. (1999). Are workaholics job satisfied and successful in their careers? *Career Development International*, 4, 277-282.
- Chan, S.H., & Qiu, H. H. (2011). Loneliness, Job satisfaction, and organizational commitment of migrant workers: Empirical evidence from China. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(5), 1109-1127.
- Chen, C.-F., & Chen, S.C. (2012). Burnout and work engagement among cabin crew: antecedents and consequences. *Int. J. Aviat. Psychol.* 22, 41–58.
- Chen, C.F., & Kao, Y.L. (2012). Moderating effects of work engagement and job tenure on burnout-performance among flight attendants. *J. Air Transp. Manag.* 25, 61–63.
- Christian, M. S., Garza, A. S., & Slaughter, J. E. (2011). Work engagement: A quantitative review and test of its relations with task and contextual performance. *Personnel Psychology*, 64, 89-136.
- Christopher, J. C. (1999). Situating psychological well-being: exploring the cultural roots of its theory and research. *Journal of Counseling ve Development*, 77(2), 141-153.
- Cindiloğlu, M, Polatçı, S, Özçalık, F. ve Gültekin Z. (2017). İşyeri Yalnızlığının İş ve Yaşam Tatminine Etkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 17(2), 191-200.
- Çetin, A., & Alacalar, A. (2016). İş yaşamında yalnızlığı yordamada kişilik özellikleri ile algılanan sosyal ve örgütsel desteğin rolü, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 193-216.

- Dağlı, A., & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1262.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale, *Journal of Personality Assessment*, 49 (1), 71-75.
- Doğan, T., Çetin, B., & Sungur, M. Z. (2009). İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenirlik çalışması, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 271-277.
- Ertürk, E., & Erdirençelebi, M., (2018). Çalışanların Örgütsel Yalnızlık Algısının İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2), 603-618.
- Faragher, E. B., Cass, M. & Cooper, C. L. (2005). The relationship between job satisfaction and health: A meta-analysis. *Occupational and Environmental Medicine*, 62, 105-112.
- Garg, K., Dar, A. F., & Mishra, M. (2018). Job satisfaction and work engagement: A study using a private sector bank. *Advances in Developing Human Resources*, 20(10), 58–71.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L. ve Black, W. C. (1998). *Multivariate Data Analysis*, Pearson Education, New Jersey.
- Havens, D. S., Gittel, J. H., & Vasey, J. (2018). Impact of relational coordination on nurse job satisfaction, work engagement and burnout: Achieving the quadruple aim. *The Journal of Nursing Administration*, 48(3), 132–140.
- Hawkey, L. C., & Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness matters: a theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*, 40(2), 218-227.
- Hoppock, R. (1935). *Job Satisfaction*. Harper, Oxford.
- Judge, T., & Watanabe, S. (1993). Another Look at the Job Satisfaction-Life Satisfaction Relationship. *Journal of Applied Psychology*, 78, 939-948.
- Kahn, A. W. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement At Work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692–724.
- Karacaoğlu, K., & Yumuk, Y. (2014). İşgören yalnızlığının bir öncülü olarak örgütsel dışlanma: beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma, 15.Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, 13-16 Kasım 2014, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 552-577.
- Karanika-Murray, M., Duncan, N., Pontes, H.M., & Griffiths, M.D. (2015). Organizational identification, work engagement, and job satisfaction. *Journal of Managerial Psychology*, 30, 1019-1033.
- Karatepe, O.M., & Talebzadeh, N., (2016). An empirical investigation of psychological capital among flight attendants. *J. Air Transp. Manag.* 55, 193–202
- Karatepe, O.M., & Eslamlou, A., (2017). Outcomes of job crafting among flight attendants. *J. Air Transp. Manag.* 62, 34–43.
- Kavanagh M.J., & Halpern M. (1977). The Impact of Job Level and Sex Differences on the Relationship Between Life and Job Satisfaction. *Academy of Management Journal*, 20, 66-73

- Lam, L. W., & Lau, D. C. (2012). Feeling lonely at work: Investigating the consequences of unsatisfactory workplace relationships. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(20), 4265-4282.
- Lavy, S., & Littman-Ovadia, H. (2017). My better self: Using strengths at work and work productivity, organizational citizenship behavior, and satisfaction. *Journal of Career Development*, 44(2), 95-109.
- Linn, L. S., Yager, J., & Cope, D. (1985). Health status, job satisfaction, job stress and life satisfaction among academic and clinical faculty. *JAMA*, 254(19): 2775-2782.
- Locke, E. A. (1969). What is job satisfaction? *Organizational Behavior and Human Performance*, 4, 309-336.
- Lyubomirsky, S., King, L., & Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855.
- Marangoni, C., & Ickes, W. (1989). Loneliness: A theoretical review with implications for measurement. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6(1), 93-128.
- Mercan, N., Oyur, E., Alamur, B., Gul, S., & Bengül S. (2012). İş yeri yalnızlığı ve sosyal fobi arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 213-226.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Murthy, V. (2017). Work and the Loneliness Epidemic, *Harvard Business Review*, the Big Idea Series
- Newman, D. A., & Harrison D. A. (2008). Been there, bottled that: Are state and behavioral work engagement new and useful construct "wines"? *Industrial and Organizational Psychology*, 1, 31-35.
- Öge, E., Çetin, M., & Top, S. (2018). The effects of paternalistic leadership on workplace loneliness, work family conflict and work engagement among air traffic controllers in Turkey, *Journal of Air Transport Management*, 66, 25-35.
- Özçelik, H., & Barsade, S. G. (2018). No Employee an Island: Workplace Loneliness and Job Performance. *Academy of Management Journal*, 61 (6) amj.2015.1066.
- Perlman, D., & Peplau, L. A. (1982). *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*. New York: Wiley.
- Rayton, B. A. & Yalabik, Z.Y. (2014). Work engagement, psychological contract breach and job satisfaction. *The International Journal of Human Resource Management*, 25, 2382-2400.
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21, 600-619.
- Saks, A. M., & Gruman, J. A. (2018). Socialization resources theory and newcomers' work engagement: A new pathway to newcomer socialization. *Career Development International*, 23(1), 12-32.

- Schueller, S. M., & Seligman, M. E. P., (2008). Optimism and Pessimism, *Risk Factors in Depression*. 171-194.
- Simpson, M. R. (2009). Engagement at work: A review of the literature. *International Journal of Nursing Studies*, 46, 1012-1024.
- Shin, D., & Johnson, D. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5(4), 475-492.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach, *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Sekhon, S. K., & Srivastava, M. (2019). *Conquering workplace loneliness Individual or organization accountability. Human Resource Management International Digest*. Emerald Insight (listed in ABDC journal category)
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models, *Sociological Methodology*, 13, 290-312.
- Steel, R. P., Rentsch, J. R., & Hendrix, W. H. (2002). Cross-level replication and extension of Steel and Rentsch's (1995) longitudinal absence findings. *Journal of Business & Psychology*, 16, 447-456.
- Swider, B. W., Boswell, W. R., & Zimmerman, R. D. (2011). Examining the job search/turnover relationship: The role of embeddedness, job satisfaction, and available alternatives. *Journal of Applied Psychology*, 96, 432-441.
- Şanlı, Ö., Tan, Ç., & Bozanoğlu, B. (2018). Öğretmenlerin okul yöneticilerinin iletişim becerilerine ilişkin görüşleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(85),7-20.
- Şişman, M., & Turan, S. (2004). Bazı örgütsel değişkenler açısından çalışanların iş doyumunu ve sosyal-duygusal yalnızlık düzeyleri (meb şube müdür adayları üzerinde bir araştırma), *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 117-128.
- Theeke, L. A., Goins, R. T., Moore, J., & Campbell, H. (2012). Loneliness, depression, social support, and quality of life in older chronically ill Appalachians. *The Journal of Psychology*, 146 (1-2), 155-171.
- Turgut, T. (2010). *Çalışmaya Tutkunluk*, G. İslamoğlu (der.), Kurumlarda İyilik de Var. Nobel, Ankara, 57-89.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya Tutkunluk: İş Yükü, Esnek Çalışma Saatleri, Yönetici Desteği ve İş-Aile Çatışması İle İlişkileri, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 155-179.
- Van Wingerden, J., Bakker, A. B., & Derks, D. (2017). Fostering employee well-being via a job crafting intervention. *Journal of Vocational Behavior*, 100, 164-174.
- Veenhoven, R. (1996). *The study of life satisfaction*. In: W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzeel, ve B. Bunting (Eds). A comparative study of satisfaction with life in Europe. 11-48. Eötvös University Press.

- Yeh, C. M. (2013). Tourism involvement, work engagement and job satisfaction among frontline hotel employees. *Annals of Tourism Research*, 42, 214-239.
- Yılmaz, E., & Altınok, V. (2009). Okul Yöneticilerinin yalnızlık ve yaşam doyum düzeylerinin incelenmesi kuram ve uygulamada eğitim yönetimi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(59), 451-469.
- Yılmaz, E., & Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin İş Yerindeki Yalnızlıkları ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Pegem Journal of Education & Instruction*, 3(3), 59-69
- Yoon, J., & Thye, S. R. (2002). A dual process model of organizational commitment: Job satisfaction and organizational support. *Work and Occupations*, 29, 97-124.
- Yurcu, G., & Kocakula, Ö. (2015). Konaklama İşletmelerinde Çalışan Yalnızlığının Öznel İyi Oluş Üzerine Etkisi, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 30-41.
- Weiss, D. J., Dawis, R. W., England, G. W., & Lofquist, L. H. (1967). Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire, *Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation*.
- Weiss, R. S. (1973). Loneliness: The experience of emotional and social isolation. Cambridge, MA: MIT Press.
- West, D. A., Kellner, R., & West, M. M. (1986). The Effects of loneliness: A review of the literature. *Compr Psychiatry*, 27(4), 351-363.
- Wright, S. L. (2005). Loneliness in the workplace. *Stat. Ber.* [http://dx.doi.org/10.1016/S1746-9791\(05\)01106-5](http://dx.doi.org/10.1016/S1746-9791(05)01106-5).
- Wright, S. L., Burt, C. D. B., & Strongman, K. T. (2006). Loneliness in the workplace: Construct definition and scale development, *NZ J Psychol*, 35, 59-68.

Annales Penceresinden Yemeğin Kültürel Tarihi: Ekmek ve Bira Örneği

Ayşenur Yılmaz^{ab}, Rüya Telli^c

Özet

Yirminci yüzyıl tarihyazımında önemli bir yeri olan Annales okulu, geleneksel tarih yazımından farklı olarak ekonomik toplumsal ve kültürel tarihle de ilgilenir. Gündelik hayatın içerisinde tarih dışı görülen yemek, ekonomik ve sosyal süreçleri etkilemesi bakımından Annales'in çalışma kapsamına girer. Bu çalışmada, ekmek ve biranın antik dönemden üretim ve tüketim bağlamının değiştiği kapitalizme geçiş dönemine kadar uzun erimli bir sürecin ekonomik ve kültürel olarak değişimi temelinde farklılaşmalarının izi sürülecektir. Ekmek ve bira antik dönemden günümüze değin var olagelmiş iki temel tüketim maddesidir. Neolitik dönemle birlikte insanlığın beslenme rejiminde yerini alan ve tarih sahnesinden düşmeyen ekmek ve biranın, aynı hammaddeye dayandığı halde algılanma biçiminin nasıl farklılaştığı sorusu çalışmanın çıkış noktasını oluşturur.

Anahtar Kelimeler

Annales Okulu
Kültür Tarihi
Ekmek
Bira

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.03.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.888605

Cultural History of Food the Annales Perspective: The Example of Bread and Beer

Abstract

The Annales school, which has an important place in Twentieth-Century historiography, deals mainly with economic, social and cultural history. Food, which is seen as a non-historical subject in everyday life, falls within the scope of Annalesin's work in terms of affecting economic and social processes. The study will trace the differentiation of bread and beer on the basis of the economic and cultural change of a long-term process from antiquity to the transition period to capitalism, where the context of production and consumption changes. The question of how bread and beer, which took its place in the feeding regime of humanity with the Neolithic period and did not fall off the stage of history, differed in the way it was perceived, even though it was based on the same raw material, forms the starting point of the study.

Keywords

Annales School
Cultural History
Bread
Beer

About Article

Received: 01.03.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.888605

^a ylmzaysenur001@gmail.com

^b Doktor adayı, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, ORCID: 0000-0003-0360-9156

^c Doktor adayı, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, ORCID: 0000-0002-4576-0842

Giriş

Aydınlanma döneminin geleneksel tarih anlayışına getirdiği eleştirilerle birlikte tarihe farklı açılardan bakılması gerekliliği dile getirilmeye başlanmıştır. Geleneksel tarihyazımında tarihin savaşlar ve siyasetle sınırlandırılmasına karşın insanın ve toplumun ilerlemesinde tarihin önemli bir rolü olduğunu vurgulayan Aydınlanma düşünürleri güzel sanatlar, hukuk, görenek, değer yargılarının gelişim süreçleri ve toplumsal tarih incelemelerine de yönelmişlerdir (Sönmez, 2008, s. 10). Auguste Comte'un öncülüğünü üstlendiği pozitivist tarihin disiplinde etkili olmaya başlamasıyla birlikte tarihyazımının önceki yüzyıllara göre farklılaşma ve bilimselleşme eğilimi hızlanmıştır. Bu doğrultuda tarihyazımında en köklü değişim on dokuzuncu yüzyılda, Rankeci Devrim olarak adlandırılan bilimsel tarih anlayışına geçişle yaşanmıştır.

Leopold von Ranke profesyonel tarih yazıcılığını başlatan isimdir. Ona göre tarih, uzmanlar tarafından yazılması gereken bir bilimdir (Iggers, 2000, s. 25). Tarihin rivayet ve edebiyattan uzaklaştırılarak uzmanlar tarafından yazılması, bilimselleştirilmesi açısından önemli bir adımdır. Ranke'nin tarihin ana aktörleri olarak devletleri ele alması, tarihyazımını siyasi tarihle eş görülmesiyle sonuçlanır. Rankeci tarihyazımında devlet liderleri, büyük komutanlar, öncül isimler başka bir deyişle "büyük isimler" yer alırken sıradan insan ve ona dair konular kapsam dışında kalır. Tarafsızlık ve değerlerden arınmış bir tarih anlayışı savunan Ranke yukarıdan aşağıya bir tarih yazma yaklaşımını benimsemektedir. Ona göre tarihinin tarafsız olarak gerçekte ne olduğunu anlaması için de yazılı kaynakları titizlikle incelemesi gerekmektedir.

Rankeci tarihyazımında siyasi tarih merkezi bir yere sahipken ekonomik, kültürel ve toplumsal tarihin ikinci plana atılması, disiplinler arası iş birliğinin göz ardı edilmesi ve "küçük" insanların veya onların gündelik yaşamlarının yer almadığı eleştirisi yirminci yüzyılda gelişen tarih yazım yöntemlerinin temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Yirminci yüzyıla birlikte toplumsal yapılar ve toplumsal değişim süreçlerine dikkat çeken bir tarih anlayışına geçilmiştir (Iggers, 2000, s. 3). Bu yeni anlayışa göre tarihyazımı daha geniş bir nüfusu kapsar. Yirminci yüzyıl siyaset dışı konuların ön planda olmasının yanı sıra gündelik hayatın sıradan olarak değerlendirilen konularının da tarihyazımında yoğunlukla yer almaya başladığı dönemdir. Bu dönemle birlikte değişik ekoller tarihyazımında farklı yöntem ve yaklaşımlar geliştirir. Marksist tarihyazımı çoğunlukla ekonomiye ve iktisat tarihine odaklanırken, Annales ekonominin yanı sıra topluma ve kültüre odaklanır.

Bir dergi çatısı altında bir araya gelen Annales yazarları, çeşitli bilim dallarının işbirliğine önem verir ve çok disiplinliliği temel kabul eder. Bununla birlikte "büyük" adamların tarihi yerine "küçük, sıradan" insanların hayatlarını inceleme alanı olarak görür. Başka bir deyişle, Annales geleneği içerisinde siyasi tarihten daha çok insanların günlük yaşamını ilgilendiren konular ilgi görür. Olay odaklı tarihyazımı yerine, sorun odaklı tarihyazımı tercih edilir. Sorun odaklı yaklaşım kültür, uygarlık, medeniyet gibi kavramların incelenmesini beraberinde getirir. Annales Okulu tarihçiliği kültüre verdikleri önemle, kendinden önceki tarihçilik anlayışından farklılaşır. Dergi çeşitli konu ve alanlarda yayın yaparken Goody'nin (2013, s. 54) ifade ettiği üzere yemek ve yemeğin kültürel tarihi hakkında çalışmalara da yer verilir. Bu çalışmaları yapanların en başında ise Braudel gelmektedir. Watts (2012, s. 17) Annales Okulu'nun "neden yemek çalışılıyor?" sorusuna verdiği üç cevapla Annales kültür tarihçiliği ve yemek arasındaki bağı gösterir. Bunlardan ilki, ekonomik ve sosyal yapıların ayrılmaz bir parçası olması bakımından yemeğin gündelik hayat tarihi içerisinde önemli bir yere sahip

olmasıdır. İkincisi, en eski uygarlıklardan beri gıdanın korunması ve gıda güvenliğinin devlet adamları ve hane reislerinin yakından ilgilendiği konular olmasıdır. Üçüncü ve sonuncusu ise yemek ve mutfak üzerine yapılan çalışmaların medeniyet olarak neye değer verildiğini göstermesi ve kişilerin veya toplumların kim olduğu hakkında bilgi vermesi açısından önemli olmasıdır.

İnsanlığın temel ihtiyaçlarından beslenme eylemi, fiziksel bir ihtiyacın ötesinde sosyal ve kültürel önem taşır. Dünya tarihi içinde besinlerin sosyal, dinsel ve ekonomik yaşam içindeki yeri yüzyıllar boyunca değişikliğe uğramıştır. Buradan hareketle, makalede, ekmek ve biranın tarihsel süreklilik ve kopuş bağlamında farklı coğrafi mekânlardaki görünüşleri kültür tarihi içinde değerlendirilmektedir. Neolitik dönemle birlikte insanlığın beslenme rejiminde yerini alan ve tarih sahnesinden hiç düşmeyen ekmek ve biranın, aynı hammaddeye dayandığı halde algılanma biçiminin nasıl farklılaştığı sorusu çalışmanın çıkış noktasıdır. Bu bağlamda makalenin ilk kısmında, Annales okulunun tarihyazımına kattığı yenilikler ve kültür tarihine verdikleri önem detaylandırılmaktadır: Annales Okulu'nun gelişimi, kurucu isimlerin okula katkıları ve ikinci dönemin başat ismi Fernand Braudel'in okul açısından önemi incelenecektir. İkinci kısımda, kültür kavramı üzerinde durulduktan sonra Braudel'in zamansallıklar olarak ele aldığı üç dönemden coğrafi zaman olarak adlandırdığı ve değişimin çok uzun yıllar boyunca gerçekleştiği uzun erimli bir süreç olarak yemeğin kültürel tarihi çerçevesinde ekmek ve biranın serüveni değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, ekmek ve bira örneklerinin farklı mekanlardaki kültürel karşılığının ekonomik yapı ve tarihsel bağlamla ilişkili olarak değişim gösterdiği savunulacaktır.

Yöntem olarak Annales Okulu

Annales 15 Ocak 1929'da Marc Bloch ve Lucien Febvre kuruculuğunda yayın hayatına başlamıştır. Annales bir okul olarak değerlendirilse de bir dergi etrafında birleşen entelektüellerin çalışmaları ve bu çalışmaların temel çizgisi üzerinden şekillenen bir oluşumdur. Kurucu isimlerin etkisi altında geçen ilk dönemin ardından 1945'ten sonra derginin kurumsallaşma süreci hızlanmış, 1956-1985 yıllarını kapsayan ikinci dönemi ise Braudel öncülüğüyle yayın hayatına devam etmiştir. Braudel sonrası dönemi ise derginin üçüncü dönemi olarak adlandırmak mümkündür. Dergi, yayın sürecinin başından günümüze kadar farklı dönemlerde farklı konulara ağırlık vermiş ve dönemsel farklılaşmalar yaşamış olsa da derginin temel çizgisinin, fikirlerinin değişmediği ve kuruluştan günümüze devamlılık gösterdiği iddia edilebilir.

Peter Burke (2014, s. 22), Annales'in arka planını oluşturan temel fikirlerin üç özelliğini vurgular. Bunlardan ilki sorun odaklı analitik tarihe odaklanılmasıdır. İkincisi, insan faaliyetlerinin tamamına eğilen bir tarih anlayışının gelişmesidir. Son olarak ise çok disiplinli çalışmaların yapılması ve disiplinler arası işbirliğinin önemsenmesidir. Burke'nin işaret ettiği özellikler; Annales'in olay odaklı, devlet merkezli ve tek bir disiplinin konu ve yöntemsel sınırları içerisinde gelişen tarihyazımından farklılığının altını çizer. Sorun odaklı yaklaşımın benimsenmesi kültürün, yapıların ve gündelik hayata dahil olan konuların ekonomik ve toplumsal kökenlerini incelemek açısından önemlidir. İnsan merkezli olması "sıradan" olarak adlandırılan konuların tarihin kapsamına girmesini sağlayarak, devlet merkezlilikten uzak biçimde tarihsel bilgi edinmenin imkanını sunmaktadır. Aynı şekilde insan eylemlerinin tamamı inceleme kapsamına alınırken, geleneksel tarihyazımının görmezden geldiği konuları inceleyerek "büyük" olayların kökenlerinin anlaşılmasına fırsat sunmaktadır. Derginin bir diğer özelliği olan çok disiplinlilik, derginin ilk editör kurulunda kendini göstermektedir:

Modern ve eski çağ tarihçilerinin yanı sıra, bir coğrafyacı, bir sosyolog, bir ekonomist ve bir siyaset bilimci yer alırken bu durum kuruluş amacı olan ekonomik ve toplumsal tarih incelemelerinin derginin hâkim çalışma konusu olacağını gösterir. Çok disiplinlilik aynı zamanda karşılaştırmalı yöntemin benimsenmesini kolaylaştırdığı gibi toplumun bir bütün olarak ele alınmasını sağlar. Iggers (2000, s. 64), Annales'in çok disiplinli çalışmalar yapmasını önemseyerek Batı merkezci olmadıkları ve modernleşme kuramına bağlı kalmadıklarını iddia etmektedir. Ve son olarak Braudel'in yoğun bir şekilde savunduğu uzun erimli süreçlerin analizi, derginin tercih ettiği bir diğer çalışma şeklidir.

Burke (2014, s. 60), Bloch ve Febvre'nin yöneticiliğinde Annales'in yayın hayatına heretik bir çizgide başladığını ve bu dönemde "bir heretik olmanın gerekliliğine" sürekli vurgu yapıldığını ancak 1945 sonrası bu çizginin korunmadığını ve derginin Ortodokslaştığını söyler. Bahsettiği Ortodokslaşmadan kastının Braudel'le birlikte derginin kurumsallaşması ve daha belirgin bir yapıya bürünmesi olduğu iddia edilebilir. İkinci kuşağın önemli isimlerinden Georges Duby (1991, s. 204) ise derginin bütünsel tarihsel çizgisini kitlesel bir tarihten uzaklaştırarak derinlemesine sondaj şeklinde bir tarihçilik yapıldığına vurgu yaparak, çok uzun süreçlerin içine dalıp ve en dipteki konulara, temellere ve tabakalara önem veren bir tarih anlayışına sahip olduğunu söyler. Duby'nin aynı yazının içerisindeki "...artık hiçbir şeyin değişmiyorsa benzediği en dipteki derinliklere kadar macera arayan..." şeklindeki yaklaşımı, Annales'in toplumsal yapılara ve kültürel meselelere olan ilgisini göstermesi açısından önemlidir. Bu yaklaşım sayesinde yapılar, insan, çevre, düşünce, inanç, kültür gibi konular tarih araştırmalarının kapsamına dahil edilmiş ve açıklama esaslı bir yaklaşım geliştirilmiştir. Özetlemek gerekirse, Annales klasik tarih anlayışından yeni bir tarih anlayışına geçerken açıklayıcı analitik bir yaklaşım ve birleştirici sentetik bir eğilime sahiptir (Yıldız, 1994, s. 38).

Annales'in kurucu isimleri veya yazarlarında bir tektiplik söz konusu değildir. Annales kurucuları bir tarih yazım kuramı formüle etmemiş, derginin amacını bir forum oluşturmak olarak lanse etmişlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi kurumsallaşma ve belirli bir yöntem ile kuramı takip etme Braudel'den sonra gelişmeye başlamıştır. Kurucu isimlerin genel çizgisi takip edildiğinde araştırmaların tarih boyunca bir değişim sürecini aktarmaktan çok, tarihin akışından ayırdıkları bir kültür ya da çağa odaklandıkları (Iggers, 2000, s. 57) ve bu konuları benzer yöntemlerle inceledikleri görülmektedir. Örneğin Febvre yoğunluklu olarak zihniyetler tarihiyle ilgilenirken Bloch ekonomi tarihine daha yatkındır. Her ikisi de sosyal bilimcilerin öncelikle çağdaş sorunlarla ilgilendiklerini belirtmekle birlikte, tarihçilerin kaynaklarına hangi sorularla yaklaşacaklarını ancak toplumsal bilginin diğer alanlarıyla uğraşan meslektaşlarının yardımlarıyla kavrayabileceklerini savunurlar (Tosh, 2019, s. 123).

Febvre, sorun odaklı tarih, duyarlılık tarihi, düşünce tarihi, beşerî coğrafya vb. konuları tercih etmekle birlikte diğer tarihçilere de disiplinler arası çalışmalar yapmaları yönünde çağrı yapar (Burke, 2014, s. 54). Ayrıca özgül bir coğrafi, kültürel bölgedeki toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılar ile düşünce ve davranış kalıpları arasındaki sıkı bağlarla ilgilenir (Iggers, 2000, s. 52). Bu ilgisinin doğal sonucu olarak disiplinler arası bölünmelere karşı çıkar. Ona göre tarihçiler gerekirse coğrafyacı, hukukçu, sosyolog ve psikolog olabilmelidir (Burke, 1985, s. 12). Böylece Febvre ve onun öncüleri sayesinde daha önce tarihin temel konusu olarak kabul edilmiş konular merkezde olmak yerine toplumsal kültürün bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda kültür konusu da daha geniş çerçeveler tarafından incelenir hale gelirken estetik ve entelektüel bir konu olmaktan çıkarak halkın yaşamını sürdürme tarzı

olarak kabul edilmiştir (Iggers, 2000, s. 52). Febvre'nin meşhur ırmak benzetmesi, onun tarihsel konulara bakış açısını göstermek açısından değerlidir "Bir ırmağı toplumun biri bir engel olarak görürken, başka bir toplum bir yol olarak görebilir. Kolektif tercihi belirleyen etken, son analizinde fiziksel çevre değil insanlardır; insanların hayat tarzları ve tutumlardır" (Burke, 2014, s. 39).

Bloch yargılamak değil anlamak üzere tarihle ilgilenir. Ekonomi tarihi, kırsalın tarihi, coğrafya, antropoloji ilgilendiği bilim dallarıdır. O da Febvre gibi genişletilmiş ve derinleştirilmiş bir tarih anlayışını ve çok disiplinliği savunur (Bloch, 2018, s. 21). Bloch, çalışmalarında çoğunlukla uzun sürenin tarihini esas alır; sorun üzerine odaklanır, toplumsal olgularla ilgilenir ve karşılaştırmalı bir tarih tercih eder. Geriye yönsemeli metod olarak adlandırılan yöntemin tarihi geriye doğru okumak olduğunu, bilinenden yola çıkarak bilinmeyene doğru ilerlemenin daha basiretli bir yaklaşım olduğunu vurgular (Burke, 2014, s. 50). Bu yöneme göre içinde bulunduğumuz zamanı kavramak için bugünden düne bakmak gerekmektedir ve geçmişini anlamadan bugünü anlamaya çalışmak eksik bir yaklaşımdır.

Bloch'a (2018, s. 13-14) göre tarihin merkezinde iki mesele vardır: "Bir yanda zamanın somut maddesi olarak süre; diğer yanda insanların yaşamının bireysel ve kolektif biçimi olarak serüven. Kendilerini aşan sistemler tarafından sürüklenen insanlar, aynı zamanda tarihin hareketliliğini ifadesini bulduğu rastlantı etkiyle de karşı karşıya kalır." Böylece zaman ve serüveni öncüleyen Bloch (2018, s. 26-27) bu yaklaşımı destekleyen üç sav geliştirir: Birincisi, geçmişini bilmemek şimdiki zamanın anlaşılmasına zarar verir, hatta şimdiki zaman içinde eyleme zarar verir. İkincisi insanın hem zihni bakımdan hem biyolojik açıdan en ince ayrıntısına varana kadar değiştiğinin bilinmesidir: temizlik ve beslenme gibi ihtiyaçlar dahi zaman içinde değişir. Üçüncüsü ise hedeflediği minvalde geniş ve derin bir tarihin tek bir tarihçi tarafından gerçekleştirilemeyecek olmasıdır.

Derginin ikinci dönemi Braudel'in yönetici olmasıyla başlar. Annales'i, siyasal tarihçiliğe isyan eden öncülerinden ve çağdaşlarından ayıran ve okulun yirminci yüzyıldaki tarihyazımına damga vurması Braudel döneminde derginin izlediği yolun kesin bir formüle edilmesi sayesinde olmuştur (Burke, 2014, s. 179). Kurumsallaşma dönemi olarak da adlandırılan Braudel dönemi "yapı" kavramını ön plana çıkarırken çizgisel tarih anlayışının ve gelişmeye olan güvenin terk edilmesini bununla birlikte Batı kültürüne duyulan mutlak inancın da son bulmasını ve farklı kültür ile uygarlıkların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini sağlamıştır (Iggers, 2000, s. 57). Braudel bölgesel tarih incelemelerine karşılaştırmalı bir yöntemle önem verirken, yüzeysellikten uzak derinlemesine bir araştırma ve geniş ölçekli çalışmalar yapmaktadır. Braudel (2017, s. 21) Maddi Uygarlık'ın birinci cildi olan Gündelik Hayatın Yapıları'nda yöntemini şu şekilde tarif eder:

"Karşılaştırmalı tarih, hiçbir zaman hayal kırıklığına uğratmamış olan uzun süre'nin ve şimdiki zaman-geçmiş zaman diyalektiğinin diline uygun olarak, zaman içinde karşılaştırmalıdır; bu karşılaştırmalı tarih mümkün en geniş mekân boyunca karşılaştırmalıdır; çünkü incelemem, ulaşabildiğim ölçüde, dünyanın tümünü kapsamına almış, "dünyasallaştırılmış"tır. Her halükârda, doğrudan gözlem ilk safta olmayı sürdürmektedir. Amacım, bizzat hayatın damgası olan, seyirlik şeylerin, kalınlıkların, karmaşıklıkların, türdeş olmamalarını kendilerine bırakarak görmek ve göstermekti. Eğer yaşarken çözmek ve üç katı soyutlamak (bunların yararlı bir sınıflama olduğunu düşünüyorum) mümkün olsaydı, tarih objektif bir bilim olurdu ki, bu hiç de aşikâr değildir."

Hem Akdeniz çalışmasında hem de Maddi Uygarlık adlı üç ciltlik eserinde Braudel'in zaman, mekân ve değişim üzerinden tasnif yaptığı görülmektedir: Coğrafi tarih (durağan zaman),

toplumsal tarih (ağır ilerleyen zaman) ve bireysel tarih (hızlı akan zaman). Kısa süreli siyasi olayların tarihi olan ve geleneksel tarihyazımının da yöntemini oluşturan bireysel tarihi, olaylar tarihi olarak adlandırmak mümkündür. Coğrafi tarih ise uzun süreli tarih olarak tanımlamanın mümkün olduğu uzun erimli süreçleri kapsayan ve değişimin çok yavaş gerçekleştiği Braudel tarafından kimi zaman jeo-tarih ya da yapı kavramları ile karşılanan tarihtir. Toplumsal tarih ise bu ikisi arasında yer alan, coğrafi tarihe göre daha hızlı bir değişim olmakla birlikte yine de bu değişimin yavaş olduğu ekonomi, toplum, uygarlık ve devlet gibi konulara odaklanan orta süreli konjonktür tarihi içinde yer alır. Braudel (2017a, s. 5) zamansallıkları şöyle tarif eder: “(Tarihçiler) zamanın çeşitli zamansallıklar halinde bölünebileceğini iktisatçılardan öğrenmişlerdir ve böylece zaman evcilleşmekte, sonuçta ele gelir hale gelmektedir: uzun veya çok uzun süreli zamansallıklar; yavaş veya daha az yavaş konjonktürler, hızlı, bazıları da anlık olan sapmalar vardır ve bunların en kısa olanları, aynı zamanda saptanmaları en kolay olanlarıdır.” Braudel, zamansallıkların tarihini üç katlı bir yapı olarak ele alırken zamansallıkların insanlık tarihinin tamamını yansıtmadığını da belirtir; ortaya çıkan istisnai zaman, yerine ve dönemine göre, bazı mekanlara ve bazı gerçeklere şekil vermektedir. Braudel’in Dünyanın Zamanı adlı kitabına konu olan bu zamansallık meselesi, dünyanın farklı mekanlarının farklı aşamalarda olmalarıyla da açıklanabilir.

Braudel, Febvre ve Bloch’da olduğu gibi tarihsel çalışmanın çok disiplinli olması gerekliliğine dikkat çeker. Tarihçinin ekonomi, etnografi, antropoloji, sosyoloji, dilbilimi, coğrafyacı ve hatta matematik ve istatistik gibi bilim dallarının ayak izlerini takip etmesi ve onlarla temas kurarak deneyim ve araştırmalarından faydalanması gerekliliğini savunur (Braudel 1958, s. 147). Braudel 1958 (s. 146) yılında yayınladığı bu makalesinde yaklaşık yirmi veya otuz yıldır devam eden sosyal bilimler tartışmalarında, tarihin öneminin ve kullanışlılığının daha özenli vurgulanması gerektiğini söylerken tarihçinin defalarca tekrarladığı çalışmaların toplumsal gerçekliğin ortaya çıkmasını sağladığını belirtir:

“Bizim için toplumsal gerçekliğin merkezinde, tek an ile zamanın yavaşça ortaya çıkışı arasındaki keskin, samimi ve sonsuza kadar tekrarlanan karşıtlıktan daha önemli, gerçekten de merkezi bir şey yoktur. İster geçmişi ister bugünü çalışın, sosyal bilimlerin herhangi bir ortak metodolojisi olacaksa, toplumsal zamanın çoğulluğuna dair açık bir farkındalık kaçınılmazdır.”

Burke (2014, s. 80), Braudel’in geleneksel tarım, ticaret ve sanayi kategorilerini ortadan kaldırarak bunların yerine “gündelik hayat”a, insanlara ve şeylere, “insanın yaptığı ya da kullandığı her şeye” eğildiğini belirtir: yiyecek, giyecekler, iskân, aletler, para, kentler vb.. Braudel’in gündelik hayat ve maddi kültüre odaklandığı göz önünde bulundurulduğunda onun kültür tarihçisi olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Gündelik Hayatın Yapıları’nda dile getirdiği gibi gündelik hayatı tarihselleştirmek istemektedir. Bu noktada, çalışmanın konusu gündelik hayatın bir parçası olan yemek kültürü özelinde ekmek ve biranın tarihsel dönüşümü; alım ve satım ile üretim ve tüketimde meydana gelen değişimler hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Bir Kültür Meselesi Olarak Yemek

Kültür kavramı, etimolojik olarak toprağı işlemekle ilgilidir. Kavram kökensel olarak ikamet etmek, yetiştirmek, korumak, ibadetle onurlandırmak gibi anlamları içeren Latince ‘colere’ kelimesinden gelir (Williams, 2012, s. 105). Arapça’da karşımıza çıkan ‘hars’ kelime ile Türkçe’de kültür ile eşanlamlı kullanılan ‘ekin’ sözcüğü bitki yetiştirmeye işaret eder. On altıncı yüzyılla birlikte, kültür kavramı kişisel görgüye dair davranışları ima eden uygarlık kavramı ile ilişkilendirilerek kullanılmaya başlanır (Smith, 2005, s. 13).

Antropolojinin temel konuları arasında yer alan kültür kavramına dair Aydınlanma yazarlarından itibaren farklı tanımlamalar yapılmış, ilkel insandan modern insana geçiş aşamalarında insanların buldukları mekân ve çevreyi algılamaları sonucu belirlenen bir takım davranış kalıpları geliştirilmiş ve sonraki nesillere aktarılmıştır. Aydınlanma döneminde çoğunlukla yazıyla aktarılan “şeyler” kültür olarak kabul edilirken evrimci bir yaklaşıma sahip olan Edward B. Taylor kültürle ilgili genel kabul görmüş tanımını 1871’de yapmıştır: “Bilgilerin, inançların, değerlerin, kuralların, örf ve adetlerin, toplumun üyesi insan tarafından sonradan kazanılmış bütün kapasite ve alışkanlıkların tümü.” Taylor’ın yapmış olduğu tanım kendinden sonrakiler için ışık tutarken aynı zamanda antropoloji çalışmalarına kapı aralamıştır. Taylor’ın yanı sıra farklı yaklaşımları benimseyen araştırmacılar tarafından kültür üzerine değişik tanımlar yapılmıştır.

Marx ve Freud’un kültür tanımları, kültürü inşa eden canlı olan insana odaklanması açısından önem arz eder. Bu iki tanım, insanın yaratıcılığına ve doğa karşısında yaratma ihtiyacına yapılan vurguları nedeniyle tercih edilmiştir. Marx, kültürü doğanın yarattıklarına karşın insanoğlunun yarattığı her şey olarak tanımlar (Güvenç, 2011, s. 23). İnsanın yaratma ihtiyacının kökeninde beslenme ve neslini devam ettirme dürtüleri yatmaktadır. Beslenme ihtiyacının insanın doğaya ve diğer canlılara karşı mücadelesinin temelini oluşturduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. İlkel insandan modern insana kadar var olan her insanın bu iki temel dürtüsü onların toplum olma ve üretme şekillerine kadar etki etmektedir. Freud ise kültürü şu şekilde yorumlamaktadır: “Kültür, insan hayatının hayvan hayatından sivrilmiş, incelmış halinden başka bir şey değildir. Bizler bir yandan içgüdü ile yönlendirilmiş, soyaçekimle perçinlenmiş hayvanız, diğer yandan niyet, arzu ve maksat yoluyla yönlendirilmiş ve lisan yoluyla aktarılmış bir kültür mirasına bağımlı, insanız” (Journet, 2009, s. 21). Bu bakış açısına göre, insanı hayvandan ayıran temel noktalardan biri aklını kullanma yetisine sahip olması, diğeri ise üretim, eğitim, sanat ve bunların bir bütünü olan uygarlıkların temel özelliklerini sonraki nesillere aktarım aracı olarak kültürel bir canlı olmasıdır.

Kültürün insanı ilgilendiren birçok konuda bilgi birikimi sunması onun öğretilen bir şey olmasıyla alakalıdır. Öncesinde ve sonrasında doğum ve ölüm ritüelleri, evlilik törenleri, beslenme ve tüketim alışkanlıkları, aile yaşamı, ailede kimin neyi nasıl üreteceği ve iş bölümü gibi gündelik hayata dair konular kültürün bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte her birinin kendi içerisinde kendi köken ve nedenleri olan açıklamaları bulunmaktadır. Örneğin bir köye ait bir yemek kültüründen bahsedilmesi için, tarihsel bir geçmişi olması gerekmektedir. Gündelik hayata dair bir şeyin kültürel bir mesele olarak ele alınması için kısa süreli bir alışkanlık şeklinde değil uzun süreli bir alışkanlık ve devamlılık göstermesi gerekmektedir. Bununla birlikte kültürler uyum ve dönüşüm potansiyeline sahiptir; kültürler arası etkileşimle birlikte kültür dönüşebilir ve değişebilir (Kartari, 2014, s. 33). Yine yemek kültürü üzerinden örnek vermek gerekirse, komşu köyler arasındaki iletişim, onların arasında bir kültür aktarımı olmasına vesile olabilir ve yemeğin üretilişinde veya içine katılan çeşnilerde değişiklik meydana gelebilir.

Gündelik hayata dair konuların kültürel tarih olarak incelenmesinde sosyologlar, tarihçiler ve antropologlar önemli bir yer tutar. Klasik sosyolojinin önemli isimleri olarak kabul edilen isimlerin çoğu kültür kavramını kullanmasa da kültürel çözümlemeler yapmışlardır. Bir örnek vermek gerekirse, Burke (2008, s. 15), Max Weber’in ünlü Protestan Ahlakı ve Kapitalizm’in Ruhu adlı kitabının aslında Batı Avrupa ve Amerika’nın ekonomik sistemlerinin kültürel bir çözümlemesi olduğuna, kitabı Kapitalizm ve Protestanlık Kültürü ya da Protestanlık ve

Kapitalizm Kültürü olarak adlandırmanın mümkün olduğunu iddia eder. Benzer bir iddiayı Burke, Annales yazarları için de yapar. Burke (2008, s. 5) , Annales'in gündelik hayata ilişkin maddi ve manevi kültürle ilgili konularda açıklayıcı eserler yaptıklarını ancak bu çalışmalarında kültür kavramına yer verilmediğini, kültür yerine uygarlık, ortak zihniyet, toplumsal imgelem kavramlarının daha çok tercih edildiğini belirtir. Aynı şeyden farklı kavramlar adı altında bahsedilebilmesine fırsat sunan şey hem kültür kavramının hem de yerine ikame edilen kavramların soyutluğundan kaynaklanmaktadır.

İnsanlığın yüzlerce yıllık tarihsel birikiminin ürünü olan yeme-içme olgusu, üretiminden tüketimine geniş bir süreç içinde iktisadi, kültürel, toplumsal yapılarla ilişkiye girerek sosyal bilimlerin ilgi alanına girer. Bu bakımdan, “merkezi konumu nedeniyle yemek tarihi ‘diğer’ tarihlerle birlikte ilerler, onları belirler ve onlar tarafından belirlenir” (Montanari, 1995, s. 13). Neolitik dönemle birlikte üretime geçen insanın beslenme kültürü avcı-toplayıcılıktan üreticiliğe geçiş şeklinde değişmiştir. Bu süreç sosyal ve kültürel gelişim açısından önemlidir. Örneğin Bereketli Hilal olarak bilinen, Doğu Akdeniz kıyıları ve Mezopotamya ile Çin'in bazı bölgeleri, tarıma geçişin ilk görüldüğü bölgelerdir. Bugün dünya nüfusunun yüzde doksanı, kökleri bu iki tarımsal bölgeye dayanan yedi dil ailesinden birine bağlı bir dili konuşmaktadır (Standage, 2016, s. 41-42).

Neolitik Dönem, insanlığın avcı-toplayıcılıktan tarım toplumuna ve yerleşik yaşama geçtiği aşamadır. Bu dönemi karakterize eden olgular, bitki ve hayvanların evcilleştirilerek tarım ve hayvancılık yapılması, tarımı kolaylaştıran taş aletlerinde teknolojik ilerleme ve insanlığın bunları yapması için gereken yerleşikliği göstermesidir. Yerleşik yaşama geçiş, insanlığın sosyo-ekonomik, siyasal ve düşünsel yapısını biçimlendiren dinamik ve girift bir süreçtir. Bu dönemden itibaren insanlığın bitki, hayvan ve doğa ile kurduğu ilişki tamamen değişmiştir. Childe'in (2010, s. 54-55) ifade ettiği gibi:

“İnsan ekonomisini tümünden değiştiren ilk devrim, insanı besin kaynağına başat kılmıştır. İnsan ekip biçmeye, bitki yetiştirmeye seçmesini bilerek yenilebilir ot, kök ve ağaçları geliştirmeye başlamıştır. Karşılığında besin, barınak ve bakım sağlayarak bazı hayvanları evcilleştirmeyi ve kendine bağlamayı da başarmıştır. Bugün bize de dek varan yüce bir kültür birikimine en çok katkıda bulunan uygarlıklarda ekonominin temelinde buğday ve arpa vardır.”

Geçmişleri erken Neolitik döneme uzanan buğday ve arpa maddelerine dayanan ekmek ve bira, insanlığın ilk ürettiği besinlerdendir. Ponting (2008, s. 53), tarımın ilk ortaya çıktığı bölgelerde buğday ve arpanın ehlileştirilmesinin eş zamanlı olduğuna dikkat çeker:

“En önemli ekin, tahıllar arasında besin değeri en yüksek tür olan buğdaydı. İlk olarak ehlileştirilen buğday cinsleri artık ekilmiyor fakat Ortaçağ'da İngiltere'de hala yetiştiriliyor olduklarını biliyoruz... Arpa ise, sert iklime karşı buğdaya oranla daha dayanıklı olmasına karşın, ekmek pişirmekten çok, bira yapımı için saklanıyordu.”

Bober (2014, s. 89), Mısır uygarlığında ekmek ve bira arasındaki ilişkinin niteliğini “tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan çıktı?” sorusuyla anlamlandırır. Mezopotamya uygarlığına gelince, insan kültürünün ilk yaratisının bira olduğunu belirtir. Dolayısıyla yeme-içmeye ilişkin güçlü anlamlar barındıran ekmek ve biranın ekonomik, kültürel ve toplumsal yapılarla girdiği ilişkiyle geçirdiği değişim süreci yemeğin kültürel tarihini anlamaya yönelik önemli ipuçları barındırır.

Ekmek

Bitkilerin evcilleştirildiği neolitik devrimin en önemli sonuçlarından biri beslenme kültürünün en gündelik öğesi olan ekmekte açığa çıkmaktadır. Milyonlarca yıl doğada hazır halde bulunan bitkiler artık yemek için dönüştürülmeye başlanmıştır. Bu süreç uzundur:

“Tahılların yenilebilmesi için tohumların toplanması, harman dövülmesi ve harman savrulularak tahılların kabuklarından arındırılması, daha sonra tohumların öğütülerek una dönüştürülmesi, suyla karıştırılıp bir hamur hazırlanması, hamurun mayalanması ve pişirilmesi gerekir. Ancak tüm bu çabaların sonucunda lezzet ve besin değeri açısından elde edilen ödül o kadar büyüktür ki ekmek kelimesi zamanla yemek kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır” (Silvertown, 2018, s. 53).

Bununla birlikte, ekmek yapımında kullanılan buğdayın ilk kez M.Ö. 6000 yıllarında Kuzey İran’da düşük kaliteli buğday ile yabani buğdayın melezleştirilmesiyle elde edildiği bilinmektedir (Ponting, 2008, s. 57) Eski toplumların yeme içme davranışları açısından ortak özelliği, toplumsal konum ile tüketimin paralel olmasıdır. Köle ya da işçilerin beslenme düzeninde ekmek ve bira yer almaktadır (Bober, 2014, s. 53). Hitit uygarlığında en çok tarımı yapılan ürünlerin başında ekmek ve biranın ham maddesi olan arpa ve buğday gelmektedir. Çeşitli adlar verilen 180’e yakın ekmek bulunması Hititlerdeki ekmek zenginliğini gösterir (Işın, 2019, s. 55). Eski uygarlıklarda temel besin maddesi olmanın yanında kutsal sayılan ve tapınaklarda adak olarak yer bulan ekmek ekonomik değer de taşıyordu. Örneğin Mezopotamya’da para icat edilmediğinden işçilerin maaşları tahıl ve bazen ekmek olarak ödeniyordu (Işın, 2019, s. 37).

Eski Mısır ve Mezopotamya’da ekmek ve bira para yerine kullanılmanın dışında ilaç olarak tıp alanında da yer bulmuştur. Toplumunu sosyal, dinsel ve ekonomik açıdan kuşatan “ekmek ve bira” birbirine bütünleşik şekilde gündelik hayatın içinde genel olarak “besin” adıyla kavramsallaştırılmıştır. Örneğin Eski Mısır’da “ekmek ve bira” ifadesi, birisine iyi şans ya da şifa dilemek gibi gündelik bir selam olarak kullanılmaktadır. "Ziyafet" in karşılığı olan Sümerce bir sözcük, "biranın ve ekmeğin yeri" anlamına gelmektedir (Standage, 2014, s. 46).

Antik Mısır’da ekonomi takas üzerine kurulmuştu ve tahılların miktarı ne kadar ekmek veya bira üretilebileceği hesaplanarak biçiliyordu (Işın, 2019, s. 54). Mezarlara konulan ekmek toplumun bütünü için temel besin maddesi olsa da kalite açısından ekmekler farklılaşıyordu. Halk kaba öğütülmüş kepekli arpa veya buğday ekmeği yerken zenginlerin ekmeği, ince öğütülmüş ve elekten geçirilerek kepeği alınmış undan yapılıyordu. Zenginlerin ekmeğine bal, hurma, sarımsak gibi malzemeler ekleniyordu (Işın, 2019, s. 47) Sümer beslenme kültürü ekmek ve bira arasındaki yakın ilişkiyi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Zira bu uygarlıkta arpadan elde edilen malttan yapılan ekmek, bira haline getiriliyordu (Işın, 2019, s. 40).

Hititler ve Urartular gibi ilk Anadolu uygarlıklarında da ekmek kutsaldı ve kurban törenlerinde bulundurulurdu (Standage, 2014, s. 59). Antik Yunan döneminde tahıllar arasında özellikle buğday ve arpa beslenmenin vazgeçilmez öğelerinden biriydi. Sparta’da yemekten sonra tatlı niyetine buğday ekmeği ikram ediliyordu (Friedell, 1999, s. 39). Atinalı Solon’un çıkardığı yasalara göre mayalanan hamurla yapılan ekmek festivallerde satılmaya başlanmıştır. Antik Yunan gibi Roma’da da ekmek temel gıda maddesiydi. Hıristiyanlık gelişirken Akdeniz uygarlığının maddi ve ideolojik simgelerini içermiştir. Dolayısıyla Roma için önemli olan zeytinyağı ve şarapla birlikte ekmek de ideolojik simge ve ibadet aracına dönüşür. Hıristiyanlık kozmolojisinde İsa’nın vücudunu temsil eden ekmek dini ritüellerin bir parçasıdır. Augustinus’un bir vaazında, ekmek yapımıyla birinin yeni Hıristiyan oluşu

arasında kurduğu metaforik benzerlik ekmeğe duyulan saygınlığı göstermesi bakımından önemlidir (Montanari, 2018, s. 31).

Hıristiyanlığın mutfak kültürü üzerinde etkisi Antik Yunan, Roma ve Anadolu kültürüne dayanan Bizans uygarlığında da görülür. Değişik türlerde yapılan ekmekler arasında iki kez fırınlanan peksimet ekmeği uzun süre dayandığı için özellikle askerler ve gemicilerin kullandığı pratik bir besindir. Anadolu'nun temel gıda maddesi olan ekmek, Selçuklu ve Osmanlı döneminde çeşitlenerek üstünlüğünü korumaya devam etmiştir. Ortaçağ Avrupası'nda ise mayalanmış buğday ekmeği şehirli ve seçkinlere özgü bir gıdaydı. 19. yüzyılın ortasına kadar Avrupa'nın birçok bölgesinde toplumun alt kesimleri ender olarak mayalanmış ekmek yiyebilmişlerdir (Işın, 2019, s. 323).

Bloch, Ortaçağ Avrupa'sında önemli bir yere sahip olan lord kelimesinin etimolojik kökeninin "ekmek veren" anlamına geldiğine dikkat çeker. Lordun sadece askeri bir sorumluluğunun olmadığını aynı zamanda kendine bağlı olanları doyurmakla da sorumlu olduğu gerçeğinden hareketle ekmek veren anlamına gelen lord kelimesi kullanılır. Aynı şekilde lordun evinde toplanan adamlara da "ekmek yiyiciler" (hıfattan) denilmesi ekmeğin Ortaçağ Avrupası'ndaki yerini göstermesi açısından önemlidir (Bloch, 2019, s. 229). Bloch (2019, s. 312) aynı çalışmasında, Ortaçağ senyörlerinin köylüler aleyhine vergi oluşturabilmek için bazı ürünlerin üretimini kendi tekellerine aldıklarını ve bunlar arasında bira ve şarap satış hakkının bulunduğunu belirtir.

Ekmek, üretiminden tüketimine içinde bulunduğu toplumlarda kültürel sınırların simgesi olmuştur. Bitkilerin ehlileştirilmesinin ürünü olan ekmek yapımı, benimsendiği toplumlarda bir uygarlık işaretidir. Buna göre tahılın olduğu gibi tüketilmesi ile pişirilerek ekmek halinde yenmesi biz ve onlar ayrımı üzerinden kültürel kimliğin parçası kılınmıştır (Montanari, 2018, s. 20-21). Örneğin Avrupa'da ekmeğin rengi algılanmasını ve tüketimini sosyo-ekonomik sınıflar arasında farklılaştıran bir unsurdur. Beyaz olan buğday ekmeği üst sınıflar için üretilirken çavdar ve diğer tahıllardan üretilen rengi esmer olan ekmeği ise köylülerle hizmetçiler tüketiyordu (Montanari, 2018, s. 50). Bununla birlikte, beyaz ekmeğin büyük olasılıkla icat edildiği on dördüncü yüzyıldan sonra kıtlık dönemlerinde beyaz ekmek tüketimine de sınırlandırmalar getirildi: unun tamamını kullanılarak yapılan, unun içerisindeki kepek ve tohumların çıkarılmasıyla elde edilen beyaz ekmek, on dokuzuncu yüzyıla kadar lüks bir tüketim olarak görüldü. On dokuzuncu yüzyılda tahıl kaynaklarının artmasıyla yaygınlaşan beyaz ekmek yirminci yüzyılda piyasaya hakim oldu (Ponting, 2008, s. 276).

Braudel (2017b, s. 23) ekmeğin modernlikle olan ilgisini Londra kentinin gelişmesi örneği üzerinden değerlendirir. Erken modern dönemde Londra'nın zenginleşmesini tarif ederken, kırsalda yeni gelişen zengin sınıf kadınları hizmetçileri olan, iyi giyimli ve beyaz ekmek yiyen kadınlar olarak tarif eder. Böylece beyaz ekmek tüketiminin zenginlik ve modernlik göstergesi haline gelmesi Braudel'in örneğinde tekrar ortaya çıkar. Yine Braudel (2017b, s. 152), Quesnay'ın 1766 yılında yazmış olduğu ve tüketimde lüks olarak görülen şeylere dikkat çekerken, beyaz ekmek tüketiminin o tarihlerde nasıl bir zenginlik emaresi olduğunu gösterir: "Yalnızca kara buğday ekmeği yiyen ve su içen, ama beyaz ekmek yemek, şarap içmek isteyen; et yiyemeyip, yemek isteyen; yalnızca kötü elbiseleri olup, iyilerine sahip olmak isteyen; ısınmak için odunları olmayıp, satın almak isteyen vb. tüketiciler."

Ekmeği, kültürel kimliğin yanı sıra farklı uygarlıkların yeme alışkanlıklarının da bir parçası olarak görmek mümkündür. Bu kapsamda, 1400-1740 yılları arasında Avrupa'nın büyük bir ekmeğin tüketicisi olduğu ve vejeteryan oldukları iddia edilebilir (Moore, 2003, s. 444). Ponting (2008, s. 123), Avrupalıların çoğunun sebze, tahıl lapası ve ekmeğin oluştuğu tek düze beslenme biçimine sahip olduğunu, 1870 gibi geç bir tarihte bile Fransız beslenme biçiminin % 70'nin ekmeğin ve patatesten oluştuğunu belirtir. Ponting (2008, s. 383) ayrıca on dördüncü yüzyıl veba salgınından sonra Avrupa'nın beslenme alışkanlıklarının çeşitlendiğini, ancak özellikle 1500-1800 yıllarında çeşitliliğin azaldığını belirtir. Buna rağmen, Ortaçağ'da ve erken modern dönemde Avrupa'daki harcamaların çoğunluğu (%80) gıdaya giderken bu harcamaların yarıya yakını da ayda bir ya da iki kere pişirilen ekmeğin oluşuyordu (Ponting 2008, s. 383). Harcanan paranın büyük bir kısmının ekmeğe gitmesi yemek kültüründe ekmeğin yerini göstermesi açısından hem de ekonomik önemini anlamak açısından önem arz eder. Yine Ponting'in çalışmasından yola çıkarak ayda bir ya da iki kere olan ekmeğin üretiminin herkesin evinde fırın olmaması nedeniyle genellikle toplu halde yapılmasını kolektivitinin bir yansıması olarak görmek mümkündür. Her evde fırın olmadığı bilgisi ise, ekmeğin pazar değeri olan bir ürün olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ekmeğin nerede satıldığı, ticarileşmesini göstermesi bakımından önem arz eder. Fırıncıların, kentlerin ortaya çıkmaya başladığı zamandan itibaren zanaatkar sınıflar arasında yer almaya başladığı bilinmektedir. Fırıncıların ürettikleri yerin dışında pazarda satış yapması da pazarların gelişmesiyle ortaya çıkmaya başlamıştır: zanaatkar oldukça erken bir tarihten itibaren, pazar kurulmadığı günlerde kendi dükkanında, o zaman söylendiği üzere, "kendi penceresinden" satış yapacaktır. Böylece bir orada, bir burada gerçekleşen bu faaliyet, dükkanı biraz pazar gibi, kesintili bir satış yeri haline getirecektir (Braudel, 2017b, s. 48). Braudel ayrıca Paris örneğinde fırıncıların vasat ve lüks ekmeğin dükkanlarında, kaba ekmeğin de pazarda satmayı tercih ettiklerini de söyler. Pazar kültürünün gelişmesi ile kentli zanaatkar kültürünün gelişmesi ekmeğin üretimi açısından önem arz eden bir konudur. Pazara yeteri kadar ekmeğin götürmemek ya da ekmeğin fiyatlarıyla oynamak pre-kapitalist dönemden itibaren fırıncıların yapmaya başladığı bir alışkanlıkken, yönetimlerin ekmeğin ve fiyatlarına bazı zamanlarda müdahale ettiğinin bilinmesi, ekmeğin yaşamsal önemini gösterir. Fırıncılığın bir zanaat olarak ele alınmasına karşın, Braudel (2017b, s. 261-263), fırınları kapitalist yeniliklere dirençli, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıla gelene değin geleneksel yapısını koruyacak olan aile tipi işletmeler olarak görür ve bu zanaatın pazarın alışılmış kurallarını yarı yarıya ıskaladığını belirtir.

Braudel ekmeğin konusunu ekonomilerin durağanlaşması ve büyümesi üzerinden de ele alır: Büyüme dönemlerinin kendi içerisinde durgunluklar barındırdığını, kalkınma dönemlerinin de durgunluklar ve gerilemelere sahip olduğunu belirttikten sonra her ne kadar beslenme alışkanlıkları gerilemiş olsa da eskiye oranla görece büyüyen ekonomiler sayesinde Batılı insanın, on beşinci yüzyıla değin hiç o zamanki kadar ekmeğin ve et yeme imkanının olmadığını belirtir (Braudel, 2017a, s. 261). Ayrıca ekmeğin bir tüketim malı olması da onun kapitalizmle birlikte dönüşmesi ve pazarda satılan bir ürün haline gelmesiyle sonuçlanır. Tarlaya ekilen buğday bir kapitaldir ancak ekmeğin olarak yenen buğday üretim dışı bir yapıya sahiptir (Braudel, 2017b, s. 209). Ekmeğin pazar için üretilmesiyle birlikte bu durum da değişikliğe uğramış ve ekmeğin piyasa ürünü haline gelmiştir.

Ekmeğin aynı zamanda diğer tarıma bağlı ürünler gibi toplumsal istikrar için önemlidir. İklim koşullarına bağlı olarak kötü geçen bir hasat dönemi, kaynakların azalmasına neden olabiliyor

bu da nüfusun yetersiz beslenmesine ve fiyatların artış göstermesine yol açıyordu. Bu ise başta köylü sınıfı olmak üzere tüm toplumu olumsuz etkileyebiliyordu. Üst üste kötü giden birkaç hasat dönemi nüfusun yoksullaşmasına, şehirlerde ise ekmek dahil temel gıda maddelerine ulaşımın zorlaşmasına neden olabiliyor bu da salgın hastalıklara direnci düşürürken aynı zamanda toplumsal huzursuzlukları da beraberinde getirebiliyordu. Ponting (2008, s. 118) hasat ve toplumsal huzursuzluklar için temel kıstas olarak ekmek ve tahıl fiyatlarının önemine şöyle dikkat çeker: “Hemen hemen bütün yönetimler, ülkedeki hava durumu, hasat beklentisi, toplumsal huzursuzluk düzeyinin ana göstergelerinden olan tahıl ve ekmek fiyatları ile ilgili ayrıntılı raporlara büyük önem veriyordu.”

Bira

Üretimi tahıl maddesine dayanan biranın nasıl keşfedildiği tam olarak bilinmemektedir. Yapılan çalışmalar biranın orijini için Mezopotamya’yı işaret etmektedir. Kaynağı ortak olan bira ve ekmek hem beslenme kültürü açısından hem kutsallıkları açısından birbirinin yerine geçmektedir. İlk tahılların ekmek üretmek için değil bira mayalamak için yetiştirildiğini öne süren görüşler mevcuttur (Silvertown, 2018, s. 199). Fakat genel olarak ekmeğin mi biranın mı daha önce yapıldığı kesinleşmemiştir. Kesin olan ise biranın -doyurucu özellik taşıdığı için- günlük hayatın vazgeçilmez besin maddesi olduğudur. Ekmekle birlikte en çok tüketilen besinlerden biridir. Tüketimini arttıran nedenlerden biri sarhoş olmanın dinsel bir davranış kabul edilmesiyle biranın tanrılara hazırlanan şöenlerde yer bulmasıdır.

Biranın genellikle arpadan üretildiği kabul edilmektedir. Bununla birlikte çeşitli ürünlerin farklı yer ve zamanlarda mayalandırılarak bira yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Eski Mısır, Babil ve Çin gibi eski uygarlıkların her birinde biranın varlığı bilinmektedir. Ancak biranın hammadesi farklılık gösterebilmektedir. Braudel (2017, s. 216) biranın farklı yerlerde farklı mayalandırılmasına şu şekilde dikkat çekmektedir:

“Bira imal etmek için buğday, yulaf, çavdar, darı, arpa veya hatta karabuğday mayalandırılmaktadır. Hiçbir tahıl asla tek başına işleminden geçmemektedir: bira imalatçıları bugün malt, şerbetçiotu ve pirinç katmaktadırlar. Ama dünkü reçeteler çeşitliydi ve bira horozibiği, mantar, aromalı bitkiler, bal, şeker, defne yaprakları... ile daha cazip hale getirilmekteydi. Çinliler de darı veya pirinç “şarapları”na aromatik katkıları, hatta eczalar ilâve etmekteydiler. Bugün Batı’da genelleşmiş olan şerbetçiotu (biraya acılığını sağlamakta ve muhafazasını mümkün kılmaktadır) kullanımı, VIII. veya IX. yüzyıl manastırlarından kaynaklanmış olmalıdır (ilk zikredilme tarihi 822); şerbetçiotu kullanımı XII. yüzyılda Almanya’da; XIV. yüzyılda Alçak Ülkeler’de işaret edilmiştir; İngiltere’ye geç olarak, XV. yüzyılın başında ulaşmıştır.”

Biranın izini, ekmekle birlikte ilk uygarlıklara kadar sürmek mümkündür. Örneğin Sümer panteonunda bira ve ekmek başat role sahiptir. Burada bira yapımı kadınların tekelindeydi ve kadınlar bira üretirken tanrıçaların koruması altındaydı (Kempen, 2018 s. 73). Tanrıçalar arasında en meşhuru Ninkasi adında bira yapımından sorumlu özel bir tanrıçadır. Sümerlere ait Gilgamiş Destanı’nda yarı insan yarı hayvan olan Enkidu ekmek ve bira sayesinde tam bir insana dönüşür. Diğer bir ifadeyle Gilgamiş Destanı’nda ekmek ve bira tüketmek medenileşme göstergesidir. Sümerler’de Ninkasi’den başka Gilgamiş Destanı’nın onuncu tabletinde Siduri adında tanrısal şarap yapımcısından bahsedilir: “Deniz kenarında bağcı ve şarap yapımcısı Siduri yaşıyordu. Tanrıların kendisine verdiği kocaman altın fiçiler, altın testiler yanı başında Denizin kenarındaki bahçede oturuyordu...” (Gezgin, 2009, s. 85). Yine Mısır’da ölümler dünyasının tanrısı ve yeryüzündeki yaşamın kaynağı olan Osiris’in şarabı ve birayı insanlara hediye etmiş olduğuna inanılırdı (Phillips, 2016, s. 20).

Eski uygarlıklarda -Mezopotamyalılar, Mısırlılar, Hititler- tüketilen bira kıvam ve yapılış açısından bozaya benziyordu ve kamışla içiliyordu. Birden fazla kişinin kamışla aynı kaptan içme ritüeli bira içme eyleminin doymaktan çok toplumsal davranışın temel olgularından biri olmasından gelmektedir. Nitekim döneme ait bira içme tasvirlerini içeren mühürlerde ve mezarların içinde değerli metallere yapılmış kamışların olması biranın toplumsal kutlamalarda ve dini törenlerde yeri olduğunu gösterir (Işın, 2019 s. 41-42). Hitit tapınaklarında bira imalathanesinin olması biranın dinsel örüntülerdeki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

Ege'ye doğru yaklaştıkça içeceklerle ilgili tutum değişmeye başlar. Friglerde şarap, bal şarabı ve bira ayrı ayrı veya üçünün karışımı şeklinde içiliyordu. Ege bölgesinde şarapçılık geliştikçe bira ve bal şarabı giderek "barbar" insanların içkileri olarak küçümsenir, şarap ise "medeni" insanların içkisi sayılır (Işın, 2019 s. 65). Bu düşüncenin billurlaştığı uygarlıklar Yunan ve Roma olmuştur. Buralarda, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'da biraya verilen önem yerini şaraba bırakmıştır. Yunan kültüründe şarap erkek içkisi kabul edilirken, bira kadın veya efemine içkisi olarak görülüyordu (Phillips, 2016, s. 39). Romalılar da şarabı biraya tercih etmişler ve başka kültürleri ne içtiğine, nasıl içtiğine göre yargılamışlardır (Phillips, 2016, s. 40). Şarap, Bizans kültüründe de öne çıkan içki olmuştur.

Eski dönemlerde biraların yapım tekniği Mısır, Sümer ve Hititlerde aynıdır. Tortulu bir yapıya sahip boza kıvamındaki biralar bu uygarlıklarda pipet ile içilmektedir. Antik dönem biraçılığının yapım ve kullanılan malzeme açısından farklılaşması Ortaçağ'da zamana yayılarak olmuştur. Biranın besin olarak algılanması belli bir dönem devam etmiştir:

"Alkol hem keyif verici madde hem de besin maddesidir. Ortaçağ'da insanlar, o dönemde sayıları hayli fazla olan bayramlarda (örneğin 1660'da Paris'te yılda 103 gün bayram kutlanır), kilise ayinlerinde, düğünlerde, vaftiz törenlerinde, cenazelerde, Mavi Pazartesilerde vs. şarap ve birayla sarhoş olurlar. Kalan iş günlerinde de bira ve şarabı beslenmenin bir parçası olarak tüketirler" (Schivelbusch, 2000, s. 30).

Biranın günlük yaşama bu derece eklememesinde Avrupa'da yaşanan temiz su sıkıntısının etkisi büyüktür. 1200'lü yıllarda Kuzey Almanya'da bira üretiminde şerbetçiotunun kullanılmaya başlanması biranın dayanıklılığını arttırarak ticari değer katmıştır (Phillips, 2016, s. 77). Şerbetçiotu aynı zamanda bira sanayisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İçeriği ve üretim şekli değişen bira pazarda yer bulmasıyla birlikte kültürel anlamı ve tüketim bağlamı değişmeye başlar. Kuzey Avrupa'da yapılan kazılarda yerleşim yerlerinde bir maltlama fırını ve arpa tanelerine rastlanması ekmek pişirmenin ve bira yapmanın birbirinden ayrı işleyen süreçlere dönüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Evlerde üretilen ekmek ve bira, gündelik ev işlerinin parçası olarak kadınların tekelindedir (Kempen, 2018, s. 75). Kapitalizme geçişle birlikte, emeği değersizleştirilen kadınlar bira gibi kendilerine özgü işlerden de dışlanır (Federici, 2012, s. 138). 1400 ve 1500'lerde erkeklerin ticari bira üretimi yaptığı bir kültür ve ekonomi düzeni ortaya çıkmıştır. 1500'lerde bu değişim çeşitli kurumsal şekiller almış, birçok yönetici bira üretim endüstrisinin üretim ya da satış fark etmeksizin pek çok safhasında kadınları dışlamaya başlamıştır (Phillips, 2016, s. 76).

Bira üretiminin mekanını değiştiren ilk modern tesisler erken Ortaçağ döneminin manastırları olmuştur. Zira manastırlar ticari üretim için gerekli malzemeleri alma hususunda yeteri derecede zengin olmanın yanı sıra aynı zamanda gerekli tahıl ihtiyacını karşılayacak arazilere de sahiptir (Phillips, 2016, s. 62). Ortaçağ manastırlarında, eski dönemlerde olduğu gibi bira üretim yerleri fırınla aynı yerde bulunur (Bober, 2014, s. 289). 1040 yılında eski bir manastırda

kurulan bira firması Weihenstephan hala üretime devam etmektedir (Kempen 2018, s. 76-77). Geç Ortaçağ dönemi ise temiz su kaynağı sıkıntısı nedeniyle su yerine düşük alkollü bira içildiği bir dönem olmuştur. Sudan daha temiz olmasının etkisiyle bira, çocukların beslenme düzeninde belli oranlarda yer bulmuştur (Genç, 2016, s. 257).

Braudel, pre- kapitalist dönemde kurulan imalathaneleri ve zanaatları incelerken bira yapımını ve bira üretilen yerleri inceler. Fırın, tuğla, fayans gibi diğer imalathanelerin yanı sıra bira imalathanelerinin de zorunlu hizmet kapsamındaki emek gücüyle üretim yaptığı ve bedava hammadde kullandığını belirtir. Endüstriyel üretim tasniflemesinde ise bira imalathanelerine, farklı ülkelerde farklı tarihlerde gerçekleşmekle birlikte “bir araya toplanmış imalathaneler” kategorisinde yer verir (Braudel, 2017b, s. 265): “Bunların karakteristiği, az veya çok geniş olan binalarda, emek gücünü biraraya toplamış olmalarıdır; bu emeğin gözetimine, daha ilerlemiş bir işbölümüne, kısacası artan bir üretkenliğe ve ürün kalitesinin yükseltilmesine olanak vermektedir.” Braudel (2017b, s. 299) ayrıca, uzun süre bir zanaat olarak kalan bira imalathanelerinin büyümesi ve çok büyük miktarlarda bira üretecek kıvama gelmesi için çok fazla sermayeye ihtiyaç duyduğunu da belirtmektedir.

Bira veya şarap dahilinde alkollü içeceklerin Avrupa’da yükselişi on yedinci yüzyıla tekabül eder. Braudel’in dikkat çektiği üzere aslında on altıncı yüzyıl alkölü yaratır, on yedinci yüzyıl onu ilerletir, yükseltir ve on sekizinci yüzyıl alkölü avamlaştırır. On altıncı yüzyılda Avrupa genelinde alköl satışlarındaki artışı bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Aslında bira, diğer bölgelere oranla daha çok Kuzey ülkelerinde kendi evindedir (Braudel, 2017, s. 216). Bira üretiminin kurumsallaşması ve meslek haline gelmesiyle bira imalathaneleri ve alkollü içki satışı yapan hanlar ortaya çıkar ve erkekler kadınların yerini almaya başlar (Kempen, 2018, s. 79). On yedinci yüzyılda yeni içkilerle tanışıldıktan sonra biranın toplumdaki yeri değişmeye başlar. Schivelbusch (2000, s. 42) bu değişikliği kalkınmış bir toplum ve ekonomi, davranışların değiştirilmesini dayatan olay ve durumlar, daha fazla çalışma disiplini, ayrıca eskilerin yerini alacak yeni içceklere yani on yedinci yüzyılda Avrupa’ya yeni gelen sıcak içceklere –özellikle kahveye- bağlar. Konuyu başka bir açıdan ele alan Braudel (2017, s. 218) ise şarabın bira ile rekabet edebilir olmasını, üretildikleri hammaddeye bağlar ve bira demenin tahıl demek olduğunu, onu içmenin bazen ekmezsiz kalmakla sonuçlanabileceğine dikkat çeker.

Besin olarak kabul edilmeyen damıtılmış alkollü içecekler ve alkolsüz sıcak içeceklerin yaygınlaşmasıyla şarap ve biraya içkin kültür arkaik anlamlarından arınmış olsa da izleri halen sürülebilir:

“Modern Avrupa’nın içme kalıpları birinci binyılın ortalarında kristalleşti ve büyük ölçüde Yunan ve Roma etkisinin ulaşmasıyla belirlendi. Genellikle makul sınırlar içinde ve yemeklerle birlikte şarap içmek Roma İmparatorluğu’nun eski sınırları içinde bulunan Avrupa’nın güneyinde hala egemendir. Roma’nın menzili dışında kalan Kuzey Avrupa’da ise yemeksiz bira içmek daha yaygındır” (Standage, 2014, s. 92).

SONUÇ

Faulkner, tarih boyunca iki büyük devrimden ilki olarak Tarım Devrimi’ni ikinci olarak ise Sanayi Devrimi’ni görür. Tarım devrimiyle birlikte, arpa, esmer buğday, sığır, domuz ve koyunlar ehlileştirilmeye başlanmış ve çiftçiliğin gelişmesiyle tarımsal devrim farklı zamanlarda da olsa tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Faulkner, 2013, s. 183). Sanayi Devrimi ise ticari kapitalizm döneminin ardından üretim şeklinin değişmesi ve imalattan fabrika

sistemine geçişle yaşanmıştır. Pre-kapitalist dönemde ticaret kapitalizmiyle birlikte malların mübadelesi ve paranın dolaşımında artış yaşanırken üretim küçük imalathanelerde ya da geleneksel zanaatkarlar tarafından yapılmaya devam etmiştir. Sanayi Devrimi ise fabrikasyon üretime aşamalı olarak geçiş ile sonuçlanmıştır.

Bu çalışma, Sanayi Devrimi'ne kadar ekmek ve biranın üretimindeki çeşitliliğe yer verirken Sanayi Devrimi sonrası üretimsel farklılaşmalara yer vermemektedir. Çalışmanın temel hipotezlerinden biri, Tarım Devrimi'nden Sanayi Devrimi'ne kadar ekmek ve biranın tarihselliğinde üretimsel olarak çok büyük farklılaşmaların meydana gelmediğidir. Ancak pre-kapitalist dönemle birlikte imalathanelerin büyümeğe başlaması ve sayıca artışıyla birlikte geleneksel üretimi farklılaşmış, Sanayi Devrimi'nin ardından fabrika üretimine geçiş kültürel üretimden seri üretime geçişi beraberinde getirerek üretimdeki işgücü dağılımını yeniden düzenlemiştir. Bütün bunlarla birlikte Annales'in modernleşme/kapitalizm tarihi okuması, yemeğe içkin kültürün değişimini anlamlandıran bir olgudur.

İnsanlığa Neolitik dönemden beri eşlik eden ekmek ve bira, her ikisi de tahıl maddesinden yapılan ve tat açısından büyük benzerlik taşıyan besinlerdir. Yeme-içme kültürünü ele alan çalışmalarda, birinden bahsederken ötekinin anmamanın güç olduğu söylenebilir. Standage'nin (2014, s. 27) ifadesiyle "aslında ikisi de aynı madalyonun iki yüzüydü: Ekmek kah biraydı, bira ise sıvı ekmektir." Yüzyılların birikimini taşıyan bira ve ekmek, üretildiği ilk uygarlıklarda bayramlarda, dini törenlerde, ölü gömme törenlerinde ve günlük hayatta çok önemliydi. Ekmek tarih boyunca olumlu imajını korurken, biranın kültürel açıdan sembolik değeri değişikliğe uğramıştır.. Buna göre, sanayileşme hammaddeye dayanan bira ve ekmeğe ilişkin üretim ve tüketim biçimlerini etkileyerek farklı tarihsel zamanlarda sosyo-kültürel değişime neden olmuştur. Tanrılara sunulan kutsal besin bira, sanayi ürününe dönüşmüş ve pazarda yer bulması kültürel etkenlerle birleşerek tüketim ürünü biçiminde alkollü bir içeceğe dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Ekmek ise gündelik önemini görece korusa da arkaik kutsal anlamından sıyrılmış ve üretim mekanlarının değişmesiyle pazarda kendine yer bulmuştur. Yemeye ve içmeye ilişkin toplumsal kültür değişse de ekmek ve bira günümüzde kültürel kalıpların parçası olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Bloch, M. (2018). *Tarih savunusu veya tarihçilik mesleği*. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bloch, M. (2019). *Feodal toplum*. (M. Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bober, P. P. (2014). *Antikçağ ve ortaçağda sanat, kültür ve mutfak*. (Ü. Tansel, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Braudel, F. (1958). History and the social sciences: The long term. (Sian France, Çev.). *Annales: Economies, Societes, Civilisations*, 4, 725 -753. DOI: 10.1177/053901847000900107.
- Braudel, F. (2017). *Maddi uygarlık: Gündelik hayatın yapıları*. (M. Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. (2017a). *Maddi uygarlık: Dünyanın zamanı*. (M. Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. (2017b). *Maddi uygarlık: Mübadele oyunları*. (M. Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Burke, P. (1985). Modern Avrupa'nın ilk dönemlerinde toplum ve ekonomiye giriş. A. Boratav (Ed.), *Tarih ve tarihçi: Annales okulu izinde içinde*, (s. 11-19). İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Burke, P. (2008). *Kültür tarihi*. (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Burke, P. (2014). *Fransız tarih devrimi Annales Okulu*. (M. Küçük, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Childe, G.V. (2010). *Kendini yaratan insan*. (F. Ofluoğlu, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Duby, G. (1991). *Erkek ortaçağ*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Faulkner, N. (2012). *Marksist dünya tarihi: Neandertallerden neoliberallere*. (T. Öncel, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Federici, S. (2012). *Caliban ve cadı: Kadınlar, beden ve ilksel birikim*. (Ö. Karakaş, Çev.). Otonom Yayıncılık: İstanbul.
- Friedell, E. (1999). *Antik Yunan'ın kültür tarihi*. (N. Aça, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Genç, Ö. (2016). Çocukların orta çağ Avrupası'ndaki yeri. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 241-261. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.233672>.
- Gezgin, İ. (2009). *Gılgamış*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Goody, J. (2013). *Yemek, mutfak, sınıf: Karşılaştırmalı sosyoloji çalışması*. (M. G. Güran, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Güvenç, B. (2011). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Iggers, G. G. (2000). *Bilimsel nesnellikten postmodernizme: Yirminci yüzyıl tarihyazını*. (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, P. M. (2019). *Yemeğin kültürel tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Journet, N. (2009). Kültür nedir? N. Journet (Ed.), *Evrenselden Özele Kültür içinde* (Y. Sezen, Çev.), (s. 15-33). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kartari, A. (2014). *Kültür, farklılık, iletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kempfen, R. (2018). *Bira*. (M. Özen, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Montanari, M. (1995). *Avrupa'da yemeğin tarihi*. (M. Önen & B. Hinginar, Çev.). İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Montanari, M. (2018). *Kıtlık ve bolluk*. (M. Önen & B. H. Çoban, Çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Moore, W. J. (2003). Capitalism as world-ecology: Braudel and Marx on environmental history. *Organization & Environment*, 16(4), December, 431-458. DOI: 10.1177/1086026603259091.
- Phillips, R. (2016). *Alkol tarihi*. (D. B. Cençiler, Çev.). İstanbul: Maya Kitap.
- Ponting, C. (2008). *Dünyanın yeşil tarihi: Çevre ve büyük uygarlıkların çöküşü*. (A. Başçı, Çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Schivelbusch, W. (2000). *Keyif verici maddelerin tarihi*. (Z. A. Yılmaz, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Silvertown, J. (2018). Darwin'le akşam yemeği. (C. E. Topaktaş, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Acar, T. (2008). *Maddenin farklı fonksiyonlaşmasını belirlemede kullanılan genelleştirilmiş aşamalı doğrusal modelleme, lojistik regresyon ve olabilirlik oranı tekniklerinin karşılaştırılması* (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>

Türkiye’de Sektör Bazında Enerji Tüketiminin Çevre Kirliliği Üzerine Etkisi

Cüneyt Yenal Kesbiç^a, Elif Tuğçe Bozduman^{b c}

Özet

Çalışmada 1998-2017 yılları arasında Türkiye’nin sektörel bazdaki enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada sanayi, tarım, ulaşım, hane halkı ve bilgi-iletişim sektörleri arasındaki ilişki panel eşbütünleşme ve nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analizler sonucunda sektör bazında enerji tüketimi ile çevre kirliliği arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır. Panel nedensellik sonuçlarına göre ise enerji tüketimi ve çevre kirliliği arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

CO₂ Emisyonu
Enerji Tüketimi
Türkiye
Panel Nedensellik Testi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.03.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.888607

Effect of Energy Consumption on Environmental Pollution by Sector in Turkey

Abstract

The study investigated whether Turkey's sectoral energy consumption had an impact on environmental pollution between 1998 and 2017. The sectors are industry, agriculture, transportation, household and information and communication sectors. The relationship between these sectors was examined by the panel cointegration and the panel causality test analysis and it has been revealed that there is no long-term relationship between energy consumption and environmental pollution on a sectoral basis. According to the panel causality results, it is observed that there is a one-way causality relationship.

Keywords

CO₂ Emission
Energy Consumption
Turkey
Panel Causality Test

About Article

Received: 01.03.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.888607

^b İletişim Yazarı: tugce.bozduman@cbu.edu.tr

^a Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0001-8894-6439

^c Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-6145-8571

Giriş

Sanayi devriminin gerçekleşmesi ile birlikte ülkeler daha hızlı üretim yaparak ekonomilerini daha hızlı büyütmeğe başlamışlardır. Sanayi devrimi ile birlikte kitle üretiminin yaygınlaşması, enerji tüketiminin sektörel bazda kullanımının ülke ekonomisi açısından önemini göstermiştir. Gelişmekte olan ülkeler özellikle 1990’lı yıllardan itibaren küreselleşmenin etkisiyle gelişmiş ülkeler ile ekonomik anlamda yakınsamaya başlamıştır. Bununla birlikte, bu durum aynı zamanda küresel ısınma ve iklim değişikliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle, son yıllarda enerji tüketimi ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi anlamak daha önemli hale gelmiştir (Kasman & Duman, 2015).

Çevresel kirliliğin neden olduğu faktörlerden en önemlisi sanayileşmedir. Hammadde ve doğal kaynakların yoğun bir şekilde kullanılması nedeniyle sanayileşme çevresel bozulmayı beraberinde getirmiştir. Zira üretimle birlikte enerji kullanım oranının yükselmesi çevre kirliliğini de artırmıştır (Topallı, 2016).

Enerji ülkelerin ekonomik olarak kalkınmasında gerek arz gerekse talep yönünden stratejik bir önem taşımaktadır. Çünkü enerji tüm sektörler için en önemli girdi olmakla birlikte katma değer yaratarak üretim artışına yol açmaktadır. Bu durum enerji tüketiminin arz boyutunu göstermektedir (Öncel, Kırca, & İnal, 2017). Hanehalkı ve ulaşım gibi sektörler ise enerji tüketiminin talep boyutunu oluşturmaktadır. Bu nedenle, sektörel bazda enerji tüketimi ülkeler için hem arz hem de talep unsuru olmakta ve her iki yönden de ülkeleri etkilemektedir.

Tüketilen enerjinin büyük bir bölümü fosil yakıtlardan oluşmaktadır. Bu durum da karbondioksit (CO₂) emisyonunun artmasına ve küresel iklim değişikliğine neden olmaktadır. Bu bağlamda, enerji tüketiminin fosil yakıtlardan karşılanması yerine çevreyi daha az kirleten enerji kaynaklarına yönelmek için ulusal ve uluslararası alanda önlemler alınmaya başlanmıştır (Ergün & Polat, 2017). Enerji tüketiminin karbon salınımını artırması nedeniyle çevre olumsuz etkilenmektedir. Çünkü enerji tüketiminin daha yoğun olduğu sektörlerde karbon salınımı daha yüksek düzeyde olmaktadır. Bu nedenle çalışmada, Türkiye’de sektörel bazda enerji tüketiminin çevre üzerinde nasıl bir etkisi olduğu araştırılmaya çalışılmıştır.

Bu perspektifte, bu çalışmada Türkiye’de sanayi, tarım, ulaşım, hane halkı, bilgi ve iletişim sektörlerinde enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerine etkisi panel veri analizi yöntemleri ile araştırılmıştır. 1998 ile 2017 yılları arasında kapsayan çalışmada veriler Uluslararası Enerji Ajansı’ndan (IEA) alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde literatür incelenmiş, ikinci bölümünde analizlerin teorik çerçevesi ele alınmış, üçüncü bölümünde de değişkenler arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilmiştir.

Literatür İncelemesi

Literatürde enerji tüketimi ve çevre kirliliği üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak ülke veya ülke grupları ile ilgilidir. Bununla birlikte, sektör bazında yapılan çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Türkiye’de sektör bazında konuyla ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazarlar	Ülke	Dönem	Değişkenler	Kullanılan yöntem	Nedensellik ilişkisi
Munir vd. (2019)	ASEAN-5	1980-2016	CO2 emisyonu, enerji tüketimi, ekonomik büyüme	Granger nedensellik testi	GDP→CO2, GDP→EC, GDP↔EC
Muhammad (2019)	MENA	2001-2017	CO2 emisyonu, enerji tüketimi, ekonomik büyüme	Panel regresyon modeli	Tüm ülkelerde EC↑ CO2↑, Gelişmiş MENA ülkelerinde EC↑ CO2↓, Gelişmekte olan MENA ülkelerinde GDP↑ EC↑
Wang ve Dong (2019)	14 Afrika ülkesi	1990-2014	ekonomik büyüme, ekolojik ayak izi, kentleşme ile yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi	Westerlund eşbütünleşme, Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi	GDP ↑ NRE ↑ URPOP ↑ EF ↑, RE ↑ EF ↓
Yenisu (2018)	Türkiye	1960-2013	ekonomik büyüme, CO2 emisyonu, elektrik tüketimi	VAR modeli, Granger nedensellik testi	EC → CO2 GDP→CO2
Çetin ve Yüksel (2018)	Türkiye	1960-2014	enerji tüketimi ve CO2 emisyonu	Johansen-Juselius ve Philips-Ouliaris eşbütünleşme yöntemi	EC↑ CO2↑
Alper ve Alper (2017)	Türkiye	1985-2014	CO2 emisyonu, ekonomik büyüme ve ham petrol tüketimi	ARDL sınır testi	GDP↑ EC↑ CO2↑
Karış (2017)	Türkiye	1960-2013	enerji tüketimi, CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme	Toda-Yamamoto nedensellik yöntemi	EC ↔ CO2 GDP→CO2 GDP→EC

Çemrek vd. (2017)	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü	1993-2013	enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve çevre kirliliği	Pedroni ve Johansen panel eşbütünleşme testi, panel regresyon modeli	EC↑ CO2↑
Öncel vd. (2017)	22 OECD ülkesi	1990-2011	elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme	Panel nedensellik analizi	WH ↔GDP
Topallı (2016)	Hindistan, Çin, Brezilya ve Güney Afrika	1980-2010	CO ₂ emisyonu ve ekonomik büyüme	Panel VECM modeli	GDP→ CO ₂
Esso ve Keho (2016)	Seçilmiş 12 Afrika ülkesi	1971-2010	enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO ₂ emisyonu	Panel Grenger nedensellik yöntemi	Kısa dönemde GDP→CO ₂ , uzun dönemde EC ve GDP→ CO ₂
Saboori vd. (2014)	OECD ülkeleri	1960-2008	enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO ₂ emisyonu	FMOLS yöntemi	EC↑ GDP ↑CO ₂ ↑
Pardo vd. (2012)	Meksika	1990-2008	enerji tüketimi ve CO ₂ emisyonu	ayırıştırma analizi yöntemi	EC↑ CO ₂ ↑
Pao ve Tsai (2010)	BRIC	1971-2005	enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO ₂ emisyonu	Pedroni eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi	EC↑ CO ₂ ↑

Not: → Tek yönlü nedenselliği, ↔ çift yönlü nedenselliği, ↑ artışı, ↓ azalışı ifade etmektedir.

GDP: Ekonomik Büyüme, EC: Enerji tüketimi, CO₂: CO₂ emisyonu, EF: Ekolojik ayak izi, WH: Elektrik tüketimi,

NRE: Yenilenemeyen enerji tüketimi, RE: Yenilenebilir enerji tüketimi, URPOP: Kentleşme

Literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak CO₂ emisyonu, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik olduğu görülmektedir. Çalışmalarda farklı ülkeler veya ülke grupları için yapılan nedensellik analizleri, enerji tüketiminin CO₂ emisyonunu artırdığını göstermektedir.

Veri Seti ve Yöntem

1998-2017 dönemini kapsayan çalışmada yıllık Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verileri kullanılarak, Türkiye’deki beş alt sektörün (sanayi, tarım, ulaşım, hane halkı, bilgi ve iletişim) enerji tüketimlerinin (LNEC) CO₂ emisyonu (LNCO₂) üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analizlerde değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Tablo 2: Veri Setinin Tanıtımı

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
LNCO2	Sektörlere ait toplam CO2 emisyonu (bin ton cinsinden)	Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)
LNEC	Sektörlere ait toplam enerji tüketimi (bin ton cinsinden)	Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)

Oluşturulan model şu şekildedir:

$$LNCO2 = \beta_0 + \beta_1 LNEC_{it} + u_{it} \quad (1)$$

1 nolu denklem enerji tüketiminin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini göstermektedir. Modelde yer alan β_0 sabit terimi, β_1 LNEC'ye ait olan eğim katsayısını, u ise hata terimini göstermektedir.

Çalışmada ilk olarak değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı (birimler arası korelasyon) olup olmadığı Breusch-Pagan testi ile tespit edilmiştir. Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının ortaya çıkması nedeniyle ikinci kuşak panel birim kök testi olan CIPS testi uygulanmıştır. Daha sonra değişkenlerin homojen olup olmadığını ölçmek amacıyla Swamy S testi yapılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya çıkarmak için Westerlund eşbütünleşme testi; nedenselliğin yönünün belirlenmesi için de Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi uygulanmıştır. Analizler STATA 16.0 programı kullanılarak yapılmıştır.

Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Birimler arasında ilişki olup olmadığını ölçmeye yarayan testlerden en sık kullanılanı Breusch-Pagan LM ve Pesaran CD testidir. Birim boyutunun zaman boyutundan ($N > T$) büyük olması durumunda CD testi, aksi durumda ise LM testi daha doğru sonuçlar vermektedir (Tatoğlu, 2018). Breusch-Pagan LM testi şu şekilde formüle edilmiştir (Breusch & Pagan, 1980):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{P}_{ij}^2 \quad (2)$$

Burada \hat{P}_{ij}^2 , i ve j birimlerinin kalıntıları arasındaki korelasyon katsayısını ifade etmektedir. Boş hipotez yatay kesit bağımlılığı bulunmadığı şeklinde iken, alternatif hipotez yatay kesit bağımlılığı bulunduğu şeklindedir.

Panel Birim Kök Testi

Pesaran tarafından geliştirilen ve ikinci kuşak birim kök testlerinden Yatay Kesit Genişletilmiş Augmented Dickey-Fuller (CADF) ve Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) testleri yatay kesitler arasındaki ilişkiyi dikkate alarak hazırlanmıştır (Wang & Dong, 2019).

CADF ve CIPS testleri şu şekilde formüle edilmektedir (Pesaran, 2007):

$$CADF = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (3)$$

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF \quad (4)$$

CADF birim kök testinde boş hipotez değişkenlerin durağan olmadığı, alternatif hipotez ise değişkenlerin durağan olduğu şeklindedir. Paneli oluşturan her birim için p istatistik değeri bulunmakta ve kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. CIPS testinde bulunan değerlerin mutlak değeri hali kritik değerlerin üzerinde ise değişkenlerin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır (Ergün & Polat, 2017).

Homojenlik Testi

Swamy tarafından geliştirilen S testi değişkenlerin homojen olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. Analiz sonuçlarının olasılık değerine bakılarak değişkenlerin homojen olup olmadığı belirlenmektedir. Boş hipotez değişkenlerin homojen olduğu, alternatif hipotez ise değişkenlerin homojen olmadığı şeklindedir. S Testi şu şekilde formüle edilmektedir (Swamy, 1970):

$$\hat{S} = X_{k(N-1)}^2 = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \bar{\beta})' \hat{V}_i^{-1} (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}) \quad (5)$$

Swamy S testi sonuçları ile değişkenlerin homojen olup olmadığı belirlenmekte ve buna göre eşbütünlük ve nedensellik testleri seçilmektedir (Tatoğlu, 2018).

Westerlund Eşbütünlük Testi

Westerlund tarafından geliştirilen test yatay kesitler arasındaki bağımlılığı dikkate almakta ve serilerin heterojen olması durumunda da kullanımına izin vermektedir. Westerlund eşbütünlük testi şu şekilde formüle edilmektedir (Westerlund, 2005):

$$WR = \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{E}_{it}^2 (\sum_{i=1}^N \hat{R}_i)^{-1} \quad (6)$$

Bu testin boş hipotezi eşbütünlük ilişkisinin olmadığı, alternatif hipotezi ise eşbütünlük ilişkisinin olduğu şeklindedir.

Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi

Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı, varsa ilişkinin hangi yönde olduğunu belirlemek için nedensellik testleri kullanılmaktadır. Dumitrescu-Hurlin testi yatay kesit bağımlılığı olan veya olmayan panellere heterojen olması şartı ile uygulanabilmektedir. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik testi şu şekilde formüle edilmektedir (Dumitrescu & Hurlin, 2012):

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{j=1}^J \lambda_j y_{i(t-j)} + \sum_{j=1}^J \beta_j x_{i(t-j)} + e_{it} \quad (7)$$

Bu testin boş hipotezi nedensellik ilişkisi yoktur, alternatif hipotez ise nedensellik ilişkisi vardır şeklindedir.

Elde Edilen Bulgular

Çalışmada, ilk olarak değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı test edilmiştir. Bu nedenle, Breusch-Pagan testi yapılmıştır.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	Breusch-Pagan Testi	
	İstatistik değerleri	Olasılık değerleri
LM	21.7	0.0167*
LM adj*	6.081	0.0000*
LM CD*	2.219	0.0265*

Not: (*) %5 anlamlılık seviyesinde yatay kesit bağımlılığını göstermektedir.

Tablo 3'te LM, LM adj ve LM CD testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklindeki olan boş hipotez reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle, değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu nedenle, ikinci kuşak birim kök ve eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Tablo 4: CADF Birim Kök Testi Sonuçları

DÜZEY DEĞERLER						
	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-değeri
LNCO2	-2.296	-2.210	-2.340	-2.600	-1.228	0.110
LNEC	-2.126	-2.210	-2.340	-2.600	-0.860	0.195
BİRİNCİ FARKI ALINAN DEĞERLER						
	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-değeri
LNCO2	-3.721	-2.210	-2.340	-2.600	-4.323	0.000*
LNEC	-3.329	-2.210	-2.340	-2.600	-3.472	0.000*

Not: (*) %1 anlamlılık seviyesinde durağanlığı göstermektedir.

CADF birim kök testi sonuçlarına göre, her iki değişkenin de düzey değerlerde olasılık değeri %1 anlamlılık seviyesinden büyük olduğu için birim kök içermektedir. Yani değişkenler düzeyde durağan değildir. Değişkenlerin birinci farkları alındığında her iki değişkenin de durağanlaştığı görülmektedir.

CIPS birim kök testinde serilerin durağan olabilmesi için çıkan CIPS testi sonuçlarının mutlak değerinin, %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde belirlenen kritik değerlerden büyük olması gerekmektedir.

Tablo 5: CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

		DÜZEY DEĞERLER		
LNEC	CIPS = -1.949	N,T = (5,20)		
	Kritik Değerler	10%	5%	1%
		-2.21	-2.34	-2.6
LNCO2	CIPS = -2.277	N,T = (5,20)		
	Kritik Değerler	10%	5%	1%
		-2.21	-2.34	-2.6
		BİRİNCİ FARKI ALINAN DEĞERLER		
LNEC	CIPS = -4.080	N,T = (5,20)		
	Kritik Değerler	10%	5%	1%
		-2.21	-2.34	-2.6
LNCO2	CIPS = -4.337	N,T = (5,20)		
	Kritik Değerler	10%	5%	1%
		-2.21	-2.34	-2.6

Tablo 5’te görüldüğü gibi, değişkenlerin düzey değerlerinde çıkan CIPS testi sonuçları mutlak değer olarak kritik değerlerin altındadır. Bu nedenle, değişkenler düzey değerlerinde durağan değildir yani birim kök içermektedir. Değişkenlerin birinci farkları alındığında ise çıkan CIPS testi sonuçları mutlak değer olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde belirlenen kritik değerlerin üstünde olduğu için her iki değişkenin de durağanlaştığı görülmektedir.

Tablo 6: Swamy S Testi Sonuçları

	Katsayı	Std. Hata	Z değeri	P> z	[95% Güven Aralığı]	
LNEC	1 122 496	.265947	4.22	0.000	.60125	1643743
LNFKARKCO2	.5547048	.1015787	5.46	0.000	.3556143	.7537954
LNFKARKEC	-.4916586	.2966199	-1.66	0.097	-1 073 023	.0897057
_cons	-.370304	2 667 037	-0.14	0.890	-5 597 601	4856993
Parametre sabitliği: $\chi^2(16) = 24409.36$ Prob > $\chi^2 = 0.0000^*$						

Not: (*) %1 anlamlılık düzeyinde değişkenlerin heterojenliğini göstermektedir.

Swamy S testi sonuçları incelendiğinde (Tablo 6), değişkenlerin homojen olduğu şeklindeki boş hipotez %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Değişkenlerin homojen olmadığı, birimden birime değiştiği yani heterojen olduğu alternatif hipotez kabul edilmektedir. Değişkenler heterojen olduğu için eşbütünleşme testlerinden ve nedensellik testlerinden heterojen panellere uygun olan testler yapılmalıdır. Bu nedenle, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için Westerlund eşbütünleşme testi yapılmıştır. Değişkenler arasında nedensellik olup olmadığını, varsa nedenselliğin yönünü belirlemek için de Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi yapılmıştır.

Tablo 7: Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi

Test	t- istatistik değeri	z-istatistik değeri	olasılık değeri
Gt	-2 194	-1 008	0.157
Ga	-9 511	-0.953	0.170
Pt	-2 213	1 070	0.858
Pa	-3 636	0.351	0.637

Not: Testler sabitli olarak uygulanmıştır.

Değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmaları, eşbütünleşme testi uygulanmasına imkân sağlamıştır. Westerlund panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre (Tablo 7), paneli oluşturan birimler arasında eşbütünleşik ilişki yoktur şeklinde belirlenen boş hipotez reddedilememiştir. Çıkan olasılık değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinden büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 8: Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Test Sonuçları

LNEC→LNCO ₂
Optimal Gecikme Uzunluğu (AIC): 1
W-bar = 1.0396
Z-bar = 0.0625 (p-değeri = 0.9501)
Z-bar tilde = -0.1278 (p-değeri = 0.8983)
H0: Enerji tüketimi karbondioksitin nedeni değildir.
H1: Enerji tüketimi karbondioksitin nedenidir.
LNCO ₂ →LNEC
Optimal Gecikme Uzunluğu (AIC): 1
W-bar = 4.9598
Z-bar = 6.2610 (p-değeri = 0.0000*)
Z-bar tilde = 4.7232 (p-değeri = 0.0000*)
H0: Karbondioksit enerji tüketiminin nedeni değildir.
H1: Karbondioksit enerji tüketiminin nedenidir.

Not: Gecikme uzunluğu 1 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. (*) %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde (Tablo 8), optimal gecikme uzunluğunun 1 olarak alındığı, LNEC'den LNCO₂'ye bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı, LNCO₂'den LNEC'ye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, enerji tüketiminden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Sonuç

Ülkelerin yüksek ekonomik büyüme oranlarını gerçekleştirebilmesi ve sürdürülebilir kılabilmesi sektörel anlamda üretim ve verimlilik düzeylerini artırabilmelerine bağlıdır. Zira gerek tarım gerekse sanayi sektöründe üretim kapasitesi artışına verimlilik artışının eşlik etmesi ülkelerin ekonomik büyüme oranlarını potansiyel düzeylerinde gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda, sektörlerin büyüebilmesi için daha çok enerji kullanımına gerek duyulmaktadır. Enerji kullanımının artışı sektörlerin büyüyerek üretim kapasitesini artırmasını sağlarken aynı zamanda çevre kirliliğini de artırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye de gelişmişlik düzeyini yükseltmek için ekonomik büyüme hızını artırmak ve sürdürülebilir kılmak mecburiyetindedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin yüksek ekonomik büyüme hızına ulaşabilmesi, tüm sektörlerde kullandığı girdi miktarının artırılması anlamına gelmektedir. Bu durum sektörlerde enerji tüketimindeki artışı kaçınılmaz hale getirmiştir. Keza, 1998 yılında 48.805 bin ton olan enerji tüketimi 2017 yılında 100.057 bin tona yükselmiştir. Diğer bir deyişle, 1998-2017 yılları arasında Türkiye’nin enerji tüketimi %107 oranında artmıştır. Haliyle, bu da çevre kirliliğini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada Türkiye’nin sektörel bazda enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerine etkisi araştırılmıştır.

Çalışmada öncelikle değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiş ve ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. Bunun sonucunda, değişkenlerin düzey değerlerinde değil birinci fark değerlerinde durağan olduğu ortaya çıkmıştır. Değişkenlerin aynı düzeyde durağan olması eşbütünleşme testi yapılmasını gerekli kılmıştır. Eşbütünleşme testi sonucunda sektörel bazda enerji tüketimi ile CO₂ emisyonu arasında eşbütünleşik ilişkinin olmadığı belirlenmiştir. Panel nedensellik testi sonucunda da, CO₂ emisyonu ile enerji tüketimi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, sektörel anlamda enerji tüketiminin artışının CO₂ salınımını artırarak çevre kirliliğine neden olduğu tespit edilmiştir.

Yurtiçi enerji arzı enerji talebini karşılamakta yetersiz olan Türkiye’de ithalat kaçınılmaz olmaktadır. Türkiye’nin ağırlıklı olarak enerji ithalatına bağımlı bir şekilde üretim yaptığı göz önüne alındığında, ucuz ama çevreyi daha fazla kirleten enerji kaynakları yerine, çevreyi daha az kirleten (rüzgar, güneş, elektrik vb.) enerji kaynaklarına yönelmesi gerekmektedir. Türkiye’de özellikle yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak enerji üretiminin artırılması hem üretimin daha temiz enerji kaynakları ile yapılmasını hem de çevre kirliliğinin neden olduğu hasarların azalmasını mümkün kılacaktır. Özellikle sanayi ve ulaşım sektöründe enerji tüketiminin azaltılması çevre kirliliğinin de azalmasına oldukça büyük katkı sağlayacaktır. Bu perspektifte, vergi ve teşvik politikalarının, yasa ve yönetmeliklerin çevre ve yenilenebilir enerji kaynakları odaklı oluşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

- Alper, F. Ö., & Alper, A. E. (2017). Karbondioksit Emisyonu, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi İlişkisi: Türkiye İçin Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Sosyoekonomi Dergisi*, 25(33), 145-156.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 239-253.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Ergün, S., & Polat, M. A. (2017). G7 Ülkelerinde CO2 Emisyonu, Elektrik Tüketimi ve Büyüme İlişkisi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 257-272.
- Karış, Ç. (2017). Türkiye'de Enerji Tüketimi, CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1960-2013 Dönemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 169-197.
- Kasman, A., & Duman, Y. S. (2015). CO2 Emission, Economic Growth, Energy Consumption, Trade and Urbanization in New EU member and Candidate Countries: A Panel Data Analysis. *Economic Modelling*, 97-103.
- Öncel, A., Kırca, M., & İnal, V. (2017). Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine Yönelik Zamanla Değişen Panel Nedensellik Analizi. *Maliye Dergisi*, 398-420.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *JOURNAL OF APPLIED ECONOMETRICS*, 265-312.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica Journal*, 38(2), 311-323.
- Tatoğlu, F. Y. (2018). Panel Zaman Serileri Analizi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Topallı, N. (2016). CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Hindistan, Çin, Brezilya ve Güney Afrika için Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 427-447.
- Wang, J., & Dong, K. (2019). What drives environmental degradation? Evidence from 14 Sub-Saharan African countries. *Science of the Total Environment*, 165-173.
- Westerlund, J. (2005). New Simple Tests for Panel Cointegration. *Econometric Reviews*, 297-316.
- Yenisu, E. (2018). Enerji Tüketimi, CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Van YYÜ İİBF Dergisi*, 3(5), 9-29.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dijital Yazmayla İle İlgili Görüşlerinin İncelenmesi^a

Mete Yusuf Ustabulut^{b, c}

Özet

Bu araştırmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarının dijital yazmayla ilgili görüşlerini belirlemektir. Araştırmada nicel araştırma modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen 229 Türkçe öğretmeni adayları oluşturmaktadır. Araştırmada Dijital Ortamda Yazmaya İlişkin Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın verileri normal dağılım gösterdiği için betimsel analiz, t-testi, ANOVA, koelasyon analizi yapılmıştır. Türkçe öğretmeni adayları günde 5 saatten fazla internet kullandıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adayları genel olarak dijital yazmayı kullandıklarını ve günlük 3 saatin üzerinden dijital yazdıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanlar dijital yazmanın kolaylık sağladığını, dijital ortamda her türlü yazma işlemini kolaylıkla gerçekleştirebildiklerini dile getirmişlerdir. Türkçe öğretmeni adaylarının dijital yazmayla ilgili görüşleriyle cinsiyetleri, not ortalamaları, yazma şekilleri, yaşları, sınıf düzeyleri, internette geçirdikleri süre, dijital yazma süreleri arasında ilişki olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Dijital Yazma
Türkçe Öğretmeni Adayları
Yazma Becerisi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.03.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.889022

Analysis of the Opinions of Turkish Language Teachers About Digital Writing

Abstract

The study aims to determine the views of Turkish language teacher candidates about digital writing. In the research, the relational screening model, one of the quantitative research models, was used. The sample group of the study consists of 229 Turkish language teacher candidates selected by a simple random sampling method. In the research, the Attitude Scale for Writing in Digital Media was used. Since the data of the study showed normal distribution, descriptive analysis, t-test, ANOVA and coelation analysis were performed. Turkish language teacher candidates declared that they use the internet more than 5 hours a day. Teacher candidates expressed that they use digital writing and write digitally for more than 3 hours daily. Participants in the study stated that digital writing provides convenience and that they can easily perform all kinds of writing operations in a digital environment. It was observed that there was a relationship between Turkish language teacher candidates' opinions on digital writing and their gender, grade point averages, writing styles, ages, grade levels, time spent on the internet, and digital writing time.

Keywords

Digital Writing
Turkish Language Teacher
Candidates
Writing Skill

About Article

Received: 01.03.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.889022

^a Bu araştırmanın etik kurulu izni Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 15.02.2021 tarihi 02 nolu oturumda 2021/20 karar sayısıyla alınmıştır.

^b meteustabulut@bayburt.edu.tr.

^c Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, meteustabulut@bayburt.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8864-645X>

Giriş

“Son yüzyılın en büyük yeniliği ve buluşu internet, hayatın birçok alanında değişimine neden olmuştur. Hayatın bütün alanlarındaki bu değişim, yeni bir düzenin oluşmasını sağlamıştır. İnternet, toplumu sosyolojik ve psikolojik yönden de etkilemiştir. Bu etki felsefik bir bakış açısıyla açıklanabilir.” (Bulunmaz, 2017:40).

Günümüzdeki hızlı değişimle beraber insanlar bilgiyi, mobil cihazlar, tabletler ve bilgisayarlardan öğrenmektedir. 2020 yılı Global Dijital Raporu’na göre, internet kullanan kişi sayısı 4.54 milyara çıkmıştır. Dünya geneline baktığımızda sosyal medya kullanan 3.80 milyar, cep telefonu kullanan kişi sayısı ise 5.19 milyardan fazladır. Her gün ortalama bir kullanıcı çevrimiçi olarak 6 saat 43 dakika internet kullanmaktadır (Fundalina, 2020).

TÜİK, (2020) “2020, Hane Halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması” raporuna göre; İnternet kullanım oranı 2020 yılında 16-74 yaş grubundaki kişilerde %79,0 oldu. Bu oran, bir önceki yıl %75,3’tü. Hanelerin %90,7’sinin evden İnternete erişim olanağına sahip olduğu gözlemlendi. Bu oran bir önceki yılda %88,3 düzeyindeydi.

Bu kadar önemli bir buluş dil becerilerinin kullanımında da büyük bir değişim başlatmıştır. “Artık insanlar bilgi edinmek için basılı kaynaklar ile beraber dijital ortamlardaki elektronik kaynakları, istek, görüş ve önerilerini paylaşmak için de kalem ve kâğıt yerine ekran ve klavyeleri kullanmaktadır. Bu değişim dil kullananları daha farklı becerilerle donatırken dil öğretimi süreçlerinde de dijital ortamlarda okuma, dinleme ve konuşma, yazma eylemlerinin doğru ve etkili biçimde nasıl gerçekleşeceğine dair yenilikler öğrencilere sunulmaktadır (Maden vd., 2018)”.

Öğrencilerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ihtiyaç duyacakları yetkinlikler Yenilenen Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda ortaya konmuştur. Bu yetkinlikleri hayat boyu kullanabilecek beceri ve davranışlara dönüştürebilmeleri için anadilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, inisiyatif alma ve girişimcilik, kültürel farkındalık ve ifade olmak üzere sekiz önemli yetkinlik belirlenmiştir. (MEB, 2019).

Ülkemizde bugün yazma eğitimi ilkokulda başlamaktadır. Öğrencilerin yazma araç gereçleri ise; kalem, defter, silgi ve kalem tıraştır. Ancak teknolojik gelişmeler klavye ve ekran gibi yeni yazma araçlarını da geliştirmiştir (Duran, 2013: 181).

Kalemle yazma, dik veya bitişik eğik yazı, güzel yazı, mürekkeple süslü yazma gibi konular eskilerde yazı yazma deyince ilk akla gelenlerdendir. Bilgisayar, ipad, cep telefonu vb. araçlarla yazma ise günümüzde kullanılmaktadır. Günümüz kişileri artık hareket kabiliyeti yüksek klavyelerde yazı yazmayı tercih etmektedir. Bu durum okullarda öğrenciler etrafında hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Yazılması zor zahmetli yoğunlaşmayı gerektiren yazma yerine kolay ve çok yoğunlaştırma istemeyen araçlarla yazı yazma günümüzde ön plana çıkmıştır. Klavyede yazı yazmak, sadece tuşlara basma gibi basit bir hareket istemektedir (Güneş, 2016).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde (Baker ve Lastrapes, 2019; Geçgel, Kana ve Eren, 2020; Ilomäki, Paavola, Kantosalo ve Lakkala, 2016; Kurudayıoğlu ve Soysal, 2020; Larraz ve Esteve, 2015) dijital yazmayla ilgili araştırmanın olmadığı görülmektedir. Bu araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının dijital yazmayla ilgili görüşleri incelenmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Türkçe öğretmeni adaylarının dijital yazmayla ilgili görüşlerinin alındığı bu araştırmada, Türkçe öğretmeni adaylarının dijital yazmayla ilgili görüşleriyle değişkenler arasında ilişki olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin incelendiği araştırmalarda kullanılır (Karasar, 2013).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklem grubunu basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen 229 Türkçe öğretmeni adayı oluşturmaktadır.

Tablo 1. Araştırmanın Örneklem Grubunun Cinsiyetleri

Cinsiyet	f	%
Kadın	167	72,9
Erkek	62	27,1

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılanların 167'si kadın, 62'si erkektir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Yaş Grupları

Yaş	f	%
18-19	32	14,0
20-21	99	43,2
22-23	66	28,8
24 ve üzeri	32	14,0

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılanların 32'si 18-19 yaş aralığında, 99'u 20-21 yaş aralığında, 66'si 22-23 yaş aralığında, 32'si ise 24 ve yaş dilimindedir.

Tablo 3. Araştırmanın Katılanların Not Ortalamaları

Not Ortalamaları	f	%
0-2.99	51	22,3
3.00-4.00	178	77,7

Tablo 3'e göre araştırmaya katılanların 51'i 0-2.99, 178'si ise 3.00-4.00 arası not aralığındadır.

Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Sınıf Düzeyleri

Sınıf	f	%
1. Sınıf	49	21,4
2. Sınıf	32	14,0
3. Sınıf	78	34,1
4. Sınıf	70	30,6

Tablo 4'e göre araştırmaya katılanların 49'u 1. Sınıf, 32'si 2. Sınıf, 78'i 3. Sınıf, 70'i ise 4. sınıfta öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada Susar Kırmızı, Kapıkıran ve Akkaya (2021) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan Dijital Ortamda Yazmaya İlişkin Tutum Ölçeği (DOYAT) kullanılmıştır. Ölçek üç alt faktör (kolaylık, güdülenme, etki) ve 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla yapılan analizler sonucunda Kaiser-Meyer Olkin değeri .90, Bartlett's testinin [$\chi^2= 11662.49$, $sd= 300$ $p<.0001$] ise anlamlı olduğu görülmüştür. Ölçekte toplam varnasın %60'ı açıklanmıştır. Ölçek için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucu $\chi^2 = (272, N = 1501) = 1895.32$; RMSEA = .063; SRMR = .052; CFI = .94 ve NNFI = .94 ile kabul edilebilir uyum değerlerine ulaştığı görülmüştür.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın veri analizine başlamadan önce ölçekte yer alan alt faktörlerin basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır.

Tablo 5. Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Boyutlar	Çarpıklık	Basıklık
Kolaylık	-1,359	1,896
Güdülenme	,283	-,389
Etki	-,691	,205

Tablo 6 incelendiğinde veriler normal dağılım gösterdiği için betimsel analiz, t-testi, ANOVA, koelasyon analizi yapılmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu araştırmanın etik kurulu izni Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 15.02.2021 tarihi 02 nolu oturumda 2021/20 karar sayısıyla alınmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Tablo 6. Araştırmanın Katılanların İnternette Geçirdikleri Süre

İnternette Geçirilen Süre	f	%
0-2 saat	10	4,4
2-3 saat	25	10,9
3-4 saat	48	21,0
4-5 saat	58	25,3
5 saatten fazla	88	38,4

Tablo 6'ya göre araştırmaya katılanların 10'u 0-2; 25'i 2-3; 48'i, 3-4; 58'i 4-5 saat; 88'i ise 5 saatten fazla günlük internette vakit geçirdiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 7. Araştırmanın Katılanların Yazma İçin Kullandığı Yöntem

İnternette Geçirilen Süre	f	%
Kağıt	102	44,5
Dijital	127	55,5

Tablo 7 incelendiğinde araştırmaya katılanların 102'si kağıda, 127'si ise dijital olarak yazı yazdıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 8. Araştırmanın Katılanların Günlük Dijital Yazma Süreleri

İnternette Geçirilen Süre	f	%
0-30 dakika	10	4,4
30 dakika-1 saat	25	10,9
1-2 saat	48	21,0
2-3 saat	58	25,3
3 saat üzeri	88	38,4

Tablo 8 incelendiğinde araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının 10'u 0-30 dakika; 25'i 30 dakika-1 saat, 48'i 1-2 saat, 58'i 2-3 saat, 88'i ise 3 saat üzeri günlük dijital olarak yazdıklarını ifade etmektedirler.

Tablo 9. Ölçekte Yer Alan Kolaylık Faktörüne Ait Tanımlayıcı İstatistik Analizleri

Maddeler	\bar{x}	ss
Dijital ortamdaki yazıların yıpranma/yırtılma olasılığı bulunmamaktadır.	4,70	,646
Dijital ortamda yazarken satır aralıklarını istediğim gibi ayarlarım.	4,65	,680
Dijital ortamda yazarken ekranın ışığını istediğim gibi ayarlarım.	4,59	,722
Dijital ortamda yazmak kâğıt israfını önlemektedir.	4,55	,839
Dijital ortamda yazarken duyguları anlatan ifadeler (emoji, sembol vb.) ekleme kolaylığı bulunmaktadır.	4,51	,792
Dijital ortamda yazı yazarken yazı stili ve büyüklüğünü isteğim gibi ayarlayabilirim.	4,48	,861
Dijital ortamdaki yazılara programın özellikleri doğrultusunda estetik bir görünüm kazandırabilirim.	4,39	,860
Dijital ortamda yazarken başka kaynaklardan kolayca alıntı yaparım.	4,39	,899
Dijital ortamda yazılanları dijital ortamda paylaşmak -kâğıda yapılan yazmaya oranla- daha kolaydır.	4,38	,951
Dijital ortam on parmak yazanlar için büyük kolaylıktır.	4,37	,941
Dijital yazmalarda programın özelliklerinden dolayı yanlış kolayca düzeltebilirim.	4,32	,903
Dijital ortamda yazarken çizimler (tablo, grafik vb.) daha kolay oluşturulmaktadır.	4,22	1,068
Dijital ortamda hem iki el hem de tek el ile yazabilirim.	4,11	1,023

Tablo 9 incelendiğinde Türkçe öğretmeni adayları, dijital ortamdaki yazıların yıpranma/yırtılma olasılığı bulunmadığını; dijital ortamda yazarken satır aralıklarını, ekranın ışığını, yazı stili ve büyüklüğünü istedikleri gibi ayarladıklarını; dijital ortamda yazmanın kâğıt israfını önlediğini, dijital ortamda yazarken duyguları anlatan ifadeler (emoji, sembol vb.) ekleme kolaylığı bulunduğunu, dijital ortamdaki yazılara programın özellikleri doğrultusunda estetik bir görünüm kazandırabildiğini, dijital ortamda yazarken başka kaynaklardan kolayca alıntı yaptıklarını, dijital ortamda yazılanları dijital ortamda paylaşmanın daha kolay olduğunu, dijital ortamın on parmak yazanlar için büyük kolaylık olduğunu, dijital yazmalarda programın özelliklerinden dolayı yanlış kolayca

düzeltebildiklerini, dijital ortamda yazarken çizimlerin (tablo, grafik vb.) daha kolay oluşturulduğunu, dijital ortamda hem iki el hem de tek el ile yazabildiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 10. Ölçekte Yer Alan Güdülenme Faktörüne Ait Tanımlayıcı İstatistik Analizleri

Maddeler	\bar{x}	ss
Dijital ortamda yazmak özgüvenimi artırır.	3,17	1,166
Dijital ortamda yazarken daha akıcı düşünürüm.	3,13	1,339
Dijital ortamda yazmak benim için büyük bir keyiftir.	3,03	1,180
Derste dijital ortamda not tutmaktan hoşlanırım.	2,82	1,342
Dijital ortamda yazarken yazmanın doyumunu daha fazla hissederim.	2,47	1,299
Dijital yazma yapmadığım gün kendimde eksiklik hissederim.	2,06	1,229

Tablo 10 incelendiğinde araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adayları dijital ortamda yazmanın özgüvenlerini artırdığı, Dijital ortamda yazarken daha akıcı düşünme, Dijital ortamda yazmanın kendileri için büyük bir keyif olması, derste dijital ortamda not tutmak konularında kararsızlık yaşadıkları görülmektedir. Türkçe öğretmeni adayları dijital ortamda yazarken yazmanın doyumunu daha fazla hissetmediklerini, dijital yazma yapmadıkları gün kendilerinde eksiklik hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 11. Ölçekte Yer Alan Etki Faktörüne Ait Tanımlayıcı İstatistik Analizleri

Maddeler	\bar{x}	ss
Dijital ortamda yazmak gözlerimi yorar.	4,51	,792
Dijital ortamda yazı yazmak beden duruşu ile ilgili sağlık sorunlarına yol açabilir.	4,35	,914
Dijital ortamda yazmada kâğıda dokunmanın hazzı alınmaz.	4,31	,966
Dijital ortamlarda yazmak radyasyondan etkilenmeye neden olur.	4,20	1,010
Dijital ortamda yazarken kendimi iyi hissederim.	3,21	1,086
Dijital yazma sürdürülebilir yazma alışkanlığı geliştirmede etkili olamaz.	2,97	1,226

Tablo 11 incelendiğinde Türkçe öğretmeni adayları dijital ortamda yazmanın gözlerini yordüğünü, beden duruşu ile ilgili sağlık sorunlarına yol açabildiğini, radyasyondan etkilenmeye neden olduğunu; dijital ortamda yazmada kâğıda dokunmanın hazzını alamadıklarını belirtmişlerdir. Türkçe öğretmeni adayları dijital ortamda dinlerken kendilerini iyi hissetme ve dijital yazmanın sürdürülebilir yazma alışkanlığı geliştirmede etkili olamayacağı konusunda kararsızdılar.

Tablo 12. Dijital Yazma Ölçeğinde Yer Alan Maddelere İlişkin Cinsiyete Göre t-testi Sonuçları

Madde	Cinsiyet	n	Ortalama	ss	t	df	p
Dijital ortamdaki yazılara programın özellikleri doğrultusunda estetik bir görünüm kazandırabilirim.	Kadın	167	4,46	,804	2,025	227	,044
	Erkek	62	4,20	,977	1,853		
Dijital ortamda yazarken ekranın ışığını istediğim gibi ayarlarım.	Kadın	167	4,66	,607	2,304	227	,022
	Erkek	62	4,41	,950	1,894		

Dijital ortamdaki yazıların yıpranma/yırtılma olasılığı bulunmamaktadır.	Kadın	167	4,77	,511	2,526	227	,012
	Erkek	62	4,53	,900	1,985		
Dijital ortamda yazarken satır aralıklarını istediğim gibi ayarlarım.	Kadın	167	4,71	,610	2,179	227	,030
	Erkek	62	4,50	,824	1,902		
Dijital ortamda yazarken başka kaynaklardan kolayca alıntı yaparım	Kadın	167	4,48	,790	2,571	227	,011
	Erkek	62	4,14	1,113	2,205		
Derste dijital ortamda not tutmaktan hoşlanırım.	Kadın	167	2,69	1,347	-2,444	227	,015
	Erkek	62	3,17	1,274	-2,508		
Dijital ortamda yazarken yazmanın doyumunu daha fazla hissedirim.	Kadın	167	2,33	1,239	-2,638	227	,009
	Erkek	62	2,83	1,393	-2,501		
Dijital ortamlarda yazmak radyasyondan etkilenmeye neden olur.	Kadın	167	4,30	,942	2,601	227	,010
	Erkek	62	3,91	1,135	2,390		
Dijital ortamda yazmak gözlerimi yorar.	Kadın	167	4,59	,736	2,795	227	,006
	Erkek	62	4,27	,890	2,564		
Dijital ortamda yazı yazmak beden duruşu ile ilgili sağlık sorunlarına yol açabilir.	Kadın	167	4,44	,833	2,332	227	,021
	Erkek	62	4,12	1,078	2,075		

Tablo 11 incelendiğinde araştırmaya katılan kadın Türkçe öğretmeni adayları erkek Türkçe öğretmeni adaylarına göre dijital ortamdaki yazılara programın özellikleri doğrultusunda estetik bir görünüm kazandırabileceklerini, dijital ortamda yazarken ekranın ışığını, satır aralıklarını istedikleri gibi ayarlayabildiklerini; dijital ortamdaki yazıların yıpranma/yırtılma olasılığı bulunmadığını, dijital ortamda yazarken başka kaynaklardan kolayca alıntı yaptıklarını, dijital ortamlarda yazmanın radyasyondan etkilenmeye neden olduğunu, dijital ortamda yazmanın gözlerini yorduğunu, dijital ortamda yazı yazmanın beden duruşu ile ilgili sağlık sorunlarına yol açtığını belirtmişlerdir. Erkek öğretmen adayları kadın öğretmen adaylarına göre Derste dijital ortamda not tutmaktan hoşlandıklarını, dijital ortamda yazarken yazmanın doyumunu daha fazla hissettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 12. Dijital Yazma Ölçeğinde Yer Alan Maddelere İlişkin Not Ortalamasına Göre t-testi Sonuçları

Boyut	Not Ortalaması	n	Ortalama	ss	t	df	p
Derste dijital ortamda not tutmaktan hoşlanırım.	0-2.99	51	3,27	1,342	2,749	227	,006
	3.00-4.00	178	2,69	1,318	2,721		
Dijital ortamda yazmak gözlerimi yorar.	0-2.99	51	4,21	,965	-3,073	227	,002
	3.00-4.00	178	4,59	,716			

Tablo 12 incelendiğinde not ortalaması 0-2.99 arası olan Türkçe öğretmeni adayları not ortalaması 3.00-4.00 arası olan Türkçe öğretmeni adaylarına göre derste dijital ortamda not tutmaktan hoşlandıklarını ifade etmektedirler. Not ortalaması 3.00-4.00 arası olan Türkçe

öğretmeni adayları not ortalaması 0-2.99 arası olan Türkçe öğretmeni adaylarına göre dijital ortamda yazmanın gözlerini yorduğunu dile getirmektedirler.

Tablo 13. Dijital Yazma Ölçeğinde Yer Alan Maddelere İlişkin Yazma Şekline Göre t-testi Sonuçları

Boyut	Yazma Şekli	n	Ortalama	ss	t	df	p
Kolaylık	Kağıt	102	4,2949	,61349	-3,691	227	,000
	Dijital	127	4,5591	,46935			
Güdüleme	Kağıt	102	2,4820	,96840	-4,341	227	,000
	Dijital	127	3,0276	,92624			
Etki	Kağıt	102	3,9314	,58226	,045	227	,964
	Dijital	127	3,9278	,59894			

Tablo 13 incelendiğinde araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarından daha çok dijital yazmayı kullandığını belirtenler, daha çok kâğıdı kullandığını belirtenlere göre dijital ortamda yazmanın büyük kolaylık olduğunu, dijital ortamda yazmanın motivasyonlarını artırdığını belirtmişlerdir.

Tablo 14. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yaşları ile Dijital Yazma Ölçeği Maddeleri Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Dijital ortamda yazarken başka kaynaklardan kolayca alıntı yaparım	Gruplar arası	3	2,423	,047	
	Gruplar içi	225			C-D
	Toplam	228			
Dijital yazma yapmadığım gün kendimde eksiklik hissedirim.	Gruplar arası	3	3,754	,012	
	Gruplar içi	225			C-B
	Toplam	228			

A= 18-19; B=20-21; C=22-23; D=24 ve üzeri

Tablo 14 incelendiğinde 22-23 yaş aralığındaki Türkçe öğretmeni adaylarının, 20-21 yaş aralığı ile 24 ve üzeri yaşındaki Türkçe öğretmeni adaylarına dijital ortamda yazarken başka kaynaklardan kolayca alıntı yaptıklarını, dijital yazma yapmadıkları gün kendimde eksiklik hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 15. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Sınıf Düzeyleriyle ile Dijital Yazma Ölçeğinde Yer Alan Maddeler Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Dijital ortamda yazı yazarken yazı stili ve büyüklüğünü isteğim gibi ayarlayabilirim.	Gruplar arası	3	4,380	,005	
	Gruplar içi	225			C-A
	Toplam	228			

Dijital ortamda yazarken satır aralıklarını istediğim gibi ayarlarım.	Gruplar arası	3	2,607	,053	C-A
	Gruplar içi	225			
	Toplam	228			
Dijital yazma sürdürülebilir yazma alışkanlığı geliştirmede etkili olamaz.	Gruplar arası	3	3,312	,021	D-B
	Gruplar içi	225			
	Toplam	228			

A=1; B=2; C=3; D=4

Tablo 15 incelendiğinde 3. Sınıf Türkçe öğretmeni adayları, 1. Sınıf Türkçe öğretmeni adaylarına göre dijital ortamda yazı yazarken yazı stili ve büyüklüğünü, satır aralıklarını istekleri gibi ayarlayabildiklerini ifade etmektedirler. 4. Sınıf Türkçe öğretmeni adayları, 2. Sınıf Türkçe öğretmeni adaylarına göre dijital yazma sürdürülebilir yazma alışkanlığı geliştirmede etkili olamayacağını dile getirmektedir.

Tablo 16. Türkçe Öğretmeni Adaylarının İnternette Geçirdikleri Süreyle Dijital Yazma Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	P	Anlamlı Farklılık
Dijital ortamda yazı yazarken yazı stili ve büyüklüğünü isteğim gibi ayarlayabilirim.	Gruplar arası	4	3,556	,008	D-C
	Gruplar içi	224			
	Toplam	228			
Dijital ortamdaki yazılara programın özellikleri doğrultusunda estetik bir görünüm kazandırabilirim.	Gruplar arası	4	3,469	,009	D-C
	Gruplar içi	224			
	Toplam	228			
Dijital ortamda yazarken ekranın ışığını istediğim gibi ayarlarım.	Gruplar arası	4	4,800	,001	D-C
	Gruplar içi	224			
	Toplam	228			
Dijital ortamda yazarken satır aralıklarını istediğim gibi ayarlarım.	Gruplar arası	4	2,305	,059	D-B
	Gruplar içi	224			
	Toplam	228			
Dijital ortamda yazarken başka kaynaklardan kolayca alıntı yaparım	Gruplar arası	4	4,582	,001	D-C
	Gruplar içi	224			
	Toplam	228			

A=0-2; B=2-3; C=3-4; D=4 ve üzeri

Tablo 16 incelendiğinde 4 ve üzeri saat internette vakit geçiren Türkçe öğretmeni adayları, 3-4 saat arası internette vakit geçiren öğretmen adaylarına göre dijital ortamda yazı yazarken yazı stili ve büyüklüğünü, ekran ışığını, istekleri gibi ayarlayabildiklerini; dijital ortamdaki yazılara programın özellikleri doğrultusunda estetik bir görünüm kazandırabildiklerini, dijital ortamda yazarken başka kaynaklardan kolayca alıntı yaptıklarını belirtmektedirler. 4 ve üzeri saat internette vakit geçiren Türkçe öğretmeni adayları, 2-3 saat arası internette vakit

geçiren öğretmen adaylarına göre dijital ortamda yazarken satır aralıklarını istediğim gibi ayarladıklarını ifade etmektedirler.

Tablo 17. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Günlük Dijital Yazma Süreleriyle Dijital Yazma Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	P	Anlamlı Farklılık
Dijital ortam on parmak yazanlar için büyük kolaylıktır.	Gruplar arası	4	3,556	,008	
	Gruplar içi	224			C-A
	Toplam	228			
Dijital yazma yapmadığım gün kendimde eksiklik hissedirim.	Gruplar arası	4	3,469	,009	E-A
	Gruplar içi	224			E-B
	Toplam	228			
Dijital ortamda yazmak benim için büyük bir keyiftir.	Gruplar arası	4	4,800	,001	
	Gruplar içi	224			E-A
	Toplam	228			
Dijital ortamda yazmak özgüvenimi artırır.	Gruplar arası	4	2,305	,059	
	Gruplar içi	224			E-A
	Toplam	228			
Dijital ortamda yazarken kendimi iyi hissedirim.	Gruplar arası	4	4,582	,001	
	Gruplar içi	224			E-A
	Toplam	228			

A=0-30 dakika; B=30 dakika-1 saat; C=1-2 saat; D=2-3 saat; E=3 saat ve üzeri

Tablo 17 incelendiğinde günlük 3 saat ve üzeri dijital yazdıklarını ifade eden Türkçe öğretmeni adayları, 0-30 dakika arası dijital yazdıklarını ifade eden öğretmen adaylarına göre dijital ortamda yazmanın kendileri için büyük bir keyif olduğunu, dijital ortamda yazmanın özgüvenlerini arttırdığını, dijital ortamda yazarken kendimi iyi hissettiklerini ifade etmektedirler. Günlük 3 saat ve üzeri dijital yazdıklarını ifade eden Türkçe öğretmeni adayları, 0-1 saat arası dijital yazdıklarını ifade eden öğretmen adaylarına göre dijital yazma yapmadıkları gün kendilerini eksiklik hissetmekte dile getirmişlerdir. günlük 1-2 saat arası dijital yazdıklarını ifade eden Türkçe öğretmeni adayları, 0-30 dakika arası dijital yazdıklarını ifade eden öğretmen adaylarına göre dijital ortamın on parmak yazanlar için büyük kolaylık olduğunu belirtmişlerdir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

21. yüzyılda teknolojinin ilerlemesiyle beraber dijital ortamda dört temel dil becerisinin kullanımını artmıştır. Salgın sürecinde dijital kullanımın daha da artmasıyla bu alanda yapılan araştırmalar da artmıştır (De Roock, 2020; Dahlström, 2019; Gonzales, 2018; Yamaç, Öztürk ve Mutlu, 2020). Bu araştırmada öncelikle Türkçe öğretmeni adaylarının dijital yazmayı kullanma süreleri üzerinde durulmuştur. Türkçe öğretmeni adayları günde 5 saatten fazla internet kullandıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adayları genel olarak dijital yazmayı kullandıklarını

ve günlük 3 saatin üzerinden dijital yazdıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanlar dijital yazmanın kolaylık sağladığını, dijital ortamda her türlü yazma işlemini kolaylıkla gerçekleştirebildiklerini dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra dijital yazmanın kendilerini güdülediğini, dijital ortamda yazmanın özgüvenlerini artırdığını, kendilerine büyük bir keyif verdiğini, dijital yazmadıkları zaman kendilerinde büyük bir eksiklik hissettiklerini ifade etmişlerdir. Türkçe öğretmeni adayları dijital yazmanın sağlık problemlerine yol açabileceğini, beden duuruşu ile ilgili problem olabileceğini düşünmektedirler. Öğretmen adayları dijital yazmanın sürdürülebilir yazma alışkanlığını geliştirmede etkili olabileceğini belirtmektedirler. Türkçe öğretmeni adaylarının dijital yazmayla ilgili görüşleriyle cinsiyetleri, not ortalamaları, yazma şekilleri, yaşları, sınıf düzeyleri, internette geçirdikleri süre, dijital yazma süreleri arasında ilişki olduğu görülmüştür. Kadın öğretmen adayları, dijital yazmanın estetik ve sağlık konusunda görüşleri konusunda erkek öğretmen adaylarından ayrılmışlardır. Erkek öğretmen adaylarının dijital not tutma konusunda istekli oldukları görülmüştür. Dijital yazmayı kullananlar öğretmen adayları, dijital yazmanın kolay ve motivasyonlarını arttırdığını, sağlık sorunları yaratmasının çok önemli olmadığını dile getirmişlerdir. 4. sınıf Türkçe öğretmeni adayları, 2. sınıf Türkçe öğretmeni adaylarına göre dijital yazma sürdürülebilir yazma alışkanlığı geliştirmede etkili olamayacağını belirtmişlerdir. İnternette uzun süre vakit geçiren öğretmen adayları yazı stili ve büyüklüğünü, ekran ışığı, satır aralığı ve alıntı yapma konularını önemsediklerini belirtmişlerdir. Dijital ortamlarda günlük 3 saatin üzerinde yazı yazanlar dijital yazmanın kendileri için çok önemli olduğunu, kendilerine çok keyif verdiğini, özgüvenlerini arttırıp kendilerine büyük keyif verdiğini ifade etmişlerdir.

Kaynakça

- Baker, S. F., & Lastrapes, R. E. (2019). The writing performance of elementary students using a digital writing application. *Interactive Technology and Smart Education*, 16(4), 343-362. <https://doi.org/10.1108/ITSE-08-2018-0057>
- Bulunmaz, B. (2017). Yeni medya okuryazarlığı ve haberde doğruluk algısı. *Journal of Research in Education and Teaching-Jret*, 6(3), 38-50.
- Dahlström, H. (2019). Digital writing tools from the student perspective. *Education and Information Technologies*, 24(2), 1563-1581.
- De Roock, R. S. (2020). On the Material Consequences of (Digital) Literacy: Digital writing with, for, and against racial capitalism. *Theory Into Practice*. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00405841.2020.1857128>
- Duran, E. (2013). Yazmada etkililik: Kalem ve klavyeye yönelik bir karşılaştırma. *Turkish Studies*, 8(3), 179-187.
- Fundalina, (2020). 2020 Yılı Global Dijital Raporu. Erşim Adresi: <https://www.fundalina.com/2020-yili-global-dijital-raporu/> Erişim Tarihi: 20.01.2021
- Geçgel, H., Kana, F., & Eren, D. (2020). Türkçe eğitiminde dijital yetkinlik kavramının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8 (3) , 886-904. DOI: 10.16916/aded.742352

- Gonzales, L. (2018). Sites of translation: What multilinguals can teach us about digital writing and rhetoric (p. 153). University of Michigan Press.
- Güneş, F. (2016). Eğitimde kalem ve tuşlarla yazma tartışmaları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5(1), 19–33.
- Ilomäki, L., Paavola, S., Kantosalo, A. and Lakkala, M. (2016). Digital Competence-an emergent boundary concept for policy and educational research. *Educ. Inf. Technol* (21), 655-679.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi* (25. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kurudayıoğlu, M. ve Soysal, T. (2020). 2018 Türkçe dersi öğretim programı'nın dijital yetkinlik bakımından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(54), 184-199.
- Larraz, V. and Esteve, F. (2015). Evaluating digital competence in simulation environments. E. G. Bullen, In *Teaching and learning in digital worlds, strategies and issues in higher education* (s. 99-105). Tarragone: URV.
- Maden, S., Banaz, E., Maden, A. (2018). Türkçe öğretmeni adaylarının dijital ortamlardaki yazma alışkanlıkları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 103-112.
- MEB, (2019). Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/20195716392253-02-T%C3%BCrk%C3%A7e%20%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1%202019.pdf>
Erişim Tarihi: 15.01.2021
- Susar Kırmızı, F., Kapıkıran, Ş. ve Akkaya, N. (2021). Dijital ortamda yazmaya ilişkin tutum ölçeği (DOYAT): Ölçek geliştirme çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(52), 1-28.
- TÜİK, (2020). 2020 Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679). Erişim Tarihi: 09.01.2021
- Yamaç, A., Öztürk, E., & Mutlu, N. (2020). Effect of digital writing instruction with tablets on primary school students' writing performance and writing knowledge. *Computers & Education*, 157, 1-18, <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103981>

Finansal Gelişmenin Vergi Gelirleri Üzerine Etkisi: Geçiş Ekonomileri Örneği

Rabia Efeoğlu^{a, b}

Özet

Çalışmanın amacı, 22 geçiş ekonomisinde finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini 2004-2018 dönemini kapsayan veri setini kullanarak incelemektir. İki değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Westerlund panel eşbütünleşme testi ile Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, geçiş ekonomilerinde finansal gelişme ve vergi geliri arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Hem panelin bütünü hem de ülke bazında eşbütünleşme katsayıları Pesaran (2006) CCE yöntemi ile tahmin edilerek ülkelere özgü bulgular elde edilmiştir. Tahmin sonuçları geçiş ekonomilerinde finansal gelişmenin vergi geliri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Ancak ülke bazında finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerinde pozitif etkisinin yanında negatif etkisinin de olabileceğini gösteren katsayılar olduğu tespit edilmiştir. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik sonuçlarına göre de, finansal gelişme ve vergi gelirleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak, geçiş ekonomilerinde gelişen bir finansal sistemin vergi gelirlerini artırma eğiliminde olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Vergi Gelirleri
Finansal Gelişme
Panel Veri Analizi
Geçiş Ekonomileri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.03.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.889044

The Effect of Financial Development on Tax Revenues: Evidence from Transition Economies

Abstract

The aim of the study is to examine the impact of financial development on tax revenues in 22 transition economies using the data set covering the period 2004-2018. Westerlund panel cointegration test and Dumitrescu and Hurlin panel causality test were applied to analyze the relationship between the two variables. The findings obtained from the study reveal the existence of a cointegration relationship between financial development and tax revenue in transition economies. Country-specific findings were obtained by estimating the cointegration coefficients of both the entire panel and the country with the Pesaran (2006) CCE method. Estimation results show that financial development has a positive and significant effect on tax revenues in transition economies. However, it has been determined that there are coefficients showing that financial development may have a negative effect as well as a positive effect on tax revenues. According to Dumitrescu and Hurlin panel causality results, there is a two-way causality relationship between financial development and tax revenues. As a result, it can be said that a developing financial system in transition economies tends to increase tax revenues.

Keywords

Tax Revenues
Financial Development
Panel Data Analysis
Transition Economies

About Article

Received: 01.03.2021
Accepted: 21.06.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.889044

^a İletişim Yazarı: refeoglu@kastamonu.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: 0000-0003-2515-1553.

Giriş

Vergi gelirleri, devletlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan en önemli gelir kaynağıdır. Vergi gelirleri kamu harcamalarının finansmanında önemli bir araçtır ve sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi olmak üzere birçok unsurdan etkilenmektedir. Söz konusu unsurlar detaylandırıldığında, vergi gelirlerinin belirleyicileri; ekonomik büyüme, kişi başına gelir, enflasyon oranı, gelir dağılımı, dışa açıklık, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin milli gelir içerisindeki payları, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, dış yardımlar, nüfus, siyasal istikrar, yolsuzluk, rüşvet, küreselleşme, vergi rekabeti, bankacılık sektöründeki gelişmeler, vergi yapısı gibi birçok faktör sayılabilir. Tüm bu belirleyicilerin yanında finansal gelişmenin de vergi gelirlerinin belirleyicisi olduğuna dair çalışmalar söz konusudur.

Finansal gelişme; tasarruf ve yatırım yapılması, yapılan tasarruf ve yatırımların izlenmesi, tasarrufların toplanması, kaynakların toplanıp üretken alanlara veya yatırımlara aktarılmasını sağlama, mal ve hizmet değişimi ile risk çeşitlendirme gibi gelişmeleri kapsamaktadır (Svirydzenka, 2016). Dolayısıyla finansal gelişmenin vergi gelirlerini etkilemesi doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleşebilmektedir. Şöyle ki; ekonomide finansal gelişmenin olması ekonomik büyümeyi artırabilir. Ekonomik büyüme ise, mal ve hizmetlere olan talep ile refah düzeyini artırarak yatırımların artmasını sağlayabilir, bunun sonucunda da vergi gelirleri yükselebilir. Öte taraftan, bir ülkenin finansal sistemi geliştikçe, finansal kurumlarının etkinliği, şeffaflığı ile finansal araçlarının çeşitliliği de artış göstereceğinden vergi mükelleflerinin finansal sistemi kullanma konusundaki motivasyonu artabilir. Bu durum vergi mükelleflerinin potansiyel kayıt dışı işlemlerini azaltabileceği gibi aynı zamanda devletin bu kimselerin vergilemeye esas gelir ve varlıkları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmasını kolaylaştırabilir. Diğer taraftan finansal gelişme, vergilerin takip edilmesini ve tahsilini kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple de finansal gelişme direkt olarak vergi gelirlerini arttırabilmektedir. Yani finansal gelişim sayesinde vergi mükellefleri hakkındaki daha net bilgilerin elde edilebilmesi ve eksik ya da hatalı beyanların tespit edilmesi; vergilerin takibini kolaylaştırarak vergi gelirlerinin artmasını sağlayabilir.

Son yıllarda güncel bir konu olarak incelenen finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerine etkisi literatürü incelendiğinde bu alanda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Sınırlı olan söz konusu çalışmalarda finansal gelişme göstergesi olarak ise genellikle bankacılık faaliyetleri, özel sektör kredileri, hisse senedi gibi göstergeler kullanılmış, ancak son yıllarda IMF tarafından geliştirilen finansal gelişmenin farklı boyutlarını yansıtan “finansal gelişme endeksi” göz ardı edilmiş, çok az sayıda çalışmada kullanılmıştır. Bu sebeple finansal gelişme endeksi kullanılarak finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca finansal gelişme ve vergi gelirleri ilişkisinin daha önce geçiş ekonomileri özelinde araştırıldığı çalışmalara rastlanılmaması ve bu çalışmada ele alınması çalışmanın diğer bir özelliğini yansıtmaktadır. Bu kapsamda geçiş ekonomilerinde finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisi panel veri analiz yöntemi ile incelenerek literatüre söz konusu alanda bir katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Çalışma beş bölümden oluşmakta olup, giriş bölümünü takiben literatür taraması, veri ve yöntem, ampirik bulgular ve sonuç sunulmaktadır.

Vergi Gelirleri ve Finansal Gelişme

Devletler ekonomik büyümelerini ve ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmek için kamu gelirlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Kamu gelirlerinin kaynağı çoğunlukla harcamalardan

oluşturduğundan devletlerin söz konusu kamu harcamalarını karşılamak için kullandığı en önemli gelir kaynağı vergi gelirleridir. Ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel birçok faktörden etkilenen vergi gelirleri bir yandan kamu harcamalarının finansmanını sağlarken diğer yandan da hükümetlerin finansal yapılarının gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle son yıllarda hükümetler finansal yapılarını artırabilmek için vergi gelirlerini önemli ölçüde artırma gayretindedirler. Bir ekonominin finansal yapısı, kişilerin vergiye ne ölçüde uyum sağladıklarıyla ilgilidir ve buna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Nitekim 1980'lerden itibaren serbest piyasa ekonomisine geçilmesinin birçok ekonomi politikasını olduğu gibi vergi politikasını da önemli derecede etkilediği, özel tasarruf ve yatırımların önem kazanarak özel sermaye birikiminin sağlandığı görülmektedir (Bahtiyar ve Odabaş, 2020). Diğer taraftan finansal gelişim; finansal piyasaların derinleşmesini, finansal piyasa araçlarının çeşitlilik göstermesini ve finansal piyasalarda faaliyette bulunan kurumların sayılarının artmasını sağlamaktadır (Koç, Şenol ve Karaca, 2016). Böylece finansal gelişme teknolojinin yayılması, sermaye birikimi ve kaynakların tahsisini kolaylaştırıp ekonomik büyümeyi sağlayarak vergi gelirini etkileyebilir ki bu etki pozitif yönlü bir etkidir.

Finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisi doğrudan ve dolaylı olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir. *Birincisi*, finansal gelişmenin ekonomik büyümeye yol açarak vergilendirilebilir ekonomik faaliyetlerin genişlemesi sonucu vergi gelirlerinin artması şeklindedir. Finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi etkilemesi ise, arz öncüllü hipotez, talep takipli hipotez ve geri besleme hipotezi biçiminde olmaktadır. Arz öncüllü hipotezde, finansal gelişim gerekli fonları temin ederek teknolojik gelişme ve sermaye birikimini sağlayarak ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Talep takipli hipotezde, ekonomik büyümenin finansal gelişmeyi sağlaması söz konusudur. Geri besleme hipotezinde ise finansal gelişme ekonomik büyümeyi sağlarken ekonomik büyüme de finansal gelişmeyi sağlamaktadır (Pata ve Ela, 2020). Ekonomik büyümedeki artışlar da vergilendirilebilir ekonomik faaliyetleri genişletmekte ve vergi gelirini arttırmaktadır (Terefe ve Teera, 2018). *İkincisi*, ekonomik büyümenin refah düzeyini artırarak mal ve hizmetlere olan talebi arttırması ile yeni yatırımların gerçekleştirilmesi ve vergi gelirlerinin artmasıdır (Tzougas, 2013). *Üçüncüsü*, finansal gelişmenin vergilerin izlenmesi ve tahsilini kolaylaştırması sonucu vergi gelirlerinin artmasıdır. Vergi mükellefleri bazen eksik ya da hatalı beyan vererek gelirlerinin önemli bir kısmını belirtmek istemezler. Bunun önüne geçebilmek amacıyla kayıtdışı ekonomiyi azaltması yönünde finansal gelişimin sağlanmasına önem verilerek vergi gelirlerinin artması sağlanabilmektedir (Bittencourt, Gupta ve Stander, 2014).

Son yıllarda önemli bir araştırma konusu olan finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisine dair sınırlı sayıda çalışma vardır. Çalışmalarda finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisi Türkiye için, çeşitli ülkeler bazında ve değişik ülke gruplarında incelenmiştir. Türkiye için finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini ele alan çalışmalardan Akçay, Sağbaş ve Demirtaş (2016), Türkiye için 2006-2014 döneminde bankacılık ve banka dışı faaliyetler ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bankacılık ve banka dışı faaliyetlerin uzun dönemde vergi gelirlerinin Granger nedeni olduğu, kısa dönemde ise yalnızca bankacılık sektörünün vergi gelirlerinin Granger nedeni olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Bayar ve Karamelikli (2017), 2006-2016 dönemi için Türkiye'de finansal gelişme ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan eşbütünleşme analizi ile test etmişlerdir. Doğrusal olmayan durumlarda hem hisse senedi hem de bankacılık sektörünün gelişmişlik düzeyi toplam vergi gelirlerini olumlu etkilemektedir. Doğrusal olmayan durumlar göz ardı edildiğinde ise finansal gelişme göstergeleri ile vergi gelirleri

arasında bir ilişki yoktur. *Pata ve Ela yaptıkları çalışmada (2020)* finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini Türkiye için 1965-2017 dönemi verileriyle incelemiştir. Çalışma sonucuna göre, finansal gelişmedeki artış vergi gelirlerini artırmaktadır. Finansal gelişme ve vergi gelirleri arasında çift yönlü bir nedensellik vardır.

Çeşitli ülkeler bazında finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini ele alan çalışmalardan *Taha, Colombage, Maslyuk ve Nanthakumar (2013)*, 1997-2008 döneminde Malezya'da bankacılık ve banka dışı faaliyetler ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi ARDL analizi ile incelemiştir. Finansal sistem ile vergi gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunun ve hisse senedinden vergi gelirlerine doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna varmışlardır. *Akram tarafından yapılan çalışmada (2016)*, 1975-2014 döneminde Pakistan için finansal sistem ve vergi gelirleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Piyasa kapitalizasyonunun ve banka şubelerinin sayısının vergi gelirleri üzerinde uzun vadede olumlu bir etkisi vardır. Özel sektöre verilen krediler ile vergi gelirleri arasında çift yönlü bir nedensellik varken, kamu sektörü kredisi ve vergi gelirleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur. *Loganathan, Ismail, Streimikiene, Hassan, Zavadskas ve Mardani (2017)*, 1970-2015 döneminde Malezya için finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini incelemişler, vergilendirmeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucunu elde etmişlerdir. *Ebi (2018)*, Nijerya'da 1993-2017 dönemi için finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada finansal gelişmenin vergi gelirlerini artırdığını ortaya koymuştur. *Taha, Šliogerienė, Loganathan, Jokšienė, Shahbaz ve Mardani (2018)*, Malezya için 1970-2015 döneminde finansal gelişme ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Finansal gelişme ve vergi gelirleri arasında ters U ilişkisi bulgusunu elde etmişlerdir. *Loganathan, Ahmad, Subramaniam ve Taha (2020)*, Malezya'da 1970-2017 dönemi için finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini ARDL analizi ile incelemişler, finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Değişik ülke gruplarında finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini ele alan çalışmalardan *Ilievski (2012)*, 100'den fazla ülkede 1990-2008 dönemi için bankacılık sektörü, hisse senedi piyasası ve finansal serbestleşmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada bankacılık sektörü ve hisse senedi piyasasının vergi gelirlerini artırdığını ortaya koymuştur. *Gilbert ve Ilievski yaptıkları çalışmada (2016)* finans sektörünün vergi gelirleri üzerindeki etkisini 126 ülke için 1990-2011 dönemi verileriyle panel veri analiz yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucuna göre, artan bankacılık faaliyetleri beklenen vergi gelirlerini artırmaktadır. *Bayar, Şaşmaz ve Öztürk (2017)*, OECD ülkelerinde 2001-2016 dönemini ele alarak panel veri analiz yöntemi ile finansal gelişme ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bankacılık sektörü ve hisse senedi piyasasının gelişiminin vergi gelirleri üzerindeki etkisi ülkelerde farklılaşmaktadır. Bankacılık sektörü ve hisse senedi piyasasının gelişmişlik düzeyinden vergi gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. *Nnyanzi, Bbale ve Sendi (2018)*, Doğu Afrika'da 1990-2014 döneminde finansal gelişme ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. *Gnangnon tarafından yapılan çalışmada (2019)*, 104 ülke için 1980-2014 döneminde finansal gelişme ve vergi gelirleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, finansal gelişme vergi gelirlerini olumlu etkilemektedir. *Topuz (2021)*, 21 gelişmekte olan ülkede 1990-2017 dönemini ele alarak panel veri analiz yöntemi ile

finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Finansal gelişmenin vergi gelirlerini artırdığını tespit etmiştir.

Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde vergi gelirlerini etkileyen birçok değişkenin olduğu, fakat bunlar arasında finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak yapılan çalışmalarda genel kanı finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisinin pozitif olduğu yönündedir. Çalışmalar genel olarak zaman serisi ve panel veri analizlerine dayanmaktadır. Finansal gelişme göstergesi olarak genellikle bankacılık faaliyetleri, özel sektör kredileri, hisse senedi gibi göstergeler kullanılmıştır.

Finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarda finansal gelişmenin vergi gelirlerini yoğun bir şekilde pozitif etkilediği (Ilievski, 2012; Taha ve diğerleri, 2013; Akçay ve diğerleri, 2016; Akram, 2016; Gilbert ve Ilievski, 2016; Bayar ve Karamelikli, 2017; Bayar ve diğerleri, 2017; Ebi, 2018; Nnyanzi ve diğerleri, 2018; Gnanngnon, 2019; Pata ve Ela, 2020; Topuz, 2021); çok az sayıda negatif etkilediği (Loganathan ve diğerleri, 2017; Loganathan ve diğerleri, 2020) görülmektedir. Bununla birlikte çalışmalarda finansal gelişme ile vergi gelirleri arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi (Akram, 2016; Pata ve Ela, 2020) ve tek yönlü nedensellik ilişkisi de (Taha ve diğerleri, 2013; Akçay ve diğerleri, 2016; Bayar ve diğerleri, 2017) tespit edilmiştir. Finansal gelişme ve vergi gelirleri arasında ters U ilişkisi bulan çalışmalar da (Taha ve diğerleri, 2018) vardır.

Çalışmalarda finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisi Türkiye için, çeşitli ülkeler bazında ve değişik ülke gruplarında araştırılmıştır. Finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini Türkiye için araştıran çalışmalar (Akçay ve diğerleri, 2016; Bayar ve Karamelikli, 2017; Pata ve Ela, 2020); çeşitli ülkeler bazında araştıran çalışmalar (Taha ve diğerleri, 2013; Akram, 2016; Loganathan ve diğerleri, 2017; Ebi, 2018; Taha ve diğerleri, 2018; Loganathan ve diğerleri, 2020); değişik ülke gruplarında araştıran çalışmalar (Ilievski, 2012; Gilbert ve Ilievski, 2016; Bayar ve diğerleri, 2017; Nnyanzi ve diğerleri, 2018; Gnanngnon, 2019; Topuz, 2021) şeklindedir.

Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada 22 geçiş ekonomisinde (Arnavutluk, Ermenistan, Kazakistan, Moldova, Tacikistan, Ukrayna, Belarus, Bosna Hersek, Gürcistan, Sırbistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Rusya) 2004-2018 dönemi verileri kullanılarak finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Finansal gelişmeyi temsil eden finansal gelişme endeksi IMF (International Monetary Fund), vergi gelirleri ICTD (International Centre for Tax and Development) veri tabanından elde edilmiştir. Finansal gelişme ve vergi gelirleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla panel birim kök sınaması, Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi, Pesaran (2006) CCE tahmin yöntemi ile Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testleri uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken	Sembol	Açıklama	Kaynak
Vergi geliri	TAX	Vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı	ICTD
Finansal gelişme	FDI	Finansal gelişme endeksi	IMF

Finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisinin geçiş ekonomileri özelinde araştırıldığı çalışmada, ilk önce değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı test edilmelidir. Yatay kesit bağımlılığının varlığına göre de hangi birim kök testinin kullanılması gerektiği belirlenmiş olacaktır. Yani durağanlık sınaması yapılmadan önce birinci nesil veya ikinci nesil birim kök testlerinden hangisinin kullanılacağına karar verilmelidir. Genel olarak yatay kesit bağımlılık testlerinde üç test kullanılmaktadır. Bunlar; Breusch-Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) LM_{CD} testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) LM_{adj} testleridir. Breusch-Pagan LM testi, T'nin büyük N'nin küçük olduğu (T>N) durumda uygulanan bir yatay kesit bağımlılık testidir (Breusch ve Pagan, 1980). Pesaran LM_{CD} testi, N'nin büyük T'nin küçük olduğu (N>T) durumda yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını araştıran bir tahmincidir (Pesaran, 2004). Pesaran ve diğerleri LM_{adj} testi ise, N ve T'nin büyük olduğu (N>T veya T>N) durumda uygulanan bir testtir (Pesaran, Ullah ve Yamagata, 2008; Yerdelen Tatoğlu, 2017). Analizinde 22 ülke (N) ve 15 yıl (T) olan çalışmada N>T olduğundan yatay kesit bağımlılığını belirlemek için Pesaran (2004) LM_{CD} testi ile Pesaran ve diğerleri (2008) LM_{adj} testi kullanılmıştır. LM_{CD} testi ve LM_{adj} testi sırasıyla aşağıdaki gibi formüle edilmiştir (Pesaran, 2004; Pesaran ve diğerleri, 2008).

$$LM_{CD} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij} \right) \quad (1)$$

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-K)\rho_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\vartheta_{Tij}} \quad (2)$$

Pesaran (2004) LM_{CD} ve Pesaran ve diğerleri (2008) LM_{adj} testlerinin H₀ hipotezi "yatay kesit bağımlılığı yoktur", H₁ hipotezi "yatay kesit bağımlılığı vardır" şeklindedir. Pesaran (2004) LM_{CD} ve Pesaran ve diğerleri (2008) LM_{adj} testleri sonucunda olasılık değeri 0,05'ten küçük elde edilirse H₀ hipotezini ifade eden "yatay kesit bağımlılığı yoktur" hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve bu durumda değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Pesaran, 2004, 2008).

Diğer taraftan modelin homojen bir yapıda olup olmadığına karar vermek için Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testi yapılmıştır. Eğim katsayılarının homojenliğini belirleyebilmek amacıyla ilk çalışma Swamy (1971) tarafından yapılmış, daha sonra Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilmiştir (Pesaran ve Yamagata, 2008).

$$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_i + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

3 nolu eşitlikte β_i eğim katsayısının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı sınımlanmaktadır. Testin H₀ hipotezi "eğim katsayıları homojendir", H₁ hipotezi "eğim katsayıları homojen değildir" şeklindedir. Pesaran ve Yamagata (2008) hipotezleri sınamak için iki test geliştirmişlerdir (Pesaran ve Yamagata, 2008).

$$\Delta = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S-k}{2k} \right) \sim \chi_k^2 \quad (4)$$

$$\Delta_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S-k}{v(T,k)} \right) \sim N(0,1) \quad (5)$$

4 ve 5 nolu denklemlerde N, yatay kesit birimlerinin sayısını; S, Swamy test istatistiğini; k, açıklayıcı değişken sayısını; v(T,k), standart hatayı ifade etmektedir.

Çalışmada paneli oluşturan değişkenlerde durağanlık sınaması yapmak amacıyla Pesaran (2007) CADF testi yapılmıştır. CADF testi, ikinci nesil birim kök testlerindedir ve yatay kesit bağımlılığı durumunda kullanılır. CADF testinde, Genişletilmiş Dickey-Fuller regresyonundan elde edilen gecikmeli yatay kesit ortalamaları dikkate alınır. ADF regresyonunun birinci farkı alınarak, yatay kesit bağımlılığı ortadan kaldırılır. Dolayısıyla CADF regresyon eşitliği (Pesaran, 2007);

$$\Delta Y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i^* Y_{i,t-1} + d_0 \bar{Y}_{t-1} d_1 \bar{Y}_t + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

CADF regresyonu tahmin edildikten sonra CIPS istatistiği gecikmeli değişkenlerin t-istatistiklerinin ortalamalarından (CADF_i) hesaplanır. CIPS istatistiği (Pesaran, 2007);

$$CIPS = CADF_i = \frac{\sum_{i=1}^N CADF_i}{N} \quad (7)$$

CADF testinin hipotezleri ise “H₀: birim kök var” ve “H₁: birim kök yok” biçimindedir. Olasılık değeri 0,05’ten küçük ise H₀ hipotezi reddedilmekte serinin durağan olduğuna karar verilmektedir.

Değişkenlerin durağanlık seviyesi belirlendikten sonraki aşamada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla ikinci kuşak panel eşbütünleşme testlerinden Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Westerlund (2007), panel veri analizlerinde eşbütünleşmenin varlığını sınamak amacıyla hata düzeltme modeli temelli 4 adet panel eşbütünleşme testi önermiştir. H₀ hipotezi “eşbütünleşme yoktur” şeklinde olan testin modeli (Westerlund, 2007);

$$\Delta Y_{it} = \delta_i' d_t + \alpha_i Y_{it-1} + \lambda_i' X_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \varphi_{ij} \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta X_{it-j} + e_{it} \quad (8)$$

4 adet panel eşbütünleşme testi ise Gt, Ga, Pt, Pa testleridir. Gt, Ga grup ortalama istatistiklerini göstermekte olup panelin heterojen olması durumunda daha fazla güvenilen testler iken; Pt, Pa panel istatistiklerini göstermekte olup panelin homojen olması durumunda daha fazla güvenilen testlerdir (Westerlund, 2007; Yerdelen Tatoğlu, 2017). Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edildikten sonra uzun dönem eşbütünleşme katsayıları CCE (Common Correlated Effect-Ortak Korelasyonlu Etkiler) yöntemi ile tahmin edilmiştir (Pesaran, 2006).

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı belirlenip, eşbütünleşme katsayı tahmini sonrasında değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla heterojen paneller için kullanılan Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi yapılmıştır. Test aşağıdaki gibi modellenmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012).

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} Y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} X_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Dumitrescu ve Hurlin testinin hipotezleri “H₀: tüm birimler için y değişkeni, x değişkeninin nedenseli değildir” ve “H₁: bazı birimler için y değişkeni, x değişkeninin nedenselidir” biçimindedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012). Bu yöntemde heterojenlik dikkate alınmakla birlikte yatay kesit bağımlılığı da göz önünde bulundurulmaktadır.

Ampirik Bulgular

22 geçiş ekonomisinde finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisinin ele alındığı çalışmada panel eşbütünleşme ve panel nedensellik testleri ile değişkenler arasındaki ilişki belirlenmektedir. Ancak öncesinde değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi sunulmaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	TAX	FDI
Ortalama	30.302	0.304
Standart Hata	6.037	0.126
Minimum	15.167	0.060
Maksimum	47.107	0.578

22 geçiş ekonomisine ait tanımlayıcı istatistikleri gösteren Tablo 2'ye göre, 2004 - 2018 döneminde en yüksek vergi geliri 2008 yılında 47.107 ile Belarus'da iken, en düşük vergi geliri 2004 yılında 15.167 ile Tacikistan'dadır. En yüksek finansal gelişme endeksi 2009 yılında 0.58 ile Macaristan'da iken, en düşük finansal gelişme endeksi 2004, 2005, 2006 yıllarında 0.06 ile Tacikistan'dadır.

Tablo 3. Korelasyon Katsayısı

	TAX	FDI
TAX	1.0000	
FDI	0.4883	1.0000

Tablo 3'e göre korelasyon katsayıları değerlendirildiğinde, vergi gelirleri ve finansal gelişme arasında pozitif ve %48'lik bir korelasyon bulunmaktadır. Ayrıca finansal gelişme ile vergi gelirleri arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır.

Çalışmada panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri yapılmadan önce hangi eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin kullanılacağına karar vermek için Pesaran ve Yamagata (2008) delta homojenlik testi ve yatay kesit bağımlılık testi yapılmıştır. Delta testi ile eğim katsayılarının homojenliği belirlenmeye çalışılmıştır. Delta test sonuçları Tablo 4'deki gibidir.

Tablo 4. Delta Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Δ	4.041	0.0000
Δ_{adj}	4.518	0.0000

Tablo 4 incelendiğinde, sıfır hipotezinin reddedildiği, dolayısıyla modelde eğim katsayılarının heterojen olduğu sonucuna varılmıştır.

Eğim katsayılarının heterojen olduğu tespit edildikten sonra değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada veri setinde $N > T$ olduğu için yatay kesit bağımlılığının tespitinde Pesaran (2004) LM_{CD} testi ile Pesaran ve diğerleri (2008) LM_{adj} testleri kullanılmıştır.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

	İstatistik	Olasılık
LM_{CD}	4.15	0.0000
LM_{adj}	27.55	0.0000

LM_{CD} ve LM_{adj} testlerine göre, olasılık değerleri %1'den küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilerek modelde yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik test sonuçları, ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerektiğini göstermiştir. Bu nedenle çalışmada ikinci nesil birim kök testlerinden CADF sınaması yapılarak bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	Olasılık
TAX	-1.798	-2.070	-2.170	-2.340	-0.334	0.369
DTAX	-2.610	-2.070	-2.170	-2.340	-3.793	0.000***
FDI	-1.687	-2.070	-2.170	-2.340	0.141	0.556
DFDI	-2.940	-2.070	-2.170	-2.340	-5.201	0.000***

Not: Pesaran CADF testi gecikme sayısı 1 olarak alınmıştır. "D" işareti değişkenlerin birinci farkının alındığını; ***, **, * işaretleri % 1, % 5 ve % 10 düzeylerinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

CADF birim kök testi sonuçlarına göre, TAX ve FDI değişkenleri seviye değerlerinde durağan değildir. Değişkenlerin birinci farkları alındığında istatistiki bakımdan %1 anlamlılık düzeyinde durağanlaşmışlardır. Değişkenler $I(1)$ seviyesinde durağan olduklarından Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi ile eşbütünleşme ilişkisinin varlığı sınanmıştır.

Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testinde, panelin heterojen olması durumunda G_t ve G_a istatistiklerinin dikkate alınması gerekir. Bunun yanı sıra serilerin yatay kesit bağımlılığı durumunda bootstrap olasılık değerlerinin kullanılması önerilmektedir. Çalışmada panelin heterojen olması ve serilerde yatay kesit bağımlılığı olmasından dolayı G_t ve G_a istatistiklerinin bootstrap olasılık değerleri dikkate alınmıştır.

Tablo 7. Westerlund Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

Test	İstatistik	Z-İstatistik	Olasılık	Bootstrap-Olasılık
G_t	-3.066	-6.717	0.000	0.040
G_a	-12.038	-4.186	0.000	0.045
P_t	-7.727	-0.800	0.212	0.520
P_a	-4.910	-0.566	0.286	0.525

Not: Bootstrap olasılık değerleri 200 adet bootstrap ile elde edilmiştir.

Tablo 7’de, Gt ve Ga istatistiklerinin bootstrap olasılık değerlerine göre, sıfır hipotezi % 5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı anlaşılmıştır. 22 geçiş ekonomisinde vergi gelirleri ile finansal gelişmenin uzun dönemde birlikte hareket ettiği ifade edilebilir.

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun dönem eşbütünleşme katsayıları heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CCE (Common Correlated Effect-Ortak Korelasyonlu Etkiler) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmininde CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group-Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup) tahmincisi kullanılmıştır. CCEMG tahmin sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları

lkeler	FDI	
	Katsayı	Olasılık
Arnavutluk	22.248	0.320
Ermenistan	23.012	0.000***
Kazakistan	-8.597	0.899
Moldova	2.867	0.753
Tacikistan	65.105	0.409
Ukrayna	35.036	0.373
Belarus	74.973	0.143
Bosna Hersek	9.867	0.476
Gürcistan	10.405	0.000***
Sırbistan	-27.602	0.341
Bulgaristan	47.368	0.034**
Hırvatistan	18.687	0.169
ek Cumhuriyeti	12.268	0.105
Estonya	-28.950	0.167
Macaristan	-0.563	0.914
Letonya	-50.989	0.000***
Litvanya	16.071	0.156
Polonya	12.727	0.283
Romanya	-10.039	0.390
Slovakya	94.113	0.000***
Slovenya	3.215	0.009***
Rusya	10.193	0.411
Panel Geneli	15.064	0.036**

Not: ***, **, * işaretleri %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 8 incelendiğinde, finansal gelişmedeki 1 birimlik artış vergi gelirlerini 15.064 birim artırmaktadır. Ülkeler boyutunda katsayılar Ermenistan, Gürcistan, Bulgaristan, Slovakya ve Slovenya'da finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerinde en fazla olumlu etkisinin olduğu ülkeler sırasıyla; Slovakya, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Slovenya'dır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu anlaşıldıktan sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin olup olmadığı, nedensellik ilişkisi var ise yönünü belirlemek amacıyla heterojen paneller için uygulanabilen Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testine yer verilmiş, Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	Z istatistiği	Olasılık	Karar
FDI→TAX	10.5524	0.0000	Nedensellik Var
TAX→ FDI	9.0295	0.0000	Nedensellik Var

Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik test sonuçlarına göre, finansal gelişme ve vergi gelirleri arasında istatistiki açıdan anlamlı ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu ilişkinin tespit edilmesi, çalışmaya konu olan geçiş ekonomilerinde ilgili dönemde finansal gelişmenin vergi gelirlerini, vergi gelirlerinin de finansal gelişmeyi etkilediğini göstermektedir.

Sonuç

Finansal gelişme ve vergi gelirleri arasındaki ilişki son yıllarda yoğunlukla araştırılmaya başlanan bir konudur. 22 geçiş ekonomisinde finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini araştırmayı hedefleyen çalışmada, söz konusu ilişki 2004-2018 dönemi için ICTD ve IMF'den elde edilen veriler ile test edilmiştir. Bu kapsamda finansal gelişmeyi temsilen finansal gelişme endeksi, vergi gelirini temsilen vergi gelirlerinin GSYH içindeki % payı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin test edilebilmesi için sırasıyla homojenlik testi, yatay kesit bağımlılık testi, CADF panel birim kök testi, Westerlund panel eşbütünleşme testi, CCEMG tahmin yöntemi ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi kullanılmıştır.

Yatay kesit testi sonucuna göre, serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu, homojenlik testi sonucunda ise modelde heterojenliğin olduğu anlaşılmıştır. CADF panel birim kök testi sonucuna göre, finansal gelişme endeksi ve vergi gelirleri değişkenlerinin seviyelerinde durağan olmadıkları, ancak birinci farklarında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Westerlund panel eşbütünleşme test sonuçlarına göre, finansal gelişme ve vergi gelirleri değişkenleri arasında uzun dönemde eşbütünleşme olduğu görülmüştür. CCEMG yöntemi ile eşbütünleşme katsayıları hem panelin bütünü hem de ülke bazında tahmin edilmiştir. Panelin bütününde yani geçiş ekonomilerinde finansal gelişmenin vergi gelirlerini pozitif ve anlamlı etkilediği sonucuna varılmıştır. Ancak ilişki ülke bazında incelendiğinde sadece Ermenistan, Gürcistan, Bulgaristan, Slovakya ve Slovenya'da finansal gelişmenin vergi gelirlerini pozitif etkilediği görülmektedir. Diğer taraftan bazı ülkelerde negatif katsayılar ve

deđişkenler arasındaki iliřkilerin ũlkelerin kurumsal yapılarına ve makroekonomik kořullarına bađlı olarak deđiřebileceđi sŃylenebilir. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testine gŃre ise, finansal geliřme ve vergi gelirleri arasında çift yŃnlŃ nedensellik iliřkisi olduđu ortaya çıkmıřtır.

Çalıřmada elde edilen bulgular, 22 geçiř ekonomisinde finansal geliřmenin vergi gelirlerini Ńnemli bir derecede etkilediđini ortaya koymaktadır. BŃylece elde edilen bulgular, literatŃr ile karřılařtırıldıđında; finansal geliřmenin vergi gelirlerini pozitif etkilediđi yŃnŃndeki Ilievski (2012), Taha ve diđerleri (2013), Akçay ve diđerleri (2016), Akram (2016) , Gilbert ve Ilievski (2016) , Bayar ve Karamelikli (2017), Bayar ve diđerleri (2017), Ebi (2018), Nnyanzi ve diđerleri (2018), Gnangnon (2019), Pata ve Ela (2020), Topuz (2021) literatŃrleri ile ŃrtŃřmektedir. Bununla birlikte finansal geliřme ile vergi gelirleri arasındaki çift yŃnlŃ nedensellik iliřkisi bakımından Akram (2016), Pata ve Ela (2020) literatŃrŃnŃ desteklese de Taha ve diđerleri (2013), Akçay ve diđerleri (2016), Bayar ve diđerleri (2017) literatŃrŃnden ayrıřmaktadır. Ayrıca literatŃrdeki Loganathan ve diđerleri (2017), Loganathan ve diđerleri (2020) çalıřmalarında finansal geliřmenin vergi gelirlerini negatif etkilemesi, Taha ve diđerleri (2018) çalıřmasının finansal geliřme ve vergi gelirleri arasında ters U iliřkisi olması bakımından da çalıřmanın literatŃrden ayrıldıđı gŃrŃlmektedir. Belirtilmelidir ki, sŃz konusu literatŃrdeki benzerlik ve farklılıkların nedeni, çalıřmalarda ele alınan ũlkelerin kendine ŃzgŃ Ńzelliklerden kaynaklanabileceđi ifade edilebilir.

Ŗzetle, ũlkelerin finansal geliřme yŃnŃnde ilerleme kaydetmesi, vergi mŃkelleflerinin kayıt dıřı iřlemlerini azaltabilir ve vergi gelirlerinin artmasını sađlayabilir. Bu bakımdan sŃz konusu geçiř ekonomilerinde politika yapıcılarının finansal geliřmenin vergi mŃkelleflerini nasıl etkilediđini iyi analiz etmeleri gerektiđi gibi bir Ńnermede bulunulabilir. Bundan sonraki yapılacak çalıřmalarda tek ũlke ve daha uzun bir veri seti ile finansal geliřmenin vergi gelirleri Ńzerindeki etkisi analiz edilirse daha etkin sonuçlar elde edilebileceđi sŃylenebilir.

Kaynakça

- Akçay, S., Sağbaş, İ., & Demirtaş, G. (2016). Financial development and tax revenue nexus in Turkey. *Journal of Economics*, 4(1), 103-108. DOI: 10.15640/jeds.v4n1a10
- Akram, N. (2016). Do financial sector activities affect tax revenue in Pakistan?. *The Lahore Journal of Economics*, 21(2), 153-169. Erişim adresi: <http://lahoreschoolofeconomics.edu.pk/EconomicsJournal/Journals/Volume%2021/Issue%202/06%20Akram.pdf>
- Bahtiyar, E., & Odabař, H. (2020). Vergi gelirlerini etkileyen bir faktŃr olarak ekonomik ŃzgŃrlŃkler: OECD ũlkeleri Ńzerinde bir analiz. *Eskiřehir Osmangazi Ŗniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 137-161. DOI: 10.17494/ogusbd.763561
- Bayar, Y., & Karamelikli, H. (2017). Financial development and tax revenues in Turkey: A non-linear cointegration analysis. *The European Journal of Applied Economics*, 14(2), 31-42. DOI: 10.5937/ejae14-14838
- Bayar, Y., řařmaz, M. Ŗ., & ŖztŃrk, Ŗ. F. (2017). Finansal geliřme ve vergi gelirleri: OECD ũlkeleri Ńrneđi. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics Journal*, 12, 51-63. DOI: <http://dx.doi.org/10.17740/eas.econ.2017-V12-4>

- Bittencourt, M., Gupta, R., & Stander, L. (2014). Tax evasion, financial development and inflation: Theory and empirical evidence. *Journal of Banking & Finance*, 41, 194–208. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.01.009>
- Dumitrescu, E.I., & Hurlin, C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. Erişim adresi: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00224434/document>
- Ebi, B. O. (2018). Financial sector development and tax revenue in Nigeria. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 6(6), 93- 109. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/BasseyEbi/publication/326315128_Financial_Sector_Development_and_Tax_Revenue_in_Nigeria/links/5b45692aaca272dc385f5d02/Financial-Sector-Development-and-Tax-Revenue-in-Nigeria.pdf
- Gilbert, S., & Ilievski, B. (2016). Banks, development, and tax. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 1-39. DOI: <http://dx.doi.org/doi:10.1016/j.qref.2016.01.001>
- Gnangnon, S. K. (2019). Financial development and tax revenue in developing countries: Investigating the international trade and economic growth channels. *ZBW – Leibniz Information Centre for Economics*, 1-44. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10419/206628>
- ICTD (2021). <https://www.ictd.ac/>
- IMF (2021). <https://www.imf.org/>
- Ilievski, B. (2012). Tax revenue and financial development: Theory and evidence (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database (UMI No. 3514452).
- Koç, S., Şenol, Z., & Karaca, S. S. (2016). Analysis of developed and developing countries groups the macro-economic factors which are affected by financial indicators: 2000-2012. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 3(4), 299-319. DOI: 10.17261/Pressacademia.2016.345
- Loganathan, N., Ahmad, N., Subramaniam, T., & Taha, R. (2020). The dynamic effects of growth, financial development and trade openness on tax revenue in Malaysia. *International Journal of Business and Society*, 21(1), 42-62. Erişim adresi: <http://www.ijbs.unimas.my/images/repository/pdf/Vol21-no1-paper3.pdf>
- Loganathan, N., Ismail, S., Streimikiene D., Hassan, A. A. G., Zavadskas, E. K., & Mardani, A. (2017). Tax reform, inflation, financial development and economic growth in Malaysia. *Romanian Journal for Economic Forecasting*, 20(4), 152-165. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Abbas_Mardani2/publication/322330477_Tax_reform_inflation_financial_development_and_economic_growth_in_Malaysia/links/5a56cc24aca272bb6963f9f6/Tax-reform-inflation-financial-development-and-economic-growth-in-Malaysia.pdf
- Nnyanzi, J. B., Bbale, J. M., & Sendi, R. (2018). Financial development and tax revenue: How catalytic are political development and corruption? *International Journal of Economics and Finance*, 10(8), 92-104. DOI: <http://dx.doi.org/10.5539/ijef.v10n8p92>
- Pata, K., & Ela, M. (2020). Türkiye'de finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkileri: Fourier eşbütünleşme ve nedensellik testleri. *Mali Çözüm*, 30(158), 171-188. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/MehmetEla/publication/340208911_TURKIYE%27D

E_FINANSAL_GELISMENIN_VERGI_GELIRLERI_UZERINDEKI_ETKILERI_FOURIER_ESBUTUNLESME_VE_NEDENSELLIK_TESTLERI/links/5e7cf050a6fdcc139c08ba19/TUeR KIYEDE-FINANSAL-GELISMENIN-VERGI-GELIRLERI-UeZERINDEKI-ETKILERI-FOURIER-ESBUeTUeNLESME-VE-NEDENSELLIK-TESTLERI.pdf

- Pesaran M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312. DOI: 10.1002/jae.951
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10419/18696>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10419/18868>
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105- 127. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Svirydzenka, K. (2016). Introducing a new broad-based index of financial development. *IMF Working Paper*, 1-42. Erişim adresi: <https://www.imf.org/>
- Swamy, P.A.V.B. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38(2), 311-323. Erişim adresi: <http://links.jstor.org/sici?sici=0012-9682%28197003%2938%3A2%3C311%3AEIARC%3E2.0.CO%3B2-A>
- Taha, R., Sisira R.N. Colombage, S. M., & Loganathan N. (2013). Does financial system activity affect tax revenue in Malaysia? Bounds testing and causality approach. *Journal of Asian Economics*, 24, 147-157. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.asieco.2012.11.001>
- Taha, R., řliogerienė, J., Loganathan, N., Jokřienė, I., Shahbaz, M., & Mardani, A. (2018). The nexus between tax reformation, financial development and economic recovery: The case of Malaysia. *Technological and Economic Development of Economy*, 24(3), 1258-1279. DOI: <https://doi.org/10.3846/tede.2018.1919>
- Tatoğlu, Yerdelen, F. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beta Basım.
- Terefe, K. D., & Teera, J. (2018). Determinants of tax revenue in East African countries: An application of multivariate panel data cointegration analysis. *Journal of Economics and International Finance*, 10(11), 134-155. DOI: 10.5897/JEIF2018.0924
- Tzougas, J. (2013). Tax revenue, private investment and real income in Greece: Evidence from multivariate cointegration and causality analysis. Erişim Adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2296000
- Topuz, S. H. (2021). Gelişmekte olan ÷lkelerde finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisi. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 7(1), 7-15. Erişim adresi: http://www.ibaness.org/bnejss/2021_07_01/02_Topuz.pdf
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 709-748. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>